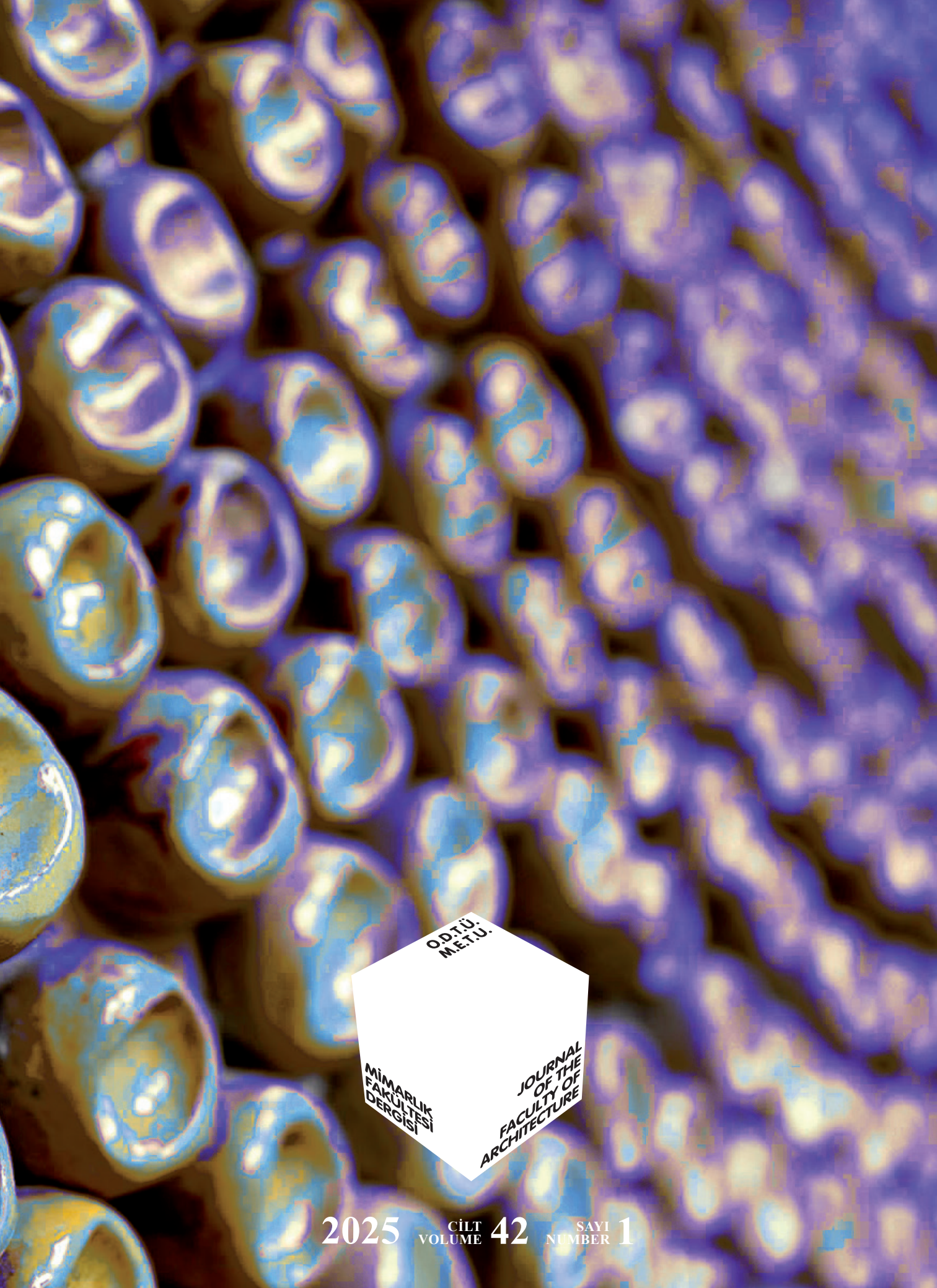

2025 CİLT VOLUME 42 SAYI NUMBER 1

2025 CİLT VOLUME 42 SAYI NUMBER 1

Owned by
Sahibi

Neriman ŞAHİN GÜÇHAN
Dean, Faculty of Architecture / Mimarlık Fakültesi Dekanı

Editor
Derleyen

Osman BALABAN

Editorial Board
Yazı Kurulu

Osman BALABAN
Olgu ÇALIŞKAN
Çağla DOĞAN
İpek GÜRSEL DİNO
Esin KÖMEZ DAĞLIOĞLU
Özgün ÖZÇAKIR
Mehmet Koray PEKERİÇLİ
Güzin ŞEN
M. Anıl ŞENYEL KÜRKÇÜOĞLU

Graphic Design
Grafik Tasarım

Güliz KORKMAZ

Information Technologies
Bilişim Teknolojileri

Ozan BİLGE

Editorial Assistant
Editör Asistanı

Selen TUĞRUL

Publishing Asistant
Yayın Asistanı

Elif KAYMAZ
Oluwaseyi Igbekele ADELEYE
Başak TÜKENMEZ

All Correspondence
Yazışmalar

METU Journal of the Faculty of Architecture
Middle East Technical University
Dumlupınar Bulvarı, 06800, Ankara, TURKEY

ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Dumlupınar Bulvarı, 06800, Ankara, TÜRKİYE

Tel: (90.312) 210 7038
e-mail: jfa@arch.metu.edu.tr
http://jfa.arch.metu.edu.tr
http://metujfa.arch.metu.edu.tr/

Online only /Sadece elektronik baskı

METU JOURNAL OF THE FACULTY OF ARCHITECTURE
ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ DERGİSİ

METU JOURNAL OF THE FACULTY OF ARCHITECTURE
is a biannual refereed publication of the Middle East Technical University published every June and December. The Journal publishes articles contributing to the development of knowledge in man-environment relations, design and planning, which have theoretical or practical significance. Manuscripts, in English or Turkish, have to be approved by the Editorial Board, which are then forwarded to Referees before acceptance for publication. The Board claims no responsibility for the opinions expressed in the published manuscripts. It is assumed that the manuscripts received by the Journal are not sent to other journals for publication purposes and have not been previously published elsewhere. Translation of other authors' works is not accepted. Manuscripts sent for publication should conform to the format outlined in the Writing Manual that is published in the first (June) issue of each volume or that can be found on the Journal website. Starting from 2013 the 'online submission website' http://metujfa.arch.metu.edu.tr is available. Authors should submit manuscripts using the online submission system. Manuscripts that are not submitted through the online system, will not be considered for publication.

The METU JFA is indexed / abstracted by the following databases :
Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Clarivate; Scopus, Elsevier; The Avery Index to Architectural Periodicals, Columbia University; The Architectural Periodicals Index (API), The Royal Institute of British Architects (The RIBA); The Design and Applied Arts Index (DAAI), ProQuest; Art & Architecture Complete, EBSCO; Art Source, EBSCO; The International Construction Database (ICONDA); International Council for Research and Innovation in Building and Construction (CIB); ABZU /ETANA, electronic tools and Ancient Near East Archives; Arthistoricum.net, specialized information service, art, photography, design.

ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ DERGİSİ
Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin, yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan hakemli bir yayın organıdır. Dergi, insan-çevre ilişkileri, tasarım ve planlama konularında kurama ve uygulamaya dönük tüm katkılara açıktır. Yazılar, Yazı Kurulu'nun incelemesi ve onayı ile ilgili Hakemler'e gönderilir. Olumlu görüş alınması durumunda yazılar Türkçe ya da İngilizce yayınlanır. Yazı Kurulu, yayınlanan yazılarda yer alan görüş ve düşüncelerden sorumlu değildir. Dergi'ye iletilen yazıların, başka yayın organına gönderilmediği ve yayınlanmamış olduğu varsayılır; çeviri yayınlanmaz. Gönderilen yazıların, her cildin ilk (Haziran) sayısında ve Dergi internet sayfasında yayınlanan Yazı Kılavuzu'na uygunluğu aranır. 2013 yılı itibariyle, Dergimiz yazı başvurularını, internet üzerinden kabul etmeye başlamıştır. Başvurusu internet üzerinden yapılmayan yazılar, MFD Yazı Kurulu tarafından değerlendirmeye alınmamaktadır. Çevrimiçi başvuru sistemine; http://metujfa.arch.metu.edu.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, aşağıdaki yayın dizinlerinde taranmakta / özetlenmektedir:
Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Clarivate; Scopus, Elsevier; The Avery Index to Architectural Periodicals, Columbia University; The Architectural Periodicals Index (API), The Royal Institute of British Architects (The RIBA); The Design and Applied Arts Index (DAAI), ProQuest; Art & Architecture Complete, EBSCO; Art Source, EBSCO; The International Construction Database (ICONDA); International Council for Research and Innovation in Building and Construction (CIB); ABZU /ETANA, electronic tools and Ancient Near East Archives; Arthistoricum.net, specialized information service, art, photography, design.

© Copyright 2025 Middle East Technical University
ISSN 0258-5316 Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Copyright covers the entire content of the Journal. No illustrations may be reproduced without the authority of the owner, holder or photographer.
Telif hakkı derginin tümünü içerir. Dergideki hiçbir görsel belge, gerçek sahibinin, telif hakkı sahibinin ya da fotoğrafı çekenin izni olmadan kullanılamaz.

Cover: Detail from Gencay Kasapçı ceramic wall panel at the METU Faculty of Architecture, p.12

Ankara, June 2025
Ankara, Haziran 2025

ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2025, 42/1
Yayın Sahibi: (Fakülte adına Dekan) Neriman Şahin Güçhan;
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Osman Balaban;
Yayın İdare Merkezi Adresi ve Telefonu: Dergi Sekreterliği, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 15E, Çankaya / Ankara, 210 7038; Yayının Türü: Yaygın Süreli; Yayın Aralığı: Yılda İki Sayı; Yayımcı ve Basımcı Kurum: ODTÜ Mimarlık Fakültesi; 30.06.2025

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Editorial / Yazı Kurulu'ndan iv

Obituary / Anma
Türel Saranlı v

Articles / Makaleler
Filiz DİRİ AKYILDIZ, Ömür BAKIRER
ODTÜ Mimarlık Fakültesi Gencay Kasapçı Duvar Panosu Koruma Çalışması 1-28

Sezgi GİRAY KÜÇÜK
Yerel Malzeme ile İnşa Edilmiş Bir Cumhuriyet Dönemi Yapısı: İnşa Öncesi Çalışmalardan Yıkıma Maraş Halkevi 29-63

Elif TEKTAŞ, Neşe GURALLAR
Kamuda Çalışan Bir Ressam Mimarın [Foto]Biyografisi: Toğan Düzgören (1914-2008) 65-99

Selin SUR
Construction Materials and Technologies in the First National Architecture Movement: Bridging Tradition and Modernity 101-124

Pelin GÜROL ÖNGÖREN, İrem KÜÇÜK, Sibel ACAR
İklim Değişikliği Ve Kültürel Miras: Türkiye'de İklim Kaynaklı Riskleri Yüksek Kentlerdeki Mimarlık Bölümlerinde Eğitim ve Araştırma Yaklaşımları 125-153

Sadakat Safiyye MUMCUOĞLU TÜRKER, Cemile Nakış KARAMAĞARALI
Merkezi Kubbeli Mimar Sinan Camilerinde Mekân ve Işık İlişkisinin Işık Ölçümü ve Simülasyon Analizi ile Değerlendirilmesi 155-179

Göksu Özden ÖNER
Reconstruction in the Pictorial Space: Architectural Structures And Urban Depictions of Cairo in Orientalist Paintings 181-202

Deniz GERÇEK, Hülya YÜCEER, Yasemin ÖZCAN GÖNÜLAL, Ozan UŞTUK, Taygun UZELLİ, Selen GÜLER, Alper BABA
Traditional Water Harvesting Systems in Climate Change Adaptation: Insights From A Semi-Arid Mediterranean Village 203-228

Hediye TUYDES-YAMAN, Pınar KARATAS-SEVINEN, Ahmet Semih KAFKAS, Gulcin DALKIC-MELEK, Tuğba Sevgi DURSUN
Visualization of Barriers To Walk: Transforming Interview Responses to Walkability Evaluation Paths (WEPS) 229-255

Senem KAYMAZ, Joerg H. GLEITER
An Onto-Epistemic Inquiry Regarding Memory and Counter-Memory of Modernist Architecture: Defects and Futility Against Norms and Causality 257-274

Book Review / Kitap Eleştirisi
Metin ŞENBİL
Kentsel Korumanın Evrimi ve Raymond Lemaire'ın Rolü Üzerine: "Primum Non Nocere" 275-283

YAZI KURULU'NDAN

2025 yılı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi'nin yayın hayatına başlamasının 50. yıl dönümüdür. Yarım asırlık bu süre zarfında dergimiz, Türkiye'de mimarlık, planlama ve tasarım alanlarında akademik bilgi birikiminin ve akademik yayıncılığın gelişimine katkıda bulunan önemli bir platform olmuştur.

ODTÜ'nün eleştirel düşünceyi, özgür tartışmayı ve yaratıcı üretimi destekleyen akademik ortamı içinde doğan ve gelişen ODTÜ MFD, bugün uluslararası düzeyde saygınlığı olan, disiplinlerarası yaklaşımlara açık bir akademik dergi konumundadır. Dergi, yalnızca fakültemizin kurumsal belleğini yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda akademik üretimi teşvik eden ve yeni düşünsel açılımlara zemin hazırlayan bir yayın ortamı sunmuştur.

50. yıl kutlamaları kapsamında planlanan etkinliklerin ilki, 9 Mayıs 2025 tarihinde ODTÜ Mimarlık Fakültesinde gerçekleştirilmiştir. Panel ve sergi biçiminde düzenlenen bu etkinliğe üniversitemizin ve fakültemizin öğretim üyeleri, idari personeli, öğrencileri ve mezunları katılım göstermiştir. Panelde, Editörümüz Osman Balaban'ın moderatörlüğünde "Akademik Dergi Yayıncılığının Dünü, Bugünü ve Yarını" başlığı altında, akademik yayıncılık pratiğine dair çok boyutlu bir tartışma yürütülmüştür. Etkinliğin devamında, Pelin Yoncacı Arslan'ın küratörlüğünde hazırlanan "META JFA" başlıklı sergi açılmış ve derginin 50 yıllık arşivi görsel bir hafıza sunumu olarak izleyicilere aktarılmıştır. Bu etkinlik, yıl boyunca sürecek kutlama programının ilk adımı olmuştur.

Bu sayımızda, toplam 11 bilimsel makale yer almaktadır. 5 makale İngilizce, 6 makale ise Türkçe olarak yayımlanmıştır. Yazılar, mimarlık ve mimarlık tarihi, sanat tarihi, planlama, tasarım, eğitim ve benzeri alanlarda yoğunlaşmaktadır. Her biri kendi alanında özgün katkılar sunmakta ve önemli tartışmalar yapmaktadır. Bu sayıda ayrıca "The Evolution of Urban Heritage Conservation and the Role of Raymond Lemaire" kitabına ait kitap eleştirisi de yer alıyor.

2025 yılının ilk yarısında fakültemiz için büyük bir kayıp yaşanmıştır. Mimarlık Bölümü öğretim üyelerinden Sayın Türel Saranlı'yı kaybetmenin üzüntüsünü yaşıyoruz. Temel tasarım eğitimine uzun yıllar katkı sunmuş, ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesinin tasarım ve uygulama sürecinde aktif rol almış olan hocamızı saygı ve minnetle anıyoruz.

ODTÜ MFD'nin 50. yılı vesilesiyle, bugüne kadar dergimize katkı sunan tüm yazar, hakem ve editör kurulu üyelerine teşekkür ederiz. Akademik yayıncılık alanındaki bu ortak çabanın gelecekte de aynı bilinçle devam edeceğine inanıyoruz.

EDITORIAL

The year 2025 marks the 50th anniversary of the METU Journal of the Faculty of Architecture. Over the course of this half-century, our journal has served as a significant platform for the advancement of academic knowledge and publishing in the fields of architecture, planning, and design in Türkiye.

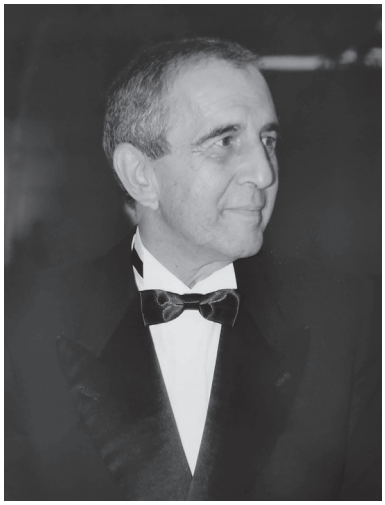
Founded and developed within METU's academic environment, which supports critical thinking, open dialogue, and creative production, METU JFA has grown into a respected international academic journal. It not only reflects the institutional memory of our faculty but also serves as a venue that fosters academic production and facilitates new intellectual trajectories through its interdisciplinary openness.

As part of the 50th anniversary celebrations, the first of a series of events was held on 9 May 2025 at the METU Faculty of Architecture. Designed as a panel and exhibition, the event welcomed the participation of faculty members, administrative staff, students, and alumni from both the university and our faculty. Moderated by our editor Osman Balaban, the panel titled "The Past, Present, and Future of Academic Publishing" hosted a multifaceted discussion on the practices and challenges of scholarly publishing. Following the panel, the exhibition META JFA, curated by Pelin Yoncacı Arslan, was opened. The exhibition presented a visual archive of the journal's 50-year history and served as a collective memory platform for its audience. This event marked the beginning of a year-long celebration program.

The current issue features a total of 11 research articles, of which 5 are in English and 6 in Turkish. The articles cover a wide range of topics including architecture and architectural history, art history, planning, design, education, and related fields. Each paper makes an original contribution to its subject area and engages with current academic debate. In this issue there is also a review on the book "The Evolution of Urban Heritage Conservation and the Role of Raymond Lemaire".

In the first half of 2025, we are deeply saddened by the passing of Türel Saranlı, a valued member of the Department of Architecture. Türel Saranlı contributed extensively to basic design education and played a vital role in the design and construction of METU's Northern Cyprus Campus. We commemorate him with respect and gratitude.

On the occasion of METU JFA's 50th anniversary, we would like to express our sincere thanks to all authors, reviewers, and editorial board members who have contributed to the journal over the years. We are confident that this shared effort in academic publishing will continue with the same dedication and awareness into the future.

TÜREL SARANLI
1940, 14 Ocak 2025, Ankara

TÜREL SARANLI'NIN ARDINDAN

Ayşen Savaş*

Türel Hoca benim hocamdı.
Onunla tanışmam öğrencilik yıllarıma, ODTÜ Mimarlık Fakültesinde birinci sınıf eğitimine dayanır. Türel Saranlı ve Bilgi Denel, Bauhaus öğretisi doğrultusunda biçimlenen bu ilk yıl stüdyosunun en kıdemli ve belirleyici isimleriydi. Türel Hoca'nın yapısalcı ve rasyonel dünya görüşü, dönemin entelektüel ortamını şekillendiren sistem teorisinden besleniyordu. Bu yaklaşım, onun yalnızca derslerinde değil, mimarlık düşüncesine olan katkılarında da açıkça hissedilirdi. Bu entelektüel zeminde, onun ismiyle ve öğrencilerim Sezin Sarıca, Bengisu Derebaşı ve Serra İnan'ın desteğiyle düzenlediğimiz sempozyum ve sergi, sonrasında Getty Koruma Enstitüsü tarafından desteklenen "Modern Olarak Korumak" projesine önemli bir zemin oluşturdu. Bu sürecin en değerli çıktılarından biri, bir bölümü Türel Hoca'nın kişisel arşivine dayanan kapsamlı bir belge derlemesi oldu. Bu arşivin sergilenmesi bir bakıma onun birinci sınıf mimarlık eğitimine yaptığı katkıyı kutlamaya vesile oldu. ODTÜ Mimarlık Fakültesinde düzenlediğimiz "İlkler Sergisi" ve sonrasında hazırladığımız sergi kataloğu hem onun hem de o dönemki öğrencilerimin katkıları olmadan gerçekleşemezdi.

Türel Hoca aynı zamanda benim danışmanımdı.
Bilgiyi büyük bir cömertlikle paylaşır, düşüncelerini açık yüreklilikle dile getirirdi. ODTÜ Bilim Müzesi ve paralelinde geliştirdiğimiz MKEK (Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu) Müzesi projeleri sırasında süreci yakından izledi; özellikle boya, yapım ve malzeme konularında sorduğum sayısız soruya sabırla ve titizlikle yanıt aradı. Yardımcı doçentliğim sırasında üstlendiğim öğrenci topluluklarının desteklenmesi gibi zorlu süreçlerde onun desteği benim için belirleyici oldu.

Türel Hoca aynı zamanda oda arkadaşımdı.
Uzun yıllar 57 numaralı odayı paylaştık. Kusursuz bir oda arkadaşıydı. Kişisel hiçbir eşyasını iş yerine taşımadığı ve hiçbir yerde 15 dakikadan fazla kalmayı sevmediği için bana alabildiğine özgürleştirici bir paylaşım ortamı yarattı. Odaya adım atar atmaz, o günün

* ODTÜ Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, Prof. Dr.

Türel Saranlı - 1.Yıl Mimarlık Eğitimi Sergisi (Ayşen Savaş, Sezin Sarıca, Bengisu Derebaşı ve Serra İnan tarafından düzenlenmiştir) ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 16 Kasım 2018.

Türel Saranlı - 1.Yıl Mimarlık Eğitimi Sempozyumu (Ayşen Savaş, Sezin Sarıca, Bengisu Derebaşı ve Serra İnan tarafından düzenlenmiştir) ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 16 Kasım 2018. (Tanay Saranlı, Afşar Saranlı, Ayşen Savaş, Selahattin Önür, Bengisu Derebaşı, Güven A. Sargın, Türel Saranlı)

meselelerini masaya yatırır; günlük yaşam kaygılarımı onunla paylaşır, çözüm önerilerini dikkatle dinlerdim.

Ayrıca benim nikâh şahidimdi.
Bir öğrenci gezisi sırasında, Pire Limanı'nda düzenlediğimiz törene katılmış ve nikâh şahidimiz olmuştu. Aile fertlerimizin bulunmadığı bu törenin bizim için anlamı büyüktü; onun oradaki varlığı bize hem güven hem de sevinç verdi. Yıllar içinde ve özellikle babamın aramızdan ayrılmasından sonra anneme gösterdikleri ilgi bizleri ayrıca mutlu etti. Ailemizin yılbaşı kutlamaları onun elleri ile hazırladığı çerkez tavuğu ile zenginleşti.

Türel Hoca ile birlikte birçok proje yürüttük.
Rektör danışmanı olarak görev yaptığım sekiz yıl boyunca, aralarında Kuzey Kıbrıs Yerleşkesinin de bulunduğu toplam 17 davetli yarışmayı gerçekleştirmeme destek verenler arasındaydı. Bu yarışmalarda sevgili hocalarım Yıldırım Yavuz dekan, Türel Hoca dekan danışmanı, Selahattin Hoca ise bölüm başkanıydı. Düzenlediğim yarışma jürilerinde hep birlikte görev aldık. Türel Hoca özellikle Kıbrıs projeleri sürecinde benim en büyük destekçilerimden biri oldu. Emekli olduktan sonra bile teklifimi geri çevirmeyerek haftalık seyahat yükünü benim yerime üstlenmesi büyük bir özveriydi. Ankara Yerleşkesinde yürütücülüğün üstlendiğim Sanat Festivali, Bilim Müzesi ve Teknokent projeleri gibi yapıların korunarak dönüştürülmesi süreçlerinde de Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi yerinde uygulama ve karar verme becerisi gerektiriyordu. Bu projelerin hayata geçmesinde Baykan Günay Hoca'mızın desteği kadar, Türel Hoca'nın etkisi de unutulmaz.

Birlikte ders verdik.
Dördüncü sınıf stüdyosunda yürüttüğümüz projeler, her seferinde yeni bir araştırma alanına dönüşürdü. Uluslararası yolculuklara katılır, öğrencilerle birlikte sadece akademik değil, sosyal olarak da unutulmaz anılar yaşanırdı. Tüm bu süreçlerde hocamız düşüncelerini son derece net ifade eder, stüdyo kritiklerinde öğrencinin durumunu birkaç cümleyle özetleme yeteneğiyle hepimizi şaşırtırdı.

Ve birlikte seyahat ettik.
Öğrencilik yıllarımda yaptığımız gezilerin en keyifli anlarını onunla

Ayşen Savaş -Güven A. Sargın Nikah Töreni - Pire Konsolosluğu-14.02.2001 (Türel Saranlı, Güven A. Sargın, Alper Alkan, Ayşen Savaş, Berin Gür)

Türel Saranlı - 1.Yıl Mimarlık Eğitimi Sempozyum ve Sergi Ödül Töreni (Ayşen Savaş, Sezin Sarıca, Bengisu Derebaşı ve Serra İnan tarafından düzenlenmiştir) ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 16 Kasım 2018 (Süha Özkan, Ayşen Savaş, Türel Saranlı, İpek Gürsel Dino, Selahattin Önür, Güven A. Sargın)

yaşadığımızı bugün hâlâ anımsarım. Aradan geçen yıllar, o anların değerini daha da artırıyor. Hocalık dönemimde düzenlediğimiz öğrenci gezileri ise onun ve sevgili eşi Tanay Saranlı'nın katılımıyla adeta birer kutlamaya dönüşürdü. Onunla ODTÜ anılarını dinlemek büyük bir zevkti; sohbeti keyifli, kendisi güvenilir bir yol arkadaşıydı.

Türel Saranlı, yalnızca bir hoca değil, yol gösterici, meslektaş, dost ve ailemizin bir parçasıydı. Onunla geçirilen yılların ardından geriye kalan şey sadece bir eğitimcinin ardında bıraktığı öğretisi değil, aynı zamanda zekası, bilgeliği ve insanlığıyla kurduğu derin bağlardır.

Kendisini sevgi ve saygıyla anıyorum.

BİLGE BİR KİŞİLİK

Selahattin Önür*

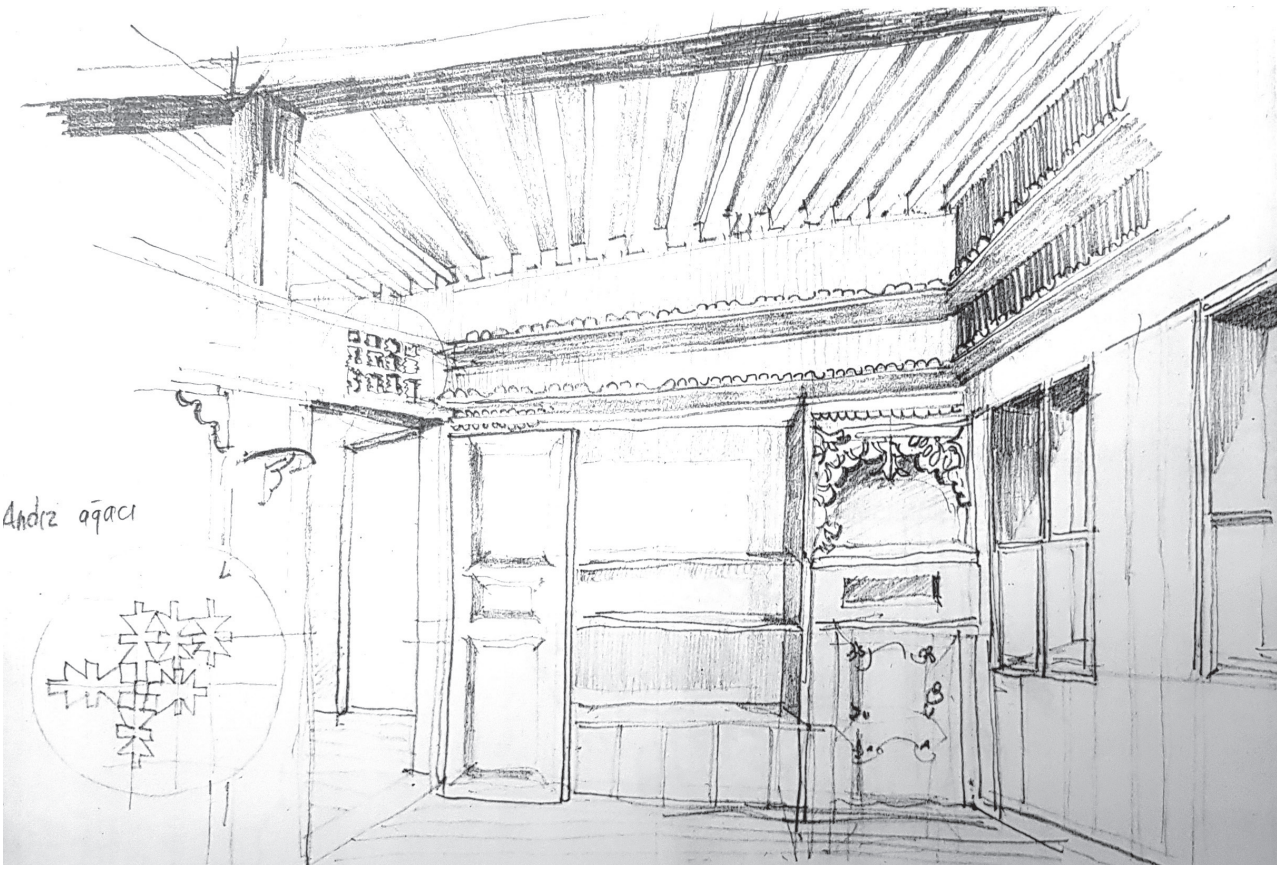
Yetmişli yılların ikinci yarısından, seksenli yılların büyük kısmı dışında, 2009 yılına kadar Türel Hoca ile Mimarlık Fakültesinde on dört akademik yıl birlikte mimarlık birinci yıl stüdyo ortamını paylaşma şansım oldu. Yetmişli yıllarda Bilgi Denel Hoca'nın da bulunduğu beraberliğimiz, Bilgi Hoca'nın ayrılmasından sonraki farklı yıllarda yeni katılan akademisyenlerle de *(whatsapp "basic_canlar" iletişim grubunun üyeleri gibi)* sürdü. Farklı görüşleri, deneyim, birikim ve yetenekleri olan akademisyenler ile birlikte, paylaşımcı ve iletişimsel anlamda örnek bir mimarlık stüdyo kültürünün yaratılması ve sürdürülmesinde Türel Hoca'nın açık fikirliliğinin yanı sıra, bilgisi, duyarlılığı ve akılcılığı ile esprili sevecenliğinin büyük etkisi olmuştur. Herhangi bir durumda karar ve doğru karar vermenin zorluğunu, sorgulayarak ve akıl yürüterek aşan bilge bir kişilikti. Onun yol göstericiliği ile alınan kararların yerinde olacağından her zaman emin olabilirdiniz. Stüdyo çalışmalarının hazırlanması ve yürütülmesinde olsun, öğrencilerle Ankara'nın dışında günlerce süren, çeşitli durumlarla karşılaşabildiğimiz çalışma gezilerinde olsun, varlığı ile güven duyardık.
Bu duygudur ki, doksanlı yılların ortasından 2007 yılına kadar süren bölüm yönetim görevlerim sırasında da, kurumsal, ulusal ve uluslararası, karar verilmesi gereken çok farklı konu ve durumlarda danışma ve görüş alma gereksinimi duyduğum ender kişiydi.

Özlemle anıyorum.

* Atılım Üniversitesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, Prof. Dr.

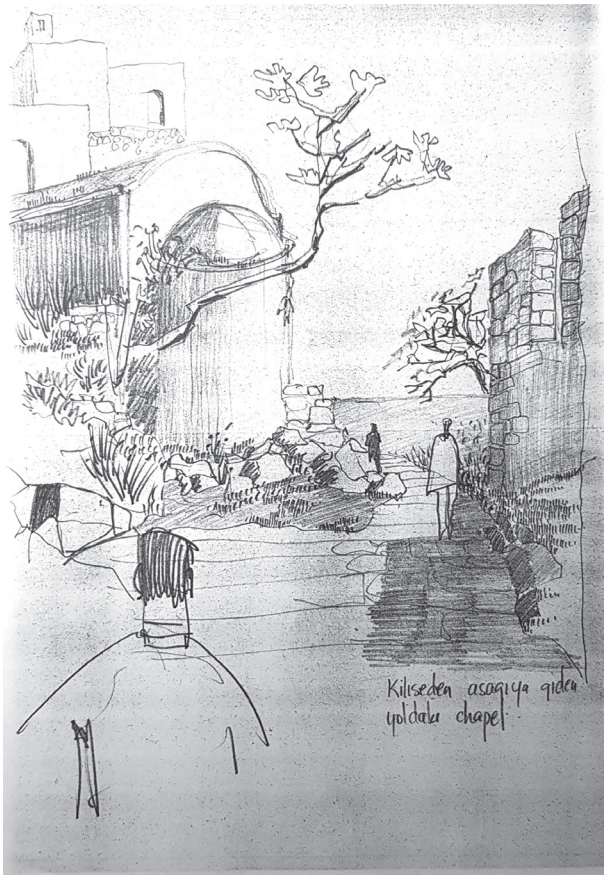

Eleştirel ve esprili sevecenliği ile her zamanki Türel Hoca! *"A Cone In-Between"* çalışması 1992, Gordion (Yassıhöyük)

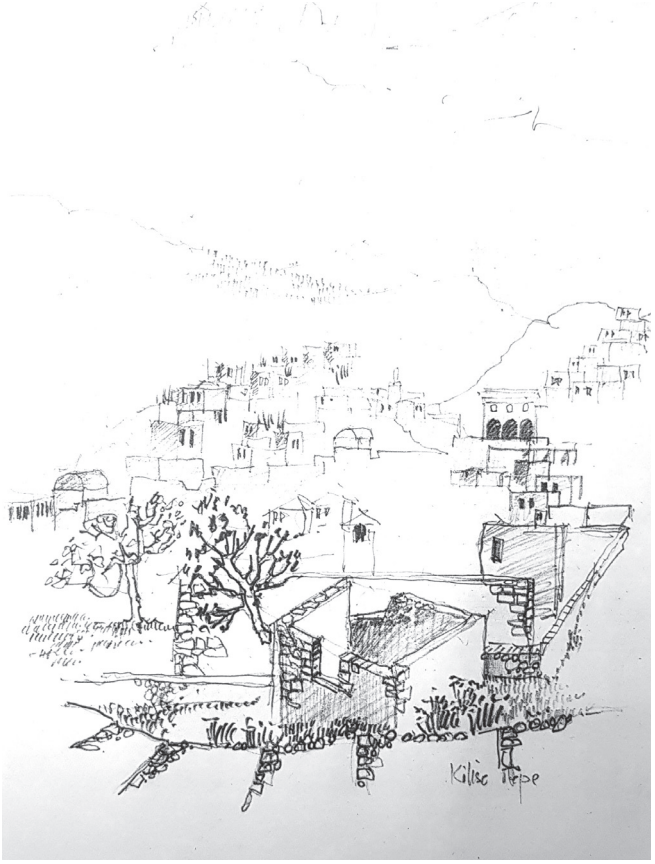
ARCH 102 Stüdyosu 1998 Bahar Dönemi son projesi için yerinde araştırma / belgeleme çalışmaları Kayaköy* - öğrencilerle çalışmalar sürerken Türel Saranlı Hoca'nın yerinde yapmış olduğu eskizler.

**(1920'lerde Rumlar tarafından mübadele nedeniyle terk edilen ve 'hayalet' olarak kalmış Fethiye'ye bağlı yerleşke)*

Kiliseden aşağıya giden
yoldaki chapel

Okul + çeşme

Kilise avlusundan
girişe bakış

Kilise Tepe

TÜREL İLE BİRBİRİMİZDEN FARKLIYDIK AMA İYİ BİR İKİLİYDİK.

Bilgi Denel*

* ODTÜ Mimarlık Bölümü Eski Öğretim Üyesi

ODTÜ'ye hoca olarak girmemi ve Türel Saranlı ile birlikte Temel Tasarım dersleri vermeye başlamamı Eğitim Bakanlığı'nın Princeton Üniversitesi'nden 1963 yılında Mimarlık Bölümü'nden aldığım MFA diplomasına denklik vermemesine borçluyum.

Robert Kolejde inşaat mühendisliği alanında yüksek diploma aldıktan sonra Princeton'da Mimarlık okudum, New York'da SOM'da çalıştım ve daha sonra emekliliğime dek çalıştığım San Luis Obispo, California'daki Cal Poly'de kısa bir süre ders verdim. Türkiye'ye döndükten sonra iki yıl süren askerliğim bana temel tasarım konusunda düşünmem için zaman ve olanak tanıdı. Diplomamın tanınması için açtığım mahkeme sürecinde Mimarlık Fakültesi Dekanı Abdullah Kuran beni ODTÜ'de ders vermeye davet etti. Kabul ettim. 1967 sonbahar dönemiydi. Serim ile bu sırada tanıştık. 1968 yazında evlendik. Türel bu sırada Deniz Kuvvetleri'nde askerliğini yapıyordu. Serim, Türel'in ve eşi Tanay'ın üniversiteden yakın arkadaşıydı. Askerlikten sonra Türel mimarlık fakültesine katıldı ve temel tasarım konularına birlikte kafa yormaya başladık.

Türel ile çok açıdan birbirimizden farklıydık. Onun sezgileri çok kuvvetli ve yönlendiriciydi. O, yayınları gözden geçirip içlerindeki fikirleri hızla yakalarken, ben çok ve derinine okurdum. Tasarım ve kurgu sistemlerini öğrencilerle tartışarak yüksek sesle parçalamayı seviyordum. Türel'in yaklaşımı daha sakince, gereksiz efordan uzak, ama hep hesaplı ve can alıcıydı. Ben politik ve sosyal olarak doğru olanın tersine giderken, O mantık taraftarı olmuştu hep. Fikir birliği aramadık hiçbir zaman. Ayrı bakış açılarımızın ve farklı düşünmemizin gerekliliğinde hemfikir olduk. Öğrencilerin farklı bakış açılarının, farklı problemlerin ve farklı çözümlerin bir arada olabileceğini görmelerini istedik. En iyi çözüme kendi perspektiflerinden doğru olanı savunabildiklerinde ulaşacaklarını düşündük. Sorulara cevapları biz veremezdik. Öğrencilerin kendi seçimlerini yapabilmeleri için farklı yollar izleyebileceklerini, değişik seçenekler kullanabileceklerini ve kendi cevaplarını üretebileceklerini görmelerini sağlamaktı amacımız. Felsefelerimiz ve perspektiflerimiz birbirimizden farklı olsa da iyi geçiniyor olmamız da öğrenciler için önemli bir model oluyordu.

Aramızdaki denge, Türel'den çok şey öğrenmemi sağladı. Benden farklı düşünenler hakkında daha toleranslı olabilmek ve bakış açılarını anlamaya çalışmak öğrencilerin kendi bakış açılarını geliştirebilmelerine destek verebilmem açısından çok önemliydi. Fikirlerimizin ve bakış açılarımızın zıt olmasına gösterdiğimiz özen ve çelişen perspektiflerimiz de derslerimizin dinamik olmasını sağladı. İyi bir ikili olduk.

Ben ODTÜ'den ayrıldıktan sonra Türel otuz yıldan fazla ODTÜ'de ders verdi. İkimizin de hocalığı zaman içinde evrilmeye devam etti. Birlikte ders vermeye devam etseydik temel tasarıma bakış açılarımız nasıl değişirdi merak ediyorum. Dostluğumuz, arkadaşlığımız hiç bitmedi. Çocuklarımız birlikte büyüdü. Yokluğu hepimiz için büyük bir boşluk yarattı. Alışmaya çalışıyoruz.

Önde yerde Türel ve Ertan Mestçi. Arkada ayakta şöför yardımcısı, gözlüklü Tanju Durukal, Şenol Gözübüyük (Yağız), arkasında Özen Berk, Ayşe Çelikkaptan, Ömer Yağız, Mete Göktuğ, arkasında Ahmet Gülgönen, Güler Gözübüyük ve Erdal Hemen.

1960 yılında Üniversite Yönetiminde olan ve Almanyalı olan Ahmet Tokuş bir grup öğrenciye Alanya'ya bir gezi düzenlemiş, grup Kara Yolları şantiyesinde misafir edilmiştir. Yola çıkış resimleri.

* ODTÜ Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, Prof. Dr.

TÜREL SARANLI'YI ANLAMAK…

Güven A. Sargın*

Sevgili Türel Saranlı, öğrencilik yıllarımda yollarımızın kesişmediği ender efsanevi hocalarımızdandı. Bunun ne denli büyük bir kayıp olduğunu ABD'de geçen uzun süreli doktora çalışmamın bitiminde, ODTÜ Mimarlık Fakültesindeki görevime dönüşümün hemen sonrasında anlayabilmiştim.

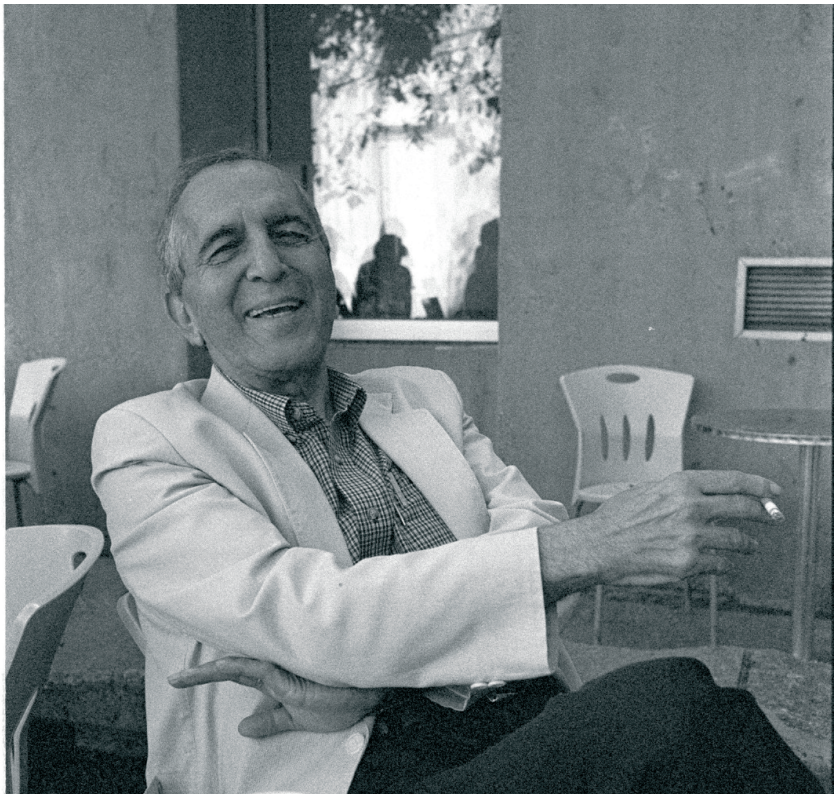
Yeniden parçası olmaya çalıştığım meşakkatli ikinci kabul dönemimde, doğrusunu söylemek gerekirse, birçok yeni şeyin doğduğuna da tanıklık etmiştim. Memnuniyetle kabullendiğim türetilmiş gelenekler hasıl olmuştu; bunlardan bir tanesi de dönem sonlarında satirik bir dil ve içerikle duvara nakşedilen "hoca karnesiydi": Fakültemizin en görünür yüzeylerinden bir tanesi adeta bir yüzleşme mecrasına dönüştürülmüş; mimarlık bölümü öğretim üyelerinin dönemsel akademik ve sosyal başarıları fakülte bileşenleriyle korkusuzca paylaşılarak kamusal bir alan yaratılmıştı – öğrencilerimizi sanırım bir kez daha tebrik etmem gerekiyor. Çoğumuzun merakla ve biraz da endişeyle beklediği dönem sonu notlarımızın mizahi bir amaç içerdiği kesindi ve fakat gerçekçi bir tarafı olduğunun da hepimiz ayırdındaydık. İlk yılımda payıma düşen notu dikkatlice kayda aldığımı, kendimi de olanca tarafsızlığımla gözden geçirdiğimi itiraf etmeliyim. Öte yandan Türel Saranlı Hoca'mızın notu peşi sıra yıllarda da hiç değişmemişti: *The Lord of the Department...!* İsmini hep sitayişle duyduğum lâkin henüz teşriki mesaimin olmadığı bir öğretim üyesinin her dönem sonrası en yüksek yıldızı alması ve böylesi bir lâkapla anılması ilk zamanlarda beni hayrete düşürmüş ve biraz da bir detektif misali kendisini takibe zorlamıştı. Türel Saranlı ismiyle yüzleşmem ve sonrasında kendisiyle tanışıklık kurmam bu döneme denk gelir.

Sayın Haluk Pamir ve süreç içinde hayat arkadaşım da olan, değerli meslektaşım Ayşen Savaş tarafından dördüncü sınıf stüdyosuna davet edilmem benim için bir onur kaynağı olmuştu. Bu gelişmenin Türel Saranlı ile yollarımızın kesişmesine vesile olacağının bilinmezliği ile sevinerek bir kez daha stüdyo eğitiminin bileşeni oldum. Öte yandan, bir sonraki yıl farklı görevler üstlenerek stüdyo ortamından görece uzaklaşan meslektaşlarımın yol göstericiliğiyle, Türel Saranlı Hoca'mızın liderliğinde stüdyo yürütücülüğünü yaptım; aynı akademik yıl meslektaşım Kerem Yazgan da bize katılmış, üçümüz yaklaşık üç yıl sürecek keyifli bir maceraya atılmıştık. Türel Saranlı sözünü ettiğim verimli ve fakat son derece eğlenceli süreç içinde yakinen tanımaya başladığım, öğrendikçe hayranlıkla sevdiğim önemli bir isim, aslen "Hocam" oldu. Hafızam beni yanıltmıyorsa, anma töreninde de benzer bir yorum dile getirildi: "ODTÜ geleneğidir; herkes birbirine hocam diye hitap eder, sözcüğün kaynağına ilişkin rivayet ise muhteliftir. Öte yandan, birisine büyük harfle Hocam derseniz işin muhteviyatı ve anlamı değişir." Stüdyo süresince Türel Saranlı sadece öğrencilerimiz için değil, benim (bizim) için de "Hoca" oldu. Biyografisi üzerinden bir güzelleme yapmaya niyetim yok, zaten bunun diğer yazarlarca hakkıyla yapıldığından eminim. Daha ziyade özgün bir aydın sıfatıyla Türel Hoca'nın tasvir edilmesi gerektiğine inanıyorum. Söz gelimi, her dönem için ders izlencesinin tasarımı son derece öğretici olmuş, bizleri entelektüel ama oyunsu bir mecraya sevk etmişti. Hocamızın aynı dönemde dekan danışmanlığını da üstlenmesi sebebiyle, fakültemiz dekanlık katında geçirdiğimiz derinlikli, aynı zamanda dostane cereyan eden, mimarlık veya değil entelektüel tartışmaları asla unutmayacağım. Stüdyo süresince de devam eden, satirik tonlama ve fakat rasyonel akılla bezeli entelektüel tartışmaların kadr-ü kıymetini her zaman dikkatle not etmiştim. Bu süre zarfında kendisiyle anlamlı bir dostluk geliştirdiğimizi söyleyebilirim. Süreç içinde iki ayrı kafadaki meslektaşın birbirlerine mesafeli bir akılcılıkla yakınlaşması mümkün olmuştu; sürekli öğrendiğim ve bu vesileyle kendimi mütemadiyen müzâkere ettiğim verimli bir diyaloğun her daim öncelikli olduğunu kabul ediyorum.

Tüm bunların yanı sıra, 2001 yılında, mezuniyet projesi için yurtdışına yaptığımız eğlenceli bir akademik yolculuk esnasında nikâh şahitliğimizi de yapan sevgili Türel Saranlı ile hoca-öğrenci klişesinden uzaklaşan

bir mecraya süratle evrildiğimizi özellikle ilâve etmeliyim. Hocanın beşerî vasıflarını sevimli bir biçimde dışa vuran bu tarihsel anın Ayşen ve benim için ne denli büyük bir anlam taşıdığını söylememe sanırım gerek yok. Ayrıntılara girmeyeceğim; ancak, sözünü ettiğim babacan tavrın dostluğumuzun pekişmesi sürecindeki en önemli safha olduğunu rahatlıkla itiraf edebilirim: Hocam Türel Saranlı artık dost- meslektaşım da olmuştu.

Stüdyo ortaklığımız farklı gerekçelerle üçüncü yılda sona erdi; hepimiz profesyonel ve akademik hayata katkı yapmaya değişik mecralarda devam ettik. Ben derslerimin yanı sıra akademik üretime ağırlık vermiştim. Türel Saranlı'nın yükü ise yeni idari görevleriyle, ODTÜ Rektörlüğü'nün özel görevlendirmeleriyle farklı bir ivme kazanmıştı. Öte yandan, mimarlık fakültesinden hiç kopmayan, varlığını binamızın koridorlarında her daim hissettiğimiz Hocayla olan yakınlığımız süreç içinde daha da derinleşti. 2007 yılından başlayarak idari görevler de üstlenmeye başladım; sanırım Hocayla olan bağıma yeni bir halka ekleyen süreç tam da bu döneme denk düştü. ODTÜ Mimarlık Bölümünü bilen bilir: Nev-i şahsına münhasır bir öğretim ve idari kadrosuna ilâve olarak, yaratıcı zekâsıyla bezeli dilini, söylemini hiçbir düzlemde sakınmayan öğrenci kitlesi, son derece meşakkatli ve fakat aynı derecede keyifli bir süreç yönetimini talep eder. Bölüm başkanının işi gerçekten zordur. Öte yandan, fikrini sakınmayan gerektiğinde sizi eleştirmekten geri kalmayan dostlarınızla yakın temasınız varsa, en azından yönetiminize halel gelmeyeceğinin güvencesi zaman içinde size yerleşir ve daha az hata yapmaya başlarsınız. Seyyar bir bilge misali, odanıza teklifsizce gelip muhabbete başlayan Hocamın böylesi bir güvenceyi bende yarattığını söylemeliyim; eğer Türel Saranlı'nın kısa ziyaretiyle şereflendirildiyseniz mutlaka ya ortak akılla çözülmesi gereken bir sorun ya da iletilmesi gereken bir tebliğ vardır. Hocamın her ikisinde de çok bilgece davrandığını söylemeliyim. Öte yandan, doğrudan dillendirilmeyen, daha ziyade alt-metinlere yerleştirilmiş öyküleri de dikkatle örmeniz gerekirdi. Zaman içinde Türel Saranlı'ya mahsus algoritmayı kısmen çözdüğüme kaniyim: Hocanın kendine özgü bir akıl yürütmesi, zihni izleği, dili, kısacası üslûbu söz konusuydu; öğrenmenin zaman aldığı ve fakat çözdükçe size daha çok keyif veren, besleyici bir yöntem geliştirmiş olduğunu kayda geçirmem gerekiyor.

Türel Saranlı, ODTÜ Mimarlık Kantini bahçesinde, Haziran 2012. (Fotoğraf: Koray Pekeriçli)

İdari görevimin son aşamalarında, kendisiyle dekanlık ofisinde daha seyrek görüşüyor olmama karşın kısa süreli ziyaretlerindeki tatlı telaş muhabbetlerini unutamam. Sözünü esirgemeden Türkiye ve ODTÜ gündemine ilişkin taze yorumlarını yapar, yeri geldiğinde benimle ilgili önerilerini de okulumuzun tarihine dair notlarla paylaşır ve usulca giderdi. Ziyaretlerinde dile getirdiği, bir yerden "zarafetle" ayrılmamız gerektiğine dair ki nasihatleri hâlâ bende saklıdır; sanırım kendisine hak gördüğü şeyi biz dostlarıyla da paylaşmayı önemli addetmişti. Ben 2020 yılında Fakülteyi bir başka emin ele teslim ederek, idari görevlerimden yoğun akademik faaliyetlerime tatlı bir geçiş yapmayı tercih ettim. Hocam ise 2025 yılında aramızdan zarafetle ayrıldı. Aradan geçen bunca zaman sonra, kendisini çok daha iyi anladığımı idrak ediyorum – her ne kadar algoritmasını hala keyifle çözmeye çalışıyor olsam da…

16 Temmuz 2025

* ODTÜ Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, Doç. Dr.

TÜREL SARANLI İLE TEMEL TASARIM DERSLERİ

M. Haluk Zelef*

1986 yılında araştırma görevlisi olduktan sonra kendimi Türel Saranlı, Selahattin Önür ile genç akademisyenler Tuğyan Aytaç ve Nihal Bursa'dan oluşan *basic design* öğretim grubu içinde buldum. Değerli Selahatin Hoca'yı tanıyordum, ancak Türel Hoca'nın hiç öğrencisi olmamıştım. İlk kez bu ders vasıtasıyla tanıdığım Türel Hoca öğretim üyeliğine uzanan akademik kariyerimin heyecanlı ve tecrübesiz ilk yıllarında yol gösterici oldu. 10 seneden uzun süren bu temel tasarım deneyimi pek çok eğitici, ilginç, zevkli, eğlenceli anekdotuyla zihnimde yaşıyor. Bunun içinde 12 saat süren bir otobüs yolculuğunun ardından gidilen Kaş'ta bir işkembecide yazılan proje temrini de var, Stüdyo günü yağan kardan 3 boyutlu bir kompozisyon yaparken öğrencilerle sırılsıklam olmak da...

Bunları yeniden anmak duygulandırıyor şüphesiz, ancak Türel Hoca'nın bana önemli bir katkısı olayları, kişileri ya da projeleri duygularla değil analitik bir yaklaşımla değerlendirmenin gerekliliğini vurgulamasıydı. Ben de bu kısa yazıda hocayla ilişkimize biraz daha nesnel yaklaşmak isterim. Böyle yaklaşınca kanımca hocanın akademik ortamımıza önemli katkısı popülist olmadan da popüler olunabileceğini göstermesidir. Eğitimde popülist yaklaşım öğrencilerle empati kurmayı, böylece kısa vadede onlar tarafından da sevilmeyi hedefliyor. Oysa Türel Bey ve o nesildeki pek çok hoca, yüksek beklentilerini, ince bir mizah duygusuyla dile getirir, sorgulayıcı tutumlarıyla öğrencileri sarsmayı hedeflerlerdi. Bunun uzantısı olan pek de cömert olmayan notların da katkısıyla, öğrenciler sürekli olarak kendilerine "ne öğreniyorum", "bu mesleğe uygun muyum", "mesleğimi seviyor muyum" gibi yaşamsal sorular sorarlardı.

Bu yaklaşım o zaman da bugün de Türkiye'de standart lise eğitiminden geçen öğrenciler tarafından anlaşılıp onaylanır mı pek emin değilim. Ancak güçlü, ne yaptığını bilen ve ilk eleştiride dağılmayan bireyler yetiştirmeyi önemserdi Türel Hoca. Eğitimin ileriki yıllarında ve mezuniyet sonrasında bu yaklaşımın arkasındaki hedeflerin farkına varan çok sayıda mimar olduğunu biliyorum. Bu da onun uzun vadede sevgiyle ve saygıyla anılan bir eğitimci olduğunun göstergesi.

Nitekim 2018 yılında düzenlenen "Türel Saranlı: ODTÜ'de Birinci Sınıf Tasarım Eğitimi Sempozyumu" uzun yıllar boyunca bu derslere öğretim görevlisi olarak girip Türel Bey ile mesai arkadaşlığı yapan veya stüdyoda öğrenci olup sonra başka kurumlarda rol alan pek çok eğitimciyi bir araya getirmişti.

Türel Hoca'nın birinci sınıf eğitiminde öğrencilere verilen temrinlerin bütün girdilerinin ve kısıtlamalarının anlaşılması önemliydi. Bunu vurgulamak üzere stüdyodaki her eleştiri günü "what was the problem" sorusuyla başlardı. Tasarım problemini tanıtan metindeki her ifade öğrenciyle yapılan bir sözleşmenin parçası gibi değerlendirilirdi. Örneğin öğrencilere ödev için tanımlanan kâğıtların 49,4 cm ye 33,8 cm gibi ilginç boyutlarda olması da bu sözleşmenin bir parçasıydı. Bu kısıtlamayı görmeyen ve kağıdını piyasadaki standart bir boyutta veren öğrencinin çalışmasını kabul etmemek bugün biraz sert bir yöntem gibi görülebilir. Ama mimarlıkta tüm sınırlamaların önemli olduğu düşüncesine uyum sağlayan öğrenciler, bunun ötesine geçerek yaratıcı çözümleri aramak üzere sağlam bir dayanak bulmuş olurlardı.

Bu tür kısıtlamaların biri de projenin verilen zamanda teslim edilmesiydi. Buna ilişkin neşeli bir anekdotla yazımı sonlandırmak isterim. Bir sene projeyi Bartın İnkumu'nda vermiştik. İlk aşamada alanı tanımak amacıyla bir inceleme gezisi planladık ve oradaki bir devlet misafirhanesine yerleştik. Öğrencilerden de gruplar oluşturarak gün boyu proje alanında analiz yapmalarını, ardından da bir kısa temrini sonuçlandırmalarını bekledik. Çalışmalar bizim kaldığımız odadaki masada toplanacaktı ve gece 10'a kadar teslim edilmeliydi. Ancak o saatte sadece bir grup çizimlerini getirdi. Baktık gecikiliyor, zaman konusu çok da önemsenmemiş, Türel Hoca, Selahattin Hoca ve ben pijamalarımızı giyip yataklara yattık, sadece komodin ışıklarını yaktık. Geldikleri zaman süreyi geçirdikleri için mahcup olacaklarını ve

bunu da hayat boyu unutmayacaklarını hesaplamıştık… Sanırım hedefe ancak kısmen ulaşabildik. Öğrencilerin bir kısmı bunu eğlencenin bir parçası gibi değerlendirdi ve hatta fotoğraf makinalarıyla gelip resimler de çekti. Neyse ki dönem cep telefonları ve sosyal medya öncesiydi…

Türel Hoca'yı sadece stüdyo ortamındaki anılarımızla değil zenginleştirici teknik, mesleki ve etik konulardaki sohbetlerimizle de özleyeceğim.

THE LORD OF THE DEPARTMENT

Tuğyan Aytaç*

He was called among the students as "The Lord of the Department." But to me, he was more than just a "lord"—he was my dear MASTER. While guiding students through their work and introducing new concepts in the basic design course, he also gave me invaluable insights into how to teach the subject. With every sentence he spoke, I found myself learning alongside the students.

I practiced how to handle "those at the back", as he fondly used to call the uninterested students during class. Under his guidance and unwavering confidence in me I grew from an apprentice into an experienced instructor, following his footsteps. Whenever I found myself in a difficult situation or in a desperate mood, I could always feel his support.

His loss left an unfillable void in me, as well as in the field of architectural education. I feel incredibly lucky to have met him at the very beginning of my academic journey. It was a great privilege to work with him for years, especially in teaching beginners.

He was a dear friend to all of us—wise, kind, and always there when we needed him. He constantly inspired us with his wisdom whenever we gathered around the "holy red table". His brilliant mind helped us view problems from a rational perspective.

He had an excellent sense of humor. Even in critical moments, he could lighten the mood with hilarious comments and make us smile. He would surely have made us smile even at his own funeral—and he would have preferred it that way. I will always remember him with a very big smile in my heart, and I will carry his memories with me, keeping them alive in all that I do.

REST IN PEACE MY DEAR TÜREL HOCAM . . .

TÜREL SARANLI'NIN ANISINA…

Nihal Bursa**

ODTÜ Mimarlık Fakültesinde mimarlık eğitimi almış olmakla kendimi hep çok ayrıcalıklı hissetmişimdir. Eğitim ortamını oluşturan yapılı çevre, mekân ve en önemlisi kıymetli hocalarımız, hiç kuşkusuz, bizlerde güzel izler bıraktılar. Türel Saranlı bu kişilerden biriydi; Bilgi Denel ve Selahattin Önür ile birlikte, temel tasarım stüdyosunu yöneten ekibin bir parçasıydı. Ülkemizdeki eğitim sisteminin yetiştirdiği ortalama bir ergen için okuldaki ilk yılda oldukça sarsıcı bir ortamdır temel tasarım stüdyosu. Nev-i şahsına münhasır bu üç kişinin yönettiği stüdyo şaşırtıcı, zor ve kendi içinde mizahı olan bir dünyaydı. Bir türlü yaptığından tatmin olmayan, uykusuz gecelerde zevkle çalışan tıfıl bir öğrenci olarak stüdyoya götürdüğüm işlerin, zaman zaman kritiklerle yerle bir olmasına bozulurdum. Ama asıl kendime kızardım, niye ben bunu göremedim diye… Türel Bey, o kendine has tarzıyla, aslında kendimize sormamız gerektiğini ima ederek, kısa, basit sorular sorar, çoğu zaman da ağlanacak halimize bizi güldüren espriler yapardı. Bu, zor bir süreci daha katlanılır ve hatta keyifli kılan bir tutumdu. Ayrıca tüm bunların, stüdyodaki etkileşim, paylaşım ve yaparak öğrenmeye dayalı iklimi oluşturmada ve beraberinde eleştirel düşünceyi yerleştirmede ne kadar önemli olduğunu zamanla gördük ve yaşadık.

Okulu bitirip asistan olarak eğitim kadrosuna dahil olduktan sonra da Türel Hoca'mızdan öğrenmeye devam

* ODTÜ Mimarlık Bölümü Eski Öğretim Üyesi

** Dr. Öğretim Üyesi

ettim. Temel tasarım stüdyosunda Türel Saranlı ve Selahattin Önür'ün çırakları olarak Tuğyan Aytaç, Haluk Zelef ve ben uzun yıllar birlikte çalıştık. Çok şey öğrendim; ama en kıymetlisi, kadim dostlar edindim. Stüdyo saatleri ve ona hazırlık süreçleri bir okul gibiydi adeta. Bir iki cümlelik, son derece basit gibi görünen ve öğrencinin dört saatte yapması beklenen bir temrini hazırlamak için bazen bizim de neredeyse bir o kadar zaman konuşup tartıştığımız olurdu. Türel Bey de bize sık sık şunu hatırlatırdı: "Tasarım problemi en iyi, öğlen, köftecide yazılır..." Bu onun, aynen öğrenciye uyguladığı stüdyo pedagojisinin bir uzantısıydı belki de… Hiç köfteciye gidip temrin yazmadık ama, bir sene Kaş'ta, Uluburun Batığı'nı çıkarmak için Texas A&M Üniversitesi'nden Cemal Pulak başkanlığında çalışan uzmanlar ekibi için "kıyıda bir yerleşke tasarlama" senaryosu üretip, yine Kaş'ta bir çorbacıda sabah saat 3'e kadar oturup yazdığımızı hiç unutmuyorum.

Türel Hoca'mızın konulara analitik yaklaşan berrak bir zihni vardı. Bazen bir konuyu, kafası karmakarışık ya da pek çok kavramdan habersiz birinci sınıf öğrencisine nasıl anlatmalı diye düşünürken, Türel Bey hiç tekrara düşmeden ve gereksiz kelimeler sarfetmeden konuya açıklık getirirdi. Bunda hiç kuşkusuz, kişisel özellikleri yanında, neredeyse okulumuzun tarihine tanıklık etmiş birisi olarak tecrübeleri de etkiliydi. ODTÜ Mimarlık Bölümünün ilk mezunlarından biriydi ve arkasından öğretim üyesi olarak bölüme uzun yıllar hizmet etmiş idi.

Temel tasarım stüdyosunda öğrenciye kazandırılmaya çalışılan en önemli becerilerden biri bağımsız karar verebilme, kararlarının sorumluluğunu alabilmedir. Bunun için de öğrenciyle diyalogda onun sorularına soruyla karşılık vermek, bilmiyor görünmek ya da kararlarını onaylatmak istediğinde çekimser kalmak gerekir. Bu bir anlamda rol yapmayı gerektirir; Türel Hoca bu rolü sevimli bir şekilde yapardı. Öğrencilerin ondan hep sert eleştiriler aldığını, ama onun etrafında toplaşıp gülüşerek dinlediklerini hatırlıyorum.

Sevgili Hocamızdan duyup gördüklerimiz ve öğrendiklerimizin bize katkısı çok büyük; unutulmayacaktır…

14 Haziran 2025, İstanbul

1982 sonrası Bilkent Üniversitesi Iç Mimarlık Bölümünün kuruluşunda Türel Saranlı aktif rol oynamıştır. Sağdan itibaren Ali Erten, Nerkis Kural, Cengiz Yener, Türel Saranlı ve soldan ikinci Şenol Yağız.

* ODTÜ Mimarlık Bölümü Eski Öğretim Üyesi

BAZI DOSTUKLAR SOLMAZ VE YOK OLMAZLAR, KÖKLÜ AĞAÇLAR MİSALİ…

Serim Denel*

Türel Saranlı, eşi Tanay ve ailesi ile olan dostluğumuzun kökleri de derinlere, ODTÜ'nün ve Mimarlık Fakültesinin ilk kurululuş yıllarına kadar uzanır. Sınıf arkadaşlığımız sırasında kaleminin becerisi ve yeteneği kadar, konuları kolay kavraması, doğru kararlara çabucak varabilmesi ve mesafeli görünümüne rağmen esprisi ve cana yakınlığı ile bana her zaman rahatça danışabildiğim bir destek olmuştur.

B.Arch, M.Arch… derken mezuniyetimizin hemen arkasından 1963'te, yeni bir ögrenci değişim programı çerçevesinde Türel, Tanay ve bana bu sefer bir master of science çalışması yapmak üzere New York'un Brooklyn bölgesinde bulunan Pratt Institute için birer burs uygun gördüler. Bu, bizler için akademik bir deneyim olduğu kadar bir görgü tecrübesi de oldu. Kısıtlı burs paramızla merak ettiğimiz yeni binaları görmek ve o günlerin adı büyük yetenekli mimarlarını tanımak olanağına sahip olamayacağımızı düşünürken, Türel acele çözüm üretti; "ben gidip bir ehliyet alayım" dedi. New York eyaletinin ehliyet sınavlarını bir seferde geçip sürücü ehliyetini aldı. Sonra, aslında çok kalabalık olmayan sınıfımızdaki diğer öğrencileri de harekete geçirip, "haydi bakalım, iki araba kiralıyoruz, arabalara doluşun" diyerek hepimizi toparladı. Bir hafta sonu Eero Saarinen binalarını gezerken, başka bir hafta sonu Marcel Breuer binalarını ziyaret ettik. Falling Water'a gittik. Hatta I.M. Pei'nin ofisine bile gittik.

ODTÜ'de 1964'de başladığım öğretim üyeliği sürecinde, birinci sınıf öğrencileri icin çektiğim *slide*'ları kullandım. Mimarlık derslerinde ele aldığımız sorunları ve derslerde tartışma konusu olan farklı örnekleri bu başlangıç üzerine çoğalttım. İlk gezilerimizde Türel'in ilginç noktaları, mimari çözümleri ve hataları sakince işaret edip bunlara dikkatimizi çekmesinin benim kendi bakış açılarımı geliştirmemde etkili olduğunu düşünüyorum.

Daha sonraları Türel ve eşim Bilgi, temel tasarım (*basic design*) derslerini devraldılar. Mimarlık Bölümünde hep beraber ders verdik.

1982'de Türkiye'den ayrılıp yurt dışına gitsek de her yaz geldigimizde mutlaka gördüğümüz kişiler Saranlı ailesi olmuştur. Çocuğumuz büyürken çeşitli konular için danıştığımız kişiler hep Türel ve Tanay oldu. Aile olarak birlikte yaptığımız yurt gezilerini Türel ilginç gözlemleri, detaylı analizleri ve esprili yorumları ile hep renklendirmişti.

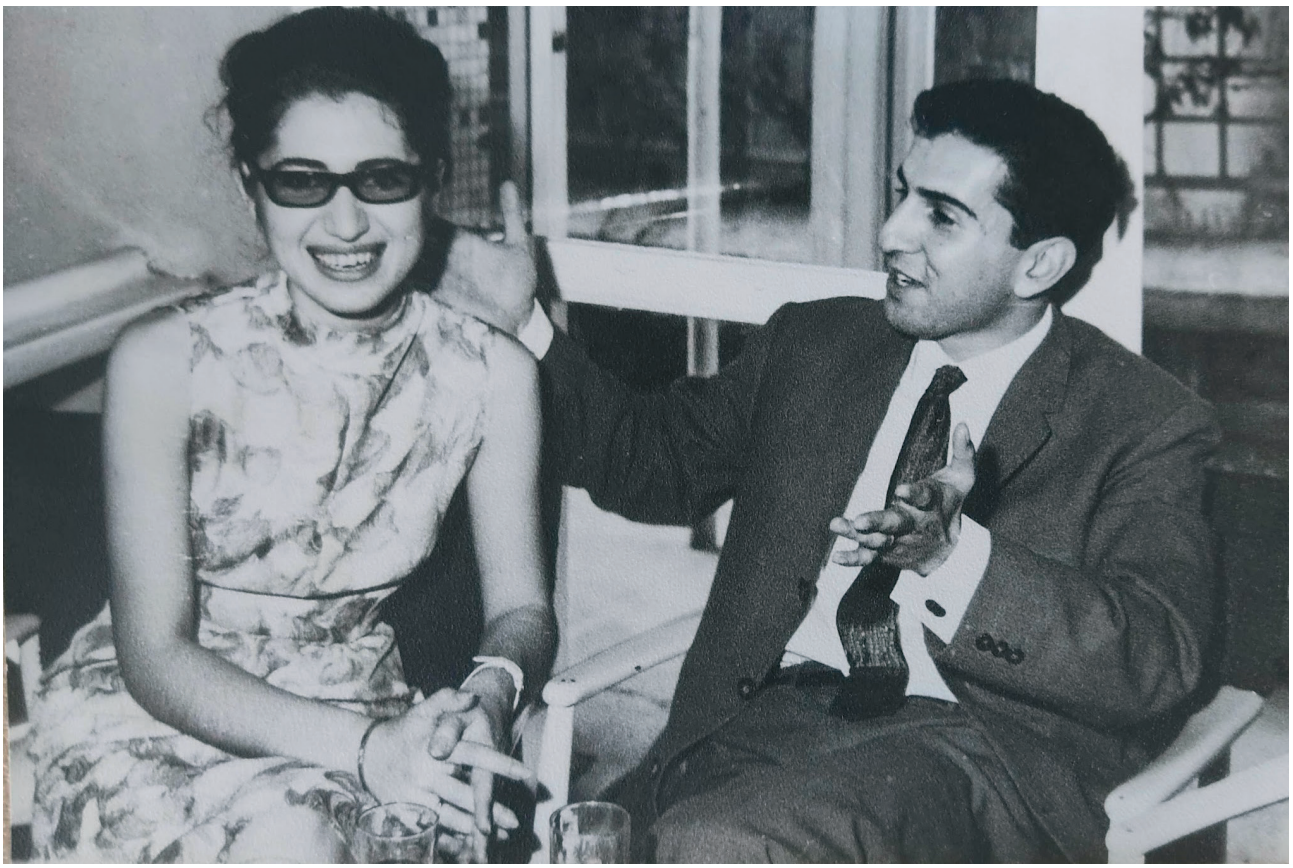
Evet, yokluğuna alışması çok güç. Derin kökleri olan bir ağaç gibi olan arkadaşlığımızın, dostluğumuzun en büyük, ulu bir dalı yok artık. Ama gölgesi hep üzerimizde, çünkü o, kaybolmayacak kadar büyük ve ihtişamlı.

TÜREL AMCA ANISINA

Elif Denel

Türel Saranlı benim için hep Türel Amca olarak var oldu. Annem Serim ve babam Bilgi'nin Türel Amca ve Tanay Teyze'yle olan yakınlığı onu hayatımda hep var etti. Uzun yıllar yaşadığımız Amerika'dan Türkiye'ye ziyarete geldiğimizde onların evinde kalırdık. Ben kendi başıma geldiğimde de hep onların evinde kaldım. Hala da aynı binada oturuyoruz. Tek çocuk olduğumdan *kardeş* kavramını çocuklarıyla büyürken algıladım. Kendimize zaten *kabile* yapısını uygun görmüştük. Kabilemizin sağlam direklerinden birini kaybetmiş olsak da Türel Amca'nın hep bilgelik dolu esprileriyle taşımış olduğu çatımız sağlam bir şekilde üzerimizde varlığına devam ediyor.

Türel Amca hayatımın her döneminde bana *kritik* vermiştir. Arkeolojiye olan ilgimin pekişmesinde Türkiye topraklarında kabile olarak yaptığımız geziler ve çeşitli geçmişten kalan kalıntılar ve peyzajlar üzerine yaptığımız uzun konuşmalar ve tartışmalar son derece etkin olmuştur. Her bir tartışmanın ardından kucağımda evindeki kütüphaneden bir kitap ya da makale bulmuşumdur. Arkeolojiden

Tanay-Türel Saranlı, 1965 Helsinki'den Türkiye'ye kısa süreli gelişte ODTÜ ziyareti.

tarihe, mimarlıktan korumacılığa ve hatta pedagojiden toplum psikolojisine, benimle paylaştığı yayınlar sırf bilgi toplamaya değil, bilgilerin asıl nasıl analiz edilip organize edilerek karşımızdakileri istediğimiz yönde ikna etmeye yarayacağını göstermekteydi. Tabii benim bunu aslen algılamam da uzun yıllar sonra oldu. Verdiği kritikler sırf entelektüel değildi. İkna edici olabilmenin de kişinin kendisini toplum içinde nasıl taşıdığıyla alakalı olduğunu düşünürdü. Tabii bunu da tam olarak algılamam uzun yıllar sürdü. Belki de bana "sen aslında bol bol gezecek bir iş bulmalısın" demesi, verdiği kritiklerin benim kafamda oturma sürecinin beklenilenden uzun süre almasıydı. Fikirlerimle hemfikir olsa da olmasa da karşıt görüş sunarak kuvvetlendirmek için çaba sarf etmemi sağlardı. Tabii bunu da tam olarak anlamam uzun yıllar almıştı. Ben kritik vermesine odaklanmıştım hep. Mimarlar zaten hep kritik verir, sözde bina ve mekân üretirler, ama hep kurgulanan şeyleri parçalarlar, diye düşünürdüm. Hayatının her katmanıyla bir hoca, bir eğitmen olarak etkileşmesini zor bir insan olmasına dayandırırdım. Aslında kompleks bir düşünürdü. Sevdikleriyle de uğraşırdı hep.

Yıllar önce Tanay Teyze ile birlikte bir etkinlik için gittiği Çeşme'de kalp krizi geçirmişti. Çok korkmuştum. Kabilenin en önemli direklerindendi. O gitseydi ne olurdu? Ama çok şükür iyileşti. Yaşadıklarının muzipçe analizlerini yaptı. Kritikler devam etti. Yıllar içinde kabile çeşitli boyutlarda kayıplar yaşadı. Sonra da acelesi varmış gibi Türel Amca gitti. Hala varmış gibi geliyor. Birçok ortamda ne söyleyeceğini, nasıl tepki vereceğini düşünüyor insan. Birçok şeyi sorgularken, "Türel Amca şöyle söylerdi, böyle olayı açıklardı olayı," diye tahmin ediyor, sanki söyleyeceklerini duyuyormuş gibi oluyorum. Varlığı belleğimde, kritikleri hayatın akademik, sosyal, politik ve hatta ekonomik, her türlü katmanlarında hala yol gösteriyor. Umuyorum ki Türel Amca'nın dokunduğu tüm öğrenciler ve akademisyenler, her türlü insan da benim kadar şanslı olmuştur.

TÜREL SARANLI: YAPMAYI BİLEN KİŞİ

Baykan Günay*

* TED Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi, Prof. Dr.

Rönesans'ın yarattığı temel ikili kavramlardan birisini mimarlıkta tasarlama ve yapma eylemleri oluşturuyor. O döneme kadar mimar ya da tasarımcının hem tasarlayan hem de yapan kişi olduğu varsayılıyor. Tasarım terimi 16. yüzyıl civarında birçok Avrupa ülkesinde ortaya çıkmış. Bu, tasarımın yeni bir etkinlik olduğu anlamına gelmemekte, daha geniş inşaat etkinliğinden ayrılarak kendi başına bir işlev olarak kabul edildiği söylenmektedir. Böylece, tasarlamanın yapmaktan ayrılması olgusunun başladığı da belirtilmektedir.

Türel Saranlı ile tanıştığımız zamandan başlayarak kendisine bu gözle baktım ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi yayını olarak hazırlanan "1956'dan 2006'ya ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nin 50 yılı; Anılar, Bir sözlü Tarih Çalışması" (**1**) adlı yayında kendisinin toplum, dönem, eğitim, meslek, yaşam hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak bir değerlendirme yapma çabasına girdim. Kendisi bence tasarımın özünü kaybetmeden "yapmayı bilen kişidir" (*doer*). Yapılan söyleşide verdiği yanıtlar bir döneme, bir nesle ışık tutan, içten gelen görüşleri yansıtmakta, dahası kendi sözleriyle kendini tanımlamaktadır.

1. "1956'dan 2006'ya ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nin 50 yılı; Anılar, Bir sözlü Tarih Çalışması", Derleyenler: Sevgi Aktüre, Sevin Osmay, Ayşan Savaş, Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, 2007

Eğitim Modeli

Türel Saranlı, öncelikle kendisine verilen eğitimin modelini tartışıyor. Bu model sadece evrensellik taşımıyor, öğrenciye kendi ülkesinin koşulları konusunda da bilgi ve beceri kazandırıyor. Bu yapılırken ilgili diğer disiplinlerle olan ilişkilerin de vurgulandığını, salt proje çizen bir mimar değil, yapmayı da bilen bir meslek alanı profilinin de gündemi oluşturduğuna dikkati çekiyor (*Saranlı, 2007*).

- ODTÜ'ye katıldığım öğrencilik yıllarımda fakültenin vizyonunu tam hissettiğimi iddia edemeyeceğim. Fakat bir süre sonra farkettim ki, kurulan model, her ne kadar üniversitenin strüktürü ve örgütlenme biçimi bakımından "Amerikan modeli" olsa da içeriği itibariyle Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya has düşünülmüş.
- Düşünülen şey de şu, "buraları geri kalmış ülkeler, ekonomik anlamda kalkışa bir türlü geçemiyorlar, bunu engelleyen belki bilgi eksikliği var, belki açılımları yok. Bunu sağlamak bakımından öyle bir eğitim modeli kuralım ki bir defa yerel durumla ilgili bilgi alt yapısı zengin olsun, yerellik derken yani bölgecilik anlamında değil, bulunduğu coğrafi mekân, icrai sanat edeceği yer neresiyse orası hakkında doyurucu bir bilgi edinmesi lâzım"; "Sosyal ilişkiler, yapı teknolojisi, mevcut malzeme ve geliştirilebilecek projeler bakımından bulunduğu coğrafyayı tanıması lâzım".

Bu eğitim modelini bir düşüncenin parçası olarak duyumsadığını belirtenen Türel Saranlı, kendi meslek alanı ile ilişkili olarak yorumlarını sürdürüyor (*Saranlı, 2007*):

- Birincisi, eğitilecek olan bu kişi, etrafında böyle bir mesleğin gerektirdiği değişik disiplinlerden insanları bulamayacak - bulunduğu coğrafya dolayısıyla - zaten bulsa ülke o durumda olmazdı diye düşünülmüş. Dolayısıyla bu kişinin, mimar dedikleri veya demeyi düşündükleri kişinin, biraz kent plancı olması, biraz ekonomi bilmesi, biraz fiziksel planlama bilmesi, toplumsal ilişkileri örgütlemek bakımından biraz sosyoloji bilmesi lazım. İşin bir bu boyutu var.

Türel Saranlı spor giyimiyle, Lefkoşa Büyük Han'da (*Baykan Günay belgesi, 2008*)

- İkincisi, mimar olması lâzım, ama mimar olma tanımı içine sokulmuş olarak yapı kültürünü bilmesi gerek, onun içerisinde yerel malzeme, yerel yapı teknolojileri, o bölgedeki kişilerin becerileri, vs.
- Üçüncüsü, etrafta mühendis falan da yok, yani plancı olmadığı gibi inşaat mühendisi, tesisat-makine mühendisi de yok. Sonuçta bu kişi, projeyi hazırladığı o yerel ortamda, o coğrafyaya uygun olarak geliştirdiği belki de yerel insanları da kattığı projeyi hayata geçirmek zorunda. Dolayısıyla biraz da yapıyı bilmesi lâzım. Mühendis kadar olgunlukta değil ama ne bileyim iki katlı yığma yapıyı ayağa kaldıracak kadar.

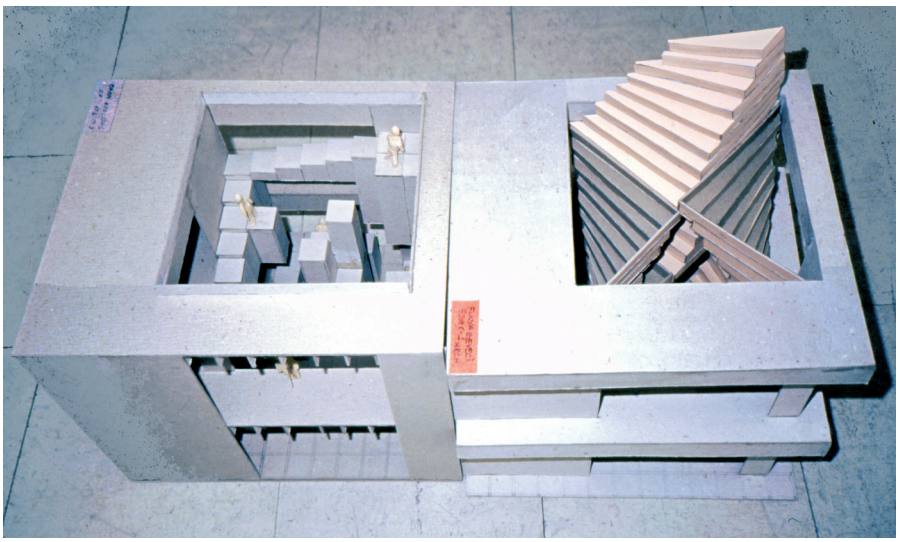
Türel Saranlı bu sözlerle aslında kendi meslek yaşamının ilkelerine de gönderme yapıyor; salt proje yapan değil, herhangi bir projeyi hayata geçirecek bir kişiden söz ediyor ki, kendisi bu sürecin önemli kişilerinden birisidir.

Temel Tasarım

Türel Saranlı ile tanışmam 1980'li yılların sonuna doğru oldu. 1981 yılında eğiticiliğe başladığım ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde Agun Evyapan ile birlikte "Planlamada Temel Tasarım" modelini geliştirmeye çalıştığımız o yıllarda sürekli gri tonlu ceketlerle gezen, General Motors Nova modeli bir araba kullanan ciddi görünümlü, ancak sempatik bu kişiyle yolum benzer çerçevede bir stüdyoyu yönettiğinde çakışmıştı. Argun Evyapan ve Türel Saranlı daha önceden tanışıyorlar ve bu çerçevede stüdyo ortak olmasa da öğrencileri bir ortak konu üzerinde çalışmaya özendirme çabasına girdiler, ben de Türel Hoca ile yakından çalışma fırsatı buldum. Kendisi temel tasarım macerasını şöyle anlatıyor (*Saranlı, 2007*):

> Sevely yazmış, bize ilk *basic design* problemi olarak vermiş. Uzun bir metin: Mekân nedir? Mekânın ilişkileri nelerdir? Mimarlık nedir? Bunların hepsinin cevabı vardı orada ve "bunlara karşılık gelecek olan fiziksel yapıyı yap" diyordu yazıda. Buna mimarlık diyorum ben, bakıyorum da, mimarlığın ta kendisi. Bugün diploma veririm ben onu yapana. Bizim sınıf öyle bir şok geçirdi ki, o zaman, böyle bir problemle, kritik de verilmedi galiba. Benim 7 yılımı aldı "*basic design* (temel tasarım) neymiş" sorusunun cevabını bulmak. Hani mimarlığı yapamayacağımı farkettim de, çünkü bilmiyorum, hiç olmazsa *basic design*'ı başından öğreneyim dedim. İşte kısmet oldu, 7 yıl sonra *basic design* öğretmeye geldim buraya. Ancak öğrendim. Dolayısıyla, biz böyle bir deneyimin içinden geçmiş bir grubuz. Bugün o şartlarla ilgili nostaljik bir durum yorumu yapmak doğru değil. Şartlar aynı değil, eğitim aynı olamaz, ideoloji, vizyon aynı olamaz. ODTÜ aynı ODTÜ değil, Türkiye aynı Türkiye değil. Dolayısıyla belki mimar da aynı mimar olmayacak.

Türel Hocam 2006 yılı söyleşisinde bölümlerarası ilişkilerin zayıfladığından söz ediyor ve yeni kurulan Şehir Planlama Bölümü ile kendi kuşağının

Türel Saranlı ile ilk karşılaşma: Birinci sınıf şehir planlama ve mimarlık öğrencilerinin üç boyutlu çalışmaları. (Baykan Günay belgesi, 1988)

ilişkilerinin son yıllarda olmadığından yakınıyor. Bu belirlemelerine karşın Türel Saranlı en azından benimle olan ilişkilerini hep sürdürmüştür.

Dekan Yardımcısı Türel Saranlı ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Binasının Doğramaları ve Isıtma Sistemini Yapma Eylemi

Türel Saranlı'nın Mimarlık Bölümüne kabul edilmesi sürecini de kendisine göre hicvederek anlatıyor, (*Saranlı, 2007*):

> Benim girdiğimde bir tel parçası veriliyordu. Martin Sevely (Temel tasarım dersinin hocası), Gönül Tankut, biri de sanırım Ekmel Derya idi, üç kişi oturuyordu masanın başında. Bakır teli verince tam ne dediler, sözcüğü hatırlamıyorum ama birşey yapmam gerektiğini anladım. Eğdim büktüm, masaya koydum. Sevely, … parmağıyla telin bir parçasını gösterdi, "bu telin bu parçasının problemin çözümüne katkısı ne?" diye sordu. Soru gayet rasyonel bir soru, fakat ben bir problem görmüyorum ki ortada. Ben de Sevely'e sordum, "siz problemin ne olduğunu söyleyin, ben de katkısını söyleyeyim" dedim. Bir daha sordu, ben de bir daha aynı cevabı verdim, çünkü benim için telin bükülmesi bir problem değildi. Bükülsün dursun, buruşturabilirsin de. Özenmişim bir şeye, ama bir problem görmüyorum ortada. Neyse o sordu, ben de aynı cevabı verdim, yani kendimi açıklama gibi bir durumda olmadım. "Soru yok, problem yok, cevabı da yok" anlamına geliyor bu. Çok ters bir deneyim oldu bu. Ben, mimarlık değil, bu neyin sınavı olursa olsun, kesinlikle kabul edilmeyeceğimi düşünerek çıktım o sınavdan, ama birçok insan da böyle çıktı. Fakat beni seçmişler, yani o bakır telin üstünden seçmişler (*Saranlı, 2007*).

2000 ile 2003 yılları arasında Yıldırım Yavuz dekandır ve yardımcılarından biri Türel Saranlı'dır. Hocam, bakır tel parçası deneyimi ile problemleri görmekte ve çözümler aramaktadır. Kendisine tahsis edilen odada oturma yerine **yapma** işlemleriyle uğraşmaktadır. ODTÜ Mimarlık Fakültesi binasının bakım ve iklim koşullarına uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Isınma sistemi döşeme altından bağlandığı için çürümekte ve verimli çalışmamaktadır. Öncelikle bu boruların döşeme kazılmadan döşenmesi gerekir. Binanın en düşük kotundaki stüdyoların tavanından geçen borular ile sorun çözülmüştür.

Binanın doğramaları tek cam döneminden kalmıştır ve büyük ısı kayıpları oluşmaktadır. Çift cama geçmek için alüminyum kasaların çıkartılaması gerekmektedir. Binanın mimarı Behruz Çinici bunun aynı şekilde çözülmesini istemektedir. Yani duvarlarda kırım yapılmasını istememektedir. Doğramalar büyük bir çaba ve maliyetle matkaplarla sökülmüş, daha sonra çift camlı kasalar yuvalarına takılmışlardır.

Türel Saranlı makamında oturmaz ve sürekli bir iş peşindedir. Bu arada Kentsel Tasarım stüdyosuna arada bir uğramakta ve birlikte sohbete dalmaktayız. Konu herşeydir; yaşam, meslek, eğitim, kuram, tasarlama ve yapma, soyutlama ve gerçek arasındaki ilişkiler sürekli olarak konuşma konularını oluşturmuştur.

Gene bir gün Kentsel Tasarım stüdyosunda çalışırken kapı açılıyor ve içeri büyük bir paket taşınıyor. Paketin içinde HP A0 yazıcı çıkıyor ve Türel Hoca da güleç yüzüyle içeri giriyor ve "siz iş yapıyorsunuz, bu da size" diyor.

ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi Proje Dönemi

ODTÜ – KKTC Yerleşkesinin öyküsü benim için 2000 yılına gidiyor. O dönemde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Kuzey Kıbrıs'ta bir üniversite kurmasının istendiği bilgisi Rektör Suha Sevük tarafından üniversite kamuoyuna iletiliyor; buna karşın kimse bunun ne olduğunu ve nerede olacağını bilmiyor. Benim Türel Saranlı ve Ali Türel ile adayı ziyaretim 2000 yılının Nisan ayında gerçekleşiyor. Büyükelçi Ertuğrul Apakan bize adanın Akdeniz ve Orta Doğu içindeki stratejik önemini vurguluyor ve Türkiye'nin dış ilişkileri açısından burada kimi kurumları oluşturması gerektiğini söylüyor. Gerçi adada Lefkoşa'da iki, Gazimağusa, Girne ve Lefke'de birer tane olmak üzere beş adet yükseköğrenim kurumu bulunmaktadır. Apakan bunları yeterli görmüyor ve devletin köklü bir Türk üniversitesini adada kurmak için kararlı olduğunu ifade ediyor. Bunu yapabilecek tek kurumun, Ankara'nın

Türel Saranlı, Baykan Günay (*Baykan Günay belgesi, 2003*)

Kuzey Kıbrıs'a ilk ziyaretimiz; Girne Limanı (*Baykan Günay belgesi, 2000*)

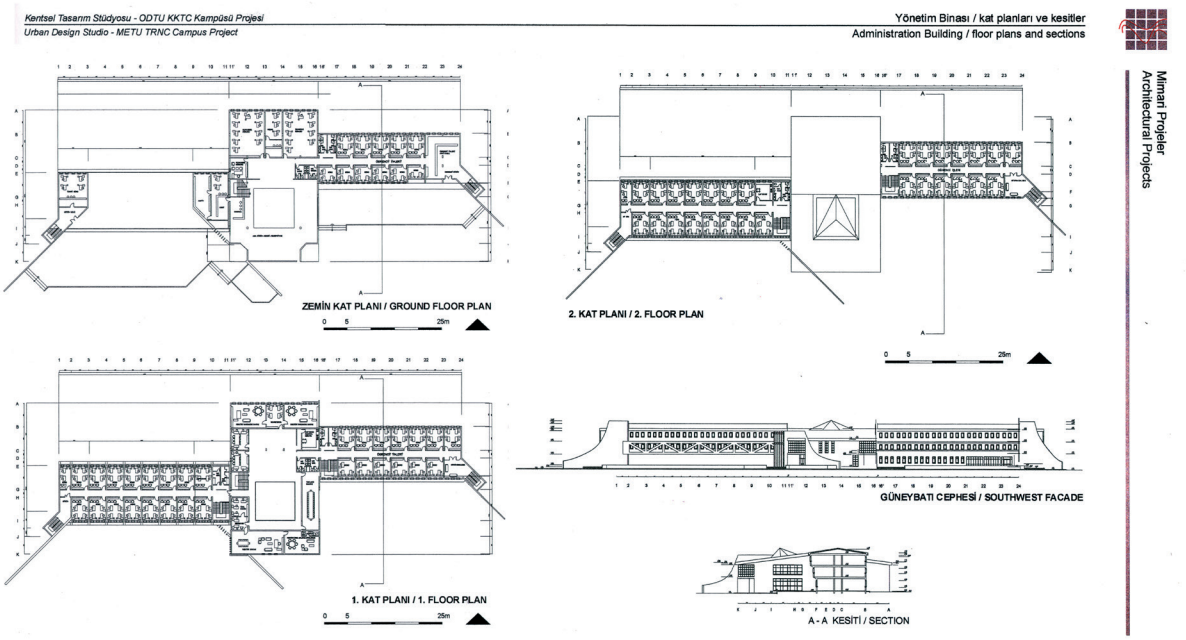
bozkırında örnek bir yerleşke oluşturan ODTÜ olduğunu düşünüyor.

> Böylece adaya ilk ziyaret gerçekleşiyor. Sonrasında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı ile ODTÜ Rektörlüğü arasında 06.11.2000 tarihinde imzalanan 00.02.02.2.00.04 kod numaralı protokol gereğince, Türel Hoca'nın ısrarıyla bir döner sermaye projesi olarak hazırlanan ODTÜ Kıbrıs Yerleşkesi Ana Planı, kanımca "tasarlama ve yapma" eylemleri açısından önemli bir süreç olmuştur.

O dönemdeki proje takımı Baykan Günay'ın yöneticiliğinde Erhan Acar, Adnan Barlas, Özcan Esmer, Serdar Özbay ve Türel Saranlı ile Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Öğrencileri Zeynep Aktuna (Şehir Plancısı), Ebru Aras (Mimar), Funda Baş (Peyzaj Mimarı), Yener Baş (Şehir Plancısı), Aybike Ceylan (Şehir Plancısı), Ervin Dojce (Mimar), Sevgi Hekimoğlu (Şehir Plancısı), Volkan Kepoğlu (Şehir Plancısı), Ahmet Kındap (Şehir Plancısı), Mustafa İhsan Kızıltaş (Şehir Plancısı), Abdülkadir Yazgan (Şehir Plancısı) ve Derya Yıldırım'dan (Şehir Plancısı) oluşmaktadır.

Tanay Saranlı

Tasarım grubunun izlediği yönteme göre, yerleşkede yer alacak binaların ön projelerini üretmek ve nasıl bir sonuca doğru gittiğimizi anlamak istiyoruz.

ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi Yönetim Binası; Proje, Tanay Saranlı. (*Baykan Günay belgesi, 2001*)

Bu, uygulanacak proje değil bir deneme projesidir. Bu çerçevede gene ODTÜ mezunlarından katkı alıyoruz ve Zafer Ulaş Gökhan (Mimar - Misafirevi), Tuncay Kaya (Mimar - Çok Amaçlı Derslik Binası) ve Ilgın Önal (Mimar - Kütüphane) ön proje çalışmalarına katılıyorlar.

Türel Saranlı'dan bir yönetim yapısı (rektörlük) için ön proje tasarlamasını istiyoruz. Söyleşide belirttiğine göre, kendisi mimarlıkla ilgili hiç bir şey bilmemektedir! (*Saranlı, 2007*)

> Yıllar sonra kendime dönüp baktığımda, biz o zaman eğitim adı altında bir savaş vermişiz diye düşünüyorum. Bize kimse birşey öğretmemiş aslında, bizi eğitmişler diyorum. Anlatıyorlar birşeyler gidiyorlar, ama o proje üretme süreciyle ilgili savaşı biz yaşadık ve okuldan çıktıktan sonra ben 7 yıl kendime gelemedim. Mezun oldum, yüksek lisansımı almıştım, ama mimarlıkla ilgili hiç birşey bilmiyordum. Yıllar sonra dönüp, ben mezun olduktan 7 yıl sonra hoca olduğumda, geldim buraya, *basic design* ile ilgili çok büyük problemler yaşadım. En baştan başladım, *basic design* nedir diye.

Sonuç olarak kendisi proje işini eşine aktarmış ve Tanay Saranlı bizim açığımızı başarıyla doldurmuştur. Artık nerede ve nasıl bir rektörlük binası yapacağımızı kestirebiliyoruz.

> Ben farklı merakları, becerileri, kültürel özellikleri olan kişilerin birarada olmasının bir zenginlik olduğunu düşünüyorum. Öğrenciliğimizde de bu farklılık belirgindi, Ahmet Gülgönen ile Tanju Durusal tasarım derslerinde çok başarılıydılar, onların projelerinden çizim tekniklerini öğrendik, bizim öyle bir dersimiz hiç olmadı. Benim liseden matemetiğim çok iyi olduğundan betonarme, statik gibi derslerde başarılıydım, sınavlardan önce herkes benim notlarımdan çalışırdı, problemleri hep birlikte çözerdik. Serim Denel'in İngilizcesi çok iyiydi, ekonomi, sosyoloji derslerini onunla birlikte çalışırdık. Tanay Dündar (Saranlı) çok güzel maketler yapardı, ben maket yapmayı ondan öğrendim, ama o her zaman en iyiydi. Herkesin iyi yaptığı birşeyler vardı, birbirimizden çok şey öğrendik, eksiklerimizi tamamladık. Ortam bunun için çok uygundu. Zaten her zaman birlikte çalışırdık, hep okuldaydık. Önemli olan, bu çeşitliliği bir araya getiren bir sistemin olması (*Saranlı, 2007*).

ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi Yapma Dönemi

27 Haziran 2001 gün ve 4695 sayı ile çıkartılan yasa, "Orta Doğu Teknik

Projelendirme aşamasında yerleşkenin meydanı olarak tasarlanacak olan yerden Trodos Dağları ve Güzelyurt Ovası'na bakış; Türel Hocam o dönemde, buradaki inşaatların sorumluluğunu üstleneceğini kestiriyor muydu acaba diye düşünmüşümdür. (*Baykan Günay belgesi*, 2000)

Üniversitesinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nde Bir Kampus Kurmasına İlişkin Çerçeve Protokol"ü kabul etmiş ve yasa hükümlerini Bakanlar Kurulunun yürüteceği yasada belirtilmiştir. 23 Ekim 2001 gün ve 24562 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 2001/3024 sayılı Milletlerarası Andlaşma ise 27 Mart 2000 tarihinde Ankara'da imzalanan ve 27/06/2001 tarihli ve 4695 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan "Orta Doğu Teknik Üniversitesinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nde Bir Kampus Kurmasına İlişkin Çerçeve Protokol"ü onaylamıştır. Protokolün 7. maddesinde tanımlanan Kampus Yönetim Kurulu Başkanlığına Ahmet Acar getirilmiştir.

Artık ODTÜ Kuzey Kıbrıs Üniversitesi'nin yasal temelleri oluşmuş ve yönetimi belirlenmiştir. Bundan sonraki aşamada ise yerleşkenin mekânsal yapısının oluşturulmasında yeni bir dönem başlamaktadır.

Projeye Rektör Ahmet Acar sahip çıkmış, Rektör Danışmanı Ayşen Savaş binaların yarışmalar yoluyla üretilmesi konusunda ısrarlı olmuştur. Önemli konu bütün bu yarışmalar ve bina inşaatlarını kim yönetecektir. Sonuçta Türel Saranlı (Yapan Kişi) uygun bulunmuş ve onun yönetiminde düzenlenen yarışmalar ve yürütülen inşaatlarla ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi oluşturulmuştur.

Türel Saranlı'nın kendi yeteneklerini belirttiği sözler açıkça kimliğini de ortaya koymaktadır (*Saranlı, 2007*):

> Bakıyorum da ben aldığım derslere, kent sosyolojisi okumuşum, felsefe tarihi okumuşum, ondan sonra betonarme okumuşum, çelik okumuşum. Bir de ne bileyim, betonarme kiriş nasıl dökülür onun modelini yapmışım, içine demirlerini dizmişim, camdan bir kalıba dökmüşüm, yani bütün eylemi yapmışım. O yetmemiş, beni dağ başına götürmüşler, köye veya başka bir yere, toprağı kazdırmışlar, temel döktürmüşler, uyduruk veya iyi bir bina yaptırmışlar.

Mekâna son biçimin verildiği yarışmalar dönemi böyle bir ortamda başlatılmıştır. Bu satırların yazarı, tek kademeli serbest olarak düzenlenen Kampus Yönetim Binası, Kütüphane ve Bilgi İşlem Merkezi yarışmasında raportörlük görevini üstlenmiştir. Daha sonra Türel Saranlı yönetiminde düzenlenen Dörtlü Amfi, Eğitim Bloku, ODTÜ Meydanı, Dinlence Vadisi, Öğretim Üyesi Konutları, Spor Merkezi, Mühendislik Laboratuvarları yarışmalarında da yöneticiler kurguya saygı göstererek yarışma konularını buna göre geliştirmişlerdir.

Zor koşullarda geçen iki yılın sonunda yerleşkenin temelini oluşturan binalar tamamlanmış ve 2005 yılında, yerleşkede eğitime başlanmıştır. Açılış töreninde ben dâhil çok sayıda kişi hazır bulunmuştur. Ancak Türel Saranlı'yı kimse görmemiştir. Bir resmini çekemedim diye hep üzüntü duymuşumdur.

2008 ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi Ziyareti

ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesinde yaratılan çevre, kimi zaman yer seçimi, kimi zaman ulaşım sistemi, kimi zaman yönlenme gibi eleştirilerle karşılaşmıştır. Özellikle mimarlık alanından gelenler ise kimi binaları mimari olarak (kanımca biçemi kastediyorlar), kimi binaları da yapı olarak benimsemediklerini söylüyorlar. Buna karşın bütünün değerli bulunduğu, birçok kişi ve kurumun (mimarlık okulları dâhil) yerleşkeyi ziyaret ettikleri ve beğendikleri söyleniyor. Bunun nedenlerinin tartışılması gerektiğini düşünüyorum. Kuşkusuz, benim de kişisel olarak

07 ODTÜ Kuzey Kıbrıs yerleşkesinin inşaatında Türel Saranlı'nın rolü büyüktür, yaklaşık iki yılda tamamlanan yeni yerleşkeden Trodos Dağları ve Güzelyurt Ovasına bakış. (*Baykan Günay belgesi, 2010*)

Açılış, 2005; Türel Hoca'yı ara ki bulasın. (*Baykan Günay belgesi, 2005*)

beğeniye dayalı değerlendirmelerim bulunmaktadır. Gene de, ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesini bir bütün olarak gördüğümde tüm binaların, yerin oluşturduğu bağlama dayalı olarak oluşturulan bir kurgu içinde yer aldıklarını, bunun sonucunda da bütüne ilişkin niteliklerin bir değeri (*gestalt quality*) olduğunu düşünüyorum.

Açılıştan üç yıl sonra Türel Saranlı, gidip yerleşkenin bir son halini görelim dediğinde bunu menuniyetle karşılıyorum. Ancak bu seferki iş değil bir aile ve eğlence gezisidir.

Kendisiyle yapılan söyleşide yaptığı içten açıklamalarda gene hiciv dolu bir tavır sergiliyor, (*Saranlı, 2007*):

> Birinci sınıfta ara ara kitapçıları gezip mimarlıkla ilgili bir kitap arıyordum okumak için, Türkçesi de yok, İngilizcesi de yok, niye aradığımı da bilmiyordum ama, telaş içinde olduğumu hatırlıyorum. Sonunda Frank Lloyd Wright'ın bir kitabını buldum ve satın aldım, kendi yazdığı kitaplardan biriydi. O sırada stüdyoda verilen problemle ilgili araştırma yapıyordum ve oradan okudum "*space* nedir?" diye. Wright'ın kendine göre romantik tanımları var, onları okuduğumu hatırlıyorum ve bir proje hazırladım ve ben ondan "F" aldım. Şimdi bütün bilgi referansı olarak aldığım adam, dünya çapında bir adam, onu okuyorum, onun söylediği herşeyi yapıyorum. O problemde sorulanlar *spatial continuity* (mekânsal süreklilik), *solids-voids* (dolular-boşlar) gibi konulardı. Kartondan bir maket yaptım, onu yaptım yani, Wright'ı yaptım ben ve Wright "F" aldı

Aile gezisinin konukları yerleşkenin ilk yönetim yapısının temel tasarım ilkelerini geliştiren Tanay Saranlı, eşim Tuba Günay ve Erhan Acar'dır. Bizleri konuk eden Rektör Turgut Tümer, yardımcısı Tanju Mehmetoğlu ve genel sekreter Levent Küpeli ile hem yerleşke gezilmiş, hem de bir Kıbrıs kaçamağı yapılmıştır. Kıbrıs günleri, sanırım Türel Saranlı'nın yaşamında kendisini

Türel Hocam, inşa ettiği mekânı, Frank Lloyd Wright'a nisbet, keyifle temaşa ediyor; bana göre bu kez kendini bulmuş, yerleşkeyi yapmış ve AA'yı hak etmiştir. (*Baykan Günay belgesi, 2008*)

mutlu hissettiği bir dönemdir. Yeni bir şey üretilmektedir ve kendisinin bunun yapılmasında çok büyük payı vardır. Sezdiğim kadarıyla bunu paylaşmak istemektedir.

ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi bir sürecin ürünüdür. Yerleşke için tasarım takımı bir kurgu ve bu kurgunun ilk morfolojik yapısını belirlemiştir. Yerleşkenin bağlamını oluşturan jeomorfolojik yapı ile yapılar ve yaşam arasındaki bağlar önemsenmiştir. Türel Saranlı işin tasarım aşamasından başlayarak, yerleşkenin çekirdek alanının inşasına kadar sürecin içinde bulunmuştur. Yapılan çalışma salt bir binalar topluluğu değildir, aslında mekânın kurgusu belirlenmektedir.

Bu süreç içinde bir kent parçası, ya da yalnızca bir mimarlık ürünü ortaya çıkartılmamakta, bir yerleşkenin gelecekteki mekânı ve yaşamı kurgulanmaktadır. Tek tek mekânlar ve binalar bu kurguya göre gerçekleştirildiklerinde bir yaşam çevresi oluşacaktır. Projelerin üretilmesinde görev alan Erhan Acar da Türel Saranlı gibi bir mimardır, o da uygulama süreçlerinin içinden gelmiştir. Türel Hocam kendisine Mimarbaşı yakıştırması yapmıştır.

ODTÜ – KKTC Yerleşkesi gezisi; (*Sol Arka*: Tanay Saranlı, Tuba Günay); (*Sağ*: Türel Saranlı, Turgut Tümer, Erhan Acar, Tanju Mehmetoğlu, Baykan Günay); (*Sol Ön*: Levent Küpeli). (*Baykan Günay belgesi, 2008*)

Türel Hoca'nın deyişiyle Mimarbaşı Erhan Acar ve Yerleşkeyi inşa eden Türel Saranlı. (*Baykan Günay belgesi, 2008*)

Sonuç

Türel Saranlı yapan bir kişidir. Kendi açıklamalarına göre ODTÜ'nün kuruluş felsefesinde de bu vardır. Mimarlık fakültesinin kuruluş yıllarında eğitime katkıda bulunan ünlü isimler de akademisyen değil, meslek adamıdırlar:

> Yollanmışlar ama akademisyen haline dönüşmüş insanlar değildiler. O, eğitimle ne kadar olabilir ki. Hepsinin profesyonel ehliyetleri vardı, bizim Türk hocalarımız da öyleydi. Otto Spreckelsen neticede meslek mensubuydu, mimardı, hoca değildi ki. Taro Amaro da mimar, Joe J. Jordan da mimar, hepsi mimar, bildiğimiz anlamda, düz mimardı. Bunun, kendine göre getirisi de, götürüsü de olmuştur, tam ölçemiyorum, iyi midir, kötü müdür, tam bilemiyorum. Değişik kademelerdeki, ünvandaki insanlar ayrı gibi gözüküp, ayrı davranamıyorlardı. (*Saranlı, 2007*)

Türel Hoca mimari proje yapma işine girmemiş, kendi ifadesiyle; "Bize kimse birşey öğretmemiş aslında, bizi eğitmişler diyorum. Anlatıyorlar birşeyler gidiyorlar, ama o proje üretme süreciyle ilgili savaşı biz yaşadık ve okuldan çıktıktan sonra ben 7 yıl kendime gelemedim. Mezun oldum, yüksek lisansımı almıştım, ama mimarlıkla ilgili hiç birşey bilmiyordum." (*Saranlı, 2007*)

Burada kendisine haksızlık ediyor diye düşünüyorum. Daha önce değinildiği gibi, ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi, Türel Saranlı'nın yönetiminde gerçekleştirilmiştir. Kuramsal olarak güncelliğini yitirmeyen sürdürülebilirlik, ekolojik planlama, evrensel tasarım gibi kavramların en temel özelliğinin mekân ve bunun kurgusunun olduğu fakültemizin temel düşüncesidir. Mekânı ve yeri üretmede planlama, tasarım ve mimarlık bütünlüğü ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesinin temelini oluşturur.

Sonuç olarak, mimarlık fakültesi hiç bir ticari kaygı gözetilmeden ODTÜ ruhuyla üretilen bu çevreden gurur duymalıdır. Bu süreçte rol alan fakülte elemanlarının yanı sıra desteğini esirgemeyen ODTÜ toplumu ile yöneticilerine de teşekkür edilmelidir. ODTÜ / KKTC Yerleşkesi Tasarım Projesi, 2013 yılında TMMOB Şehir Plancıları Odası tarafından düzenlenen Raci Bademli İyi Uygulamalar Ödülüne değer bulunmuştur. Sonuçta iyi uygulanmamışsa bir proje değer kazanamamaktadır. Sanırım burada en çok anılması gereken kişi Türel Saranlı'dır, yapmayı bilen kişi görevini titizlikle yerine getirmiştir.

Türel Hoca'mı anarken içimde kalan bir konuyu da açığa vurmak isterim. Neredeyse tümüyle ODTÜ Mimarlık Fakültesinin bir ürünü olan ODTÜ Kuzey Kıbrıs Yerleşkesinde bir mimarlık fakültesi bulunmamaktadır.

MESLEKTAŞIM VE HAYAT ARKADAŞIM TÜREL
Tanay Saranlı*

Altmış altı yıllık meslektaşım ve hayat arkadaşım Türel ile olan anılarımızı satırlara sığdırmak olası değil. Bu nedenle beraberliğimizin başlangıç anısını aktaracağım. 1958 yılı Haziran ayında zorlu dört sınavdan sonra üniversiteye kırk kişi olarak kabul edildik. İki aylık eğitim sonunda on sınav ve bir mülakatla yirmi beş kişi mimarlık fakültesine, diğer arkadaşlar da mühendislik fakültelerine alındı.

Sonbaharda birinci dönem çizim dersi aldık, ikinci dönem temel tasarım dersi başladı. İlk projemiz 35x35 bir küp içerisine bir hacim tasarlamasıydı. Daha doğru dürüst aramızda arkadaşlıklar gelişmemişti. Yalnız ben Serim Gürsoy (Denel) ile hala hiç kesintisiz devam eden çok sağlıklı bir arkadaşlık kurmuştum. Bu projede kendimizce çözümler üretip sınıfa gittiğimizde bütün sınıf arkadaşlarımız ve ben de çıtalardan oluşan küp içerisine panolar asarak çözümler getirmiştik. Yalnız Türel ve Ergün Subaşı arkadaşlarımız, çevresi kapalı ve yer yer açık bölümlerde, içerdeki hacim geçişleri gözüken çözüm getirmişlerdi. Biz bütün sınıf, özellikle bu iki çözümü çok beğendik ve hepimiz "işte bu dedik".

Jüri sonunda bazı arkadaşlar A, B, C aldılar, ben D aldım. Türel ve Ergün F aldılar. Bütün sınıf bu sonuçtan hiçbir şey anlayamadık. Ben onlar için çok üzüldüm. Türel ilk o zaman ilgimi çekmişti.

Üniversitemiz evrensel yapıya sahip olduğu için, sene sonu yaz döneminde İtalyan Hükümeti ODTÜ Mimarlık Fakültesinden yirmi beş öğrenciyi İtalya'ya davet etti. İki Amerikalı, bir Türk hocayla ve vapurla Napoli'ye vardık. İtalyan mimarlık öğrencisi mihmandarımızla Napoli ve Roma'yı gezdik.

Ertesi gün Floransa'ya hareket edecektik. Türel ve Serim'in de beraber olduğu bazı arkadaşlarla yatmadan önce kaldığımız pansiyonun merdivenlerinde otururken bende feci bir sancı başladı. Ertesi gün Roma'da çok ağır bir mide ameliyatı geçirdim. Grup geziye devam ederken Serim, babam gelinceye kadar yanımda kalıp sonra gruba katıldı. Beş gün komada, on iki gün hastanede kaldım.

Hocalarımız ve arkadaşlarımız geziyi tamamlayıp vapurla Torino'dan Napoli'ye gelinceye kadar babamla bir pansiyonda kaldık. Babam beni Napoli limanına götürdü. Bütün grup arkadaşlarımız ve hocalarımız vapurun durduğu sürede Napoli'yi gezmeye gitmiş. Yalnızca Türel küpeşteye dayanmış olarak beni bekliyordu. Babam beni ona teslim edip görevi

Yeni mimarlık fakültesi önünde Sn. İsmet İnönü'den yüksek lisans diplomasını alırken, 1963

New York'a yolculuk

nedeniyle Hollanda'ya hareket etti. Ben ağır ameliyat nedeniyle çok güçsüzdüm. Türel yolculuk boyunca bana bebek gibi baktı.

İşte böyle başladı. 1963 yılı Temmuz ayında Türk Ocağı'nda evlendik.

Zor bir insandı. Çünkü prensipleri vardı. Duygularını sözlü ifade etmez, saygı ve sevgi dolu yapısını davranışlarıyla aktarırdı. Yapısı tek ve hürdü. Bütün yaşantımız boyunca hem günlük hayatta, hem de meslek hayatımda hep desteğimdi. Birlikte ülkemizin çalkantılı ve zor zamanlarına göğüs gerdik. Her zaman her iki aileye de iyi bir evlat, iyi bir eş, iyi bir baba, iyi bir öğretmen ve iyi bir insan olarak yaşadı. Artık O sonsuzluğa göçtü… Serim Hoca ise hala yanımda.

İlk hocalık yıllarında

METU JFA 2025/1
(42:1) *1-28*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.1

ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ GENCAY KASAPÇI DUVAR PANOSU KORUMA ÇALIŞMASI

Filiz DİRİ AKYILDIZ*, Ömür BAKIRER**

Alındı: 30.09.2024; **Son Metin:** 25.03.2025

Anahtar Sözcükler: Gencay Kasapçı; ODTÜ Mimarlık Fakültesi; seramik duvar panosu; modern miras; kültürel miras koruma

1. Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi'nde yer alan bu tarihsiz rapor taslağında 1961-1979 harcama listesine yer verilmekte ve metin içerisinde 1979 değerleriyle örtüşen döviz kuruna ilişkin bilgi yer almaktadır. Bunlara ek olarak, taslağın bir özeti 1980 tarihli "ODTÜ'nün Gelişim Öyküsü" raporu içinde sunulmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda tarihi bilinmeyen bu rapor taslağının 1979 yılında hazırlandığı çıkarımı yapılabilir.

2. Josep Lluís Sert, Fernand Leger ve Sigfried Giedion (1993, 29-30) anıtsallığın ("*monumentality*") yanlış okunması sonucunda modernist mimarlar tarafından reddedildiği fikrini tanıtladıkları sosyal ve toplumsal yaşamı temsil eden anıtsal yapılar için çağrıda bulundukları 1943 tarihli metinlerinde (1993'te basılan makale aslında 1943 yılında tamamlanmış, yayınlanmamış olmasına rağmen bireysel paylaşımlarla geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır) bu "yeni anıtsallığın" çağrısını yapmaktadırlar. ODTÜ Kampüsü ve Mimarlık Fakültesi kompleksi, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış bu yazının oluşumuna katkı sağladığı ortak vizyonun Türkiye'deki en iyi temsilcilerinden biridir.

* *Corresponding Author*; Department of Architecture, Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE

** Department of Architecture, Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE

GİRİŞ

Gencay Kasapçı tarafından 1968 yılında tasarlanan ve tamamlanan, 1969 yılında montajı ve açılışı gerçekleştirilen duvar panosu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin ana giriş mekânında yer almaktadır. Duvar panosu özel ısmarlama yöntemi ile temin edilmiş, eser sahibi Gencay Kasapçı tarafından doğrudan yerleştirileceği mekân ve yüzey için meydana getirilmiştir. Yaşam öyküleri iç içe dokunmuşçasına özdeşleşen bu mimari ve plastik sanat eserleri birbirine içkin tek bir şey halini almışlardır ve bir aradalıkları ile bir kültürel miras tanımlamaktadırlar. Duvar panosunu şekillendiren fiziksel ve sosyal bağlamı tanımak eseri doğru şekilde okuyabilmek açısından katkı sağlayacaktır.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) kampüsü, ulusal katılımlı yarışma sonucunda Eylül 1961 tarihinde seçilen Altuğ Çinici ve Behruz Çinici tasarımı doğrultusunda 1962 yılında inşa edilmeye başlanmıştır (Çinici ve Çinici, 1965, 114; b.t., 2) (**1**). Çiniciler bir mekânı oluşturan tüm öğelere yönelik bütüncül bakış açısı ve hatta farklı öğeler arasındaki sınırları yıkmaya-silikleştirmeye yönelik bilinçli bir tavır sergilemişlerdir. Çok-duyulu uyaranlar eşliğinde zengin bir iletişim (ve doğası gereği bağ) imkânı yaratmaya yönelik tasarım kararları ile inşa süreci ve kullanım hayatı boyunca devam eden titiz yaklaşımlarının izleri de kampüsün tüm bileşenlerinde takip edilebilmektedir.

Yerleşkenin kurgulandığı ve inşa edildiği bu dönemde, mekân ve mekâna ilişkin kavramlar bütüncül bir bakış açısıyla var olunan yer üzerinden tekrar çözümlenmekte, özellikle "anıtsal yapılar" için insan ihtiyaçları temelinde bir yeniden tanımlama olarak değerlendirilebilecek değişimler yaşanmaktadır (Sert vd.1993, 29-30). Çiniciler, salt işlevselliğin ötesinde ve şiirselliğini yeniden kazanmış bu "yeni anıtsallığı" (**2**), mesleki donanımları ve yere özgü yorumlarıyla harmanlayarak ODTÜ kampüsünü kurgulamışlardır. Kampüs ve Mimarlık Fakültesi kompleksi, Üçlü Amfi ve Kapalı Spor Salonu gibi kampüsün önde gelen yapıları, içinde yer aldıkları

coğrafyada döneminin mimarlık kuramı açısından öncü bir rol üstlenmiş, Modernizm'in birer simgesi haline gelmişlerdir (Sargın ve Savaş, 2013, 97; Savaş vd., 2020, 25). Bu proje ulusal inşaat kültürü açısından bir dönüm noktası olmuştur.

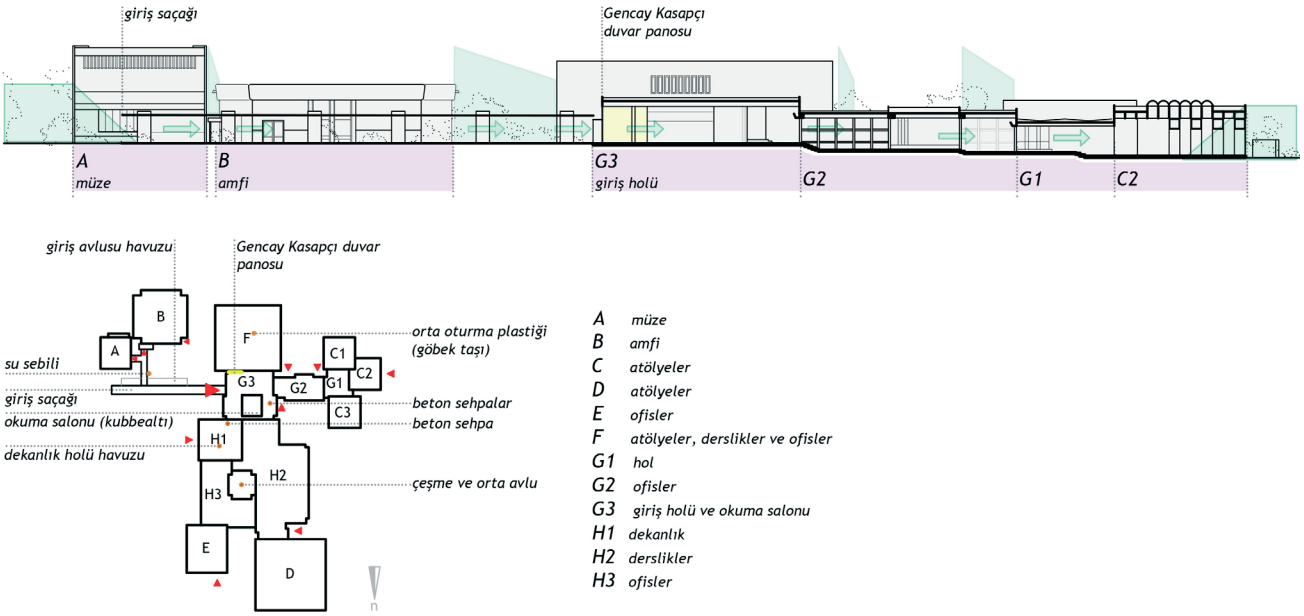
1962'de Mimarlık Fakültesi kompleksinin inşaatı için atılan temel, gelişecek olan yapılı çevre için bir başlangıç olarak kabul edilir. ODTÜ kampüsü sosyal ve fiziki çevresinin oluşumu ise 1961 yılına, dönemin rektörü Kemal Kurdaş'ın özenli yaklaşımı ve bu tarihlerde ağaçlandırma müdürlüğü görevini yürüten Alaaddin Egemen başta olmak üzere tüm ODTÜ bileşenlerinin özverisiyle yürütülen, devlet tarafından kampüs için tahsis edilen alanın ağaçlandırma projesine (Askarov, 1995, 3) uzanmaktadır. ODTÜ personel ve öğrencilerinin yanı sıra kampüsün içinde yer aldığı bölgenin kullanıcıları da bu çalışmalara katılmıştır. İnsan eliyle meydana getirilmiş bu doğal ve yapılı çevrenin oluşumuna imkân sağladığı ve birlikte dönüştüğü somut ve somut olmayan değerler bütününün kaynağını Ayşıl Tükel Yavuz (1995, 2) "ilgili tüm tarafların ortak bir şiirsel vizyona adanmışlığı" olarak değerlendirmektedir.

3 Aralık 1961 tarihinde başlayan ve günümüze kadar düzenli olarak devam eden ağaçlandırma projesinin en açık kanıtlarından biri olduğu gibi; ODTÜ'de kolektif üretim ve toplumsal fayda kültürü kampüsün tasarım aşamalarından başlayarak tüm bileşenlerin katkısıyla inşa edilmiştir. ODTÜ bileşenleri tarafından Mimarlık Programı 1. sınıf yaz döneminde gerçekleştirilen Yapı Stajları (Özkan, 1974; Zelef vd., 2001; Gür ve Yüncü, 2004; 2010; Turgay, 2005), AdımODTÜ, Acil Tasarım Stüdyosu (Özer vd., 2023) ve ODTÜ Bostanı (ODTÜ Bostanı- ODTÜ Orchard, 2016; Çerşil ve Kömez Dağlıoğlu, 2024) gibi farklı alanlarda yürütülen iş birlikleri de bir kültür olarak kolektif üretimin deneyimlenmeye devam ettiğini göstermektedir.

Yerleşke, içinde oluşan ve onu geliştirmeye devam eden sosyal yaşam ile de Modern Mimarlığın bölgedeki en erken ve en yenilikçi örneklerinden biri olmuştur (Savaş vd., 2020, 24-5). Bu bir bütünün parçası olma hali, bir üniversite kampüsü olarak sunduğu bu imkân, yerleşkenin sahip olduğu anı değerinin belki de en temel kaynağıdır. ODTÜ kampüsü mimari, estetik, teknik değerlerinin yanında sosyal ve tarihi değerleri ve anı değeri ile de yaşayan bir modern miras alanıdır (Akman, 2016; Bilgin Altınöz vd., 2022; 2023).

Behruz ve Altuğ Çinici'nin, ODTÜ kampüs tasarımında belirleyici olan mekân oluşturmaya yönelik yaklaşım, bakış açısı ve prensiplerine tek yapı bazında da bağlı kaldıkları görülmektedir. Bu benzerlik özellikle yerleşkenin öne çıkan yapılarından biri olan, 1958-1961 yılları arasında tasarlanan (Savaş vd., 2020, 23; Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi), 1962 yılında inşasına başlanan ve 1963 yılında tamamlanan, kampüsün ilk inşa edilen yapıları olma özelliği taşıyan Mimarlık Fakültesi kompleksinde oldukça açıktır. Behruz Çinici, kompleksin tamamlanmasından 40 yıl sonra dahi kurgusunda herhangi bir değişikliği hayal edemediği, "zihninde yıkamadığı" tek eserinin ODTÜ Mimarlık Fakültesi olduğunu belirtmektedir (Çinici, 1999, 8; Aytaç, 2004).

Mimarlık Fakültesi kompleksi ODTÜ Arkeoloji Müzesi (1967 yılında yeni kütüphane binasının açılışına kadar kütüphane olarak kullanılmıştır), Mimarlık Fakültesi Amfisi (açık ve kapalı konferans salonu olarak tasarlanan bina günümüzde de işlevini devam ettirmektedir) ve Mimarlık Fakültesi ana yapısı (derslikler, ortak çalışma alanları ve personel

Resim 1. Ana giriş saçağından geçen Mimarlık Fakültesi kompleksi farklı blokların ilişkisini gösteren kesit (üst) ve özelleşmiş mekanlar ile başlıca plastik öğelerin konumlarının gösterildiği anahtar plan (Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi'nde yer alan orijinal çizimlerden elde edilen bilgiden yararlanılarak F. Diri Akyıldız tarafından üretilmiştir)

ofislerinin yanında 1968 yılına kadar rektörlük ve yönetim ofislerine de ev sahipliği yapmıştır) olmak üzere üç birimden oluşmaktadır (**Resim 1**). Yerleşkenin omurgası (**3**) olarak işleyen alle bu üç birime ana giriş avlusu içerisinde ilerleyen doğrusal havuz ve giriş saçağı kılavuzluğunda bağlanmaktadır. Mimarlık Fakültesi ana yapısı ile alle, ana girişe ek olarak, dört farklı geçiş aksı ile de doğrudan ya da dolaylı olarak bağlanmıştır (**Resim 1**).

Tükel Yavuz (1995, 1-2) mekânsal yaratım gücüne vurgu yaptığı alleyi "bir öğrenme alanı" olarak tanımlamaktadır. Kapalı alanların içine süzülen alle yapıları, özellikle ana girişlerdeki karşılama mekanlarını, şekillendiren birincil öğelerden biri olmuştur.

Kampüs projesinin genelinde olduğu gibi Mimarlık Fakültesi kompleksinde de mekânı oluşturan tüm bileşenlerin bir aradalığı, benzer öğelerin farklı yorumlarla, ortak bir dil ve keskin bir sistematik içinde kot değişimleri ve geçirgen yüzeylerin yardımıyla birbiri içine akıtılan birimler ile sağlanmıştır.

Mekanların akışkanlığı, yine kampüs bütününde izlenebileceği gibi, incelikle kurgulanmış bir çok-duyulu uyaran serisi ile güçlendirilmiştir. Çinicilerin çalışması, esinlendikleri isimler arasında yer verdikleri (Çinici ve Çinici, 1965, 114), mimariyi tüm tasarım araçlarını kapsayan bir disiplin olarak değerlendiren Nowicki'nin (1952a, 36; 1952b, 37) mekân yaratım yaklaşımıyla benzerlik göstermektedir. Çiniciler hem çevre hem de tek yapı ölçeğinde, mekanlar arası süzülen ışık, ses ve kokunun yanı sıra, işlevsel açıdan farklılaşan mekanlar arası sınırları etkisizleştirdikleri farklı tasarım araçlarının da mekân ile kullanıcı arasındaki iletişim üzerindeki gücünü ustaca kullanmışlardır. Bu tercih mekân ile birlikte işlenen/kodlanan anlamlı anlar oluşmasını destekleyerek, bir bağ-aidiyet ve zaman içinde anı değeri oluşmasını desteklemiştir.

Çinicilerin Mimarlık Fakültesi'nde kullandıkları su sebili, göbek taşı, beton sehpalar (**4**), iç avlu ve dekanlık holü havuzu gibi plastik elemanlar (**Resim 1** ve **Resim 2**) zaman içinde yapının nirengi noktaları haline gelmişlerdir ve aidiyeti güçlendiren başlıca öğelerdendir. Bu öğeler mekânın tüm

3. Yerleşke boyunca uzanan bu yaya aksını Çiniciler (b.t., 2) ilk metinlerinde "*backbone*" olarak tanımlamaktadır. Yerleşkenin ana omurgası olarak yapılı ve sosyal bağlamı şekillendiren *alle*nin (Çinici, 1999, 8; Akman, 2016) değerleri ODTÜ yerleşkesinin korunmasına katkı sağlamak üzere gerçekleştirilen farklı kapsamdaki çalışmalarla incelenmiştir (Akman, 2016; Özgenel, 2016; Savaş, 2019; Akın vd., 2022; Bilgin Altınöz vd., 2022; 2023).

4. Beton sehpaların özgününde üç adet olduğu bilinmektedir. Bunlardan ikili birim G3 mekanının kuzeybatısında Kubbealtı'nın batısında bulunmaktadır. Bir tekli birimin de H1 bloğunda giriş kat dekanlık havuzunun yer aldığı platformun güneybatı köşesinde H2, G3 ve F bloklarla görsel ilişki kuracak şekilde konumlandırıldığı mimari çizimlerden ve arşiv fotoğraflarından anlaşılmaktadır.

1990'ların başında G3 giriş holünde Kubbealtı'nın doğusunda kalan alanın kapatılarak arşiv olarak kullanıma açıldığı ve 2004 yılına kadar bu amaçla kullanıldığı bilinmektedir. Arşive giriş beton sehpanın bulunduğu platformdan ahşap bir merdiven vasıtasıyla sağlanmıştır. Tam olarak giriş açıklığının önünde bulunan tekli birim bu dönemde kaldırılmış olmalıdır. Bu tekli birimin günümüzdeki durumuna ilişkin veriye ulaşılamamıştır, ancak zemin bağlantısına ilişkin iz özgün yerinde tespit edilmiştir (**Resim 2-h**).

Resim 2. ODTÜ Mimarlık Fakültesi plastik öğelerinden örnekler: (a) göbek taşı, (b) iç avlu ve havuz, (c) alt giriş kat oturma plastiği, (d) su sebili, (e) dekanlık havuzu, (f) G3 beton sehpalar, (g-h) H1 beton sehpaya ait iz (F. Diri Akyıldız, 2024)

bileşenleriyle birlikte, kullanılan malzeme ve tekniğin doğasına uygun ve onu dürüst bir şekilde sergileyerek, ortak ve yalın bir dil ile tasarlanmış; işlevlerine göre kümelenen mekanların arasındaki sınırları silikleştirerek birbirlerine sızabilmeleri için titizlikle konumlandırılmışlardır.

Çinicilerin tasarımının bir parçası olmamasına rağmen Mimarlık Fakültesi'nin odaklarından biri haline gelmiş olan tek plastik öğenin Gencay Kasapçı eseri duvar panosu olduğu söylenebilir.

GENCAY KASAPÇI PANOSUNUN HİKAYESİ: YAPILIŞI VE TAHRİBİ

Panonun Yapılışı ve Eksik Bırakılan Kısmın Tarihçesi

Gencay Kasapçı duvar panosu, alle ile Mimarlık Fakültesi ana binasının bağlantısının sağlandığı doğrusal havuzun eşlik ettiği giriş saçağının ucunda, yapının ana karşılama mekânında (**Resim 1**-G3 Giriş holü ve **Resim 3**) yer almaktadır. Kampüs genelinde izlendiği gibi (**5**) burada da Çinicilerin tasarımının özgün ve ayırt edici özelliklerinden biri olarak alle ve giriş mekanı/açık ve kapalı alanlar birbirlerinin sınırlayıcısı değil bütünleyicisidirler.

Eserin ortaya çıkış hikayesi, aslında yapının inşaat sürecine uzanmaktadır. Çiniciler planlardaki keskin durağanlığı düşey düzlemde birbirine akan mekanlarla harmanlamış, yapının birincil taşıyıcı sistemi olan çıplak betonu "bir dışavurum aracı" (Diniz Moreira ve Herbster Pinto, 2018, 25) olarak değerlendirmiş ve beton yüzeylerin plastik gücünü/"heykelsi potansiyelini" (Thole, 1997) ustalıkla kullanmışlardır. Ancak Mimarlık Fakültesi'ndeki çıplak beton kullanımının Türkiye'deki ilk örnek olması çeşitli zorlukları da beraberinde getirmiştir. Gerekli nitelikte ve kolay ulaşılabilir yapı malzemesinin tespit ve temini ile inşaat sürecinde dikkat edilmesi gereken konularda, bu tekniğin hassasiyetleri konusunda sektörel deneyimin bulunmaması, çoğunlukla Çinicilerin görsel nitelik ve üretim hızı gibi faktörleri dengede tutmaya çalıştıkları, çözüm odaklı ve kararlı yönlendirmeler yapmasını gerekli kılmıştır. Uygulama boyunca, proje mimarlarının da içinde yer aldığı bir uzmanlar ekibi günlük olarak alan

5. Allenin yerleşkede bulunan mimari ve heykeller başta olmak üzere plastik sanat eserleri ile ilişkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Çinici, 1970 ve Özgenel, 2016.

Resim 3. Mimarlık Fakültesi ve alle arasındaki bağlantıyı sağlayan giriş saçağı, ana giriş mekânı ve göbektaşı ilişkisi (F. Diri Akyıldız, 2024)

çalışmalarına katılmış, rapor tutmuş ve iki haftalık süreçleri özetleyen seyir raporlarını Rektörlük makamına, kontrol şefliğine ve yüklenici firma yetkililerine sunmuşlardır. Uygulama sürecinde, strüktürel çıplak beton kullanımının gereklilikleri doğrultusunda, yapının mimarlarının özverili ve istikrarlı yaklaşımları seyir raporlarında (Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi) izlenmektedir.

Seyir raporlarından anlaşılacağı üzere, kaba inşaat sürecinde böylesine incelik isteyen Mimarlık Fakültesi kompleksi süreç içinde Türkiye inşaat sektörü açısından bir okul niteliği kazanmıştır. Ulusal malzeme bilgisi ve güncel inşaat teknikleri yakından takip edilerek, karşılıklı fikir alışverişi ile süren inşaat boyunca, bu yeni tekniğin inceliklerine hâkim bir uzman ve yapı ustası altyapısı oluşmuştur. Yapının farklı bölgelerinde birçok taşıyıcı elemanın, gerekli niteliğe ulaşıncaya kadar, bazı durumlarda birden çok kez, tekrar tekrar inşa edildiği bilinmektedir (**6**). Seyir Raporlarında ve Erwin Heinle'nin (**7**) 1962 tarihli bilirkişi raporunda (Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi) çimento döküm ve vibrasyondaki nitelik ve zamanlama sorunları, yüksek kalıpları destekleyecek payandaların kullanılmamış olması ve(ya) kalıplarda kullanılan gergilerin yeterli nitelikte olmaması gibi tekrarlayan inşaat hatalarına yer verilmiştir.

6. Seyir Raporu'ndan (Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi), 20 Ekim 1962 tarihinde F Blok +375 kotu döşeme kasetlerinin yapımında çimento döküm aşamasında kuzey duvarı kuzey-doğu ucunda muhtemelen yetersiz payanda kullanımı nedeniyle kalıbın patladığı ve müdahale gerektirdiği

6. Yıkılıp yeniden inşa edilmelere ilişkin bilgi için bkz. Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi, 2, 6, 8 ve 9. Seyir Raporları.

7. İnşaatın erken aşamalarında çıplak beton konusunda deneyiminden faydalanmak üzere davet edilen mimar ve akademisyen Erwin Heinle, betonun gerçek doğasına uygun kullanımıyla ilgili akademik çalışmaları ve uygulama projeleriyle öne çıkan, çıplak beton uygulamalarında dikkat edilmesi gereken detaylara ilişkin en kapsamlı ve erken tarihli yayınlardan biri olan 1966 tarihli "Bauen in Sichtbeton" (Heinle ve Bacher) kitabının da yazarlarındandır. Kitabın İngilizce çevirisi "Building in Visual Concrete" başlığıyla 1971 yılında basılmıştır.

Resim 4. F Blok +375 kotu döşeme kaset hizasında duvarın G3 giriş mekanına cephe veren yüzünde meydana gelen doku farklılaşması (Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi)

anlaşılmaktadır. Bahsi geçen müdahaleye konu olan duvar F Blok'un G3 giriş mekanını sınırladığı yüzeydir (**Resim 4**). Mimarlık Fakültesi'nin inşaat ve ilk kullanım yıllarına ait eski fotoğraflar açısından özellikle Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi ve ODTÜ Bellek oldukça zengin içeriğe sahip arşivlerdir, ancak bahsi geçen duvara ait yalnızca iki fotoğraf bulunmaktadır (**Resim 4**). Çeperinde yer alan mekanlar fotoğraflanırken duvarın kadraja girmemesine neredeyse özen gösterilmiştir. Müdahaleye rağmen bu alanda duvar yüzünde istenilen ve yapının bütününde ulaşılan doku niteliğine ulaşılamamıştır. Strüktürel dayanımı etkilememekle birlikte, duvar düşey doğrultuda düzgün bir aksa da sahip değildir.

Çinicilerin süreç boyunca gösterdikleri titizlik ne yazık ki bu durumun önüne geçememiştir. Çinicilerin Mimarlık Fakültesi konusundaki hassasiyetleri bilinmektedir, bunun yanında Mimarlık Fakültesi ana binasının ilk yıllarda rektörlük ve yönetim birimleri tarafından da kullanılması nedeniyle yapı özel bir önem taşımaktadır. Bu yapı yalnızca kendini değil aynı zamanda yeni kurulmakta olan üniversiteyi ve arkasında yatan ortak görüşü temsil etmektedir. Havuzlu giriş saçağı, Kubbealtı ve göbek taşı (**Resim 1**) arasındaki görsel sürekliliğin bir parçası olan bu duvardaki anomali Behruz Çinici'nin uzun süre zihnini meşgul etmiş olmalıdır.

8. UNAM Merkez Kampüsü'nün 2007 yılında (i), (ii), ve (iv). kriterler doğrultusunda Dünya Miras Listesi'nde yer almasına karar verilmiştir (UNESCO, 2007: World Heritage Convention, Decision 31 COM 8B.52).

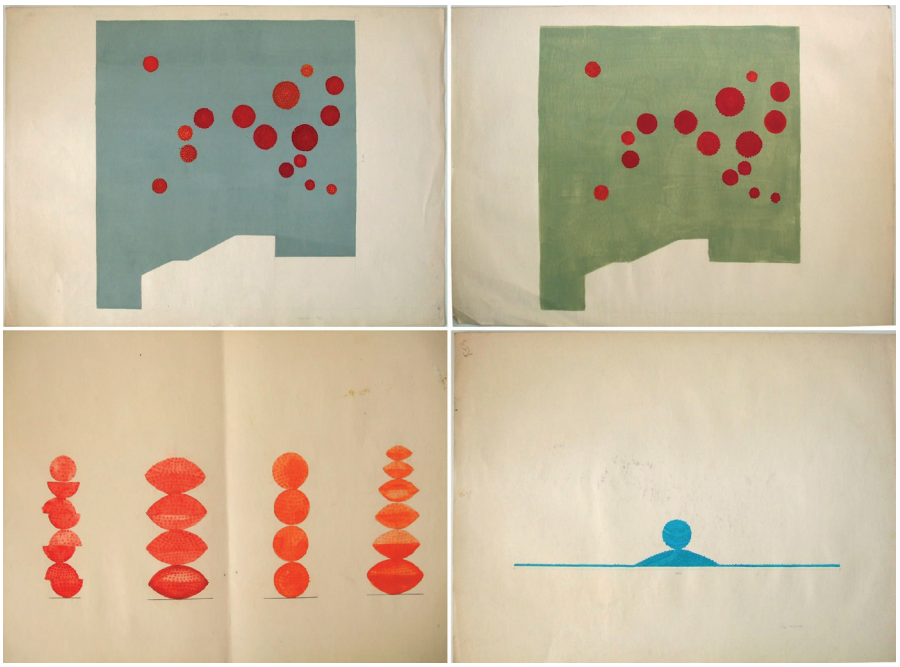
9. Juan O'Gorman, bu yapının cephelerinde açık havada çevrenin yıpratıcı etkilerine ve hava kirliliğine karşı dayanıklı olması için, Meksika'nın farklı bölgelerinden bizzat topladığı 150 farklı çeşit taş ve mavi renk için kırma cam kullandığı, antik bir teknik olan, tessera (küp, zar) mozaik tekniğini tercih etmiştir (Hubbard, 2022, Dr. Julieta Ortiz Gaitán ile yapılan söyleşi; UNESCO, 2005, 46).

Çözüm önerisi dönemin rektörü Kemal Kurdaş'ın vizyonu sayesinde geliştirilmiştir. Kurdaş bir yurtdışı ziyareti sırasında içinde birçok sanat eserinin yer aldığı, 1949-1952 yılları arasında 60'dan fazla mimar, mühendis ve sanatçının katkısıyla tasarlanmış olan (UNESCO, 2007) Meksika Ulusal Özerk Üniversitesi merkez kampüsünü (**8**) (Central University City Campus of the Universidad Nacional Autónoma de México UNAM) deneyimleme fırsatı bulmuştur. Kurdaş, Behruz Çinici'ye, mimar ve ressam Juan O'Gorman tarafından tasarlanan Merkez Kütüphane'nin (**9**) fotoğrafının bulunduğu bir kartpostal göndermiştir (kartpostala ait görsel için bkz. Yavuz, 2015, 370; Yavuz, 2017, 4). Kurdaş notunda, "zevk" olarak tanımladığı plastik sanatlarla yapılacak iş birlikleriyle ODTÜ yerleşkesine değer katacaklarına olan inancıyla, şu ifadelere yer vermiştir: "Biz gayret edersek Mexico'dan çok daha kullanışlı ve güzel bir üniversite sitesi yapmış olacağız. Yalnız biraz zevk… Pek çok sevgiler."

Yerleşkede yapılacak eserler için Gencay Kasapçı'nın kim tarafından önerildiği bilinmiyor, ancak 1962-1966 yılları arasında kişisel sergileri ve ZERO grubu ile birlikte sergilenen özgün eserleriyle adından söz ettiren sanatçının (Erzen, 1989, 4; Şener, 2017, 258-260; Can, 2023), 1966 yılında Türkiye'ye dönüşünde yeterince anlaşılamamış olsa da İstanbul ve Ankara'da açtığı kişisel sergileriyle sınırlı bir kitle tarafından da olsa tanınırlığının arttığı anlaşılmaktadır (Erzen, 1994; Kasapçı, 2016, 67-75). Gencay Kasapçı'nın kendine özgü algısının ve sanat dilinin Türkiye plastik sanatlar tarihi açısından ne derece önemli bir yere sahip olduğunu Şener (2017, 264) şu şekilde ifade etmektedir: "Gencay" ismi Türkiye Resim Sanatı'nda batı merkezli "Optik Sanat" akımının ülkemizde tanınmasını ve gelişmesini sağlayan öncü ve kilit ismidir."

Gencay Kasapçı ile 2014 yılında Ezgi Yavuz (2015, 497-9) tarafından yapılan bir söyleşiden ilk iletişimin Kemal Kurdaş tarafından kurulduğunu anlıyoruz. Bu söyleşide Kasapçı, Kemal Kurdaş ve Behruz Çinici'nin onunla bizzat görüşerek yerleşkenin tamamlanan binaları için beş eser tasarlamasını istediklerini ve üçü için hazırlanan eskizler (**Resim 5**) üzerinden çok kısa süre içinde anlaşmaya vardıklarını belirtiyor. Bunlardan ikisinin Mimarlık Fakültesi ana yapısında yer alması planlanmaktadır: G3 giriş mekânı güney duvarı doğu bölümü ve H2 bloğu alt giriş kat batı duvarının merdivene cephe veren geniş yüzü. Behruz Çinici, muhtemelen Gencay Kasapçı'nın resimlerinde kullandığı dilin verdiği güvenle, birçok açıdan onun için biricik olan eserine farklı bir elin müdahalesine gönüllü bir şekilde razı olmuş olmalıdır. Çinici G3 mekanına yapılacak eserin ilk olması konusunda ısrarcıdır (Yavuz, 2015, 497; Can, 2018, 129). Nitekim Gencay Kasapçı bu ısrarın duvardaki düşey dengesizlik nedeniyle olduğunu anlamış, 27 Eylül 1968 tarihinde resmi bir yazı ile Rektörlük makamına durumu bildirmiş, gereğinin yapılmasını istemiştir. ODTÜ Rektörlük makamı, yapılan inceleme sonucunda EP: 741.3/911-15988 referans numaralı 24 Ekim 1968 tarihli cevap yazısında Gencay Kasapçı'ya hitaben şu açıklamaya yer vermiştir: "… duvar incelenmiş olup, duvardaki çarpıklığın panoyu koymaya mâni teşkil etmediği, eğer düzeltmek icap ediyorsa bu düzeltmenin tarafınızdan yapılmasının yerinde olduğu neticesine varılmıştır."

Gencay Kasapçı, eskizler üzerinden varılan anlaşma sonrasında hızla eserin kurgusunu netleştirmek üzere çalışmaya başlamıştır. Beton yüzeylerin birbirine akan grileri arasında sarının farklı tonlardaki parlak rengini kullanmaya karar vermiştir. Mimarlık Fakültesi öğrencilerine, onlardan esinlenerek, bir güneş hediye etmek istemiştir (Yavuz, 2015,

Resim 5. Gencay Kasapçı'nın 1968 yılında Mimarlık Fakültesi için hazırladığı duvar panosu (üst) ve heykel eskizlerinden (alt) örnekler (Gencay Kasapçı Kişisel Arşivi)

498). Resimlerinde uzun süredir kullandığı benzer ama biricik bireylerin/birimlerin tekrarı 60'lı yılların başlarında sonsuz noktalara (**10**) dönüşmeye başlamıştır. Camla çalışmış olmanın ona resimlerinde sağladığı saydamla tanışık olma avantajı gibi (**11**), resim geçmişi de ona çamur birimlere hareket kazandırmak konusunda esin kaynağı olmuştur (**12**). Sanatçı, kimi resimlerinde dingin bir şekilde tekrarlayan birimlerindeki merkeze doğru yönelmiş farklılaşan renklerdeki/tonlardaki atmaları kullanarak oluşturduğu dalgalarla yakaladığı hareketli desenlere benzer şekilde, ODTÜ için hazırladığı duvar panosunda da üç boyutta dalgalanan yüzeyleriyle bir araya gelen formca özdeş "noktalar"/seramik birimler kullanmıştır. Ton farklılaşmalarıyla da kendi ışığına sahip güneşe ulaşmıştır. Aslında kendini bir ressam olarak tanımlayan ama sanatın ancak farklı tasarım araçlarının iş birliği ile üretilebileceğine inanan

10. Kasapçı, vefatının 2. yılında yayınlanan kitapta yer alan yazısında 1960'ta bir nokta olarak başlayıp bir nokta olarak biten hayata dair sorgulamalarının başladığı tren camına düşen yağmur damlalarını izlediği yolculuktan, resim dilini çarpıcı bir şekilde değiştiren Hiroşima belgeselinden, ZERO sanatçılarıyla daha tanışmadan önce buluştuğu ortak paydaya "noktanın sonsuzluğu"nun hayat hikayesini anlatmaktadır (Kasapçı, 2019, 5).

11. 1962-1989 yılları arasındaki eser örnekleri için bkz. Kasapçı, 2011, 23,38-39, 118-119, 134-135, 147.

12. 1960-1962 yılları arasındaki bu denemelerin en erken tarihli örnek eserleri için bkz. Kasapçı, 2011, 27, 32-34, 40-42, 47.

Resim 6. Mimarlık Fakültesi Gencay Kasapçı duvar panosu detay fotoğrafı (Güliz Korkmaz, 2014)

Kasapçı'nın, Tükel Yavuz (1995, 2) tarafından yerleşkenin oluşumunun kaynağı olarak tanımlanan ortak şiirsel vizyona sahip olduğu açıkça görülmektedir (**13**), ki belki de Kasapçı'nın hiç ve sonsuz olan noktalarının sanki birlikte tasarlanmış ve oluşmuşçasına yapının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olmalarının sırrı da budur (**Resim 6**).

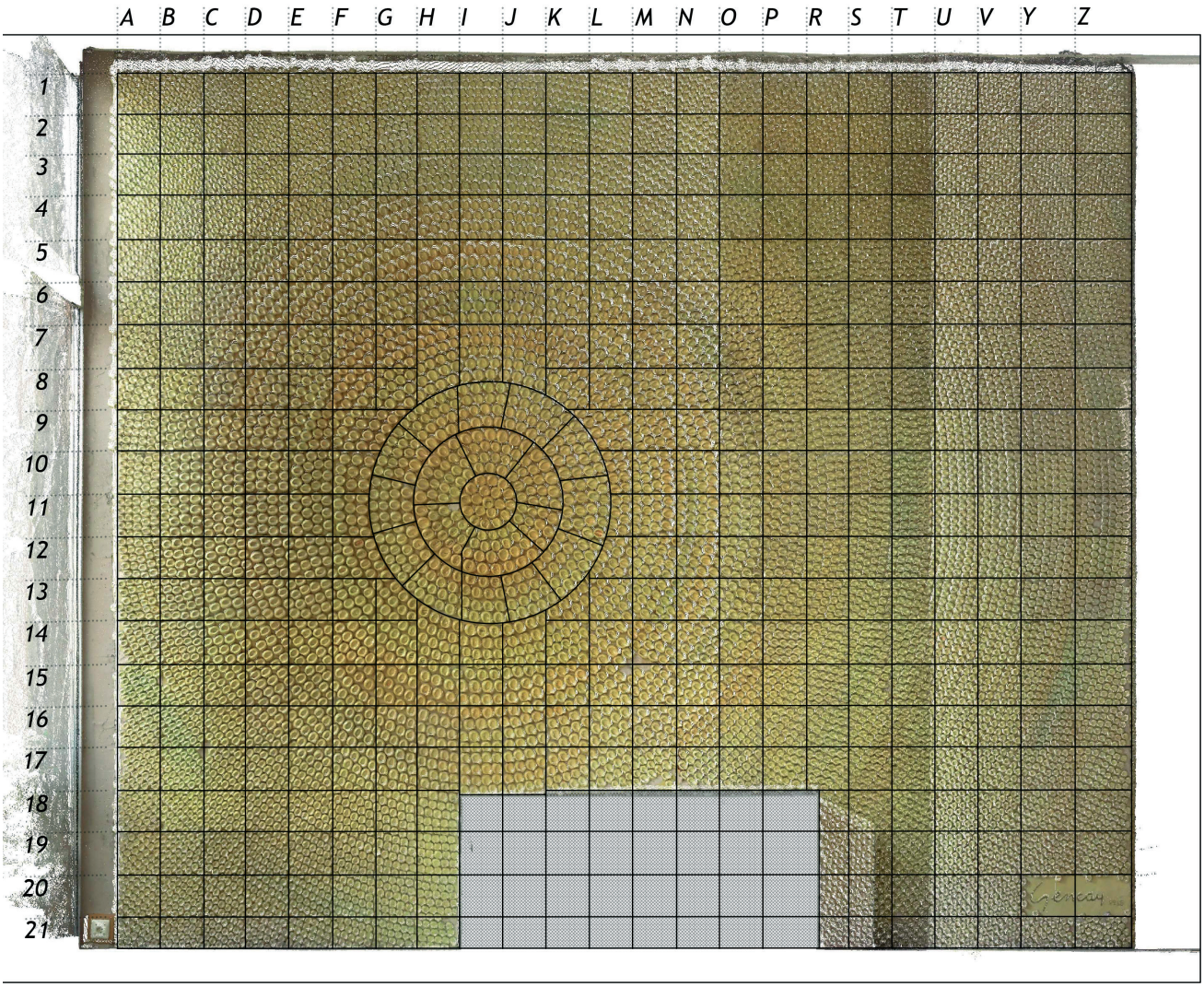
Kasapçı, seramik bir rölyef olarak kurguladığı bu eseri Ankara Siteler'de bulunan bir seramik-porselen atölyesinde çalışarak 9 ay gibi kısa bir sürede tamamlamıştır (**Resim 7**). Birleşim detayı olarak yarım-geçme tekniğinin kullanıldığı 496 karo (475 karo ön yüz, 21 karo yan yüz için) hazırlamıştır Kasapçı. Eserin kapladığı toplam duvar yüzü 20.14 m^2'dir (18.93 m^2 ön, 1.21 m^2 yan yüz).

Ancak ön yüze yerleştirilmesi planlanan karolardan 32 tanesi (**Resim 8** – I18-21 ile P18-21 kodlu karoların çevrelediği 1.2m^2'lik alan) duvarın alt-orta hizasında bulunan ısıtma sisteminin yerinin değiştirilemeyeceği gerekçesiyle yerleştirtilmemiştir. Kasapçı ileri bir tarihte, petek dolabının

13. 1960'larda Op Art'ın temsilcilerinden biri olarak değerlendirilen Gencay Kasapçı 1967 yılında İstanbul'da gerçekleşen sergisinde kendini şu sözlerle ifade etmiştir: "Ben mi nereye varmak istiyorum… en aza, en sadeye varmak; en az elemanla resimsel oluşa ulaşmak; optik oyunlara dayanarak en az elemanla çok şey anlatmak... Hepsi, bu." (Erol, 1967, 40).

Resim 7. Gencay Kasapçı duvar panosunun üretim süreci ve açılış gününden fotoğraflar (Gencay Kasapçı Kişisel Arşivi)

Resim 8. Duvar panosu Şubat 2016'da lazer tarama yöntemiyle belgelenmiş, 3 boyutlu nokta bulutu oluşturulmuş ve bu veri kullanılarak özgün karolaja uygun şekilde hazırlanan kod sistemi süreç boyunca kullanılmıştır (F. Diri Akyıldız, 2016)

kaldırılma umuduna dayanarak bu parçaları da dönemin fakülte yönetimine teslim etmiştir.

Günümüzde, duvarın G3 mekânı içinde kalan kısmındaki imalat hatasından kaynaklı izler Gencay Kasapçı panosu tarafından örtülmüştür. Panonun bulunduğu duvarın dış mekâna doğru uzanan kısmında, F Blok dış yüzünde, açıkta kalan izler ise saçaklı giriş avlusundan okunabilmektedir (**Resim 9**).

Açılış, Eleştirel Yaklaşımlar ve Tepkiler

Montajın tamamlanmasının ardından, 5 Ocak 1969 günü eserin açılışı yapılmıştır (Yavuz, 2015, 498). Toplumsal ve politik dinamikler açısından (**14**), özellikle yükselen öğrenci hareketleriyle öne çıkan, üniversite öğrencilerinin kolektif kimliklerinin güçlendiği bu yoğun siyasal süreç içinde eserin açılışının yapılması tepkilere neden olmuştur. Öğrenciler, bu tür etkinlikleri eğitim reformu taleplerinin duyulmamasının bir göstergesi olarak nitelendirmiş, dönem yöneticilerinin önceliklerine tepki göstermişlerdir. Açılıştan bir gün sonra, 6 Ocak 1969 günü, öğrenciler duvar panosu üzerine iki kutu kırmızı boya atarak açılışı protesto etmişlerdir (Yavuz, 2015, 498).

14. Süreç içinde ODTÜ tarihi hakkında detaylı bilgi içeren bir sözlü tarih çalışması için bkz. Bürkev, 2016.

Resim 9. 20.Ekim.1962 tarihinde F Blok +375 kotu döşeme kasetlerinin uygulamasında meydana gelen soruna dair günümüzde yapıda okunan iz (F. Diri Akyıldız, 2024)

Olaylar, aynı gün öğle saatlerinde, ABD'nin Türkiye Büyükelçisi olarak Ankara'da görevlendirilen, Robert W. Komer'in (**15**) Rektör Kemal Kurdaş'ı kampüs içinde ziyaret etmesine gösterilen tepkiler, Komer'in arabasının rektörlük önünde yakılması ve 30. Türkiye Hükümeti'nin olaya yaklaşımı ile ulus gündemini ilgilendiren bir konu halini almıştır (Cumhuriyet, 1969, 7; The Guardian, 1969, 2; STMA, 1986, 2104). Türkiye'de güvenlik güçlerinin bir üniversiteye ilk resmi müdahalesini de içermesi nedeniyle bu olay örgüsü yüksek öğretim tarihi açısından bir dönüm noktasını temsil etmektedir (Alper, 2009, 396-7).

İlerleyen süreçte, ulusal gerilim derinleşmeye devam etmiş, yerleşke içinde yapılmaları üzerine Kasapçı ile anlaşma sağlanmış olan diğer eserler hayata geçirilememiştir. Mart 1969 tarihinde Behruz Çinici resmi bir başvuru ile ODTÜ Mimarlığı görevinden istifa etmiş, ancak talebi Kemal Kurdaş tarafından nazik ve samimi bir dille reddedilmiştir (Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi). Artan öğrenci protestoları sonucunda, 20 Kasım 1969 tarihinde, Kemal Kurdaş kampüste bir ağaç dikme töreniyle rektörlük görevinden çekildiğini duyurmuştur (Cumhuriyet, 21 Kasım 1969).

Gencay Kasapçı 2014 yılında, panonun açılışında gerçekleşen protestoyu seslerini duyurmak isteyen üniversite öğrencilerinin sisteme ilişkin eleştirilerini ifade etme biçimlerinin bir aracı olarak değerlendirmiştir (Yavuz, 2015, 498). Pano açılışının protestosunda kullanılan kırmızı boyanın izleri ilk defa bu dönemde siyasi bir kategori olarak tanımlanan gençliğin tanığı olarak kültürel ve tarihi değer arz eder. Boya izleri günümüzde de pano üzerinde takip edilebilmektedir (**Resim 10**).

İletişimin Güçlenmesi ve Yaygınlaşan Etkisi

İlerleyen yıllarda Mimarlık Fakültesi öğrencileri ile duvar panosu arasındaki ilişki dinginleşmiş (Enis Kortan ile 12.01.2012 tarihinde yapılan söyleşi için bkz. Yavuz, 2015, 495) ve kısa süre içinde pano tüm fakülte bileşenleri için tanıdık bir varlık olmaya başlamıştır. Artık bu duvar yüzü, profesyonel ve şahsi fotoğraflarda itinayla kadrajın dışında bırakılan bir doku olmaktan çok uzaktır. ODTÜ bileşenlerinin ona atfettikleri değer ile birlikte, Gencay Kasapçı'nın duvar panosu 70'lerin sonlarında popüler kültürde yer bulmuş, ülke çapında tanınırlık kazanmıştır (**Resim 11**) (**16**).

15. Tepkilerin temel nedeni Robert W. Komer'in Türkiye'de görevlendirilmeden önce Vietnam'da CIA tarafından yürütülen Phoenix Programı'nda aktif rol almış olmasıdır (Byrne, 2000; Weiner, 2000).

16. Gencay Kasapçı panosu 1978 yılında Modern Folk Üçlüsü'nün Takalar albüm kapağında karşımıza çıkmaktadır. Kapak fotoğrafı Önder Özbarut ve Fatih Orbay tarafından çekilmiştir. Fatih Orbay ODTÜ Mimarlık Fakültesi 1974 yılı Mimarlık Bölümü mezunlarındandır.

Resim 10. 1969 yılında panonun açılış törenini protesto etmek için atılan kırmızı boyanın izleri, birimler arasında kalan boya kalıntıları (F. Diri Akyıldız, 2024)

Resim 11. Modern Folk Üçlüsü "Takalar" albümü kapak fotoğrafı: Önder Özbarut ve Fatih Orbay, 1978

1980'li yıllardan itibaren artan anı değeriyle birlikte Gencay Kasapçı'nın duvar panosu eksik haliyle dahi Mimarlık Fakültesi'nin en çok ilgi gören, en çok resmi çekilen odak noktalarından biri haline gelmiştir. Fakülte öğrencileri için mezuniyet ritüeli artık pano önünde çekilen fotoğrafla son bulur. Sosyal medyada görsel kullanımının artmasıyla birlikte bu fotoğraflar iş ve sosyal ağlarda sıkça kullanılmaya başlanmış, adeta ODTÜ

Resim 12. İnsan eliyle meydana gelen tahribat (Ö. Bakırer, 2016)

Mimarlık Fakültesi'nden mezun olmuş olmanın kanıtı haline gelmişlerdir. Artan görünürlükle birlikte bu pano önünde fotoğraf çektirme geleneği ziyaretçiler arasında da yaygınlaşarak ODTÜ yerleşkesine gelmiş olmayı temsil etmeye başlamıştır.

Ancak artan bu ilgiyle birlikte, 2000'li yıllarda, ait olan-sahip olan sınırlarının berraklığını yitirdiği bir noktada, kimileri açısından panonun bireyler için olan değeri toplumsal değerine baskın gelmeye başlamıştır. Bazı örneklerde panoya doğrudan dokunma dürtüsü eserin vücut bütünlüğünü ihlal etme seviyesine ulaşmıştır. Nadir de olsa, mezun olurken pano birimlerinin üzerine isim yazarak kendi izini bırakma çabasıyla ve hatta eksiltme yoluyla birimleri birer anı objesi/ganimet olarak ele geçirmek gibi davranışlarla, pano insan eliyle tahrip edilmeye başlanmıştır (**Resim 12**).

PANONUN ONARIMI

2016 yılı Ocak ayında dönemin dekan yardımcısı Adnan Barlas Gencay Kasapçı duvar panosu için yeniden-tamamlama çalışması yapılması gerekliliğini gündeme getirmiş, öneri fakülte yönetimince uygun görülmüş ve Mimarlık Fakültesi'nin 60. yıl kutlamaları kapsamında gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Adnan Barlas'ın incelemeleri sonucunda duvar panosunun eksik bıraktırılma sebebi olan ısıtma biriminin uzun süredir aktif olmadığı ve Gencay Kasapçı'nın 1969 yılında dönemin fakülte yönetimine teslim ettiği özgün karoların kayıp olduğu anlaşılmıştır. 2016 yılında, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dekanı Güven Arif Sargın ve Dekan Yardımcısı Adnan Barlas tarafından Gencay Kasapçı ile panonun yeniden tamamlanması ve onarımı konusunda iletişime geçilmiş ancak sanatçıdan olumlu bir yanıt alınamamıştır.

Sargın ve Barlas, sanatçının fikri mülkiyet hakkına saygıyla yaklaşmış, bu onarımın ancak eserin sanatçısının onay ve izniyle yapılabileceğine ilişkin prensipleri doğrultusunda, ikinci bir çözüm önerisi olarak çalışmaların

1959-1960 yılları arasında Floransa'da seramik öğrenimi gördüğü sırada Gencay Kasapçı ile birlikte çalışmış olan sanatçı ve akademisyen Ömür Bakırer tarafından yürütülmesini teklif etmişlerdir. Şubat 2016'da Bakırer bu öneriyi Gencay Kasapçı ile görüşmüş ve Kasapçı Ömür Bakırer'in yönetiminde gerçekleşmesi kaydıyla ODTÜ Mimarlık Fakültesi tarafından gerçekleştirilecek tamamlama ve onarım çalışmalarına onay ve izin vermiştir. Bakırer'in birlikte çalışma teklifini Filiz Diri Akyıldız ve Güliz Korkmaz'ın kabul etmesi ile onarım projesinde gönüllü yer almak üzere üç kişilik onarım ekibi kurulmuştur.

Yöntem

Gencay Kasapçı panosunun onarım ve tamamlama çalışmalarında yalnızca eser bazında müdahalelere yer verilmiştir. Ancak, sanatçıları ve hayata geçiriliş yılları farklı olsa da tasarlandıkları süreç ve tasarım dilleri açısından değerlendirildiklerinde bu iki eserin ortak bir algının, döneme özgü bir görme biçiminin ürünleri olduğu açıktır. Buna ek olarak, eserin yapı ve kullanıcıları ile kurduğu özel bağ ve sahip olduğu anı değeri göz önünde bulundurularak Mimarlık Fakültesi kompleksinin korunması gerekli bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu onarım ve tamamlama sürecinde eseri anlamaya, belgelemeye, korumaya ve izlemeye yönelik yapılan tüm çalışmalar bu bakış açısıyla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, panonun onarımında izlenecek yol belirlenirken, kültürel mirasın korunması konusunda deneyim sahibi ve alanında öne çıkan nitelikli uzmanlardan Cevat Erder, Ayşıl Tükel Yavuz, Emine Caner Saltık, Neriman Şahin Güçhan ve Güliz Bilgin Altınöz ile görüşmeler gerçekleştirilmiş, fikirleri alınmıştır.

Duvar panosu parçası olduğu bina ve yerleşke ile birlikte değerlendirilerek, sahip olduğu değerleri ve mevcut sorunları anlamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Şubat-Nisan 2016). Bu amaç doğrultusunda eser, bina ve yerleşke olmak üzere üç farklı ölçekte arşiv belgeleri (belgeseller, tarihi fotoğraflar, mimari çizimler, teknik raporlar, inşaat seyir raporları vb.) ve literatür taraması (makale, kitap ve lisansüstü tezler) yapılmış, ilgili kişi ve gruplarla (eser sahibi, kullanıcılar, panonun ve onarımın yapıldığı tarihlerdeki dönemin yöneticileri) görüşmeler gerçekleştirilmiş veya eski tarihli görüşmeler incelenmiştir. Bu ön inceleme sonucunda yerleşke tarihi, binanın inşa süreci ve kullanıcı-duvar panosu arasındaki ilişkiler hakkındaki araştırmalar detaylandırılmıştır.

Eş zamanlı olarak, panonun ve içinde bulunduğu mekânın teknik özellikleri, mevcut fiziksel durumu, karşı karşıya olduğu riskler, imkân ve kısıtlarını anlamak üzere yerinde incelemeler ve mimari belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Şubat-Mart 2016).

Onarım ve tamamlama çalışmasına yönelik temel prensipler belirlendikten sonra malzeme ve bozulma çalışmaları (Mart 2016), çalışma alanının düzenlenmesi (Mart 2016), malzeme temini (Mart 2016), yeniden üretim (Mart-Haziran 2016), tamamlama (Haziran 2016) ve düzenli izlemeye yönelik planlamalar yapılmış ve uygulanmıştır.

Belgeleme Çalışmaları

ODTÜ Mimarlık Fakültesi kompleksine ait tüm fotoğraf ve mimari çizimler incelenmiştir. Eserin ve yakın çevresinin mevcut fiziki durumu fotoğraflarla, basit el ölçümleriyle ve gözleme dayalı inceleme raporlarıyla belgelenmiştir. Duvar panosunun gereklilikleri doğrultusunda tahribatsız belgeleme teknikleri tercih edilerek, lazer tarama yöntemi kullanılmış

17. İç mekânda yapılan belgeleme çalışmalarında lazer tarama seçenekleri: ½ (resolution) ve 3x (quality) olarak seçilmiş, obje-tarayıcı arasındaki yatay mesafe 7 metreyi geçmeyecek şekilde (tarayıcı ve eserin her bir noktası arasındaki açılı mesafe en fazla 10 metre olacak şekilde) oturum konumları belirlenmiştir. Hesaplamalar için bkz. FARO FocusS teknik özellikler ve Andrews, 2015 et al. Bölüm 2.1-2.2.

(kullanılan lazer tarayıcı: FARO Focus 3D S 120), ODTÜ Mimarlık Fakültesi Fotogrametri Laboratuvarı bünyesinde, Filiz Diri Akyıldız ve Kemal Gülcen tarafından, duvar panosu ve yakın çevresi 3 boyutlu olarak belgelenmiştir (**Resim 8**). Noktalar arasındaki mesafe en fazla 3 mm. ve ölçüm hassasiyeti +/- 0.3mm olacak şekilde (**17**) renkli nokta bulutu oluşturulmuş, perspektif yakınsamaların elimine edilmesiyle ortografik fotoğraf setleri hazırlanmıştır (kullanılan yazılım: FARO SCENE 5.3).

Bu veriler kullanılarak duvar panosu ve yakın çevresinin mimari çizim seti oluşturulmuştur (kullanılan yazılım: AutoCAD 2017 21.0). Set farklılaşan aks ve kotlardan geçirilen 1/50 ölçekli cephe, kesit ve plan çizimlerine ek olarak panonun yapım tekniğini ve eksilen-bozulan kısımlarını gösteren 1/5 ve 1/1 ölçekli detay çizimlerini de kapsamaktadır. Bu çizim seti çalışma süreci boyunca farklı aşamalarda kullanılmıştır.

İlk olarak bu çizimler kullanılarak panonun yatay ve düşey akslardaki sürekliliği, panoyu oluşturan karoların duvar ile bağlantısında zaman içinde meydana gelmiş olabilecek sorunlar, kontrol edilmiştir. Bağlantılarda zayıflama ya da yapısal bir sorun izlenmemiş, yalnızca pano düşey aksında plan dışı bir eğim tespit edilmiştir. Ancak belgeleme çalışmaları bu eğimin duvarın bütününde devam ettiğini göstermiş, eğimin binanın-duvarın inşa sürecinden kaynaklı olduğu anlaşılmıştır (**Resim 9**).

Bununla birlikte, çizimler kullanılarak panonun özgün karolaj sistemine uygun bir kodlama yapılmıştır (**Resim 8**). Süreç boyunca, eserin anlaşılması ve sunulmasına, koruma kararlarına ve müdahalelere yönelik tüm aşamalarda bir dil birliği sağlanabilmesi için tüm karo ve birimler bu kod sistemine göre tarif edilmiştir. Mimari çizimler aynı zamanda eserin mevcut durumundaki sistem, birim ve malzeme bazında bozulma ve(ya) eksilmelerin dökümü yapılırken ve müdahale kararları tanımlanırken altlık olarak kullanılmıştır. Çizimlerden yola çıkarak eksik karo ve birimlerin niceliği de belirlenmiş, müdahale aşamasında ihtiyaç duyulabilecek malzemeler (seramik çamuru, sır, bağlayıcı malzemeler gibi) için tedarik, bütçe ve iş gücü planlaması yapılmıştır.

Yeniden tamamlama aşamasında da bu çizimlerden faydalanılmıştır. Zaman içinde insan eliyle eksiltilen birimler tespit edilmiş ve kayıp parçaların özgün boyutları saptanmıştır. Yeniden üretilecek parçalar için ise; özgün elemanlarla aynı boyut ve kalınlıkta hazırlanan deneme parçaları kullanılarak seçilen seramik çamurunun kuruma ve fırınlama sırasında oluşacak küçülme payı hesaplanmış ve mimari çizimler bu küçülme payına uygun şekilde yeniden ölçeklendirilmiştir. Bu sayede yeniden üretilecek karo ve birimlerin şekillendirilme aşamasında kullanılacak boyutlar belirlenmiştir.

Onarım ve Tamamlama Çalışmasına Yönelik Kararlar

Kararların belirlenmesi aşamasında duvar panosunun sahip olduğu özgün estetik değerini ve zaman içinde kazandığı tarihi, sosyal, kültürel ve anı değerlerini yani dönem izleriyle birlikte mevcut kimliğini olabildiğince az müdahale ile korumak ve açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Yapılacak müdahalelerin eserin bir bütün olarak algılanabilmesini engellemeyecek ama detaylı incelendiğinde fark edilecek seviyede bir uyum yakalaması amaçlanmıştır. Bu yaklaşımla belirlenen esere yönelik gerçekleştirilmesine karar verilen müdahaleler üç başlık altında toplanabilir:

Yüzey temizlik çalışmaları:

Eserin özgün estetik değerlerinin okunurluğunu azaltan birikintilerin hassas ve bilimsel yöntemlerle panonun bağlantı detaylarına, pano üzerindeki patinaya ve dönem izlerine zarar vermeyecek şekilde temizlenmesine karar verilmiştir.

Eksiltilen birimlerin tamamlanması:

Eserin kullanım süreci boyunca, insan eliyle meydana getirilen birim bazında kayıpların Gencay Kasapçı tarafından 1968 yılında üretilmiş ve kendisinde kalmış sınırlı sayıda orijinal parçayla tamamlanmasına karar verilmiştir. Ancak, yalnızca konumları ve(ya) belirli bir alanda yoğunlaşmaları nedeniyle eserin algılanışını etkileyen birimlerde tamamlamaya gidilmesine, diğer kayıp alanlarının bir dönemin ruhunu yansıtmaları açısından oldukları gibi bırakılmalarına karar verilmiştir.

Eksik bırakılan kısmın tamamlanması:

Eserin duvara yerleştirilmesi sırasında, ısıtma birimi nedeniyle eksik bıraktırılan 32 karo genişliğindeki alanın (**Resim 8** – I18-21 ile P18-21 arasında kalan alan) yeniden üretim yoluyla tamamlanmasına karar verilmiştir. Bu kısmın eserin özgün parçalarıyla ahenkli olması ancak mevcudu taklit etmemesi, onunla yarışmaması amaçlanmıştır. Tamamlama alanı mevcuda eş değil yalnızca fon olacak şekilde kurgulanmış, bu doğrultuda yeni üretilecek parçaların işlevi eserde oluşan boşluk algısını kırmakla sınırlı tutulmuştur:

- yeni eklenecek karoların özgünleriyle benzer boyutlara sahip olmasına ve derz hizalarının yatayda ve düşeyde sürekliliğinin sağlanmasına; ancak yeni eklenecek karoların birleşiminde özgün detayla farklılaşmaya gidilmesine karar verilmiştir.
- yeni eklenecek birimlerin özgüne benzer formda biçimlendirilerek, özgününde var olan dairesel aksları devam ettirecek şekilde konumlandırılmasına; ancak özgün-müdahale ayrımının yapılabilmesi adına yeni birimlerin ahengi bozmayacak şekilde nispeten küçük boyutlarda ve aynı aks üzerinde yer alan birimler arası boyut farklılaşması en aza indirilecek şekilde üretilmesine karar verilmiştir.
- yeni eklenecek birimlerin karolara birleşiminde teknik avantajı nedeniyle özgün detaya benzer şekilde gömülerek sabitlenme yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

Malzeme Bozulma Çalışmaları

Malzeme ve malzeme bazında bozulmalarının tespiti için yapılan incelemeler sonucunda; eserin çok parçalı yapısı ve birimlerin konkav tabanları ile karolar arasında kalan dar açılı alanlarda zaman içinde toz birikintileri oluştuğu ve pano birimleri üzerine bireyler tarafından isim yazıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenlerle eserin özgün estetik değerlerinden olan tonlama farklılıklarıyla yaratılan hareket ve ışık etkisinin okunurluğunu yitirmeye başladığı belirlenmiştir (**Resim 12**). Eserin fiziksel bütünlüğüne zarar vermeyecek şekilde yüzey temizleme çalışmaları gerçekleştirilmiş ve 1969 yılındaki protestonun izleri (**Resim 10**) bir dönemin tanıkları olarak bilinçli bir şekilde bu temizleme çalışmasının dışında bırakılmıştır.

Yüzey temizleme çalışmaları, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Malzeme Koruma Laboratuvarı (MCL-METU) tarafından gerçekleştirilmiştir. 1-15 Mart 2016 tarihleri arasında, MCL bünyesinde, Emine Caner Saltık tarafından ODTÜ Kültürel Mirası Koruma ve Arkeometri bölümleri lisansüstü öğrencilerinin desteğiyle panonun yüzey temizliği gerçekleştirilmiştir. Toz birikintisi su ile, birim yüzlerindeki yazılar ise sır tabakasına zarar vermeyecek şekilde hazırlanmış bir çözelti kullanılarak silinmiş ve pano yüzeyi kurutularak yüzey temizliği tamamlanmıştır. Yüzey temizliği yapılırken, sırlı seramik parçalarda çatlak oluşum riskinin önüne geçmek adına, uyur pozisyondaki tuzları harekete geçirmeyecek şekilde su bazlı bu çözeltinin buharlaşma hızını artıracak bir içerik belirlenmiştir.

Buna ek olarak birim bazında kayıplar ve birimlerde kırılmalar tespit edilmiştir. Bu tespitlere yönelik müdahaleler "Yeniden Tamamlama Çalışmaları" başlığı altında detaylı olarak anlatılacaktır.

Çalışma Alanının Düzenlenmesi ve Malzeme Temini

İki farklı seramik çamuru kullanılarak şekillendirmeye uygun kıvama getirilmiş ve denemeler yapılmıştır. 1983 yılında Bilecik Bozüyük Sümerbank Seramik Fabrikası tarafından (Hacettepe Merkez Kampüs Diş Hekimliği Fakültesi için yapılacak olan duvar panosu için) Ömür Bakırer'e hediye edilen seramik çamurundan arta kalan malzemenin Gencay Kasapçı panosunun onarımında kullanılmasına karar verilmiştir. Farklı sarı tonları kullanılarak deneme sır pişirmesi yapılmış, özgün birimlere uyumlu olacak sır tonları dışardan temin yöntemiyle alınmıştır.

Çalışmanın erken aşamalarında seramik çamurunun uygun kıvama getirilmesi ve deneme parçalarının hazırlanması için ODTÜ Mimarlık Fakültesi Malzeme Koruma Laboratuvarı kullanılmıştır. Onarımda kullanılacak parçaların üretim aşamasında ise hata payını en aza indirmek adına esere yakın bir yer seçilmesine karar verilmiş, duvar panosunun hemen önünde yaklaşık 4x5 metre boyutlarında bir alan hareketli sergi panoları ile kapatılarak çalışma mekânı oluşturulmuştur. Üretim ve kurutma aşamaları bu alanda, doğrudan pano önünde yürütülmüştür. Parçaların pişirilmesi için, üretim ve depolama mekanlarına yakınlığı, yeterli büyüklüğe sahip olması ve gerekli sıcaklığa çıkabilmesi nedeniyle, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü seramik atölyesinde yer alan seramik fırını kullanılmıştır. Sırlama işlemleri Mimarlık Fakültesi Yeni Bina deposunda gerçekleştirilmiştir.

Yeniden Tamamlama Çalışmaları

Eserde tespit edilen iki farklı durum tamamlama kapsamında ele alınmıştır. Bunlardan ilki panonun insan eliyle tahrip edilmesi sonucunda oluşan birim bazında kırılma ya da eksilmedir. Daha önce bahsedildiği gibi, 2000'li yıllardan itibaren pano birimlerinin bireyler tarafından bir anı objesi/mezuniyet ganimeti olarak eksiltilmesi eğilimi hız kazanmıştır. Özgün karo-birim bağlantılarının oldukça yüksek dayanıma sahip olmasına rağmen bazı kırılma ve kayıplar engellenememiştir. 47'si ön yüzde ve 14'ü yan yüzde olmak üzere toplam 61 birim kaybı tespit edilmiştir. Bunların yalnızca bir tanesinin yukarıdan ikinci karo sırasında, diğer tüm kayıpların 11. sıra ve daha alt kotlarda yer aldığı ve çoğunun çeperlere yakın sıralarda bulunduğu saptanmıştır. Benzer miktarda birimin de muhtemel eksiltme denemeleri sırasında kısmi zarar gördüğü belirlenmiştir.

Temel koruma kararları doğrultusunda Gencay Kasapçı ile iletişime geçilerek, eksiltilen birimlerin sanatçı tarafından hazırlanmış özgün

Resim 13. Yüzey temizliği ve eksiltilen parçaların Gencay Kasapçı tarafından 1968 yılında üretilmiş özgün parçalarla yenilenmesinden önce (sol, Ö. Bakırer, 2016) ve sonra (sağ, F. Diri Akyıldız, 2024)

parçalarla tamamlanması önerisi sunulmuş, fikri alınmış ve yardımı istenmiştir. Süreç boyunca desteğini esirgemeyen Gencay Kasapçı, 1968 yılında panonun hazırlık aşamasında kendi ürettiği orijinal parçalardan artakalanları çalışma ekibiyle paylaşmıştır.

Kenarlarda ve yan yüzdeki eksilmeler hem bir dönemin ruhunu/esere yaklaşımını yansıtmaları açısından hem de görsel bütünlük anlamında göz ardı edilebilir konumları nedeniyle oldukları gibi bırakılmış, yalnızca ön yüz orta alanda ve yeniden tamamlanacak alan çevresinde bulunan 21 birim kaybı uygun boyuttaki orijinal parçalarla tamamlanmıştır (**Resim 13**).

Tamamlama kapsamında ele alınan ikinci durum ise, eser duvara yerleştirilirken kurum tarafından eksik bıraktırılmış olan ön yüzdeki 32 karodur (**Resim 8** – I18-21 ile P18-21). Bu alanın yeni üretilecek parçalarla yeniden tamamlanmasına karar verilmiştir.

Yeniden üretim için seçilen seramik çamuru şekil vermeye uygun kıvama getirilmiştir. Çamurda kurutma ve fırınlama esnasında meydana gelecek küçülme payının öngörülebilmesi için karolar ve birimlerden oluşan parçalar hazırlanarak fırının farklı konumlarına yerleştirilmiş hem çamur özelliklerinin hem de fırın içinde oluşabilecek ısıl farklılaşma alanlarının tespiti açısından deneme fırınlaması yapılmıştır (**Resim 14 -** 1). Bu tespit doğrultusunda boş bırakılan alana ait mimari çizimler üretimde kılavuz olarak kullanılmak üzere küçülme payı doğrultusunda yeniden ölçeklendirilmiştir.

4 cm kalınlığında ve yaklaşık 45x95 cm ölçülerinde dört plaka açılmış, arka yüzlerde tutunumu arttırmak üzere ızgara şeklinde çentikler oluşturulmuştur. Plaka, kılavuz çizim kullanılarak, üretilecek karo boyutlarına uygun şekilde kesilmiş, özgününe uygun şekilde seramik

birimlerin yerleştirileceği dairesel akslar işaretlenmiş ve arka yüzlerine kodları yazılmıştır (**Resim 14 -** 2). Karolar arası ilişkide, özgün teknikten farklılaşacak şekilde, yarım geçme yerine uç-uca birleşim detayı tercih edilmiştir. Üretim-fırınlama arasında geçen sürede hazırlığı biten parçaların kurumamaları için uygun şartlar sağlanmıştır.

Yeniden tamamlanacak alanda panonun özgün kısmı için mekanik bir fon oluşturulması hedeflenmiştir. Üretilecek birimler bu karar doğrultusunda biçimlendirilmiştir. Özgün birimler basık sferoit forma sahiptir ve boyutları 2.4-6.3cm arasında değişmektedir. Birim boyutları kenarlardan geometrik merkeze doğru giderek artmakla birlikte, aynı aks üzerinde bulunanlarda boyut farklılaşması %40'lara (merkezden dışa doğru 23. dairesel aks üzerinde bulunan en yüksek ve en düşük birim boyutları 3.4-5.5cm) ulaşmaktadır. Yeniden tamamlanacak alanı sınırlayan karolardaki nispeten küçük birim boyutlarının ise 3-3.5 cm arasında değiştiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, yeni birimlerin özgüne benzer formlarda biçimlendirilmesi; ancak dönem müdahalesinin okunabilmesi adına, nispeten küçük ve aralarındaki boyut farkı en aza indirgenmiş şekilde, 3-3.5cm aralığında kalacak şekilde üretilmesine karar verilmiştir. Elbette, üç farklı kişi tarafından üretim gerçekleştirildiği için üç farklı el hassasiyeti birim formlarına aksetmiştir. Üretimi tamamlanan birimler nem dengelerini koruyabilecekleri uygun bir ortamda bekletilmişlerdir.

Deri sertliğine gelinceye kadar kontrollü kurutulan, plastik nitelikte kalması sağlanan, seramik karoların arka yüzleri perdahlanmış ve özgün akslara uygun şekilde karolajı yapılmıştır. Üretilen sferoit birimler, karoların ön yüzleri üzerine kılavuz çizimdeki hizalara göre belirlenen konumlarda oluşturulan oyuklar içine balçık kullanılarak, özgün detayla benzer şekilde, yerleştirilmişlerdir (**Resim 14 -** 3).

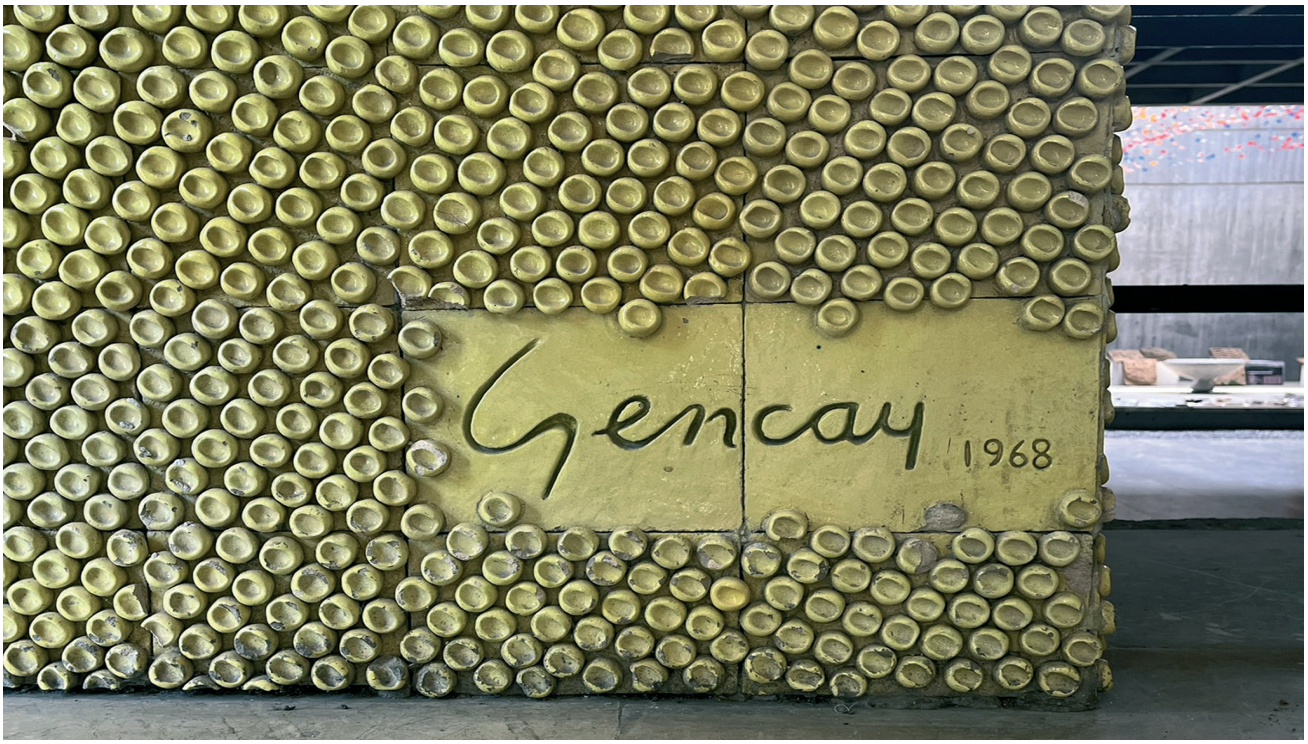
900^0C'de gerçekleştirilen bisküvi fırınlamasından sonra parçalar ODTÜ Mimarlık Fakültesi Malzeme Koruma Laboratuvarı deposuna taşınarak, kodlarına uygun olarak sıralanmış, bir araya gelmiş halleri kontrol edilerek gerekli rötuşlar yapılmıştır. Eş zamanlı olarak deneme parçaları üzerinde farklı oranlarda hazırlanan sırlar için deneme pişirmesi yapılmıştır. Bisküvi pişirimi yapılan parçalar önce daldırma sonra ODTÜ Müzik ve Güzel Sanatlar Bölümü öğretim üyelerinden Ödül Işıtman yardımıyla püskürtme tekniği kullanılarak belirlenen karışımla sırlanmış, gerekli kuruma tamamlandıktan sonra 940^0C'de parçalar fırınlanmıştır (**Resim 14 -** 4).

ODTÜ Yapı İşleri ve Teknik Daire Başkanlığı Yapı Bakım Müdürlüğü bünyesinde görev almakta olan Ahmet Can ve Ayhan Alkan tarafından yeni üretilen parçalar duvara özgününde olduğu gibi çimento harç ile ve var olan akslar devam edecek şekilde itinayla yerleştirilmiş, özgün detaydan farklı olarak bu alanda derzleme yapılmıştır (**Resim 14 -** 5). Harç yeterli dayanıma ulaştıktan sonra, yeniden tamamlanan alan ve özgün kısım arasındaki sınır algısını hafifletmek için geçiş bölgesine yeni üretilen birimler yerleştirilmiş ve Adnan Barlas tarafından metal tozu kullanılarak derz renklendirmesi gerçekleştirilmiştir. Çalışma Temmuz 2016'da tamamlanmıştır.

ODTÜ'nün kuruluşunun 60. Yılı kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerle birlikte Kasım 2016'da Gencay Kasapçı duvar panosunun onarım ve tamamlama çalışmaları ODTÜ bileşenleriyle paylaşılarak resmi açılışı yapılmıştır.

Resim 14. Parçaların yeniden üretiminde farklı aşamalar: (1) çamurun hazırlanması, çamur ve sır deneme parçaları ve deneme fırınlaması, (2) küçülme payına uygun ölçülerin belirlenmesi, plakaların açılması ve kılavuz hizaların belirlenmesi, (3) plakaların ve birimlerin üretilerek uygun şekilde perdahlanması ve biçimlendirilmesi, (4) bisküvi fırınlaması yapılan parçaların daldırma ve püskürtme teknikleri ile sırlanması ve sır fırınlamasının gerçekleştirilmesi, (5) parçaların duvara yerleştirilmesi ve derze ilişkin çalışmalar (Filiz Diri Akyıldız, Güliz Korkmaz ve Ömür Bakırer, 2016)

Resim 15. Mimarlık Fakültesi Gencay Kasapçı duvar panosu detay fotoğrafı (F. Diri Akyıldız, 2024)

DEĞERLENDİRME

Yapımı 1968, yerine montesi 1969 yılında gerçekleştirilen Gencay Kasapçı'nın seramik duvar panosu doğrudan yerleştirileceği duvara özel tasarlanmış ve üretilmiştir. Çiniciler için 1963'te inşaatı tamamlanmış olan Mimarlık Fakültesi'ndeki hiçbir mekân yalnızca geçip gidilen bir yer olmamıştır. Mimarlar, kullanıcıların yapının her noktasında durup bilinçli bir şekilde orada var olmak istemelerini ve o an-mekanı deneyimlemelerini hedeflemişlerdir. Ancak yapı ana taşıyıcı sistemi olan çıplak betonun ülkedeki ilk örneğidir ve yeterli deneyime sahip olunmaması özellikle uygulama aşamasında bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. İnşaat sürecinde gelişen bu tür durumlardan biri G3 ana giriş mekanındaki duvar dokusunu etkilemiştir. Binanın gururla çekilen fotoğraflarında itinayla kadraj dışı bırakılan bu duvar, 1960'ların sonunda başlayan kültürel ve politik devinimlerin ortasında Gencay Kasapçı tarafından meydana getirilen bir duvar panosu ile birlikte kısa sürede fakültenin odak noktası olmuştur. Bu duvar yeni yüzüyle birlikte artık fakülteyi temsil eder niteliktedir. Pano önünde fotoğraf çektirmek ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden mezun olmuş olmanın ya da bu binaya gelmiş, burada bulunmuş olmanın bir kanıtı/belgesi haline gelmiştir.

Gencay Kasapçı'nın sonsuz noktaları süreç boyunca yerin ruhuyla birlikte değişen anlamlarıyla Mimarlık Fakültesi'nin ayrılamaz bir parçası ve tüm bileşenleri için korunmaya değer bir varlıktır (**Resim 15**). Bu örnek, insan-mekân ilişkisinin ve bu iletişim sayesinde yeşeren mekân bilgisiyle birlikte kodlanan anı değerinin bir eserin korunması açısından sahip olduğu gücü açıkça göstermektedir.

ODTÜ Mimarlık Fakültesi Kültürel Mirası Koruma Lisansüstü Programı öğretim elemanları tarafından ve tüm Fakülte bileşenlerinin desteğiyle çağcıl koruma kuramı çerçevesinde seramik duvar panosuna yönelik kapsamlı bir belgeleme ve bilimsel bir onarım çalışması gerçekleştirilmiştir.

Koruma çalışmasının bir parçası olarak bu sürecin yayınlanması yoluyla, fiziksel sağlıklaştırmanın yanı sıra, bu yere özgü tasarlanan özgün duvar panosunun tarihi, estetik ve anı değerleri ile bir toplum için taşıdığı anlam konusunda bilinç ve duyarlılık yaratarak, bireyler tarafından tahrip riskinin azaltılması amaçlanmıştır.

Bununla birlikte, Gencay Kasapçı duvar panosunu korumaya yönelik yapılan çalışmaların, yıllardır temsil ettiği Mimarlık Fakültesi'nin ve birçok değerli eserle birlikte içinde var oldukları ODTÜ yerleşkesinin bütüncül bir bakış açısıyla korunmasına yönelik bir kıvılcım olmasını umuyoruz. Ayrı düşünülemeyecek şekilde bütünleşmiş, plastik öğelerden binalara ve yerleşkeye uzanan farklı ölçeklerdeki bu eserler topluluğu, fiziki varlıklarının ötesinde, inşa edildikleri dönemin bir yansıması, uluslararası ölçekte biricik bir yere sahip olan bir kültürel ve politik başkalaşımın ifade ediliş biçimleridir ve bu anlamda tekrarlanamaz-yenilenemezler. Bu kültürel miras niteliğindeki eserlerin geri döndürülemez doğaları gereği, meydana getirilişlerinde tasarımcılarının gösterdiği özene benzer bir şekilde, hızla ama nitelikli ve titiz bir yaklaşımla korunması elzemdir.

Bunun yanında, modern miras niteliğindeki yapıların tüm olumsuzluklara rağmen belki de hala en büyük avantajı sessiz bir şekilde taşınamıyor-yok edilemiyor olmalarıdır. Oysa hem birey hem de bir bütünün parçası olarak korunmaya değer niteliklere sahip birçok modern dönem plastik sanat eseri o derece sessiz yerlerinden edilmiş ve izleri kaybettirilmiştir ki, çoğunun artık var olmadığını fark etmemiz bile zaman almaktadır. Sanatçılarının nerede oldukları bilgisine uzun uğraşlar sonunda dahi ulaşamadıkları sayısız modern dönem eseri, bir zenginlik olarak değerlendirilmesi gereken obje-yapı-yerleşim birliği/birlikteliği göz ardı edilerek, içinde var oldukları ve kimliklerinin oluşumuna katkı sağladıkları yerlerinden koparılmıştır (**18**). Bir kısmı muhtemelen artık var olmayan bu eserler günümüzde tamamen unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Son yıllarda seramik eserler ve duvar panolarına olan akademik ilgi artmış, farklı sanatçılar tarafından farklı dönemlerde üretilmiş eserler koruma altına alınmıştır. DOCOMOMO Türkiye başta olmak üzere farklı kuruluşların, komitelerin ve akademisyenlerin uzun zamandır süren yoğun uğraşları sonucunda modern mimarlık mirası konusunda toplumsal farkındalık arttırılmıştır. Ancak modern mirasın değer tanımlarının ve kriterlerinin Türkiye'ye özgü imkân ve kısıtlar dahilinde belirlenmesi korunabilmeleri açısından önem taşımaktadır (Omay Polat ve Can, 2008, 185). Kültür varlıklarımızın türlerinden, yapım tarihlerinden ve eser sahiplerinden bağımsız olarak yerin ruhuyla ve birbirleriyle kurdukları ilişki temelinde bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak değerlendirilmesi gerektiği, mimari ve plastik öğelerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak bilimsel yöntemlerle korunmasına yönelik çalışmaların artmasına duydukları ihtiyaç açıktır.

Bu yazının kültürel miras niteliğindeki modern dönem duvar panolarının ait oldukları yerlerle ve taşıdıkları tüm izlerle birlikte okunmasına ve değerleri konusunda farkındalık yaratma yoluyla korunarak yaşatılmalarına katkı sağlamasını umuyoruz.

SON SÖZ

Bu yazı ODTÜ Mimarlık Fakültesi için sanatçı Gencay Kasapçı tarafından özel ısmarlama yöntemi ile yapılan seramik duvar panosunun yerine montajı sırasında dönem yöneticileri tarafından verilen karar sonucu bir kısmının eksik olarak bırakılması, yıllarca o şekilde kalması ile oluşan

18.. Ezgi Yavuz'un 2015 tarihli doktora tezi, Özgür Ceren Can'ın 2018 tarihli ve Elif Miray Kısaer'in 2019 tarihli yüksek lisans tezleri bu tür kayıp ya da risk altındaki Ankara duvar panoları ile ilgili detaylı bilgi içermektedir. Özgür Ceren Can (2018, 4-5), Zeynep Yasa Yaman'ın 1978 tarihli *Cumhuriyet Döneminde Duvar Resmi* başlıklı Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü lisans tezi kapsamında günümüze ulaşamamış birçok duvar panosunu fotografik olarak belgelendiğini belirtmektedir. Bu belgelerin bir kısmı ikincil kaynaklar vasıtasıyla bulunmuş ve incelenmiş, ancak bu değerli çalışmanın orijinaline ulaşılamamıştır.

mağduriyet ve 1968-2016 yılları arasında yapılan bilinçli-bilinçsiz tahribat ve zamanın getirdiği bozulmaları düzeltmek için 2016 yılı Şubat-Temmuz ayları arasında yapılan iyileştirme, yeniden tamamlama ve yeniden canlandırma çalışmalarının kapsam ve aşamalarını belgelemektedir. Yazı, bir şekilde rahmetli Gencay Kasapçı'dan, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nin eski yöneticileri adına, tüm ODTÜ bileşenlerinin bir özür dilemesidir.

TEŞEKKÜR

Adnan Barlas, Ahmet Can, Ayhan Alkan, Ayşe Laçin, Ayşıl Tükel Yavuz, Bülent Turanlı, Cafer Kurt, Cevat Erder, Duran Kızılkaya, Emine Caner Saltık, Emir Bodur, Erdem Yalçın, Güliz Bilgin Altınöz, Güven Arif Sargın, İsmail Yılmaz, Kar Erciyas, Kayhan Bakan, Kemal Gülcen, Mehmet Gökmen, Mehtap Öztürk, Meltem Şenol Balaban, Murat Kenan Şentürk, Neriman Şahin Güçhan, Orhan Şahin, Ozan Bilge, Ödül Işıtman ve Selim Koç başta olmak üzere tüm ODTÜ bileşenlerine, arşiv belgelerine ulaşmamız ve kullanmamız konusunda desteğini esirgemeyen Salt Araştırma ve Çinici Ailesi'ne, bu onarımın gerçekleşebilmesini sağlayan ve yazım süreci boyunca bize destek olan sevgili çalışma arkadaşımız Güliz Korkmaz'a ve bu yazının hazırlanması konusunda bizi cesaretlendiren ve esere ilişkin tüm belgeleri bizimle paylaşan Yasemin (Kasapçı) Devrimci'ye sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Bizi güveniyle gururlandıran, koruma çalışmaları boyunca her zaman yanımızda olan, 29 Kasım 2017 tarihinde kaybettiğimiz sanatçı Gencay Kasapçı'yı minnetle anıyoruz.

REFERANSLAR

AKIN, Ş, GÜRSEL DİNO, İ., SAVAŞ, A. (2022) Heritage Building Information Modelling for the Conservation of 20th Century Modernist Architecture, *METU Journal of the Faculty of Architecture / ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 39(1) 1-22.

AKMAN, S. (2016) *Conserving and Managing Modern Campus Heritage: "Alley" as the Spine of METU Campus*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, ODTÜ, Ankara.

ALPER, E. (2009) *Student Movement in Turkey from a Global Perspective, 1960-1971*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

ANDREWS, D., BEDFORD, J., BRYAN, P. (2015) *Metric Survey Specifications for Cultural Heritage (3rd ed.)*, Swindon: Historic England.

ASKAROV, S. (1995) Re-Forestation Programme of the Middle East Technical University, *Aga Khan Technical Review Report, In Architecture Beyond Architecture*, ed. C. Cynthia and S. Davidson, I. Academy Editions, Londra. [https://www.archnet.org/sites/2170] Erişim Tarihi (05.06.2024).

AYTAÇ, S. (2004) Söyleşi: Behruz Çinici, *Yalıtım Dergisi* (47) Mart-Nisan 2004. [https://www.yalitim.net/yayin/407/behruz-cinici_12147.html] Erişim Tarihi (05.06.2024).

BİLGİN ALTINÖZ, A. G., AKMAN S., BAŞ BÜTÜNER F., ALTAN T. E. (2022) *Korumaya Esas Olarak ODTÜ Kampüs'ünün Değerlerinin Saptanması*, Yükseköğretim Kurumları Destekli Proje, 2014-2022.

BİLGİN ALTINÖZ, A. G., HALICI, T., TÜRKFİLİZ, M. A., KARA, E. C., KUŞ, F., ÇETİNER, M., KISAER KOCA, E. M., ÖZÇAKIR, Ö. (2023) Utilising GIS for Documentation, Conservation, and Sustainable

Management of Middle East Technical University Campus in Ankara as a Modern Period Living Heritage Place, *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XLVIII-M-2-2023, 211–218.

BÜRKEV, Y. (2016) *ODTÜ Tarih Direniyor*, NotaBene Yayınları, İstanbul.

BYRNE, C. (2000) Robert Komer, *The Guardian* (14 Nisan 2000, 24). [https://www.theguardian.com/news/2000/apr/14/guardianobituaries] Erişim Tarihi (05.06.2024).

CAN, Ö. C. (2018) *Ankara'da Kamusal Alanlardaki Seramik Duvar Panoları*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

CAN, Ö. C. (2023) Sonsuzluk Huzursuzluğu, Dişil Döngüler ve Umut, *The Art Newspaper Türkiye* (15 Aralık 2023). [https://www.artnewspaper.com.tr/2023/12/15/sonsuzluk-huzursuzlugu-disil-donguler-ve-umut] Erişim Tarihi (05.06.2024).

CUMHURİYET (1969) Amerikan B. Elçisinin Arabası Yakıldı, *Cumhuriyet Gazetesi*, sayı: 15965, sayfa: 7, 7 Ocak 1969, Ankara. [https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar] Erişim Tarihi (05.05.2024).

ÇERŞİL, A., KÖMEZ DAĞLIOĞLU, E. (2024) Urban Gardening as Food Commons: METU Garden. *İDEALKENT* 16(43) 415-32.

ÇİNİCİ, A., ÇİNİCİ, B. (1965) Ankara'da Orta Doğu Üniversitesi, *Arkitekt* 1965-03(320) 108-9, 114.

ÇİNİCİ, A., ÇİNİCİ, B. (b.t.) ODTÜ Planlamasının Gelişim Öyküsü, *Rapor taslağı*, Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi. [https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/77133] Erişim Tarihi (05.05.2024).

ÇİNİCİ, B. (1970) *Altuğ-Behruz Çinici, 1961-1970 : Mimarlık Çalışmaları = Architectural Works*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara.

ÇİNİCİ, B. (1999) Mimarın Sunuşu, *Improvisation : mimarlıkta doğaçlama ve Behruz Çinici*, der. U. Tanyeli, Boyut Kitapları, İstanbul; 8-9.

DINIZ MOREIRA, F., HERBSTER PINTO, F. (2018) Restoration Procedures on Surfaces of Exposed Concrete and Values of Modern Architecture: The Case of Headquarters Celpe Building - Energy Company of Pernambuco, *Docomomo International Specialist Committee/Technology sessions during the 3rd annual Docomomo US National Symposium (4-7 Haziran 2015)*.

EROL, T. (1967) Ressamın Yüreği Nerde?, *Akis dergisi* (4 Aralık 1967) 40.

ERZEN, J. (1989) Gencay'ın Ağaçları, *Ankara Emlak Bankası Sanat Galerisi Sergi Kataloğu*, Odak Ofset, Ankara.

ERZEN, J. (1994) Gencay Kasapçı'nın Ağaçları, *Sanatta 45. Yıl: Gencay Kasapçı Resim Sergisi tanıtım yazısı*, Cemal Reşit Rey Konser Salonu Sanat Galerisi, İstanbul.

FARO (2024) FARO Focus^S teknik özellikler [https://www.faro.com/en/Products/Hardware/Focus-Laser-Scanners] Erişim Tarihi (05.05.2024).

GÜR, B. F., YÜNCÜ, O., (2004) 1/1 Yaz Uygulaması: Arılı Köyü İlköğretim Okulu Bilgisayar İşliği, *1/1 Yaz Uygulaması*, 124/3, İstanbul; 8-25.

GÜR, B. F., YÜNCÜ, O. (2010) An Integrated Pedagogy for 1/1 Learning, *METU Journal of the Faculty of Architecture*27(2) 83–94.

HEINLE, E. (1962) *Ankara Orta Doğu Teknik Üniversitesi İnşaatındaki Çıplak Beton Çalışmaları Hakkında Bilirkişi Raporu (8 Eylül 1962)*, Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi. [https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/91926] Erişim Tarihi (05.04.2024)

HEINLE, E., BACHER, M. (1966) *Bauen in Sichtbeton*, Hoffmann, Stuttgart.

HEINLE, E., BACHER, M. (1971) *Building in Visual Concrete*, Technical Press, London.

HUBBARD, E. (2022) Juan O'Gorman mostró la riqueza cultural de México, *Gaceta UNAM* (17 Ocak 2022). [https://www.gaceta.unam.mx/juan-ogorman-mostro-la-riqueza-cultural-de-mexico/] Erişim Tarihi (05.04.2024).

KASAPÇI, G. (2011) *Gencay Kasapcı*, der. D. Şener, ASPAT Kültür Sanat ve Eğitim Vakfı, İstanbul.

KASAPÇI, G. (2016) Zero 1960-2016, *Russo Art Galery/Galleria Russo sergi kitabı*. [https://www.calameo.com/read/004099790d304ee0666d6] Erişim Tarihi (05.05.2024).

KASAPÇI, G. (2019) Zero: Noktanın Sonsuzluğu, *Noktanın Sonsuzluğu: Gencay Kasapçı*, der. Ö. F. Şerifoğlu, MASA, İstanbul; 4-7.

KISAER, E. M. (2019) *The Conservation of 'Anafartalar Çarşısı' as an example of modern architectural heritage in Ankara*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, ODTÜ, Ankara.

NOWICKI, M. (1952a) Modern Mimari'de Kompozisyon, çev. F. Kantoğlu (1966), *Mimarlık* (38) 35-36 (orijinal kaynak: Composition in Modern Architecture, ed. L. Mumford, *Roots of Contemporary American Architecture*; 404-410, Reinhold, New York).

NOWICKI, M. (1952b) Fonksiyon ve Form, çev. F. Kantoğlu (1966), *Mimarlık* (38) 37-39 (orijinal kaynak: Composition in Modern Architecture, ed. L. Mumford, *Roots of Contemporary American Architecture*; 404-410, Reinhold, New York).

ODTÜ AdımODTÜ (2024) ODTÜ Geliştirme Vakfı, *AdımODTÜ*. [https://adimodtu.org.tr/] Erişim Tarihi (05.07.2024).

ODTÜ Bellek. ODTÜ Kütüphanesi Dijital Koleksiyonu. [https://bellek.metu.edu.tr/] Erişim Tarihi (05.02.2024).

ODTÜ Bostanı/ODTÜ Orchard (2016) [https://www.metu.edu.tr/tr/video/odtu-bostani] Erişim Tarihi (05.07.2024).

OMAY POLAT, E., CAN, C. (2008) Modern Mimarlık Mirası Kavramı: Tanım ve Kapsam, *Megaron* 3(2) 177-186.

ÖZER, T., AĞIRSOY, Ö. F., AYDEMİR, G. N., ŞAHİN, E. İ., GÜNER, G. (2023) ODTÜ Acil Tasarım Stüdyosu'na İlk Bakış: Kâğıt Masura Evi'nin Öğrettikleri, *Mimarlık* (431) 24-28.

ÖZGENEL, L. (2016) Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kampusü'ndeki Sanatsal Uygulamalar: 1960'lardan Günümüze Bir Derleme, der. L. Özgenel, *Sanat Üzerine Okumalar: 60 Yıla Bakış içinde*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara; 121-154.

ÖZKAN, S. (1974) *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yaz Uygulamaları*, ODTÜ Mimarlık Bölümü Öğrenci Yayını-No: 2, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

SALT. Salt Araştırma, Altuğ-Behruz Çinici Arşivi. [https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/60] Erişim Tarihi (05.07.2024).

SARGIN, G. A., SAVAŞ, A. (2013) 'A University is a society': an environmental history of the METU 'campus', *The Journal of Architecture* 18(1) 79–106 (re-printed in the Journal of Architecture first anniversary anthology in 2016).

SAVAŞ, A. (2019) The Metu Campus Documented V: Representing Itself May 2019, TU Delft, / *METU Journal of the Faculty of Architecture* 36 (1) 285–95.

SAVAŞ, A., DEREBAŞI, B., GÜRSEL DİNO, İ., SARICA, S., İNAN, S., AKIN, Ş. (2020) Research and Conservation Planning for the METU Faculty of Architecture Building Complex by Altuğ-Behruz Çinici, Ankara, Turkey, *Keeping It Modern Project Report*, ed. A. Savaş, Getty Foundation. [https://www.getty.edu/foundation/initiatives/current/keeping_it_modern/report_library/metu.html?q=%7B%7D] Erişim Tarihi (05.04.2024).

SERT, J.L., LEGER, F., GIEDION, S. (1993) Nine Points on Monumentality, *Architecture Culture*, 1943-1968: a Documentary Anthology, ed. J. Ockman and E. E. Rizzoli, New York; 27-29.

STMA (1986) *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul.

ŞENER, D. (2017) Gencay ve Doğanın Sıfır Noktası, *Sanat Ve Tasarım Dergisi* (20) 257-269.

The Guardian (1969) The Guardian (9 Ocak 1969, 2). [https://theguardian.newspapers.com/] Erişim Tarihi (05.04.2024).

THOLE, P. (1997) Concrete is Art - The design potential of concrete, *The Fair Face of Concrete Conservation and Repair of Exposed Concrete / Proceedings International DOCOMOMO Seminar* (8 Nisan 1997) ed. W. de Jonge and A. Doolaar, Eindhoven University of Technology, the Netherlands; 12-7.

TURGAY, Ö. (2005) *Hands-on building practices in architectural education : METU summer construction practices*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, ODTÜ, Ankara.

UNESCO (2005) Universidad Nacional Autónoma de México Campus Central de la Ciudad Universitaria, Technical File for the Nomination of Campus Central de la Ciudad Universitaria de la UNAM for the Inscription / Central University City Campus of the Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM) - Nomination File, *UNESCO World Heritage List* (November 2005). [https://whc.unesco.org/en/list/1250/documents/] Erişim Tarihi (05.05.2024).

UNESCO (2007) UNESCO World Heritage List, *World Heritage Convention*, Decision: 31 COM 8B.52. [https://whc.unesco.org/] Erişim Tarihi (05.05.2024).

WEINER, T. (2000) Robert Komer, 78, Figure in Vietnam, Dies, *The New York Times*, 12 Nisan 2000, Bölüm A; 29. [https://www.nytimes.

com/2000/04/12/world/robert-komer-78-figure-in-vietnam-dies.html] Erişim Tarihi (05.05.2024).

TÜKEL YAVUZ, A. (1995) Landscaping of the M.E.T.U. Campus (May, 1995), *Middle East Technical University Reforestation Program On-site Review Report*, ed. Aga Khan Foundation for Architecture. [https://www.archnet.org/sites/2170] Erişim Tarihi (05.06.2024).

YASA YAMAN, Z. (1978) *Cumhuriyet Döneminde Duvar Resmi*, yayınlanmamış Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

YAVUZ, E. (2015) *An Aesthetic Response to an Architectural Challenge: Architecture's Dialogue with the Arts in Postwar Turkey*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimarlık Bölümü, ODTÜ, Ankara.

YAVUZ, E. (2017) Toplumla Yeni Bir Uzlaşı Alanı Tasarlama: Türkiye'de Mimarlığın Sanatla Kurduğu Diyalog (1), *Mimarlık* (394) 56-61.

ZELEF, M. H., BURSA, N., ÖNÜR, S., AYTAÇ, T., SARANLI, T. (2001) METU Summer Practices: A Model of Integrating Theory and Practice in Architectural Education, *Re-integrating Theory and Design in Architectural Education: Proceedings*, der. N. Çağlar, EAAE; 277-80.

Received: 30.09.2024; **Final Text:** 25.03.2025

Keywords: Gencay Kasapçı; METU Faculty of Architecture; ceramic wall panel; modern heritage; cultural heritage conservation

CONSERVATION OF GENCAY KASAPÇI WALL PANEL IN METU FACULTY OF ARCHITECTURE

The wall panel at the main entrance of the Middle East Technical University Faculty of Architecture was designed and produced by Gencay Kasapçı in 1968 specifically for this location. However, the story of the panel's creation related to the construction of the wall. Although the artists and the dates of their production differ, it is clear that the panel and building are the products of a common perception and a common way of seeing specific to the period. As a matter of fact, with their changing meanings over time, the infinite dots that constitute the wall panel have become one of the focal points of the building in a short time and have become an inseparable part of the built environment and its users.

As a result of the decision taken by the administrators of that period during the assembly of the wall panel, a part of it was not placed, and this situation persisted even after the original reason for leaving it incomplete was no longer relevant. Furthermore, the panel has been subjected to both intentional and unintentional damage with increasing interest over the years. In 2016, the Faculty Management decided to initiate conservation efforts. Throughout the process, the significance of individual and collective memory, arising from the unique relationship between the artefact and its users, and the value of the coexistence of the ceramic and architectural artefacts have been taken into consideration. This perspective has guided all efforts to understand, document, protect and monitor the wall panel during the conservation and re-completion process.

ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ GENCAY KASAPÇI DUVAR PANOSU KORUMA ÇALIŞMASI

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin ana giriş mekânında yer alan duvar panosu 1968 yılında Gencay Kasapçı tarafından doğrudan yerine özel tasarlanmış ve üretilmiştir. Ancak panonun meydana geliş hikayesi yüzünü örtmek amacıyla talep edildiği duvarın inşasına uzanmaktadır. Sanatçıları ve hayata geçiriliş yılları farklı olsa da bina ve duvar panosunun ortak bir algının, döneme özgü bir görme biçiminin ürünleri olduğu açıktır. Nitekim, zaman içinde değişen anlamlarıyla duvar panosunu oluşturan sonsuz noktalar kısa süre içinde bulunduğu binanın odak noktalarından biri olmuş, içinde yer aldığı yapılı çevre ve kullanıcılarının ayrılamaz bir parçası haline gelmiştir.

Duvar panosunun yerine montajı sırasında, duvarın alt kısmında yer alan ısıtıcının kaldırılmaması konusunda, dönem yöneticileri tarafından verilen karar sonucu bir kısmı eksik olarak bırakılmış, bu mağduriyet eksik bırakılma sebebi ortadan kalktıktan sonra dahi devam etmiştir. Bununla birlikte, pano yıllar içinde artan ilgiyle bilinçli-bilinçsiz tahribata maruz kalmıştır. 2016 yılında dönemin Fakülte Yönetimi tarafından duvar panosunun korunmasına yönelik çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir. Koruma süreci boyunca, eserin yapı ve kullanıcıları ile kurduğu özel bağın ürünü olan bireysel ve kolektif anıların önemi ve içinde bulunduğu yapılı çevre ile birlikte sahip oldukları bir aradalığın değeri göz önünde bulundurulmuştur. Onarım ve yeniden-tamamlama sürecinde eseri anlamaya, belgelemeye, korumaya ve izlemeye yönelik yapılan tüm çalışmalar bu bakış açısı rehberliğinde gerçekleştirilmiştir.

FİLİZ DİRİ AKYILDIZ; B.Arch., M.Arch., PhD.
Received her bachelor's degree (2006) in architecture in Gazi University and her master's degree (2010) in Middle East Technical University (METU). Earned her PhD. (2018) degree in conservation of cultural heritage from METU. Her areas of interests and research topics include conservation of heritage buildings, historic or traditional construction techniques and architectural documentation. fdiri@metu.edu.tr

ÖMÜR BAKIRER; B.A., M.A., PhD.
Completed her BA in Ankara University, Department of Art History, Received her MA from the University of Chicago, Humanities Department and her PhD from the University of Ankara. Her research interests are on Anatolian Seljuk period architecture with special interest on the materials of construction and architectural ornament. Interpretation of geometric ornament applied on Anatolian Seljuk period brick buildings, with an analytical approach, and the use of glass windows in Seljuk and Ottoman architecture have been areas of focus in her recent publications. bakirer@metu.edu.tr

METU JFA 2025/1
(42:1) *29-63*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.2

YEREL MALZEME İLE İNŞA EDİLMİŞ BİR CUMHURİYET DÖNEMİ YAPISI: İNŞA ÖNCESİ ÇALIŞMALARDAN YIKIMA MARAŞ HALKEVİ

Sezgi GİRAY KÜÇÜK*

Alındı: 04.11.2023; **Son Metin:** 09.01.2025

Anahtar Sözcükler: Halkevi; doğal taş; Cumhuriyet Dönemi Mimarisi; Kahramanmaraş; Abarabaşı Kilisesi

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun monarşi sisteminden sonra, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Osmanlı topraklarında egemenliğin millete ait olduğu yeni bir dönem başlamış, bu dönemde Türk halkını kısa sürede çağdaş düzeye getirecek olan sosyal ve ekonomik atılımlar art arda uygulama alanına aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak bu atılımlar, kitlelere hızlı bir şekilde ulaşamamış, Atatürk ve diğer devlet yöneticileri, bu kopukluğu gidermenin yollarını aramışlardır (Çeçen, 1990, 87, 89). Ülkelerin kalkınmasında eğitimin ve okuryazarlığın öneminin farkında olan Atatürk, çağdaş bir toplumun oluşturulmasının eğitimle sağlanacağına olan inancını çok kez vurgulamıştır. Örneğin, Cumhuriyet'in kuruluşu öncesi, İstiklal Savaşı'nın kritik dönemlerinde Maarif Kongresi'ni düzenleyerek öğretmenlerden ülkenin eğitim sorunlarını dinlemiş ve yeni Türkiye'de eğitimin millî, aklî ve ilmî olacağını belirtmiştir (Öztürk, 2021). 1924 yılında çıkarılan Öğretim Birliği Yasası, 1928 yılında yeni Türk harflerinin kabulü, 1932 yılında Dil Devrimi ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması gibi faaliyetler, yeni kurulan Cumhuriyet'te eğitim alanında gerçekleştirilen önemli adımlardır.

1927 yılının genel kongresinde Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi), eğitimin ulusal olmasını, tek amaç olarak açıklamıştır. Yine bu kongrede kararlaştırıldığı üzere, toplumun ulusal ve uygar değerlerini yükseltecek vatandaşlar yetiştirilecek, vatandaşların yeteneklerini geliştirmeleri için alan açılacak, ilköğretim görmemiş vatandaşlara gerekli bilgiler halk dersliklerinde verilecek, uygulamalı işler yapan kişilerin meslekî bilgileri, halk kursları ile geliştirilecek, güzel sanatlar ve Türk dilinin gelişmesi için yeni önlemler alınacaktır (Çeçen, 1994, 381). Parti programına bu görüşlerin girmesiyle başlayan arayışla, çeşitli ülkelerin bu konudaki deneyimleri araştırılmıştır. Canlı ve üretici bir toplumun yaratılmasında, boş zamanları değerlendirmeye yönelik toplum merkezlerinin, çağdaş demokrasilerin gelişmesinde önemli katkı sağladığı gözlemlenmiş ve Türkiye'de benzeri

* Programme of Architectural Restoration, Vocational High School, Mimar Sinan Fine Arts University, İstanbul, TÜRKİYE.

bir örgütlenmenin yolları araştırılmaya başlanmıştır (Çeçen, 1990, 91, 92). Bu arayış, halkevleri modeli ile sonuçlanmıştır. 19 Şubat 1932 günü, başta Ankara olmak üzere 14 il merkezinde halkevleri açılmıştır (Arıkan, 1999, 268). Aynı yıl, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından yayınlanan Halkevleri Talimatnamesinde (C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, 1932, 4), maddi imkanları daha geniş ve okuma oranı oldukça yüksek olan ülkelerde bile halkın, kültür birimlerine her geçen gün daha da artarak önem verdiğine dikkat çekilmiştir. Ülkemizde bu açığı kapatmak için hızlı bir şekilde çalışmaların yürütülmesi hedeflenmiştir. Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık ilkeleri doğrultusunda insanlar yetiştirmenin, millî kültür, faaliyet ve bilimsel çalışmaları desteklemenin, güzel sanatları geliştirmenin önemi vurgulanmıştır. Halkevlerinin kurulma amacı da bu uğurda çalışacak vatandaşları birleştirmektir (C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, 1932, 5). Halkevlerinde, dil, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, tiyatro, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayın, köycülük ile müze ve sergi şubelerinden oluşan çalışma kolları oluşturulması hedeflenmiş ve uygulanmıştır (Oral, 2002, 512; C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, 1932, 10-21).

Benzer amaçlarla Cumhuriyet öncesinde kurulmuş bir yapı tipi de Türk Ocakları olmuştur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Türk milliyetçiliği hareketini destekleyen, Osmanlıcılık ideolojisi tarihe karışmış olduğu halde Türk ve İslam unsurlarını hala eşit ölçüde vurgulayan Türk Ocakları, Cumhuriyet hükümetine göre gerici bir tutum içerisine girmiştir (Şimşek, 2002, 29, 30). 10 Nisan 1931 tarihinde Ankara'da toplanan Türk Ocaklarının olağanüstü kongresinde, ocakların Cumhuriyet Halk Fırkasına katılma kararı alınmış ve devir işlemlerine başlanmıştır. 18 Nisan'da ise menkul eşyanın devri tümüyle tamamlanmış, böylece 257 şubesi bulunan Türk Ocakları tamamen CHP'ye katılmıştır (Arıkan, 1999, 266). Kapatılan Türk Ocaklarına ait binalar, özellikle ilk yıllarda, yeni halkevi binaları yapılana kadar halkevi olarak kullanılmışlardır. Bunların dışında çok sayıda yeni halkevi binası da inşa edilmiştir.

Halkevi Binaları İdarî ve Ekonomik Yapısı

Halkevlerinin idarî yapısı, denetimi kolaylaştıracak şekilde hazırlanmıştı. Daha önce belirtildiği üzere, halkevleri şubelerden (kollardan) oluşmaktaydı. Partili olsun veya olmasın, herkes bir veya birden fazla şubeye, ilgisi ve isteği doğrultusunda üye olabilir, etkinliklere katılabilirdi. Ancak sadece bir şubenin tam üyesi olabilirdi, yani şubelerin yönetiminden sorumlu Şube Yönetim Kurulu üyesi seçimi için sadece bir oy verme hakkına sahip olurdu. Şube Yönetim Kurulu üyeleri, iki yılda bir seçilirdi (Şimşek, 2002, 75) ve Yönetim Kurulu üyesi olacak kişinin partili veya devlet memuru olma koşulu vardı. Üye sayısına göre üç veya beş kişilik yönetim kurulları oluşturulurdu. Şube Başkanı seçilebilmek için, geçerli oyların en az yarısını almak gerekirdi (Şimşek, 2002, 79). Şubelerin Yönetim Kurulu Başkanları, Halkevi Yönetim Kurulu'nu oluşturmaktaydı. Aslında Şube Yönetim Kurulu üyelerinden herhangi birinin Halkevi Yönetim Kurulu'na katılacak delege olarak seçilmesi teoride mümkün olduğu halde, uygulamada genellikle Şube Başkanları bu görevi üstleniyorlardı (Şimşek, 2002, 89).

Halkevlerinin yönetim kurulları, şube yönetim kurullarının seçtikleri birer delegeden ve bulunduğu idari bölgenin (il, ilçe veya kaza) parti teşkilatı tarafından atanan bir başkandan oluşuyordu. Bir halkevinin binası ve bütçesi, bağlı bulunduğu idari bölgenin parti teşkilatı tarafından sağlanırdı (Şimşek, 2002, 76). Halkevi, bu idari bölge parti teşkilatına ve CHP Genel

Sekreterliği'ne karşı sorumluydu. Ankara Halkevi'nde ise istisnai olarak, başkan CHP Genel Yönetim Kurulu tarafından atanır ve doğrudan Genel Sekreterlikle yazışırdı (Şimşek, 2002, 73). Genel Sekreterlik, Parti Genel Yönetim Kurulu'na bağlı idi. Halkevlerinin açılması, işletilmesi ve denetlenmesi konuları ilk önce il, ilçe, kazalardaki Parti Teşkilatları Yönetim Kurullarının yetki ve sorumluluğuna bırakılmıştı. Ancak partide yaşanan merkezileşme eğilimlerine paralel olarak 1935 parti tüzüğünde bu durum değiştirilmiş, CHP Genel Yönetim Kurulu'na bırakılmıştır. Yani yerel parti örgütleri halkevinden sorumlu tutulmaya devam edilmiş ancak karar verme yetkileri ellerinden alınmış, üst merciye verilmiştir (Şimşek, 2002, 73). Tek partinin hâkim olduğu ortamda halkevlerinin gelirleri devlet bütçesinden ve bulunduğu bölgenin Parti İl Örgütü tarafından karşılanmaktaydı (Özdemir ve Aktaş, 2011, 45). Bunun yanı sıra halkın bağışlarının da halkevlerine katkısının olduğu bilinmektedir (Yeşilkaya, 2003, 134).

Halkevi Binaları Mimarisi, Malzemeleri ve Projelendirme Süreci

Halkevleri, genel itibariyle, eğitim amacının yanı sıra, modernleşmeye çalışan toplumda konumları, mimarileri ve kullanılan malzemeleriyle de döneminin yeni yüzünü temsil etmiştir. Halkevi binalarına önem veren parti, arsa sağlandıktan sonra, yarışma yoluyla, sipariş yoluyla, Bayındırlık Bakanlığınca veya Genel Sekreterliğe bağlı Müşavir Mimarlık Bürosu aracılığıyla, halkevine proje sağlayabilmekteydi. Bazı durumlarda halkevi yapılması planlanan ilin valisi, projeyi kendisi de hazırlayabilmekteydi (Yeşilkaya, 2003, 133) (**1**). Bu dönemde sıklıkla kullanılan, dönemin çağdaş malzemesi olan betonarme, çoğu halkevinde yapım tekniği olarak taşıyıcı kolon, kiriş ve perde duvarlarda kullanılmıştır. Taşıyıcı olmayan duvarlarda ise genellikle tuğla, yapı malzemesi olarak tercih edilmiştir (Durukan, 2006). Yeşilkaya (1997, 175), incelemiş olduğu halkevlerinin hemen hemen hepsinde betonarmenin kullanıldığına dikkat çekmiş, neden geleneksel sistemin kullanılmadığını sorgulamıştır. Halkevlerinin yapım tekniği ve malzemelerinin analiz edildiği, çalışma kapsamında hazırlanan tablo da halkevlerinde betonarme kullanımının yaygın olduğunu desteklemektedir (**Tablo 1**) (**2**). Bu tablo çerçevesinde incelenen 25 halkevinin 16'sı betonarme, ikisi karma (betonarme ve çelik profil), üçü kâgir yapım tekniği ile inşa edilmiş olup dördünün ise yapım tekniği proje/fotoğraf üzerinden anlaşılamamaktadır. Betonarme halkevlerinin 19'unun dış cephesi sıvalıdır, üçünde sıva ve taş kaplama birlikte kullanılmıştır, üçü ise bilinmemektedir. Geniş açıklık geçebilmesi, istenilen formun kolaylıkla verilebilmesi gibi avantajları, betonarmenin başlıca tercih sebeplerinden olmuştur.

Halkevlerinin en hızlı geliştiği dönem 1932-1940 yılları arasını kapsayan dönem olmuştur. 1940'tan sonra gerek II. Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye'nin savaş önlemleri alması gerek ekonomik sıkıntılar gerek halkevlerinin ülke çapına yayılmış olması sebepleriyle çok fazla halkevi açılmamıştır (Özdemir ve Aktaş, 2011, 247). **Tablo 1**, halkevlerinin büyük çoğunluğunun 1932-1940 yılları arasında açıldığı bilgisini doğrulamaktadır. 25 halkevinden 10'u 1940 yılı ve sonrasında projelendirilmiş veya inşa edilmiştir. Durukan (2006, 149), 1940'lardan sonra ulusallığa doğru yönelişle birlikte halkevlerinde taş kullanımına ağırlık verildiğini söylemiştir (Durukan, 2006, 149). Bu tablodan görüldüğü üzere 1940 yılı ve sonrası inşa edilen/projelendirilen 10 yapıdan yalnız üçü kâgir yapım tekniklidir. Bunların da yalnız birinde, Kaş Halkevi'nde cephede taş görülmektedir. Bu verilerden hareketle 1940 sonrası da dahil olmak

1. Mersin Halkevi'ni Vali Tevfik Sırrı Gür çizmiştir (Yeşilkaya, 2003, 133).

2. Tablodaki halkevlerinin seçiminde öncelikle günümüzde mevcut olanlara yer verilmiştir. Bunun sebebi, hem günümüze ulaşabilmiş halkevlerinin tespitine öncelik vermek hem de mevcut halkevlerinin yapım tekniklerinin daha kolay görülebiliyor olmasıdır. Bunların yanı sıra Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki halkevi plan çizimleri ve varsa fotoğrafları üzerinden tespitlerde bulunulmuştur. Daha sonra Arkitekt dergisi veri tabanında, hakkında yayın olan halkevleri eklenmiştir. Ancak bunların tamamının uygulanıp uygulanmadığı bilinmediğinden, bazılarının inşa yılı değil, proje yılı belirtilmiştir. Tablodaki halkevleri sayısı 25 ile sınırlandırılmış olup Arkitekt veri tabanındaki tüm halkevi planları buraya eklenememiştir. Daha fazla plan hakkında detaylı bilgi için bkz. Durukan (2006, 183-214).

	Halkevi İsmi	İnşa yılı/ Proje yılı	Yapım Tekniği	Dış Cephe Malzemesi	Mevcut Durumu	Kaynakça
1	Adana Halkevi	1940	Betonarme	Sıva	Mevcut (Büyükşehir Belediye Binası ve Devlet Tiyatrosu Sahnesi)	Adana Halk Evi Binası, t.y.
2	Amasya Halkevi	1934	Betonarme ve çelik profil	Sıva	Bilinmiyor	490-1-0-0, 1652-748-1, 111, 113, 124; Boğazlıyan, 2011, vi.
3	Aydın-Çine Halkevi	1944	Kagir	Sıva	Bilinmiyor	490-1-0-0, 1663-790-1, 1, 2, 4; Yılmaz, İ., Güneş, G., 2022.
4	Bartın Halkevi	1946	Betonarme	Sıva	Bilinmiyor	490-1-0-0, 1797-1288-1, 3, 5, 7, 11.
5	Bayburt Halkevi	Proje yılı: 1948	Betonarme	Sıva	Bilinmiyor	490-1-0-0, 1714-970-1.
6	Burdur Halkevi	1935	Bilinmiyor	Sıva	Bilinmiyor	Özer, 2015, 359.
7	Bursa Halkevi	1938	Betonarme	Sıva	Mevcut (Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu)	490-1-0-0, 1676-831-1, 2, 9; Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu (Halkevi Binası), t.y.
8	Düzce Halkevi	Proje yılı: 1933	Betonarme	Sıva	Uygulanmadı	Durukan, 2006, 202.
9	Erzurum Halkevi	1934	Betonarme	Sıva	Yıkıldı (2012 yılında)	Kulözü, 2017.
10	Eskişehir Halkevi	Proje yılı: 1936	Betonarme	Sıva	Mevcut (Restorasyonu için 2022 yılında projesi çizilmiştir)	Eskişehir'e Yakışacak Proje, 2022.
11	Finike Halkevi	Proje yılı: 1945	Kagir	Sıva, sokl kısmı taş	Mevcut (Finike Halk Eğitim Merkezi)	490-1-0-0, 1661 - 781 - 1; 1-4; Finike Halk Eğitimi Merkezi, t.y.
12	Isparta Halkevi	1933	Betonarme	Sıva	Yıkıldı	Çelebi Gürkan, Ü., 2022.
13	İstanbul-Şehremini Halkevi	Proje yılı: 1938	Bilinmiyor	Bilinmiyor	İnşa edilmedi	Tomsu, 1938; Durukan, 2006, 182.
14	İstanbul-Kadıköy Halkevi	1940	Betonarme	Sıva	Mevcut (Kadıköy Halk Eğitim Merkezi)	490-1-0-0, 1725-1013-1, 1-10; Berber, 2010.
15	İzmit Halkevi	1938	Betonarme	Sıva	Mevcut (Halk Eğitim Merkezi)	Kocaeli'nde Tarihi Halkevi Binasının Restorasyonu Tamamlandı, 2024.
16	Kars Halkevi	Proje yılı: 1938	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Memiş, 2022.
17	Kaş Halkevi	Bilinmiyor, ancak 1947 yılına ait fotoğrafı mevcut	Kagir	Taş	Bilinmiyor	490-1-0-0, 1661-782-1, 44, 45; Güçlü, 2022, 240.
18	Konya Halkevi	Proje yılı: 1940	Betonarme	Sıva ve taş kaplama	Mevcut (Konya Halk Eğitim Merkezi)	Oran, 1940, 202; Durukan, 2006, 182.
19	Manisa Halkevi	Proje yılı: 1937	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Kömürcü, 1938, 295.
20	Manisa Akhisar	Proje yılı: 1938	Betonarme	Sıva	Mevcut (Zeynep Gülin Öngör Kız Teknik ve Meslek Lisesi)	490-1-0-0, 1760-1143-1
21	Mardin Halkevi	1938	Betonarme	Sıva	Yıkıldı	Durukan, 2006, 81; Düzenli ve Düzenli, 2019.
22	Mersin Halkevi	1940'lar	Betonarme ve çelik profil	Sıva	Mevcut (Mersin Kültür Merkezi)	Şevkan, 2019, 54-60.
23	Sivas Halkevi	Proje yılı: 1938	Betonarme	Sıva	İnşa edilmedi	Sivas Halkevi Projesi Müsabakası, 1939.
24	Urfa Halkevi	Proje yılı: 1940	Betonarme	Sıva	Bilinmiyor	490-1-0-0, 1794-1272-1, 30.
25	Zonguldak Halkevi	1933	Betonarme	Sıva ve taş kaplama	Mevcut (Belediye Kültür Merkezi)	Tekin, 2017, 199, 200; Durukan, 2006, 81.

Tablo 1. Halkevlerine ait inşa yılı, yapım tekniği, malzeme ve günümüz kullanımlarına dair tablo (yazar tarafından hazırlanmıştır).

üzere, genel olarak halkevlerinde betonarme yapım tekniği kullanıldığı söylenebilir. 1942 tarihli Halkevleri Talimatnamesinde (C.H.P. Halkevleri Halkodaları 1932-1942, 1942, 20) halkevlerinde taş kullanımına öncelik verilmesi gerektiği belirtilmesine rağmen uygulamada bu durumun pek gerçekleşmediği dikkati çekmektedir. Bu talimatnamedeki Halkevlerinin planlaştırılması başlıklı bölümde, arsa seçiminden halkevi planına kadar bir halkevinde bulunması beklenen özellikler belirtilirken, vilayet ve kaza merkezlerinde inşa edilecek halkevlerinde kullanılan malzeme hakkında şöyle denmiştir:

> "…Esas olarak Vilâyet ve kaza merkezlerinde inşa edilecek bir Halkevi binasında muhitte bulunan malzemenin kullanılması kabul edilmiştir. Taşı bol olan herhangi bir yerde, sıva ve çimento yerine, taş kullanılması caiz olacağından Bina projeleri buna göre hazırlanmaktadır. Zaten Anadolu yaylasının iklimine en çok mukavemet eden taştır. Eskiden beri Mimarî Sanatının en asîl malzemesinden biri olan taştan lâyikile istifade etmekle memleketimizi yüzlerce seneler süsliyecek Halkevi Binaları vücuda getirmek kabil olacaktır. Halkevi Binalarına umumiyetle Mimarî ve Sanat bakımından

> taksimat ve dahilî aksamına göre ciddî bir şekil vermek icap etmektedir…" (C.H.P. Halkevleri Halkodaları 1932-1942, 1942, 20).

Yerel malzeme kullanımına öncelik verilmesi gerekliliğinin yanı sıra bu yayında, halkevi binalarının plan, proje ve detay çizimleri için, CHP Genel Sekreterliği'ne bağlı Müşavir Mimarlık Bürosunun kurulduğu ve projelerin bu büroda hazırlanacağı da belirtilir. Talimatnameye göre, halkevinin inşa edileceği alan, Müşavir Mimar tarafından görüldükten sonra proje çizimine geçilecektir. Arsa olarak, yaşam alanlarının bulunduğu bölgeler ve gelişmeye açık alanlar tercih edilmelidir. Halkevleri geniş bir arsada, bahçe ve oyun sahalarıyla birlikte yer almalı, bina doğa ile uyum içinde tasarlanmalıdır. Vilayet merkezlerinde nüfus yoğunluğuna göre büyük yapılar tasarlanabileceği, kaza merkezlerinde, vilayet ve nahiyelerde ise tip plan uygulanacağı da belirtilmiştir. Talimatnamede, mimaride, eski binaları taklit etmekten çekinilmesi gerektiğiyle beraber, Geleneksel Türk Mimarisi esaslarına bağlı kalmaya çok önem verildiği de vurgulanmıştır. Eski yapılardan ilham alınabileceği, ancak taklit edilmemesi gerektiği söylenmiştir. Talimatnameye göre, halkevi binaları yalnız çeşitli sosyal ihtiyaçları karşılayan binalar olarak değil, aynı zamanda ülkemizin mimarî gelişiminde rehberlik edecek eserler olarak da tasarlanmalıdır (C.H.P. Halkevleri Halkodaları 1932-1942, 1942, 20). Rejimin temsilinde vilayete öncelik verilmiş, kaza merkezindeki halkevlerinin sayısı azaltılarak vilayet halkevi sayısının arttırılması hedeflenmiştir (Yeşilkaya, 2003, 171).

Tablo 1'den de görüldüğü üzere, yerel malzeme kullanılarak inşa edilen halkevi sayısı fazla değildir. Bunun bir örneği Konya Halkevi'dir. 1940 yılında çizilmiş Konya Halkevi projesi için, mimarı Sabri Oran, geleneksel inşaat usullerine sadık kalmaya çalışıldığını ve taş inşaatçılığına yeniden bir hız verebilmek için projede taş kullanıldığını belirtmiş ve şöyle demiştir:

> "…Konyada taş inşaatçılığı eskiden beri an'anevî bir halde vardır. Son senelerde maalesef bu cihet çok ihmal edilmiştir. Bir çok işlenmeğe müsait taş cinsleri mevcut olan bu yurt köşesinde ne için çimento ve iskelet binalar inşa edilmesi icap etsin. Konya muhitinin tabiî renk ve karakterine en çok yakışan taşdan inşa edilmiş Selçuk Türklerinin âbidelerinindir…" (Oran, 1940, 202).

Ancak Konya Halkevi binasının taşıyıcı sisteminin betonarme, dış cephelerinin taş kaplama olduğunu söylemek gerekir (Oran, 1940, 199). Oran'a göre, taşın kaplama olarak kullanılması bile geleneklere bağlılığı ifade etmektedir. Oran, Konya Halkevi'nde dönemin mimarî üslubuna uygun tasarım yapıldığını ve taklitten kaçınıldığını da özellikle vurgulamıştır.

Maraş Halkevi Literatür Araştırması, Amaç, Kapsam, Yöntem

Yerel malzeme ve işçilikle inşa edilmiş halkevlerinden biri de Maraş Halkevi'dir. Günümüzde mevcut olmayan Maraş Halkevi, tarih alanında çokça araştırılmış ve yayınlara konu olmuştur. Doğan (2017), Maraş Halkevi ve faaliyetlerini incelediği yüksek lisans tezinde, öncelikle Maraş ili genelindeki halkevlerinin şube faaliyetleri, idari yapıları, binaları ve bütçelerini ele almıştır. Daha sonra Maraş Halkevi'nin, idari yapısı, başkan ve üyeleri, komite üyeleri, şube çalışmaları ve faaliyetleri ile ilgili bilgileri, gazete ve arşivlerden derleyerek okuyucuya sunmuştur. Doğan'a göre (2017, 130). Maraş Halkevi'nin en faal olduğu şubeler; temsil, halk dershaneleri ve kurslar ile dil-edebiyat şubesidir. Müze ve tarih şubesinde ise çalışmalar oldukça sönük kalmıştır. Maraş'ın 1908-1938 yılları arası tarihine ışık tutan Gümüşalan (2012) da doktora tezinde Maraş Halkevi ve

faaliyetlerine bir bölüm ayırmış, Cumhuriyet sonrası şehrin tek gazetesi olan Maraş Gazetesi'ndeki verileri de ele alarak, halkevinde düzenlenen dil, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, müze gibi alanlardaki kültür ve eğitim faaliyetlerini, tablolarla, detaylı bir şekilde aktarmıştır. Tezinin halkevleri ile ilgili sonucu olarak Gümüşalan (2012, 297), Maraş'ın Cumhuriyet sonrası dönemde eğitimde geri kalmış olduğunu ancak halkevlerinin açılmasıyla ve burada aktif bir şekilde yürütülen faaliyetlerle, şehirde sosyal ve kültürel değişimin başladığını söylemiştir. Tombul (2019), Cumhuriyet dönemi Maraş basınını ele aldığı yüksek lisans tezinin Halkevi başlığı altında Maraş Halkevi bünyesinde düzenlenen, konferans, dersler gibi etkinlikleri, yönetimde rol oynayan kişileri aktarmıştır. Alpaslan ve Kocaoğlan (2022), Gaziantep ve Maraş Halkevi öncülüğünde dil bayramı kutlamalarını, Doğan ve İlhan (2024), Maraş Halkevi'nin müzik faaliyetlerini incelemiştir.

Halkevleri arasında oldukça aktif bir rol oynamış olan Maraş Halkevi'nin mimarî açıdan ele alınmamış olması büyük bir eksikliktir. Bunun yanı sıra T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde Maraş Halkevi'nin inşaat öncesinden başlayarak, arsa seçimi, mimari tasarım süreci, inşaat süreci, yapıda kullanılan malzemeler veya yapım tekniğine ilişkin çok sayıda belgenin yer alması, bunların derlenerek gün yüzüne çıkarılması çalışmalarının yapılması gerektiği fikrini uyandırmıştır. Maraş Halkevi ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde 1936'dan 1951'e kadar 30 dosya görülmektedir. Bunlar, halkevine armağan edilen kitaplar, halkevinin sigorta ettirilmesi, halkevi faaliyetleri ile ilgili şikâyet ve istekler, düzenlenen folklor sergileri, kitap, piyes, film talebi, malzeme yardımı, okuma yazma kursları, binanın mobilya ihtiyacı, halkevi yayınları, halkevi faaliyetlerine ait fotoğraflar, Maraş ili kaza ve nahiyelerindeki halkevi başkanlarına ait sicil kayıtları, çalışma raporları gibi çeşitli konular hakkındadır. Halkevi inşaatı ve planları ile ilgili 340 adet yazışma, fotoğraf veya çizimin yer aldığı iki dosya ise (490-1-0-0, 1763-1155-1 ve 490-1-0-0, 1763-1156-1) esas kaynak olarak kullanılan Cumhurbaşkanlığı Arşivi belgeleridir. Bu çalışmada, bu iki dosya ana kaynak olarak kullanılarak, Maraş Halkevi'nin inşa öncesi çalışmalardan başlayarak inşaat sürecine, Harita Genel Müdürlüğü'nden alınan hava fotoğraflarıyla ve uydu görüntüleriyle, inşa edildiği tarihten yıkımına, ışık tutulmaktadır. Çalışma kapsamında, dosyalardaki, çoğunluğu CHP Genel Sekreterliği ve Maraş Halkevi Başkanlığı arasında olan yazışmalar ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, kendi içinde kronolojik sıraya konularak olaylar anlaşılmaya çalışılmış, veriler zaman çizelgesi üzerinde sunulmuştur. Arşivdeki fotoğraflar, bunlara ait yazılar ve vaziyet planı topluca ele alınarak, fotoğraflarda, halkevi binalarının arka planındaki yapılardan, özellikle nirengi noktası olan Kurtuluş Mektebi'nden yola çıkılarak, hangi fotoğrafın hangi yapıya ait olduğu tespit edilmeye çalışılmış ve çizilen vaziyet planı üzerine yazılmış, okunaksız çizimler üzerinden tekrar çizim yapılmıştır. Özetle, arşiv belgeleri, mantıksal ve görsel süzgeçten geçirilerek okuyucuya sunulmuştur ve bu veriler İnşa Öncesi Çalışmalardan Yıkıma Maraş Halkevi bölümünün genelinde kullanılmıştır.

Makale kapsamında arşiv belgelerinden sonra en sık yararlanılan kaynaklar, Çeçen (1990), Şimşek (2002), Yeşilkaya (2003), Durukan (2006), Başgöz (1995), Gönen (2016) ve CHP'nin 1932 (C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, 1932) ve 1942 tarihli Talimatnameleri olmuştur (C.H.P. Halkevleri Halkodaları 1932-1942, 1942). Anıl Çeçen'in Halkevleri kitabından (1990) makalenin giriş bölümünde eğitim-halkevi arasındaki ilişki, halkevlerinin kurulma sebepleri, amaçları, bu süreçteki çalışmalar

ve uygulamalar konularında; Halkevlerinin Kapatılması, Yıkım ve İdeoloji bölümünde ise halkevlerinin kapatılma öncesinden başlayarak, kapatılma süreci ve sonrası hakkında Çeçen'den faydalanılmıştır. Sefa Şimşek'in doktora tezini dönüştürdüğü kitabı (2002), halkevi binalarının idarî işleyişini öğrenmek açısından faydalı olmuştur. Bu konuda Yeşilkaya (2003) ve Başgöz (1995)'ün kitaplarının ilgili bölümleri de okunmuştur. Şimşek, araştırma yaparken, pek çok yayını incelemiş, literatürdeki çok sayıda yayının yanlı olduğunu belirtmiştir. Eleştirel bir gözle halkevi konusundaki kaynakları ele alması açısından bu kaynak oldukça yararlı olmuştur. Halkevlerinin Kapatılması, Yıkım ve İdeoloji bölümü içerisinde halkevlerinin kapanmasının ardında yatan sebepler, kapanma öncesinde CHP'nin çabaları, kapanma süreci, bu eleştirel bakışla aktarılmıştır. İlhan Başgöz'ün (1995) Türkiye'nin eğitim sistemi sorunlarından söz ettiği kitabının Halkevleri bölümünde, CHP'nin eğitim sistemi içerisinde halkevlerine verdiği öneme ve bunun için yapılması gerekenlere değinilir. Bunun yanı sıra halkevlerinin kapatılmasının arkasında yatan nedenler de yorumlanır. Bu kaynaktan yine aynı bölümde faydalanılmıştır. Yeşilkaya'nın yüksek lisans tezini dönüştürdüğü kitabından (2003), mimarlık alanında dönemin mimari yaklaşımları, halkevi binaları üretim süreçleri, partinin proje sağlamadaki görevi konularında yararlanılmıştır. Özellikle Halkevi Binaları Mimarisi, Malzemeleri ve Projelendirme Süreci bölümünde, halkevi projelerinin temini, halkevi binalarının yapım tekniği ve malzemeleri konularında faydalanılmıştır. Durukan (2006) da halkevlerinin mimarisini incelediği teziyle, makalenin özellikle halkevlerinde malzeme kullanımının aktarıldığı bölümüne katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra Durukan'ın incelediği halkevlerinin projeleri hakkında bilgi verdiği Ek B bölümü, makale kapsamında yapım tekniği ve malzemeleriyle halkevlerinin araştırıldığı tabloyu oluştururken çok yardımcı olmuştur. CHP'nin 1932 Talimatnamesinden, diğer ülkelerde kültür birimlerine verilen önem, Türkiye'de halkevlerinin kurulma amacı ve halkevi şubeleri kapsamında giriş bölümünde; 1942 Talimatnamesinden ise, halkevleri mimarisinde arsa seçimi, planlama ve malzeme kullanımının aktarıldığı bölümlerde yararlanılmıştır. Özdemir ve Aktaş'tan (2011) halkevlerinin gelirlerinin temini ve halkevlerinin açıldığı dönemler kapsamında, Halkevi Binaları İdarî ve Ekonomik Yapısı ile Mimarisi, Malzemeleri ve Projelendirme Süreci bölümlerinde faydalanılmıştır. Gönen'den (2016) ise Kurtuluş Savaşı sürecinde Maraş'ta yaşananlar, Abarabaşı Kilisesi ve yanındaki manastırın bu savaştaki rolü ve bu tarihî yapıların savaş sonundaki fiziksel durumları hakkında bilgi alınmış, halkevi için arsa tespit ve temin sürecinin aktarıldığı bölümde bu bilgiye yer verilmiştir. Bunlar ve diğer değerli kaynaklar ışığında hazırlanmış bu çalışma ile, Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yılını geride bırakırken, Cumhuriyet döneminde varlık göstermiş önemli yapılardan, yerel malzeme ve işçilikle inşa edilmiş ve yıllar içinde binaları yıkılmış Maraş Halkevi, özgün ve bugüne kadar değerlendirilmemiş veriler ışığında literatüre katılmış olacaktır.

Maraş'ta pek çok halkevi faaliyet göstermiştir. Bunlar, Andırın (490-1-0-0, 1763-1154-2), Pazarcık (490-1-0-0, 1763-1153-1), Göksun (490-1-0-0, 1763-1153-2), Elbistan (490-1-0-0, 1763-1154-1), Gazipaşa (490-1-0-0, 1763-1155-1, 242), Afşin (Doğan, 2017, 114) gibi çeşitli ilçe ve mahallelerde konumlanmıştır (**3**). Bu çalışmada, Maraş'ın merkezinde, kalenin yakınında yer alan, Cumhurbaşkanlığı Arşivi belgelerinde, ilçe veya mahalle ismi belirtmeksizin Maraş Halkevi olarak anılan halkevi incelenmektedir. Bu çalışmaya konu olan yeni binası inşa edilmeden önce, Maraş Halkevi,

3. Bu halkevlerinin faaliyete başlama tarihleri hakkında bilgi olmamakla beraber günümüz durumları da bilinmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan (2017, 102-118) ve Tombul (2019, 123).

Şubat 1934'te kurulmuştur (Titiz, 2012, 199; Maraş: Vilayet Gazetesi, 1934, 2; Tombul, 2019, 124; Temizhan, 2006, 53; C.H.P. 17. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, 1949, 7, 8). Belediyeye ait küçük bir mekânda parti binası (490-1-0-0, 1763-1155-1, 177, 178), eski Türk Ocağı'nın yerinde de halkevi, faaliyetlerini sürdürmekteydi (490-1-0-0, 1763-1155-1, 192). Ancak bu iki işlevi birleştirerek, yeni, büyük, ferah bir yapıya geçilmek istenmiş, bu sebeple Maraş Halkevi binası inşa süreci başlamıştır. Bu çalışmada yeni halkevi binasının mimarisi ele alınmaktadır.

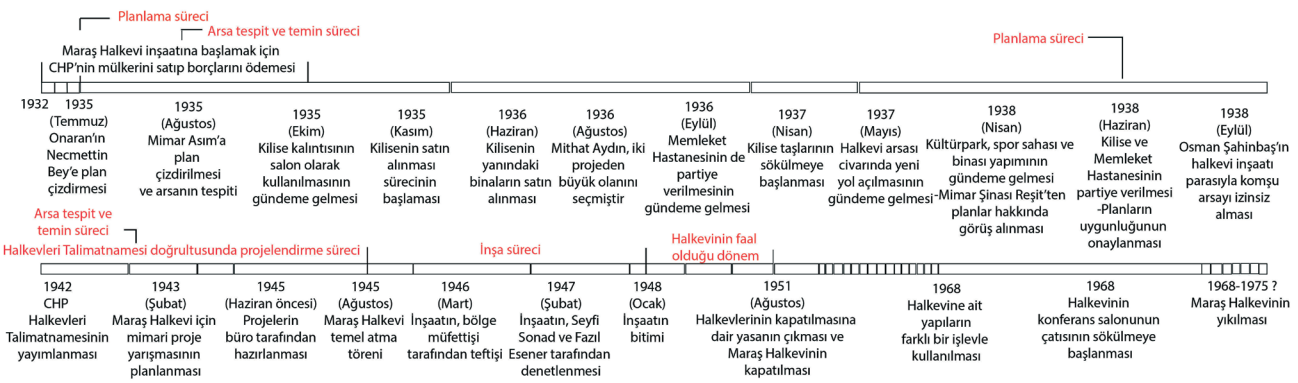
İNŞA ÖNCESİ ÇALIŞMALARDAN YIKIMA MARAŞ HALKEVİ

Arsa Tespit ve Temin Süreci

Maraş Halkevi için arsa tespiti, mimari planlarının hazırlanması, finansal destek bulunması, bütçesinin düzenlenmesi ve yönetimi gibi pek çok konuda ilk ve en büyük adımı, Halkevi Başkanı ve İl Parti Teşkilatı Yönetim Kurulu Başkanı, aynı zamanda Burdur Milletvekili Halit Onaran atmıştır (**4**). Halkevinin nerede inşa edileceği konusunda, Bayındırlık Planı araştırmaları için Ekim 1935'te Maraş'a gelen mimar Asım'a halkevi inşası için en uygun yerin neresi olacağını sormuştur (**Resim 1**). Mimarın cevabı şöyle olmuştur:

> "Bayındırlık Planına göre en uygun yer, bugün valilik özel idaresinin tapulu malı olan ve yıllardan beri terkedilmesi sebebiyle haraplaşmaya başlayan kilise binası ile yanı başındaki eski papaz odalarını bir araya toplayan binanın yer aldığı tepedeki arsadır." (490-1-0-0, 1763-1155-1, 173).

Halkevi inşa edilmesi planlanan alan, Maraşlılarca Abarabaşı (Abara Başı) veya İt Tepesi (Paköz, 2019, 58) olarak da bilinen yüksek bir tepededir. Esas adı Aziz Antuan Kilisesi'dir, ancak Maraşlılar tarafından Abarabaşı Kilisesi veya Belikendirliler Kilisesi olarak bilinir (**5**) (Koç, 2010, 153). Hangi yıl inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bir kaynakta, Katolik Fransisken rahipleri tarafından 1895 yılında (İlbey, 2020), bir başka kaynakta ise 1895 Hamidiye Katliamlarından sonra Padualı Aziz Antuan adına inşa edildiği söylenmektedir (Keşişyan, 2013). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki 1905 tarihli bir belgede ise, Abarabaşı'ndaki Latin Manastırı'na kilise inşasının uygun bulunduğu belirtilmiştir (DH.TMIK.M.210/60). Dolayısıyla, kiliseden önce yanındaki manastır binasının mevcut olduğu ve bu manastırın Latin Manastırı olduğu, kilisenin ise 1905'ten sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır. 1908 yılında Abarabaşı Tepesi'nde yüz kişilik erkek Latin Ortaokulu'nun da olduğu bilinmektedir (Gümüşalan, 2012, 128; Yorulmaz, 2000, 733). Yapı kompleksi, manastır, okul ve kiliseden oluşmakta olup manastır,

Resim 1. Maraş Halkevi binasının inşa öncesi çalışmalarından yıkımına kadarki sürecinin aktarıldığı zaman çizelgesi (yazar tarafından hazırlanmıştır).

4. 1881 doğumlu, Parti ve Halkevi Başkanı Mehmet Halit Onaran, 1925'te İzmir İli Vali yardımcısı iken TBMM III. Dönem seçimlerine katılmış ve Kars'tan milletvekili seçilmiştir. 24 Ekim 1927'de mazbatasını almış, 1 Kasım'da Meclise katılmıştır. Altı dönem boyunca milletvekilliği yapmıştır (Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem 1927-1931, t.y.). Onaran, Kars, Burdur, Mardin, İzmir ve Muş'tan milletvekili seçilmiştir. Mayıs 1931'de emekliye ayrılmış ancak çalışmaya devam etmiş, 1936'da görevinden ayrılmıştır (Maraş: Vilayet Gazetesi, 1936, 1). İncelenen dosyalarda, Halit Onaran'ın imzasının bulunduğu yazıların sonuncusu, Haziran 1936 tarihlidir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 159). Onaran, 18 Mart 1964'te vefat etmiştir. Geçmiş dönem parlamento çalışmaları için bkz. Öztürk (t.y., 357), Çoker (t.y. 44), Binark (t.y., 123).

5. Kilise görevlileri cübbelerinin beline, uçları düğümlü kalın beyaz kendir doladıkları için Maraşlılar bu kiliseye Belikendirliler Kilisesi de demiştir (İlbey, 2020).

Resim 2. Abarabaşı Tepesinde, Fransisken Manastırı, Abarabaşı Kilisesi ve Latin Ortaokulu (Gönen, 2016, 261).

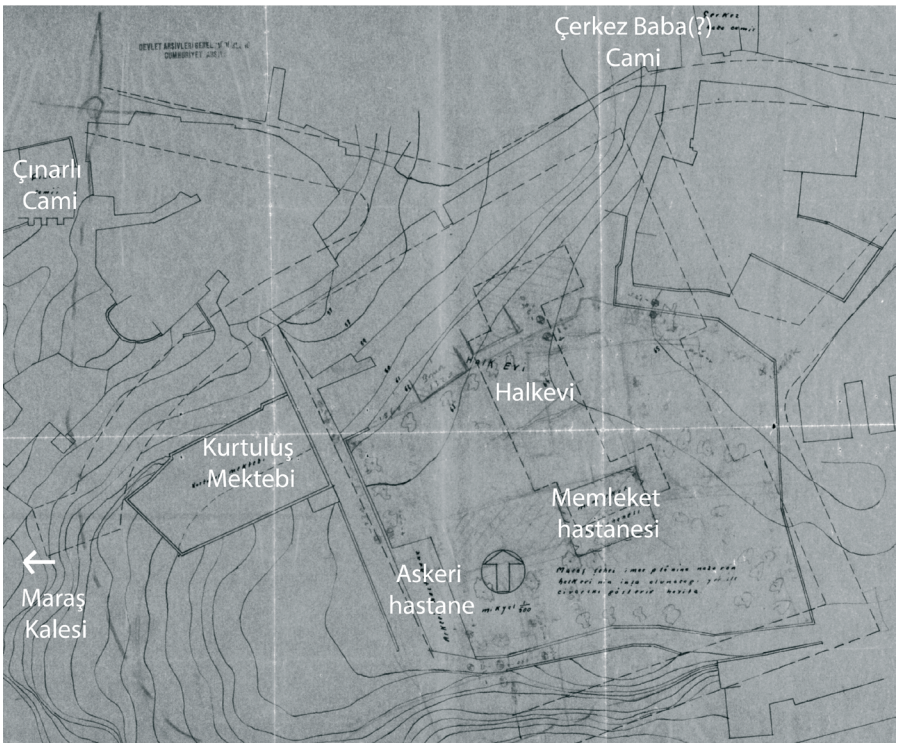
Fransisken Manastırı olarak da kaynaklarda geçmektedir (Gönen, 2016, 261) (**Resim 2**)**.** 1920 Maraş Millî Mücadelesinde, Abarabaşı Kilisesi'nin ve bu kilisenin yer aldığı Kayabaşı Mahallesi'nin rolü büyük olmuştur. Bu mahalle, Millî Mücadelenin ilk teşkilatlanan mahallelerindendir (Koç, 2010, 153). Fransızlar ve Ermeniler, Abarabaşı Kilisesini üs olarak kullanmışlar, Maraş'a ilk giren İngiliz birliği, içerisinde bu kilise de olan birkaç binaya yerleşmiştir. 250 Fransız ile 200 Ermeni, Abarabaşı Kilisesi'nde konuşlanmıştır (Gümüşalan, 2012, 139). Savaşın dördüncü gününde, Kayabaşı Mahallesi'nin düşman eline geçme tehlikesi olduğunu değerlendiren Karakız oğlu Muhittin Bey, Abarabaşı Kilisesi'ni baskı altına almak ve kilisenin Fransızlarla irtibatını kesmek için, gaz dökerek kendi evini yakmıştır. Benzer şekilde Abdullah Çavuş da evini yakarak, yangının civardaki Ermeni evlerine yayılmasına çalışmıştır (Gönen, 2016, 230). Savaşın onuncu gününde, Ermenilerin Fransisken Manastırı'nda gruplandığı bilinmektedir (Gönen, 2016, 253). İlerleyen zamanda, Fransızlar savaştan çekilerek şehri terk etmiş, yenilgiyi kabul etmekte zorlanan bazı Ermeniler bu kiliseden ateş açmaya devam etmişlerdir (Günay, 2019, 51, 61). Savaş sona erdiğinde, Abarabaşı Kilisesi'nin doğu ve kuzey tarafının kısmen yandığı bilinmektedir. Bu kiliseden başka dokuz kilise, beş cami, 15 okul, 350 dükkân ve 1.000 ev de savaşta tahrip olmuştur. Savaşta yer alan Amerikalıların tespitlerine göre, Fransisken Manastırı, okullarının tahrip edilmesi hariç sapasağlam ayakta kalmıştır (Gönen, 2016, 328).

Şehrin en yüksek tepesinde, tüm şehre hâkim konumdaki bu alanın halkevi arsası olarak kullanılması gündeme geldiğinde, Abarabaşı Kilisesi harap bir durumdaydı. Kilisenin yanındaki papaz odalarını (manastırı) ise Maraş Trahom (**6**) Hasta Evi ve Dispanseri kullanıyordu. Kirada olan bu hastane hakkında, Onaran, kira sözleşmesi dolunca hastaneyi Şarın Trahomlular bölgesinde bir yere nakletmenin iyi olacağını, kilisenin yanı sıra bu binanın da satın alınarak halkevi arsasının genişletilmesinin uygun olacağını belirtmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 169). Bu yazışmalarda, Onaran'ın kilise kalıntısı değil de kilise yeri olarak söz etmesi, esas amacın tarihi yapıyı korumak değil, kilisenin yerinin kullanılması olduğunu açıkça göstermektedir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 164). Genel Sekreterlik'ten gelen yazıda, bu kilisenin satılarak veya onarılıp halkevi konferans

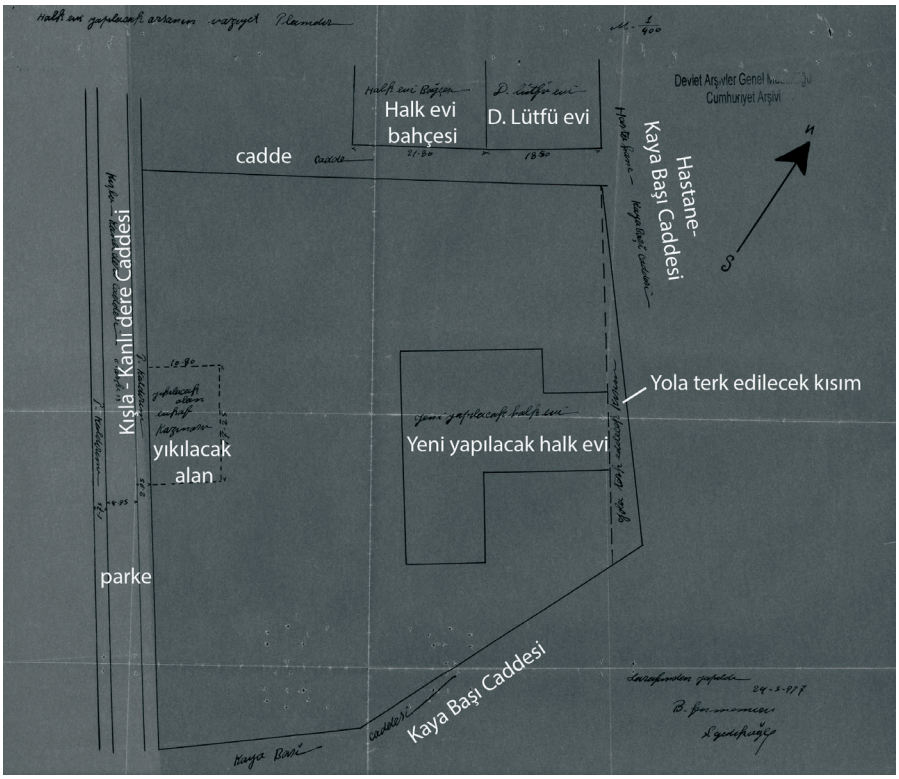
6. Tedavi edilmediğinde körlükle sonuçlanan, bulaşıcı ve ağır bir göz hastalığı olan trahom, Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir toplum sağlığı problemi olmuştur (Altay, 2016).

salonu olarak kullanılması seçeneklerinden birinin seçilmesi ve halkevi inşaatına bir an önce başlanması gereğinden söz edilmektedir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 142). Ancak Maraş Halkevi Başkanı Halit Onaran, bunu kati bir şekilde reddetmiş, modern bir halkevi oluşturulmaya çalışırken, eski eserin işlev verilerek kullanılmasını uygun bulmamıştır (490-1-0-0, 1793-1155-1, 200). Tarihte önemli bir yeri olan, Maraş Millî Mücadelesinde rol oynamış, stratejik bir noktada konumlanan ve Maraş'ın tarihine ışık tutan bu kültür varlığının, halkevi inşaatı için taşları sökülüp arsası kullanılması kararlaştırıldığında yıl 1936'dır. Bir yıl sonra, Nisan 1937'de kilise taşları sökülmeye başlanmıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 122).

Eylül 1936'da kilise binasının yanı sıra, yakınındaki Memleket Hastanesi olarak kullanılan binanın da partiye verilmesi gündeme gelmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 132) (**Resim 3**). Bu durum vilayetçe uygun görüldüyse de yeni bina satın alma işi, süreci iki yıl kadar uzatmıştır. 16 Haziran 1938'de, kilise ve yanındaki manastırın yer aldığı tepede yer alan Memleket Hastanesi, partiye verilmiş, parti ve halkevi bu yeni binaya taşınmıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 100). Mayıs 1937'de, şehircilik faaliyetleriyle halkevi inşası için planlanan alan civarında yeni yol açılması gündeme gelmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 118). 29 Mayıs 1937 tarihli 1/400 ölçekli vaziyet planının, bununla ilgili olduğu düşünülmektedir. Vaziyet planında, yeni yapılacak halkevi, bitişiğinde yola bırakılacak kısım, hastane, D. Lütfü Evi, Kayabaşı Caddesi ve Kanlıdere Caddesi-Kışla görülmektedir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 110) İmzasından okunabildiği üzere, çizimi Ş. Gedikoğlu yapmıştır (**Resim 4**). Arsanın satın alma süreci bir hayli uzun sürmüş (490-1-0-0, 1763-1155-1, 112), bu süreçte farklı kişilerden görüşler alınmıştır. Temmuz 1937'de, arsayı ziyaret eden Milletvekili Alaettin Tiritoğlu'nun da yeri uygun bulduğu ve bunun üzerine inşaata bir an evvel başlanması gerektiği, aksi takdirde Maraş'ın kış mevsiminde inşaata elverişsiz iklim koşulları sebebiyle, olumsuz etkilenileceği belirtilmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 114).

Resim 3. Maraş Halkevi taslak vaziyet planı (490-1-0-0, 1763-1156-1, 83).

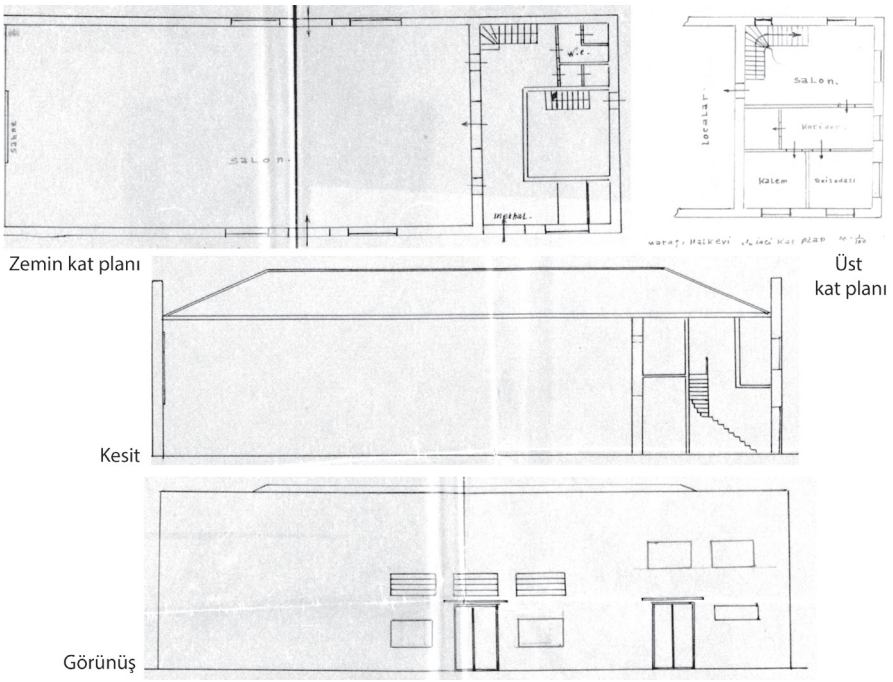
Resim 4. Şehircilik faaliyetleri kapsamında çizilmiş vaziyet planı ve yola terk edilecek kısım, 29 Mayıs 1937 (490-1-0-0, 1763-1156-1, 110).

1938'de Maraş Valisi (İlbay) ve CHP Başkanı Osman Şahinbaş, göreve geldiğinde, halkın spor isteğine karşılık parti bahçesinde bir tenis kortu yaptırmış, halkevi arsasının bitişiğinde bulunan bir arsayı da satın alarak bahçeye ilave etmiş, burada bir yüzme havuzu inşasına başlamıştır. Ancak usulüne uygun yapılmayan arsa temin süreci, özellikle ekonomik anlamda pek çok probleme sebep olmuş, halkevi inşası sürecini bir hayli uzatmıştır.

Planlama Süreci

Maraş Halkevi binası için Halit Onaran, İzmir özel muhasebesi mimarı Necmettin Bey'e 1935'te bir plan çizdirmiştir. Arşiv belgesinde tanımlanan mekânsal öğelerden yola çıkılarak, 1/100 ölçekli zemin ve üst kat planı, kesit ve görünüşün yer aldığı dosyadaki, diğerlerinden farklı olan bir çizimin bu olduğu düşünülmektedir (**Resim 5**). Halkevinin yanı sıra, parti birimini de içeren bu plan, 500 kişilik bir salona sahiptir. Halkevinden ayrı girişi de bulunan bu salon, sinema salonu olarak hizmet verebilecektir. Halkevi tarafından kullanılmadığı zamanlarda, belediyece bu salonun kiralanıp buradan para da kazanılabileceğini belirtmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 176, 177). Onaran, daha sonra, Erzurum Milletvekili, Mühendis Mithat Bey ile plana baktıklarını, holün genişletilmesini ve gerekirse sinema salonunun daha geriye götürülebileceğini söylemiştir. Ama bunların uygulandığına dair bir veri yoktur.

Onaran, Ağustos 1935'te kentin en parlak yerinde bulunan ve önünde bir de geniş arsası olan bu yerin, tiyatro ve sineması ile halkevi olmak üzere mimar Asım tarafından yapılan projesini ve iki fotoğrafını bağlı olarak sunduğunu söylemiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 173). Bu noktada, ikinci bir planın çizdirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. CHP Genel Yönetim Kurulu, ikinci projeden sonra, Abarabaşı Kilisesi'nin salon olarak işlevlendirilerek restore edilmesini önermiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 171). Ancak Onaran, Ekim 1935'teki yazısında, bu zamana kadar iki proje

Resim 5. Maraş Halkevi için ilk tasarıya ait olduğu düşünülen kat planları, kesit ve görünüş (490-1-0-0, 1763-1156-1, 81 ve 82).

hazırlattığını ve düşüncelerinin onaylandığını, ancak şimdi yeni bir istekte bulunulmakta olunduğunu belirtmiş, restorasyon işi ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmamış ve eski projelerini ve fikirlerini ısrarcı bir şekilde tekrarlamıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 170). Onaran, 1936'da halkevi başkanlığından ayrıldıktan sonraki yazışmalarda Trabzon milletvekili Mithat Aydın'ın ismi görülür. Aydın, tadilen yapılacak sinema, parti binası ve halkevinden oluşan, büyük ve küçük iki proje olarak hazırlanmış önerilere ait plan ve keşifleri incelemiş, büyüğünü uygun görmüştür. Ancak dış cepheyi sade bulmuş ve bir motif eklenmesini önermiştir. Çizimini eke koyduğunu belirtse de buna arşivde rastlanamamıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 139). Bu durum, halkevi tasarımında söz sahibi kişilerin mimarlık altyapısının olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir (**7**).

Sadece halkevi binası değil, etrafındaki tesislerle ilgili de her geçen gün farklı fikirler ortaya çıkmıştır. 1 Nisan 1938'de halkevi binasının yanı sıra kültür park, spor sahası ve binası yapılması gündeme gelmiş, Mithat Aydın da bunu uygun görmüş, ancak bunun için buradaki evlerin istimlak edilmesi gerekmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 105). 11 Nisan 1938'de Türk Spor Kurumu'nda görevli mimar Şinasi Reşit'e parti ve halkevi binasına ait projeler sunulmuş, görüşü istenmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 104). Reşit, Maraş Halkevi planını incelemiş, tek kelimeyle üzerinde hiç çalışılmadan çizildiğini düşündüğünü söylemiştir. Reşit'in yorumlarına göre, halkevi projesi çiziminde plan tekniği ve yapı bilgisi yoktur. Halk odası, okuma, toplantı, idare kısımları tefriş edilmemiş, birbirine karışmıştır. Hol, koridor gibi faydasız yerler çok geniş tutulmuş olup mekân kaybı oldukça fazladır. Vaziyet planı da mevcut olmadığından yerine uygunluğu anlaşılamamaktadır. Reşit, bu planı bir mimarın dahi çizmemiş olduğunu düşünmüştür (490-1-0-0, 1763-1155-1, 103). Ancak, Şinasi Reşit'in yorumları dikkate alınmamış olsa gerektir ki, 25 Haziran 1938 tarihli yazıda Erzurum Milletvekili, daha önceden Bayındırlık Vekaletince kabul ve tasdik edilmiş

7. 1895 doğumlu Mithat Aydın, mühendis mektebi mezunu olup mimar değildir (Binark, t.y., 98; Öztürk, t.y., 83).

olan projenin uygulanmasının partice kabul gördüğünü, keşif ve hesabın, vilayet Bayındırlık Müdürlüğü'ne onaylatıldıktan sonra, bütçe müsait olduğunda inşaata başlanması gerektiğini belirtmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 99).

İdari ve Ekonomik Yapısı

Maraş Halkevi bütçesi CHP Genel Sekreterliğinin gönderdiği nakdi yardımlarla sağlanmaktaydı. Ancak bu yardımlar halkevi giderlerini yeterince karşılayamadığı için bütçenin bir kısmı da mahallî yardımlarla sağlanmıştır (Doğan, 2017, 24). Maraş Halkevi inşaatı sürecinde para temini, borçlar ve alacaklar konuları oldukça önem taşımıştır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde yer alan Maraş Halkevi hakkındaki en eski belge 1932 tarihli olup, belediyenin her türlü kolaylığı sağlamasına rağmen, halkevinin belediyeye olan borcunun ödenmemiş olması hakkındadır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 222). Bunu takiben, Cumhuriyet Halk Partisinin yedi adet emlakının olduğu, bunların satılarak belediyeye ve maliyeye borcun ödeneceği, kalan para ile halkevi inşaatına başlanacağı planlanmıştır. Bu yedi emlakın beşi dükkân, biri fırka binası biri de harap bir hanın 40'ta 32 hissesidir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 200, 230, 235). Sözü edilen mülklerden harap han haricindekiler hızlı bir şekilde satılmıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 200). Ancak han harabesi uzun süre alıcı bulamamış, daha sonra, belediye tarafından hal binası yaptırılması fikri gündeme gelmiş, belediye hana talip olmuş ve fırkanın belediyeye borcu karşılığı han binası verilmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 191, 192). Böylece maliyeye borçlar ödenmiş, sadece halkevi olarak kullanılan eski Türk Ocağı binasının 200 lira taksit borcu ile 35 lira vergisi kalmıştır. Ekim 1935'te alacak verecek işlerinin sonuna gelinmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 192). Maraş Halkevi'nin inşasına başlamak için CHP'nin mülklerini satıp, borçlarını ödemesi yaklaşık üç yıl sürmüştür. Dönemin halkevi başkanı Onaran, halkevine gelir temin etmenin yanı sıra, inşaatın yapılması için bir ödeme planı düşünmüş, 20.000 liraya mal olacağı ön görülen yapı için, 1935 senesi bütçesi olan 3.000 lira ile temellerin atılmasını, bir sonraki senenin bütçesi, il özel muhasebesi ve belediye bütçeleri, ayrılacak para ve halkın yardımı ile yapının tamamlanmasını düşünmüştür. Bu fikir daha sonra Genel Sekreterlikçe uygun bulunmuştur (490-1-0-0, 1763-1155-1, 175). Bir işi başarmak için, ona başlamak ve arkasını bırakmamak gerektiğini de söyleyerek bir an önce başlanması gerektiğini vurgulamış, "saygılarımla yalvarırım" diyerek yazısını sonlandırmıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 176, 177). Onaran, yol haritası da çizmiş, valiliğin buraya bir fiyat biçmesi ve parti adına buranın satın alınması, sonra kilise yeri, sinema salonu, tiyatro ve önündeki arsanın kent parkı yapılmak üzere, uzun vadede belediyeye kiralanması ve bu yöntemle salonun ve parkın belediyeye yaptırılmasını önermiştir. Böylece halkevi bütçesindeki 3.000 lira ile bina projeye göre inşa edilebilecektir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 173). Bu öneri, CHP Genel Yönetim Kurulu'nda görüşülmüş ve uygun bulunmuştur (490-1-0-0, 1763-1155-1, 171). Kasım 1935'te kilise binasına ait satın alınma süreci başlamış, akabinde 5.025 liraya partiye ihale edilmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 160). Haziran 1936'da arsadaki binaların satın alınması işi sonuçlanmıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 149). Fakat, Maraş Halkevi binası inşaatına başlandığını dahi göremeden Onaran'ın idarî görevi sonlanmıştır (**8**). Eylül 1936'da ekonomik yetersizliklerin yaşandığı görülmektedir. Türk Ocağı binası satılarak mevcut bütçeye eklense de yetersiz kalmıştır. Aradaki farkın halkın yardımı ile kapatılacağı söylenmiştir ancak bu çok da mümkün görülmemiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 132). Yazılarda halkevi inşaatında bazı iktisat çabaları dikkati çekmektedir. Örneğin, inşaat henüz başlamadan, inşaat için kireç ortalama

8. Maraş Halkevi'nin idari işleyişi, başkanları ve ekonomik durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan (2017, 17-27) ve Tombul (2019, 126).

fiyatın yarısının da altına, ahşaplar Orman Müdüriyeti vasıtasıyla yarı fiyatına alınmak için görüşmeler yapılmıştır. Kiliseden çıkan taşların tamamı kullanılacak şekilde planlama yapılmış, kum taşınması işinde belediyenin kamyonlarının yardım etmesi düşünülmüştür (490-1-0-0, 1763-1155-1, 119).

Tam yeni halkevi inşaatı için gereken hazırlıkların büyük kısmı bitmiş olup uygulamaya başlanacakken, yeni Maraş Valisi ve parti başkanı Osman Şahinbaş'ın CHP Genel Sekreterliği'nden izin almadan, halkevi inşaatına ayrılan bütçeyle yan arsayı satın alması, arka arkaya pek çok sorunu beraberinde getirmiş, beş yıl süresince parti, yapılan bu yanlışın içinden çıkmaya çalışmıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 100). Şahinbaş, Eylül 1938'de, spor alanı inşası için Türk Spor Kurumu Genel Merkezinden 1.500 lira yardım istemiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 67). Buna cevaben, 1938 bütçesinde ödeneğinin olmadığı söylenmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 94). CHP Genel Sekreterliğince de bu işe ödenek ayrılamamıştır. Çünkü saha inşası başlamış olan bölgelere yapılacak olan yardımlar çoktan tespit edilmiş, ayrılan paralar ilgili bölgelere dağıtılmıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 65). 22 Mart 1939 tarihli yazıda, yapılan işin oldukça yanlış olduğu kızgın bir üslupla belirtilmektedir. Halkevi ve parti binası yapılmak üzere ayrılmış paradan, bahçeye spor tesisi yapılmış olduğu, buraya bir de modern bina yapılması planlandığı, halbuki Genel Başkanlık Kurul kararıyla Türk Ocağı'nın satılmasıyla elde edilen paranın, bina yapımına harcanmasına karar verilmiş olduğu, bundan sonraki alım işlemleri için, öncelikle alım bildirdiğinin temin edilmesi gerektiği söylenmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 59).

Henüz, başlanılan spor alanı inşasının tamamlanması için ödenek bulunamamışken ve ek gelir için öneri olarak bahçenin düzenlenmesinden elde edilen döşeme taşlarının satılması dahi gündemdeyken (490-1-0-0, 1763-1155-1, 56), satın alınan arsanın sahiplerinin paralarını tamamen alamadığına dair dilekçe gündeme gelmiştir. Bu olayın akabinde arsa ile ilgili yapılan araştırmalar neticesinde, arsanın hisseli olduğu, satın alınabilen hisselerle birlikte toplamda 700 liraya yakın bir harcamaya sebep olduğu tespit edilmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 49). Sonuç olarak Şahinbaş'ın kimseye danışmadan, inşaat için ayrılan para ile yan arsayı satın alması, üstelik arsa için istenen paranın tamamını vermemiş olması ve tapusunu almadan burada yüzme havuzu inşasına başlaması, halkevi binası inşaatının başlamasını geciktirmiştir.

Tasarım Süreci

Vaziyet Planı ve Arsaya Konumlanma

1935 yılında, Abarabaşı Kilisesi'nin kalıntısı, papaz odaları ve Memleket Hastanesi'nin yer aldığı merkezî arsa satın alındıktan sonra, halkevi inşası için çalışmalar başlamıştır. Halkevi için seçilen arsa yüksek bir alanda olup dört yöne de açık ve çevreye hâkim konumdadır. İklimi itibariyle özel önlemlerin alınmasının gerektiği Maraş'ta kış aylarında kuzeyden poyraz rüzgârlarının esmesiyle şehirde adeta hayatın durduğu, yazın faydalı rüzgârların batıdan estiği, bunun da fazlasının zararlı olduğu, arşiv belgesinde ifade edilmiştir (490-1-0-0, 1763-1156-1, 2). Maraş Halkevi tasarımında, bu veriler göz önüne alınmış olmalı ki, kuzey-güney doğrultusunda arsaya konumlanılmıştır (**Resim 3**).

Mimarisi ve Programı

Şubat 1943'te halkevi binasının inşası için önemli bir girişimde bulunulduğu, bir mimari proje yarışmasının açılmasının planlandığı

görülmektedir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 19). Şartnamede, yarışmanın amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

> "…Musabaka gayesi memleketimizin mühim bir kültür kaynağı olan Halkevi binalarının hususiyetlerine göre kullanış bakımından elverişli, mimari itibariyle yol gösterici, iyi fikir ve esaslar ihtiva eden tekliflerin elde edilmesidir. Aynı zamanda pratik ve hakiki bir mevzu üzerinde çalışarak program muhit ve arsa hususiyetleri göz önünde tutularak, ananevî Türk mimarî esasları dahilinde modern Türk mimarisi için muteber olacak formların vücuda getirilmesine çok önem verilmektedir…" (490-1-0-0, 1763-1155-1, 20).

Bu cümleyle, yarışmanın amacının Geleneksel Türk Mimarisini esas alarak modern yapıların tasarlanması olduğu anlaşılmaktadır. Tasarımın boş arsada yapılacağı ve bu alanın büyük bir kültür merkezi haline getirileceği, aynı belgede belirtilmiştir. Dolayısıyla kilise binası ve diğer yapıların yıkılmasına karar verilmiş olsa gerektir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 20). Projeleri değerlendirmesi planlanan jüri üyeleri; yüksek mühendis mektebi profesörlerinden Prof. Holzmeister, CHP Müşavir mimarı A. Sabri Oran, Türk Mühendisler birliğinden Nafia Vekaleti Yapı İşleri Reisi Yüksek Mühendis Muammer Çavuşoğlu, Türk Mimarlar birliğinden Y. Mimar Abidin Mortaş, Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden Prof. V. Schütte'dir. Ödül ve mansiyon alan projeler partiye ait olacaktır. Yapının programı oldukça geniş olup şu şekildedir:

- Sahne ve diğer bütün detaylarını içeren eden 1000 kişilik bir temsil ve konferans salonu
- 380 m^2'lik bir spor salonu, duş, soyunma odaları ve tuvaletler
- 220 m^2'lik aile toplantı salonu (gazino)
- Gardırop
- 80-100 kişilik okuma salonu, kitap deposu ve memur odası

Halkevi kısmında;

- 25 m^2'lik başkan odası
- 50 m^2'lik halkevi idare heyeti toplantı salonu
- Altı adet komite çalışma odası
- Kâtip odası
- Büro
- 20 adet 25'er kişilik dershane
- Resim atölyesi
- Sahne civarında 3-4 adet ufak bando çalışma odası ve koro çalışma odası

Parti kısmında;

- Parti başkanı odası
- Kaza idare heyeti odası
- Kâtip odası
- Büro
- Parti idare heyeti toplantı salonu
- Bekleme odası
- Müfettiş çalışma odası

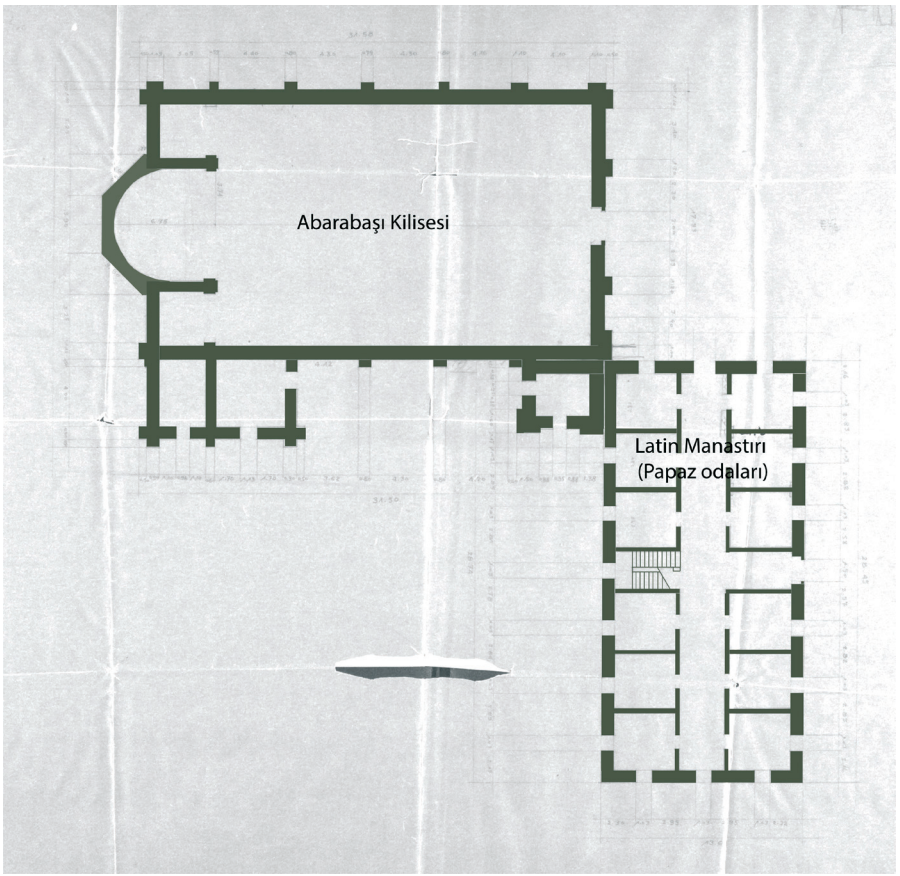
Ortak kullanım alanları olarak spor salonu önünde ve yakınında açık hava oyunlarına müsait bir saha düzenlenecektir. Bundan başka halkevinin merasim ve idare kısmını oluşturan tarafında sakin bir süs bahçesi düşünülecektir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 22-24). Ancak, bu yarışmanın uygulandığına dair bir belgeye veya yarışma projelerine arşivde rastlanamamıştır. 27 Haziran 1945 tarihli belgede ise, CHP Baş Mimarı Seyfi Sonad, projelerin büro tarafından hazırlandığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, arşivde, yarışmada istenen nitelikte detaylı çizimlerin değil, basit, kroki niteliğinde çizimlerin olması, Maraş Halkevi tasarımı için, teşebbüs edilmiş olsa da bir yarışmanın düzenlenmediğini düşündürmektedir (490-1-0-0, 1763- 1155-1, 17). Yarışma girişiminden iki yıl sonra, halkevi programının biraz değiştirilerek tekrar hazırlandığı görülmektedir. Nisan 1945 tarihli belgede, Halkevi programı şu şekildedir (490-1-0-0, 1763-1156-1, 1);

- Konferans ve Temsil Salonu (müştemilatıyla birlikte gerektiğinde balo verilmeye müsait, 700-800 kişilik)
- Aile Toplantı Salonu/Gazino (müştemilatıyla birlikte 150-200 kişilik)
- Kütüphane (150-200 kişilik)
- Parti ve Halkevi büroları (9 komite ve 5 büro için)
- Güzel Sanatlar Binası (gençlere özel, sahneye yakın bir bölüm de ayrıca ayrılabilir)
- İkincil mekanlar

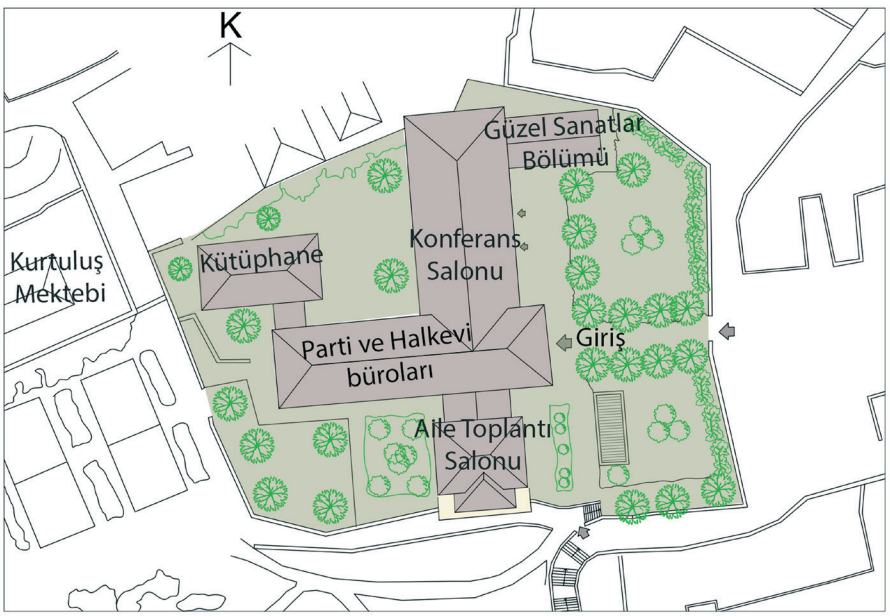
Programın belirlenmesinden iki ay sonra Sonad, inşaata başlanabilmesi için keşif ve tafsilat projelerinin yerel malzeme ve işçilik şartları göz önünde tutularak hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Maraş Belediyesi'nde çalışmakta olan yüksek mimar Halim Başaran'ın bu işle ilgilenmesi uygun görülmüş (490-1-0-0, 1763-1155-1, 17), Başaran, kilise binasının sökümü ve yeni inşaat metraj ve birinci keşiflerini kontrol etmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 14, 15). Metraj cetvelinde, mevcut binadan yapılacak tadilat birinci cetveli başlığı altında hedmiyat (söküm işi) ve ilave inşaat (yapım işi) alt başlıkları yer almaktadır. Söküm işlerinin hesaplandığı bölümde, kilise duvarları sökümüne ek olarak, giriş kapısı, parti giriş kapısı, parti giriş üstü, arka girişte bölme, giriş kapısı üstü, oda bölmesi, üst kat pencereleri ve toprak hafriyatı başlıkları altında da hesaplamalar mevcuttur. Bunlar, kilise binasının yanı sıra parti binası olarak kullanılmış olan papaz odalarının (Latin Manastırı'nın) da söküldüğüne işaret etmektedir. Bir başka belgede, kilise ve yanındaki papaz odaları binası görülmektedir (**Resim 6**)**.** Yapım işi kalemleri ise daha fazladır. Bunlar; parti giriş inşaatı, koridor bölmeleri, pencere lento ve dolguları, taş merdivenler ve temelleri, balkon döşemesi ve parmaklığı, tuğla bacalar ve sıvaları, tuğla bölmeler, dış sıvalar, tuvalet, lavabo, temiz su, pis su tesisatları, kiremit değişimi, dış ve iç kapılar başlıkları altında ele alınmıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 16)

İnşa Süreci

Maraş Halkevi'nin temel atma töreni 30 Ağustos 1945'te yapılmıştır (Maraş: Vilayet Gazetesi, 1945, 1, 2). Arşivdeki fotoğraflardan görüldüğü ve yazışmalardan takip edildiği üzere; Maraş Halkevi kompleksi, aile toplantı salonu (gazino), konferans salonu, parti ve halkevi büroları, kütüphane ve güzel sanatlar bölümünden oluşmaktadır (**Resim 7**)**.** Sadece fotoğrafları

Resim 6. Halkevi arsasındaki yıkılması planlanan kilise ve yanındaki papaz odalarına ait plan (mevcut görseldeki okunaksız duvarlar, yazar tarafından koyulaştırılmıştır) (490-1-0-0, 1763-1156-1, 80).

Resim 7. Maraş Halkevi vaziyet planı (490-1-0-0, 1763-1156-1, 78 üzerinden tekrar çizilmiş ve mekanlar saptanarak üzerine yazılmıştır).

mevcut olan bu yapılar tespit edilerek, mevcut ancak okunaksız vaziyet planı tekrar çizilerek, üzerine yazar tarafından işlenmiştir.

Metraj hesaplarında ve keşiflerde, halkevi birimlerinin ayrı ayrı değil, topluca ele alındığı görülmektedir. Birinci keşiften anlaşıldığı üzere, halkevi binasının inşaatında; temellerde, bodrumda ve zeminde taş duvar

kullanılmış, bodrum kat döşemesi, grobeton ve blokaj üzerine yapılmıştır. Duvarlarda ve bacada tuğla; döşemelerde ahşap, mozaik ve doğal taş; merdivenlerde taş ve mozaik; merdiven korkulukları ve parmaklıklarda demir; iç ve dış kapılarda, pencerelerde, inşaat strüktüründe, tavanda, pergola, çatı aksamı ve bankoda ahşap; çatı kaplamasında kiremit; oluk, dere ve şakuli borularda çinko kullanılmıştır. Malzemesi belirtilmeksizin yapılan diğer işler ise, dofen, elektrik ve su tesisatı (temiz ve pis su), tuvalet, lavabo ve duşlar, dış derzleme, iç ve dış sıva ile tavan sıvasıdır. Bunların yanı sıra kullanım yeri belirtilmeden betonarme de birinci keşif içerisinde yer almıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 14, 15).

Seyfi Sonad'a yazılmış bir yazıda görüldüğü üzere, inşaatta kullanılacak taş iki renkli olup, 6 km uzaklıktaki Ahır Dağı eteklerinden çıkarılacaktır. Daha yakında da taş ocakları bulunmaktadır ancak bunların üst tabakaları dondan etkilenmiş olabilir. Ayrıca 80 km mesafede, yonuya elverişli granit taşının da olduğu ifade edilmiştir. Kum, 9 km mesafede bulunan Aksu Deresi'nden getirilecektir. Yörede, işçilik pahalı olmakla beraber, taş, ahşap ve demir ile uğraşan, işinin ehli ustaların olduğu, arşiv belgesinde belirtilmiştir. Bu dönemde, Maraş'ta yerel yapım tekniği bağdadidir (490-1-0-0, 1763-1156-1, 2). Ancak simgesel halkevi binası, Türkiye genelindeki anıtsal yapılarda olduğu gibi kâgir yapım tekniğiyle, sağlam, dış koşullara dayanıklı ve anıtsal formuyla yerel bir malzeme olan doğal taş kullanılarak inşa edilmiştir. Halkevinin salon kısmında, taşın yanı sıra hatıl olarak betonarme de kullanılmıştır. Yörenin taşçı ustaları, kesme taş ve ön ve yan yüzleri düzeltilen taşların kullanıldığı ince yonu taş örgüsüyle duvarları örmüş, denizlikleri kesme taş ile oluşturmuşlardır (**Resim 8, 9, 10**).

İnşaat başladıktan sonra Sonad, ara sıra inşaatı kontrol için gelmiş, küçük eksiklikler dışında inşaatın esas itibariyle iyi yapıldığını ve denetlendiğini belirtmiştir. Ancak inşaata tek bir yapıdan değil, tüm temeller atılarak topluca başlanması ve özellikle en önemli yapı olan toplantı ve konferans salonunun son aşamada inşa edilmesinin planlanmış olmasını hatalı bulduğunu söylemiştir. **Resim 11**'de görüldüğü üzere, birbirine bağlı yapılardan oluşan halkevinin tüm birimlerine ait temellerin birlikte atılması, neredeyse inşaatın tamamı için ayrılan 275.000 liranın, sadece temellerin inşası için harcanmasına ve daha sonra ek bütçelerin talep

Resim 8. Maraş Halkevi inşaatında yerli ustalar tarafından taş duvar örülmesi (490-1-0-0, 1763-1156-1, 72).

Resim 9. Geleneksel yöntemlerle taşı şekillendiren bir usta (490-1-0-0, 1763-1156-1, 16).

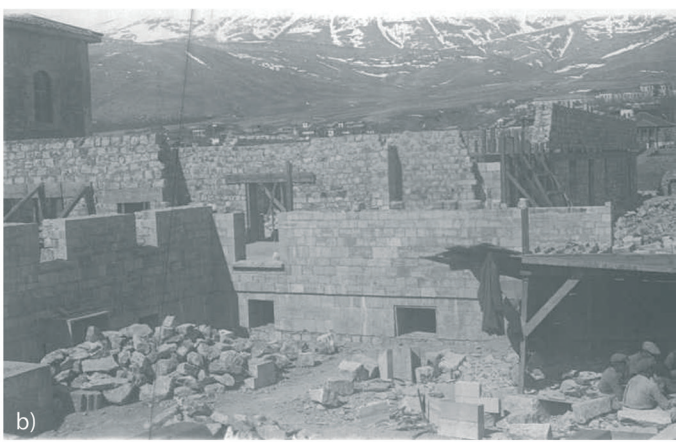
Resim 10. Halkevi inşaatı taş duvarları örülmesi süreci (490-1-0-0, 1763-1156-1, 65).

edilmesine sebep olmuştur. Bu belgede, konferans salonunun da kâgir olarak inşa edilmesinin planlandığı belirtilmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 4). İlerleyen zamanda, müfettiş de yapıyı kontrol etmiş, bazı yorumlar yapmıştır. Bu yorumlara göre, konferans salonu inşaatı, planına uygun ve kurallar çerçevesinde başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Ancak Gazino (Aile Salonu) kısmı, kâgir yerine ahşap inşaat sistemiyle yapılmalıdır. Müfettiş, bu yeri engebeli ve fazla eğimli bulmuş, burada ağır bir kitlenin inşasını doğru görmemiştir. Ancak Sonad, arazi durumu ve yerel inşaat göz önüne alınarak, Aile Salonu'nun projede olduğu gibi kâgir olarak inşasına devam edilmesinin yerinde olacağını belirterek, müfettişin bu konudaki önerisini uygulamaya koymamıştır (490-1-0-0, 1763-1155-1, 12) (**Resim 12**).

Yığma yapım tekniği ve taş duvarlarla inşa edilmiş Aile Salonu, arsanın güney ucuna konumlanmıştır (**Resim 7 ve 13**). Kuzey cephesi, parti ve halkevi büroları ile arada tampon vazifesi gören küçük kısma dayalı olduğundan sağırdır. Güney cephesi, alçak taş duvar üzerindeki dört ahşap dikme ve alt hizasındaki dört ahşap payanda ve çatısı ile oldukça hareketlidir (**Resim 13**). Yapının güney duvarı üzerinde üç kapı ve kenarlarda birer pencere ve üzerlerinde daha küçük kepenkli pencereler mevcuttur. Doğu ve batı cephelerinde aynı pencere sistemi, üçer adet olmak üzere tekrarlamaktadır. Cephesi sıvalıdır. Şubat 1947'de, Seyfi Sonad ile inşaatı denetleyen Fazıl Esener, Aile Toplantı Salonu'na buzlu cam yerine düz cam takılması, pencere denizliklerinin çinko ile kaplanması ve Toplantı Salonu tavanının alçaltılması gerektiğini belirtmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 5, 6).

Resim 11. a) Maraş Halkevi inşaatında taş temeller ve zemin kat duvarları. Arka plandaki taş yığınının kiliseden sökülen taşlar olduğu düşünülmektedir (490-1-0-0, 1763-1156-1, 12). b) İnşaatın ilerleyen döneminde aynı yönden duvarlar (490-1-0-0, 1763-1156-1, 54).

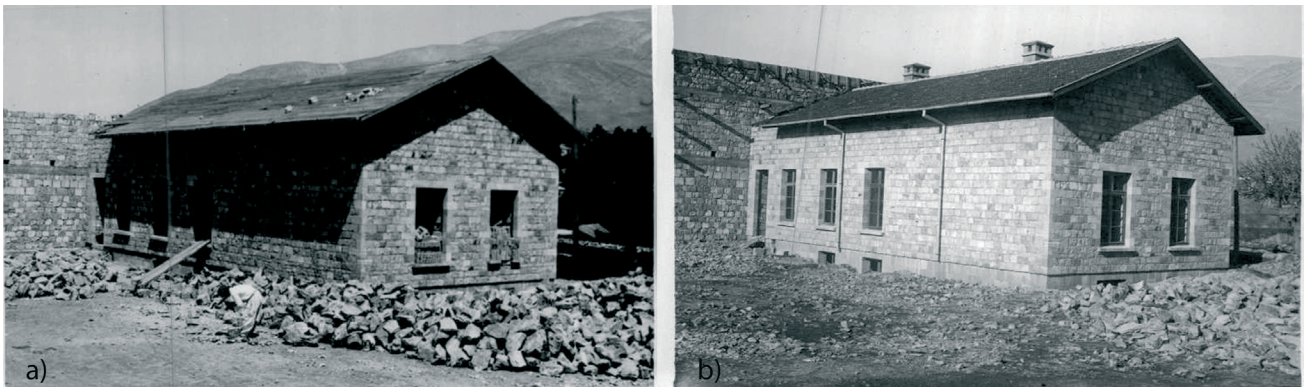
Resim 12. Solda Aile Salonu, ortada inşa sürecinde Halkevi girişi, sağda inşa sürecinde Konferans Salonu. Sağda arka planda Kurtuluş Mektebi (490-1-0-0, 1763-1156-1, 63).

Resim 13. Aile Salonu binası a) Güney cephesi (490-1-0-0, 1763-1156-1, 44). b) Doğu cephesi (490-1-0-0, 1763-1156-1, 48). c) Batı cephesi (490-1-0-0, 1763-1156-1, 36).

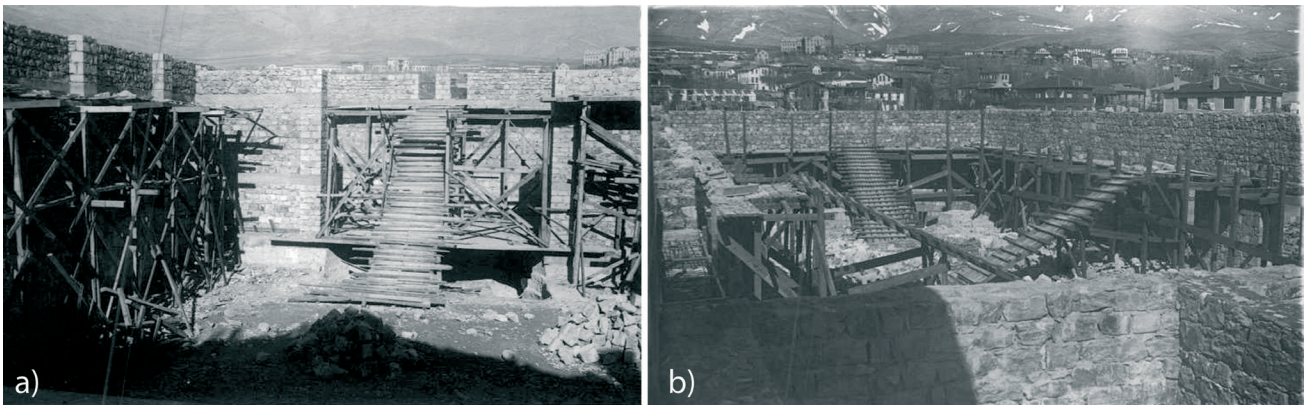
Resim 14. Güzel Sanatlar Binası, a) 1946 yılında, kiremit uygulama süreci devam ederken (490-1-0-0, 1763-1156-1, 52). b) İnşaat bitiminde (490-1-0-0, 1763-1156-1, 38).

Güzel Sanatlar binası, dikdörtgen plan şemalı olup, yapının kuzeydoğusunda konumlanmaktadır (**Resim 7**). Batıda, yüksek bir istinat duvarına bitişik olarak, doğal taş kullanılarak yığma sistemde inşa edilmiştir (**Resim 14**). Pencere ve kapıların söveleri, denizlikler, bina köşeleri ve bodrum katında kesme taş, normal kata ait beden duvarlarında ise, ince yonu taş duvar örgüsü kullanılmıştır. Pencerelerin doğramaları ahşap olup yaklaşık dörtte bir oranında kısmı, üst pencere olarak ayrılmıştır. Beşik çatılı bu yapının doğu cephesinde iki adet dikdörtgen pencere, güney cephesinde üç pencere ve bir kapı bulunmaktadır. 29 Haziran 1946'da kiremit uygulamasının devam ettiği görülmektedir (490-1-0-0, 1763-1156-1, 52). Şubat 1947'de Sonad ve Esener'in kontrolü sonrası, çinko oluğun yeniden yapılması gerektiği ve pencerelere kuranglez eklenmesi gerektiği belirtilmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 4, 5, 6).

Halkevine giriş, iki kesme taş ayak ile bölünen, üç açıklıklı bir kısımdan sağlanmaktadır (**Resim 7 ve 15**). Giriş bölümünde, zemin ve bodrum katlar kesme taş, üst kat, ince yonu taş duvar tekniği ile örülmüştür. Katlar arasında taş silmeler mevcuttur. Girişin kuzeyinde konferans salonu, batısında parti ve halkevi büroları vardır. Konferans salonu, halkevinin en gösterişli ve büyük, aynı zamanda halkevine gelir de getirmesi planlanan önemli bir yapısıdır. İnşaatı sona bırakılmış olsa da tamamlanabilmiştir. Konferans salonu iki katlı olup, katlar arasındaki döşeme betonarmedir (490-1-0-0, 1763-1156-1, 63, 64) (**Resim 16**). Pencere

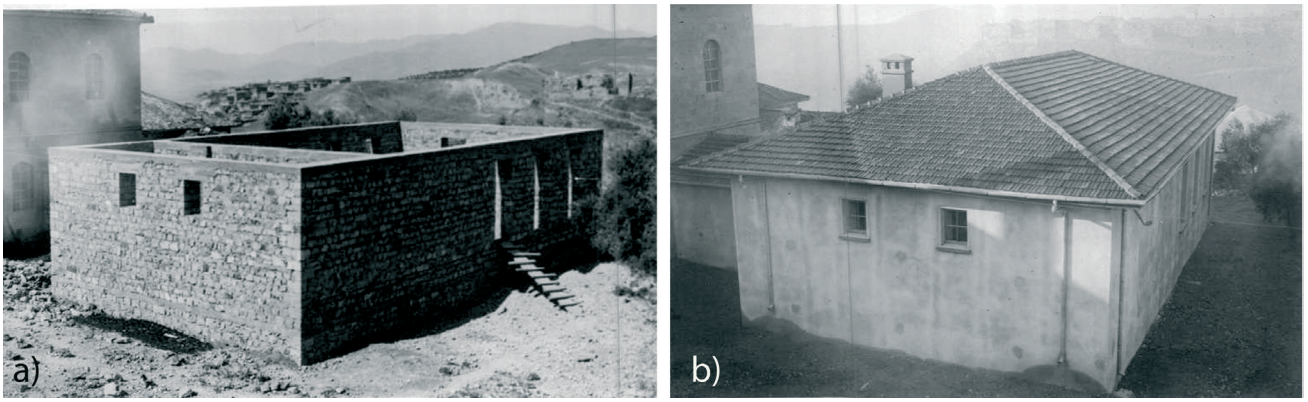
Resim 15. Solda Halkevi girişi, sağda Konferans Salonu (490-1-0-0, 1763-1156-1, 57).

Resim 16. Beden duvarları inşası sonrası konferans salonu içinde sahne inşası hazırlıkları (490-1-0-0, 1763-1156-1, 61, 68).

ve kapı açıklıklarının üzerinde de betonarme lento kullanılmıştır. Girişin üzerindeki (doğu cephesi) dikdörtgen üç adet pencere, güney ve kuzey cephesinde ve diğer binada aynı formla tekrar eder. Salonun beden duvarları inşa edildikten sonra iç mekânda iskele kurularak sahne inşası için çalışmalar başlamıştır (**Resim 16**). Şubat 1947'de inşaatı kontrol eden Esener ve Sonad, tamamlanması gereken işleri sıralarken, giriş bölümünün zemin merdiveninde kullanılan taş pirincinden, aynı rengi tutmak üzere yapay taş döşeme yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında giriş duvarındaki harç temizlenerek, taş ile aynı renk harçla derzleme yapılacak ve bu bölümdeki tavanın kenarları, ince bir şekilde korniş ile çevrilecektir. Esener, konferans salonu için ise projeksiyon odası kapısının üstünün camlı olacak şekilde düzenlenmesini, projeksiyonun tavana sabitlenmesi gerektiğini ve arka terasa sahneden bir kapı açılması gerektiğini söylemiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 5, 6).

Kütüphane binası, halkevi kompleksinin batısında yer almakta olup dikdörtgen planlıdır. Güney cephesinin doğu ucundan, parti ve halkevi odaları binası ile arasında yer alan tampon bölgeye bitişiktir (**Resim 7 ve 17**). İki mekândan oluşmaktadır. Doğu cephesi üzerinde küçük iki, kuzey cephesi üzerinde büyük üç pencere vardır. 1946 yılında inşa halinde olan kâgir binanın köşelerinde kesme taş kullanılmıştır. Cepheler sıvanmış olup kırma çatı, Marsilya kiremit ile örtülmüştür. Şubat 1947'de Sonad ve Esener'in kontrolü sonrası, kütüphane bankosunun ortadan açılması, mozaik kornişlerin düzenlenmesi ve tadilat planında gösterilen kütüphane girişinin tamamlanması gerektiği belirtilmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 5, 6). Ayrıca, tüm binalar dâhilinde bacaların kısaltılması ve saklanması gerektiği de ifade edilmiştir. Sonad ve Esener'in inşaat kontrolleri sırasındaki önerilerinin uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir.

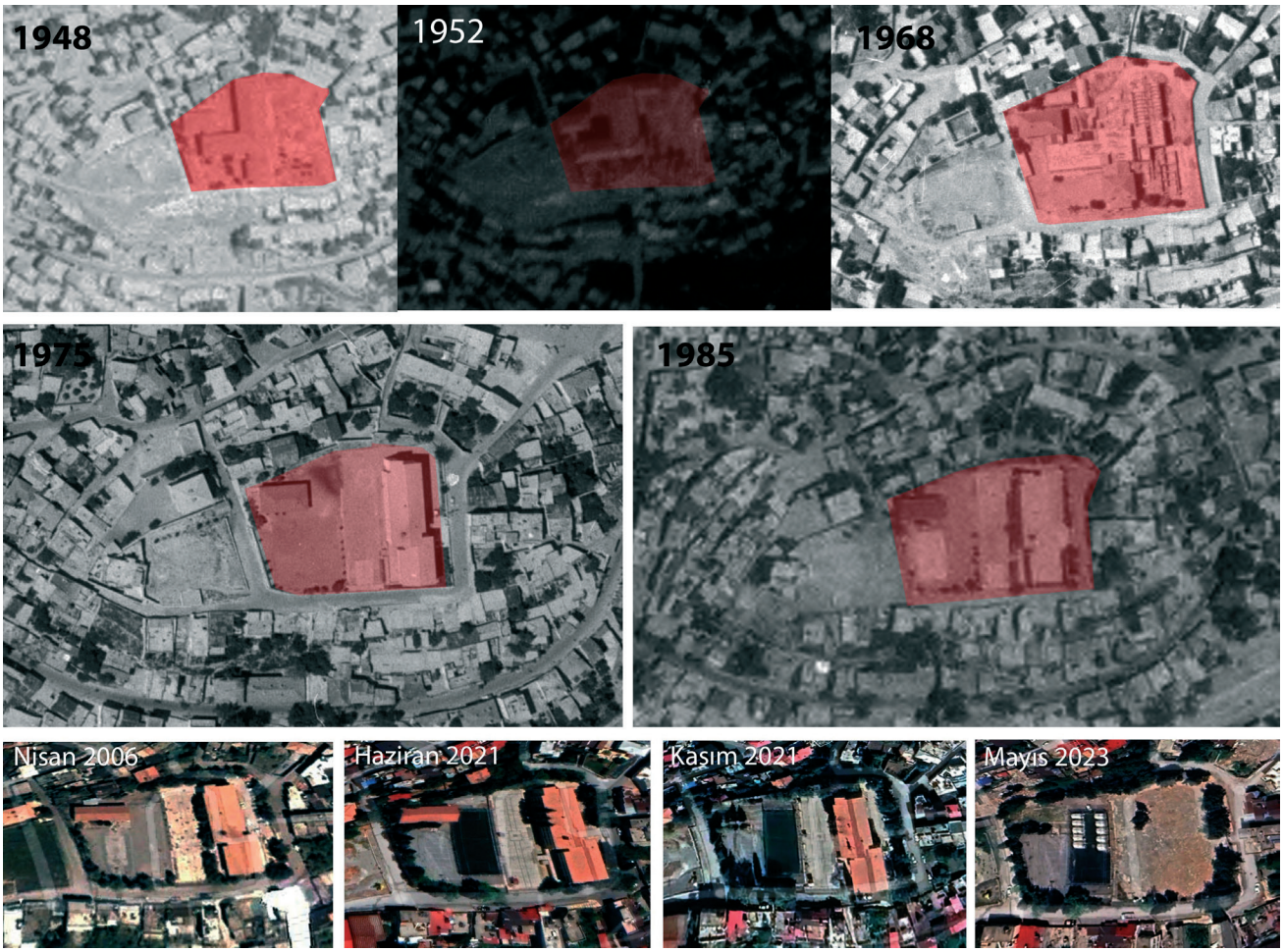
Resim 17. Kütüphane binası a) 1946 yılında beden duvarları tamamlanmış vaziyette (490-1-0-0, 1763-1156-1, 66) b) İnşaat bitiminde (490-1-0-0, 1763-1156-1, 74).

Maraş Halkevi, Abarabaşı Kilisesi ve Latin Manastırı'nın taşları sökülüp yeniden kullanılarak, Abarabaşı tepesine inşa edilmiştir. İnşaatın kontrolünü yapan sorumlu mimar Seyfi Sonad, Kurtuluş Savaşı'nda bu yerin önemini belirtmek için, kilisenin eski çan kulesinin yerine, bu kulenin taş üzerine bir kabartmasının yapılmasını ve açıklayıcı bir yazının yazılmasını istemiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 6). Ancak bu isteğinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair bir veri yoktur.

İnşa Sonrası Süreci

26 Ocak 1948 tarihli yazıda, halkevi binasının inşaatının bittiği, boya vesaire için talep edilen 10.000 liranın da verildiği, bu verilen ücret hariç, o tarihe kadar merkezden mahalline 315.453 lira yardım yapıldığı belirtilmiştir. Daha fazla yardım yapılamayacağı, bundan sonra eksiklerin tamamlanıp inşaatın bitirilmiş olduğuna dair merkeze bilgi verilmesi Genel Sekreterlikçe istenmiştir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 2, 3). 20 Nisan 1948'de inşaatın bitmek üzere olduğu, tapuya bağlanması için gereken satın alım bildirisinin düzenlendiği görülmektedir (490-1-0-0, 1763-1155-1, 1). 1949 ve 1950 tarihli yazılarda, Maraş Halkevi'nin mobilya ihtiyacı için CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına yazı yazılıp para istenmiş ancak olumlu cevap alınamamıştır. Cevaben gelen yazıda, ödeneği yarım kalmış binaların bile tamamlanması için bütçe ayrılamadığı da belirtilmiştir (490-1-0-0, 1763-1154-2, 9). 25 Haziran 1949 tarihli yazıda, son günlerde Maraş'ta dört yangın çıktığı ifade edilmiş, halkevinde çıkabilecek olası yangına karşı önlem olarak binaların sigortalanması için talepte bulunulmuştur (490-1-0-0, 1763- 1154-2, 7). Ancak bu da ödenek yetersizliği sebebiyle kabul edilememiştir.

Harita Genel Müdürlüğü'nde, Maraş bölgesine ait 1948, 1952, 1968, 1975, 1985 ve 1999 tarihli hava fotoğrafları mevcuttur. 1948 ve 1952 tarihli hava fotoğrafının görüntü kalitesi çok yüksek olmasa da halkevi binaları görülebilmektedir (**Resim 18**). 1968 tarihli hava fotoğrafı 1948 ve 1952 fotoğraflarına kıyasla daha nettir ve yapıların konturları görülebilmektedir. Bu fotoğrafa göre 1968 yılında kütüphane binası, parti ve halkevi bürolarına ait binanın giriş kısmı hariç diğer kısımları, kütüphane ile bürolar binası arasındaki tampon bölge, aile toplantı salonu ve bürolar binası arasındaki tampon bölge mevcut olup (**Resim 7**), halkevinin giriş kısmı, konferans salonu ve güzel sanatlar binası (**Resim 15**) yıkılmıştır. Kütüphanenin kuzey kısmında, inşaata ait olduğu düşünülen küçük yapılar inşa edilmiştir. 1968'de, halkevi binalarının doğusuna kuzey-güney doğrultusunda konumlanan, yeni büyük bir bina inşa edilme sürecindedir. Bu binanın Kahramanmaraş Ortaokulu olduğu, daha sonraki fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Yedi sene sonrasına ait hava fotoğrafında, kütüphane haricindeki diğer halkevi yapılarının yıkılmış olduğu görülmektedir. 1975 yılında, halkevine ait arsada sadece kütüphane binası ve Kahramanmaraş Ortaokulu vardır. 1985 yılında eski kütüphane binasının önünde bir zemin çalışması olduğu anlaşılmaktadır. 1999 yılına ait hava fotoğrafı çok bulanık olduğundan sadece silüet halinde halkevinin kütüphane binası ve ortaokul binası seçilebilmektedir. Daha sonraki yıllara ait hava fotoğraflarına Google Earth uygulaması üzerinden erişilebilmiştir (**Resim 18**). Nisan 2006'da kütüphane binasının önündeki açık alan, basketbol sahası olarak kullanılmaktadır. Halkevine ait kütüphane binasının da okulun spor salonu olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Haziran 2021'de kütüphane ile ortaokul arasındaki alana daha büyük bir çim futbol sahası yapılmıştır. Uydu görüntülerine göre kütüphane binası, 2021 yılının Haziran ile Kasım ayları arasında bir dönemde

Resim 18. 1948-1985 yılları arasındaki Harita Genel Müdürlüğü hava fotoğrafları ve 2006-2023 yılları arasındaki Google Earth hava fotoğraflarında Maraş Halkevi ve civarı (yazar tarafından hazırlanmıştır).

yıkılmıştır. 6 Şubat 2023 depremi sebebiyle olsa gerek, Şubat 2023 tarihli uydu görüntüsünde Kahramanmaraş Ortaokulu'nun çatısında hasarlar görülmektedir. Bu görüntüde, okulun futbol sahasının deprem çadırları için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mayıs 2023'te Kahramanmaraş Ortaokulu mevcut değildir. Depremde ağır hasar alan binanın ilerleyen aylarda yıkıldığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak 1951 yılında kapatılan Maraş Halkevi'nin, 1952-1968 yılları arasında net olarak bilinmeyen bir tarihte, konferans salonu ve güzel sanatlar binası, parti ve halkevi bürolarının giriş kısmı; 1968-1975 yılları arasında yine net olarak bilinmeyen bir tarihte, parti ve halkevi büroları, aile toplantı salonu ve kütüphane ile bürolar arasındaki tampon bölgenin yıkılmış olduğu görülmektedir. Haziran-Kasım 2021 arasında bir tarihte ise kütüphane de yıkılmış olup günümüzde Maraş Halkevi'ne ait bir yapı kalmamıştır.

HALKEVLERİNİN KAPATILMASI, YIKIM VE İDEOLOJİ

Tek parti döneminin hâkim olduğu ortamda, parti ve devlet bütünleşmiş olduğundan, gerçekte partiye ait yapılar olan halkevleri, devlet yapısı olarak algılanmaktaydı (Yeşilkaya, 2003, 134). II. Dünya Savaşı sonrasında dünyaya yayılan demokrasi havası sonucu CHP hükümeti, ülkede demokrasiye ve çok partili rejime geçilmesi konusunda ilke kararları almış ve bu karar yeni partilerin kurulmasıyla uygulama alanına girmiştir

(Çeçen, 1990, 211). 1946 yılında demokrasiye geçiş ile, CHP halkevlerine daha bağımsız bir kuruluşmuş gibi yaklaşmaya başlamıştır. Halk da bu süreçte halkevlerinden uzaklaşmıştır. Bu dönemde, devlet ve yerel yönetimin bütçesinden halkevlerine aktarılan para kesilmiş, mali kaynaklar yetersiz kalmıştır (Şimşek, 2002, 207). Halkevleri, bünyesindeki kurslardan veya yayınlardan para almak üzere, tüzüklerinde bazı değişiklikler yaparak gelir elde etmeye çalışmışlar, ancak çok da başarılı olamamışlardır. CHP, çok partili dönemde, halkevlerinin tehdit altında olduğunu fark edince, bu yapıları özerk kamu kuruluşları statüsüne getirmek üzere yapılandırmak için bir rapor hazırlayıp 1947 yılında Genel Kurul'a sunmuştur. Bunun için bir komisyon kurulmuş ve halkevleri için yeni statüler düşünülmeye başlanmıştır. Ve bir kamu kuruluşu (tesis) haline getirilmeye karar verilmiştir (Şimşek, 2002, 210). Ancak siyasal olayların hızla gelişmesi, buna karşın CHP üst yönetiminin eski bürokratik alışkanlıklar nedeniyle ağır işlemesi sonucunda halkevleri için düşünülen değişiklikler, yaklaşan genel seçimler öncesinde gerçekleştirilememiştir (Çeçen, 1990, 237). 1946-1950 döneminde Demokrat Parti (DP) ve Cumhuriyet Halk Partisi, çok kez halkevleri konusunu konuşmalarına rağmen, ortak bir paydada buluşamamışlardır (Şimşek, 2002, 210). 14 Mayıs 1950'de DP iktidara gelmiştir. DP meclis grubu, bir yasa tasarısı hazırlamış ve 8 Ağustos 1951 günü bu tasarı, 5830 sayılı yasa olarak meclisten geçirilmiş ve hızla uygulamaya konmuştur. Böylelikle ülke çapında halkevleri kapatılmış ve tüm mal varlıklarına devlet tarafından el konulmuştur. Daha sonra bir de 5830 sayılı kanunla hazineye intikal eden menkul ve gayrimenkul malların idare ve tasfiyeleri hakkında yönetmelik çıkarılarak yürürlüğe konmuştur. Bu yönetmeliğe göre, halkevlerine ait arsalar, resmi daire yapımına uygun olmadığı takdirde satılacaktır. Boş binalar ise, öncelikle kamu hizmeti kullanımı için düşünülecek, buna elverişli olmayanlar satılacaktır. Hizmet için gerekli görülmeyen binalar kiraya verilecektir. Bu yönetmelik ve yasa ile, CHP'nin bütün varlığı elinden alınmıştır (Çeçen, 1990, 254). Ülke genelindeki pek çok halkevi binası valiliklerin emrine verilerek, hastane, okul ya da toplantı mekânları haline dönüştürülmüştür. Halkevlerinde mevcut bulunan eşyalar çeşitli kamu kuruluşlarına paylaştırılmış, yıllar boyunca halkevi kütüphanelerinde biriken kitaplar, lise ve ortaokullara dağıtılmıştır (Çakmak, 2015, 10). Böylece halkevlerinin somut izleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır ve bu kurumların temsil ettiği laik ideolojiye karşı bir duruş sergilenmiştir. DP, halkevlerinin toplumda yarattığı kültürel ve sosyal birikimi bir nevi eski rejim kalıntısı olarak değerlendirip bu mirası ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Her ne kadar binaların yıkılmasına ilişkin bir durum belirtilmemiş olsa da Maraş Halkevi özelinde yapılan bu çalışma ile, bazı halkevlerinin kapatılmasını takiben ilerleyen yıllarda, parça parça yıkıldığı da tespit edilmiştir. Kısaca halkevlerinin kapatılmasından sonra ideolojik yıkımın yanı sıra fiziksel bir yıkım da söz konusu olmuştur.

Halkevlerinin kapatılma arifesinde okuma-yazma oranının Cumhuriyet'in ilk yıllarına oranla üç kat arttığı görülmüştür (Doğaner, t.y., 5). Halkevleri ile ilgili çalışmalar, şehrin sosyal ve kültürel değişiminde halkevlerinin büyük rolü olduğunu göstermiştir (Gümüşalan, 2012, 297). Pek çok kaynakta halkevlerinin başarısı aktarılmıştır. Ancak bazı kaynaklarda bunun aksi yönünde yorumlar da bulunmaktadır. Şimşek (2002), tezini hazırlarken halkevleri konusunda karşısına çıkan pek çok kaynağın yanlı olduğunu tespit ettiğini, halkevlerinin işlevsel oldukları dönemde çok başarılı olarak gösterildiğini, ancak farklı kaynaklardan ele alınınca durumun pek de öyle olmadığını fark ettiğini belirtmiştir (Şimşek, 2002,

223). Benzer şekilde, İlhan Başgöz de (1995, 200, 201) halkevlerinin, işçi, köylü, küçük esnaf gibi kimselere ulaşamadığını, halkevleri üyelerinin genellikle, başka yerde eğitilmekte olan öğrenciler, bürokratlar ve devlet memurları olduğunu söylemiştir. Başgöz (1995, 200), halkevi çalışmalarına katılan kişilerin mesleklerinin belirtildiği istatistiklerden de şüphe edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kendisi, Ankara Halkevi'nin çalışmalarına beş yıl katılmış ancak bu süreçte hiç işçi üyeye rastlamamıştır. Oysaki aynı yıllarda, istatistiklerde 3.339 işçinin olduğu belirtilmiştir. Şimşek (2002, 222), halkevlerinde düzenlenen etkinliklerin çoğunun halkın beğenisine ve entelektüel düzenine uygun olmadığını belirtir. Devlet-toplum ayrımının halkevlerinde de tamamen korunduğunu, bunun sebebini, iktidarın, halkı kendi siyasi ve kültürel değerlerini istediği gibi aşılayabileceği boş bir levha olarak görmesi olarak tanımlar.

Halkevleri, 1960 ve 1980 askeri darbelerinden sonra iki kez daha açılmış ancak bağımsız dernek statüsünde açıldıklarından, eski dönemdeki ekonomik kaynaklarının bu dönemde olmamasından ve eski popülaritelerini yitirmiş olduklarından geçmişteki gibi varlık gösterememişlerdir (Şimşek, 2002, 210).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Maraş Halkevi binasının inşa edilmesi için, belediyeye borçlarının ödenmesi, yeni bina yapımı için arsa tespit ve temin süreci, arsanın genişletilmesi, arsa için finansman temini, planlama, tasarım ve inşa süreçleri, 1932 yılından 1948 yılına kadar 16 yıllık bir süreçte tamamlanabilmiştir. Arsa tespit edildikten sonra, üzerinde yer alan harap durumdaki Abarabaşı Kilisesi, eski manastır binası, hastane ve daha sonra yan arsa satın alınarak dokuz yıl süresince, halkevinin konumlanacağı alanı genişletme çabaları olmuştur. Her yeni gelen yöneticinin daha geniş arsaya daha büyük bir yapı yapmak istemesi, kendi aralarındaki güç savaşlarına işaret eder. Bu süreçte alınan kararlarda, Halkevi Başkanı ve İl Yönetim Kurulu Başkanı Halit Onaran, Trabzon Milletvekili Mithat Aydın, Vali ve Parti Başkanı Osman Şahinbaş önemli rol oynamış, neredeyse tüm kararlar bu yöneticiler tarafından alınmıştır. Bu dönemde Genel Sekreterlik, genellikle para işlerinde karar mercii olmuş, tasarım kararları, Halkevi veya İl Yönetim Kurulu Başkanlarına, valilere bırakılmıştır. Bu kişilerin mimarlık eğitimi almadan bir yapının inşa sürecinde bu denli büyük rollerinin olması tartışmalıdır. Daha önce belirtildiği gibi, 1935'te parti tüzüğünde yapılan değişiklikle halkevlerine ait kararların CHP Genel Yönetim Kurulu tarafından alınması gerektiği belirtilmiş olmasına rağmen Maraş Halkevi uygulamasında bunun gerçekleşmediği görülmektedir. Özellikle tarihî değer taşıyan Abarabaşı Kilisesi ve Latin Manastırı'nın yapısal olarak onarılarak kullanılabilecek durumda olmasına rağmen, CHP Genel Sekreterliği'nin önerisi hiçe sayılarak, Halit Onaran tarafından verilen kararla yıkılmasının tercih edilmesi, hem bürokratik hiyerarşinin ihlal edilmesine, hem de koruma alanında geri dönülmez bir hata yapılmasına sebep olmuştur. Oysaki, bu kararın alınmasından iki sene önce, belediye ve özel idarelerin, tarihî yapıları imar çalışmaları uğruna yıkmak istedikleri konusu gündeme gelmiş ve 1933'te ulusal bir Anıtları Koruma Kurulu oluşturulmuştu. Kültür Bakanlığı'nın bütçesi arttırılarak, tarihî yapıların tespiti, tescili, rölövesi ve onarılması için hizmet edilmesi gerekliliği belirtilmişti (Madran, 1996, 70). Buna rağmen henüz tarihi yapıları koruma bilincinin, yöneticilerde oluşmadığı görülmektedir. Abarabaşı Kilisesi ve Latin Manastırı'nın korunup korunmaması kararı,

bu dönemdeki koruma çabalarına rağmen, kişisel tercihlere bırakılmıştır. Benzer şekilde Maraş Valisi Osman Şahinbaş'ın da kimseye danışmadan yan arsayı satın alması, üstelik satın aldığı kişiye arsa ücretinin tamamını vermeden, izinsiz olarak burada inşaata başlaması ve programsızca halkevi bütçesindeki parayı harcaması, yönetimsel bir sorun olmuştur. Arsasını satan kişi, parasını almak için uzun süre üst makamlara dilekçeler yazmış ve zor durumda olduğunu belirtmiştir. Bu noktada halka gösterilen saygı konusunda da CHP yönetiminde yer alanların oldukça yanlış tutumlar sergiledikleri görülmektedir. Bir başka yönetimsel sorun ile Maraş Halkevi'nin inşa sürecinde karşılaşılmıştır. Halkevi binalarının temellerinin topluca atılması, tüm halkevi için ayrılan ödeneğin neredeyse tamamının kullanılmasına sebep olmuştur. Burada da bütçe ve inşa süreci yönetiminin başarılı bir şekilde yapılamadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, bu durumun temeller atıldıktan ve harcama yapıldıktan sonra öğrenilmesi ise denetim eksikliğine işaret etmektedir. Kısaca, Maraş Halkevi inşası sürecinde, yöneticilerin bağımsız ve vurdumduymaz tutumları ve oldukça geniş yetkilerinin, pek çok yanlış kararların alınmasına ve halkevi inşası sürecinin gecikmesine sebep olduğu görülmektedir.

Halkevi binalarının yapım teknikleri incelendiğinde, genellikle betonarme kullanılmış olduğu, kâgir yapım tekniğinin ise nadiren ve genellikle 1940'lı yıllardan sonra görüldüğü dikkati çekmektedir. İlhan Tekeli (1998, 4), 1923-1950 arasındaki dönemde modern-geleneksel olma ikilemlerinin yaşanmış olduğunu söyler (Kayın, 2008). 1942 tarihli CHP Talimatnamesindeki yerel malzeme kullanım isteği, bununla ilişkilendirilebilir. Maraş Halkevi'nin mimarisinde, bu talimatnamede belirtilen yerel malzeme ve işçilik kullanılması önerisi göz önünde tutulmuştur. Bunda, Maraş Halkevi'nin inşa tarihinin diğer pek çok halkevine nazaran daha geç olmasının ve Talimatnamenin yayınlanmasından hemen sonraki sene tasarım çalışmalarının başlamasının payının olduğu düşünülmektedir. 1943'te Talimatnamede belirtilen hususlara göre bir mimari proje yarışması düzenlenmesi girişimi olmuş ancak gerçekleşmemiş, 1945'te ise inşaat, yerel malzemelerle ve ustalarca yapılmak üzere başlamış, 1948'de tamamlanmıştır. Yöresel taş, ahşap ve demir ustaları, halkevi inşaatında önemli rol oynamıştır. Ahşap kapı, pencere, kepenk ve dikmeler, taş ve mozaik merdiven ile döşeme kaplamaları, demir korkuluklar, dönemin yerel malzemeleriyle yapılmış mimari öğelerdendir. Duvarlar kesme ve ince yonu taş duvar tekniğiyle, bölgedeki ustalarca inşa edilmiştir. Yerel malzeme kullanımında, ekonomik şartlar göz önüne alındığında, kilise ve manastır taşlarından faydalanma ihtiyacının da rol oynadığı düşünülmektedir. Bu dönemde, yakında aktif taş ocaklarının olması da önem taşımıştır. Maraş Halkevi'nin planı Mimar Asım tarafından çizilmiş, daha sonra farklı kişilerden planlar hakkında görüşler alınmıştır. Plan şeması ve yalın cepheleriyle Maraş Halkevi, eski yapılara öykünmeden, modern bir planlama anlayışıyla, yerel malzeme ve işçilikle inşa edilmiş önemli bir yapı olmuştur.

Maraş Halkevi, faaliyet gösterdiği 1948-1951 arasındaki dönemde halkın aydınlatılması için pek çok etkinliğe ev sahipliği yapmış, halkın yeni bir toplanma mekânı olmuştur (Gümüşalan, 2014). Her ne kadar şehrin kültür ve medeniyet konusunda gelişmesi için çalışıldıysa da Halkevi yöneticileri ve CHP'nin yapmış olduğu yoklamalarda, istenilen seviyeye ulaşılamadığı görülmüştür (Gümüşalan, 2014). Halkevi yöneticileri bu duruma bütçe yetersizliği ve suistimallerle birlikte kısa sürede çok fazla başkan değişiminin yapılmasını göstermişlerdir (Gümüşalan, 2014, 169; Tombul, 2019, 123).

Bu kadar uzun zaman diliminde, pek çok aktörün rolü ve yüksek meblağlarla inşa edilmiş olan Maraş Halkevi 1951'de DP tarafından çıkarılan yasayla kapatılmış olup binalarının herhangi bir işlevle kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Binalar, 1952-1968 yılları arasında net olarak bilinmeyen bir tarihte yıkılmaya başlanmış, önce giriş binası, konferans salonu ve güzel sanatlar binası, 1968-1975 yılları arasında bilinmeyen bir tarihte gazino, parti ve halkevi büroları bölümü, son olarak da 2021'de kütüphane binası yıkılmış olup günümüzde halkevine ait hiçbir yapı mevcut değildir. Yıkıma halkevinin giriş bölümü ve en büyük ve gösterişli yapısı olan konferans salonundan başlanmasının ideolojik temellere dayandığı düşünülmektedir. Cumhuriyet dönemine özgü yapılardan olan ve adeta dönemin aydınlanma mekanları olmuş, yıllar süren çabalarla inşa edilmiş halkevlerinin bir yönetmelikle kapatılması, harcanmış para ve emeklerin hiçe sayılması, ülkenin geçmişine ışık tutan bu gibi kültürel değer taşıyan varlıklarının korunamaması, büyük kayıp olmuştur. Üstelik Maraş Halkevi'nin sadece üç yıl faal olması ve kapatıldıktan kısa bir süre sonra, kilise taşları gibi oldukça sağlam malzeme ve mimariyle inşa edilmiş olmasına rağmen farklı işlevlerle kullanılmak yerine yıkımına başlanması, Maraş Halkevi'nin yıkımının arkasında ideolojik nedenlerin olduğunu düşündürmektedir. Elbette ki bu dönemde farklı işlevle kullanılan halkevi binaları da olmuştur. Ancak bunun istisnalarının da olduğu Maraş Halkevi'nde görülmektedir.

Maraş Halkevi oldukça geç tarihli bir halkevidir. Öyle ki, 1947'de halkevlerinin özerk kamu kuruluşu statüsüne getirilmesi gündemdeyken, Ocak 1948'de halkevi inşaatı için istenen ödeme yapılmıştır. Bu da parti yönetiminin halkevlerine verdiği değeri göstermekte ve halkevlerinin sonunun bu denli kötü olacağını aklından bile geçirmediğini düşündürmektedir. 1949'da Maraş Halkevi için tekrar ödenek talep edildiğinde gelen cevap olumsuz olmuş, inşaatı yarım kalmış binalara bile ödeme yapılamadığı belirtilmiştir. Bu dönemde, partide ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını takiben, dönemin modernleşme projesinin bir parçası olarak halkın eğitilmesi ve ülkenin kalkınması için inşa edilmiş, tek parti döneminin en önemli kültürel kurumlarından biri olan halkevleri, geniş kitlelere ulaşmıştır. Tek parti döneminde devletin bütçesinin de aktarıldığı, milli varlık olan halkevleri, DP döneminde ideolojik amaçlarla kapatılmış, bazıları yeni işlev verilerek kullanılmış, bazıları satılmış, bazıları ise kapatıldıktan bir süre sonra yıkılmıştır. Atatürk, modernleşme sürecinde geçmişin değerlerine sahip çıkmayı ve bunu ulusal kimlik inşasıyla bütünleştirmeyi hedeflemiştir. Maraş Halkevi'nde uygulama öncesinde arsadaki tarihî yapıların yıktırıldığı göz önüne alındığında, halkevi inşaatı süresince verilen kararlarda geçmişteki tarihî değerlere pek de sahip çıkıldığı söylenemez. Ancak Maraş Halkevi, ulusal kimliğin aktarıldığı önemli bir Cumhuriyet dönemi yapısı olmuştur. İnşa öncesinden yıkımına, Maraş Halkevi'nin inşa edilmesi sürecinin bu kadar uzun sürmesindeki sebepler özetle; yönetimsel sorunlar, hiyerarşik yapı ihlali, güç savaşları, yöneticilerin sorumsuz davranışları, ekonomik yetersizlikler, inşaat yönetimi kontrolü ve bütçe yönetimi konularında bilgi eksikliği olarak sayılabilir. Halkevinin yıkılmasında ise sebebin tamamen ideolojik olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Adana Halk Evi Binası (t.y.) *Kültür Envanteri* [https://kulturenvanteri.com/tr/yer/adana-halkevi-binasi/#17.1/36.993164/35.325768] Erişim Tarihi: 16.09.2024

Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu (Halkevi Binası) (t.y.) *Alan Başkanlığı.* [https://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/ahmet-vefik-pasa-tiyatrosu-halkevi-binasi/] Erişim Tarihi (16.09.2024).

ALPASLAN, E., KOCAOĞLAN, H. (2022) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gaziantep ve Maraş Halkevi Öncülüğünde Dil Bayramı Kutlamaları, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21(3) 1699-719.

ALTAY, S. (2016) Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* (23) 162-206.

ARIKAN, Z. (1999) Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi, *Atatürk Yolu Dergisi* 6(23) 261-81.

BERBER, Ö. (2010) *Erken Cumhuriyet Dönemi Modern Mimarlık Örneklerinden Kadıköy Halkevi Binası Restorasyon Projesi*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

BİNARK, İ. (t.y.) *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943), 1. Cilt,* Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 36, Ankara.

BOĞAZLIYAN, B. (2011) *Bir Halk Eğitim Kurumu Olarak Amasya Halkevi*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi (1932) Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara.

C.H.P. Halkevleri Halkodaları 1932-1942 (1942) Alâeddin Kıral Basımevi, İstanbul ve Ankara

C.H.P. 17. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları (1949) Ulus Basımevi, Ankara.

ÇAKMAK, F. (2015) Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması, *History Studies*, 7(3) 1-21.

ÇEÇEN, A. (1990) *Atatürk'ün Kültür Kurumu: Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

ÇELEBİ GÜRKAN, Ü. (2022) Modernin İzini Sürmek: Yok Olan Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Örneği Olarak Isparta Halkevi Binası, *İdealkent*, 13(35) 97-137.

ÇOKER, F. (t.y.) *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935. I. Cilt,* TBMM Vakfı Yayınları No.: 11, Ankara.

DOĞAN, H. (2017) *Maraş Halkevi ve Faaliyetleri*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

DOĞANER, Y. (t.y.) *Halkevleri, Atatürk Ansiklopedisi.* [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halkevleri/] Erişim Tarihi (13.09.2024)

DURUKAN, A. (2006) *Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Düşüncesinin Yaşama ve Mekâna Yansımaları: Halkevi Binaları Örneği*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimarlık Bölümü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

DÜZENLİ, H.İ., DÜZENLİ, E. (2019) 100 Yıl Önce-100 Yıl Sonra Mardin: Birinci Cadde ve Halkevi Binası Üzerinden Bir Modern Kent Okuması, *Megaron* 14 (1) 103-21.

Eskişehir'e Yakışacak Proje (2022) *Eskişehir Büyükşehir Belediyesi.* [https://www.eskisehir.bel.tr/icerik-detay.php?icerik_id=7550&cat_icerik=1&menu_id=24;%20https://dadmimarlik.com/p/eskisehir-halkevi] Erişim Tarihi (16.09.2024).

Finike Halk Eğitimi Merkezi (t.y.) *T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.* [https://finikehalkegitim.meb.k12.tr/07/05/124389/okulumuz_hakkinda.html] Erişim Tarihi (16.09.2024).

GÖNEN, C. (2016) *Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş*, Lazer Yayınları, Ankara.

GÜÇLÜ, M. (2022) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Finike-Kaş Kaza Teşkilatı ve Halkevlerinin İnşası (1923-1951), *Tarih İncelemeleri Dergisi* 37(1), 215-43

GÜMÜŞALAN, N. (2012) *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Tarih Bölümü, Selçuk Üniversitesi, Kahramanmaraş.

GÜMÜŞALAN, N. (2014) Maraş Halkevi ve Faaliyetleri, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 10(19) 147-71.

GÜNAY, N. (2019) Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı. *Türkiyat Mecmuası 'Milli Mücadele' Özel Sayısı* (29) 47-74.

GÜNEŞ, İ. (t.y.). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM V. Dönem (1935-1939) II. Cilt*, TBMM Vakfı Yayınları No.: 26, Ankara.

GÜNKÖR, C. (2017) Eğitim ve Kalkınma İlişkisinin İncelenmesi, *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi* 3(1) 14-32.

İLBEY, A.D. (2020) *Ermeni Şükrü'nün Maraşlılara İhaneti.* [https://www.marasgundem.com.tr/makale/ermeni-sukrunun-maraslilara-ihaneti-17404] Erişim Tarihi (16.09.2024).

KAYIN, E. (2008) Türkiye Koruma Tarihindeki Kırılmalar, *Mimarlık Dergisi* 343 [http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=354&RecID=1970#_edn12] Erişim Tarihi (16.09.2024).

KEŞİŞYAN, V. (2013) *Maraş-Manastırlar, Adak Yerleri ve Kiliseler.* [https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/maras-sancagi/din/kiliseler-ve-adak-yerleri.html] Erişim Tarihi (16.09.2024).

Kocaeli'nde Tarihi Halkevi Binasının Restorasyonu Tamamlandı (2024) *TRT Haber.* [https://www.trthaber.com/haber/guncel/kocaelide-tarihi-halkevi-binasinin-restorasyonu-tamamlandi-868606.html] Erişim Tarihi (16.09.2024).

KOÇ, K. (2010) *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.

KÖMÜRCÜ, A. (1938) Manisa Halkevi Projesi, *Arkitekt* 1938 (10-11) 295.

KULÖZÜ, N. (2017) Yitirilen Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Mirası: Erzurum Halkevi, *Mimarlık Dergisi* 395. [http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=409&RecID=4188] Erişim Tarihi (16.09.2024).

MADRAN, E. (1996) Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-I, *ODTÜ MFD* 16(1-2) 59-97.

Maraş: Vilayet Gazetesi (1936) Sayı 144-5, 2 Temmuz 1936, 1.

Maraş: Vilayet Gazetesi (1945) Sayı 617, 8 Eylül 1945, 1-2.

Maraş: Vilayet Gazetesi (1934) Sayı: 47, 31 Temmuz 1934, 1.

Maraş'ta Bir Devr-i Âlem (2012) Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş.

MEMİŞ, S. (2022) *Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmenin Mimarlığa Yansımaları: Seyfi Arkan'ın İzmit Halkevi Binası Örneği*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, İstanbul Gedik Üniversitesi, İstanbul.

ORAL, M. (2002) Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 53(18), 499-520.

ORAN, A.S. (1940) Konya Halkevi Binası Projesi, *Arkitekt* 09-10 (117-118), 198-202.

ÖZDEMİR, Y., AKTAŞ, E. (2011) Halkevleri (1932'den 1951'e), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (45) 235-62.

ÖZER, S. (2015) Burdur Halkevi ve Faaliyetleri (1935-1951), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11 (22) 331-62.

ÖZTÜRK, C. (2021) Atatürk Döneminde Eğitim-Öğretim. *Atatürk Ansiklopedisi*. [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-egitim-ogretim/] Erişim Tarihi (2.11.2023)

ÖZTÜRK, K. (t.y.) *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem 1927-1931 III. Cilt*, TBMM Vakfı Yayınları No.:10, Ankara.

PAKÖZ, A. (2016) Kahramanmaraş'ta Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Evi: Çiftarslan Evi, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 5(1) 57-69.

Sivas Halkevi Projesi Müsabakası (1939) *Arkitekt* 1939 (3-4) 65-8.

ŞEVKAN, P. (2019*) Mersin Tren Garı-Halkevi Arasındaki Tarihi Kent Dokusunda Bulunan Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi Kamu Yapılarının İncelenmesi*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, Toros Üniversitesi, Mersin.

ŞİMŞEK, S. (2002) *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

TEKELİ, İ. (1998) Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, ed. Y. Sey, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul; 1-24.

TEKİN, D. (2017) *Toplumsal Bellek ve Mekân: Zonguldak Halkevi Binası*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

TEMİZHAN, O. (2006) *Halkevleri ve Halkevlerinin 1932–1940 Arası Eğitim Faaliyetleri*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara.

TİTİZ, H. (2012) *Cumhuriyet Döneminde Halkevlerinin Eğitim ve Tarih Çalışmaları 1932-1951 (Akdeniz Bölgesi Örneği)*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi, Adana.

TOMBUL, Y. (2019) *Cumhuriyet Dönemi Maraş Basını ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Gelişiminin Basındaki Yansımaları (1923-1990)*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

TOMSU, L. (1938) Şehremini Halkevi Projesi İzah Notu, *Arkitekt* 1938 (9) 253-6.

YEŞİLKAYA, N.G. (1997) *İdeoloji Mimarlık İlişkisi ve Türkiye'de Halkevi Binaları: 1932–1946*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, Gazi Üniversitesi, Ankara.

YEŞİLKAYA, N.G. (2003) *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, İ., GÜNEŞ, G. (2022) Çine Halkevi ve Faaliyetleri 1938-1951, *Belgi Dergisi* (24) 113-29.

YORULMAZ, Ş. (2000) Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Kültür Kurumları, *OTAM* (11) 733.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri

DH.TMIK.M.210/60: Maraş'taki Abarabaşı'ndaki Latin manastırına kilise inşasının ferman-ı aliye uygun olduğu. Tarih: Hicri 7.10.1323

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

490-1-0-0, 1661-781-1: Finike Halkevi binasının planları. 27.04.1945

490-1-0-0, 1661-782-1: Kaş, Serik, Manavgat ve Finike halkevleri bina inşaatlarına yapılan yardımlar ile masraflar. 24.06.1939

490-1-0-0, 1676-831-1: Bursa Halkevi 1. kısım inşaatına ait plan ve projeler. 1940.

490-1-0-0, 1652-748-1: Amasya'da yaptırılacak parti ve halkevi binasına ait planlar. 01.03.1938

490-1-0-0, 1663-790-1: Aydın Çine Halkevi binasının planları. 02.01.1944.

490-1-0-0, 1676-831-1: Bursa Halkevi 1. kısım inşaatına ait plan ve projeler. 1940.

490-1-0-0, 1714-970-1: Bayburt Halkevi binası ikmal inşaatına ait planlar ile keşif cetvelleri. 16.09.1948

490-1-0-0, 1725-1013-1: Kadıköy Halkevi binasına ait planlar. 1940

490-1-0-0, 1760-1143-1: Manisa'nın Akhisar Halkevi binasına ait plan ve fotoğraflar. 01.09.1944

490-1-0-0, 1794-1272-1: Urfa Halkevi binasına ait proje ve planlar. t.y.

490-1-0-0, 1797-1288-1: Bartın Halkevi planları. 02.05.1946

490-1-0-0, 1763-1153-1: Maraş'ın Pazarcık ilçesinde yaptırılan halkevi binasının eksiklerinin tamamlanması. 29.08.1945

490-1-0-0, 1763-1153-2: Maraş'ın Göksun ilçesinde yaptırılacak halkevi binası için arsa temini. 04.09.1945

490-1-0-0, 1763-1154-1: Maraş'ın Elbistan ilçesinde ödenek olmadığından halkevi binası yaptırılamayacağı. 29.07.1948

490-1-0-0, 1763-1154-2: Andırın Halkevi inşası ve tamiratı ile Maraş Halkevi için yapılan binanın sigorta ve mobilya ihtiyacının karşılanması. 18.03.1950

490-1-0-0, 1763-1155-1: Maraş'ta bulunan Partiye ait bazı emlakın satışı ile Maraş Halkevi inşaatı. 20.04.1948

490-1-0-0, 1763-1156-1: Maraş Halkevi inşaatı ve buna ait planlar. 16.04.1945

Received: 04.11.2023; **Final Text:** 09.01.2025

Keywords: People's houses; natural stone; Republican period architecture; Kahramanmaraş; Abarabaşı Church

A REPUBLICAN BUILDING CONSTRUCTED WITH LOCAL MATERIALS: MARAŞ PEOPLE'S HOUSE FROM PRE-CONSTRUCTION WORKS TO DEMOLITION

This study examines the Maraş People's House, which differs from many other reinforced concrete people's houses in that it was built with local materials and craftsmanship, in the light of the documents of the Presidential archive (Cumhurbaşkanlığı Arşivi). Starting from the payment of debts before the construction of the People's House, the study examines the identification and procurement of the land, the planning process, the administrative and economic structure of the People's House, the design process including the site plan, architecture and program, the construction process and the post-construction process. The main source of the study is two files from the Presidential Archives, which contain 340 documents consisting of correspondence or drawings. In addition, aerial photographs from the General Directorate of Mapping (Harita Genel Müdürlüğü) shed light on the demolition process of the buildings.

Before the new building was constructed, the Maraş People's House continued its activities in the building left over from the Türk Ocağı. The Republican People's Party (CHP) building was located in an old structure. This situation led the Party to construct a new building that would be used as both the People's House and the party building, and thus work began on the construction of the Maraş People's House. In 1932, the party sold some of its properties to raise funds for the People's House, and in 1935, Halit Onaran, the president of the Maraş People's House, had Necmettin Bey, the architect of Izmir's private accounting office, and a month later, architect Asım draw a project. Then the search for a location began. Architect Asım proposed that a community house be built on the site of the ruined Abarabaşı church, located on a high hill in Maraş, and the Latin Monastery next to it, which was used as a trachoma hospital. Although the CHP General Secretariat suggested that the church be restored and used as the conference hall of the people's house, Onaran rejected this decision. In 1937, the stones of the church and monastery were dismantled and stored to be used in the construction of the people's house. However, the purchase of the hometown hospital and then the adjacent land in order to be located on a larger plot of land and build a much larger community center delayed the start of construction. Finally, in 1943, initiatives for the

construction of the public house were accelerated. An architectural project competition was planned for the Maraş People's House building. The aim of the competition was to design a modern building using local materials. However, the competition did not materialize and architect Asım's project was implemented. On August 30, 1945, the construction of the People's House building began and was completed in 1948.

The People's House building consisted of a library, a conference hall, a fine arts center, a family meeting hall and offices for the party and the People's House. Each building has its own structure and is connected to each other by low buildings acting as buffers. The construction technique was masonry, the materials used were stone and reinforced concrete in the conference hall beams. Depending on the importance of the space, fine masonry and cut stone construction techniques were preferred for the walls. After 13 years of labor and three years of construction to acquire the land and secure the necessary financing, this large complex could only operate for three years, during which time it contributed to the educational and cultural development of the people. Administrative problems, violation of the hierarchical structure, power struggles, irresponsible behavior of administrators, economic inadequacies, lack of knowledge on construction management, control and budget management were some of the reasons for the delay in the construction of the People's House.

At an unknown date between 1952 and 1968, the entrance, the conference hall and the fine arts building were demolished; at an unknown date between 1968 and 1975, the party and community center offices, the family meeting hall, and in 2021 the library were demolished, and the People's House does not exist today. The Maraş People's House, which was built of very strong church stones, was demolished for ideological purposes in a short time. Like other people's houses, the demolition of the Maraş People's House caused both material and moral damage to the country.

YEREL MALZEME İLE İNŞA EDİLMİŞ BİR CUMHURİYET DÖNEMİ YAPISI: İNŞA ÖNCESİ ÇALIŞMALARDAN YIKIMA MARAŞ HALKEVİ

Bu çalışma, yerel malzeme ve işçilikle inşa edilmiş olması açısından betonarme halkevlerinden farklılaşan Maraş Halkevi'ni, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri ışığında incelemektedir. Çalışmada, halkevinin inşası öncesi borçların ödenmesinden başlanarak, arsanın tespit ve temin süreci, planlama süreci, idari ve ekonomik yapısı, vaziyet planı, mimarisi ve programını kapsayan tasarım süreci, inşa süreci ve sonrası ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında esas kaynak olan iki Cumhuriyet Arşivi dosyasında yer alan yazışma ve çizimlerden oluşan 340 belge incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bunların yanı sıra Harita Genel Müdürlüğü'nden temin edilen hava fotoğrafları ile binaların yıkım sürecine ışık tutulmuştur.

Maraş Halkevi, çalışmaya konu olan yeni binası inşa edilmeden önce, kapatılan Türk Ocağı binasında faaliyetlerini sürdürmekteydi. Cumhuriyet Halk Partisi yönetim binası ise oldukça eskiydi. Bu durum Parti'yi hem halkevi hem de parti binası olarak kullanılacak yeni bir bina inşa etmeye yöneltti ve böylece Maraş Halkevi'nin inşası için çalışmalar başladı. 1932 yılında parti, halkevine kaynak yaratmak için bazı mülklerini sattı ve 1935 yılında Maraş Halkevi Başkanı Halit Onaran, İzmir Özel Muhasebe Bürosu Mimarı Necmettin Bey'e, bir ay sonra da Bayındırlık

Planı araştırmaları için Maraş'a gelen Mimar Asım'a birer proje çizdirdi. Bunun akabinde yer arayışına başlandı. Mimar Asım, Maraş'ta yüksek bir tepede bulunan harap durumdaki Abarabaşı Kilisesi ve yanındaki Trahom Hastanesi olarak kullanılan Latin Manastırı'nın yerine bir halkevi yapılmasını önerdi. CHP Genel Sekreterliği tarafından kilisenin restore edilerek halkevinin konferans salonu binası olarak kullanılması önerilmişse de Onaran bu kararı reddetmiştir. 1937'de kilise ve manastırın taşları sökülerek halkevinin yapımında kullanılmak üzere depolanmıştır. Ancak, daha geniş bir arazide konumlanmak ve çok daha büyük bir halkevi inşa etmek için Memleket Hastanesi'nin ve ardından bitişiğindeki arazinin satın alınması, inşaatın başlamasını geciktirmiştir. Nihayet 1943 yılında halkevinin inşası için girişimler hızlanmış, Maraş Halkevi binası için bir mimari proje yarışması planlanmıştır. Yarışmanın amacı, yerel malzemelerin kullanımıyla modern bir yapı tasarlamak olmuştur. Ancak yarışma gerçekleşmemiş ve Mimar Asım'ın projesi uygulanmıştır. 30 Ağustos 1945 tarihinde yapımına başlanan Maraş Halkevi binası 1948 yılında tamamlanmıştır. Halkevi binası, kütüphane, konferans salonu, güzel sanatlar merkezi, aile toplantı salonu ile parti ve halkevi yönetim binalarından oluşmaktaydı. Bu binalar birbirlerine, alçak birimlerle bağlanmıştı. İnşaat tekniği olarak kâgir sistem, malzeme olarak taş, ve konferans salonu binası hatılında betonarme kullanılmıştır. Mekânın önemine göre duvarlarda ince yonu ve kesme taş yapım tekniği tercih edilmiştir.

Arazinin elde edilmesi ve gerekli finansmanın sağlanması için verilen 13 yıllık emeğin ve üç yıllık inşaat sürecinin ardından, bu büyük kompleks sadece üç yıl faaliyet gösterebilmiş, bu süreçte halkın eğitim ve kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur. Halkevinin inşa sürecinde, yönetimsel sorunlar, hiyerarşik yapı ihlali, güç savaşları, yöneticilerin sorumsuz davranışları, ekonomik yetersizlikler, inşaat yönetimi kontrolü ve bütçe yönetimi konularında bilgi eksikliği gibi sebeplerin, halkevi inşası sürecinin gecikmesine sebep olduğu görülmektedir. 1952-1968 yılları arasında net olarak bilinmeyen bir tarihte önce binanın giriş kısmı, konferans salonu ve güzel sanatlar binası, 1968-1975 yılları arasında yine net olarak bilinmeyen bir tarihte, parti ve halkevi büroları, aile toplantı salonu ve 2021'de kütüphanesi yıkılmış olup halkevi günümüzde mevcut değildir. Oldukça sağlam kilise taşlarından inşa edilmiş olan Maraş Halkevi, kısa sürede ideolojik amaçlarla yıkılmıştır. Diğer halkevleri gibi Maraş Halkevi'nin de yıkılması ülkeye hem maddi hem de manevi zarar vermiştir.

SEZGİ GİRAY KÜÇÜK; B. Arch, M. Sc., PhD.
Received her B. Arch from Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Architecture (2002-2008). Earned her M. Sc. and PhD. in restoration from İstanbul Technical University (2008-2012; 2012-2018). Major research interests include changing urban texture in the historical environment, mosque and church architecture, the use of materials in historical buildings.
sezgi.giray.kucuk@msgsu.edu.tr

METU JFA 2025/1
(42:1) *65-99*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.3

KAMUDA ÇALIŞAN BİR RESSAM MİMARIN [FOTO]BİYOGRAFİSİ: TOĞAN DÜZGÖREN (1914-2008) (1)

Elif TEKTAŞ*, Neşe GURALLAR**

Alındı: 03.04.2024; **Son Metin:** 25.02.2025

Anahtar Sözcükler: ressam mimar; kamu mimarı; biyografi; fotobiyografi; mimarlık meslek tarihi.

1. Bu makale, yazarın doktora çalışması kapsamında ele aldığı biyografi, tarih yazımı ve yöntemsel tartışmalarla ilişkilidir; ancak burada incelenen mimar, doktora tez konusunu oluşturmamaktadır.

2. *Ordinary People and Everyday Life: Perspectives on the New Social History* (Gardner ve Adams, Ed., 1983), *The Good News about Life History* (McCall ve Wittner, 1990) gibi çalışmalar sıradan insanların rutin ve gündelik deneyimlerini içeren yaşam öyküleri yazılmasının tarih için gerekliliği, önemi ve katkılarını aktarır. Örneğin Laurel Ulrich'in *A Midwifes Tale* isimli kitabı on sekizinci yüzyılda yaşamış bir kadının günlüklerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Günlükler, mektuplar gibi tarihsel bilgi kaynakları bu insanların belirli bir zaman dilimindeki kişisel deneyimleri hakkında fikir vermektedir. Bu bilgiler tarihteki boşlukları doldurmakta, kayıtlarda yer almayan diğer isimleri, ortamı ve toplumu farklı açılardan anlatmaktadır.

* *Corresponding Author;* Department of Architecture, Gazi University Graduate School of Natural and Applied Sciences, Ankara, TÜRKİYE.

** Department of Architecture, Faculty of Architecture and Design, TED University, Ankara, TÜRKİYE.

GİRİŞ

Tarih yazımında biyografilerin taşıdığı önem açıktır. Mimarlık tarih yazımının da büyük ölçüde mimarların hayat hikâyeleri etrafında şekillendiği bilinir (Leach, 2015; Châtelet, 2007). Bu ilgi, ağırlıkla yaratıcı deha mitosu üzerine kuruludur ve star mimarlara odaklıdır. Oysa, 1970'lerden itibaren gelişen, yeni toplumsal tarih, mikro tarih, feminizm, ve postkolonyalizm tartışmaları, büyük kahramanlardan çok, geri planda kalan bireyleri ve sıradan insanları **(2)** biyografinin konusu haline getirmiştir (Caine, 2019). Mimarlık tarih yazımında da biyografilere olan ilginin star isimlerden uzaklaşması, mimarlık dünyasını çok daha zengin ve geniş ilişkiler ağı içinde kavramamıza yardımcı olacaktır. Star mimarların yanında seslerini duymaya pek alışkın olmadığımız meslek insanları, mimarlık tarih yazımını farklı perspektiflerle kurgulamamıza olanak sağlayacaktır.

Toğan Düzgören (1914-2008) bu sessiz ve mütevazı tanıklardan biridir. 1939 yılında Stuttgart'ta başladığı ve Avrupa'nın farklı okullarında devam ettiği mimarlık eğitimini, 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde tamamlar. Ailesine bıraktığı arşiv **(3)** 1920'li yılların sonunda alınan lise eğitimi, 1930-1950 yılları arasında Avrupa ve Türkiye'de mimarlık eğitiminin seyri ve 1950-1979 yıllarına ait bir meslek yaşamının öyküsünü sunmaktadır. Milano'dan, Zürih'e çok sayıda Avrupa kentinin yanı sıra Anadolu'da onlarca kente ve kasabaya ait fotoğraflar ve sulu boya resimler ile 1940'lardan 1970'lere tanıklık eder.

Büyük başarılar ve kahramanlık öyküleri değil, sıradan insanların yaşam öykülerini ele alırken geçmişi şimdiki zamana aktaran fotoğraf, resim, çizim, mektup, günlük, not defterleri gibi belgeler değer kazanmaktadır. Bu belgelerin analizinde biyografi yazımına özgün, sınırları tanımlı metodlardan söz edilemez (Bornat, 2008). Benton (2011), biyografi yazarlığının ve metinlerini oluşturma süreçlerinin seçici, yorumlayıcı ve doğası gereği yaratıcı olduğuna işaret eder. Elimizdeki fotoğrafların

zenginliği de bizi fotobiyografik niteliği ağır basan bir biyografi denemesine yöneltmiştir. Fotobiyografi kısaca, fotoğraflarla anlatılan yaşam yazımı olarak tanımlanabilir (Momberger, 2019). Fotobiyografilerde metin sınırlıdır ve fotoğraf anlatının ana unsurudur. [Foto]biyografik olarak tanımladığımız bu deneme ise fotoğrafı anlatının önemli bir parçası olarak görmekte ancak klasik fotobiyografilerde olduğu gibi metni kısıtlamamaktadır. Diğer taraftan metni sınırlamayarak klasik fotobiyografilerden uzaklaşmak, fotobiyografilerde ağırlıklı olan malzemenin görsel değerini tartışmanın arka planına düşürme riskini ortaya çıkarır. Oysa Benjamin (2019)'in işaret ettiği gibi fotoğraflardaki duruş, objektife bakış, odak, pozlama, aksesuarlar, eşyalar ve mekân gibi detaylar fotoğraflanan şeyin yer aldığı geniş toplumsal tarihine ilişkin bilgiler aktarır. Bu nedenle görsellerin geri planda kalmaması, okurun görselleri metne paralel ikinci bir metin gibi izleyebilmesi, detaylara ve zenginliklerine odaklanabilmesi göz önüne alınmıştır. Bu akışı kolaylaştırmak için kronolojik anlatı kullanılmıştır. Nitekim modern biyografi yazımında da kronolojik sıralamanın önemine dikkat çekilir (Zengin, 1994; Çelebioğlu, 2007). Toğan Düzgören'in yaşam öyküsü kronolojik bir anlatı içinde; resim ve mimarlık eğitimi, kamuda geçen mesaisi ve sosyal hayatı ile fotoğraflar eşliğinde aktarılmıştır. Son bölümde ise kronolojik anlatının dışına alınan resimleri ve diğer fotoğrafları sunulmuştur. Böylelikle resim anlayışı, görsel dünya algısı ve ifadesini ayrıca izlemek mümkün olmuştur.

Aktarılan görsel izlek ressamlık, mimarlık eğitimi ve kamu mimarlığı hakkında önemli veriler sunar. Cumhuriyetin ilk yıllarında yetişen mimarların resme yeteneğinin yüksek olduğu bilinir ancak ressam mimarlara odaklanan biyografiler oldukça sınırlıdır **(4)**. Toğan Düzgören aracılığı ile detaylandırılan resim eğitimi ve sunulan resimlerin, ressam mimar biyografilerine katkı sağlayacağını umuyoruz. Yurtdışında beş ayrı üniversiteye dayanan eğitim deneyimi ise aldığı dersler, üniversite değişimlerinde yaşadığı denklik problemleri ve bu deneyimin İTÜ eğitimi ile kıyaslanmasına imkân sunan veriler sağlamaktadır. Mimarlık tarih yazımının uzun yıllar star mimarlar ve önemli binalar üzerinden yazılması da kamu mimarlarının görünürlüğünü azaltmıştır. Bu makale meslek pratiğine kamuda başlayıp emekliliğine kadar kamuda devam eden bir mimarı odağa alan az sayıdaki biyografik çalışmalardan biridir **(5)**. Literatürde yer alan çalışmalarda mimarlar çoğunlukla kamu görevleri sırasında ürettikleri projeleri ile gündeme gelmektedir. Toğan Düzgören'in ise müellifi olduğu bir projeye rastlanmamıştır. Meslek pratiğinin mütevaziliği ile literatürdeki örneklerden ayrışmaktadır **(6)**.

Makalede sunulan görsel malzeme, günlükler ve mektuplardan oluşan yazılı malzeme ile desteklenmiştir. Çalışmada, Toğan Düzgören'in kızı Ayşe Şeyda Özbudun ve damadı Nihat Özbudun ile yapılan sözlü tarih görüşmelerinden de yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra, Galatasaray Lisesi Tevfik Fikret Kütüphanesi, Devlet Arşivleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi Arşivi, İTÜ Rektörlüğü Personel Arşivi, ETH Online Kütüphane Arşivi, Mimarlar Odası, Koruma Kurulu, Çevre Şehircilik ve İklim Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı Arşivlerinde yapılan taramalar da öyküyü tamamlamak için önemli malzemeler sunmuştur.

3. Düzgören'e ait toplamda 1521 adet fotoğrafın değerlendirmesi mümkün olmuştur. Fotoğrafların yanı sıra, Toğan Düzgören'e ait 1047 adet suluboya, 19 adet yağlı boya ve 17 adet karakalem olmak üzere 1083 adet resim incelenmiştir. 1965, 1966, 1967 (I), 1967 (II), 1968, 1969, 1970, 1971, 1972 (I), 1972 (II), 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980,1981, 1982, 1983, 1984 (I), 1984 (II), 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990 (I), 1990 (II), 1991, 1995, 1996, 1997 olmak üzere toplamda 34 adet günlük incelenmiştir.

4. "Ben mimar olmadan önce ressamdım" diyen Nafi Çil'in *Mimar Olmak* kitabında yaşam öyküsünü, sanata ve mimariye bakma biçimini okuyabiliyoruz. Neşe Vural'ın *Cihat Burak ve Sanatı (1992),* Eda Dindar'ın *Cihat Burak: Resimleri ve öyküleri (2019),* Güray Gümüş'ün *Cihat Burak: Biyografisi ve öykücülüğü (2020)* başlıklı yüksek lisans tezleri mimarlık alanı dışında yazılmıştır. Bu çalışmada değindiğimiz Selçuk Milar, Orhon Tolon gibi ressam mimarların ise biyografileri literatürde henüz yoktur. Sönmez'in (2018), "Mimar Ressamlarımız; Cihat Burak, Nuri Abaç, Ruzin Gerçin, Erol Akyavaş" başlıklı makalesi mimarlık eğitimi almış ve çoğunlukla resim alanında ürün vermiş isimlerin yaşamlarını ve eserlerini kısaca inceler. Yakın kuşaktan olan ve ortak bir sanat eğitimi alan Rebii Gorbon ise mimarlığının yanı sıra sanatsal ve endüstriyel seramik çalışmaları ile dikkati çeker. Bkz. Yüzer, Cephanecigil, 2021.

5. İstanbul, Ankara olmak üzere ülkenin kamu kurumlarında görevlendirilmiş, kentlerin imar çalışmalarında yer almış mimarlar, mimarlık tarih yazımında yer bulamamıştır (İmamoğlu, 2018). Tanyeli'nin (2007) *Mimarlığın Aktörleri Türkiye 1900-2000* isimli kitabı, Sedat Çetintaş (1889-1965), Burhan Arif Ongun (1902-1980), Rüknettin Güney (1904-1970), Şekip Akalın (1910-1984), Aron Anjel (1916-2010) gibi kamu kurumları için çalışmış mimarları memurlar grubu altında ele alan ilk örneklerdendir. Kamuda çalışan mimar biyografisine diğer iki örnek: Ayşe Bilge Keçebaş'ın *Şehir Planlamanın Kurumsallaşmasında Bir Kamu Mimarı: Mithat Yenen (1908- 1987)* başlıklı Yüksek lisans tez çalışması ve Nizamettin Doğu'yu ele alan Gümüş (2018)'ün "Mimar Nizamettin Doğu'nun Erken Cumhuriyet Dönemi Kariyeri: Sanatı Aramak" isimli makalesidir.

6. Bu yazı, Düzgören'i yukarıda özetlenen literatürde izleyebildiğimiz memur mimar örneklerinden farklılaştırarak, kamuda geçen mesaisinin anonimliğine odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra dönem arkadaşlarında da yaygın görülen resme olan ilgisi ve yetenekleri ile bir "ressam mimar" olarak anlamayı öncelikle hedef almaktadır. Daha önce yayımlanan "Bir Osmanlı Paşası ve Mimar Oğlu: Şevket Seyfi Paşa (1880-1948) ve Toğan Düzgören (1914-2008)" başlıklı yazı ise, son Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e askeri ve siyasi önemli görevler üstlenen, ancak tarihimizde yeterince bilinmeyen babası Şevket Seyfi Paşa ve arşivine yer vermekte, baba ile oğlu bir arada ele almakta, ailesine ait detaylar ve kişisel özellikleri ile konu etmektedir.

Resim 1. Mezide Hanım ve Seyfi Paşa evliliklerinin ilk yıllarında (I). Toğan Düzgören ve babası Seyfi Paşa (II). Kimliği (III). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GENÇLİK YILLARI, GALATASARAY LİSESİ VE RESİM EĞİTİMİ

Seyfi Paşa (1880-1848) ve (İsmail Hakkı Paşa'nın kızı) Mezide Hanım'ın (1888-1956) ilk çocukları olan Toğan Düzgören, 7 Ekim 1914'te İstanbul'da dünyaya gelir. Kimlikte adı İsmail Doğan olarak geçer **(Resim 1).** Ailenin anlatımına göre İsmail Doğan ismi ona İsmet İnönü tarafından verilir. Ancak aile içinde Toğan olarak seslenilir ve kendini bu isimle tanıtır **(Resim 2-4) (7)**.

Toğan Düzgören dönemindeki pek çok mimar gibi ressam bir mimar olarak yetişecektir. Resme ilgisi ise çocukluk yıllarına ve ailesine dayanır. Babası Miralay Seyfi Paşa'nın İstihbarat Dairesi Başkanı olduğu sırada verdiği destekle savaş ve kahramanlık temalı resimlerin üretilmesi için dönemin önemli ressamları Şişli Atölyesi'nde bir araya gelir (Arseven, 1993; Aktaran: Topallı, 2008) **(8)**. Resim çalışmaları, Galatasaray Lisesi'nde aldığı eğitimle ilerleyecek, II. Dünya Savaşı sığınaklarında ona eşlik edecektir.

Düzgören 1927 yılında Galatasaray Lisesi'nde **(Resim 5)** eğitime başlar **(9)**. Dönem arkadaşı Cihat Burak (1915-1994) anılarında subay çocuklarına

Resim 2. Kız kardeşi Gülseren Düzgören ve Toğan Düzgören (I). Nevater Dadı, Toğan Düzgören, Gülseren Düzgören ve Zernisar Dadı (II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

7. Düzgören'in okul arkadaşları ile fotoğrafından, bir müddet İzmit Mektebi'nde okuduğunu anlayabiliyoruz. Ankara'da Afet İnan ile komşu oldukları Demirtepe'deki apartman da fotoğraflarda izlenebilir.

8. Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım* isimli kitabında Seyfi Paşa'nın, Türk resim sanatı içinde önemli yeri olan Şişli Atölyesi'nin kurulmasında etkin isimlerden biri olduğunu belirtir (Arseven, 1993). Seyfi Paşa'nın girişimleriyle Galatasaray sergilerine katılan ressamların birçoğunun gerekli olan ihtiyaçları askeriye tarafından karşılanmış ve 1917 yılında Şişli'de büyük bir ahşap atölye yaptırılmıştır (Arseven 1993; Erhan,1992; Şişli Belediye Başkanlığı Resim ve Heykel Müzeleri Derneği, 1997; Yavaşça, 2010). Ancak Şişli Atölyesi'nin yerine ilişkin farklı anlatımlar da mevcuttur. Örneğin Erhan'ın (1992) Avni Lifij'i konu aldığı makalesinde Şişli Atölyesi'nin Halife Abdülmecid Efendi'nin ricası ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle Taksim'de Talimhane bahçesinde kurulduğu herhangi bir belgeye dayanmadan aktarılmıştır.

9. Cumhuriyetin ilanıyla Mekteb-i Sultani'nin adı Galatasaray Lisesi (1924) olarak değişmiştir. Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi (İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi) açılana kadar (1883), Mekteb-i Sultani ile birlikte Darüşşafaka gibi sivil okullar ile askeri okulların (Mühendishane-i Berr-i Hümayun vb.) dönemin resim sanatında ve eğitiminde önemli rol oynadığı bilinmektedir (Germaner, 2009; Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 2001).

Resim 3. Seyfi Paşa, Gülseren, Mezide Hanım ve Toğan (I). Zernisar Dadı, Gülseren, Toğan, Canseza Hanım (Mezide Hanım'ın annesi) 1917, Alemdağ/İstanbul (II). Toğan Düzgören sağda, yanında evlatlık Sevim, kucağında küçük kız kardeşi Güney Düzgören, Gülseren Düzgören ve Mezide Hanım yakınlarıyla (III). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 4. Seyfi Paşa, Mezide Hanım, Gülseren, Toğan ve köpekleri, Sarıkamış (I). Seyfi Paşa ve ailesi İzmit'te (II). Toğan öğretmeni ve arkadaşları ile İzmit Mektebi'nde (III). Ankara Demirtepe'deki evleri (IV-V). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

tanınan ayrıcalık sayesinde Galatasaray'a kabul edildiğini yazar (Burak, 2007; Aktaran: Artun, 2009) **(10)**. Asker ailelerinin çocuklarına sunulan bu ayrıcalıklı tutumdan Düzgören de faydalanmış olmalıdır. Galatasaray Lisesi'nde resim eğitimi donanımlı ve nitelikli sanatçılar tarafından verilmektedir (Germaner, 2009). Ernest Mamboury (1878-1953) plan/kesit çizme, izdüşüm alma, ölçülendirme, gölge, lavi suluboya ile renklendirme, perspektif gibi teknik bilgileri içeren geometrik resim dersini verir (Safa, 1995; Eyice, 1988) **(11)**. Düzgören, resim öğretmeni Mehmet Ali Eruz'un **(12)** yürütücülüğündeki atölyede de eğitim alır. Mehmet Ali Eruz'un bu gençler üzerindeki büyük etkisi, ileri yıllarda resim alanında gösterdikleri başarılardan izlenebilecektir. Cihat Burak, Eruz'un atölyesinde yaptıkları resimlerin çoğunu Beyoğlu'ndaki antikacılara bıraktıklarını anlatır. Resimler burada talep görür ve satılır. Bu satışlar, atölyelerde **(Resim 5)** üretilen resimlerin, lise düzeyinin ötesinde olduğunu gösterir (Artun, 2009). Mezunların birçoğu ileride asıl meslekleri olmasa bile resim, karikatür, fotoğraf gibi farklı alanlarda eser üretebilir hale gelir (Güvenli, 2009).

Toğan Düzgören, Galatasaray Lisesi'nde Cihat Burak'ın yanı sıra, ömür boyu dostluğunu koruduğu diğer yakın arkadaşları Orhon Tolon (1912-

10. Mekteb-i Sultani, Osmanlı'nın üst/elit sınıfının ve gayrimüslimlerinin çocuklarının eğitim gördüğü bir kurumdur. Darüşşafaka'ya ise çoğunlukla Osmanlı toplumundaki yoksul yahut yetim çocuklar alınır (Germaner, 2009). Artun'a göre (2009) kurumlar arasında sınıf farkları gözetilse de bu eğitim kurumlarının resim dersleri, Osmanlı toplumunun farklı sınıflarına, Batı sanatını ve Batı tarzı resmini öğretmekte etkili olur.

11. Galatasaray'da o yıllar ilkokul 5, orta kısmın birinci devresi 4, ikinci devresi (lise) 3 yıl olmak üzere toplamda eğitim süresi 12 yıldır (Engin, 2007; Germaner, 2009). 1924 yılında yenilenen müfredata göre resim dersleri ilkokul, orta ve lise kısmında süreklidir (Engin, 2007). Okuldaki geometrik resim dersinin ilk yıllarında araç gereçlerin kullanımı, temel perspektif kavramları, kroki ve eğri resim, plan, toprak ölçümü gibi konular yer alır. Sonraki dönemlerde gölgeleme, çini mürekkebi ve boyayla lavi uygulamaları, yapı malzemeleriyle uygulamalar, kabartma ve geometrik betimlemeyle rölöve, mimari resim gibi konular işlenmektedir (Güvenli, 2009).

Resim 5. Sağda Toğan, ortada Hakkiye Koral'ın oğlu Şakir Koral, solda kuzeni Yavuz Kansu, 1927 (I). Toğan Düzgören Galatasaray'da, 1927 (II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi). Galatasaray Lisesi, Talebe Resim Sergisi, 1936. Soldan: Kâmil Mama, Cihat Burak, Avni Arbaş, Toğan Düzgören, Muzaffer Sagışman, (?), Necati. Oturanlar: Mehmet Ali (Eruz) Hoca, İzzet Hamit (III). (Özbudun ve Şerifoğlu, 2014)

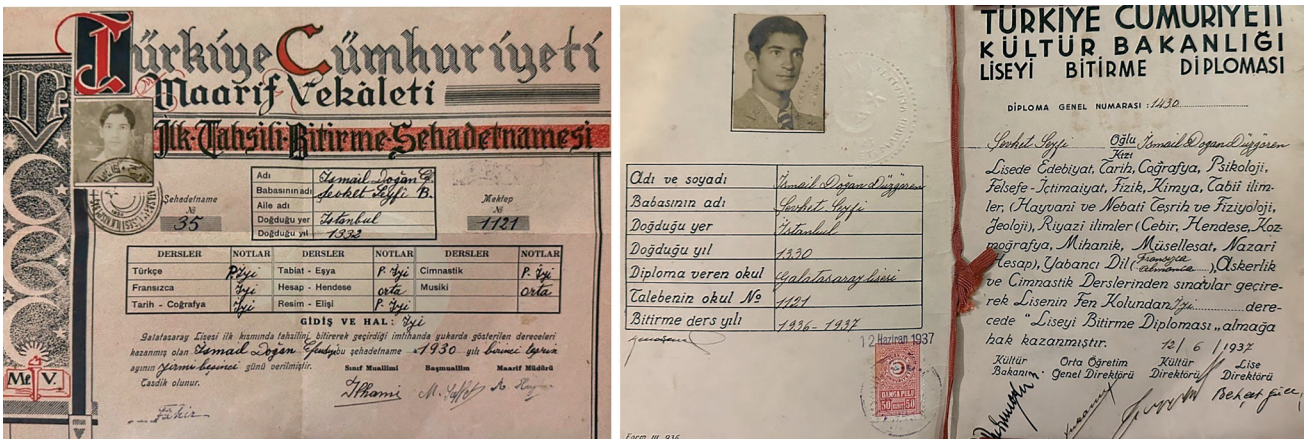
12. Galatasaray sergilerinde de yer alan Mehmet Ali Bey, daha çok portre ve manzara resimleriyle tanınır (Ögel, 2009). Seyfi Paşa gibi Harp Okulu'ndan mezundur (Ebüzziya ve Kozikoğlu 1986; Ögel,2009). Eruz'un ders saatleri dışında da öğrencilerin resim çalışmalarına yardımcı olduğu aktarılmaktadır. Avni Arbaş, anılarında öğretmeni Mehmet Ali Eruz'dan öğrencilere karşı ilgili, resimlere, doğaya, nesnelere bakmasını öğreten anlayışlı bir eğitimci olarak bahseder (Edgü, 2001; Aktaran: Artun, 2009).

13. Aralarındaki yaş farklılıkları, aynı sınıfta olmamalarına rağmen aynı resim atölyesine devam etmelerinden kaynaklıdır. Resim atölyelerinde farklı sınıf ve yaşlardan öğrenciler bir arada olabilmektedir (Artun, 2009).

Resim 6. Toğan Düzgören, Galatasaray'dan arkadaşı Selçuk Milar ve kız arkadaşı ile Fenerbahçe'de, 1941. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

2011), Selçuk Milar (1917-1991), Fethi Berker, Avni Arbaş (1919-2003) **(13)** ile birlikte **(Resim 5-6)** eğitim alır **(14)**. 1937 yılında 23 yaşında Galatasaray'dan mezun olur **(Resim 7)**. Öğrencilerin burada aldıkları eğitimin etkisiyle İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde (İDGSA) mimarlık, resim, heykel gibi bölümlere devam ettikleri ya da yeteneklerini geliştirmek amacıyla Paris'e gittikleri izlenebilmektedir (Artun, 2009). Lise eğitiminden sonra mimarlık yahut mühendislik okumak isteyen öğrencilere özel dersler veren Mamboury, birçok öğrenciyi Akademi'de mimarlık okumaları için şevklendirir (Aru, 1995). Cihat Burak "Akademya" olarak tarifllediği Galatasaray Lisesi resim eğitiminin, İDGSA mimarlık bölümüne girmeye karar vermesinde etkili olduğunu belirtir (Artun, 2009). Galatasaray mezunlarından Rebii Gorbon (1909-1993) ise anılarında, buradan mezun bir öğrencinin her planı okuyabileceği ve gerekirse plan çizebileceğini anlatır (Gorbon, 1990; Aktaran: Güvenli, 2009). Aldıkları resim derslerinin öğrencileri mimarlık eğitimine hazırladığı açıktır. Galatasaray'dan mezun öğrenciler arasından mimarlık bölümünü tercih edenlerin sayısı oldukça fazladır **(15)**. Mimarlık eğitimi veren diğer bir başat kurum olan İTÜ'ye (Kortan, 1997) **(16)** veya yurtdışındaki okullara kaydolanlar da vardır **(17)**. Düzgören'in arkadaşları arasından Avni Arbaş İDGSA resim bölümüne girer. Cihat Burak, Selçuk Milar, Orhon Tolon, Fethi Berker İDGSA mimarlık bölümüne devam edecek ve Toğan'ın meslektaşı olacaktır. Toğan ise Almanya'da başlayan mimarlık eğitimini İTÜ'de tamamlayacaktır. Toğan Düzgören'in bu isimlerle en büyük ortaklığı resim olacaktır.

Resim 7. Galatasaray ilk tahsili bitirme şehadetnamesi (I). Lise diploması (II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

14. Bu dönemde yer alan diğer isimler: Nezih Rona, Dündar Arf, Adnan Kunt, Orhan Sagay, Afif Akdağ, Mualla Yar, Feyyaz İnceer, Müfit Erenli, Nejat Temizer, Muzaffer İliriş, Kâmil Mama, Mahmut Resne, Zühtü Müritoğlu, Ragıp Gerçeker (Galatasaray Lisesi Tevfik Fikret Kütüphane Arşivi, 1937 yılı Mezunlar Albümü).

15. Güzel Sanatlar Akademisi (MSGSÜ) mimarlık bölümüne giren isimler: Edip Onat, Safiyeddin Big, Şinasi Şahingiray, Rebii Gorbon, Seyfettin Arkan, Hamit Kemali Söylemezoğlu, Ahsen Yapanar, Halit Femir, Orhan Safa, Orhan Tolon, Kemal Ahmet Aru, Nedim Onat, Feridun Akozan, Mehmet Ali Handan, Cihat Burak, Selçuk Milar, Mustafa Haluk Baysal, Ahmet Asım Kendi, Ali Dindar, Süleyman Haldun Güleman, Utarit İzgi, Turgut Cansever, Abdurrahman Hancı, Vakur Arif Kenber, Ali Şinasi Gökcan, İlhan Türegün, Turgut Karabekir, Veysi Selimoğlu, Yalçın Bükülmez, Mahmut Bir, Vecdi Arduman, Muammer Onat, Mustafa Aslan Aslaner, Atilla Dorsay, Nuri Tansu Tolan, Sadi Toral, M. Erol Şahingiray, Çoşkun Peküstün, Tanıl Özçeri, İlban Öz, Toğan Karsan, Dinç Gürs, Fethi Berker, Fuat Lütfi Topçubaşı, Orhan Akıncı, Haluk Sezgin, Haydar Karabey. Galatasaray Albümlerinde yüksek mimar ve yüksek mühendis mimar olarak yazılan isimler vardır. Bu isimlerin ise hangi okuldan mezun olduğu tespit edilememiştir: Ekrem Yenal, Suphi Varal, Mahmut Tanlan, Timurhan Sağlık, Halit Sabuncu, Rıfat Paruğ, Okyay Öke, Erdem Kırdar, Mehmet Celal Kavur, Koray Kurtar, Sezer Güven, Yaşar Dalbaşar, Fikret Çuhadaroğlu, Muzaffer Bil, Salih Bitimir, Ekrem Bahtoğlu, Şahap Aran, Vasfi Alisipahi. Yüksek Mühendis Mimar olarak yazılan isimler: Çoşar Gürtan, Erol Güler (Bu isimler Galatasaray Mezunlar defterleri ve albümlerinden alınmıştır).

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA AVRUPA'DA EĞİTİM YILLARI

Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra ilk olarak Yüksek Mühendis Mektebi'ne (İTÜ) 1937 yılında kayıt yaptırmış (Yüksek Mühendis Mektebi'ne girebilmek için yazdığı 16.09.1937 tarihli dilekçe ve Duhul -Giriş- kâğıdı, İTÜ Rektörlük Arşivi) görünmektedir **(18)**. Her ne kadar belgeler, Yüksek Mühendis Mektebi'ne yaptırdığı ilk kaydı gösterse de o yıllarda burada ders aldığına dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. 1939'da yılında ise Stuttgart Mühendis Mektebi'nin (Stuttgart Teknik Okulu) Makine Mühendisliği'ne **(Resim 8)** girer.

Breslau'da 6 ay fabrika pratiği yaptıktan sonra Stuttgart Mühendis Mektebi'nde birinci sömestre başlar **(Resim 8)**. Aynı okulda üst sınıflarda mimarlık eğitimi alan arkadaşlarından Kemali Söylemezoğlu (1909-1995) onu ara sıra mimarlık bölümünde gezdirir. Düzgören, mimarlık eğitiminden etkilenir. Ailesi ile görüşmesinden sonra mimarlığa geçmeye karar verir, okul yönetimine müracaat eder. Sonbaharda başlayacak olan birinci sömestre kaydolabileceği söylenir. Düzgören birinci sömestre başlamadan önce okulun yönlendirdiği inşaatlarda üç ay çalışır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalır (İTÜ Rektörlük Arşivi, 1947).

Aralık ayında tekrar Almanya'ya geldiğinde Stuttgart ve "hudut boyu mekteplerinin" kapalı olduğunu öğrenir. Berlin'deki (Türkçe belgelerde geçen şekli ile) Charlottenburg Yüksek Mühendis Mektebi'nin 1940 Nisan'da başlayan birinci sömestrine kaydolur. Berlin Charlottenburg Yüksek Mühendis Mektebi, Mimar Kemalettin'in devlet bursu ile 1895 yılında gittiği ve iki yıl eğitim aldığı okuldur (Yavuz, 1981). Burada 1943 Nisan'a kadar okur. "Perspektiv, hendese, tersimi hendese, sanat tarihi, malzeme, installation (tesisat), ısıtma ve havalandırma, inşaat makineleri" derslerinden sınavlara girer. "Üç villa (Prof. Mäkelt, Prof. Freese), bir releve, perspektif, statik, yunan ve roman stili, resim ve çamur işleri" çalışmalarını yapar (İTÜ Rektörlük Arşivi, 1947). Prof. Arthur Mäkelt (1881-1971) tarihi yapılarda inşaat, konstrüksiyon ve işçilik üzerine dersler vermektedir (Universitätsbibliothek I). Prof. Hans Dietrich Georg Freese (1889-1953) ise bina tasarımı ve perspektif dersleri verir (Universitätsbibliothek II). Fakat savaşın getirdiği hava akınlarından kaçmak ve öğrencisi az olan Braunschweig'de okumak üzere Berlin'den ayrılır. Braunschweig'de 1943 Nisan ayında (Türkçe belgelerde geçen adı ile) Karola Wilhelmina Mühendis Mektebi'ne kaydolur **(Resim 8)**. Sömestr içinde eksik olan çalışmalarını tamamlar ve "Statik, konstruktion, yapı

16. Yüksek Mühendis Mektebi (İTÜ) mimarlık bölümüne giren isimler: Lami Eser, Toğan Düzgören, Erol Kulaksızoğlu, Aligül Ayverdi, Şadan Özcan Ayyıldız, Arif Engin Azbazdar, Mehmet Benk, Mehmet Faruk Akçer, Mete Arıkök, Mehmet Ateş Atamer, Avni Yüncüoğlu, Mustafa Zeki Semiz, Yıldırım Sağlıkova, Vedad Özsan, Doğan Hasol, Ahmet Oktay Orhon, Yüksel Onaran, Mehmet Murat Müminoğlu, İsmet Molva, Haluk Mengü, Feyyaz Kuğu, Ali İpekoğlu, Ceyhan Güran, Mehmet Belgin Gönenç, Ercan Evren, Abdullah Hayri Ebussuudoğlu, Günay Çilingiroğlu (Bu isimler Galatasaray Mezunlar defterleri ve albümlerinden alınmıştır).

Resim 8. Stuttgart Mühendis Mektebi makine bölümü kimlik kartı (I). Kütüphane kimliği (II). Okula öğrenci olarak kabul edildiğine dair belge, 9 Mayıs 1939 (III). Okul kimlik kartı (IV). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

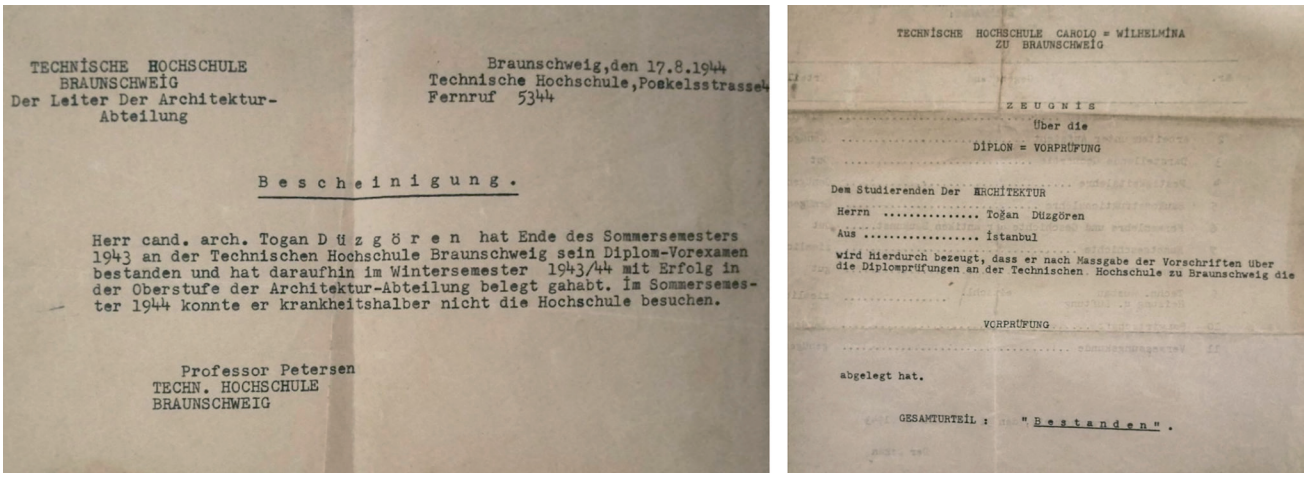
17. Vedat Tek-École Monge, Mukadder Çizer-Lausanne Politeknik Üniversitesi, Rüknettin Güney-Paris Güzel Sanatlar Üniversitesi, Aron Angel-Sorbonne Üniversitesi, Mehmet Melih Birsel-Cenevre Güzel Sanatlar Akademisi, Erdal Erkut-Oscar von Miller Polytechnicum, İrfan Aktar- Viyana Teknik Üniversitesi, Tuğrul Akçura- Ecole Polytéchnique de Lausanne (1946-1952) ve Technische Hochschule Stutgart'da (1952-1953), Münir Cemil Topçubaşı- Ecole des Travaux Publics, Orhan Gürsoy -Almanya, Uğur Eken-Technische Universitaet / Wien, Mehmet Dülger-Cenevre Üniversitesi, Ekmel Derya-ABD, California Üniversitesi (Bu isimler Galatasaray Mezunlar defterleri ve albümlerinden alınmıştır).

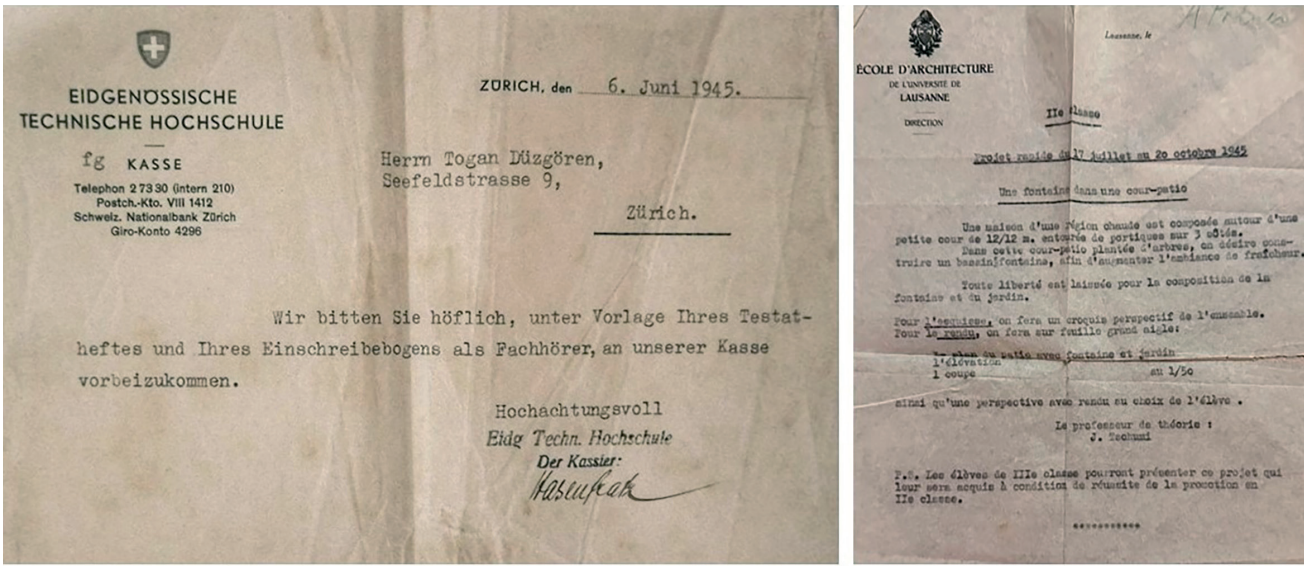
tarihi, topografya" derslerinden sınavlara girer. Bir "toplantı evi (Prof. Petersen ile) ve topografya çalışmalarını" yapar. 1943 kış sömestrinde proje olarak okul müdürü Prof. Emil August Robert Herzig'in (1898-1962) (Universitätsarchiv TU Braunschweig) yanında spor kulübü ve bir dağ köyünde istasyon projelerini hazırlar, "Siedlung" projelerinde çalışır **(19)**. Bir taraftan hava akınları şiddetlenir. Türkiye Almanya ile münasebetlerini keser. Türkiye'ye gitmek için hazırlanır fakat yolların Ruslar tarafından kesilmesi yüzünden dönemez. Ancak 1945'te İsviçre'ye (Zürih) geçme imkânı bulur (İTÜ Rektörlük Arşivi, 1947).

Zürih'teki E.T.H. Mühendis Mektebi'ne 1945 yılında başvurur **(Resim 10)**. Burası Almanya'daki Vorprufung (denklik) belgesini kabul etmez. Katıldığı sınavda başarılı olamaz **(20)**. Lozan Okulu'nun imtihansız öğrenci kabul ettiğini öğrenir ve 1945 Ekim ayında burada 5. sömestrden eğitime **(Resim 10)** başlar **(21)**.

Babasının desteği ile Avrupa'da geçirdiği yıllar, Toğan'a bir diploma kazandıramamış ancak seyahatler, fotoğraflar **(Resim 11)**, çizimler ve mimarlık eğitiminin önemli bölümünü sağlamıştır. Avrupa'da beş

Resim 9. Braunschweig tarafından yazılan öğrenim durumunu gösteren sertifika (I). Sınavları geçtiğini gösteren belge (II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

EIDGENÖSSISCHE
TECHNISCHE HOCHSCHULE

fg KASSE

Telephon 27330 (intern 210)
Postch.-Kto. VIII 1412
Schweiz. Nationalbank Zürich
Giro-Konto 4296

ZÜRICH, den 6. Juni 1945.

Herrn Togan Düzgören,
Seefeldstrasse 9,
Zürich.

Wir bitten Sie höflich, unter Vorlage Ihres Testatheftes und Ihres Einschreibebogens als Fachhörer, an unserer Kasse vorbeizukommen.

Hochachtungsvoll
Eidg. Techn. Hochschule
Der Kassier:

ÉCOLE D'ARCHITECTURE
DE L'UNIVERSITÉ DE
LAUSANNE

DIRECTION

Lausanne, le

IIe Classe

Projet rendu du 17 Juillet au 20 octobre 1945

Une fontaine dans une cour-patio

Une maison d'une région chaude est composée autour d'une petite cour de 12/12 m. entourée de portiques sur 3 côtés. Dans cette cour-patio plantée d'arbres, on désire construire un bassin-fontaine, afin d'augmenter l'ambiance de fraîcheur.

Toute liberté est laissée pour la composition de la fontaine et du jardin.

Pour l'esquisse, on fera un croquis perspectif de l'ensemble.
Pour le rendu, on fera sur feuille grand aigle:

le plan du patio avec fontaine et jardin
l'élévation
1 coupe au 1/50

ainsi qu'une perspective avec rendu au choix de l'élève.

Le professeur de théorie :
J. Tschumi

P.S. Les élèves de IIIe classe pourront présenter ce projet qui leur sera acquis à condition de réussite de la promotion en IIe classe.

Resim 10. ETH'nin istediği öğrenci sertifikası ve kayıt formu talebini içeren belge (I). Lozan'da Profesör Jean Tschumi yürütücülüğündeki projenin içeriğini belirten belge (II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 11. Galatasaray'dan arkadaşları Afif Akdağ, Mahmut Resne, Ali Hayri Zaimler, Muzaffer İliriş ile Wernigerode / Almanya'da (I). Düzgören, Afif Akdağ, Nazım Berk ile birlikte Budapeşte'de (II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

ayrı okula dağılan ve sekiz yıla yayılan (1939-1947), şehir planlama, konstrüksiyon bilgisi, projeler, uygulamalı dersler, şantiye ve fabrika stajları sayesinde pratik ve uygulamaya dayalı bir eğitim almıştır. Bu başlangıç İTÜ'de devam edeceği eğitimine önemli bir taban kazandırmıştır.

TEKNİK ÜNİVERSİTE'DE MİMARLIK EĞİTİMİ

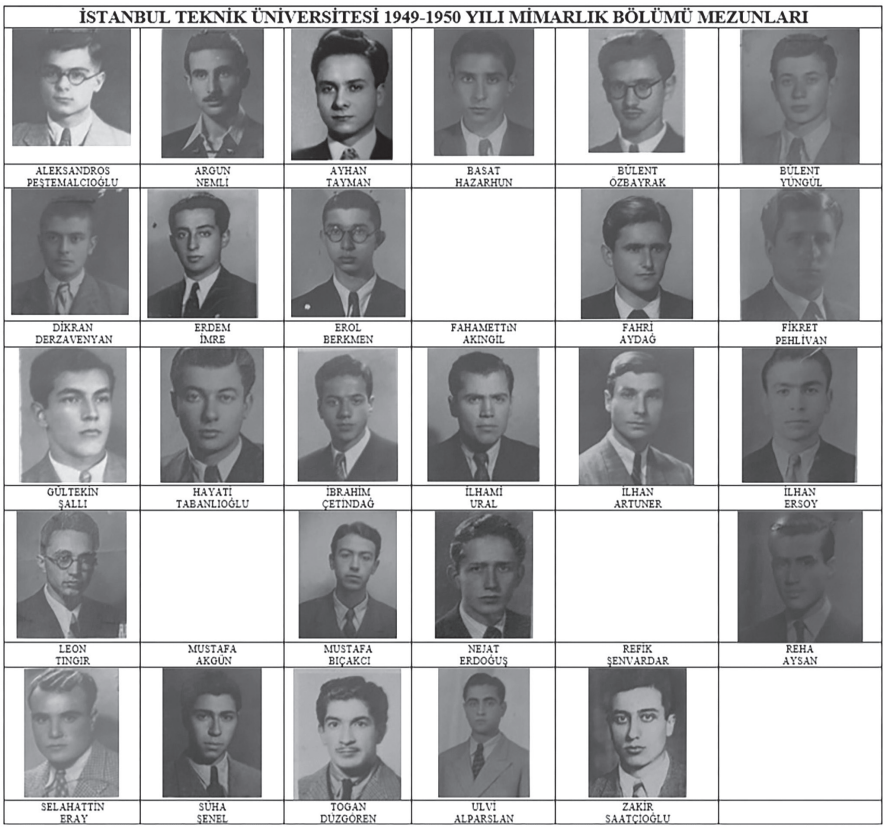
Toğan Düzgören, Seyfi Paşa'nın ısrarı üzerine 1947 yılında 33 yaşında İstanbul'a döner. Almanya ve İsviçre'de yarım kalan mimarlık eğitimine Teknik Üniversite'de (İTÜ) devam eder **(22)**. Buradaki mimarlık eğitimi sırasında, 1950 sonrası Türkiye mimarlık ve şehircilik ortamının çeşitli platformlarında aktif yer alacak isimlerle aynı sıraları paylaşır **(Resim 12-13)**. Sonraki yıllarda Toğan'ın, sınıf arkadaşlarının önemli bölümü ile çalıştığı kurumlarda bir araya geleceğini günlüklerinde okuyabiliyoruz. Arkadaşlarından 10 ila 14 yıl arası değişen bir yaş farkı ile büyüktür **(23)**.

Galatasaray Lisesi'nin resim ve teknik çizim derslerini alarak mezun olan öğrenciler, diğer lise mezunlarından daha şanslıdır. Suher (2010), bu öğrencilerin mimarlık eğitiminde yer alan tasarı geometri, serbest resim gibi dersleri kolaylıkla geçerken, diğer öğrencilerin zorlandığını anlatır. Resim dersleri hem Teknik Üniversite'nin (İTÜ) hem de İDGSA'nın mimarlık eğitiminde yer almaktadır (Şahinler, 1990; Safa, 1995). Form ve estetik duygusunun gelişmesine yardım eden modelaj dersinde, resim, heykel ve mimarlık öğrencileri birlikte yer alır (Safa, 1995; 1948-1949 ders yıllığı). Düzgören de Galatasaray'dan mezun olmanın avantajlarını

18. İTÜ Rektörlük Arşivi'nde Düzgören adına iki sicil dosyası bulunmaktadır. 1937-1938 tarihli Cumhuriyet Öğrencisi adı ile kayıtlı ilk sicil dosyasında 16.09.1937 tarihinde yazılmış Yüksek Mühendis Okulu Direktörlüğüne başvuru dilekçesi, Yüksek Mühendis Mektebi Tedris Senesi Belgesi, T.C. Nafia Vekâleti Y. Mühendis Mektebi Kayıd Karnesi ve Yüksek Mühendis Mektebi Duhul (Giriş) Kağıdı (109 nolu kayıt) yer alır (İTÜ Rekörlük Arşivi). Bu belgelerden onun Stuttgart'ta yüksek öğrenime başlamadan önce 1937'de İstanbul'da eğitime başladığı anlaşılmaktadır.

19. 1944 yaz sömestrinde savaş şartlarında yediği yemeklerden zehirlenir. Okula bir süre devam edemez (İTÜ Rektörlük Arşivi, 1947). Profesör Julius Petersen (1883-1969) tarafından hazırlanan bir belgeden okulun ön sınavını 1943 yaz döneminde geçtiği ve 1943-44 kış döneminde mimarlık eğitimine başladığı ancak 1944 yaz döneminde hastalığı nedeni ile (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi) eğitimini sürdüremediği izlenmektedir **(Resim 9)**.

Avrupa'da olduğu gibi Teknik Üniversite'de mimarlık okuduğu yıllarda görür. Projeleri bütün detayları ile önce zihninde çözer, ardından çizmeye başlar (Arı Yıllığı, 1950). II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle Avrupa ve Amerika mimarlığı hakkında yeterli doküman okulda yoktur. Resim kâğıdı, aydınger, çizim kalemi gibi malzemelerin temininde de zorluk çekilir (Suher, 2010). Düzgören'in, Galatasaray Lisesi mezuniyeti yanında bir diğer avantajı uzun yıllar Avrupa'da olmasıdır. Avrupa'dan getirdiği bir bavul detay ve malzeme arkadaşlarını oldukça etkiler (Arı Yıllığı, 1950).

Resim 12. 1950 Yılı Mimarlık Mezunları. (İTÜ Rektörlük Arşivi; Arı Yıllığı)

Resim 13. Toğan Düzgören çizim yaparken, önde sigara içen. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

20. Okul yönetimi Düzgören'e kendisini iki sömestr aşağı dereceden başlatacaklarını söyler. Okul doludur ancak dinleyici olarak kabul edilir. Temmuzun sonuna kadar 4.üncü sömestre devam eder. Ressam-Mimar Prof. William Dunkel'ın (1893-1980) (ETH Online Library Archive) yanında gruplar halinde maketleri ile bir şehircilik çalışması yapar. E.T.H. 5.inci sömestre asli öğrenci olarak devam edebilmeleri için Düzgören ve arkadaşlarına sınav şartı koyar. Düzgören, kitapları ve notlarının birçoğunu Almanya'da bırakmıştır. Sınava tam anlamıyla hazırlanamaz. Sınavın önemli kısmını oluşturan "bir siedlung da cenup şimal istikametinde sıraevler" olarak adlandırdığı projeden geçer fakat statikten bir yanlışlık yüzünden kalır. Sınavlara giren öğrencilerden sadece üçü kabul edilir (İTÜ Rektörlük Arşivi,1947).

21. Vorprufung belgesi kabul edilir, mimari bölümü için gereken iki senelik büro stajı da istenmez. Ancak okul bir süre sonra, prensiplerini bozmamak için büro stajı ister. Bu süre içinde Düzgören tekrar hastalanır, fıtık ve apandisit ameliyatları geçirmek üzere ülkeye döner (İTÜ Rektörlük Arşivi, 1947).

22. Mimarlık Dekanlığına yazdığı 10.10.1947 tarihli dilekçe ile tahsil durumuna uygun sınıfa alınmak üzere başvurur. Fakülte Yönetim Kurulu'nun 20.10.1947 tarihli kararı ile "Şubat devresinde yüksek matematikten imtihan vermek şartıyla" 5. Sömestre devamına karar verilir (İTÜ Rektörlük Arşivi). Vorprufung belgesi kabul edilir. Isıtma ve havalandırma, sıhhi tesisat gibi derslerin bir kısmından muaf olur.

23. Yaş farkının dikkat çektiği yıllık anılarından izlenir. Prof. Bonatz'ın ona, Cahit Sıtkı'nın "Yaş otuzbeş yolun yarısı eder" mısrasını söylediği aktarılır (Arı Yıllığı, 1950). Sınıf arkadaşları Düzgören'i bu yaş farkına rağmen çalışkan ve aktif olarak tanımlar.

Ders programlarının, Arı Yıllıkları'nın, İTÜ Rektörlük Arşivi'nin, dönemin mimarlarını konu alan biyografik ve monografik çalışmaların sunduğu verilerden, Toğan Düzgören'in mimarlık eğitimi aldığı ortamı ve aktörleri izleyebiliyoruz **(24)**. Projelere "Bina Bilgisi II" (6. Sömestr) dersini veren Holzmeister ile başlar **(25)**. 07.02.1950 tarihli Mimarlık Fakültesi Dekanlığına yazdığı dilekçe de Bina Bilgisi II dersinde Holzmeister ile birlikte "Elçilik Binası projesi" yaptığını gösterir (İTÜ Rektörlük Arşivi, 1950). Holzmeister'ın suluboya ile renklendirdiği projeler, öğrenciler için ilham kaynağı olur (Akay, 2018). "Bina Bilgisi III", Prof. Paul Bonatz ve Kemali Söylemezoğlu ile birlikte yürütülür. Diploma projesi de Paul Bonatz tarafından verilmektedir (Akay, 2018). Düzgören'in arşivinde Paul Bonatz'ı ve asistanı Nezih Eldem'i (1921-2005) bir arada gösteren fotoğraflar ile Bonatz'a ait bir büst fotoğrafı da yer almaktadır **(Resim 14)**. Düzgören'in sınıf arkadaşı Ayhan Tayman ile ilgili yapılmış çalışmadan, 1950 tarihli diploma projesinin Bonatz'ın Avrupa'daki güncel yarışmalara olan ilgisini gösteren Hannover Belediye Binası'nı konu aldığını görüyoruz (Akay, 2018). Bu durumda Tayman ile aynı yıl mezun olan Düzgören de diploma projesi olarak bu konuyu çalışmış olmalıdır. Ayşe Şeyda Hanım'ın anlatımlarına göre Düzgören'in ileri seviye Almanca bilgisi, Holzmeister ve Bonatz ile iyi bir iletişim kurmasını sağlamıştır. Holzmeister ve Bonatz, onun resim yeteneği ve çizimlerini, renklendirme tekniklerini de takdir etmiştir.

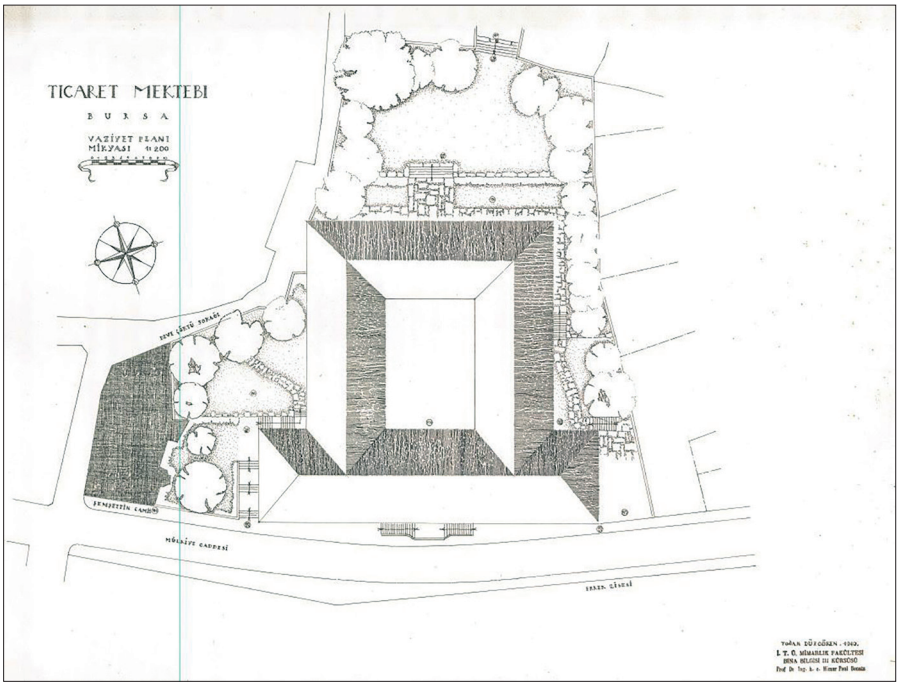
Düzgören'in arşivinde öğrencilik dönemine ait Bina Bilgisi III dersinden bir mimari projeye rastlayabiliyoruz: Bursa'da bir Ticaret Mektebi. Proje anteti de dersin yürütücüsünün Bonatz olduğunu teyit eder. Bursa Ticaret Mektebine ait çizimler o yıllarda verilen mimarlık eğitimine ait değerli

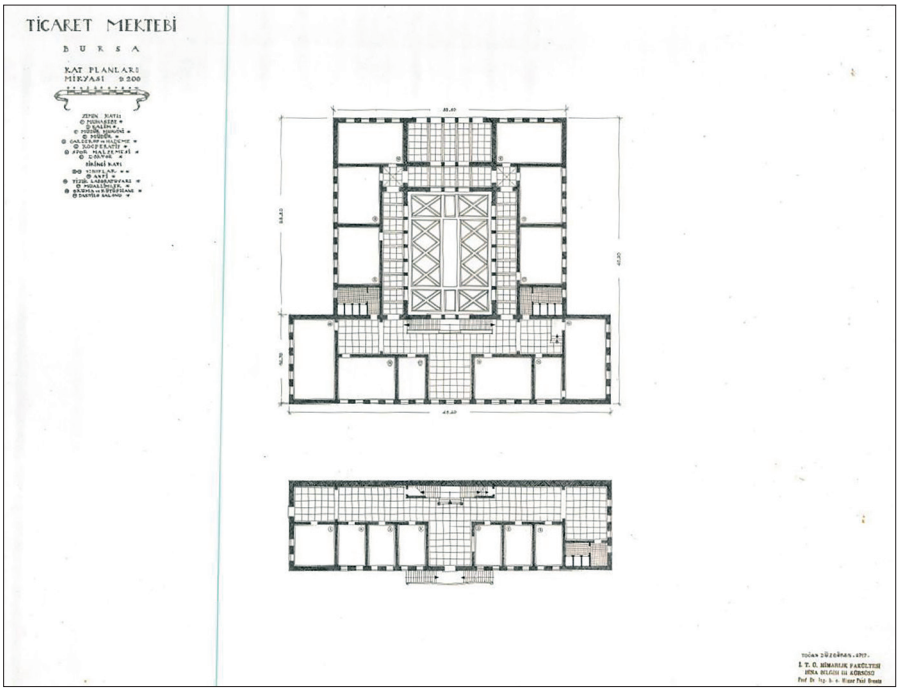
Resim 14. Nezih Eldem ile Paul Bonatz proje tashihi sırasında ve Bonatz için yapılmış büst. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

24. Teknik Üniversite'de 5 yıllık mimarlık eğitimi, kış ve yaz yarıyılı olmak üzere 10 dönemden oluşmaktadır. Mimarlık eğitiminde birinci yıl yapı bilgisi dersleri önemli yer kaplar (Kulaksızoğlu, 2010). Mimari proje dersleri ikinci yıl başlar ve Bina Bilgisi kürsüleri (I, II, III) tarafından yürütülür (Suher, 2010; Kulaksızoğlu, 2010). Tasarı geometri dersi de önemli derslerden biridir (Suher, 2010). Emin Onat (Bina Bilgisi I), Clemens Holzmeister (Bina Bilgisi II) ve Paul Bonatz (Bina Bilgisi III), Düzgören'in okuduğu yıllarda proje atölyelerindeki başat isimler arasındadır (Akay, 2018; Suher 2010; 1948-1949 Ders Yıllığı). Gustave Oelsner ve Kemal Ahmet Aru Şehircilik derslerinden sorumludur (Akay, 2018; Kafesçioğlu, 2010, 1948-1949 Ders Yıllığı). Said Kuran (Statik, Betonarme, Mukavemet), Kemali Söylemezoğlu (Bina bilgisi III, Mimarlık tarihi), Mukbil Gökdoğan (Yapı bilgisi I), Hamit Dilgan (Matematik), Fuat Şarman (Topoğrafya), Orhan Safa (Yapı Bilgisi II), Eyüp Kömürcüoğlu (Yapı bilgisi I), Orhan Arda (Bina bilgisi I), Leman Tomsu (Bina bilgisi I), Hilmi Ziya Ülken (Sanat Tarihi), Ferruh Şemin (Tasarı Geometri), Sabahattin Eyüpoğlu (Sanat Tarihi II), Mükerrem Usman (Sanat Tarihi II) gibi dönemin ünlü isimleri bu sıralarda ders verir (Suher, 2010; Kafesçioğlu, 2010; 1948-1949 Ders Yıllığı, 1950 Arı Yıllığı). Yüksek Mühendis Mektebi mimarlık mezunlarından oluşturulan asistan kadrosu içinde ise yine mimarlık (eğitimi) tarihi için önemli isimler yer almaktadır: Orhan Bozkurt (Bina Bilgisi I), Gazanfer Beken (Bina Bilgisi I), Orhan Bolak (Bina Bilgisi I), Celile Berk (Bina Bilgisi II), Ruhi Kafesçioğlu (Bina Bilgisi II), Ali Kızıltan (Bina Bilgisi II), Necibe Saraçoğlu (Bina Bilgisi II), Mesut Evren (Bina Bilgisi III), Gündüz Özdeş (Şehircilik), Hilal Pamir (Matematik), Şüküfe Yamantürk (Matematik), Sermet Gürel (Yapı Bilgisi I), Muhittin Binan (Yapı Bilgisi II), Abdullah Sarı (Yapı Bilgisi II), İsmet Aka (mukavemet, betonarme), Niyazi Duman (mukavemet, betonarme), Naim Şukal (mukavemet, betorname), Ali Terzibaşıoğlu (mukavemet, betonarme) (1948-1949 Ders yıllığı).

25. Bina Bilgisi I dersi ikinci sınıfta sadece bir dönemde yer alır. Prof. Emin Onat, Doç. Orhan Arda, Doç. Leman Tomsu ve asistanları Bina Bilgisi I kürsüsünün ekibini oluşturmaktadır (Suher,2010; 1948-1949 Ders Yıllığı).

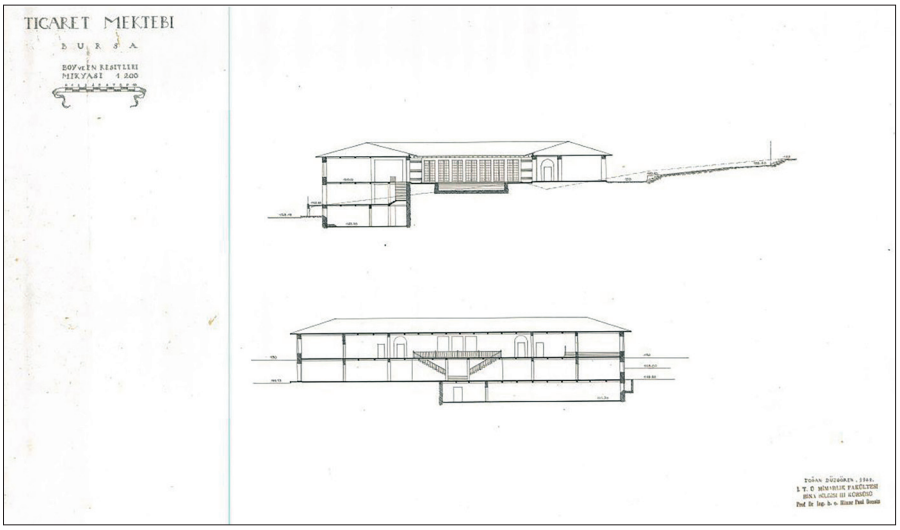

Resim 15. 1/200 vaziyet planı, 1949. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

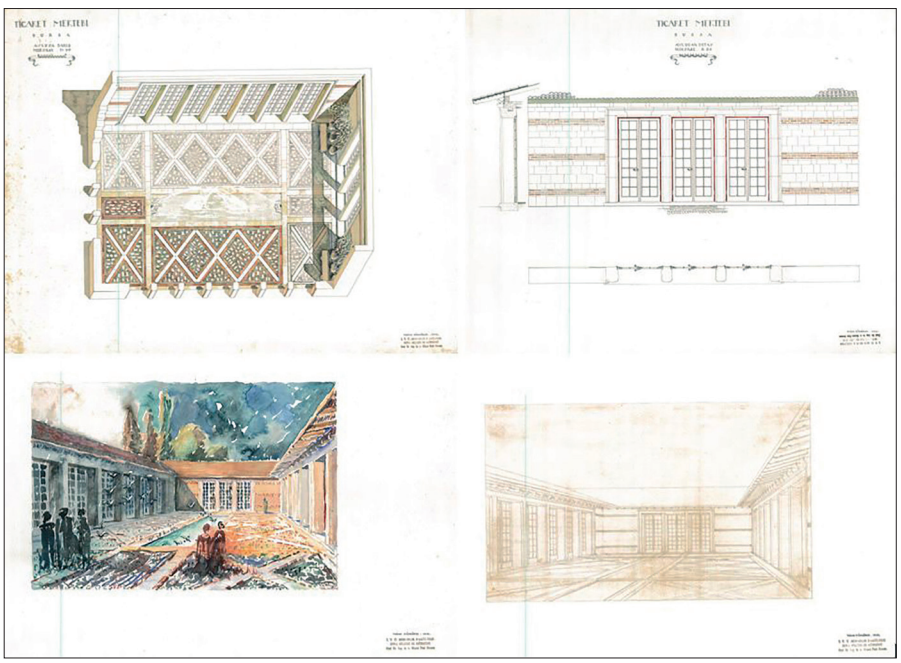

Resim 16. 1/200 kat planları, 1949. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

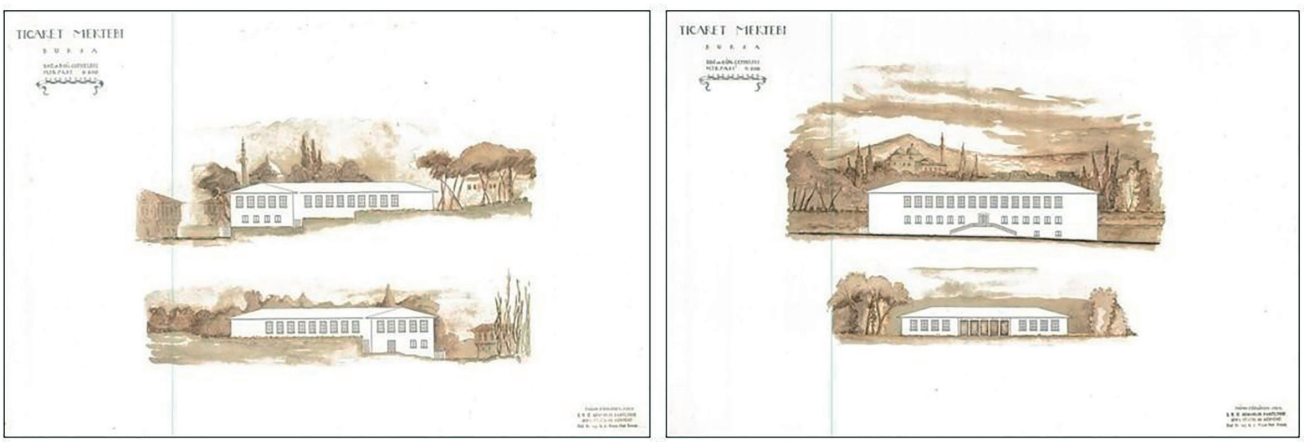
bir belgedir **(Resim 15-19)**. İki boyutlu çizimlerde arka planın, üç boyutlu çizimlerde ise tüm paftanın resimsiliği dikkat çekicidir. Seyfi Arkan'ın öğrencilik projeleri ile örneklenebilecek modernist, yalın mimarinin (Akcan, 2005) aksine, kırma çatı, saçak, taş ve tuğla duvar detayları ile II. Ulusal Mimarlık olarak adlandırılan üsluba uygun bir mimari eğitimin izleri okunur.

Resim 17. Kesitler 1/200, 1949. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 18. Avluya bakan perspektif, 1/50 (I), avlu detayı, 1/25 (II), renklendirilmiş avlu perspektif (III), İç mekân perspektif (IV), 1949. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 19. Batı, Doğu (I), Kuzey ve Güney (II), cepheleri 1/200, 1949. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 20. Öğrenci kimliği (I). Mimarlık diploması (II). Oda kimliği (III). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

MESLEK YILLARI VE SOSYAL YAŞAMI

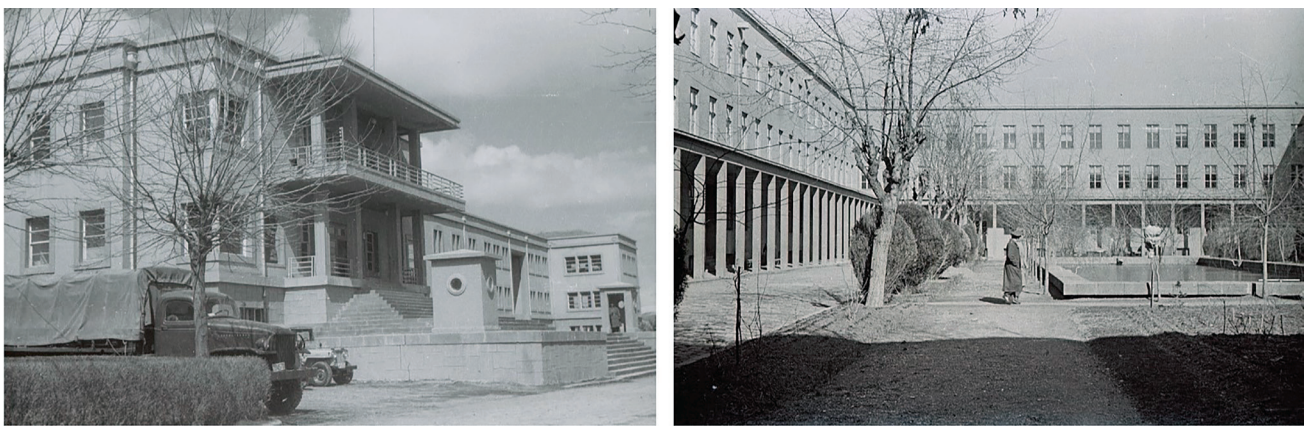
Bugün olduğu gibi, mimarlık eğitiminde staj zorunluluğu vardır. Memur mimar olarak mesleğini yürütecek olan Toğan Düzgören, İstanbul Belediyesi'nde yaptığı stajlarla kamudaki ilk görevlerini gerçekleştirmiş olur **(26)**. İTÜ'de mimarlık eğitiminin sonunda "yüksek mühendis–mimar" unvanı verilir (Kulaksızoğlu, 2010). Düzgören 1950 yılında 36 yaşında Yüksek Mühendis Diploması ile mezun olur **(Resim 20)**. Arı Yıllığı'nda "mimar olmasaydı ne olurdu" başlıklı yazıda Düzgören için "müebbet talebe" yazılıdır. 13 yıl süren lisans eğitimi nihayet tamamlanmıştır. Mimarlar Odası kurulduktan (1954) sonra 244 sicil no ile odaya kaydolur **(Resim 20)**. İlk mesleki deneyimini Millî Savunma Bakanlığı İnşaat Emlak Dairesinde (01.10.1950-30.04.1951) yedek subay olarak gerçekleştirir **(Resim 21)** ve o yıllar Millî Savunma Bakanlığını sıkça fotoğraflar **(Resim 22)**.

26. Düzgören, 4 Temmuz-13 Ekim 1949 tarihleri arasında 8. sömestri stajını, büyük olasılıkla İstanbul Belediyesi'nde Yüksek İnşaat Mühendisi olan Baha Alpengin ve Yüksek İnşaat Mühendisi Zeki Kutay (1923-2008) gözetiminde tamamlar (Pratik Sicil Fişi I, 1949). 9 Şubat-2 Mart 1950 tarihleri arasında 9. sömestri stajını ise Kontrol Mühendisi Salahattin Taylan gözetiminde İstanbul Nafia Müdürlüğü'nde yapar. Burada Kadırga İlkokul inşaatında çalışır, büro işlerinde görev alır (Pratik Sicil Fişi II, 1950).

Resim 21. MSB Yedek Subay Okulu çalışma ortamında çizim masasında bir kişi ile (I). Kendi çizim yaparken (II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 22. Toğan Düzgören'in objektifinden MSB. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

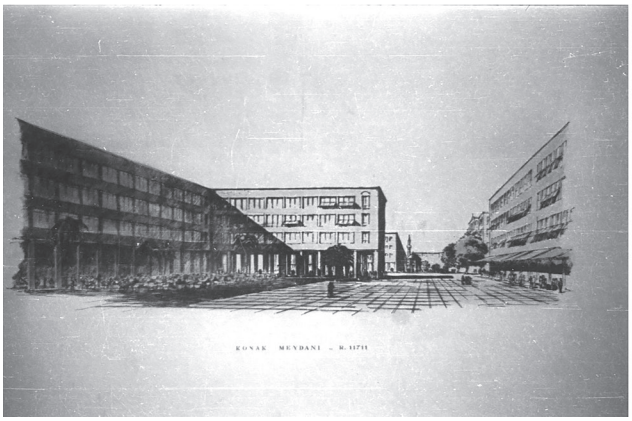

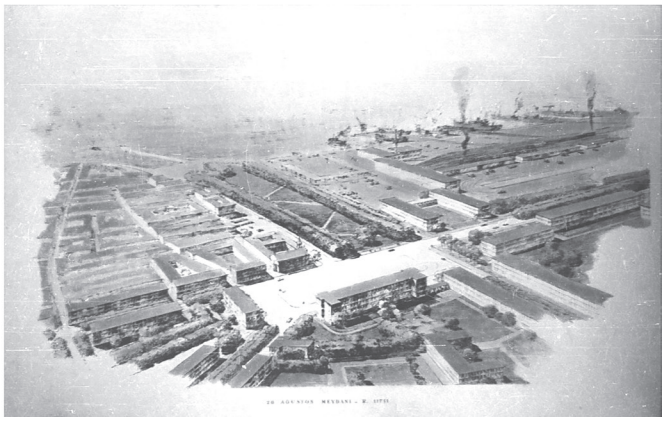

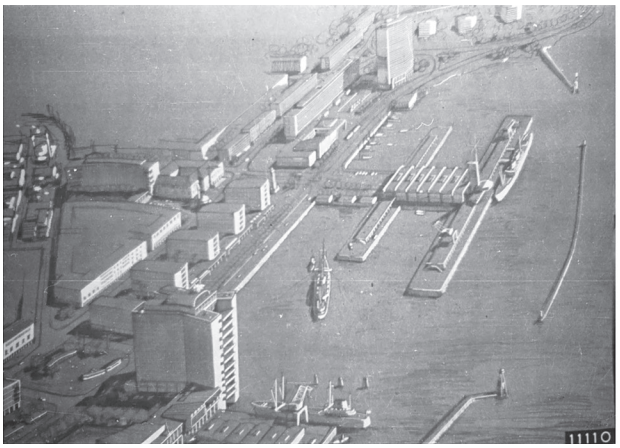
Resim 23. Birinciliği alan 77777 rumuzlu Kemal Ahmet Aru, Gündüz Özdeş ve Emin Canbolat'ın projesi (I) Mansiyon alan 12203 rumuzlu proje. Viyana'dan Mimar Richard Braun, Mimar Anna Braun ve Mimar Otro Gruen'in projesi (II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

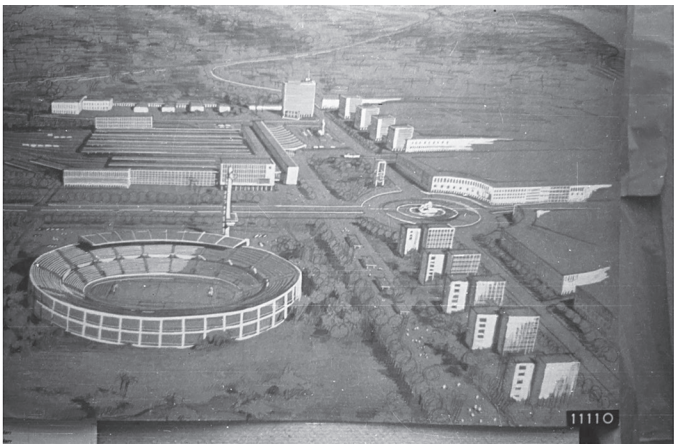
Resim 24. Mansiyon alan 11711 rumuzlu proje. Harika & Kemali Söylemezoğlu'na ait. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

1951 yılında İller Bankası tarafından düzenlenen Uluslararası İzmir İmar Planı Proje Müsabakasını da fotoğraflar **(27)**. Bunların arasında Arkitekt Dergisi'nde yayınlanmayan ve İzmir tarihi ile ilgili araştırmalara katkı sağlayabilecek fotoğraflar vardır. Bu yarışmaya 27 adet projenin katıldığı bilinmektedir (Göksu ve Çırak, 2016). Ayşe Şeyda Hanım, Toğan Düzgören'in eniştesi mimar Hıfzı Kaptan **(28)** ile yarışmalara girdiğini, ödül aldıklarını anlatır **(29)**. İzmir İmar Planı Proje Müsabakasına ise katılıp katılmadığı tespit edilememektedir. İleride yarışmalara katılan bir mimar olmaz, kamuda çalışmaya yönelir.

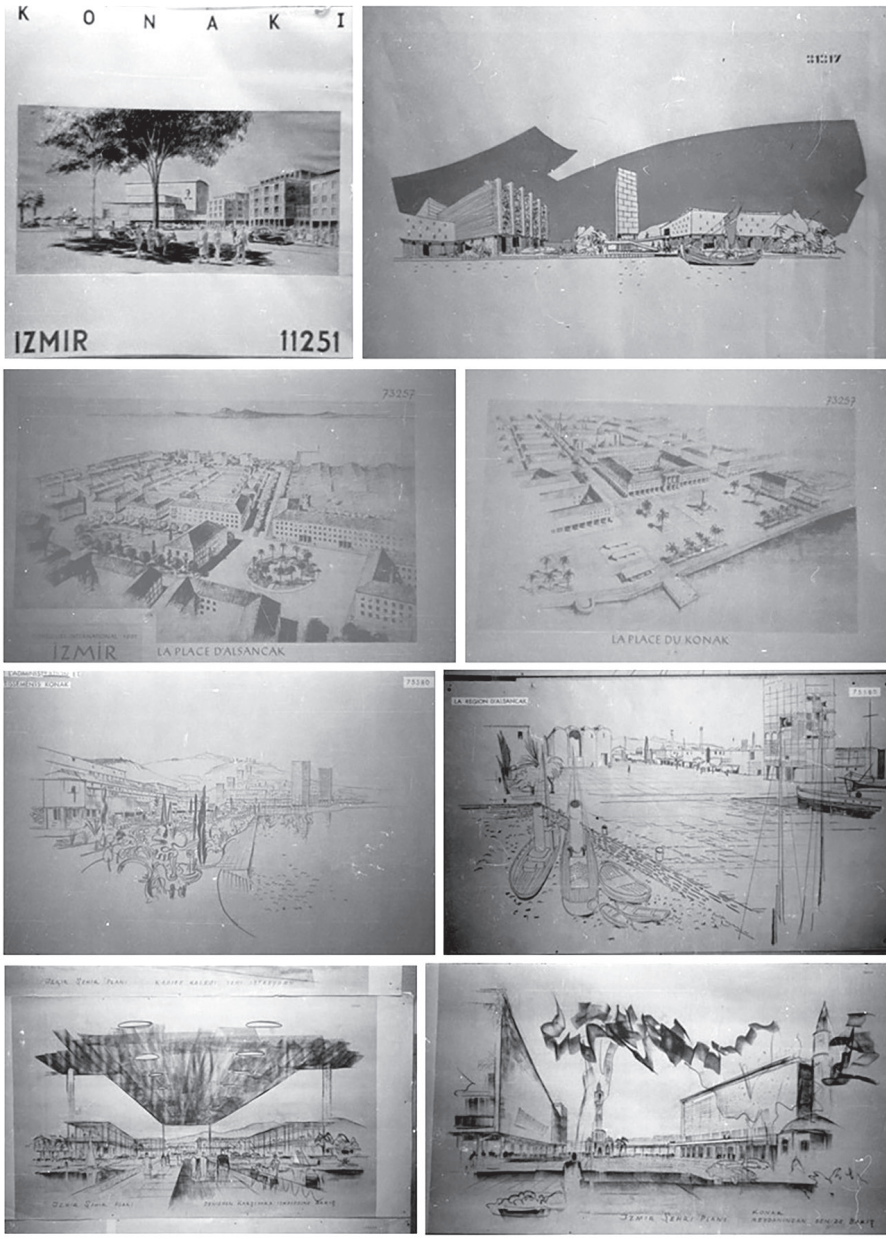

Resim 25. Mansiyon alan 11110 rumuzlu proje. Almanya'dan Mimar Fritz Jelpke ve Trafik mühendisi Willi Schütte ile 8 yardımcılarına ait. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

27. Düzgören, ödül alan 77777 rumuzlu **(Resim 23)**, 12203 rumuzlu **(Resim 23)**, 11711 rumuzlu **(Resim 24)** ve 11110 rumuzlu **(Resim 25)** projeleri fotoğraflar. Fotoğrafladığı diğer 11251, 31317, 73257, 75580, 98636 rumuzlu projelerin **(Resim 26)** kime ait olduğu bilinmemektedir. Yarışmaya katılan projelerin 7'si Türk, diğerleri yabancı mimarlara aittir. Değerlendirme sonucunda 8 proje derece ve mansiyonla ödüllendirilir. (İzmir Şehri Milletlerarası İmar Plânı Müsabakası Jüri Raporu, 1952). 8 sıra numaralı ve 93100 rumuzlu proje olarak Münih'ten Mimar Alexander Freikerr von Branca ve asistanı Mimar Reinhold Wierl ikincilik alır. Üçüncülüğü alan 3 sıra numaralı 15111 rumuzlu proje Ankara'dan Mimar Rauf Beyru'ya aittir.

28. İhsan Hıfzı Kaptan (Arkitekt dergisinde Hıfzı Kuptan olarak geçmektedir) Toğan Düzgören'in kardeşi Güney Düzgören'in ilk eşidir. Kaptan, 1940 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nin yüksek mimari şubesinden mezun olmuştur. Feridun Akozan, Muhittin Binan, Rıza Aşkan, Necati Arsan, Hasan Fethi Argun, Konstantin Skarpatiotis, İhsan Erbak, Neriman Birce, Etem Ruhi Malkoç gibi isimlerle diploma projesini birlikte almıştır (Güzel San'atlar Akademisi Yüksek Mimarî Şubesi Diploma Projeleri, 1940).

29. Kaptan'ın Adana Numune Evleri, 1944 (TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi-Yarışmalar Dizini), Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Anıtı, 1944 ve İşçi Sigortaları Sanatoryumu, 1951 (TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi- Yarışmalar Dizini) yarışmalarında yer aldığını görebiliyoruz. Ancak Toğan Düzgören'in bu eserlere katkısını bilemiyoruz.

Resim 26. 11251(I), 31317(II), 73257 (III, IV), 75580 (V,VI), 98636 (VII, VIII), rumuzlu, kimin olduğunu bilmediğimiz diğer projeler. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

30. Birim yine müsteşarlığa bağlı Teknik Büro Müdürlüğü ile koordineli çalışır (T.M.Ö., 1958a Temmuz). Sezai Ergüç, 1941 yılında kurulan birimin batı ülkelerinin mimarisine benzer okulların inşaatını sağlaması için uzman mimarlara ihtiyaç duyduğunu aktarır. Bu amaçla Almanya'nın tanınmış mimarlarından Paul Bonatz'ın 1943 yılında Türkiye'ye davet edildiğini belirtir (M.T.Ö., 1961 Ekim). Nicolai (2011) *Modern ve Sürgün: Almanca Konuşulan Ülkelerin Mimarları Türkiye'de 1925-1955* isimli kitabında Bonatz'ın çalıştığı bu büroyu "Maarif Vekâleti İmar Bürosu" olarak aktarmaktadır. Bonatz'a ait Ağustos 1944 tarihindeki günlüğünden notlarına yer verir. Bu notlar içinde "Müsteşarlık Bürosu" adı da yer alır (Nicolai, 2011). Eğitim yapılarının projelendirilmesi ve inşa edilmesi amacıyla Erken Cumhuriyet döneminde kurulan ve 1927'de Egli'nin "Müşavir Mimar" olarak

Yedek subay olarak tamamladığı askerliğinden sonra Millî Eğitim Bakanlığı'nda (MEB) göreve başlar ve 7 yıla yakın (21.07.1952-02.03.1959) bir deneyim kazanır. MEB Personel Arşivi'nde yer alan 231 nolu Kütük Defteri'nde Teknisyen Toğan Düzgören olarak kayıtlıdır. Mesleki ve Teknik Eğitim Müsteşarlığı'na bağlı olan Yapı İşleri Müdürlüğü'nde görev aldığı anlaşılmaktadır. Bu birim Düzgören'in öğrenciliği sırasında proje dersi aldığı Paul Bonatz tarafından yönetilmiştir **(30)**. Birimin dâhil olduğu Müsteşarlık tarafından ayda bir yayımlanan *Mesleki ve Teknik Öğretim* **(31)** dergisi yapılan çalışmalar hakkında önemli bilgiler sunar. Yapı İşleri Müdürü Mimar Sezai Ergüç'ün dergide yer alan anlatımları birimin tarihini özetlemektedir **(32)**. Okul ihtiyaçlarını odağa alan teşkilat, "tedrisat binaları, laboratuvarlar, çeşitli atelyeler" gibi projeler hazırlamış; Kayseri, Sivas, Elâzığ, Malatya, Adana, İzmit, Adapazarı gibi yurdun dört bir tarafında, bulunduğu bölgenin karakterine uygun Mesleki ve Teknik Öğretim Okullarının yapılarını inşa etmiştir. *Mesleki ve Teknik*

görevlendirildiği Maarif Vekâleti İnşaat/Tatbikat Bürosu'nun (MEB'in 1933 yılındaki Teşkilat şemasında İnşaat Dairesi olarak büro ismi geçmektedir) 1939'da kapatıldığı tahmin edilmektedir. Robert Volhoelzer, Bruno Taut, Erick Zimmermann, Franz Hillinger, Wilhelm Schütte, Margrete Schütte-Lihotzky, Friederich E. Grimm ve Paul Hoffman, Şinasi Lügal, Ahsen Yapaner, Asım Mutlu, Rebii Gorbon, Mahmut Bilen Tatbikat Bürosu'nda çalışan mimarlar arasında yer almaktadır (Demir, 2008; MEB Arşivi). Tatbikat Bürosu'nun kapanmasıyla bu büro kurulmuş olabilir.

Öğretim dergisi Temmuz 1958 sayısında yer alan yazı dizilerinde Yapı İşleri Müdürlüğü'nün bulunduğu binayı, müdürlükte çalışan kamu personelini ve müdürlüğün çalışmalarını takip edebiliyoruz **(33)**. Dergide yer alan Yapı İşleri Bürosu'na ait bir karede Toğan Düzgören de çizim yaparken görülmektedir. **(Resim 27)**. Resim 27'de gördüğümüz bina Ernst Egli'nin tasarımı olan Olgunlaşma Enstitüsü binasıdır. 1947 yılına kadar Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Ulus'taki taş binada yer almıştır. Ancak taş binanın yanmasından sonra MEB, Ankara Garı kompleksindeki Devlet Demiryolları Meslek Yüksek Okulu Binasına geçer. Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'nün Müsteşarlık haline getirilmesi ve yeni birimlerin açılmasından sonra Ankara (Kız Teknik Öğretim) Olgunlaşma Enstitüsü binası, Maarif Vekâleti Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı hizmetine verilir (Sorguç, 1982).

Toğan Düzgören'in bu yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından üretilen projelere getirdiği özel katkıyı belirlemek imkânsızdır. Böylesi bir arayışın aslında dönemin kamu mimarlık pratiği ve birimin çalışma anlayışı ile de örtüştüğü söylenemez **(34)**. MEB arşivlerinde yer alan projelerde ya da Bakanlığın dergilerinde yayımlanan çalışmalarda müellif olarak mimar adı verilmemektedir **(35)**. Projelerin birime ait anonim eserler olarak üretildiği

Resim 27. Maarif Vekâleti Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı Binası (I). Maarif Vekaleti Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı Girişi (II). Yapı İşleri Müdürü Mimar Sezai Ergüç masasında çalışırken (III). "Yapı İşleri Müd. Muavini Selim Umul ve Mimar Turgut Gökberk ile birlikte istişarede" (IV). Yapı İşleri Bürosu ve çalışanlar: Elinde kalemle ortada oturan Toğan Düzgören (V). (Bu kolaj Mesleki ve Teknik Öğretim dergisinden alınan görseller ile yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

Resim 28. Toğan Düzgören'in arşivinde yer alan Balıkesir (Marmara adası ve Erdek) seyahati sırasında çekilmiş fotoğraflar bir kolaj oluşturmaktadır. Okul Yapısı, 1953 (I). Üzerinde İlkokul Milli Eğitim Müdürlüğü yazan ikinci bir okul yapısı, çalışma ekibinden olduğu düşünülen kişiler ve görevli jeep araç, 1953 (II-III). Toğan Düzgören (IV). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

anlaşılmaktadır. İleride günlüklerine aldığı notlarda da mesaisini çizim çoğaltma ya da ölçeklendirme gibi rutinlerle aktardığını izleyeceğiz.

Büroda okullara ait proje ve keşiflerin hazırlanmasının yanında, inşaat kontrollüğü de sağlanır. Bunun için büro çalışanları "seyyar ekipler" halinde göreve gider (T.M.Ö., 1958b Temmuz). Toğan Düzgören'in 1950'li yıllarda çektiği bazı yapı fotoğrafları da bu ekibin içinde yer aldığına işaret etmektedir **(Resim 28)**.

Bu dönemlerde Maarif Vekâleti'nin mimarlık ve mühendislik bölümü mezunlarını okullarda öğretmen olarak görevlendirdiğini de görüyoruz. MEB Personel Arşivindeki bilgisayar kayıtlarında Düzgören'in de Ankara 1. Erkek Sanat Enstitüsü'nde teknik öğretmen olarak (01/05/1957) görev aldığı belirtilmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın ardından İmar İskân Bakanlığı'nda görev alır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Personel Arşivinden elde ettiğimiz bilgilere göre, Düzgören'in İmar İskân Bakanlığı'nda gerçekleşecek mesaisi Planlama İmar Müdürlüğü'ndeki **(Resim 29)** görevi ile başlar **(36)**. Bu birimde yaklaşık altı yıl görev yapar (03.02.1959-30.06.1965). Millî Eğitim Bakanlığı'nda olduğu gibi sıklıkla seyahat eder. Son seyahati 1964 yılında altı ay süreyle Paris'e bursiyer olarak **(Resim 30)** gidişidir **(37)**. Paris'ten döndükten sonra İmar İskân Bakanlığı Planlama, Keşif ve Denetim biriminde (01.07.1965- 01.02.1970) çalışmaya devam eder. 01.02.1970'te İmar İskân Bakanlığı İstanbul Nazım Plan Bürosu'nda göreve başlar **(Resim 30)**.

Düzgören'in günlükleri, Türkiye'de kamuda geçen 30 yıla yakın bir meslek pratiğinin özellikle ikinci yarısını gözlemlememize olanak sağlamaktadır. Günlükleri çoğunlukla avuç içi büyüklüğünde ajandalardır. Bu nedenle kısa notlar alır ve bu notlar ağırlıkla gündelik hayat rutinini aktarır. Dolayısı ile günlükleri, Bruno Taut'un mekân üzerine düşüncelerini ya da eskizlerini izleyebildiğimiz (Gasco, 2010) veyahut Taut'un iş ortamında yaşadığı sorunlar ve kişiler hakkında bilgiler veren detaylı günlüklerin (Boyacıoğlu, 2015) derinliğine sahip değildir. Mesleği ile ilgili kayıtlar oldukça kısa ve seyrek geçer. Yine de günlüklerinden aşağıdaki bilgileri süzmek mümkün olmuştur.

Notlarında büronun yeri "B. İstanbul Nazım Plan Bürosu Bşk. Darüşşafaka İş Hanı, Kat 4 Çemberlitaş" olarak yazılıdır. İstanbul Nazım Plan Bürosu (İNPB), İstanbul metropolitan alan bütünü için planlama yapar. İstanbul Belediyesi Planlama Müdürlüğü ise imar planları hazırlar. Bu iki birim eş zamanlı çalışır (Tekeli, 2013; ANPB, 1978). Düzgören'in günlüklerinde de İNPB ile İstanbul Belediyesi Planlama Müdürlüğü arasındaki gündelik iş akışını, şehirci mimar Mithat Yenen ile görüşmelerini, Turgut Cansever ile birlikte yaptıkları alan tespit gezilerini takip edebiliyoruz. Düzgören, 3 Şubat 1976'da Nazım Plan kadrosunun yeniden tanzim edilmesi için

31. Bu dergiler MEB'in Ferit Ragıp Tuncor Arşiv ve Dokümantasyon Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

32. "Bonatz Dairemizde uzun müddet Müşavir Uzman olarak çalıştı…Yapı İşleri Dairesinde vazife alan genç mimar ve mühendis arkadaşların, modern okul binaları projelerinin hazırlanması konusunda ihtisasları yoktu. (Pol Bonatz) ın kontrolü altında hazırlanan projeler üzerinde tartışmalar yapılarak bölgelerin arz ettiği hususiyetlere ve öğrenci sayısına göre tip projeler çizildi. Diyebilirim ki bu devre, Müdürlüğümüz camiası içinde çalışan mimar ve mühendislerimiz için bir yetişme devresi oldu. Bu suretle Yapı İşleri Dairesi bu konuda bir ihtisaslaşma merkezi haline geldi." (M.T.Ö., 1961 Ekim). "Yaptığımız binalarda Türk mimarlık sanatının havasını ve güzelliğini görerek bir iç rahatlığı duymak insanın ayrıca gururunu okşar. Ankara Erkek Teknik Öğretmen Okulu ve Opera binası yaptığımız eserlerden göze çarpan iki güzel örnek olarak gösterilebilir…" (T.M.Ö., 1958b Temmuz). Bu büronun sadece okul binaları değil bütün Maarif Teşkilatının inşaatları ile ilgili hizmetler ile de ilgilendiği ifade edilir.

33. Mecidiyeköyü civarındaki geniş sahaya Kız Enstitüsü, Ticaret Lisesi, Motor Sanat, Dökümcülük ve Mobilyacılık Enstitüleri sıralanan yapılar arasındadır.

34. İmamoğlu'nun (2018) da tespit ettiği gibi kamuda çalışan mimarların emeği büyük çoğunlukla anonim kalmıştır.

35. Toğan Düzgören'in izine proje müellifi olarak rastlanmayan belgeleri şu şekilde özetleyebiliriz: MEB Beşevler Kampüsü İnşaat ve Emlak Dairesi Arşivi'nde dosyaları ve sayıları kayda alınmamış proje klasörleri yer almaktadır. Bu klasörler içinden 1960 ve öncesi tarihlilere bakılmıştır. MEB Beşevler Kampüsü 100. Yıl Atatürk Eğitim Müzesi Deposu'nda farklı tarihlere ve şehirlere ait (eğitim yapıları, öğretmen evleri, iç mekânları, mobilyaları, öğrenciler, öğretmenler, sergiler, idareciler, dersler ve aktiviteler olmak üzere çeşitli konuları içeren) 68 adet fotoğraf albümü ve Maarif Vekâleti'ne ait belgeleri içeren 5 adet klasör dosya incelenmiştir. MEB Ferit Ragıp Tuncor Arşiv ve Dokümantasyon Kütüphanesi'nde ise *Tedrisat Mecmuası, Maarif Vekaleti Mecmuası, İlköğretim, Mesleki*

Resim 29. İmar ve İskân Bakanlığı giriş kartı (I). Tarihi Ankara Garı ve Gazinosu (II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 30. Fransız Hükümeti bursiyer kartı (I-II).Büyük İNPB Başkanlığı kartı (III). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

ve Teknik Öğretim, Milli Eğitim, Tebliğler, isimli dergiler, sanat enstitüleri ve köy enstitülerine ait yayınlar ve Maarif Albümleri taranmıştır. Kütüphane arşivinde yer alan okul projeleri incelenmiştir. Osmanlıca olarak hazırlanmış bu projelerin üzerinde mimar ismine yer verilmemiştir. İçinde okul projelerine yer verilen Maarif/Milli Eğitim şuralarına ait dokümanlarda ve *Tebliğler* Dergisi'nde de mimarları belirtilmeyen okul proje çizimleri vardır. Bu evraklar içinde ismine rastlanmamakla birlikte, Düzgören'in takım çalışması içindeki yeri Resim 27'de belgelenmektedir.

36. Bu arşivde, Düzgören'in personel dosyasının yalnızca genel görevlendirilme sayfası incelenebilmiş, kızı Ayşe Şeyda Özbudun'un yazdığı dilekçeye rağmen dosyanın tümünün incelenmesine izin verilmemiştir.

37. Toğan Düzgören'in bu seyahate uğurlanışı dönemin CHP'ye yakınlığı ile bilinen haftalık siyasi dergisi Akis'e kısa bir haber olur (Akis Dergisi, 7 Mart 1964).

yapılan toplantılardan bahseder. 26 Nisan 1976'da büroda projeler kısmında çalıştığı yazılıdır.

Günlüklerinde, İmar ve İskân Bakanlığı'nda çalışan mimarların isimleri kadar Bakanlığa hizmet veren mimarların isimleri de izlenebilmektedir. Ali Barman (GSA/53), Suphi Tevetoğlu (GSA/46), Birsen Yazıcıoğlu (İTÜ/61), M. Zeki Temiz (İTÜ/57), Doğan Aysu (İTÜ/62), Siret Berker, Handan Biringen, Nükhet Salahor, Sencer Yurday, Nezihe Taner kamu mimarlarıdır (Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı Arşivi). Büroda sık sık bir araya geldiği, mimarlık ve planlama tarihinin önemli isimleri ise Sedad Hakkı Eldem, Sedat Erkoğlu, Ali Topuz, Ayhan Tayman, Hayati Tabanlıoğlu, Raşit Uybadin, Haluk Alatan, Luigi Piccinato, Turgut Cansever, Affan Kırımlı, Mualla Eyüboğlu, Erdal Tuğsavul, Fahri Yetman, Ertuğrul Menteşe'dir.

İki boyutlu çizim araçlarından biri olan pantograf, Düzgören'in büroda sık kullandığı bir araçtır. Büroya yeni gelen arkadaşlarına pantografı öğretir (1977). Cihat Fındıkoğlu gibi akademi hocalarının talebeleri için şehircilik projelerini büyütür, paftaları çoğaltır. Bugün dijital kopyalama teknolojileri ile kolaylıkla gerçekleşen büyütme ya da küçültme işleri mesaisinin önemli bölümünü almaktadır. Çizim işlerinin yanı sıra yapı fotoğrafları da çeker.

Başıbüyük Köyü çizimleri (1970), Tarihi Yarımada 1/25000'e geçirme (1973), Mahmutbey Yöresi (Bağcılar) Projesi (1976), Boğaz Koruma Planı çalışmaları (1976), MİA (Merkezi İş Alanları) çalışmaları (1976), Örnek Mahallesi 1/5000 (1977), Şerifali Çiftliği Planı büyültme (1977), Boğaz Planı küçültme (1977), Boğaziçi Mevzi İmar Planları (1977-78), Çamlıca Planı (1977), Ferhat Paşa Çiftliği 1/5000 ölçeğe küçültme, kadastral planlar gibi çalışmalarda yer alır. 1979 yılında emekliliğe ayrılır.

Düzgören'in günlük notları sosyal yaşamını aktarır; sinema, tiyatro, konser gibi etkinliklere önemli yer verir. Harbiye As, Emek, Kent, Kerem, Konak, Saray, Site, Şan, İnci (1984) Sinemaları, Dram Tiyatrosu (1966), Kukla Tiyatrosu (1976) eşi, akrabaları ve yakın arkadaşları ile devamlı gittiği yerlerdir. Park Otel o dönemler önemli bir buluşma noktasıdır. Fotoğraf ve suluboyaya olan ilgisi Sami Güner, Sinasi Barutçu, Ersin Alok gibi ünlü fotoğrafçıların ve Cafer Bater, Ahmet Fazıl Aksoy, Turgut Tunçay, Müfit Çelik, Işıl Özışık gibi suluboya ressamlarının sergilerini takip etmesini sağlar. İstanbul'da düzenlenen neredeyse hiçbir resim ve fotoğraf sergisini kaçırmaz. Düzgören'in günlükleri, dönemin sanat galerilerini listeleme olanağı da sunmaktadır. Devlet Güzel Sanatlar, Tiglat, Tünel, Cumali, Teşvikiye Sanat, Nev, Bakraç, Taksim İş Bankası, Yapı Kredi, Taksim Belediye, Artuğ, Kayaalp, Galata, Bedri Rahmi, Vakko, Maçka, Urart, Özden, Tem, Ara Sanat Galerileri ile Şairler, Nur, Hobi (Hoby), Galata, Pikasso, Neriman Erkut, Art, Feyza, Alfi, Edpa, Soyak, Sandoz Sanat, Baraz, Ramko, Beyoğlu, Bebek, Tünel Sanat, Vakko, Almelek, Destek Sanat, Ümit Yaşar Galerileri sıklıkla ziyaret ettiği merkezlerdir.

Arkadaşları Mualla Yar, Cihat Burak, Selçuk Milar, Aynur Milar, Ayhan Tayman, Hayati Tabanlıoğlu, Müfit Erenli, Halil Atay günlüklerde sıklıkla geçen isimlerdir. Sezer Tansuğ, Semavi Eyice, Sadun Bora, Nafi Çil, Bedri Kökten, Nadir Nadi gibi dönemin önemli isimleri yakınlık kurduğu kişiler arasındadır. Yaşamı boyunca Türkiye'nin entelektüel hayatının geniş ilişki ağı içindedir. Abidin Dino, Aliye Berger, Ayla Hungen Seli, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Burhan Uygur, Eren Eyüboğlu, Eşref Üren, Füreya Koral, Hamit Görele, Kenan Yontuç, Mengü Ertel, Neşe Erdok, Nuri İyem, Ömer Uluç, Rasin Arsebük, Sadi Diren, Süheyl Üryani günlüklerinde yer verdiği sanatçılardandır. Hemen hemen aynı yıllarda, benzer isimlerle yakın ilişkide olan Cengiz Bektaş bu "epistemik cemaat"in üretken bir parçasıdır (Altınışık, 2022). Toğan Düzgören ise bir "epistemik cemaat"in parçası olmaktan ziyade, hayatın rutin akışı içinde, çeperinde yer aldığı entelektüel çevrenin pasif bir izleyicisi olmakla yetinmektedir. Bu mütevazı tavır mesleki tutkularının sınırları kadar, siyasi tavrının sınırlarında da gözlenir.

Sosyal ve politik çevresinin zenginliğine karşın, siyaseten tarafsız bir kimlik çizer. Babası Şevket Seyfi, yazdığı 6.2.44 tarihli kısa bir mektupta, sosyalizme karşı mesafeli duruşunu şöyle ifade eder: "...bizim Türkler kaptırmasınlar kendilerini aşırı sosyalist çarkına." Düzgören siyasete mesafesini, babasından aldığı buna benzer telkinlerle geliştirmiş olabilir. Günlüklerinde 1960-80 siyasi ortamına ilişkin yalnızca bazı notlar yer alır. 1970'teki sıkıyönetim ilanı, 1973 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimleri, 1974'te Ecevit'in hükümeti kuruşu, 1980 darbesi gibi önemli kırılma noktalarını birkaç cümle ile geçer. Belirgin bir siyasi duruş ifade etmez. Siyasetin gündelik hayatta daha fazla hissedildiği 1970'lerde ise notlarının sıklaştığını izleyebiliriz. 1975 ve 1976 yıllarında İNPB'de yapılan grevlerden, grev yapanlar ile toplum polisleri arasındaki gerilimlerden (1976), 1977'de nazım plan bürosundaki bomba ihbarları ve bu ihbarlar üzerine büronun boşaltılmasından bahseder. Düzgören, 1991 yılına ait günlüğünde ikinci eşi Ülker Hanım'ın kardeşleri Ertuğrul Adalı ve Erdoğan Adalı'nın da konuşmacılar arasında olduğu Doğru Yol Partisi toplantılarına katıldığını yazar. Siyasetle kısa buluşmaları bunlardan ibarettir. Düzgören'in apolitik tavrının kırıldığı ender bir ânı, çok sevdiği ve defnedileceği Heybeliada'da Çam Limanı'na yapılacak inşaatlara itiraz ederken görebiliriz.

Heybeliada Çam Limanı 106 ada 5 parselde yapılacak olan büyük iskele ve sabit tesis bina inşaatına itiraz eder. Yapının sahibi Sabahattin Yılmaz,

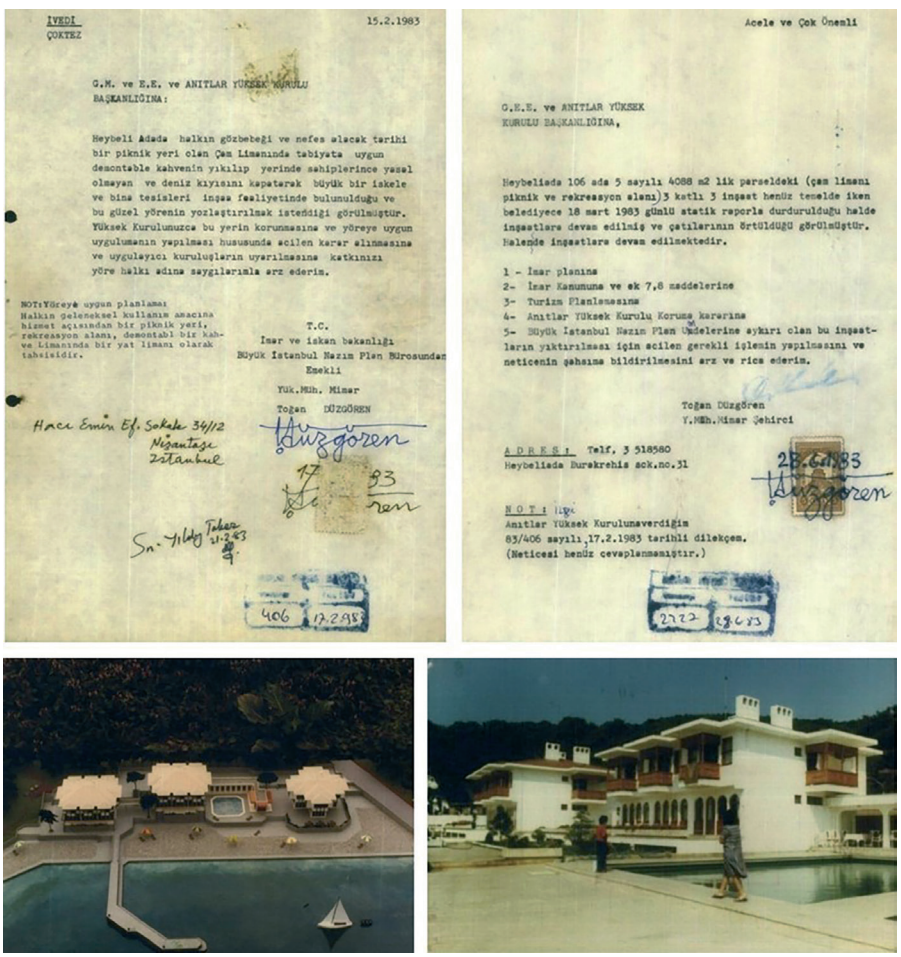
mimarı ise Y. Mimar Şevket Erol Suveren'dir. 1983 yılındaki günlüğünde Yeni Türkiye Gazetesi Sahibi M. Ali Gökberk'e Çam Limanı'ndaki ruhsatsız işleri anlattığını yazar. Nazım Plan Bürosu'na, Anıtlar Kurulu'na, belediyeye, valiliğe, Adalar Kaymakamlığı'na yazdığı dilekçelerinden bahseder **(Resim 31)**. Doğan Kuban ile durumu konuştuğunu, 5 Ağustos 1983 tarihinde ise Anıtlar Yüksek Kurulu'nda Reis müavini Emin Uyan'a her şeyi anlattığını belirtir. Mücadelesinin sonucunda inşaatlar bir süre durdurulsa da tamamlanmasına engel olamaz **(Resim 31)**. 8 Aralık 2008'de, 94 yaşında vefat eder.

RESİMLERİ VE DİĞER FOTOĞRAFLAR

Günlüklerini aktarırken belirttiğimiz gibi kısa cümlelerle not alır. Sözel ifadeden ziyade görsel bir dünya algısı ve ifade etme biçimi olduğu söylenebilir. Bu nedenle kelimeleri kullanırken gösterdiği tasarrufun aksine resimler ve fotoğrafları ile büyük bir görsel zenginliğin içinde karşımıza çıkar.

1938 yılında Riesengebirge ve Jannowitz**;** 1941 yılında Berlin; 1944'te Braunschweig; 1945'te Lozan, Zürih; 1946'da Arnensee, Lugano, Rigi, Tessin, Giubiasco, Lozan, Ouchy, Desen, Brunigpass, Campione, Zürih; 1947'de Milano, Lozan, Cenova, Stromboli resimlerine **(Resim 32)** konu olur **(38)**.

38. İleri yıllarda diğer Avrupa şehirlerini resimleyecektir: Lozan 1953; Zürih 1972; Rodos 1974; Bezdan, Mohaç, Belgrad, Tuna, Vidin 1975; Kotor, Avusturya 1991.

Resim 31. 15.02.1983 tarihli dilekçe (I). İnşaatlara durdurulma kararı verilmesine rağmen inşaatların devam ettiğini bildiren ikinci dilekçesi (II). İnşaatların maketi (III). Tamamlandıktan sonraki görüntüleri (IV). (İstanbul 5 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

Düzgören'in apolitik tavrı resimlerinin de yaklaşımını belirler. Tanığı olduğu halde savaşı konu almaz. Avrupa kentlerini aktardığı resimlerde insana yer vermez, kentin günlük karmaşası izlenmez. İnsanlar gibi taşıtlara da yer vermez. Adeta pastoral bir güzellik ve dinginlik Berlin gibi büyük metropollerde bile aktardığı ana duygudur. İzleyicinin kolaylıkla aldığı bu duygu, resme yaklaşımında bilinçli bir seçimdir. Resimlerinde "keskin çizgilerden kaçındığını" ve her şeyin bir "rüya tadında" olmasını arzu ettiğini anlatır (Özbudun ve Şerifoğlu, 2014). Yalnızca güzellikleri kayıt altına alır. Günlüklerinden izleyebildiğimiz duygusal ve kırılgan ruh hali, yıkımlardan ve trajedilerden uzak, naif bir estetik bakış geliştirmesini sağlar. 1940'larda Avrupa kentlerini anlattığı resim dili ve tekniği, aynı renk tonları ve aynı dinginlik ile Anadolu kentlerinde de izlenecektir. **(Resim 33)**. Seyahatleri neredeyse tüm Anadolu'yu tuvale aktaran geniş bir koleksiyon sağlar. 1960- 1963 yılları arasında Bursa, Manisa, Alaşehir, İzmir, Alanya, Darıca, İskenderun, Antakya, Osmaniye, Ceyhan, Urfa, Mersin, Anamur, Silifke, Kaş, Fenike, Antalya, Side, Beyşehir, Konya, Afyon, Adıyaman, Malatya, Aldüş, İmranlı, Sivas, Anamur, Çamkoru (tabiat parkı), Ambarlı, Bolu, Çamdar ve Erdek'i konu alır. Yaşadığı şehirler olan Ankara ve İstanbul'u da defalarca resmeder **(Resim 34)**. Ankara, Çankaya, Keçiören ve Yenimahalle ile resimlerine konu olur. İstanbul'un ise neredeyse resmetmediği semti yoktur. Topkapı, Yeniköy, Florya, Kabataş, Tarabya, Beykoz, Paşabahçe, Kireçburnu, Büyükada, Sarayburnu Fenerbahçe, Beyazıt, Heybeliada, Caddebostan, Çamlıca, Rumelihisarı, Kalamış, Kabataş, Çekmece, Kilyos, Fenerbahçe, Taşlık, Sarıyer, Pendik'i resmeder. Heybeliada gibi sevdiği bölgeleri defalarca resmettiği izlenir.

Resim 32. Riesengebirge, 1938; Braunschweig, 1944; Zürih, 1945; Lozan 1945; Guibiasco, 1946; Rigi 1946; Arnensee, 1946; Ouchy, 1946; Brunigpass; 1946; Camgione, 1946; Genova 1947; Lozan. Avrupa kentlerini, yapılarını, doğasını konu alan resimleri: Bu resimlerde değiştirdiği okulların (1938-1947) rotası da okunabilmektedir. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 33. Türkiye'de kentleri, yapıları, doğayı aktardığı resimleri: Isparta 1953; Ahlât Evleri 1954; Yozgat Geleneksel Konut, Merzifon Evler, Çorum Kubbeli Cami, 1955; Mersin Sahil, İskenderun Manzara, Maraş Evler, Antep Kale 1957; Diyarbakır Cami, Kayseri İstasyon, İskilip Evleri 1958 (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 34. 1953 yılında Ankara Garı ve çevresine ait farklı zamanlarda yaptığı resimler. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim yeteneği Cihat Burak'ın hatıralarında da yer alır **(39)**. Şeyda Hanım, Cihat Burak ve Galeri Milar'ın sahibi Selçuk Milar'ın, resim sergisi açması için ısrar ettiğini ancak babasının resimlerini ve fotoğraflarını sergilemekten uzak durduğunu anlatır. Sonunda, damadı Fikret Kızılok ve Bülent Ortaçgil'in katkıları ile Bostancı, Çatalçeşme Çekirdek Sanat Evi'nde 1984

39. "...Toğan Düzgören vardı, sulu boya çalışırdı, hala da yapıyor, çok kabiliyetliydi." (Burak, 1992; Aktaran: Dindar,2019)

Resim 35. Almanya'dan mimari fotoğraflar (I, II). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

yılında En Beğendiklerim adı ile ilk ve tek resim sergisini gerçekleştirir (Özbudun ve Şerifoğlu, 2014). Günlüğünde sergi için bavul dolusu paspartu hazırladığını anlatır. Ölümünden altı yıl sonra, 2014 yılında, Şeyda Özbudun'un derleyenlerinden olduğu sergi kitabı yayımlanır.

Düzgören'in Avrupa'da geçirdiği uzun eğitim süresi yaşadığı kentleri fotoğraflamasına da imkân tanımıştır. Savaşın yıkıcılığı resimlerine yansımadığı gibi fotoğraflarına da yansımaz **(Resim 35)**. Bakanlık görevi sırasında gerçekleştirdiği seyahatlerde bölgedeki insanları ve özellikle çocukları da fotoğraflar **(Resim 36)**. Düzgören'in fotoğrafları, 1950'lerden 1970'lere bir Türkiye panoramasıdır. Kentler, kasabalar, köyler, kuzular ve keçiler, insanlar, giyim kuşamları, kent dokusu, meydanlar, kıraathaneler, artık göremediğimiz ahşap konaklar, sokaklar, camiler, taşıtlar, şehirlerarası otobüsler, kime ait olduğunu anlayamadığımız pır pır bir tayyare, arabalar, dolmuşlar, kayıklar, balıkçılar, çocuklar için kurulan seyyar dönme dolaplara ait çok sayıda fotoğraf sunar **(Resim 37)**.

Ailesi ve arkadaşları da Düzgören'in fotoğrafları arasında yer alır. Bu fotoğraflarla adeta Orhan Pamuk'un *Masumiyet Müzesi*'nde geçen orta üst sınıf bir İstanbul ailesi görselleşir. Ailenin pikniklerde, plajlarda, deniz kenarı bir köşkte, balkonlarda, merdivenlerde, kır gazinolarında; iyi giyimli, kravatlı, her zaman gömlekli, kimi zaman pantolon askılı, önemli günlerde papyonlu erkekleri; bakımlı, zarif, güzel kadınları; yaşlanmakta olan Mezide Hanım ve Seyfi Bey, çocukları ve torunları, arkadaşları, ev muhabbetleri ile onlarca fotoğrafı vardır. Bu fotoğraflar gençlik yıllarından ölümüne yaşamını görsel olarak aktarır **(Resim 38-42)**.

SONUÇ

Türkiye'de biyografi yazımının karşılaştığı en büyük güçlük bireylerin hayat öykülerine ait malzemeleri biriktirmemeleri ve aktarmamalarıdır. Mimarların çoğu mesleki ve özel yaşamlarına ilişkin belgelerin bugüne gelebilmesi için çaba sarf etmemiştir. Kendi tarihsel kimliklerinin inşasında kendi katkıları yoktur (Tanyeli, 2007). Bu yaygın kayıtsızlığın aksine Toğan Düzgören fotoğraflar, resimler ve günlüklerle hayatını belgeler. Yaşamını bir tarih metni gibi kaydeder, kendi tarihini yazar. Terekesi mimarlık tarih yazımına yaratıcı deha mitosu ötesinde bir bakış sağlamaktadır. Sıradan insanlara ait biyografilerde, sıra dışı nitelikleri, üretimleri ya da statüleri değil, emsalleri ile olan benzerlikleri sunması değerli bulunur (Caine, 2019).

Resim 36. Köy düğünü sırasında çocuklar ve köylüler, 1953. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Toğan Düzgören de yaratıcı bir dehadan çok kamuda geçen mimarlık pratiğinin günlük rutini içinde karşımıza çıkar. Yapılı çevrenin oluşumuna yıllarca emek veren yüzlerce isimsiz meslektaştan biridir.

Mimarlık mesleği 20. yüzyıla kadar üst gelir gruplarının erişebildiği bir eğitime dayanır (Kostof, 2000). Elbette Türkiye'de de durum benzerdir. Bu eğitime Sedad Hakkı Eldem örneğinde olduğu gibi kökleri kimi zaman saraya dayanan varlıklı aile çocukları erişebilmiştir. Seyfi Paşa'nın oğlu Toğan da ailesinin imkânları ile yurtdışına gitmiş ve mimarlık eğitimini İTÜ'de geç bir yaşta tamamlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda hayatta kalmaya çalışmak verdiği en büyük sınav olmalıdır. Yetişkinlik yıllarında, konfor alanını zorlamadan, imkânları ve şansı ile iddiasız bir hayat sürer. Aslında bu iddiasız hali ile ideal bir vatandaştır. Üstel'in (2004) tanımladığı gibi devletin ideal "makbul vatandaş"ıdır. Erken Cumhuriyet liderlerinin kurmaya çalıştığı burjuva hayatının bir örneğini sergiler. Mimarlık pratiği içinde kamuda yer alan bir memur mimar olarak, ailesinin sosyo-ekonomik seviyesini sürdürebilir. Türkiye'de mimarlık eğitiminin alt gelir grubu aile bireylerinin erişebildiği bir eğitim haline gelmesi için 20. yüzyılın yaklaşık son çeyreğini beklemek gerekir. Ne yazık ki mimarlık meslek tarihimizin sınıfsal analizi hakkında yeterli sayıda araştırma henüz yapılmamıştır. Ancak son yıllarda yapılan doktora çalışmaları ile bazı adımlar atılmaktadır. 21. yüzyılın başlarında Türkiye'de mimarlık pratiğinin artık mimarları birer "üretken işçi" pozisyonuna düşürdüğünü yakın zamanda yapılan araştırmalardan izleyebilmekteyiz (Onur, 2017).

Türkiye'de mimarlık ortamı, 1930'lardan itibaren ağırlıkla kent karşıtı ve kıra dönük söylemler üretir (Gurallar, 2014). Kıra dönük nostaljik tutumun 1950 sonrası büyük ölçüde devam ettiğini Düzgören ile görebiliyoruz. Resimleri ve fotoğrafları ile bu genel ortamın ürünüdür. Metropolleri pastoral bir dille resmeder. Kent karşıtı ve kıra dönük ilgi apolitik karakteriyle uyumludur. Düzgören, ciddi meseleleri tartışmaktan kaçınan apolitik bir karakterdir. Bu apolitik tavrı da devletin ideal makbul

Resim 37. Edremit, Burhaniye, Ayvalık seyahati sırasında fotoğrafladığı bir köy meydanı (I). Geleneksel bir konuta ait çıkma detayı (II). Kent silüeti ve balıkçılar (III). Mahmudiye'de bir kahvehane, sedirde oturan köylüler, masada oyun oynayan İmar ve İskân Bakanlığı çalışanları (IV).Tayyare ve ekibi (V). Balıkesir'de İnanöz Turizm'in otobüsleri,1953 (VI). Köydeki çocuklar seyyar dönme dolapta (V). Ahlat'ta kuzular (VII). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 38. Şeyfi Paşa ve Ailesi (I). Seyfi Paşa, Mezide Hanım, Ruşen Eşref Ünaydın, Nuri Conker ve eşleri bir davette (II). Gülseren Düzgören, Toğan Düzgören, Mezide Düzgören, evlatlık Sevim ve Güney Düzgören Ada'da (III). İsmet İnönü, Seyfi Düzgören ve Toğan Düzgören dostlarıyla plajda (IV). Gülseren (Düzgören) Aksal, kızı Demet Aksal, Seyfi Düzgören ve Kemal Aksal, 1948 (V). Mimar Hıfzı Kaptan, kızı Fide Kaptan, Güney (Düzgören) Kaptan, kucağında oğlu Sahir Kaptan, Mezide Düzgören, Habibe Düzgören ve kucağında kızı Ayşe Şeyda, 1953 (VI). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

vatandaş tanımına uyar. Meslek bireylerine çoğunlukla hâkim olan apolitik tutum 1930'lu ve 40'lı yıllarda doğan kuşaklarla kırılacaktır. Yeni kuşakların 1968 sonrası ve özellikle 1970'li yıllarda Mimarlar Odası ve TMMOB'da gerçekleştirdikleri eylemlerle politize olduğunu görebiliriz (Batuman, 2013). Toğan Düzgören Heybeliada Liman İnşaatını protesto ederken büyük olasılıkla kendinden sonraki kuşakların rüzgârına kapılır. Meslek tarihimizde 2010'lu yıllardan sonra yeniden canlanan bir politik eylemlilikten söz etmek mümkündür (Sert vd., 2021).

Düzgören'in Galatasaray'da aldığı resim eğitimi ve aktörleri, bu eğitimin meslek yaşamlarındaki etkisini de sergilemektedir. İTÜ ve İDGSA bir dönemin ressam mimarlarını yetiştirmiştir. Metinde izlediğimiz gibi Galatasaray'da aldıkları resim dersleri bu öğrencileri mimarlık temel

Resim 39. İlk eşi Habibe Hanım ve Toğan Düzgören'in nişanı (I). Toğan Düzgören'in kadrajında Habibe Hanım (II). Nikâhları (III). Düğünde, Habibe Hanım, Toğan Düzgören, Mezide Hanım, Güney (Düzgören) Kaptan, Gülseren (Düzgören) Aksal, eşi Kemal Aksal **(40)**, kızları Demet Aksal ve Güney Hanım'ın **(41)** mimar eşi Hıfzı Kaptan (IV). Toğan Düzgören, Habibe Hanım ve kızı Ayşe Şeyda (V). Kızı Şeyda ve oğlu Haluk ile bahçede (VI). Toğan Düzgören ve karşısında ikinci eşi Ülker Hanım, Yalova Termal Oteli, 1968 (VII). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

40. 1949-1950 yılları Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal'ın kardeşi

41. Güney Hanım'ın Hıfzı Kaptan ile olan evliliğinden Fide (kız) ve Sahir (erkek) olmak üzere iki çocukları olur. İkinci evliliğini ise Sebahattin Giray ile yapar ve Mezide isminde bir kızı olur.

Resim 40. Toğan Düzgören, Selçuk Milar'ın Ankara'daki evinde. Afif Akdağ, Milar ve objektife bakan Milar'ın ilk eşi (I). Selçuk Milar ve eşi (II). Milar, Düzgören'in kadrajında (III, IV). (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

eğitimine hazırlamıştır. Galatasaray'dan mezun birçok isim İDGSA, İTÜ ve yurt dışındaki çeşitli mimarlık okullarında mimarlık eğitimine yönelir ve aynı zamanda iyi birer ressam kimliği kazanır. Resme duydukları ilginin mimarlıklarının önüne geçtiği Cihat Burak ve Orhon Tolon gibi örnekler

gelişir. Toğan Düzgören'in [foto]biyografisi ressam mimarların bir arada ele alınabileceği bir prosopografi çalışmasına imkân sunmakla birlikte, kamuda yer aldığı kurumlar, bu kurumlarda bir araya geldiği isimleri aktarışı ile dönemin kamu mimarlarını odağa alacak bir prosopografiye de kapı açmaktadır. Yeni prosopografiler sağladıkları yeni verilerle bu kurumların tarihinin yazılmasına da yardımcı olabilir **(42)**. Benzer biyografilerin ve prosopografilerin artması mimarlık meslek tarihine dönük yeni argümanlar geliştirmemize yardımcı olacaktır **(43)**.

Resim 41. Soldan: Feyyaz İnceer, Orhan Sagay, Falih Ergunalır, Müfit Erenli, Cihat Burak, Muzaffer Hirig, Faruk Sayar, Hayrettin Ozansoy, Toğan Düzgören, Dündar Arf, Zahit Yımre, Şakir Koral, Galatasaray Pilav Günü, 4 Haziran 1978. (Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi)

Resim 42. Çocukluğundan ileri yaşlara Toğan Düzgören. Altta: Torunları Yağmur Kızılok ve Sina Özbudun ile. (Kolaj Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi'nde yer alan fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

42. Szambien (1988), "Pour une prosopographie des architectes français" başlıklı çalışması ile mimarlık tarihi yazımında mimar prosopografilerinin gerekliliğini savunur. Denyse Rodriguez-Tomé'ın (2022), "Pour une histoire de la profession d'architecte La méthode prosopographique" adlı çalışması mimarlık meslek tarihi için prosopografik yöntemi ele alır. Prosopografik yöntemlerle mimarlık tarih yazımına odaklanan bildiriler için çağrıda bulanan "Parcours d'architectes (XIXe-XXe siècles). Histoires et prosopographie (2024)" başlıklı etkinlik, bu alandaki güncel çalışmalar arasında yerini alır. Bruant, Callais ve Lambert yönetiminde hazırlanan *Les architectes et la fonction publique* (2022) isimli kitap kamu mimarlık ortamını, kamu mimarlarını ve kamu için hizmet veren mimarları konu alan prosopografik çalışmaları içerir. *Paris und Versailles in Reisebeschreibungen deutscher Architekten um 1700 Pitzler, Corfey und Sturm* başlıklı çalışma 1700'lü yıllarda Almanca konuşan üç mimarın Paris ve Versailles'a yazdığı seyahat günlüklerinde mimarlığın nasıl algılandığını incelemektedir. Fransızca çeviriler için Yüksel Öztürk'e, Almanca çeviriler için Yusuf Çakır'a teşekkür ederiz.

43. Türkiye'de mimarlık tarih yazımında prosopografik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yerasimos'un (2005), "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları: Bir Prosopografya Denemesi" adlı kitap bölümü prosopografyayı doğrudan yöntem olarak alır. Yavuz'un (2024) "XX. Yüzyıl Başında Osmanlı Devleti'nin Anadolu Vilayetlerinde Başlattığı Yol ve Köprü Yapım İşleri (1908-1918) ile Bu İşlerde Görevlendirilen Alman Mimar ve Mühendisler" adlı makalesi bir kamu kurumunda (Ticaret ve Nafia Nezareti) görev yapan Köhler, Zöller, Beutner, Weise ve Höppner gibi Alman mimar ve mühendisleri aktarır. Şenyurt'un (2002) *1800- 1950 yılları arasında İstanbul'da faaliyet gösteren Rum mimarlar*, Örnek'in (2014) *Gelenekten değişime: geç dönem Osmanlı İstanbul'unda okullu mimarlar*, Gececi'nin (2021) *II. Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul'da çalışan mimarlar*, Demir'in (2023) *Cumhuriyet dönemi mimarlık üretiminde faaliyet gösteren Ermeni mimar ve mühendisler (1923-1960)* başlıklı tezleri prosopografiyi bir yöntem olarak ele almasa da örnek olarak gösterilebilir.

KAYNAKÇA

AKAY, M. Z. (2018) *A scrupulous and silent rationalist: The Architect Ayhan Tayman.* Master, METU Graduate School of Social Sciences, Ankara.

AKCAN, E. (2005) Ambiguities of Transparency and Privacy in Seyfi Arkan's Houses for the New Turkish Republic, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 22(2) 25-49.

ALTINIŞIK UÇMAN, I. (2022) Cengiz Bektaş'ın Ozan-Mimar Olarak Persona İnşası, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 39(2) 137-58.

ANPB (1978, 6-8 Kasım) *Ankara Metropoliten Alan Nazım Plan Bürosu Deneyimi,* Türkiye'de Metropoliten Alan Planlaması Deneyimler ve Sorunları Kolokyumu, İstanbul; 16.

ARSEVEN, C.E. (1993) *Sanat ve Siyaset Hatıralarım,* İletişim Yayınları, İstanbul.

ARTUN, D. (2009) Galatasaray Lisesi, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi ve Paris Atölyeleri, *Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne Ressamlar 1868 – 1968* içinde, der. Z. Ögel, Pera Müzesi, İstanbul; 75- 113.

ARU, K.A. (1995) *Yapı'dan Seçmeler 7, Anılarda Mimarlık içinde,* Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

ASKERİ MÜZE VE KÜLTÜR SİTESİ KOMUTANLIĞI (2001) *Asker Ressamlar,* Askeri Müze, İstanbul.

BATUMAN, B. (2013) 70'ler: Siyasetin odağındaki kent, kentin odağındaki siyaset, *Toplum ve Bilim* (127) 68-87.

BENJAMIN, W. (2015) On Photograpy, *Fotoğraf Yazıları,* çev. B. Halaç, T. Turan (2019) Kolektif Kitap, İstanbul.

BENTON, M. (2011) Towards a Poetics of Literary Biography, *The Journal of Aesthetic Education* 45(3) 67-87.

BORNAT, J. (2008) Biographical methods, In: Alasuutari, Pertti; Bickman, Leonard and Brannen, Julia eds. The Sage Handbook of Social Research Methods. London, UK;344–356.

BOYACIOĞLU, E. (2015) *Bruno Taut'un Günlüğünde ve Mektuplarında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Projesi,* Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, Türkiye.

BRUANT C., CALLAIS, C., LAMBERT, G. (2022) (sous la direction). *Les architectes et la fonction publique XIXe-XXIe siècles.* Presses Universitaires de Rennes, Rennes.

CAINE, B. (2010) Biography and History, *Biyografi ve Tarih,* çev. M. Sözen (2019) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ÇELEBİOĞLU, S. (2007) *Türk Edebiyatında Modern Biyografinin Doğuşu,* Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

CHÂTELET, Anne-Marie, (2007) À l'origine de l'histoire de l'architecture, la biographie, At the Root of the History of Architecture, Biography. çev. S. Pleasance (2007) Crıtıque *D'art* 29.

Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Anıtı Müsabakası (1944), *Arkitekt* 1944-03-04 (147-148), 52-65,74

ÇİL, N. (2007) *Mimar Olmak, Mimarlar* Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir.

DEMİR, A. (2008) *Arşivdeki Belgeler Işığında Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yabancı Hocalar. Philipp Ginther'den (1929) -(1958) Kurt Erdmann'a Kadar,* Mimar Sinan Güzel Sanatla Üniversitesi, İstanbul.

DEMİR, M. (2023) *Cumhuriyet dönemi mimarlık üretiminde faaliyet gösteren Ermeni mimar ve mühendisler (1923-1960),* Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

DİNDAR, E. (2019) *Cihat Burak: Resimleri ve Öyküleri.* Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DOLLE, F. (2022) *Paris und Versailles in Reisebeschreibungen deutscher Architekten um 1700 Pitzler, Corfey und Sturm,* Heidelberg, Arthistoricum.

EBÜZZİYA, Z.,KOZİKOĞLU, S. (1986) *1921-1933 Galatasaray tarihçesi-1933 mezunları ve 50 yılları,* Galatasaray Eğitim Vakfı, İstanbul.

ENGİN, E. (2007) *Galatasaray Lisesi (1923-1950 Dönemi),* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

ERHAN, K. (1992) Romantizm, Elem, Hüzün, Melankoli Hüseyin Avni Lifij, *Antik-Dekor* (16) 81-82.

EYİCE S. (1988). *Ernest Mamboury (1878-1953),* İslam Ansiklopedisi, [https://islamansiklopedisi.org.tr/mamboury-ernest] Erişim Tarihi (17.08.2023).

GARDNER, J.B., ADAMS, G.R. ed. (1983) *Ordinary People and Everyday Life: Perspectives on the New Social History.* American Association for State and Local History, Nashville, Tennessee.

GASCO, G. (2010) Bruno Taut And The Program For The Protection Of Monuments In Turkey (1937-38)/ Three Case Studies: Ankara, Edirne And Bursa, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 27(2) 15-36.

GECECİ, M. (2021) *II. Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul'da çalışan mimarlar,* Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

GERMANER, S. (2009) Mekteb-i Sultani'den Galatasaray'a Resim Eğitimi ve Sanata Katkı, *Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne Ressamlar 1868 – 1968 içinde,* der. Z. Ögel, Pera Müzesi, İstanbul; 23-49.

GÖKSU, E., ÇIRAK, A.A. (2016) İzmir'in Modernite ile İkinci Buluşması: 1951 İzmir İmar Planı Proje Müsabakası, *Doğumunun 100. Yılında Anma Etkinlikleri: Kemal Ahmet Aru* içinde, der. N.Z., Gülersoy, T.K. Koramaz, İTÜ Vakfı Yayınları, İstanbul.

GURALLAR, N. (2014) Kent ve Köy Algısı: Arkitekt (1930'lar), *Mimarlık* 73-77 379.

GÜMÜŞ, M. D. (2018) Mimar Nizamettin Doğu'nun Erken Cumhuriyet Dönemi Kariyeri: Sanatı Aramak, *Art-Sanat Dergisi* (10) 121-147.

GÜMÜŞ, G. (2020) *Cihat Burak ve Öykücülüğü. Yüksek Lisans Tezi,* Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.

GÜVENLİ, G. (2009) İçeriği ve Yöntemleriyle Resim Dersleri, *Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne Ressamlar 1868 – 1968* içinde, der. Z. Ögel, Pera Müzesi, İstanbul; 52-73.

Güzel San'atlar Akademisi Yüksek Mimarî şubesi Diploma projeleri, (1940). *Arkitekt* 1940-03-04 (111-112) 55-68.

İMAMOĞLU, B. (2018) Architectural Professionalization in Turkey, Professionalism and Its Posts, *Neo-Liberalism and the Architecture of the Post Professional Era,* der. H. Sadri, Springer International Publishing.

İzmir Şehri Milletlerarası İmar Plânı Müsabakası Jüri Raporu, (1952). *Arkitekt* 1952-05-08 (249-250-251-252), 119-38.

KAFESÇİOĞLU, R. (2010) *Yüksek Mühendis Mektebi'nden İstanbul Teknik Üniversitesi'ne Bir Dönüşümün Öyküsü ve Anılar,* Yem Yayınları, İstanbul.

KEÇEBAŞ, A., B. (2023) *Şehir Planlamanın Kurumsallaşmasında Bir Kamu Mimarı: Mithat Yenen (1908-1987),* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

KOSTOF, S. (2000) *The Architect : chapters in the history of the profession,* University of California Press.

KULAKSIZOĞLU, E. (2010) *Dünü bilmek, yarınları aydınlatmak,* İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul

LEACH, A. (2010) What is Architectural History?, *Mimarlık Tarihi Nedir?*, çev. H. Doğan (2015) Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

MCCALL, M.M., JUDITH, W. (1990) The Good News about Life History. *In Symbolic Interaction and Cultural Studies*. edited by H.S. Becker, M.M. McCall, University of Chicago Press, Chicago.

M.T.Ö. (1961, Ekim) Mesleki ve Teknik Öğretim Okulları İnşaatına Dair. *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi* 9(104) 149-151, 155.

MOMBERGER, D.C. (2019) *Vocabulaire des histoires de vie et de la recherche biographique*. Érès.

NICOLAI, B. (2011) *Modern ve Sürgün. Almanca Konuşulan Ülkelerin Mimarlar Türkiye'de 1925-1955*, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.

ONUR, B. (2017) *Beyaz Yakalı Üretken İşçi Olarak Mimar: Meslek Pratiği ve Sınıf Algısı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ÖGEL, Z., Der. (2009) *Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne Ressamlar 1868 – 1968,* Pera Müzesi, İstanbul.

ÖRNEK, Z. (2014). Gelenekten değişime: geç dönem Osmanlı İstanbul'unda okullu mimarlar, Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ÖZBUDUN, Ş., ŞERİFOĞLU, Ö. F. (2014) *Sıradışı Bir Ressam: Toğan Düzgören*, Turkuaz Kitapçılık, İstanbul.

SAFA, O. (1995) Orhan Safa, *Yapı'dan Seçmeler 7, Anılarda Mimarlık içinde,* Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul

SERT, E., AYKAÇ, G., ZIRH, B., C. (2021) Urban Politics and The Work and Labour Processes of Architecture: Survey Research with Young Architect-Workers in Turkey, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 38(1) 161-80.

SUHER, H. (2010) *Kamu Yararı'nı Öncelikli Gören Bir Yaşam Öyküsü,* Yem Yayınları, İstanbul.

SORGUÇ, B. (1982) *1920'den 1981'e Millî Eğitim Bakanlığı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

SÖNMEZ, H. (2018) Mimar Ressamlarımız; Cihat Burak, Nuri Abaç, Ruzin Gerçin, Erol Akyavaş, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi* 4(6) 311-319.

SZAMBIEN, W. (1988) Pour une prosopographie des architectes français, *Histoire de l'art* 1(1) 97-100.

ŞAHİNLER, O. (1990) *Güzel Sanatlar Akademisi'nden Anılar ve Görüşler*, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul.

ŞENYURT, O. (2002) *1800 - 1950 yılları arasında İstanbul'da faaliyet gösteren Rum mimarlar,* Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ŞİŞLİ BELEDİYE BAŞKANLIĞI RESİM VE HEYKEL MÜZELERİ DERNEĞİ (1997) *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi,* İstanbul.

TANYELİ, U. (2007) *Mimarlığın Aktörleri Türkiye 1900-2000.* Garanti Galeri Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İ. (2013) *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmenin Öyküsü,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi- Yarışmalar Dizini, *Adana Numune Evleri 1944.* [http://www.mimarlarodasiankara.org/yarismalardizini/?durum=info&yid=52] *Erişim Tarihi (21.07.2023).*

TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi - Yarışmalar Dizini, *İşçi Sigortaları Sanatoryumu,1951* [http://www.mimarlarodasiankara.org/yarismalardizini/?durum=info&yid=98] *Erişim Tarihi (21.07.2023).*

T.M.Ö. (1958a, Temmuz) Teknik Büro, *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi* 6 (65) 36-41.

T.M.Ö. (1958b, Temmuz) Yapı İşleri, *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi* 6(65) 41-4.

TOPALLI, E. (2008) Yeni Bilgiler Işığında Ressam Mehmet Ali Laga, *U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(14) 45-70.

ULRICH THATCHER, L. (1990) *A Midwife's Tale: The Life of Martha Ballard, Based on Her Diary, 1785-1812.* Knopf Doubleday Publishing Group.

ÜSTEL, F. (2004) *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II.Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi,* İletişim Yayınları, İstanbul.

VURAL, N. (1992) *Cihat Burak ve Sanatı*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

YAVAŞÇA, M. (2010) *Türk Resim Sanatı'nda Çanakkale Savaşları*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

YAVUZ, Y. (1981) Mimar Kemalettin Bey (1870-1927), *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 7(1) 53-76.

YAVUZ, M. (2024) XX. Yüzyıl Başında Osmanlı Devleti'nin Anadolu Vilayetlerinde Başlattığı Yol ve Köprü Yapım İşleriyle (1908-1918) Bu İşlerde Görevlendirilen Alman Mimar ve Mühendisler, *Sanat Tarihi Yıllığı* 33 367-404.

YERASİMOS, S. (2005) 15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları: Bir Prosopografya Denemesi, *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat*

Tarihi Yazıları içinde, der. A. Ağır, D. Mazlum, G. Cephaneciğil, Literatür Yayınları, İstanbul; 37-62.

YÜZER, C., CEPHANECİĞİL, G. (2021) Rebii Gorbon: Mimarlık Ve Seramik Arasında Bir Kariyer, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 38(1) 1-22.

ZENGİN, B. (1994) *Alman ve Türk Edebiyatlarında Biyografi Ve Stefan Zweig'in Nietzsche, Hölderlin Kleis Biyografileriyle; Abdülhak Şinasi Hisar'ın Ahmed Haşim Biyografisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Arşivler:

Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi: Toğan Düzgören ve Şevket Seyfi Düzgören'den kalan bütün arşivi içermektedir.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. "Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü İstanbul Nazım Plan Bürosu Mikarlık, Y.Mimar Y.Mühendislik, Jeomorfolog ve Uzmanlıklarına yapılan tayinler, 19.09.1978 " [https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=13486&Hash=2FD9C00504D4A7D3A89C3DC50D102265296AAE237F44C33FBCDBFCEBF36FA78A&Mi=0] Erişim Tarihi (18. 03.2023).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi. "Almanya`da eğitim gören Togan Düzgören`in sağlık durumu hakkında istenilen malumat." [https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=104677032&Hash=4A934BF0FDC63B2C1E8E16E03F3C34A19E831E055FA16B082DFAC3AEE3A2C5EB&A=3&Mi=0] Erişim Tarihi (18. 03.2023).

ETH Library Online Archive. *William Dunkel (1893–1980)* [https://library.ethz.ch/en/locations-and-media/platforms/short-portraits/william-dunkel-1893-1980.html] Erişim Tarihi (31.02.2024).

Galatasaray Lisesi Tevfik Fikret Kütüphanesi Arşivi.

İstanbul 5 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

İTÜ Mimarlık Fakültesi Arşivi. *1949-1950 Akademik Yılı Mezunlar.* [https://mim.itu.edu.tr/mezun/mimmezun/mim1950.htm] Erişim Tarihi (08. 01.2022).

İTÜ Rektörlük Arşivi. Teknik Üniversite Mimarlık Fakültesi Dekanlığına Tahsil Durumumu Gösteren Hal Tercümesi ve ekli dilekçe, 10.10.1947.

İTÜ Rektörlük Arşivi. Mimarlık Fakültesi Dekanlığına, B.B.II kürsüsünde yaptığı proje ile ilgili yazdığı dilekçe, 07.02.1950.

İTÜ Rektörlük Arşivi. Toğan Düzgören, Pratik Sicil Fişi I,1949- II,1950.

Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi ve Ankara Şubesi Arşivleri.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Personel Arşivi.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Arşivleri.

Universitätsbibliothek I. *Catalogus Professorum- Arthur Mäkelt.* [https://cp.tu-berlin.de/person/2021] Erişim Tarihi (02.02.2024)

Universitätsbibliothek II. *Catalogus Professorum -Hans Dietrich Georg Freese.* [https://cp.tu-berlin.de/person/727] Erişim Tarihi (02.02.2024)

Universitätsarchiv TU Braunschweig. *Herzig, Emil August Robert.* [https://profkat.tu-braunschweig.de/resolve/id/cpb_person_00000216] Erişim Tarihi (30. 01.2024)

Received: 03.04.2024; **Final Text:** 25.02.2025

Keywords: Painter architect; public architect; biography; photobiography; architectural professional history.

[PHOTO]BIOGRAPHY OF A PAINTER ARCHITECT WORKING IN PUBLIC: TOĞAN DÜZGÖREN (1914–2008)

Interest in the simple, ordinary and everyday rather than heroic stories in biography writing has increased in recent years. In parallel, rather than creative geniuses or stars in architectural history writing, interest in the biographies of professionals, who are in routine architectural practice or whose labor is anonymous to the public, has naturally increased. In the biographies of ordinary individuals, similarities seem remarkable, as opposed to differences and striking points. We can think of such biographies as examples of a single cell taken from a particular social tissue and describing similar ones. In this article, Toğan Düzgören is examined as a case study. It is a [photo]biography of a painter-architect who was born to an upper-middle class family in the last period of the Ottoman Empire, continued his primary and secondary education in the Republic era, educated in Europe (even if not completed), worked in the public sector from 1950 to 1979 and remained an active participant in Istanbul's cultural and artistic circles until the 2000s. Photographs have been included as a part of the narrative, based on the rich visual material left by Düzgören. Documents belonging to Düzgören have been supplemented by detailed archive research and oral interviews and contextualized within the framework of architectural history literature. Düzgören's [photo]biography illustrates the education that architects of the period received not only in Turkey but also in Europe, especially the common tendency of Galatasaray High School graduates towards painting, the influence of this interest on architectural education, architecture practice within the public sector, and the routine flow of daily life and socio-cultural environment of an upper-middle class family member.

KAMUDA ÇALIŞAN BİR RESSAM MİMARIN [FOTO]BİYOGRAFİSİ: TOĞAN DÜZGÖREN (1914-2008)

Biyografi yazımında kahramanlık hikâyelerinden ziyade basit, sıradan ve gündelik olana dönük ilgi son yıllarda giderek artmıştır. Bu ilgiye paralel olarak mimarlık tarihi yazımında da yaratıcı deha ya da yıldız mimarlardan çok; mimarlık pratiğinin rutin akışı içinde olan ve kamuda emekleri anonimleşen meslek insanlarının biyografilerine ilginin artması doğaldır. Sıradan bireylerin biyografi yazımlarında farklılık ve çarpıcılık değil, benzerlikler dikkate değer görülmektedir. Bu tür biyografileri belli bir sosyal dokudan alınmış, benzerlerini de anlatan tek bir hücre örneği gibi düşünebiliriz. Bu yazıda Toğan Düzgören böyle bir örnek olarak mercek altına alınmıştır. Osmanlı'nın son döneminde, orta üst sınıf bir ailede dünyaya gelen, ilk ve orta öğrenimine Cumhuriyet ile devam eden, tamamlanmamış olsa da Avrupa'da eğitim tecrübesi olan, 1950'den

1979'a kadar kamuda görev alan, 2000'lere kadar İstanbul'un kültür sanat çevreleri içinde yer alan bir ressam mimarın [foto]biyografisidir. Toğan Düzgören'in bıraktığı zengin görsel malzemeye dayanarak, fotoğrafları anlatının parçası yapan, bir [foto]biyografi denemesi sunulmuştur. Düzgören'e ait belgeler, detaylı arşiv taramaları ve sözlü görüşmelerle desteklenmiş; mimarlık tarihi literatürümüzle ilişkilendirilmiştir. Toğan Düzgören, dönemin mimarlarının yalnızca Türkiye'de değil Avrupa'da aldıkları eğitimi, özellikle Galatasaray Lisesi Mezunlarının resme olan ortak yatkınlıklarını, bu ilginin mimarlık eğitimine etkisini, kamuda geçen mimarlık pratiğini, orta üst sınıf bir aile bireyinin gündelik hayatının rutin akışını ve sosyal kültürel ortamını detayları ile örneklendirmektedir.

ELİF TEKTAŞ; B.Arch, M.Sc.
Received her B.Arch from Çukurova Universty (2011); and M.Arch from Gazi Universty (2018). Currently a Ph.D. candidate in architecture at Gazi University. Major research interests include the history of architecture, urban history, biographies of architects, and neuroscience for architecture. eliftektas@gazi.edu.tr.

NEŞE GURALLAR; B.Arch, M.Sc., PhD.
Received her bachelor's and master's degrees in architecture from Gazi University in 1991 and 1997 respectively. Earned her PhD. Degree from Middle East Technical University. Research interests include architecture theory, ideology and architecture, public space, late-Ottoman architecture, early-Republican architecture. nese.gurallar@tedu.edu.tr.

METU JFA 2025/1
(42:1) *101-124*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.4

CONSTRUCTION MATERIALS AND TECHNOLOGIES IN THE FIRST NATIONAL ARCHITECTURE MOVEMENT: BRIDGING TRADITION AND MODERNITY

Selin SUR*

Received: 11.07.2023; **Final Text:** 14.01.2025

Keywords: Late Ottoman architecture; early Republican architecture; the first National Architecture Movement; building materials; construction technology.

1. Translation from Turkish to English by the author.

2. This movement was also named National Architecture, National Architecture Renaissance, National Architecture Style, and Neo-Classical Style during that period (Sözen, 1996, 13).

3. While there are numerous studies cataloging the period's buildings within different contexts, Aslanoğlu (1980), Çuha (1989), Yergün (2002), Uzun (2008), Yavuz (2009), and Karahan (2018) are comprehensive studies regarding this period's buildings, mentioning their construction systems.

* Department of Architecture, Faculty of Architecture, Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE.

> "The novel architectural system (the result of the use of iron and cement) must bear the characteristics of the people and ambiance that creates it. That is, we must construct our buildings with modern materials and according to the necessities of the modern lifestyle rather than in old monumental styles but following the direction of our national character and staying committed to the structural and ornamental principles of Turkish architectural style." - Kemaleddin Bey, 1917 (Tanaçan and Ersoy, 2008, 80) (**1**)

INTRODUCTION

This study investigates both the building materials and the construction technologies used during the final years of the Ottoman Empire and the early years of the Republic of Türkiye, from the proclamation of the Second Constitution in 1908 to the end of the First National Architecture Movement in 1930–1931(**2**). This period, marked by the architectural style known as the First National Architecture Movement, is significant for reflecting the shifting political and cultural dynamics of a declining empire and a nascent republic. The architects of the period embraced modern construction materials and technologies—such as steel and reinforced concrete—introduced by industrialization, while simultaneously striving to create a national architectural identity rooted in traditional forms.

Despite the rich architectural expression of this period, scholarly literature has focused mainly on the aesthetic and stylistic aspects of the movement, often neglecting or superficially addressing its technical features. Most research on buildings of this period glosses over their construction techniques, but only a few studies give details and contradict one another in some cases (**3**). That said, a detailed examination of the technical aspects is essential, given that this period represents a transitional phase where traditional and modern materials and construction technologies were frequently used in tandem. From a conservation perspective, this scrutiny

is crucial to ensuring the preservation of the original fabric and material integrity of these buildings, in accordance with the International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (Venice Charter, 1964) and the ICOMOS Principles for the Analysis, Conservation, and Structural Restoration of Architectural Heritage (2003). Moreover, when evaluated within their historical and cultural context, the buildings from this period hold a value of authenticity. As emphasized by the Nara Document on Authenticity (1994), their unique features must be preserved and transmitted to future generations, for they represent the innovative synthesis of tradition and modernity that defines this architectural movement.

This research provides a comprehensive overview of the materials and technologies used in the First National Architecture Movement, contributing to scholarly understanding, architectural history, and heritage conservation. The study is based on a literature review and archival investigation of both textual and visual documents. In addition, personal observations were made on prominent buildings representing this style in Ankara and Istanbul **(4)**. The visited buildings cover a wide range of architectural functions and were designed by different architects, representing both the Ottoman Empire and the Republic of Türkiye across the two most significant cities. While these site observations provided valuable insights, it is important to note that the findings were limited. Consequently, the final evaluations of the buildings were based on a combination of findings from the literature and visual sources, and personal judgment. Focusing on specific cases was deliberately avoided to showcase and understand various construction techniques and materials of the period. Several inconsistencies in the literature regarding the materials and techniques claimed to have been used in these buildings were identified during this research. Therefore, this paper also seeks to address and clarify these discrepancies.

HISTORICAL CONTEXT OF THE FIRST NATIONAL ARCHITECTURE MOVEMENT

Ottoman architecture began to be influenced by European Neoclassical styles in the 19th century. After the closure of the Office of Royal Architects (*Hassa Mimarlar Ocağı*) and the establishment of the Directorate of Royal Buildings (*Ebniye-i Hassa Müdürlüğü*) in the early 19th century, a need arose for an architectural school to train qualified architects. However, such schools were only founded towards the end of the century (Turan, 1963). Due to the cultural dominance of France in Europe and the close relationships between the Ottoman Empire and France, the French educational system was adopted in the Ottoman Empire. Consequently, the School of Fine Arts (*Sanayi-i Nefise Mektebi*) was established in 1883, followed by the Civil Service School of Engineering (*Hendese-i Mülkiye*) in 1884 in Istanbul (Nalbantoğlu, 1989, 42-43, 53). Prominent European and Levantine architects, such as Alexandre Vallaury and August Jachmund, taught at these institutions **(5)**. Many influential architects of the First National Architecture Movement graduated from these schools (Nalbantoğlu, 1989). According to Tanju (1999, 36), the First National Architecture Movement is "the natural result of the 19th century's eclectic/historicist Ottoman architecture," as architectural education at the time followed an eclectic/historicist approach. This method involved selecting and combining elements from historical styles, particularly for exterior designs.

4. Site visits included the Grand Post Office (*Büyük Postane – Posta ve Telgraf Nezareti*), the 1st Waqf Han *(I. Vakıf Han)* and 4th Waqf Han (*IV. Vakıf Han)*, and the Imperial Offices of Land Registry (*Defter-i Hakanî*, now Hagia Sophia History and Experience Museum) in Istanbul. In Ankara, the Ankara Palace (now Ankara Palas Museum), the First and Second Parliament Buildings of the Republic of Türkiye (now Museum of the War of Independence and Museum of Republic, respectively), the General Directorates of İş Bank (now Museum of Economic Independence) and Ziraat Bank, the Head Office of Ottoman Bank (now Ulus Branch of Garanti Bank), the General Directorate of Monopoly (*İnhisarlar Baş Müdürlüğü*, now the Yunus Emre Institute), the Ethnography Museum, and the Turkish Society Building (*Türk Ocağı*, now the State Museum of Arts and Sculpture), Gazi and Latife Model Schools (*Numune Okulları*, now *Ulus İlk Meclis Anadolu İmam Hatip Lisesi* and *Ulus İlk Meclis İmam Hatip Ortaokulu*), and the Ministry of Finance (*Maliye Nezareti*, now the Rectorate of Social Sciences University of Ankara) were visited. A few buildings from Izmir and Istanbul were examined through photographs.

5. Vallaury was an instructor at the Royal School of Fine Arts (*Sanayi-i Nefise*). Jachmund was in charge of the architectural program after 1890 at the Civil Service School of Engineering (*Hendese-i Mülkiye*).

In the early 20th century, Turkish architects became more actively involved in architectural practice and began to influence architectural theory. Vedat Tek and Kemaleddin Bey, two of the movement's most prominent figures, were the first Turkish architects to receive academic architectural education **(6)**. One of the earliest and most significant examples of the First National Architecture Movement is the Imperial Offices of Land Registry (*Defter-i Hakanî*, now Hagia Sophia History and Experience Museum), completed by Vedat Tek in 1908 (Özkan, 1973, 49). As this style was embraced by both the Ottoman and Republican governments, many public and private buildings were constructed in this style throughout the country over the next decades (Bozdoğan, 2020, 33-77). These include administrative, religious, educational, commercial, and transportation buildings (ferry piers, railway stations, etc.), memorial statues, tombs, houses, hotels, and so forth.

Due to the eclectic/historicist nature of their education, the movement's architects drew inspiration from Classical Ottoman and Seljuk architecture. They incorporated these elements into new designs with a particular focus on façades and main entrances. Buildings were generally designed symmetrically, emphasizing the entrance set at the central axis, often inspired by Seljuk and Ottoman portals. Buildings on triangular lots typically had one rounded corner. The façades were adorned with columns featuring Turkish-style capitals (stalactite or diamond-shaped), floral and geometric carvings, and/or tiled panels. Typically, only the façades with the main entrance were heavily decorated, while the other façades remained simpler. Some buildings featured tower-like projections at the corners, and false domes were sometimes used above the towers or entrances. Various types of arches—primarily pointed and segmental, and occasionally Bursa-type arches—were used for windows and doors, often complemented by lintel courses. By incorporating these traditional elements, many buildings from this period retained the overall appearance of Classical Ottoman architecture.

While some modern architects and scholars have criticized the movement for being derivative and not fully utilizing the technological advancements of the time, the writings of Kemaleddin Bey show that he embraced contemporary technologies and the opportunities they offered (Tanaçan and Ersoy, 2008). These architects were fully aware of the necessities of modern life, which is evident in their designs that incorporated new functions, technologies, and facilities such as heating, electricity, and plumbing.

CONSTRUCTION MATERIALS AND TECHNOLOGIES OF THE PERIOD

The buildings of the First National Architecture Movement showcase a unique blend of traditional materials and technologies with modern innovations brought about by industrialization. During this period, locally sourced and imported materials like stone, brick, timber, and ceramic tiles, which were staples of traditional Ottoman architecture, were used alongside newly introduced materials such as steel, reinforced concrete, and cement-based products. These materials were chosen for their structural properties and symbolic significance, as architects sought to preserve the aesthetic of classical Ottoman architecture while embracing the technological advancements of the time. The integration of modern and traditional materials and technologies reflects the broader cultural and political transitions of the era, as the movement aimed to reconcile national

6. Vedat Tek studied at *Ecole National des Beaux Arts* in France (Özkan, 1973), and Kemaleddin Bey studied at *Berlin-Charlottenburg Technische Hochschule* after he graduated from *Hendese-i Mülkiye* (Yavuz, 1981a).

architecture with the demands of modernization. This section will examine the key construction materials and technologies of that period. It will highlight their role in shaping the architectural character of the movement and addressing the interplay between traditional craftsmanship and modern construction technologies.

Structural Systems and Materials

Due to the Westernization movement in the Ottoman Empire, the state organization was renewed, and local municipalities were established in the late 19th century. Construction regulations enacted by the municipalities promoted masonry structures over traditional timber ones as a fire precaution since conflagrations were frequently destroying large neighborhoods (Baturayoğlu Yöney, 2013; Çelik, 2019). Stone has long been an essential building material in traditional Ottoman architecture. However, by the late 19th century, the stone supply from Istanbul's quarries could no longer meet the growing demand. This became a critical issue for construction activities. Due to difficulties in sourcing sufficient quantities of stone locally, particularly for large-scale projects, other construction activities were impacted, leading to discussions about importing stone from abroad (Ekinci, 2019, 504). According to the *Annuaire Oriental* of 1881, various types of stone were imported from Belgium and Italy; however, it is uncertain whether these were used for structural or finishing purposes (Baturayoğlu Yöney, 2008, 101).

In addition to the economic and practical difficulties of sourcing stone, the demographic changes following World War I (1914-1918) and the Turkish War of Independence (1919-1923) exacerbated the issue. As observed by architect Arif Hikmet Koyunoğlu, many of the skilled stonemasons—primarily Armenian and Greek—were no longer available in the early Republican period (Birkan and Pehlivanlı, 1977, 10). Due to these challenges with both materials and labor, the stone masonry technique was used only to a limited extent in large-scale buildings. Yet, it was not completely abandoned: the most renowned example of this type of structure is the First Parliament of the Republic of Türkiye (built in 1920) in Ankara. Originally designed as the Committee of Union and Progress (*İttihat ve Terakki Cemiyeti*) building, it now serves as the Museum of the War of Independence (**Figure 1**) (**7**). Stone masonry with rubble stone was extensively used in residential buildings in the Yenişehir district of Ankara. It was usually alternated with brick masonry and standardized mass-production concrete building elements, such as jambs and lintels, and coated with plaster (Cengizkan, 2022, 43-44).

Owing to the scarcity of stone, brick became the most prominent and in-demand building material. Brick 'factories' were opened in Istanbul and Mürefte in the late 19th century, producing various kinds of bricks, but these were rather 'plants' using undeveloped production methods (Çiftçi and Yergün, 2010; Kaya, 2017; Erdal, 2023, 188-213). Local bricks lacked standardization, making them less competitive against imported ones. Although there was no standard size, they roughly measured 22x11x7 cm (Tok, 2015). Following the 1913 Law of Industrial Promotion (*Teşvik-i Sanayi Kanunu*), some brick factories were established around Istanbul. Yet all production was halted in 1917 due to World War I. Despite local production initiatives, brick production could only meet 32.1% of the demand, and the deficit had to be imported during the early years of the Second Constitutional Period (Ural, 1974, 17). According to an article in the *Revue Technique d'Orient* (1912), between 1908 and 1909, solid and

7. The Second Parliament of the Republic of Türkiye, now Museum of Republic in Ankara (built in 1924), was also cited in the literature as an example of stone masonry (Aslanoğlu, 1980). However, based on my personal observations, the building may be stone-clad. The walls in the balcony on the front façade and the corners of the front façade are plastered. On the other façades, the stones used in the corners are visible and relatively small. In typical masonry construction, larger, finely cut, and more durable stones are placed in the corners to enhance the structural stability of the walls (quoining). Additionally, brick pilasters are visible in the basement, further suggesting that the structure is more likely to be brick masonry.

Figure 1. Ankara, The First Parliament of the Republic of Türkiye (Photograph: Selin Sur, 2021**)**

perforated bricks were mainly imported from France, Italy, England, Greece, Germany, Belgium, and several other countries, while refractory bricks were primarily sourced from England, France, Germany, and Belgium. Imported three-hole bricks measured 21.5x10.5x4.5 cm, while six-hole bricks measured 21.5x10.5x6.5 cm (Tok, 2015).

Architect Arif Hikmet Koyunoğlu, in an interview, mentioned that there was only one small production center for 2 cm thick handmade bricks in the early 1920s in Ankara, compelling him to open and run three brickyards himself (Birkan and Pehlivanlı, 1977, 10). The Municipality of Ankara established a brick factory near Ankara to supply the rising demand for construction material in the city, in the years that followed (Çapa, 2020, 91) **(Figure 2)**. Following the enactment of a new Law of Industrial Promotion in 1927, more factories were opened throughout the country (Özgüven and Cantürk, 2019, 509-510). In the 1930s, three types of bricks were being produced in Istanbul: perforated, pressed, and mud. However, the products were more often than not criticized for their low quality (Selâh, 1934a) **(8)**.

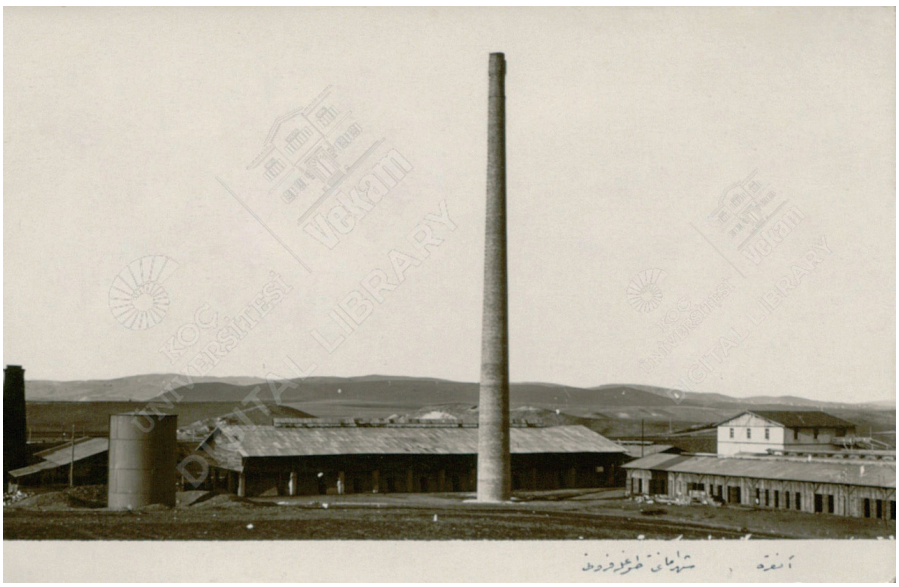

Figure 2. Ankara, the brick and roof tile factory established by the Municipality of Ankara (Koç University Digital Library, VEKAM Collection, Inventory No: 3066).

Brick masonry was commonly used in all kinds of buildings. The masonry technique was enriched by utilizing various materials and hybrid technologies more recently developed. For instance, mixed use of brick masonry and reinforced concrete elements (foundations, floor slabs, lintels, arches, jambs, etc.) or steel beams as *voute française (volta döşeme)* floors were widely observed in large-scale buildings **(9)**. The Grand Post Office (*Büyük Postane – Posta ve Telgraf Nezareti,* built in 1909) in Istanbul is one of the most well-known examples of this style, built of brick masonry with steel profile beams. Photos taken during its construction contain detailed information about the structure and technique **(Figure 3-4)**. Karahan (2018, 54-56) recently observed that columns in the large spaces of the Grand Post Office are also steel. Additionally, he emphasized the potential use of reinforced concrete for its foundation and vaults. This demonstrates that the representative architects of that period were modern, open-minded, and could be regarded as experimentalists.

While brick became the most common construction material, other traditional materials like timber remained essential. However, timber structures were uncommon. One of the few surviving examples is the Cemil Topuzlu Mansion by Vedat Tek in Istanbul, which displays characteristics of both eclectic and the First National Architecture styles **(Figure 5)**. Timber was particularly crucial for floor and roof constructions. In many cases, wooden buttresses support the wide eaves. By the late 19th century, structural timber was imported from Sweden and Norway (Baturayoğlu Yöney, 2008, 101). Although timber was locally available in the early Republican era, the poor quality of local timber products led to widespread complaints. As a result, Russian plywood was particularly favored over local alternatives (Selâh, 1934a).

The introduction of reinforced concrete revolutionized construction in these years, offering improved fire resistance and structural integrity. Reinforced concrete structures were introduced into architecture in Europe and the USA in the late 19th century (Karahan, 2018, 5-26; Moussard, Garibaldi, and Curbach, 2018). They appeared in Ottoman architecture shortly after, almost contemporarily with the rest of Europe. The first reinforced concrete building in the Ottoman Empire was a silo constructed in Haydarpaşa, Istanbul, in 1902 (Karahan, 2018, 28). Companies advertised that reinforced concrete, unlike traditional materials and techniques, was

8. Selâh uses the term "kerpiç tuğla" (mudbrick), traditionally referring to bricks that are dried rather than fired. However, he explains that these bricks were fired under very primitive conditions and were of very low quality. He likely uses the term "kerpiç" to emphasize that these fired bricks were essentially no different from traditional mudbricks.

9. "*Voute française*" is a flooring technique in which the spaces between steel profile beams are filled with brick arches.

Figure 3. Istanbul, the Grand Post Office (Photograph: Selin Sur, 2021).

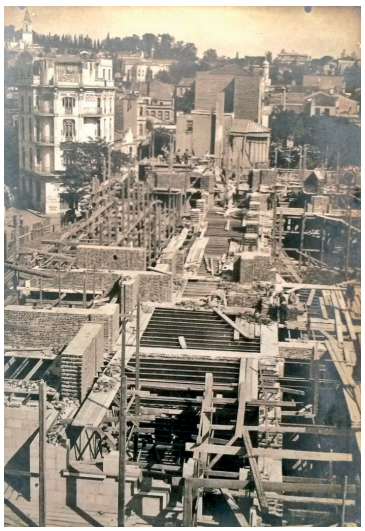

Figure 4. Istanbul, the construction of the Grand Post Office (Anonymous).

Figure 5. Istanbul, Cemil Topuzlu Mansion (Çete, 2022. Photograph: Ali Fuat Devecioğlu).

resistant to earthquakes and fire. After 1910, reinforced concrete became the primary structural system in Türkiye (Karahan, 2018, 37). In the early Republican period, concrete was regarded as a symbol of modernity and extensively used in construction (Tunc and Tunc, 2022).

Documents and projects related to reinforced concrete structures demonstrate its use in ground reinforcement, foundations, structural systems, floor slabs, and building elements, often alongside steel profile beams for floor construction (Karahan, 2018). As reinforced concrete gained wider use, companies such as Coignet, Hennebique, Monier, and Siegwart developed specialized systems with tailored application details, which were implemented by contractor companies **(10)**. Depending on the specific needs and material availability, various construction techniques—such as reinforced concrete floor systems or frames—were proposed for different buildings (Batur, 2009a; Karahan, 2018). Giulio Mongeri, one of the most influential architects of the First National Architecture Movement, served as the contractor of the Hennebique system, which became the most widely used reinforced concrete system in Türkiye (Karahan, 2018, 31). According to Karahan (2018), notable examples of this movement utilizing the Hennebique system include the 1st Waqf Han (*I. Vakıf Han*, built in 1911) (**Figure 6**), the 4th Waqf Han (*IV. Vakıf Han*, built in 1912) (Figure 7), *Mes'adet (Liman) Han* (built in 1912), and *Anadolu Han* (built in 1913) in Istanbul (**11**). An article in *Arkitekt* magazine states that the Hennebique system was applied in the 4th Waqf Han, where the first reinforced concrete dome was built, along with reinforced concrete consoles, floor beams, and the raft foundation (Demiren, 1950, 137).

The acceleration of the construction of masonry and reinforced concrete buildings, railways, and ports in the late 19th and early 20th centuries increased the demand for cement and concrete. This demand led to the importation of cement from countries like Austria, Belgium, France, and Germany (Yurtoğlu, 2015, 115-116). Imported materials accounted for 58% of the cement supply, while 52.7% of cement-based materials (e.g., cement tiles, pipes, stairs, and briquettes) were sourced locally during the Second Constitutional Period (Ural, 1974, 17).

10. Only the use of the Hennebique System in Türkiye was recently researched: Karahan (2018), Yergün and Çelebioğlu (2020), Dabanlı (2021).

11. For a detailed investigation on the complex structural system of the 1st Waqf Han, see Dabanlı (2021).

Figure 6. Istanbul, 1st Waqf Han during its restoration (Photograph: Selin Sur, 2021).

Figure 7. Istanbul, 4th Waqf Han (Photograph: Selin Sur, 2021).

The first cement factory was established in Darıca in 1910, producing cement and hydraulic lime (Dölen and Koraltürk, 2013). Another factory, founded in Eskihisar in 1911, began producing Portland cement, bricks, floor tiles, and pipes (Yurtoğlu, 2015, 116). Production at all factories ceased with the onset of World War I; however, the Darıca factory resumed cement production in 1923 (Yurtoğlu, 2015, 117). Additionally, four new cement factories were opened between 1923 and 1929, one in Ankara and three in Istanbul (Yurtoğlu, 2015, 118). Despite these developments, cement remained an expensive material for an extended period, and the ever-rising demand, especially for Portland cement, could not be met by local production until the 1970s (Baturayoğlu and Ersen, 2009, 63) **(12)**. Until the enactment of the Law of Industrial Promotion in 1927 and the establishment of new cement factories, high transportation costs within the country led to a preference for importing cement to coastal cities from various countries: Russian cement for the Black Sea region, French and Italian cement for the Mediterranean region, and primarily Romanian and German cement for Istanbul (Selâh, 1934b).

Some traditional construction materials evolved during this period and found wider application. For centuries, iron had been used for structural purposes in Ottoman architecture (Tanyeli, 1990). In the 19th century, its applications expanded due to its advantages and the introduction of new architectural buildings and elements (Köksal, 2009). Industrial iron and steel remained imported materials until the establishment of the Turkish Iron and Steel Corporation in 1937. Before local production began, iron was imported from Belgium, England, Italy, the Netherlands, Russia, Sweden, and Norway (Baturayoğlu Yöney, 2008, 101). Wrought and cast iron were used as canopy and glass ceiling structures, buttresses to support the wide eaves, structural frames for building projection floors, bars for windows and doors, railings, and fences **(Figure 8)**.

Structural steel had been employed in the Ottoman construction market since the 19th century, primarily imported from Germany (Baturayoğlu Yöney, 2008, 101). The structural use of steel profiles is evident in many buildings from the late 19th and early 20th centuries, especially in Istanbul. During this period, steel partially replaced timber in floor structures and was used as beams to construct *voute française* floors or reinforced concrete slabs **(13)**. Steel profiles were also incorporated into ferroconcrete systems to support and strengthen concrete load-bearing elements.

Ferroconcrete is a construction technology in which steel profiles are embedded within load-bearing elements to strengthen concrete. In such systems, the vertical structural components consist of reinforced concrete columns encased in steel profiles, while the horizontal components are reinforced concrete slabs supported by steel beams, typically placed across the shorter span of a space (Yergün, 2002, 273-274) **(Figure 9)**. The 4th Waqf Han is the only confirmed building that was constructed using ferroconcrete technology during the First National Architecture Movement (Uzun, 2008, 112-120; Karahan, 2018, 116). According to Uzun (2008), several other buildings from the period, including the Grand Post Office and the Imperial Offices of Land Registry, are likely to have employed this system.

Finishing Materials

Like structural materials, finishing materials evolved and became more diverse during this period. Although natural stone was scarce and its

12. For more on the technical qualities of the early types of cement used in this period, see Baturayoğlu and Ersen (2009).

13. For one of the earliest examples: Çelebioğlu and Yergün (2019).

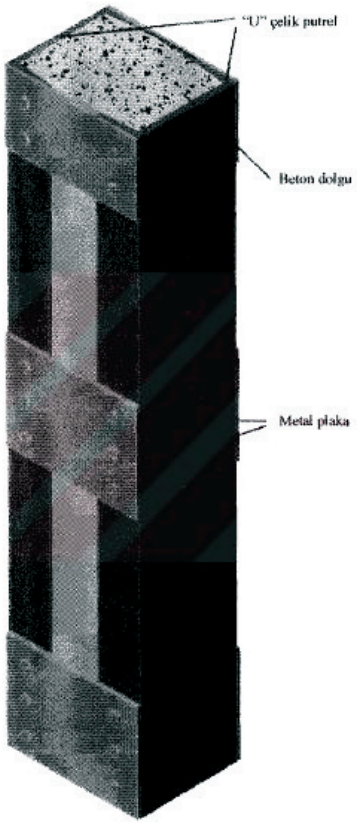

Figure 8. Istanbul, the iron canopy and railings of the Grand Post Office (2021).

Figure 9. Detail drawing of a ferroconcrete column (Yergün, 2002, 274).

structural use limited, it was widely used as a finishing material for cladding walls and floors. This practice allowed architects to retain the visual and symbolic qualities of stone (e.g., durability, permanence), even when materials like brick and reinforced concrete were increasingly favored for structural purposes. By adapting traditional stonework techniques and merging them with modern design elements, the architects of the First National Architecture Movement were able to evoke a sense of continuity with the past while embracing the new technological possibilities of the 20th century. In addition to imported stones, local varieties such as limestone, sandstone, and andesite were used wherever available.

Stone cladding often combined different styles and materials, creating visually rich textures and dynamic effects. Many façades featured a combination of rustic or ashlar masonry with bossed stones on the plinth walls, adding a sense of strength and durability. The upper sections were typically finished in ashlar stonework, with different stone types used to create subtle contrasts and refinement **(Figure 10)**. The alternating use of stone allowed for artistic expression, creating bichrome effects by alternating different types of stone in the façade and arched openings **(Figure 11)**. A more common approach involved cladding the plinth walls with stone, while the upper portions of the façade were finished with plaster. Stone was also an indispensable material for interiors, particularly in prestigious buildings **(Figure 12)**.

Technological innovations and industrialization introduced artificial stone to the construction market as a convenient substitute for natural stone. Artificial stone (In Turkish, *piyer artifisiyel*, derived from French *pierre*

Figure 10. Ankara, the main façade of the Turkish Society Building (Photograph: Selin Sur, 2024).

Figure 11. Ankara, former Ministry of Finance, now the Rectorate of the Social Sciences University of Ankara (Photograph: Selin Sur, 2021).

Figure 12. Ankara, the entrance hall of the Turkish Society Building (Photograph: Selin Sur, 2024).

Figure 13. Ankara, the General Directorate of İş Bank (Photograph: Selin Sur, 2021).

Figure 14. Ankara, the General Directorate of Ziraat Bank (Photograph: Selin Sur, 2021).

artificielle) was a technique in which cement-, hydraulic lime-, or lime-based plasters were textured with various tools to resemble stone (Baturayoğlu Yöney, 2008). This method allowed plasters to mimic the appearance of cut stone, bossed stone, or dressed stone and even replicate the intricate details of carved stone with geometrical or floral decorations. Some of the finest examples of artificial stonework can be seen in the General Directorate of İş Bank (now Museum of Economic Independence) and the General Directorate of Ziraat Bank in Ankara **(Figure 13-14)**. In some cases, artificial stone was used alongside natural stone on façade cladding, as seen in the Imperial Offices of Land Registry in Istanbul **(Figure 15)**.

In addition to artificial stone, cement-based plasters such as *Edelputz* (German for 'fine plaster') and *Teranova* were used for façade cladding in the late 19th and early 20th centuries (Baturayoğlu Yöney, 2008, 225).. Despite being frequently associated with buildings from this period, *Edelputz* has rarely been clearly defined or analyzed in existing studies. Nevertheless, articles introducing new buildings from the early 1930s to the mid-1940s in the journal *Mimar* acknowledged the use of these plasters. One notable example is Giulio Mongeri's Çelik Palas in Bursa, where both *Edelputz* and *Piyer artifisiyel* were used (Monceri, 1932) **(14)**.

Mimar (Architect) Hüseyin (1932) noted in an article that *Edelputz* and *Terranova* had already been used since the late 1920s in Ankara, Bursa, and Istanbul. He highlighted their advantages, including resistance to cracking, porosity, rainproof qualities, and retaining color quality over time. According to the same article, *Terranova* plaster consists of 70% sand and aggregate (marble chips), 25% slaked lime, and 5% mineral earth paint, while *Edelputz* is made from the same mixture with larger aggregates (stone chips). These plasters were particularly favored for their ability to be colored, offering both functional and aesthetic benefits **(Figure 16)**. Moreover, they could serve as artificial stone cladding if joints are cut to replicate ashlar masonry.

The continuous demand for cement-based materials, despite their high cost and limited supply, as mentioned earlier, proves that they had become essential and indispensable for construction activities in the early 20th century. In addition to making concrete, mortar, plaster, and standardized mass-production products such as friezes, moldings, chimney parts, balustrades, and handrails (Cengizkan, 2022, 45), cement was used for

14. Giulio Mongeri's last name is written as pronounced in the journal.

Figure 15. Istanbul, detail from the former Imperial Offices of Land Registry. The ground floor is clad with artificial stone until the arch level of the windows. Above that level is stone-clad. (Photograph: Courtesy of Kadir Ekinci, 2024)

Figure 16. Terranova and Edelputz plasters (Mimar Hüseyin, 1932).

flooring materials, such as floor tiles (In Turkish, *karosiman*, derived from French *carreau ciment*), terrazzo tiles, and mosaic **(Figure 17)**. At the same time, stone and wood floorings continued to be traditionally used **(Figure 18-19)**.

Gypsum mortar and plaster were materials that had been used in Ottoman architecture for centuries, and they continued to be employed during the First National Architecture Movement. They were used for interior decoration—on cornices and as column capitals featuring traditional Ottoman motifs such as stalactite or diamond shapes, above doors to give them the appearance of monumental portals, and in the construction of inner windows (*revzen*) **(Figure 20)**.

A typical traditional material for both exterior and interior decoration was ceramic tiles. Tiles began to appear on façades in the last quarter of the 19th century (Batur, 2002). This trend continued during the First National Architecture Movement, with rearranged models of Iznik tiles, sometimes incorporating Kufic script, were produced in Kütahya and commonly used (Sözen, 1996, 17). However, by the time the movement gained momentum, workshops in Kütahya—notably those of Hadji Minasyan and Mehmed Emin Efendi—had already faced significant challenges, and their production capacity had been severely depleted (Şahin, 1988, 132). Despite these difficulties, Mehmed Emin Efendi's tiles embellished several notable buildings in Istanbul, such as the Hobyar Masjid, the Büyükada and Haydarpaşa Ferry Piers, and the Imperial Offices of Land Registry (Arlı, 1989) **(Figure 21)**. Following the demographic shifts after the wars and during the early years of the Republic, there was a shortage of skilled labor to design and produce tiles, although some workshops remained operational (Şahin, 1988, 134). This decline in ceramic production is evident

Figure 17. Ankara, the mosaic stairs and floor tiles of the General Directorate of Ziraat Bank (Photograph: Selin Sur, 2024).

Figure 18. Ankara, stone flooring in the General Directorate of Ziraat Bank (Photograph: Selin Sur, 2024).

Figure 19. Ankara, wooden flooring in the Second Parliament of the Republic of Türkiye (Photograph: Selin Sur, 2024).

in later examples, as the quality of tiles from the Ottoman period far surpassed those produced in the Republican period, in terms of design and craftsmanship **(Figure 22)**.

Glass production advanced significantly in the second half of the 19th century. Although there were several attempts by local and foreign entrepreneurs to establish glassmaking factories in Istanbul from the early 19th century onward, production remained unsatisfactory, and local products struggled to compete with imports until the establishment of the Paşabahçe Glass Factory in 1935 (Kosova, 2014, 30-32). Despite this, light structures made of iron and glass were introduced to Ottoman architecture during the 19th century, marking the use of modern materials in significant buildings. In prestigious buildings of the First National Architecture Movement, stained glass was used in both ceilings and windows. Notable examples include the Grand Post Office in Istanbul and the General Directorates of İş Bank and Ziraat Bank in Ankara, which feature remarkable stained-glass ceilings **(Figure 23)**. The stained-glass for İş Bank and Ziraat Bank was imported from Milano's Corvaya-Bazzi & C company (Aslanoğlu, 1980). Glass was typically combined with iron structures, such

Figure 20. Ankara, revzens and ceiling decorations of the Ankara Palace (Koç University Digital Library, VEKAM Collection, Inventory No: 2598).

Figure 21. Istanbul, the ceramic tiles of the Hobyar Masjid (Kültür Envanteri, no: 7616, 2024. Photograph: Ali Osman Dilekoğlu).

Figure 22. Ankara, the ceramic tiles of the Ethnography Museum (Photograph: Selin Sur, 2021).

Figure 23. Ankara, the stained-glass ceilings of the General Directorates of İş Bank (left, 2020) and Ziraat Bank (right, 2024) (Photographs: Selin Sur).

as in the entrance canopy of the General Directorate of İş Bank in Ankara (**Figure 24**).

Wood was widely used for non-structural elements in buildings. Wood sheathing was commonly applied to roofs, ceilings, and the soffits of eaves, often ornamented with geometric patterns of wooden strips and/or traditional paintings. In addition, wood was used for floor and wall sheathing, windows, doors, railings, furniture, and other architectural details. (**Figure 25**).

Flat roof tiles, known as Marseille-type tiles in Turkish, replaced traditional curved tiles in the 19th century. These tiles were predominantly imported from Marseille, France, and Livorno, Italy (Çiftçi and Yergün, 2010). According to the *Revue Technique d'Orient* (1912), the Ottoman Empire imported tiles primarily from France, followed by Greece and Italy, between 1908 and 1909. Although flat tiles were produced in eight to ten factories during the early years of the Republic, they were of low quality and struggled to compete with imported materials (Selâh, 1934a). Another material commonly used for roofs, particularly domes, was lead. Lead was

Figure 24. Ankara, the glass canopy of the General Directorate of İş Bank (Photograph: Selin Sur, 2021).

Figure 25. Ankara, the use of wood on the ceiling and other elements in the Second Parliament of the Republic of Türkiye (Photograph: Selin Sur, 2024).

Figure 26. Ankara, the use of roof tiles and lead in the former General Directorate of Monopoly (Photograph: Selin Sur, 2021).

Figure 27. Ankara, the Ethnography Museum (Photograph: Selin Sur, 2021).

rarely used for hip roofs, such as in Haydarpaşa Ferry Pier in Istanbul. The mainstream application for the roofs was covering hip roofs with flat tiles and domes with lead (**Figure 26**). A unique example is the dome of the Ethnography Museum in Ankara, notable for its tricolor design, which is predominantly covered with what appears to be copper **(Figure 27)**.

The First National Architecture Movement stands as a testament to the innovative integration of traditional materials with modern technologies. This fusion not only reflected the broader socio-political changes of the period but also set the stage for modern Turkish architecture, where new materials and technologies became central to architectural expression.

A CRITICAL ANALYSIS OF THE EXISTING LITERATURE

The literature review revealed several contradictory statements and confusion about documented buildings' construction systems and materials. Personal observations during site visits to the mentioned buildings confirmed that some of the oft-repeated information is inaccurate. Obviously, it is nearly impossible to reach certain conclusions about the structural systems without a detailed examination and research. Therefore, it is necessary to highlight certain inconsistencies and inaccuracies in the current literature to prevent their repetition in future research and encourage a more critical approach among researchers. This section provides a few selected examples to demonstrate that the buildings from this period need better examination. A table is included, comparing previous identifications with a reevaluation based on personal observations conducted during site visits and research **(Table 1)**.

The most common mistake in the literature is that any building with reinforced concrete elements (such as floor slabs, lintels, etc.) is classified as a 'reinforced concrete structure,' even though they do not have a reinforced concrete frame structural system. This confusion arises from the inadequate analysis of buildings and the automatic adoption of information, sometimes inaccurate, in the existing literature. It can be difficult to correctly identify the construction type of this period's buildings through literature research or even observation on site, as the walls are usually as thick as any component beams and columns, rendering the reinforced concrete frame invisible and indistinguishable. Therefore, they can easily be mistaken for masonry structures. The most reliable information comes from the design projects of these buildings, if extant, as well as survey and restoration reports, since the structural elements can be analyzed through these documents.

	Aslanoğlu (1980)	Çuha (1989)	Yergün (2002)	Alpagut (2005)	Uzun (2008)	Yavuz (2009)	Karahan (2018)	Dabanlı (2021)	Overall evaluation based on personal observation, literature and archival research
The Imperial Offices of Land Registry (1908) Architect: Vedat Tek					Ferroconcrete				Artifical stone+Stone cladding
The Grand Post Office (1909) Architect: Vedat Tek					Ferroconcrete		Hybrid (Steel columns+Reinforced concrete elements (?))		Hybrid structure, Stone cladding+Plaster
1st Waqf Khan (1911) Architect: Kemaleddin Bey						Hybrid (Stone masonry +Steel profile floors)	Reinforced concrete frame+Iron profiled floor slabs	Hybrid (Reinforced concrete frame+Masonry walls+Steel profiled floor beams)	Hybrid (Reinforced concrete frame+Masonry walls+Steel profiled floor beams), Stone cladding+Artificial stone
4th Waqf Khan (1912) Architect: Kemaleddin Bey			Steel frame		Ferroconcrete	Hybrid (Stone and brick masonry+Steel frame)	Reinforced concrete frame with steel elements		Ferroconcrete, Stone cladding+Plaster
The First Parliement of the RoT (1920) Architect: Salim Bey									Stone masonry
The Second Parliement of the RoT (1924) Architect: Vedat Tek	Stone masonry								Brick masonry, Stone cladding+Plaster
The Ministry of Finance (1925) Architect: Yahya Ahmet	Stone cladding	Reinforced concrete beams							Reinforced concrete frame (?), Stone cladding+Plaster
Head Office of the Ottoman Bank (1926) Architect: Giulio Mongeri	Reinforced concrete frame, Stone cladding								Reinforced concrete frame (?), Artificial stone
Gazi and Latife Model Schools (1926) Architect: Mukbil Kemal Taş	Stone masonry			Reinforced concrete frame, Edelputz plaster					Artificial stone+Stone cladding
The Ankara Palace (1928) Architect: Vedat Tek / Kemaleddin Bey	Reinforced concrete frame					Reinforced concrete frame			Reinforced concrete frame, Artificial stone+Stone cladding+Plaster
The Ethnography Museum (1928) Architect: Arif Hikmet Koyunoğlu	Reinforced concrete frame+Stone cladding	Reinforced concrete beams							Reinforced concrete frame (?), Stone cladding+Plaster
General Directorate of Monopoly (1928) Architect: Giulio Mongeri	Reinforced concrete frame, Artificial stone plaster								Reinforced concrete frame (?), Artificial stone+Plaster
General Directorate of İş Bank (1929) Architect: Giulio Mongeri	Reinforced concrete frame+Stone cladding								Reinforced concrete frame, Artificial stone+Plaster
General Directorate of Ziraat Bank (1929) Architect: Giulio Mongeri	Reinforced concrete frame, Stone cladding+Artificial stone plaster								Reinforced concrete frame, Artificial stone+Plaster
Turkish Society Building (1930) Architect: Arif Hikmet Koyunoğlu	Hybrid (Masonry+Reinforced concrete elements)								Hybrid (Masonry+Reinforced concrete elements), Stone cladding+Artificial stone

Table 1. Identifications by different scholars and re-evaluation of construction materials and structural types of the buildings visited within the scope of this research.

According to the literature, most buildings in Ankara from this period were constructed using reinforced concrete systems, and masonry structures were relatively rare, particularly in public buildings. However, many buildings employed a combination of reinforced concrete elements and brick masonry, such as the Turkish Society Building (*Türk Ocağı*, now the State Museum of Arts and Sculpture, built between 1927 and 1930). In his memoirs, this building's architect, Arif Hikmet Koyunoğlu, noted that it had a foundation of roughly cut stone, walls of brick masonry, and floors made of reinforced concrete slabs, claiming that this was the first instance of reinforced concrete being used in Ankara **(Figure 28)(15)**. However, in an interview about the construction of the Ethnography Museum (built between 1925 and 1928), Koyunoğlu mentioned that he had to demonstrate to workers how to tie reinforcing bars to create reinforced concrete beams (Birkan and Pehlivanlı, 1977, 10). This suggests that reinforced concrete had been used before the Turkish Society Building. He contradicts himself and overlooks the fact that the construction of the Ankara Palace (built between 1924 and 1928), known to have a reinforced concrete frame, began prior to both buildings. Thus, the Ankara Palace should be considered the first example of reinforced concrete use in the city. Although this may seem like a minor detail, it alters the timeline and understanding of Ankara's architectural history.

A common assertion in the literature is that the Harikzedegân Residences (*Harikzedegân Apartmanları*, built in 1922) were the first reinforced concrete

15. Arif Hikmet Koyunoğlu's memoirs were on exhibit in 2021, in a section dedicated to him in the State Museum of Arts and Sculpture.

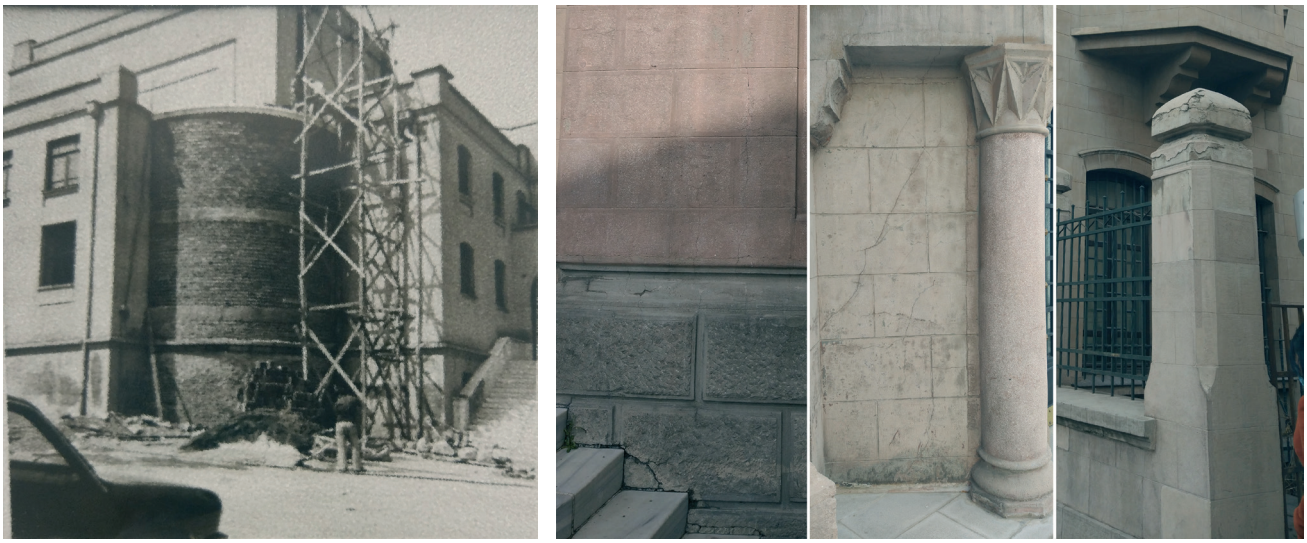

Figure 28. Ankara, the Turkish Society Building during restoration (Image from the State Museum of Arts and Sculpture).

Figure 29. Ankara, the deteriorations on the artificial stone claddings of the former General Directorate of İş Bank (left, 2021) former General Directorate of Monopoly (center, 2021), and the former Head Office of Ottoman Bank (right, 2021)(Photographs: Selin Sur).

frame structures designed by Kemaleddin Bey **(16)**. However, the Hennebique reinforced concrete system was used in the 1st and 4th Waqf Hans (built in 1911 and 1912, respectively) in Istanbul, both Kemaleddin Bey's designs (Karahan, 2018; Dabanlı, 2021). The reason behind the misjudgment might be that the 1st Waqf Han was previously classified as stone masonry with steel profile beams, and the 4th Waqf Han as a steel frame structure with stone and brick masonry by Yavuz (2009). He must have classified the 4th Waqf Han as a steel frame structure since steel was used to strengthen the concrete in the ferroconcrete technology, as mentioned earlier.

The literature research revealed misleading information about materials as well. In addition to the misidentification of stone types, artificial stone seems to be easily mistaken for its natural counterpart **(17)**. In fact, it is easily distinguishable because it deteriorates like plaster and can be identified correctly upon close observation **(Figure 29)**. Visual inspections during site visits in Ankara at the General Directorate of the İş Bank, the General Directorate of Ziraat Bank, the Head Office of Ottoman Bank (now Ulus Garanti Bank), and the General Directorate of Monopoly (*İnhisarlar Baş Müdürlüğü*, now Yunus Emre Institute), confirmed that these buildings were clad with artificial stone. Despite the texture of the plasters being quite similar to each other, all but the General Directorate of Monopoly were identified as stone claddings by Aslanoğlu (1980) **(18)**.

Another example is the Gazi and Latife Model Schools (*Numune Okulları*) in Ankara. They were identified as stone masonry by Aslanoğlu (1980) and as reinforced concrete structures clad with *Edelputz* by Alpagut (2005). On-site observations revealed that they are limitedly clad with stone on the front façades and mostly plastered. Old pictures show the sprayed coating on the plinth wall and joint imitations, hinting that the buildings were clad with artificial stone **(Figure 30-31)**. Thus, contrary to opinions expressed by these scholars and the present situation, these buildings probably had artificial stone cladding, which was later replaced by simple plaster. Likewise, we learn from the restoration reports (Ülgen, 1962) that the Ankara Palace had artificial stone-like cladding, also visible in old pictures; however, it has been lost through successive restorations **(Figure 32-33)**. Very likely, then, more buildings have lost their original characteristics in terms of materials and technologies.

16. For example, Tanaçan and Ersoy, 2008, 70. Çolak and Erarslan (2021, 212) claim that they were the first reinforced concrete structures in the country.

17. Yavuz (2009) documented Kemaleddin Bey's Bostancı Kuloğlu and Bebek Mosques as finely-cut küfeki structures. Although I did not visit these sites, I was able to ascertain by examining photographs that both mosques are mostly plastered, with limited use of a much darker stone in the arches, jambs, mouldings, etc. The stone used in Bostancı Kuloğlu Mosque is too brownish compared to küfeki; in Bebek Mosque, it is yellowish and probably sandstone.

18. Aslanoğlu also misidentified the artificial stone cladding on two buildings in Izmir. Although I did not visit these sites, photographs of the buildings reveal their true façade characteristics. The cladding on the plinth wall of the Osmanlı Bank (now Garanti Bank) was incorrectly identified as ashlar stone (Aslanoğlu, 1980, 245). Similarly, the Stock Exchange Palace (Borsa Sarayı) was described as having ashlar stone cladding and "ashlar stone given the appearance of plaster" (Aslanoğlu, 1980, 263), yet the photographs suggest otherwise, revealing differently textured artificial stone.

Figure 30. Ankara, present state of the former Gazi and Latife Model Schools (2021).

Figure 31. Ankara, former state of the former Gazi and Latife Model Schools (Kültür Envanteri, no: 19817).

These discrepancies highlight the need for meticulous examination of buildings from this period, where both traditional and modern technologies and materials were commonly used together. Relying on limited research and superficial observations and, perhaps, the unawareness of the period's materials and technologies has perpetuated misinformation in scholarly literature and has likely contributed to the loss of original architectural characteristics during restoration efforts. To preserve the integrity of these structures, it is crucial to approach them with a scrutinizing perspective and evaluate them using a holistic methodology, looking beyond their appearances. This includes incorporating state-of-the-art imaging systems to analyze structural systems and cross-referencing archival data before any intervention. Avoiding standardized and careless restoration practices is essential to ensure these buildings are rightfully preserved and passed on to future generations.

CONCLUSIONS

The late 19th and early 20th centuries marked a period of rapid transformation in production methods due to the Industrial Revolution, which led to significant innovations in construction materials and architectural technologies. In parallel, the Westernization efforts of the

Figure 32. Ankara, visible joint imitations on the main entrance of the Ankara Palace (Koç University Digital Library, VEKAM Collection, Inventory No: 2133).

Figure 33. Ankara, present state of the main entrance of the Ankara Palace (Photograph: Selin Sur, 2024).

Ottoman Empire and the rise of Turkish nationalism fueled changes in architectural education, practice, and style. The First National Architecture Movement emerged from this environment, and its buildings reflect the social, cultural, and historical shifts of the time. Therefore, these structures require preservation in line with international conservation principles, with particular attention to the construction technologies and materials used.

The study has confirmed that contemporary architects skillfully embraced new technologies (such as reinforced concrete frame or ferroconcrete) and integrated materials and technologies introduced by the Industrial Revolution with the traditional ones (masonry construction methods combined with reinforced concrete foundations, slabs, and other elements such as lintels, jambs, etc.). Steel profiles were used as beams in masonry structures to construct *voute française* floors, and to strengthen concrete elements in ferroconcrete constructions. This was a period when masonry and reinforced concrete structures were replacing traditional timber structures. Timber continued to be an important structural material used in flooring and roof systems; however, surviving timber frame structures are rare. Brick was highly demanded for masonry buildings since stone provision and craftsmanship were problematic, especially during the Republican period, stemming from the demographic changes and economic hardships. Despite difficulties, stone remained in use, primarily for foundations and wall cladding, with limited application in wall construction. Cement and cement-based materials were also in high demand, used for both structural and finishing purposes, including concrete, building elements, various types of plasters, and flooring materials. Wrought and cast iron, stained glass, roof tiles, wood, and gypsum were other materials used for finishing purposes. Although construction materials were mostly imported, there were several attempts to produce them locally since the late 19th century, necessitating the establishment of various new factories.

The contradictions found in the literature regarding the construction systems and materials of these buildings demonstrate the need for careful and detailed study. Without thorough analysis, restoration efforts risk further altering or erasing the original materials and architectural features. The possibility of composite or experimental structures complicates identification, underscoring the importance of careful documentation and analysis during restorations to preserve the integrity of these structures.

This research lays the foundation for further studies, opening up avenues for more in-depth exploration. The conservation practices of these buildings, the distribution of different technologies and materials used throughout Anatolia, and the role of modern materials and technologies in the forming of a new architectural style deserve further and comprehensive research. In-depth archival research into the periodical journals and newspapers about the production and importation of construction materials, as well as publicities for new materials and technologies from this period, will enrich the literature. These efforts will ensure that the architectural legacy of this transformative period is well-recognized and contribute to its preservation for future generations.

ACKNOWLEDGEMENT

I am deeply grateful to Prof. Dr. Ömür Bakırer for her support, guidance, and encouragement for writing and publishing this article at the beginning of my doctoral studies. I would also like to thank the anonymous reviewers for their valuable comments and constructive feedback throughout this lengthy process.

BIBLIOGRAPHY

ANONYMOUS (1912) L'industrie du bâtiment à Constantinople. *Revue Technique d'Orient*, March 1912, 8-10. [https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/129483] Access Date (19.01.2023).

ARLI, H. (1989) *Kütahyalı Mehmed Emin Usta ve Eserlerinin Üslubu*, unpublished Master's Thesis, Istanbul University, Istanbul.

ALPAGUT, L. (2005) *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'daki Eğitim Yapıları*, unpublished Ph.D. Dissertation, Hacettepe University, Ankara.

ASLANOĞLU, İ. (1980) *Erken Cumhuriyet Mimarlığı 1923-1938*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.

BATUR, A. (2002) Bir Meşrutiyet Aydını: Mimar Vedad Tek, *Voyvoda Caddesi Toplantısı*, [https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/168083]. Access Date: 29.04.2025.

BATUR, A. (2009a) Geç Osmanlı Mimarlığında Betonarme Yapım Tekniği, *Mimarlıkta Malzeme* (13) 39-44.

BATUR, A., ed. (2009b) *Mimar Kemaleddin Proje Kataloğu*, TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, Ankara.

BATURAYOĞLU YÖNEY, N. (2008) *19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başı Yapı Cephelerinde Kullanılan Yapay Taşların Mimarlık ve Koruma Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, unpublished Ph.D. Dissertation, Istanbul Technical University, Istanbul.

BATURAYOĞLU YÖNEY, N. (2013) 1870 Tarlabaşı Yangın Alanında İnşa Edilen Dönem Yapılarının Cephe Düzen ve Malzemeleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Mimari ve Kentsel Koruma - Prof. Dr. Nur Akın'a Armağan*, eds. K. K. Eyüpgiller and Z. Eres, YEM Yayınları, Istanbul; 113-133.

BATURAYOĞLU YÖNEY, N., ERSEN, A. (2009) İstanbul'da 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında Kullanılan Erken Çimentolar, *Mimarlıkta Malzeme* (13) 53-64.

BİRKAN, G., PEHLİVANLI, S. (1977) Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ile Bir Söyleşi, *Mimarlık* (1) 8-16.

BOZDOĞAN, S. (2020) *Modernizm ve Ulusun İnşaası: Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Mimari Kültür*, 5th ed., Metis Yayınları, Istanbul.

CENGİZKAN, A. (2022) Ankara Yeni Şehir'in Kuruluşu: Erken Cumhuriyet Konutu'nu Anlamak, *METU Journal of the Faculty of Architecture* (39:1) 23-56.

ÇAPA, M. (2020) Devlet Merkezinin İnşa Sürecinde Ankara Şehreminliği ve Şehreminleri (1924-1930), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (67) 75-115.

ÇELEBİOĞLU, B., YERGÜN, U. (2019) Pera Palace Hotel Construction Technology, *Megaron* (14:1) 11-17.

ÇELİK, Z. (1986). The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul,* trans. Selim Deringil (2019) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Istanbul.

ÇETE, Ş. (25.05.2022) *İstanbul'un Metruk Harikaları – Bir Kentin Tarihi Nasıl Kurtulur?* [https://artdogistanbul.com/istanbulun-metruk-harikalari-bir-kentin-tarihi-nasil-kurtulur/] Access Date (16.10.2024).

ÇİFTÇİ, A., YERGÜN, U. (2010) Brick as a Construction Material in the Modernization Process of the Ottoman Architecture, *Advanced Materials Research* (133-134:2010) 107-112.

ÇOLAK, S., ERARSLAN, A. (2021) Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Konut Yapıları; İstanbul Örnekleri, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu (ABMYO) Dergisi* (16:62) 203-226.

ÇUHA, N. (1989) *A Restitutive Approach to the Architect A. H. Koyunoğlu's Public Buildings in Ankara*, unpublished Ph.D. Dissertation, Middle East Technical University, Ankara.

DABANLI, Ö. (2021) 20. Yüzyılın Başında Yeni Yapım Teknolojilerinin Özgün Bir Sentezi: Mimar Kemaleddin'in I. Vakıf Han'ı ve Hennebique Sistemi, *Megaron* (16:3), 402-417.

DEMİREN, Ş. (1950) Beton Arme ve A. Perret, *Arkitekt* (1950:217-218), 36-41.

DÖLEN, E., KORALTÜRK, M. (2013) *Aslan Çimento: İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü 1910-2012,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul.

EKİNCİ, K. (2019) Darülaceze Keşf-i Sani Defteri, *Turkish Studies-Historical Analysis* (14:3), 497-510.

ERDAL, Y. (2023) *İstanbul Konut Mimarlığında Ahşap-Kâgir Yapım Sistemlerinin Seçiminde Belirleyici Etkenler (1800-1930)*, unpublished Ph.D. Dissertation, Istanbul Technical University, Istanbul.

ERTUĞRUL, Z. (2007) *Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Mimarlarından Muzaffer Bey: Eserleri ve Sanat Anlayışı*,unpublished Ph.D. Dissertation, Anadolu University, Eskişehir.

ICOMOS (1964) International Charter for the Conservation and Restoration of the Monuments and Sites (the Venice Charter), Venice.

ICOMOS (1994) Nara Document on Authenticity, Nara.

ICOMOS (2003) Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage, Victoria Falls.

KARAHAN, O. (2018) *Türkiye'de Yapım Tekniği Olarak Betonarmenin Erken Kullanımı: Hennebique Betonarme Sistemi ve Koruma Değerleri*, unpublished Ph.D. Dissertation, Istanbul Technical University, Istanbul.

KAYA, Ş. (2017) XIX. Yüzyılda İstanbul'da Tuğla Üretimi ve Çobançeşme Tuğla Fabrikası. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (5:50) 165-188.

KOSOVA, İ. (2014) *19. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Endüstriyel Camın Kullanımı*, unpublished Master's Thesis, Istanbul Technical University, Istanbul.

KÖKSAL, T. G. (2009) Endüstri Devrimiyle Strüktürel Yapı Elemanı Olan Metal Malzeme ve Koruma Sorunları. *Mimarlıkta Malzeme* (13) 45-52.

KÜLTÜR ENVANTERİ. (2024). *Hobyar Mescidi.* [https://kulturenvanteri.com/yer/?p=7616] Access Date (22.10.2024).

KÜLTÜR ENVANTERİ. (2024). *Gazi ve Latife Hanım Okulları.* [https://kulturenvanteri.com/yer/?p=19817] Access Date (22.10.2024).

MİMAR HÜSEYİN (1932) Yapıda Harici Sıva, *Mimar* (13) 22-23.

MONCERİ, G. (1932) Otel ve Kaplıca Binası - Bursa, *Mimar* (13) 7-16.

MOUSSARD, M., GARIBALDI, P., CURBACH, M. (2018) The Invention of Reinforced Concrete (1848–1906), *High Tech Concrete: Where Technology and Engineering Meet,* Proceedings of the 2017 fib Symposium, held in Maastricht, The Netherlands, June 12-14, 2017, eds. D.A. Hordijk and M. Luković, Springer International Publishing, Cham; 2785-2794.

NALBANTOĞLU, G. B. (1989) *The Professionalization of the Ottoman-Turkish Architect*, unpublished Ph.D. Dissertation, University of California, Berkeley, California.

ÖZGÜVEN, Y., CANTÜRK, E. (2019) Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Yapı Malzemesi Endüstrisi ve Mimari Üretim/Kültür Ortamı, *Megaron* (14:4), 507-520.

ÖZKAN, S. (1973) Mimar Vedat Tek (1873-1942), *Mimarlık* (11-12) 26-44.

SELÂH, Z. (1934a) Yapı Malzemesinin Kontrolu, *Mimar* (44), 245-246.

SELÂH, Z. (1934b) Türkiye'de Çimento Bir Lükstür, *Mimar* (41) 155-156.

SÖZEN, M. (1996) *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, F. (1988) Cumhuriyet Dönemi Kütahya Çini ve Keramik Sanatı, *Sanat Tarihi Yıllığı* (13) 131-152.

TANAÇAN, L., ERSOY, H. (2008) Mimar Kemalettin Bey ve Malzeme, *Mimarlıkta Malzeme* (7) 67-83.

TANJU, B. (1999) *1908-1946 Türkiye Mimarlığının Kavramsal Çerçevesi*, unpublished Ph.D. Dissertation, Istanbul Technical University, Istanbul.

TANYELİ, G. (1990) *Osmanlı Mimarlığında Demirin Strüktürel Kullanımı (15-18. yy)*, unpublished Ph.D. Dissertation, Istanbul Technical University, Istanbul.

TOK, A. (2015) İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul'da Tuğla Üretimi ve Ticareti (1839-1914), III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, İstanbul, Türkiye, 25-26 Mayıs 2015, 769-779.

TUNC, G., TUNC, T. E. (2022) Engineering the Public-use Reinforced Concrete Buildings of Ankara during the Early Republic of Turkey, 1923-1938, *Endeavour* (46:2022) 100832.

TURAN, Ş. (1963) Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları., *Tarih Araştırmaları Dergisi* (1:1) 159-200.

URAL, S. (1974) Türkiye'nin Sosyal Ekonomisi ve Mimarlık 1923-1960, *Mimarlık* (1-2) 5-53.

UZUN, T. (2008) *Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Pratiğinde Bilgi ve Yapım Teknolojileri Değişimi Erken Betonarme İstanbul Örnekleri: 1906-1930*, unpublished Ph.D. Dissertation, Yıldız Technical University, Istanbul.

ÜLGEN, A. S. (1962). *Ankara Palas Oteli Onarımı Hakkında Rapor.* [https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/86634] Access Date: (29.04.2025).

YAVUZ, Y. (1976) İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerinde Batı Etkileri (1908-1918), *METU Journal of the Faculty of Architecture* (2:1) 9-34.

YAVUZ, Y. (1981a) Mimar Kemalettin Bey (1870-1927), *METU Journal of the Faculty of Architecture* (7:1) 53-76.

YAVUZ, Y. (1981b) *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.

YAVUZ, Y. (2009) *İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin 1870-1927*, TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, Ankara.

YAZICI METİN, N., ŞAHİN, S., SÖNMEZER, Ş., SEÇKİN, S., AYTAÇ, N. (2023) İstanbul Fatih'te Birinci Ulusal Mimarlık Üslubundaki Eğitim Yapıları, *Sanat Tarihi Yıllığı* (32:2023) 453-513.

YERGÜN, U. (2002) *Batılılaşma Dönemi Mimarisinde Yapım Teknolojisindeki Değişim ve Gelişim*, unpublished Ph.D. Dissertation, Yıldız Technical University, Istanbul.

YERGÜN, U., ÇELEBİOĞLU, B. (2020) Hennebique Betonarme Yapı Üretim Teknolojisinin Galata Limanı'ndaki İzleri, *Megaron* (15:4) 674-685.

YURTOĞLU, N. (2015) Kalkınmanın Önemli Bir Unsuru, Kuruluşundan 50. Yılına Türkiye'de Çimento Sanayi (1910-1960), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (31:92) 113-164.

Alındı: 11.07.2023; **Son Metin:** 14.01.2025

Anahtar Sözcükler: Geç Osmanlı mimarlığı; Erken Cumhuriyet mimarlığı; Birinci Ulusal Mimarlık Akımı; yapı malzemeleri; yapım teknolojileri.

BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK AKIMINDA YAPI MALZEMELERİ VE YAPIM TEKNOLOJİLERİ: GELENEĞİ VE MODERNLİĞİ BULUŞTURMAK

Bu araştırma, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan hızlı sanayileşme ve sosyo-politik değişimlerle şekillenen Birinci Ulusal Mimarlık Akımı sırasında kullanılan yapı malzemeleri ve teknolojilerini incelemektedir. Osmanlı Batılılaşması ve Türk milliyetçiliğinin yükselişi ile ilişkilenen bu akım, geleneksel mimari unsurları ve Sanayi Devrimi'nin getirdiği modern yeniliklerle harmanlamıştır. Bu nedenle, bu döneme ait yapıların uluslararası koruma ilkelerine uygun olarak, özgün özellikleri muhafaza edilerek korunması gerekmektedir. Çalışma kapsamında, dönemin malzeme ve teknolojilerini kapsamlı bir şekilde sunabilmek adına literatür ve arşiv araştırmaları yapılmış, ayrıca Ankara ve İstanbul'da, farklı dönemleri temsil eden ve çeşitli mimarlar tarafından tasarlanan bazı önemli binalar ziyaret edilmiş ve sınırlı gözlemler gerçekleştirilmiştir. Çalışma, Portland çimentosu, çimento bazlı malzemeler, beton ve çelik gibi modern malzemelerin yanı sıra, fer-beton ve betonarme iskelet gibi teknolojilerin de yığma yapım sistemi ve ahşap çatkı gibi geleneksel yöntemler ile birlikte kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, bu yeni malzeme ve teknolojilerin mevcut mimari uygulamalara entegre edildiği, örneğin yığma yapılara betonarme döşeme ya da çelik kirişler eklenmesi gibi uygulamaların yaygın olduğu ortaya konmuştur. Araştırma, mevcut literatürde yapı malzemeleri ve taşıyıcı sistemlerin tespiti ile ilgili tutarsızlıklar ve çelişkileri de vurgulayarak, gelecekteki çalışmalarda daha

titiz ve doğru belgeleme yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemin yapılarının, inşa edildikleri dönemin mimari teknolojileri dikkate alınarak analiz edilmesi ve değerlendirilmesi gerektiği, böylece uluslararası koruma ilkelerine uygun şekilde korunmalarının sağlanabileceği sonucuna varılmıştır. Türkiye mimarlık tarihinin önemli bir parçasını oluşturan bu yapıların doğru şekilde korunabilmesi, kullanılan yapı malzemeleri ve yapım teknolojilerinin tanınması ve doğru tespit edilmesiyle mümkün olacaktır.

CONSTRUCTION MATERIALS AND TECHNOLOGIES IN THE FIRST NATIONAL ARCHITECTURE MOVEMENT: BRIDGING TRADITION AND MODERNITY

This article explores the construction materials and technologies employed during the First National Architecture Movement, marked by rapid industrialization and socio-political change in the late 19th and early 20th centuries. The movement, rooted in Ottoman Westernization and the rise of Turkish nationalism, blended traditional architectural elements with modern innovations brought about by the Industrial Revolution. Therefore, buildings constructed during this period ought to be preserved in their original characteristics, and according to international conservation principles. Within this research, literature and archival investigation have been conducted to present a comprehensive overview of the period's technologies and materials. In addition, limited site visits and observations were carried out on some prominent buildings in Ankara and Istanbul, representing different periods and designed by various architects. The study demonstrates that modern materials such as Portland cement, cement-based materials, concrete, and steel, as well as technologies like ferroconcrete and reinforced concrete frame, were used alongside traditional ones such as masonry and timber framing. Moreover, these new materials and technologies were integrated into established architectural practices, such as masonry structures with reinforced concrete floor slabs or steel beams. The research also highlights discrepancies and contradictions in the existing literature regarding the identification of building materials and structural systems, revealing the need for more meticulous and accurate representation in future studies. The article concludes that buildings from this period must be analyzed and evaluated through the lens of the architectural technologies of their time, ensuring their preservation in accordance with international conservation principles. Proper recognition and identification of these construction materials and technologies will facilitate the rightful conservation of these buildings, which form an essential part of Türkiye's architectural heritage.

SELİN SUR; B. Arch., M. Sc.
Received her bachelor's degree in architecture from Yıldız Technical University (2011) and master's degree in restoration from Istanbul Technical University (2015). Following her professional activities in several restoration offices, she is currently a PhD Candidate at the Graduate Program of Conservation of Cultural Heritage, METU. selinsur@gmail.com.

METU JFA 2025/1
(42:1) *125-153*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.5

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE KÜLTÜREL MİRAS: TÜRKİYE'DE İKLİM KAYNAKLI RİSKLERİ YÜKSEK KENTLERDEKİ MİMARLIK BÖLÜMLERİNDE EĞİTİM VE ARAŞTIRMA YAKLAŞIMLARI

Pelin GÜROL ÖNGÖREN*, İrem KÜÇÜK, Sibel ACAR*****

Alındı: 24.01.2024; **Son Metin:** 08.04.2025

Anahtar Sözcükler: İklim değişikliği; kültürel miras; iklim kaynaklı riski yüksek kentler; mimarlık bölümlerinde eğitim ve araştırma yaklaşımları; disiplinler arası ve bütüncül yaklaşım

* *Corresponding Author;* TOBB ETU, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Design, Ankara, TÜRKİYE

** Department of Architecture, Faculty of Architecture, Gazi University, Ankara, TÜRKİYE.

*** Department of Architecture, Faculty of Architecture and Design, TOBB ETU, Ankara, TÜRKİYE

GİRİŞ

Antropojenik iklim değişikliği, tüm gezegeni ve insanlığı etkileyen güncel bir krizdir. Uluslararası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 2023'de yayınladığı Sixth Assessment Report (AR6), aşırı sıcak dalgaları, yükselen deniz seviyeleri, kuraklık gibi iklim değişikliği etkilerinin küresel çapta endişe verici boyutlara ulaştığını duyurmaktadır. Bu rapor, iklim değişikliğinin doğa ve insan üzerindeki olumsuz etkilerinin, somut ve somut olmayan kültürel miras kaybının uyum kapasitesini tehdit ettiğinin, aidiyet duygusunun ve kültürel pratiklerin geri dönülemez kaybına neden olduğunun altını çizer (IPCC, 2023, 46,51). İçinde bulunduğumuz yüzyılın başından itibaren, iklim değişikliğinin artarak endişe veren etkileri karşısında küresel işbirliği çağrıları, uluslararası anlaşmalar ve protokoller konuyu önemle dikkate getirmekte, iklim değişikliğinin neden olduğu meteorolojik afetlerin kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği konusunda tehdit oluşturduğunu açıklamaktadır. Bu tehdit, fiziksel ve kimyasal değişimlere neden olarak ani ve uzun süreli bozulmaların (çatlama, aşınma, yıkılma vb.) ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Bertolin, 2019; Sesana vd., 2019, 2021). "Avrupa Kültürel Miras Yeşil Belgesi" (*European Cultural Heritage Green Paper)* (2021) da iklim değişikliği ve kültürel mirasın birbiriyle yakından bağlantılı olduğunu savunmaktadır. Bu doğrultuda, kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirliği ve iklim değişikliğine uyumu konularında etkili politikalara ve farklı disiplinlerin işbirliğine ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır. Bu geniş kapsamlı problem alanında, kültürel mirasın iklime karşı kırılgan (*vulnerable*) bir değer olmasının yanında aynı zamanda iklim eylemlerinde (*climate action*) aktif rol alabileceğine ve çözümün bir parçası olabileceğinin altı çizilmektedir (Potts, 2021, xi, 4, 56, 57).

İklim değişikliğiyle mücadelede yerel, ulusal düzeyin altı, ulusal, bölgesel ve uluslararası ölçekte stratejilerin ve eylem planlarının hazırlanması, uygulanması ve yaygınlaştırılması çok paydaşlı ve geniş tabanlı katılımın

sağlanmasını, toplumsal farkındalığın artmasını ve kolektif bir çabanın oluşmasını gerektirmektedir (UNFCCC, 2016,9). Bu bağlamda kültürel miras, toplumların ve bireylerin iklim eylemlerine vereceği karşılıkta belirleyici ve birleştirici bir unsur olarak düşünülmektedir. Kültürel miras, iklim politikalarının belirlenmesinde, örgütlenmesinde ve yaygınlık kazanmasında özelleşmiş bir alan olarak tarif edilmekte ve etkili bir araç olma potansiyeli bakımından gündeme getirilmektedir (Potts, 2021, 56, 66). Kültürel mirasın iklim eylemlerine yönelik bu kilit önemi, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi'nin (*International Council on Monuments and Sites*) (ICOMOS) 2019 yılında yayımladığı "Geçmişlerimizin Geleceği: Kültürel Mirasın İklim Eylemiyle Buluşturmak" (*The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action*) başlıklı raporda vurgulanmış ve kültürel mirasın iklim söylemlerine henüz genel olarak dahil edilmediği ve IPCC raporlarında kültür mirasın yeterince temsil edilmediği saptanmıştır (ICOMOS, 2019, 11). Bu doğrultuda iklim değişikliği ve kültürel miras çalışmalarının kesiştiği resmi çerçevenin çizilmesi acil bir ihtiyaç olarak görülmüştür. ICOMOS, Paris Anlaşmasında (2016) öngörülen dönüştürücü değişimlerin içerdiği toplumsal süreçte farklı aktörlerin (arkeolog, mimar, tarihçi, mühendis, araştırmacı, öğretmen, geleneksel üretim bilgisine sahip kişiler vb.) etkili olma potansiyelinin değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Politika belirleyicilerin, iklim bilimcilerin, iklim değişikliği uzmanlarının, miras uzmanlarının, akademisyenlerin, araştırmacıların, yerel yönetim ve kamu görevlilerinin dikkatlerini bu konudaki araştırma eksikliğine, disiplinler arası işbirliği potansiyeline ve yeni yaklaşımlara yöneltmeleri için çağrı yapılmıştır (ICOMOS, 2019, 6-7, 19,26, 98-100,105; Potts, 2021, 24).

ICOMOS, Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminde (2015) (*UN: 2030 Agenda for Sustainable Development*) sürdürülebilir kalkınmanın miras yoluyla ele alınabilmesinin farklı yollarını göstermek amacıyla "Miras ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları: Miras ve Kalkınma Aktörleri için Politika Rehberini" (*ICOMOS: Heritage and the Sustainable Development Goals: Policy Guidance for Heritage and Development Actors*) 2021 yılında yayınlamıştır. Rehber, mevcut ve potansiyel tehditleri, mirasın küresel hedeflere katkısına ilişkin politikaları ve pratiğe dönük uygulama stratejilerini ve örnek vakaları içermektedir. Europa Nostra'nın (The European Voice of Civil Society committed to Cultural Heritage), ICOMOS ve İklim Mirası Ağı (*Climate Heritage Network, CHN*) ile birlikte ürettiği "Avrupa Kültürel Miras Yeşil Belgesi" (2021) (**1**), kültürel mirasın değere dayalı yeniden kullanımı ve güçlendirilmesini sürdürülebilir kalkınma için uyum (*adaptation*) ve azaltım (*mitigation*) stratejisi olarak vurgulamakta, kültürel mirası iklim eylemlerine entegre etmek konusunda öneriler sunmaktadır. Yeşil enerji teknolojileri ve mevcut bina stoklarının güçlendirilerek yeniden kullanılması bu stratejinin kilit unsurları olarak değerlendirilmektedir (Potts, 2021, 4, 20).

Kültürel miras, iklim değişikliği azaltım ve uyum eylemlerinde farklı açılardan fayda sağlayabilecek bir unsur olarak değerlendirilebilir. Döngüsel ekonomi perspektifinden bakıldığında, kültürel miras iklim eylemini teşvik etmek, tüketim kalıplarını etkilemek, ekolojik ayak izini (hem binaların kullanımından hem de inşaat süreçlerinden kaynaklanan) azaltmak ve dolayısıyla daha sağlıklı, yeşil ve adil bir toplum ve ekonomiye geçişi desteklemek için muazzam bir potansiyel sunmaktadır (Potts, 2021, 2,4,16-18). Mevcut yapıların uyarlanması ve yeniden kullanılması, hammadde ve enerji tüketimini azaltır, atıkları ortadan kaldırır, çevresel maliyetleri ve sera gazı emisyonlarını azaltır (United Nations

1. "Green Paper" Türkçeye Yeşil Uzlaşı, Yeşil Raporu, Yeşil Belgesi gibi farklı kelimelerle çevrilmektedir. Bu makalede İngilizce anlaşma, belge ve kavramların Türkçe'ye çevirisinde A. Ege Yıldırım ve B. Nilgün Öz'ün yazdığı Türkçe-İngilizce Kültürel Miras Sözlüğünden (Turkish-English Cultural Heritage Glossary) (2021) yararlanılmıştır.

Environment Programme, 2021,16,23,25,30,47,70). Bu doğrultuda, tarihi yapıları korumak ve bunları yeniden kullanarak kentsel gelişime entegre etmek, sera gazı emisyonu azaltım konusunda etkili bir yöntemdir. Aynı zamanda kültürel miras iklime uyumlu geleneksel inşa etme ve malzeme bilgisini de barındırır. Paris Anlaşması hem bilimsel hem de geleneksel bilgiye başka bir deyişle, yerel halkların bilgisine ve bilgi sistemlerine dayandırılması gereken uyum eylemini tanımlar (UNFCCC, 2016, 9,53). Sorunları belirlemede ve ölçmede çağdaş ve teknolojik yöntemler etkili olsa da zaman içinde gelişen ve kültürel miras yoluyla günümüze ulaşan tarihsel bilgi, beceri ve deneyim, uygun çözümler geliştirmek için başvurulacak kaynak niteliğindedir. Bu bilgi, mevcut azaltım stratejilerine uyarlanabilir, yenilikçi çözümlere entegre edilebilir ve iklim dirençliliğine (*climate resilience*) katkıda bulunabilir (Potts, 2021, 2,50,54,56). Avrupa Komisyonu tarafından Avrupa Yeşil Mutabakatının (*The European Green Deal*) bir parçası olarak 2020 yılında başlatılan ve sürdürülebilir gelişme hedefleri (SDGs) bağlamında sürdürülebilirlik (*sustainability*), kapsayıcılık (*inclusion*) ve estetik (*aesthetics*) olmak üzere üç değer üzerine temellenen Yeni Avrupa Bauhaus Girişimi (*The New European Bauhaus*, 2023) de eğitim, mesleki uygulama ve toplum arasındaki ilişkilerin önemine işaret etmiştir. İklim bilincine sahip olabilmek için her yaştan insanın iklim değişikliğini ele alacak bilgi, beceri, değer ve tutumlarla güçlendirmesinin altı çizilmektedir. (The New European Bauhaus, 2023) Bunun yanı sıra eğitim kurumları da mevcut derslere iklim değişikliği unsurlarını ekleyerek iklim değişikliği eğitiminin her seviyedeki müfredata entegre edilmesini tavsiye edilmektedir (Youth4Climate: Driving Ambition, 2021, 3,29,38-40).

Bu çerçevede kültürel miras, iklim değişikliği karşısında sadece risk altında, kırılgan ve korunmaya muhtaç bir değer olarak değil aynı zamanda, iklim değişikliğinin etkilerini azaltma ve konuya dair uyum stratejilerinde rol alabilecek güçlü bir aktör olarak görülmelidir (**2**). Kültürel mirası iklim eylemlerinde bir mücadele aracı haline getirmek için, mirasın tüm yaşam döngüsünün dikkatli bir planlamasının yapılmasına ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasına, iklim değişikliğinin kültürel mirasa verdiği zarar ve kaybın ölçeği ve boyutlarının değerlendirilmesine, aktörlerin güvenilir bilgi, nicel ve nitel veri ortaya koyabilmek için tutarlı bir metodolojiye ihtiyaçları olacaktır (Pasikowska-Schnass,2024). Kültürel mirasa yönelik farkındalığı güçlendirmek için eğitim ve araştırmaya ve bu ihtiyaçlara bilimsel cevaplar verebilmek için üniversitelerin mimarlık bölümlerine büyük görev düşmektedir. Bahar Gedikli (2018), planlama ve tasarımın iklim değişikliğine uyum ve azaltım süreçlerinde etkili araçlar olarak kullanılabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, mimarlık eğitimi yalnızca mekânsal tasarım odaklı bir yaklaşım sunmakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel mirasın iklim değişikliğinden nasıl etkilendiğini ve korunması için nasıl stratejiler geliştirilebileceğini ele almalıdır. Bu bağlamda kültürel mirasın sürdürülebilirliği ve dirençli mekânsal çözümler geliştirilmesi noktasında kritik bir rol oynadığı göz önüne alındığında, üniversitelerin bu konudaki bilinç oluşturma süreçlerine aktif katkı sağlaması gerekmektedir. Avrupa Birliği sınırları içinde yer alan mimarlık ve yapılı çevre alanındaki üniversite ve yükseköğretim kurumlarında iklim değişikliği bağlamında kültürel miras konusunun nasıl ele alındığına dair mevcut durumu anlamaya yönelik bir çalışma, e-CREHA (Education for Climate-Resilient European Heritage Architecture) Erasmus+ KA203 Projesi (2020-2023) kapsamında yürütülmüştür (e-CREHA, 2023). Araştırma, Avrupa'da iklime dirençli mirasla (*climate resilient heritage*) ilgili farklı pedagojik yaklaşımlar (dersler,

2. Kültürel mirasın, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltım, uyum ve iklim dirençliliği süreçlerinde güçlü bir aktör olma konusu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferanslarında da gündeme getirilmektedir. Kasım 2024'te Bakü'de gerçekleştirilen COP 29'da da konuya yer verildiği görülmüştür (COP 29, 2024).

ciddi oyunlar [serious games] ve belgeseller) ve proje ortağı ülkelerin iklim politikaları üzerine geliştirilen bir dizi anket ve analiz (nitel, nicel ve swot) çalışmasına dayanmaktadır. Proje ortakları, ağlarındaki mimarlık/yapılı çevre alanındaki akademik kurumları ve veritabanlarını araştırarak çok kapsamlı veri toplamıştır. Araştırma sonucunda, farklı pedagojik araçlarda iklim değişikliği bağlamında kültürel miras konusunun Avrupa'da henüz yeterince ele alınmadığı saptanmıştır. Proje raporu iklim değişikliği ve kültürel miras kesişimini konu alan interdisipliner uzmanlık ve işbirliğine yer veren bir eğitim alanının henüz kurulmadığını açıkça göstermiştir (**3**). Projenin tespiti ışığında Türkiye'deki duruma bakıldığında, bu makalenin yazarları da Türkiye'de iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerdeki mimarlık bölümlerinde eğitim ve araştırma faaliyetlerinde, iklim değişikliği konusu kapsamında kültürel mirasın hangi içeriklerle, ne şekilde ve hangi kapsamda ele alındığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ancak mimarlık bölümlerindeki eğitim ve araştırma faaliyetlerini değerlendirmek için yalnızca üniversitelere odaklanmak yeterli değildir. B**u** kapsamda, iklim değişikliği konusuna doğrudan atıfta bulunan ulusal iklim belgeleri ve planlarının incelenmesi**,** konunun ulusal düzeyde nasıl ele alındığını, mimarlık eğitiminin ulusal iklim politikaları içindeki yerini ve olası bağlantıları ortaya koyacaktır. Osman Balaban (2012), kentsel altyapının ve yapılı çevre stokunun iklim değişikliği etkilerine karşı güçlendirilmesinin, iklimsel kırılganlıkların giderilmesi açısından kritik olduğunu vurgulamakta ve bu sürecin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için politika yapımı ve uygulanması süreçlerinin belirleyici rol oynadığını belirtmektedir. Bu doğrultuda, ulusal ölçekli belgelerin yalnızca mevcut riskleri tespit eden çerçeveler olarak değil, aynı zamanda yapılı çevrenin iklim değişikliğine karşı daha dirençli hale getirilmesine yönelik bütüncül stratejiler geliştirilmesi açısından yönlendirici araçlar olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu anlayışla, bu belgelerin mimarlıktaki bilimsel eğitim ve araştırma faaliyetleri ile birlikte değerlendirilmesi ve ulusal düzeyde geliştirilen politikaların üniversitelerin mimarlık bölümlerindeki yansımalarının incelenmesi politika yapıcıların karar alma süreçlerine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, ilgili Bakanlıkların teşvikleriyle konuyu farklı açılardan ele alan ve çok çeşitli kurum ve kuruluşların işbirliğinde yürütülmüş çok sayıda tez ve araştırma projesinin (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, 159,175,187,190,194,199,221,222) de akademik literatüre eklenebilmesi ve güçlü bir iletişim ağının kurulabilmesi mümkün olabilir.

Avrupa Parlamentosu iklim eğitiminin rolünü vurgulamakta ve politika yapıcılar, öğretmenler ve gençlerin de olduğu geniş topluluklara yönelik planlanmasının altını çizmektedir. Bir yandan iklim değişikliğinin eğitim politikalarına dahil edilmesi, diğer yandan da Ulusal Katkı Beyanlarına (*Nationally Determined Contributions-NDCs*) ve ulusal eylem planlarına eğitimin entegre edilmesinin gerekliliği belirtilmiştir (Youth4Climate: Driving Ambition, 2021). Bu karşılıklı ilişki konunun iki farklı boyutunun birlikte ve bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekliliğini düşündürmektedir. Green Deal sürdürülebilir kalkınmanın tüm farklı yönlerini kapsayan bütüncül ve entegre bir yaklaşım gerektiğini ifade etmektedir (Fetting, 2020, 11) Bhaskar R., ve Parker, J. (2010), iklim değişikliği gibi karmaşık bir olgunun bütüncül bir şekilde analiz edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Teori ve pratik arasında önemli bir bağ bulunduğunu, disiplinler arası araştırma ve uygulamaların ön saflarında yer alanlar, teoriyi zorlayan sorunları ve meseleleri belirlemeye yardımcı olmanın yanı sıra, teorik problemleri aydınlatıcı yollarla ortaya koymada

3. e-CREHA projesinin partneri olarak proje raporu hazırlanmıştır. Bu raporda konuya dair kültürlerarası pedagojiye ilişkin çok kapsamlı veri analizinde, coğrafi dağılım, öne çıkan tema, derslerin (teorik ve uygulamalı) yöntem, kapsam ve hedefler, konular, beceriler ve yeterlilikler, eğitmen profilleri vb. maddeleri değerlendirilmiştir (e-CREHA, 2023). Rapordan üretilen ve yalnızca lisans ve lisansüstü dersleri ele alarak ders yaklaşımlarını karşılaştıran bir diğer çalışma ise "Heritage Education for Climate Action" (Curulli, vd., 2023) başlıklı kitabın içinde kitap bölümü olarak "Cross-Disciplinary Pedagogies: Education on Heritage and Climate Change in Europe" adıyla yayınlanmıştır (Gürol Öngören, vd., 2023). Bu makale proje raporundan ve kitap bölümünden amaç, yöntem ve içerik açısından farklılaşan ve Türkiye'ye odaklanan bir çalışmadır.

da önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Planlama, ekonomi ve iklim değişikliğiyle ilgili politika/sivil toplum etkileşimi gibi bazı kritik bilgi alanlarında entegrasyon eksikliğinin olumsuz etkilerine dair ayrıntılı eleştirileri içeren bu derleme kitap, araştırma ve politika konseylerinin aktif disiplinlerarası çalışmaya yaptığı vurgunun görece yeni bir odak olduğunu ve mevcut kanıtlar, akademik toplulukların buna yanıt vermekte zorlandığını dile getirmiştir. Bu kitabın bölüm yazarlarından olan Petter Næss (2010), enerji ve iklim çalışmalarıyla ilgili teorilerin ve uygulamalarının güçlü bir şekilde disiplinlerarası entegrasyona dayanması gerektiğini gösterirken, böyle bütüncül yaklaşımların hem akademik hem de politik söylemde nadir olduğunu vurgulamaktadır. Bölümde daha sonra, Petter Næss'in sistematik biçimde ayrıntılandırdığı ciddi eksikliklerine rağmen, tek disiplinli indirgemeci yaklaşımların neden bu denli yaygın olduğuna dair bazı olası nedenler ele alınmaktadır. Mimarlık alanında da bütüncül bakış açısının gerekliliği ifade edilmiştir. Avrupa Mimarlar Konseyi (Architects' Council of Europe, ACE) (2021) yapılı çevreyle ilgili iklim eylemleri çok sık olarak yalnızca binaların enerji verimliliğini ve performansını artırmaya odaklanan çözümlerle sınırlı kaldığını, oysa güvenli, konforlu ve dirençli yaşam alanları ile bireysel ve toplumsal refahı destekleyen ortamlar sağlamak için enerji odaklı bakışın ötesine geçen, bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Kalite odaklı bütüncül bir yaklaşımın, yapılı çevrenin ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel değerini herkesin yararına olacak şekilde, uzun vadede ve erişilebilir bir biçimde en iyi hale getirebileceğini ifade etmektedir (ACE, 2021). Aleksandra Stupar ve Vladimir Mihajlov (2016) bu noktada, iklim değişikliğine yönelik etkili politikaların oluşturulabilmesi için bilgi ağlarının ve kurumlar arası koordinasyonun kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Özellikle yerel yönetimler, akademik kurumlar ve politika yapıcılar arasındaki güçlü iletişim ağlarının, hem bilimsel bilgiye dayalı karar alma süreçlerini desteklediği hem de uygulanabilir ve sürdürülebilir çözümler geliştirilmesine katkı sunduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, iklim değişikliğiyle mücadelede eğitim politikalarının ve mekânsal planlama süreçlerinin entegre edilmesi, disiplinlerarası işbirliğini ve bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışma, mimarlık eğitimi ve iklim belgelerinin ve eylem planlarının koordineli ilerletilmesi, birbirlerine temas alanlarının genişletilmesi ve iklim stratejilerinin birlikte inşa edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, bir iklim değişikliği konusu olarak kültürel mirasa verilen yeri mimarlık eğitimi bağlamında araştırırken, eğitim ve araştırma etkinliklerinde iklim değişikliği politikalarının yansımalarını ortaya koymak, diğer yandan ulusal iklim belgelerinde eğitimin, mimarlığın ve kültürel mirasın yerini tartışmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'deki ulusal iklim belgeleri ve eylem planlarında kültürel miras kavramının nasıl ele alındığı incelenmiş; iklim değişikliğiyle mücadelede öne çıkan eğitim faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve teknik eleman yetiştirilmesi gibi çeşitli stratejilerin kültürel mirasa hangi düzeyde temas ettiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, mimarlık eğitimi ile iklim belgeleri arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma konuya dair geniş çerçeveden bir durum analizi sunarak, mücadelede kilit rol oynayacak altı çizilen konulara ve yeterince doldurulmamış boşluklara ilişkin mimarlık bölümlerindeki eğitim ve araştırma etkinlikleri bağlamında lisans ve lisansüstü dersler, lisansüstü tezler, araştırma projeleri ve makaleler üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Analiz Çerçeveleri

Bu araştırma, Türkiye'deki iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerdeki mimarlık bölümlerinin kültürel mirası bir iklim değişikliği konusu olarak nasıl ele aldığını, yerel, ulusal ve uluslararası bağlamlardaki politika ve yapılanmalara referans vererek, nitel ve nicel analiz yöntemleri kullanarak aşamalar halinde incelemektedir. Konuyla ilgili ulusal/uluslararası belgelerin, ilgili akademik literatürün konuyu kültürel miras başlığı altında ele alması ve kültürel miras olarak işaret ettiği miras türünün taşınmaz kültürel mirası ve mimari mirası da içermesi sebebiyle bu çalışmada kültürel miras kavramının kullanılması uygun görülmüştür. Kültürel miras kavramı çok geniş bir kapsama sahip "geçmişten bugüne ulaşmış, insanların sahiplik bağı içinde olmaksızın sürekli değişim halinde olan değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin ve geleneklerinin bir yansıması olarak betimlenen somut ve somut olmayan tüm varlıklardır. Kültürel miras, insanlar ve mekânlar arasında zaman içinde meydana gelen etkileşimden kaynaklanan çevrenin tüm özelliklerini içerir." (ICOMOS, 2013) Kültürel mirasın en önemli bileşenlerinden biri olan mimari miras ise "insanlığın ortak malı olan ve günümüze ulaşmış özgün nitelikleriyle geleceğe aktarılması gereken, farklı ölçek ve nitelikte olan ve tüm değerleriyle, bütünleşik koruma ilkelerine göre korunması gereken yapı ve yapı grupları" olarak tanımlanmaktadır (ICOMOS, 2013).

Bu araştırmada ilk aşamada, uluslararası ölçekte iklim değişikliği ve kültürel miras ilişkisinin çerçevesi çizilmiş, uluslararası iklim antlaşmaları/mutabakatları ve politikaları üzerinden iklim eylemlerinde kültürel mirasın rolü ve gücü tanımlanmıştır. Bu noktada bir iklim değişikliği konusu olan kültürel mirasın mimarlık bölümleri özelinde ele alınışı incelenmiştir. Bu çalışmada sağladığı küresel ağlarla iklim değişikliği üzerine yapılmış bilimsel yayınlara ilişkin geniş bir kaynak sunan Web of Science (WOS) veri tabanı üzerinden literatür taramaları yapılmış ve Vosviewer kullanılarak bibliyometrik analiz uygulanmıştır. WOS'un tercih edilmesinin temel gerekçesi, hakemli akademik dergileri kapsayan yüksek kalite standartları, indeksleme süreçlerindeki titizlik ve veri tutarlılığının bibliyometrik analizler için sağladığı güvenilirliktir. Scopus ve diğer uluslararası veri tabanları da kapsamlı bir içerik sunmasına karşın farklı indeksleme kriterleri ve veri formatları nedeniyle tüm kaynakları birleştirerek homojen bir analiz yapmanın metodolojik zorlukları bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın analiz bütünlüğünü korumak ve karşılaştırılabilir, yüksek kaliteli verilere dayalı sonuçlar elde etmek amacıyla WOS ile sınırlı tutulması bilimsel bir gereklilik olarak değerlendirilmiştir. Bibliyometrik analiz ile mimarlık alanındaki çalışmaların diğer uzmanlık alanları içindeki ağırlığı belirlenmiş, iklim değişikliği konusunun nasıl ele alındığını ve kültürel mirasın iklim değişikliği konusu içinde nasıl yer bulduğunu incelemek amacıyla, WOS üzerinde iki grup halinde tarama yapılmıştır. İlk grupta çalışmanın çerçevesini belirleyen "iklim değişikliği" ve "mimarlık"; ikinci grupta ise "iklim değişikliği", "kültürel miras" ve "mimarlık" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Yapılan taramalar sonucunda, konuyla ilgili gerçekleştirilen çalışmaların araştırma alanlarına yayılımı, bu çalışmaların yoğunlaştığı coğrafi bölgeler, yıllar ve en sık kullanılan anahtar kelimeler tespit edilerek konuya ilişkin nicel ve nitel veri oluşturulmuştur. Böylelikle, bu araştırma alanının mimarlık bölümlerindeki genel görünümü ve konu üzerine gelişen akademik-kavramsal etiketler ortaya konmuştur.

İkinci aşamada uluslararası bağlamda elde edilen kavrayış doğrultusunda, araştırmanın çerçevesi daraltılarak Türkiye'deki iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerdeki mimarlık bölümlerinin yerel durumuna odaklanan nitel ve nicel içerik analizi yapılmıştır. Türkiye'deki görünümü araştırmak üzere, önceki taramada tespit edilen anahtar kelimeler aracılığıyla mimarlık bölümlerinin araştırma ve eğitim etkinlikleri üzerinden bir inceleme çerçevesi kurulmuştur. Bu doğrultuda, lisans ve lisansüstü dersler ile lisansüstü tezler, araştırma projeleri ve makaleler olmak üzere farklı akademik araştırma türleri üzerinden iki farklı analiz yapılmıştır. Bibliyometrik analizlerde tez, proje ve makalelerin standart veri formatlarıyla işlenebilir olması, analizlerin doğruluğunu ve bütünlüğünü sağlamak açısından önemli bir metodolojik gereklilik olarak değerlendirilmiştir.

İlk analiz mimarlık bölümlerindeki eğitim içeriklerini belirlemeye yöneliktir. Mimarlık programlarında lisans ve lisansüstü seviyede yürütülmekte olan derslere ilişkin veriye ulaşmak üzere üniversitelerin resmi internet sitelerinden erişilen bilgi paketleri kullanılmıştır. Bu araştırmada Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) listelediği, mimarlık programı bulunan 119 üniversitenin tamamı incelenmemiştir. Üniversitelerin resmi internet sitelerinde yer alan ders tanımlama formları standart bir yapıda sunulmadığından ve güncellik, açıklayıcılık gibi faktörler açısından farklılık gösterdiğinden sağlıklı ve karşılaştırılabilir bir veri seti oluşturmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle, örneklem kümesi bilinçli bir tercihle sınırlandırılmış ve inceleme, iklim kaynaklı risklerin yüksek olduğu kentlerdeki üniversitelerin mimari eğitim programlarına odaklanmıştır. Bu yaklaşım, iklim değişikliğinin doğrudan tehdit ettiği kentlerde ne ölçüde farkındalık geliştirildiğini anlamayı ve bu bağlamda geliştirilecek akademik ve pratik eylemlerin öncelikli olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, örneklemin daraltılması bilimsel bir zorunluluk olarak değerlendirilmiş, bu sayede çalışmanın elde ettiği bulguların uygulanabilir politika önerileri üretme potansiyeli arttırılmıştır. Mimarlık eğitiminde analiz edilecek lisans ve lisansüstü dersleri belirlemek için, T.C. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine dayanarak, meteorolojik afetlerin görülme sayısının yüksek olduğu ve en çok/çok etkilediği kentlerde (afetlerin görülme sayısına göre oluşturulmuş harita üzerinde kırmızı, kahverengi, turuncu ve sarı renkle ifade edilen) bulunan mimarlık bölümlerinin örneklem kümesine alınmasına karar verilmiştir.

Gelecek iklim senaryolarında iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek ve en savunmasız olan bölgeler arasında Türkiye'nin de bulunduğu Akdeniz Havzası yer almaktadır (World Meteorological Organization, 2023). T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı Türkiye Meteorolojik Afetler Değerlendirmesi (2010-2021)'ne göre iklim değişikliği kaynaklı meteorolojik afetlerin (fırtına, şiddetli yağış/sel, dolu, heyelan, kuraklık, don, aşırı sıcak ve soğuk hava dalgaları vb.) görülme sıklığı yıllar içinde giderek artmakta, şiddeti ve çeşitliliği ile insanları, yaşadıkları çevreyi, doğal yaşamı ve diğer canlıları kısaca günlük yaşamı olumsuz olarak etkilemektedir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022, 1-8). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (**4**) tarafından hazırlanan Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildiriminde de Türkiye'nin önümüzdeki on yılda iklim değişikliği kaynaklı önemli değişiklikler geçireceği ifade edilmiş, sosyal ve ekonomik kayıpların Türkiye'de önemli bir mekansal ve yıllık değişkenlikle çeşitli faktörler (ekstrem hava ve iklim olaylarının ve felaketlerin doğası, yoğunluğu ve etki gücü, mekansal ve zamansal ölçeklerde değişen

4. Bakanlığın ismi T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

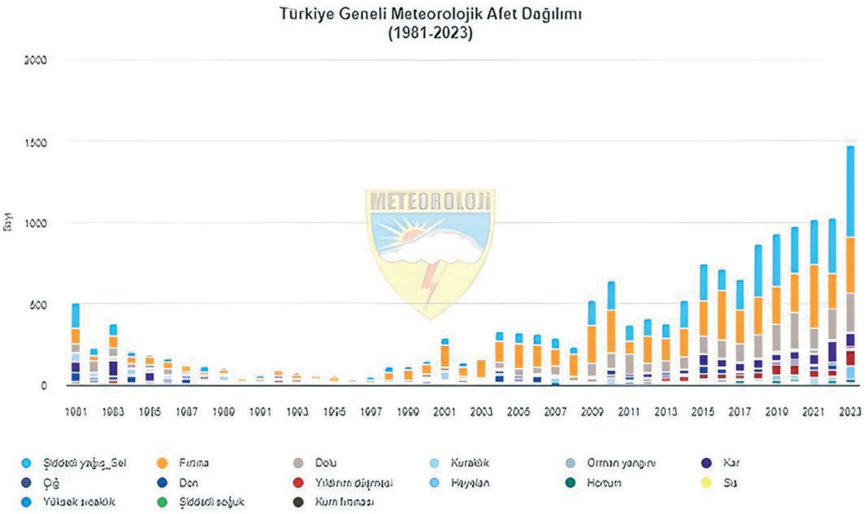
5. 1981-2023 yıllarını gösteren grafik ve haritalar, T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü Meteorolojik Veri İşlem Dairesi Başkanlığından alınan 15.10.2024 tarihli E-50915390-100.67878 sayılı ve 116267 Belgenet kayıt nolu özel izin doğrultusunda kullanılmaktadır.

maruziyet yönü ve etkilenebilirlik seviyeleri ve de ekonomik, sosyal, coğrafi, demografik, kültürel, kurumsal ve yönetim, çevresel ve ekolojik faktörler) doğrultusunda arttığının altı çizilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, 22).

Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 1981-2023 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen afetlerin yıllara göre dağılımında 2005 yılı itibariyle önemli bir artış görülmektedir (**5**). Bu artış 2023 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu afet türleri arasında en ciddi ilk üç tehditin şiddetli yağış/sel, fırtına ve dolu olduğu görülmektedir (**Resim 1a**). 1981-2023 yılları arasında kentlere göre dağılımını gösteren harita Türkiye'de afetlerin sayıca en çok Antalya'da görüldüğünü (kırmızı renkle) göstermektedir. Antalya'yı 2. kategoride (kahverengi) Konya ve Balıkesir takip etmiştir. 3. kategoride (turuncu) İzmir, Muğla, Mersin, Nevşehir ve Çorum yer almaktadır. 4. kategoride (sarı) ise İstanbul, Kocaeli, Bursa, Manisa, Aydın, Denizli, Afyonkarahisar, Ankara, Kastamonu, Kayseri, Ordu, Rize, Elazığ ve Van bulunmaktadır (**Resim 1b**). Yüksek afet riski bulunan bu kentlerdeki üniversitelerin, problemi odağına koyan disiplinlerden olan mimarlık alanında, iklim eylemlerine nasıl yaklaştığını ve iklim değişikliğini nasıl ele aldığını araştırmaya ihtiyaç vardır.

Yukarıdaki iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerde bulunan mimarlık bölümlerindeki eğitim ve araştırma etkinliklerinin iklim değişikliğine yönelik araştırma yapma, bilgi üretme ve yetkin meslek uzmanları yetiştirme açısından imkan sunma ve yerel bağlamı güçlendirmedeki kritik rolleri dikkate alınmıştır. Örneklem kümesinde yer alan üniversitelerin resmi internet sitelerinde bulunan bilgi paketlerinde lisans ve yüksek lisans derslerinin adına, amacına, konusuna, içeriğine ilişkin anlatımlar içinde "iklim değişikliği" anahtar kelimesi ve WOS veri tabanında iklim değişikliği ile ilgili en çok tekrar eden anahtar kelimeler olarak saptanan "kırılganlık", "dirençlilik", "azaltım" ve "uyum" kelimeleri ile tarama yapılmıştır. Ulaşılan dersler, bulunduğu eğitim programının türüne ve program içindeki zorunlu ya da seçmeli ders olma durumuna göre incelenmiş, barındırdığı anahtar kelimelere göre gruplanarak aralarındaki kesişimler ortaya konmuş ve kültürel miras konusunun geçtiği dersler ayrıştırılmıştır. İkinci tarama ise Türkiye'de mimarlık bölümlerinde üretilen farklı araştırma türlerini incelemeye yönelik planlanmıştır. Lisansüstü tezler için YÖK'ün Ulusal Tez Veri Tabanı, projeler için TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı, makaleler için ise yerel bir veri tabanı olan TR Dizin kullanılarak "iklim değişikliği" ve "mimarlık" anahtar kelimeleriyle arama yapılmıştır. Araştırmada ulaşılan çalışmalar, türü, yılı, adı, özeti, anahtar kelimeleri ve içerikleri ile ele aldıkları kentler ve yapıldıkları akademik kurumların bulunduğu kentler üzerinden incelenmiş, kültürel miras konusuyla ilgili çalışmalar saptanmıştır.

Elde edilen verilerin yalnızca akademik dinamikler çerçevesinde değerlendirilmesinin, iklim değişikliği ile mücadelede gerekli bütüncül bakışı sağlayamayacağı düşünüldüğünden, önceki aşamalarda elde edilen veri seti kültürel mirasın bir tema olarak öne çıkmaya başladığı Türkiye'deki ulusal iklim belgeleri ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Konu üzerine ele alınan üniversitelerdeki mimarlık bölümlerinin yaklaşımları ve iklim belgeleri arasındaki tutarlılıkları ve farklılıkları anlayabilmek için, eylem planlarında öne çıkan temalarla oluşturulan disiplinlerarası ve bütüncül yaklaşım ile eğitim ve araştırma başlıkları altında değerlendirme yapılmıştır. İklim değişikliği tehdidi karşısında planlama yapan, strateji geliştiren ve eylemde bulunan devlet kurumları ve mimarlık bölümleri

Resim 1a. Türkiye'de 1981-2023 yılları arasında afetlerin dağılımı (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2024)

Resim 1b. Türkiye'de 1981-2023 yılları arasında Meydana Gelen Meteorolojik Afetlerin Kentlere Göre Dağılımı (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2024)

karşılıklı bir ilişki içinde ele alınmış, bir iklim değişikliği konusu olarak kültürel mirasın araştırılması ve eğitim etkinlikleri ile tanıtılıp, farkındalık ve bilgi birikimi oluşturulması hususlarında aralarındaki bağlantılar ortaya konmuş ve inşa edilebilecek potansiyel bağlantılara işaret edilmiştir. Ulusal iklim belgelerinde kültürel miras konularına nasıl yer verildiği, uluslararası girişimlerde vurgulanan eğitim, mesleki uygulama ve toplum arasındaki ilişkiyi güçlendiren bütüncül mücadele anlayışının nasıl karşılık bulduğu ve mimarlık bölümlerindeki araştırma ve eğitim girişimlerinin bu belgelere nasıl dâhil olduğu araştırılmıştır. Diğer yandan ise, iklim belgelerinde geliştirilen uyum ve azaltım stratejilerinin ve eylem planlarının mimarlık bölümlerinin araştırma ve eğitim etkinliklerinin oluşumuna nasıl yansıdığı, ortak girişimlerin nasıl geliştiği ve yer bulduğu incelenmiştir. Bu sonuçlar ışığında politika yapıcı kurumlar ile mimarlık bölümleri arasındaki iletişim ve işbirliği düzeyi ortaya konarak, eksiklik ve potansiyelleri tartışmayı sağlayan bir bilgi zemini oluşturulmuştur (**6**).

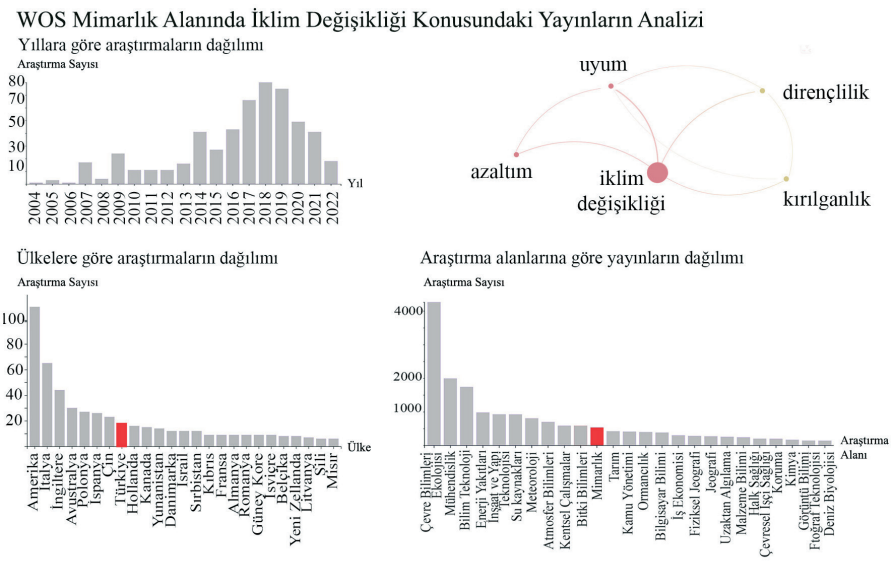
6. Bu çalışmada yer alan tüm araştırma ve analizler 2023-2024 yıllarında yapılmıştır.

MİMARLIK ALANINDA BİR İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ KONUSU OLARAK KÜLTÜREL MİRAS

Mimarlık alanında bir iklim değişikliği konusu olarak kültürel mirasın uluslararası ölçekte nasıl ele alındığına dair genel bir görünüm oluşturmak, Türkiye'nin uluslararası bağlamdaki yerini ve araştırma yapısını değerlendirme konusunda veri sağlar, gelişmiş ya da gelişmekte olan alanları ve potansiyel gelişim fırsatlarını sistematik bir şekilde ortaya koyma imkânı verir.

İklim Değişikliği ve Mimarlık

Çeşitli disiplinlerle çok geniş bir temas aralığı olan iklim değişikliği konusunun öncelikle mimarlık alanındaki yerini tanımlamak gerekmektedir. WOS veri tabanı üzerinden "İklim değişikliği" ve "mimarlık" anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan taramada 10998 çalışma listelenmiş, bu liste mimarlık araştırma alanına filtre yapıldığında 540 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu durum tüm çalışmalar içinde % 4,91'lik bir değer oluşturmaktadır. Mimarlık alanındaki çalışmalar incelendiğinde, iklim değişikliği konusunda yürütülen araştırmaların sayısının 2005 yılından itibaren artmaya başladığı görülmektedir. Ancak, Covid19 pandemisi dönemini takip eden süreçte bu ivme azalmıştır. Yapılan araştırmalar sıralandığında Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Birleşmiş Krallık yaptıkları araştırma sayılarıyla ilk üç ülke olurken, Türkiye 17 çalışmayla sekizinci sırada yer almaktadır. İklim değişikliği konusundaki yayınlar, yazarlarının belirlediği ve indekslendikleri anahtar kelimeler üzerinden Vosviewer ile analiz edildiklerinde toplamda 193 anahtar kelime içeren bir küme oluşturulmuştur. Bu küme içerisinde en az üç kere tekrar eden kelimeler bulunmak üzere filtreleme yapıldığında beş temel anahtar kelime elde edilmiştir. İklim değişikliği (*climate change*), uyum (*adaptation*), azaltım (*mitigation*), kırılganlık (*vulnerability*), dirençlilik (*resilience*) anahtar kelimeleri mimarlıktaki iklim değişikliği konularının araştırılmasında öne çıkan kavramlar olarak görülmüştür (**Resim 2**).

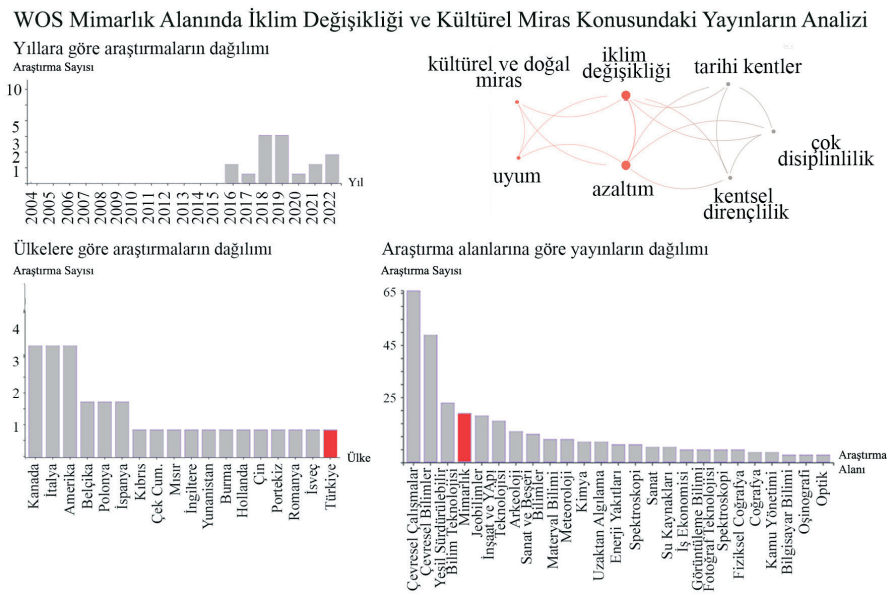

Resim 2. WOS mimarlık alanında iklim değişikliği konusundaki yayınların analizi

İklim Değişikliği, Kültürel Miras ve Mimarlık

WOS veri tabanı üzerinden "İklim değişikliği", "kültürel miras" ve "mimarlık" anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan taramada 168 bilimsel çalışma listelenmiş, bu liste mimarlık araştırma alanına filtre edildiğinde 19 çalışma bulunmuştur. Bu durum tüm çalışmaların %11.31'ine denk gelmektedir. Bu yayınlar incelendiğinde, mimarlık alanında iklim değişikliği ve kültürel miras konusundaki çalışmaların 2015'ten itibaren üretilmeye başladığı görülmektedir. Öte yandan WOS'taki taramalarda görülen artış eğiliminin 2015'ten sonra daha belirgin bir hale gelmesine karşın, konunun farklı bağlamlarda gündem oluşturması çok daha öncesinde tarihlenmiştir. Konuya ilişkin dünya çapındaki ilgi 2004 yılından itibaren hem Dünya Miras Komitesi hem Birleşmiş Milletler hem de Avrupa Birliği destekli projelerle görünürlük kazanmaya başlamıştır. "Noah's Ark" (2004-2007) ve "Climate For Culture" (2009-2014) projeleri ile iklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkilerini inceleyen bir araştırma zemini şekillenmeye başlamıştır. Alanın öncü çalışmalarından olan kültürel miras üzerindeki iklim değişikliği etkilerini inceleyen "Atlas of Climate Change Impact on European Cultural Heritage" başlıklı kitap da 2010 yılında yayınlanmıştır (Sabbiaoni et. al, 2010). 2015 yılından öncesine ait bilimsel makale, kitap ya da bildiri gibi proje yayınları/çıktıları WOS veri tabanındaki verilere yansımamasını araştırmanın bir kısıtı olarak değerlendirmek gerekir. Taramada bulunan 168 bilimsel yayın sıralandığında Kanada, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri yaptıkları araştırma sayılarıyla ilk üçte yer alırken, Türkiye ise listenin içinde sadece 1 çalışmayla yer almaktadır. İklim değişikliği ve kültürel miras konularındaki yayınlar, yazarları tarafından belirlenen ve indekslendikleri anahtar kelimeler üzerinden Vosviewer'da analiz edildiklerinde 83 anahtar kelime elde edilmesine karşın, sadece 7 kelime birbiriyle ilişki ağı kurmaktadır: Kültürel ve doğal miras (*cultural and natural heritage*), iklim değişikliği, tarihi kentler (*historic cities*), çok disiplinlilik (*multidisciplinary*), kentsel dirençlilik (*urban resilience*), azaltım ve uyum olarak sıralanan bu anahtar kelimeler, iklim değişikliği ve kültürel miras konularının birbiriyle ilişkili olarak ele alınmasında öne çıkan kavramlar olarak görülmüştür (**Resim 3**).

WOS veri tabanındaki analizlere göre, iklim değişikliği konusu ele alan araştırma alanlarının sayısına bakıldığında iklim değişikliği konusunun farklı araştırma alanlarında ele alınan çok yönlü ve kapsamlı bir konu olduğu açıktır. Mevcut araştırmalar incelendiğinde, çevre bilimleri, mühendislik ve teknoloji alanlarında yapılan çalışmalara kıyasla mimarlık alanındaki çalışmaların çok az bir yer tuttuğu ve çoğunlukla 2005 yılı ve sonrasında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durum konunun mimarlıkta henüz gelişmekte olan bir araştırma alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Mimarlık alanında iklim değişikliği odaklı çalışmaların anahtar kelimeleri incelendiğinde, iklim değişikliği ve kültürel miras ilişkisine özgü bir terminolojinin oluşmaya başladığı görülmektedir. Ancak iklim değişikliği alanında kullanılan bazı kavramların farklı bağlamlarda ve anlamlarda da kullanılmaktadır. Örneğin, 'uyum' kelimesi mimarlıkta tasarımsal ya da yapısal öğelerin birbiriyle ilişkisi üzerinden anlam kazanırken, iklim değişikliği bağlamında toplumların karşılaştığı risklere adapte olma ve dirençli hale gelme stratejilerini ifade etmektedir. Bu anlamda, iklim değişikliği ile mimarlık ve kültürel miras arasındaki özelleşmiş bağlantıyı kapsamlı bir şekilde ifade edebilmek için alana özgü terminolojinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Resim 3. WOS mimarlık alanındaki iklim değişikliği ve kültürel miras yayınların analizi

İklim değişikliği üzerine yapılan araştırmalarda mimarlık alanında kültürel miras konusunun henüz ağırlık kazanmadığı görülmektedir. Bu anlamda Türkiye bağlamındaki veri tabanlarında konu üzerine az sayıda mimarlık araştırmasının bulunması da alandaki açığa işaret etmektedir. Oysa kültürel miras son yıllarda, iklim politikalarının belirlenmesinde, örgütlenmesinde ve yaygınlık kazanmasında ve özelleşmiş bir alan olarak tariflenmesinde, iklim değişikliğiyle mücadelede etkili bir araç olma potansiyeli bakımından uluslararası uyum, azaltım stratejilerinde ve eylem planlarında gündeme getirilmektedir. Bu açığı gidermek üzere mimarlık disiplininin rolü yeniden düşünülmelidir. Bilimsel eğitim ve araştırma faaliyetleri yürütmek ve nitelikli uzman yetiştirmek konusunda etkili paydaşlardan olan yükseköğretim kurumlarının mimarlık alanındaki uygulamalarının önemli mücadele unsurları olabileceği öngörülmektedir. Akademik çevrenin iklim değişikliği konusunda nasıl bir yaklaşım sergilediğinin, gerçekleştirdiği araştırmaları eğitim programıyla nasıl bütünleştirdiğinin ve konu üzerine ne tür araştırma bağlamları oluşturduğunun ortaya konması, mimarlık alanındaki eksikliklerin tespiti için veri sağlamaktadır. Bu doğrultuda bu makale, Türkiye'deki mimarlık akademisinde iklim değişikliği konusundaki yaklaşımları ve iklim değişikliğine ilişkin oluşturulan içeriklerde kültürel mirasın yerini ortaya koymak üzere lisans ve lisansüstü dersleri, lisansüstü tezleri, araştırma projelerini ve makaleleri incelemektedir.

TÜRKİYE'DE İKLİM KAYNAKLI RİSKLERİ YÜKSEK KENTLERDEKİ MİMARLIK BÖLÜMLERİNİN KONU ÜZERİNE EĞİTİM VE ARAŞTIRMA FAALİYETLERİ

İklim değişikliği konularının mimarlık programlarına dâhil edilerek, eğitim ve araştırma konusu haline gelmesi yerel, ulusal ve uluslararası hedeflere bağlı olarak yasal ve kurumsal politika çerçevelerindeki gelişmeler ile paralellik göstermektedir (7). Geçtiğimiz on yıl içinde üniversitelerin bünyesinde iklim değişikliği konularında özelleşmiş disiplinlerarası araştırma merkezleri ve lisansüstü programları açılmıştır (8). Son yıllarda Türkiye'de mimarlık ve kent ölçeğinde ortaya konan çalışmalar da iklim değişikliği konusunu farklı boyutlarıyla ele almaktadır. Türkiye'nin iklim

7. Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası çalışmalarda yer alması için kurumsal bir çerçevenin oluşturulması, 2001 yılında Türkiye'nin iklim değişikliği konusundaki çabalarını koordine etme sorumluluğuyla İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu (İDKK) kurulmasıyla başlamıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018). Türkiye BMİDÇS'ne 2004 yılında taraf olmuş, Kyoto Protokolüne 2009 yılında onay vermiştir. Türkiye Paris Anlaşmasını, 22 Nisan 2016 tarihinde, 175 ülke temsilcisiyle birlikte imzalamıştır. "Paris Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun" 2021 yılında yürürlüğe girmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018; İklim Değişikliği Başkanlığı, 2023).

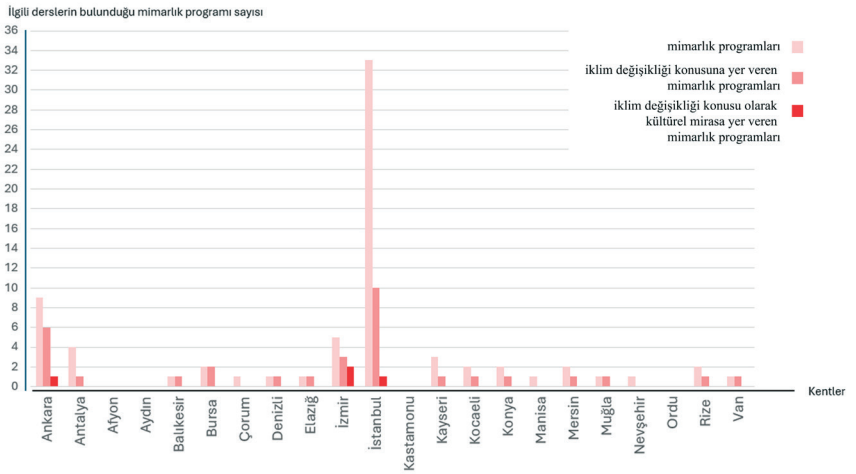
8. iklimBU İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi | Boğaziçi Üniversitesi (boun.edu.tr); İstanbul Teknik Üniversitesi İklim Değişikliği ve Araştırma Merkezi (itu.edu.tr), İstanbul Üniversitesi SBE İklim Değişikliği Tezli YL Programı, İklim Değişikliği Sertifika Programları [ODTÜ SEM (metu.edu.tr)], İklim Finansmanı ve Karbon Piyasaları Sertifika Programı (bilgi.edu.tr) vb. merkezler ve faaliyetler kapasite geliştirmeye yönelik olarak açılmıştır.

politikasındaki eksikliklere dikkat çekilerek, yerel, ulusal düzeyin altı ve ulusal aktörlerin çok paydaşlı işbirlikleri geliştirmesi ve bilimsel bilginin iklim değişikliği faaliyetleriyle bütünleştirilmesi vurgulanmakta, iklim değişikliğinin doğal ve yapılı çevre üzerindeki etkileri sürdürülebilir kalkınma amaçları bağlamında ele alınmaktadır. (Balaban, 2019; Kaya ve Çakmaklı, 2024) Kültürel mirasın iklim değişikliğiyle mücadelede yol gösterici ve sürdürülebilir bir çözüm olmasını sağlayacak geleneksel bilgi ve yerel uygulamalara vurgu yapılmakta, etkili işbirliğinin ve düzenleyici çerçevelerin oluşturulması gerekliliği gündeme getirilmekte, konu farklı perspektiflerle ele alınmakta ve güncel tartışma alanları ortaya konmaktadır (Aktürk, 2019; Aktürk ve Lerski, 2021; Aktürk ve Dastgerdi, 2021). İklim değişikliği ve kültürel miras ilişkisine özelleşen ve farklı bakış açılarıyla konuyu ele alan akademik yayınların derlendiği ve paydaşların geniş katılımına olanak veren çevrimiçi toplantı ve etkinliklerin sayısının da yıllar içinde arttığı görülmektedir (Güler, vd. 2022; ICOMOS Webinar, 2022). Bu çalışma da Türkiye'deki iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerdeki mimarlık bölümlerinin iklim değişikliği konusunu ele alınma yaklaşımlarını ve iklim değişikliğine ilişkin oluşturulan içeriklerde kültürel mirasın yerini ortaya koymak, bütüncül ve detaylı bir durum analizi yapmak üzere lisans ve lisansüstü dersler ile lisansüstü tezler, araştırma projeleri ve makaleleri ele almıştır.

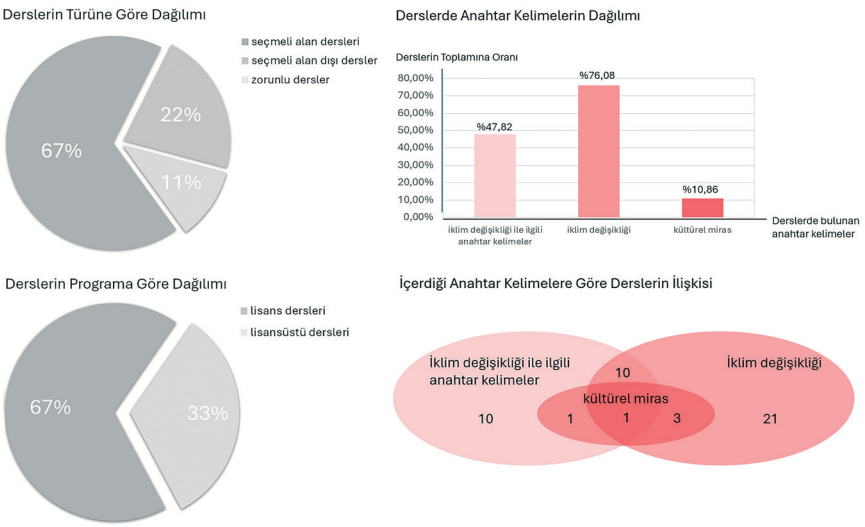
Lisans ve Lisansüstü Dersler

Bu çalışmada belirlenen örneklem kümesi içindeki üniversitelerin mimarlık lisans ve lisansüstü eğitim programlarında yapılandırılmış derslerin değerlendirilmesi yapılmakta ve genel tablo ortaya konmaktadır. İnternet üzerinden YÖK'ün listesinde meteoroloji verilerine göre örneklem kümesine alınan 22 kentte mimarlık programlarının yer aldığı üniversiteler belirlenmiştir. Yapılan tarama sonucunda Afyonkarahisar, Aydın, Kastamonu ve Ordu'da bulunan üniversitelerde mimarlık programlarının bulunmadığı görülmüştür (**Resim 4a**). Diğer kentlerdeki mimarlık ders programlarında yer alan lisans ve lisansüstü dersler, üniversitelerin resmi internet siteleri üzerinden taranmıştır. Taramada iklim değişikliği ve ilgili anahtar kelimelerin belirlenmesinde, Türkiye'de yapılan çalışmaların da yer aldığı uluslararası bir araştırma bağlamı olan WOS veri tabanı taramasının analiz sonuçları kullanılmıştır. WOS, konunun ele alınmasında kritik kavramları ortaya çıkarmak bakımından uluslararası bir erişim sağlamıştır. Üniversitelerdeki mevcut derslerin küresel bağlamda oluşan içerikler üzerinden değerlendirilmesi ve eksiklerin bu içerikler üzerinden saptanması, konuya ilişkin eğitim bağlamında ortaklaşmış bir dilin gelişmesi bakımından önem taşımaktadır.

Örneklem kümesindeki üniversitelerin resmi internet siteleri yayınlamış oldukları mimarlık lisans ve lisansüstü programlarının ders listeleri ve ders izlenceleri üzerinden veri toplanmıştır. 22 kentteki 72 mimarlık programı üzerinden analiz yapılmıştır. Veriler incelenirken, "iklim değişikliği" anahtar kelimesi ve ilgili en çok tekrar eden "kırılganlık", "dirençlilik", "azaltım" ve "uyum" anahtar kelimeleri ile tarama yapılmıştır. Dersin adında ya da içeriğinde belirtilen bu anahtar kelimelerden en az birini taşıyan 46 ders saptanmıştır. Bu derslerin 31'i lisans 15'i lisansüstü dersleridir. 46 ders arasında 5 zorunlu ders, 31 seçmeli alan dersi ve 10 seçmeli alan dışı ders bulunmaktadır. Lisans programlarındaki derslerin sayısının lisansüstü derslerin sayısından daha fazla olması, lisansüstü programların özelleşmiş bilgi üretimine odaklandığı düşünüldüğünde, bir açık olarak değerlendirilebilir. Öte yandan iklim değişikliği konusunun

Resim 4a. Afet riski yüksek kentlerdeki mimarlık programlarında derslerin dağılım analizi

Resim 4b. Mimarlık programlarında iklim değişikliği konusundaki derslerin analizi

ağırlıklı olarak seçmeli dersler kapsamında ele alınmasına karşın, zorunlu dersler bağlamında da konu ediliyor oluşu konuya ilişkin farkındalık oluşturmak ve bilginin yaygınlaşması bakımından önemlidir (**Resim 4b**).

Mimarlık programlarında yer alan lisans ve lisansüstü dersler tarandığında dersin adında ya da içeriğinde ağırlıklı olarak sürdürülebilirlik, fiziksel çevre, yapılı çevre, yeşil bina ve enerji gibi konuların öne çıktığı görülmektedir. Taranan 46 dersin içinde, %76 oranıyla 35 derste iklim değişikliği, %10 oranıyla 5 derste kültürel miras, %47 oranıyla da 22 derste iklim değişikliğiyle ilgili anahtar kelimelerin yer aldığı görülmektedir. İklim değişikliği ve kültürel miras anahtar kelimeleri 5 derste bir arada bulunurken, bunlar arasında sadece 1 derste iklim değişikliği ve mimari mirasın ders adında bir arada bulunduğu görülmüştür. Yine sadece 1 derste hem iklim değişikliği hem kültürel miras hem de iklim değişikliğine ilişkin anahtar kelimeler (uyum, azaltım, dirençlilik, kırılganlık) bir arada yer almaktadır. Bu durum mimarlık eğitiminde iklim değişikliği ve kültürel miras konularının bir arada ele alınmasına ilişkin içeriklerin henüz iklim değişikliğini konu alan dersler içinde ağırlık kazanmadığını göstermektedir. Saptanan dersler içinde 11 ders iklim değişikliği anahtar kelimesini ve çalışmada belirlenen anahtar kelimeleri bir arada

bulundurmaktadır. İklim değişikliği konusunun literatürde yer alan kavramlarla içeriklendirilerek derse dönüşüyor olması, konu üzerine terminolojik gelişimin dersler içinde de başladığını işaret etmektedir. Buna ek olarak derslerin 12'sinde uyum, 5'inde azaltım, 1'inde kırılganlık ve 2'sinde dirençlilik kavramlarının geçiyor olması uyum ve azaltım konularının, uluslararası literatüre paralel şekilde Türkiye'de mimarlık bağlamında da yer bulmaya başladığını göstermektedir.

37 ders içinde %19 oranı ile 7 alan dışı (mimarlık alanı dışında) ders yer almaktadır. Lisans derslerinde 21 ders arasında 5 alan dışı ders olmasıyla %24, lisansüstü derslerinde 16 ders arasında 2 alan dışı ders bulunmasıyla %11 oranı görülmektedir. Alan dışı dersler mühendislik, halkla ilişkiler ve reklamcılık, iç mimarlık, şehir ve bölge planlama, yönetim bilişim sistemleri, işletme, mühendislik ve doğa bilimleri bölümleri tarafından verilmektedir. Her biri farklı bölüm tarafından verilen bu derslerin mimarlık eğitim programına dahil edilmiş olması, iklim değişikliği konusunda çok disiplinli bakış açısının mimarlıkta az da olsa yer bulduğunu göstermektedir.

Taramalarda ulaşılan dersler kentlerdeki mimarlık eğitimi veren üniversite sayısına ve üniversitelerdeki dağılımına göre dizildiğinde, İstanbul'da 10 üniversitede 10 ders, Ankara'da 6 üniversitede 9 ders, İzmir'de 3 üniversitede 8 ders, Bursa'da 2 üniversitede 2 ders, Balıkesir'de 1 üniversitede 2 ders, Kayseri'de 1 üniversitede 2 ders, Konya'da 1 üniversitede 2 ders, Mersin'de 1 üniversitede 2 ders, Rize'de 1 üniversitede 2 ders, Van'da 1 üniversitede 2 ders, Antalya'da 1 üniversitede 1 ders, Denizli'de 1 üniversitede 1 ders, Elazığ'da 1 üniversitede 1 ders, Kocaeli'nde 1 üniversitede 1 ders ve Muğla'da 1 üniversitede 1 ders bulunduğu görülmüştür. Nevşehir, Çorum ve Manisa'da bulunan üniversitelerin mimarlık programında iklim değişikliği üzerine hiç ders yer almamaktadır**.** İklim değişikliği konusunda dersler incelendiğinde, ele alınan mimarlık bölümlerinin her birinde iklim değişikliği üzerine ders bulunmamasına karşın, İstanbul, Ankara ve İzmir'deki üniversitelerde, diğer kentlere kıyasla iklim değişikliğine odaklanan özelleşmiş lisans ve lisansüstü mimarlık derslerinin sayıca çok olduğu görülmektedir. Bu durum iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerde yerel dinamiklerin geliştirilmesi ihtiyacına paralel olabileceği gibi bu kentlerdeki mimarlık programlarının diğer kentlere göre sayıca fazla olmasıyla da ilgili olabilir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre afet riski en yüksek olan Antalya kentinde konuya doğrudan referans veren 1 ders olmasına rağmen, bu kentte 1 üniversitede 1 ders bulunuyor olması yerel düzeyde iklim eylemlerinin henüz yaygınlaşmadığını göstermektedir. Derslerde ve araştırmalarda iklim değişikliğinin ele alındığı bağlamlar incelendiğinde, İzmir, İstanbul, Ankara, Bursa, Konya ve Muğla gibi afet riski taşıyan kentlerin hem lisansüstü tezlerde hem de makalelerde araştırma konusu haline geldiği görülmektedir (**Tablo 1**).

Lisansüstü Tezler

Türkiye'de mimarlık bağlamında üretilen lisansüstü tezler araştırılırken, YÖK'ün ulusal tez veri tabanında "iklim değişikliği" ve "mimarlık" anahtar kelimeleriyle tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda ulaşılan lisansüstü tezler, tez türü, yılı, adı, özeti, anahtar kelimeleri ve içerikleri ile tezlerin ele aldığı kentler ve yapıldığı üniversitenin bulunduğu kentler üzerinden yapılan analizler bağlamında değerlendirilmiştir. Yapılan taramada 11'i yüksek lisans 4'ü doktora olmak üzere 15 lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. İklim değişikliği üzerine yapılan tezlerin

Mimarlık Programlarındaki İklim Değişikliği Derslerinin Analizi										
Şehir	Üniversite		Program	Dersler	Anahtar Kelimeler				
		kültürel miras			iklim değişikliği	uyum	azaltım	kırılganlık	dirençlilik/dayanıklılık
Ankara	Gazi Üniversitesi		Lisans	Mimarlık ve Fiziksel Çevre Denetimi II		■			
Ankara	Ortadoğu Teknik Üniversitesi		Lisans	Mimarlıkta Üretken Tasarım (Generative Design in Architecture)	■				
Ankara	Ortadoğu Teknik Üniversitesi		Lisansüstü	İklimsel Değişiklikler ve Yapılı Çevre (Climatic Changes and the Built Environment)	■				
Ankara	Atılım Üniversitesi		Lisans	Sürdürebilirliğe Giriş - (alan dışı ders)	■				
Ankara	Atılım Üniversitesi		Lisansüstü	İç Mimarlıkta Sürdürülebilirlik - (alan dışı ders)		■			
Ankara	Başkent Üniversitesi		Lisansüstü	Yapısal Çevrede Sürdürülebilir Afet Yönetimi		■			
Ankara	Başkent Üniversitesi		Lisansüstü	Sürdürülebilir Yapısal Çevre İçin Evrensel Tasarım		■			
Ankara	TED Üniversitesi	■	Lisans	Kültürel Miras, Sürdürülebilirlik ve Değişim	■	■	■		
Ankara	Çankaya Üniversitesi		Lisansüstü	Mimarlıkta Küresel İklim Değişikliği ile Mücadele ve Uyum Stratejileri	■	■			
Antalya	Alanya Üniversitesi		Lisansüstü	İklim Değişikliği ve Mimarlık	■				
Balıkesir	Balıkesir Üniversitesi		Lisans	Ekolojik Değişim ve Sürdürülebilir Mimarlık	■				
Balıkesir	Balıkesir Üniversitesi		Lisansüstü	Geleneksel Yapılarda Koruma Sorunları	■				
Bursa	Bursa Teknik Üniversitesi		Lisansüstü	Sürdürülebilir Kentsel Dönüşüm - (alan dışı ders)	■				
Bursa	Bursa Uludağ Üniversitesi		Lisans	Güneş ve Mimarlık	■				
Denizli	Pamukkale Üniversitesi		Lisans	Afet Planlaması	■				■
Elazığ	Fırat Üniversitesi		Lisans	Proje Yönetimi	■				
İzmir	İzmir Demokrasi Üniversitesi		Lisans	Yapı Fiziği		■			
İzmir	İzmir Demokrasi Üniversitesi	■	Lisansüstü	Kültürel Miras	■				
İzmir	Yaşar Üniversitesi		Lisans	Bio-iklimsel Mimarlık		■			
İzmir	Dokuz Eylül Üniversitesi		Lisans	Sıfır Karbon Yerleşimler	■	■	■		■
İzmir	Dokuz Eylül Üniversitesi	■	Lisans	Tarihi Çevre ve Restorasyon Kavramı	■				
İzmir	Dokuz Eylül Üniversitesi		Lisansüstü	Yapımın Sürdürülebilirliği			■		
İzmir	Dokuz Eylül Üniversitesi		Lisansüstü	Yeşil Bina Değerlendirme Sistemleri	■				
İzmir	Dokuz Eylül Üniversitesi		Lisansüstü	Tarihi Çevre Koruma	■				
İstanbul	Beykent Üniversitesi		Lisansüstü	Sürdürülebilir Mimari	■		■		
İstanbul	Işık Üniversitesi		Lisans	Afetlere Dayanıklı Kentsel ve Mimari Tasarım	■		■		■
İstanbul	İstanbul Aydın Üniversitesi		Lisans	Çevre ve Kültür - alan dışı ders	■				
İstanbul	İstanbul Bilgi Üniversitesi		Lisans	Disiplinlerarası Ekososyal Tasarım	■			■	
İstanbul	İstanbul Gedik Üniversitesi		Lisans	İklim Değişikliği ve Mimarlık	■				
İstanbul	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	■	Lisans	İklim Değişikliği- Mimari Miras İlişkisi	■				
İstanbul	İstinye Üniversitesi		Lisans	Çevre ve İklim Değişikliği - (alan dışı ders)	■				
İstanbul	Maltepe Üniversitesi		Lisans	Küresel Isınma ve İklim Değişikliği – (alan dışı ders)	■				
İstanbul	MEF Üniversitesi		Lisans	Antroposen Çağında Mimarlık (Architecture in the age of the Anthropocene)	■				
İstanbul	Özyeğin Üniversitesi		Lisansüstü	İklim Değişimi ve Binaların Enerji Tüketimi	■				
Kayseri	Erciyes Üniversitesi		Lisans	Ekoloji ve Sürdürülebilirlik	■	■	■		
Kayseri	Erciyes Üniversitesi		Lisans	İklim Değişikliği ve Çevresel Etkileri	■	■	■		
Kocaeli	Gebze Teknik Üniversitesi		Lisans	Fiziksel Çevre Denetimi		■			
Konya	Necmettin Erbakan Üniversitesi		Lisans	Kırsal Mimari		■			
Konya	Necmettin Erbakan Üniversitesi	■	Lisansüstü	Tarihi ve Kültürel Mirasın Yeniden Kullanıma Adaptasyonu		■			
Mersin	Mersin Üniversitesi		Lisans	Mimarlık ve Doğa	■				
Mersin	Mersin Üniversitesi		Lisans	Kıyı Kullanımı ve Kıyı Mimarlığı	■				
Muğla	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi		Lisans	Tarihi Çevrede Çağdaş Tasarım		■			
Rize	Recep Teyyip Erdoğan Üniversitesi		Lisans	İklim Değişikliği Ve Uyum	■	■			
Rize	Recep Teyyip Erdoğan Üniversitesi		Lisans	Çevre Koruma	■				
Van	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi		Lisans	Çevre Kültür ve Toplum	■	■			
Van	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi		Lisans	Tasarım ve Çevre Sorunları İlişkisi	■				

Tablo 1. Mimarlık programlarındaki iklim değişikliği derslerinin analizi

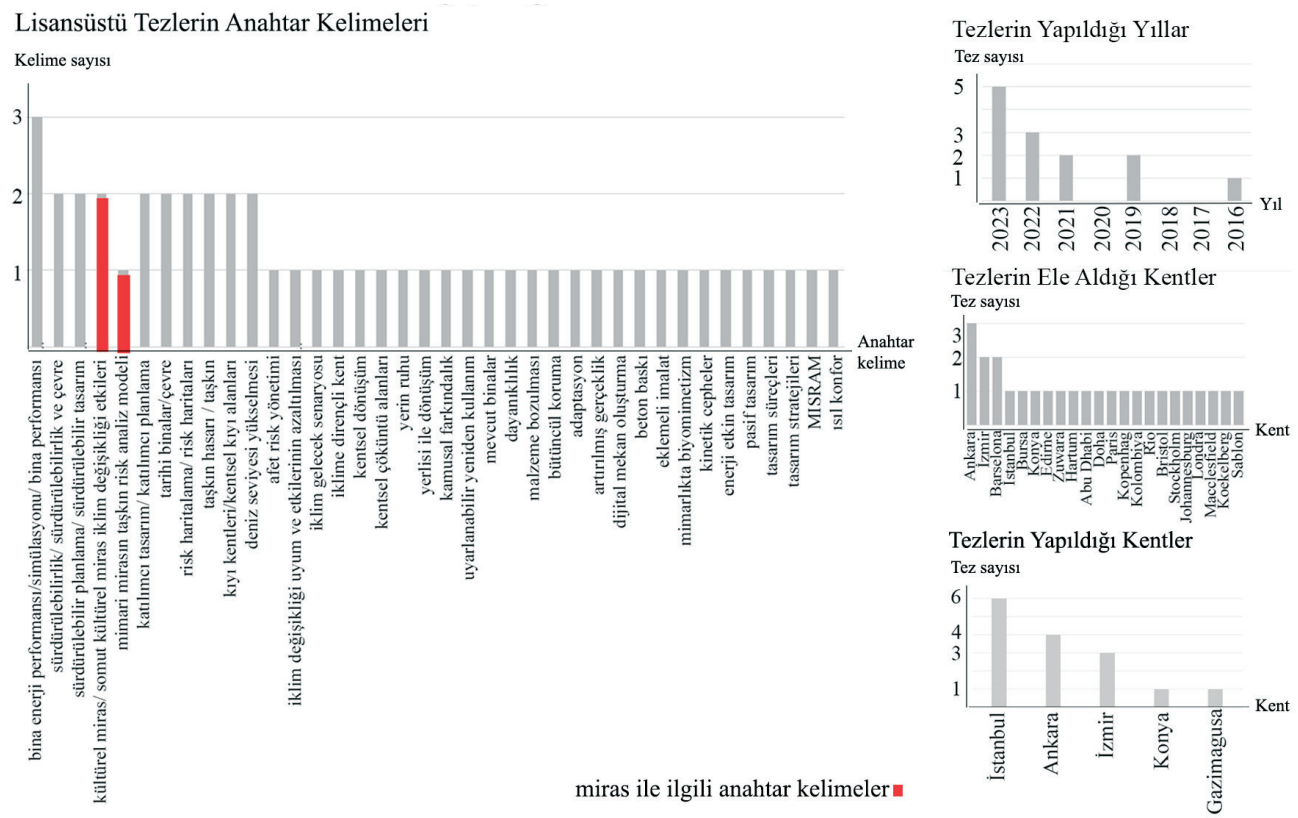
2016 yılında ortaya çıkmaya başladığı, 2021 yılı ve sonrasında ise tez sayılarının belirgin şekilde arttığı görülmektedir. Konunun Türkiye'de mimarlık literatüründe son 10-15 yıllık zaman dilimi içinde gelişmekte olduğu ve doktora çalışmalarının 4-6 yıllık bir sürece yayıldığı göz önünde bulundurulduğunda, yüksek lisans tezi sayısının daha fazla olması araştırma süreçleri ile açıklanabilir. Taranan tezlerde, tez yazarları ve danışmanların isimlerinin sadece 1 kez geçtiği gözlemlenmektedir. Bu durum, konuyla ilgili uzmanlaşmakta olan akademisyenlerin konu

üzerindeki çalışmalarının henüz az sayıda olduğunu göstermektedir. Tezlerin içeriği incelendiğinde, iklim değişikliği konusunun disiplinler üstü, disiplinlerarası ve çok disiplinli yaklaşımlarla ele alınmasının gerekliliğinin gündeme getirildiği görülmektedir (**Resim 5**).

Lisansüstü tezlerde, iklim değişikliği bağlamında mimari tasarıma yönelik stratejiler üretilmesi, doğal ve yapılı çevrenin risk analizinin yapılması, tarihi çevrenin ve kültürel mirasın korunması ve sürdürülmesinde azaltım ve uyuma dayalı öneriler oluşturulması konularında yerel bağlamda özelleşen çalışmalar bulunmaktadır. Kültürel miras kavramı 1 tezin adında, 2 tezin anahtar kelimelerinde, 6 tezin ise özetinde yer almaktadır. Tezlerin başlıklarına, özetlerine ve anahtar kelimelerine bakıldığında, kırılganlık kelimesi 3 kez, dirençlilik 4 kez, azaltım ve uyum kelimeleri ise 7 kez kullanılmıştır. Kültürel miras kavramına dair içeriklerin bulunuyor olması ve kültürel mirasın iklim değişikliği ile olan ilişkisinin uluslararası ölçekte azaltım ve uyum kavramları üzerinden gelişmekte olduğu düşünüldüğünde, bu iki kavramın tezleri tarifleyici içeriklerde yer buluyor olması, Türkiye bağlamında uluslararası yaklaşımlara paralel bir zemininin oluşmakta olduğuna işaret etmektedir.

Lisansüstü tezlerin anahtar kelimeleri incelendiğinde, mimarlık bölümlerinde iklim değişikliği konusunun ele alınmasında bina enerji performansı, kültürel/mimari miras ve sürdürülebilirlik konularının geniş yer bulduğu, birbiriyle bağlantılı konular olan kıyı alanları, deniz seviyesi yükselmesi ve taşkın konularının her birine de birden fazla kez yer verildiği görülmektedir. Bunlara ek olarak katılımcılık (*participation*), tarihi yapı/çevre, risk konuları da birden fazla kez konu edilmektedir. Mimari tasarım konularının ise farklı tezler içinde enerji etkin tasarım ve

Resim 5. Mimarlık alanında iklim değişikliği konusundaki lisansüstü tezlerin analizi

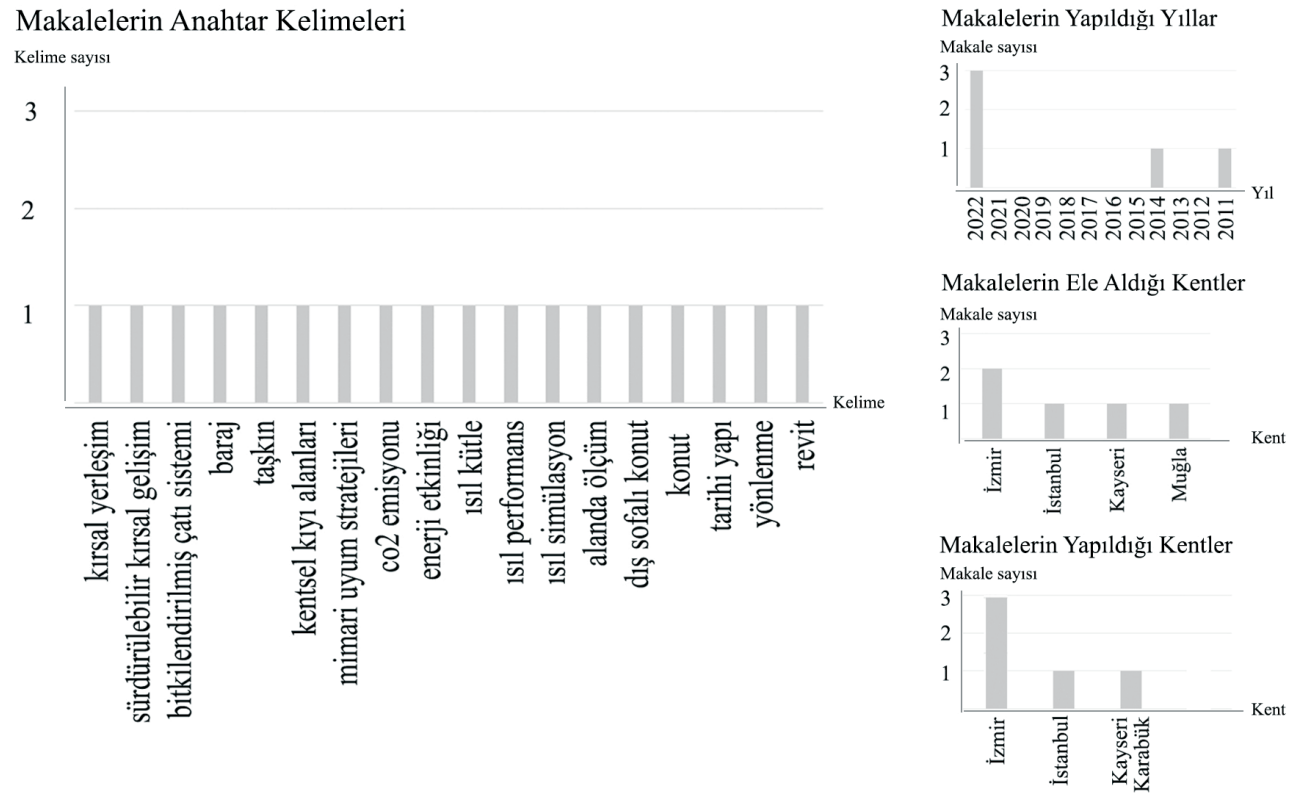

tasarım süreçleri, pasif tasarım, tasarım stratejileri kavramları üzerinden ele alındığı görülmektedir.

Türkiye bağlamını konu eden tezlerde Ankara, İzmir, İstanbul, Bursa, Konya gibi afet riski taşıyan kentler konu edilmekte, Ankara'ya ve İzmir'e birden fazla çalışmada yer verilmektedir. Türkiye bağlamı dışını konu alan tezler, Zuwara, Hartum, Barselona, Abu Dhabi, Doha, Paris, Kopenhag, Kolombiya, Rio De Janeiro, Bristol, Stockholm, Johannesburg, Londra, Macclesfield, Koekelberg, Sablon gibi dünyanın farklı kentlerini ele almaktadır. Tezlerin 6'sı İstanbul, 4'ü Ankara, 3'ü İzmir, 1'i Konya, 1'i ise Gazimağusa'da yapılmıştır. Bu durum büyük kentlerde farkındalığın daha fazla olduğunu, iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerde konunun ele alınmaya başladığını göstermektedir.

Araştırma Projeleri

Türkiye'de mimarlık bağlamında üretilen araştırma projeleri taranırken, bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yürütülmesine yönelik ulusal bir kuruluş olan TÜBİTAK'ın veri tabanı kullanılmıştır. TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanında "iklim değişikliği" anahtar kelimesiyle yapılan aramadan elde edilen sonuçlar mimarlık alanı seçilip filtre edildiğinde bu alana dair herhangi bir projeye rastlanmamıştır. Google arama motorunda "TÜBİTAK" anahtar kelimesiyle birlikte "iklim değişikliği" ve "mimarlık" anahtar kelimeleriyle arama yapıldığında ise, erişilen projeler arasında mimarlık programlarından akademisyenlerin yürütücü olmadığı ancak araştırmacı, danışman ya da uzman olarak görev aldığı görülmüştür. Projenin hedef kitlesinin mimarlık bölümü öğrencilerini de kapsadığı projeler seçildiğinde 3 projeye ulaşılmıştır. Bu projelerden ikisi TÜBİTAK 2237-A Bilimsel Eğitim Etkinliklerini Destekleme Programı, biri de TÜBİTAK 4004- Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Projeler sırayla, 2021, 2022 ve 2023 yıllarında tamamlanmıştır. TÜBİTAK 2237-A projeleri Mimarlık Fakültesi içinde bulunan Peyzaj Mimarlığı Bölümü ve Şehir ve Bölge Planlama Bölümleri, TÜBİTAK 4004 ise Yozgat İl Milli Eğitim Müdürlüğü Ar-Ge Birimi tarafından yürütülmüştür. Projelerin tümü iklim değişikliği karşısında tasarım becerilerini geliştirmek üzere şekillenmiş, eğitim odaklı olarak kurgulanmıştır. TÜBİTAK 2237-A projelerinden biri konunun disiplinlerarası ilişkiler kurularak ele alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kültürel miras konusu ise proje bilgileri içinde yer almamaktadır. Ancak iklim değişikliği ve kültürel mirasın ortak kavram zemininde bulunan uyum kavramının projelerden ikisinin adında yer aldığı görülmüştür. Projelere ilişkin yapılan taramanın gösterdiği üzere, mimarlık bölümleri iklim değişikliğine ilişkin TÜBİTAK projeleri üretiminde aktif değildir. Mimarlığın içinde yer aldığı projelerin tümü de 2020'li yıllarda gerçekleştiği için, konunun mimarlık bölümlerinde yakın bir tarihten beri çalışıldığı görülmektedir. Yapılan taramalar sonucunda mimarlık bölümleri tarafından yürütülen araştırma projelerinin bulunmaması ve mimarlık bölümünün dahil olduğu projelerin sayıca az olması bu konunun mimarlık bölümlerinde araştırma faaliyetlerinde henüz sınırlı kaldığını göstermektedir. Projenin hedef kitlesinin mimarlık bölümü öğrencilerini de kapsadığı 3 projenin tümünün iklim değişikliği karşısında tasarım becerilerini geliştirmek üzere şekillenmiş ve eğitim odaklı kurgulanmış olması konunun disiplinlerarası işbirliğini gündeme getirmekte ve gelecek projeler için bir kanal açmaktadır.

Resim 6. Mimarlık alanında iklim değişikliği konusundaki makalelerin analizleri

Makaleler

Türkiye bağlamında üretilen bilimsel yayınları araştırmak için WOS ve TR Dizin üzerinden "iklim değişikliği" ve "mimarlık" anahtar kelimeleriyle tarama yapılmıştır. WOS veritabanında mimarlık araştırma alanında iklim değişikliği konusundaki çalışmalar arasında Türkiye'den 17 çalışma yer alırken, bunlardan sadece 5'i mimarlık programlarında yürütülmüştür. TR Dizinde ise mimarlık bağlamında yapılmış yayın bulunmamaktadır. Erişilen yayınlardan 1 tanesi, lisansüstü tezler bölümünde yer verilen bir doktora tezinden üretilmiştir. Tarama sonucunda ulaşılan yayınlar, yılı, adı, özeti, anahtar kelimeleri ve içerikleri ile yayınların ele aldığı kentler ve yapıldığı üniversitenin bulunduğu kentler üzerinden yapılan analizler bağlamında değerlendirilmiştir. Yapılan taramada iklim değişikliği konusunda yapılan tezlerin 2011 yılında ortaya çıkmaya başladığı, 2022 yılında ise makale sayısının belirgin şekilde arttığı görülmektedir. Makale sayısının son yıllarda belirgin bir şekilde artmasına rağmen sayıca az olması iklim değişikliğinin mimarlık bölümlerinde yeni şekillenmekte olan bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir (**Resim 6**).

Yayınların anahtar kelimeleri incelendiğinde binanın ısıl davranışları ve konut ile ilgili konuların daha geniş yer bulduğu görülmüştür. İklim değişikliği konusu sürdürülebilirlik, enerji ve performans bağlamında daha çok tartışılmaktadır. Yayınların hiçbirinde kültürel miras konusuna yer verilmemiştir. Tezlerin gösterdiği durumdan farklı olarak, makalelerde kültürel mirasın iklim değişikliği konusu içindeki yerine ilişkin bir farkındalık oluşmadığı görülmektedir. Sadece 1 makalede uyum ve yapılı çevre kavramlarından bahsedilmiş, kırılganlık, dirençlilik, azaltım kavramları ise hiç kullanılmamıştır. Yine sadece 1 makalede iklim değişikliği konusunun ele alınmasında çok disiplinli ilişkilerin önemine

vurgu yapılmış olup disiplinlerarası ilişkilerin de makalelerde henüz gündeme gelmediği tespit edilmiştir. İklim değişikliği araştırma alanının Türkiye'deki mimarlık bölümleri için bakir olması ve lisansüstü tezlerin aksine, üretilen makalelerin küresel ölçekte gelişen iklim değişikliği terminolojisini tam olarak kullanılamıyor olmasına karşın, yetkin bir akademik işgücünün konuyu farklı yönleriyle ele alma kapasitesinin genişlemekte olduğu açıktır.

Makalelerde Kayseri'nin yanı sıra makalenin örneklem kümesinde yüksek risk taşıması nedeniyle yer verilen İzmir, İstanbul, Muğla kentleri örnek alan olarak incelenmiş, İzmir kentine diğerlerinden daha çok yer verilmiştir. Makalelerin 3'ünün İzmir, 1'inin İstanbul, 1'inin ise Kayseri ve Karabük'te yapıldığı saptanmıştır. Bu durum tezlerdeki duruma benzer şekilde büyük kentlerdeki farkındalığın daha fazla olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak kıyı kentlerinin iklim değişikliği karşısındaki kırılganlığı konusu makalelerde ağırlık kazanmıştır.

BULGULARIN İKLİM BELGELERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu araştırmada yapılan analizler sonucunda, Türkiye'de iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerdeki mimarlık bölümlerinde iklim değişikliği konusu olarak kültürel mirasa yönelik ilgi tespit edilmiştir. Ancak kültürel miras ve iklim değişikliği arasındaki kritik bağlantının, sistemli, bütüncül ve disiplinlerarası işbirliğine dayanan bir eğitim ve araştırma alanı olarak; lisans ve lisansüstü ders, lisansüstü tez, araştırma projesi ve makale gibi bağlamlarda Türkiye'deki mimarlık bölümlerinde henüz yeterince gelişmediği ve kurumsallaşmadığı görülmektedir. Mimarlık bölümleri bu ilişkiye dair farkındalığa sahip olmasına karşın, henüz olgunlaşmış bir eğitim ve araştırma alanı şekillenmemiştir. Bu durum birbirinden bağımsız yürütülen eğitim ve araştırma etkinliklerinin ilişkilenebileceği ara medyalara ve konunun mimarlık bölümlerinde, iklim politikalarında ve eylem planlarında bütüncül bir bakışla ele alınmasına olanak tanıyacak ortak stratejilere ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede son yıllarda küresel ölçekte artan çalışmalara paralel olarak Türkiye'nin iklim değişikliği konusunda ulusal vizyonu, stratejik hedefleri, azaltım ve uyum planları bağlamında öne çıkan temalar olan disiplinlerarası ve bütüncül bakış ile eğitim ve araştırma üzerinde şekillenmektedir. Bu nedenle mimarlık bölümlerindeki durumun bu konular bağlamında değerlendirilmesi, politika yapıcı kurumlarla ilişki kurulabilecek olası temas alanlarını ortaya çıkaracak ve ortak stratejilerin gelişimi için zemin sağlayacaktır.

Disiplinler Arası ve Bütüncül Yaklaşım

2024 yılında yayınlanan İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planında (2024-2030) çok farklı sektörlerin (tarım, gıda, su, halk sağlığı, turizm, afet, sigorta, altyapı, biyolojik çeşitlilik ve ekosistem, enerji, finans, kentleşme, ulaşım, sanayi, göç, sosyal kalkınma) ve çok yönlü işbirlikleri ile resmi çerçevelerin belirlendiği görülmektedir. Çok sayıda kurum ve kuruluşun (kamu, özel sektör, sivil toplum kuruluşlarından üniversitelerin ve üniversitelere bağlı araştırma enstitülerin) katıldığı çalıştayların ve toplantıların sonucunda hazırlanan eylem planının başarısının geniş bir işbirliği ile mümkün olacağı ifade edilmiştir (İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, x-xiii,1,4,10). Öngörülen bu tamamlayıcı politikalar ve geniş kapsamlı eylemler doğrultusunda ilgili bu

belge haricinde, İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030), Türkiye'nin Yedinci (2018) ve Sekizinci Ulusal Bildirimi (2023) gibi ulusal iklim belgelerinin hiçbirinde "mimarlık" ya da "mimari" kelimesi doğrudan geçmemektedir. Eylem planlarında mimarlık çoğunlukla bina sektörüyle ilişkilendirilirken, imar mevzuatlarının revizyonu, enerji verimliliği ve mesleki yeterlilik geliştirme gibi genişleyen bir tematik kapsamla ele alınmaya başladığı görülmektedir (Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 33, 93-107, 271-278). Yerel malzeme seçimi, mimari ve arkeolojik miras dahil kültürel mirasın korunması ve afetlere dirençli yapıların geliştirilmesi gibi literatürde ele alınan araştırma konularına yer verilmeye başlanmıştır (Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 21, 28, 145-163, 187).

İklim belgelerinde kültürel miras konusu ise doğrudan bir başlık altında ele alınmamış, Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildiriminde (2018) turizm ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, 45), Birleşmiş Milletler'e sunulan Ulusal Katkı Beyanında (UKB) (2023) (*Updated First Nationally Determined Contribution of Republic of Türkiye*) kültürel miras kavramı geçmektedir. Sekizinci Ulusal Bildirimde (2023) ise "Turizm ve Kültürel Miras" başlığı altında daha geniş bir yer bulmuş ve ilgili sektörlerden biri olarak tanımlanmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2023, 204, 211-213, 219,242-243). Uyum Stratejisi ve Eylem Planında (2024-2030) ise konuyla ilgili geniş bir çerçeve çizilmiştir. Bu belgede kültürel mirasın tanımlandığı, turizmle ilişkilendirildiği, iklim değişikliğinden korunması gerektiği, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ele alındığı ve bu kapsamda, iklim risklerine karşı direnci sağlayacak detaylı bilimsel çalışmaların hazırlanması gerektiği belirtilmiştir (Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, x-xiii, 4, 5, 7,28, 145-163,187,238,250,277,278). Bu durum, mimarlık ve kültürel mirasın iklim eylemlerindeki rolünün anlaşıldığını ve konunun farklı boyutlarının tartışıldığını, ancak iklim belgelerinde bu iki konunun henüz birlikte ele alınmadığını göstermektedir. Kültürel mirasın iklimle mücadelede etkili bir araç olabileceğini gündeme getiren, disiplinlerarası ve bütüncül yaklaşımların oluşumundaki birleştirici gücüne ve potansiyeline vurgu yapan ve kurumlar arası işbirliğini teşvik eden açık bir çağrı henüz yerel, ulusal düzeyin altı ve ulusal ölçeklerde bulunmamaktadır.

Eğitim ve Araştırma

İklim belgelerinde başta karar vericiler olmak üzere kamu çalışanlarının, özel sektörün ve halkın iklim konusunda eğitilmesi, bilinçlendirilmesi ve uzun vadede kalıcı davranış değişikliği elde edilmesi konularının altı çizilmektedir. Eğitim müfredatına ve yükseköğretim programlarına yansıyan ve yeterlikleri belirlemeye ve yetkin işgücü eksikliğini tamamlamaya yönelik hazırlanan yapılandırma faaliyetleri, üniversiteler ile işbirliğini teşvik etmekte ve bu konudaki boşluğun doldurulması gerekliliğini işaret etmektedir (Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 8,10, 77, 111, 117, 119, 159, 160, 236, 252,274, 277, 288, 292; Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 215-217,274,278,363,371). Ancak eğitim ve yükseköğretime dair bu çalışmalar ve işbirliği çağrıları doğrudan mimarlık alanını odağına almamakta ve ağırlıklı olarak mimarlık dışı alanlara yoğunlaşmaktadır. Örneğin, üniversitelerde açılması planlanan iklim değişikliği konulu ders, yüksek lisans ve doktora programları hukuk, eğitim, sosyal bilimler, mühendislik alanlarına dair yapılandırmayı içermektedir (Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 252, 292; Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 243,363).

Eylem planlarında turizm başlığı altında kültürel mirasın iklim risklerine karşı dirençli hale getirilmesi amacıyla restorasyon ve konservasyon çalışmaları gündeme getirilmiş, bu konuda görev alacak uzman personel yetiştirme, mevcut uzmanların farkındalığını artırma, kurumlar arasında ortak uzman havuzu oluşturmaya yönelik eğitim ve araştırma çalışmaları önerilmiştir (Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 159). Ancak restorasyon konusu vurgulanmasına karşın, mimarlık fakültelerinde yer alan restorasyon/koruma programlarına işaret edilmemiştir. Benzer şekilde, azaltım ve uyum faaliyetlerinde teorik ve uygulama desteği sağlayacak mimarlık alanına ve alanda uzmanlaşmayı sağlayacak mimarlık eğitimine doğrudan referans verilmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra, iklim belgelerinde ilgili Bakanlıkların teşvikiyle konuya ilişkin farklı disiplinlerde yürütülmüş çok sayıda tez ve araştırma projesi bulunmuş, iklim değişikliğini etki, azaltım ve uyum ve farkındalık arttırma gibi çok çeşitli açılarından ele alan bu çalışmaların ağırlıklı kentsel planlama odaklı ilerletildiği, iklim değişikliği ve kültürel miras ilişkisini ele alan sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, 159,175,187,190,194,199,221,222). Ancak bu çalışmalara ilişkin bilginin yalnızca iklim belgelerinde ve ilgili bakanlık arşivinde olması nedeniyle, **mimarlık** bağlamında yapılan taramalar sonucunda ulaşılamamıştır. Bu durum iklimle mücadelede yapılan bilimsel araştırmaların, ortaya konan bilginin ve oluşturulan modellerin, sistemli ve tek merkezden yönetilmesi ve ilgili paydaşlarla paylaşılması için ortak bir havuzun oluşturulması ihtiyacını göstermektedir.

SONUÇLAR

Son yıllarda yayınlanan ulusal ve uluslararası iklim antlaşmaları/mutabakatları ve politikaları bağlamında iklim değişikliğinin farklı disiplinlerin odağında yer alan çok geniş kapsamlı bir konu olduğunu, iklim eylemlerinin çok paydaşlı ve geniş tabanlı, kolektif bir çabayı gerektirdiği beyan edilmektedir. Disiplinlerarası ve bütüncül yaklaşım ile eğitim ve araştırma faaliyetleri, iklim değişikliğiyle etkili mücadelede iki temel unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, kültürel miras, iklim değişikliği karşısında kırılgan bir değer olarak değil, etkili bir mücadele aracı olarak vurgulanmaktadır. Koruma (*conservation/preservation*) ve izleme (*monitoring*) ile sınırlı olan yaklaşımlar, son yıllarda iklim değişikliğini yönetmek için çok disiplinli bilgi ve deneyim ile entegre edilmektedir. İklim değişikliği ve kültürel miras arasındaki ilişki, sadece mühendislik ve doğa bilimleriyle sınırlı bir yaklaşımla değil ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, pedagoji, tarih, politika ve etik gibi sosyal bilimlerin ortaya koyduğu bilgiyle derinleşmesi gereken bir konudur; bu nedenle bu konudaki çalışmalar disiplinlerarası bir yaklaşımla tasarlanmalıdır. Bu disiplinlerden biri olan mimarlık, kültürel miras değerlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için teorik bilgi ve uygulama alanını temsil etmektedir. Mimarlık bölümleri hem bütüncül bir yaklaşım oluşturulması hem de eğitim ve araştırma faaliyetlerinin örgütlenmesi konusunda farklı disipliner alanlarla iletişime geçmeye uygun potansiyel bir alan olarak tanımlanabilir. Bu potansiyel alanın eğitim ve araştırma çalışmaları bağlamında, kültürel miras üzerine güvenilir bilgi üretmeye, nicel ve nitel veri ortaya koymaya, tutarlı bir metodoloji geliştirmeye yönelik sağladığı olanakların ve barındırdığı kısıtların ortaya konması önemlidir. Bu çerçevede, mimarlık bölümlerine büyük görev düşmektedir. Ancak mimarlığın kültürel mirası etkili bir araç olarak geliştirmedeki rolü ulusal bağlamda henüz belirginleşmemiştir.

Mimarlık bölümlerinde kültürel miras alanında yapılandırılan lisans ve lisansüstü dersler, lisansüstü tezler, araştırma projeleri ve makaleler tarandığında, sayılarının oldukça az olduğu ve kültürel miras konusunun henüz iklim değişikliği bağlamında odağa alınmadığını göstermektedir. Kültürel mirasın etkili bir araç olarak gelişimine yönelik bütüncül bir bakış açısının gelişimi ile eğitim ve araştırma faaliyetlerinin disiplinlerarası ilişkilerle örgütlenmesi konularında boşluklar bulunmaktadır. Türkiye'de iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerdeki mimarlık bölümlerinin eğitim ve araştırma faaliyetlerine dair yapılan analizler sonucunda elde edilen bulguların değerlendirilebilmesi için ulusal iklim vizyonlarında bahsedilen stratejilerin ortaklığı üzerinden politika yapıcı kurumlar ile üniversiteler arasında köprü kurulması gerekmektedir. Bu doğrultuda, kültürel mirasın bir tema olarak görünürlüğünün artmaya başladığı Türkiye'deki ulusal iklim belgeleri ile mimarlık bölümleri karşılıklı ve bütüncül bir ilişki içinde ele alınmıştır. Mimarlık bölümlerindeki eğitim ve araştırma faaliyetleri üzerinden gerçekleştirilen taramalar sonucunda ulaşılan bulgularla iklim belgelerinde yer alan başlıkların ilişkilendiği ve tutarlılık gösterdiği görülmektedir**.** Üniversitelerde gerekli olgunluğa erişmemiş eğitim ve araştırma faaliyetleri iklim belgelerinde de vurgulanmış, Türkiye'ye ilişkin literatür taramalarında gerek ulusal gerekse yerel ölçeklerde konu ile ilgili araştırma sayılarının azlığı ifade edilmiştir (Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 210,236,277). İklim belgelerinde belirlenen stratejilerin mevcut durumda işaret ettiği boşluklara (eğitim, restorasyon vb. alanlarda teknik eleman yetiştirilmesi, bilimsel bilginin paylaşılmasına yönelik faaliyetlerin ortaya konması vb.) mimarlık bölümlerinin de henüz tam anlamıyla cevap veremediği görülmüştür. Türkiye'nin iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerini inceleyen örneklem kümesi analizinin gösterdiği üzere, bu kentlerde eylem planlarında bahsedilen "önceliklendirme" kavramı doğrultusunda belirli uyum eylemlerinin diğerlerinden daha acil olarak uygulanması gerekmektedir (Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 10,159,160,277). Bu durum iklimle mücadelede kentlerin kendi dinamiklerinin, yerel yönetimlerin, yerel kurumların ve yerel halkın iklim direncini arttırmaya yönelik önemli bir güç olabileceğini göstermektedir. Bu kritik konuda, Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün Türkiye'de afet riski en yüksek kentleri ortaya koyduğu veriler üzerinden hareket edilerek bu kentlere dair öncel ve özel çalışmalar yürütülebilir. Bu noktada politika geliştiriciler, karar alıcılar ve yerel yönetimlerin farkındalığının artırılması ve kapasitelerinin geliştirilmesi, riskli kentlerin mimarlık bölümlerindeki eğitim ve araştırma faaliyetlerinde detaylı analizler sunulması ve yerele özgü eylemlerin geliştirilmesi çözüm arayışında etkili unsurlar olabilir.

Ulusal bağlamda üniversiteler ve politika yapıcı kurumlar arasındaki işbirliğinin henüz etkili şekilde kurulmamış olduğu görülmektedir. Türkiye'de ulusal iklim belgeleri ve mimarlık bölümlerindeki eğitim ve araştırma etkinlikleri incelendiğinde, iklim değişikliği konusunun ele alınmasında yaygınlaşmış bir bilgi yapısının henüz oluşmadığı ve oluşturulan bilgi ve uygulama bütünlüğü içinde kültürel mirasa yer verilmesi noktasında bir açığın bulunduğu görülmüştür. Bu durum, özellikle kültürel mirasın uluslararası belgelerde iklim değişikliğiyle mücadelede güçlü bir araç olarak gündeme getirildiği göz önüne alındığında büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir. Kültürel mirasın eylem planlarında da özellikle işaret edilen sosyal kalkınma meselesi olarak henüz algılanmadığı görülmektedir (Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030, 4,7,210,211,250). Halbuki kültürel miras konusu, iklim değişikliğiyle sosyal kalkınma bağı kurarak mücadelenin sosyal

kalkınma politika ve hedeflerine doğrudan entegre edilebilir. Böylelikle kültürel miras konusu toplumsal birleştiriciliği sağlayacak bir güç unsuru olarak devreye girebilir.

Sonuç olarak; mimarlık bölümlerinde ve ulusal iklim belgelerinde iklim değişikliğinin mimarlık ve kültürel miras ile ilişkisine kayda değer ölçüde değinilmediği, iklim değişikliğiyle mücadelede mimarlığın aktör olarak görev üstleneceği konuların bölümlerde yürütülen eğitim ve araştırma sonuçlarının da gösterdiği gibi sürdürülebilirlik, fiziksel çevre, yapılı çevre, yeşil bina ve enerji ile sınırlı tutulduğu görülmüştür. Mimarlık alanının kültürel miras konusunda sağlayacağı katkı konusunda somut ifadeye dönüşmüş içeriklerin henüz yer bulmadığı görülmüştür. Kültürel mirasın iklim belgelerinde sadece turizm bağlamında değerlendirilmesi, mimarlık ve diğer ilgili disiplinlerle olan kritik bağlantıları göz ardı etmektedir. Konuyu sadece turizm bağlamında değil, aynı zamanda çok boyutlu, disiplinlerarası işbirliğiyle ve toplumun tüm paydaşlarıyla ele almak, konunun daha bütünsel bir şekilde anlaşılmasına olanak tanıyacak, hem bilgi hem de eylem bütünlüğünü artıracak ve iklim değişikliğiyle mücadele stratejilerini daha etkili hale getirecektir. Bu çerçevede mimarlık bölümlerinin üstleneceği rol yeniden düşünülmelidir. Eğitim programındaki lisans ve lisansüstü derslerin, lisansüstü tezlerin, araştırma projeleri ile makalelerin oluşturduğu teorik ve pratik bilgi birikiminin değerlendirilerek eğitimin güncellenmesi, yeni eğitim ve araştırma faaliyetlerinin yapılandırılması ve konu üzerine daha derinlemesine bilimsel araştırmaların ortaya konması teşvik edilmelidir. Mimarlık bölümlerinde gerçekleştirilecek bu yapılandırma faaliyetlerinin iklim politikaları ile koordineli ilerletilmesi, politika yapıcı kurumlar ile arasında iletişim ve işbirliğini düzeyini arttırması, çoklu temas alanlarının oluşturulması ve konuya dair iklim stratejilerinin birbirini besleyecek şekilde ortak bir zeminde inşa edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Böyle bir ortak zemin, kültürel mirasın etkili bir mücadele aracı olarak geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

ACE. (2021) A sustainable, fair and beautiful built environment to address the climate and biodiversity crisis. Statement presented at “Climate Change & Built Heritage” Conference, ACE, Brussels, October 28, 2021 [Online]. [https://www.ace-cae.eu/wp-content/uploads/2024/12/ACE_CC_CONF_DRAFT_STATEMENT.pdf] Erişim Tarihi (20.03.2025).

AKTÜRK, G. (2019) The Rural Landscape as Heritage in Turkey Under Changing Climate. ICOMOS’taki oturumda poster bildiri olarak sunulmuştur. Advisory Committee Scientific Symposium, Marrakesh, Morocco.

AKTÜRK, G., LERSKİ, M. (2021) Intangible Cultural Heritage: A Benefit to Climate-displaced and Host Communities. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 11(3), 305-315. Springer US.

AKTÜRK, G., DASTGERDİ, A. S. (2021) Cultural Landscapes under the Threat of Climate Change: A Systematic study of barriers to resilience. *Sustainability*, 13(17) 9974. MDPI.

AYGÜN, A. (2015) *Climate Change and Urban Resilience: Vulnerability And Risk Assessment for Istanbul*, Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

BALABAN, O. (2012) Climate Change and Cities: A Review on the Impacts and Policy Responses. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 29(1) 21-44.

BALABAN, O. (2019) Challenges to Turkey's Transition to a Low-Carbon Urban Development: A Roadmap for an Effective Climate Change Policy. *Urban and Regional Planning in Turkey*, Zug: Springer, London/Berlin, 261-279.

BERTOLIN, C. (2019) Preservation of Cultural Heritage and Resources Threatened by Climate Change. *Geosciences*, 9(6), 250.

BHASKAR, R., PARKER, J. (2010) Introduction*Interdisciplinarity and Climate Change: Transforming Knowledge and Practice for our Global Future*, . der. R. Bhaskar, C. Frank, K. G. Høyer, P. Næss, J. Parker. Routledge, xii-xiii.

ÇAKIR S. G. (2021) İklim Değişikliği Bağlamında Kıyı Başkentlerinin Durumu ve Yer Değişikliklerine Yönelik Etkileri Üzerine Bir İncelemesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 244.

CLIMATE FOR CULTURE (2014) Built Heritage in times of Climate Change. European Commission. [https://www.imw.fraunhofer.de/en/research/technology-transfer/innovation-acceptance/projects/completed-projects/ClimateforCulture.html] Erişim Tarihi (20.03.2025).

CURULLİ I. G., İKİZ-KAYA D. KHAEFİ, A. (Der.). (2023) *Heritage Education for Climate Action (Vol. 2)*. Wiley-ISTE.

e-CREHA. (2023) *Education for Climate Resilient European Architectural Heritage*. [https://www.ecreha.org] Erişim Tarihi (20.03.2025).

FETTING, C. (2020) *The European Green Deal, ESDN Report*, December 2020, ESDN Office, Vienna.

GEDİKLİ, B. (2018) Approaches to Climate Change in Spatial Planning and Design: International and Turkish Experiences. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 35(1), 89-109.

GÜLER K., GENCER C. İ. ve ENES Z. (2022) Dosya: İklim Değişikliği ve Kültürel Miras, *Mimar-ist*, (75), 35-81. [https://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-75-sonbahar/] Erişim Tarihi (01.10.2023).

GÜROL-ÖNGÖREN, P., ACAR S., ÖZBEK A. ve YILMAZ, B. (2023) Cross-disciplinary Pedagogies: Education on Heritage and Climate Change in Europe., *Heritage Education for Climate Action* (Vol. 2, 3-14) der. Curulli I. G., İkiz-Kaya D. ve Khaefi, A. , Wiley-ISTE. ISBN 978-1-394-25543-6.

ICOMOS (2013) ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi 2013. [https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf] Erişim Tarihi (20.03.2025).

ICOMOS (2019) The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action, *Climate Change and Cultural Heritage Working Group*,

Paris, France. [https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2459/] Erişim Tarihi (01.10.2023).

ICOMOS WEBINAR (2022) Kültürel Miras ve İklim, 18 Nisan Dünya Anıtlar ve Sitler Günü. [http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Etkinlik&sira=34&tur=3&dil=tr] Erişim Tarihi (01.10.2023).

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAŞKANLIĞI, (2023) Ankara, Türkiye. [https://iklim.gov.tr/] Erişim Tarihi (01.10.2023).

IPCC. (2023) Sections. In: Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 35-115. [https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_LongerReport.pdf]Erişim Tarihi (20.03.2025).

KAYA, T. T., & ÇAKMAKLI, A. B. (2024) İklim Değişikliği ve Yapılı Çevre: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Net sıfır karbon binalar (NZCB) yaklaşımının incelenmesi. *İdealkent*, *16*(43), 460-484.

NAESS, P., (2010) The Dangerous Climate of Disciplinary Tunnel Vision. *Interdisciplinarity and climate change: Transforming knowledge and practice for our global future* der. R. Bhaskar, C. Frank, K. G. Høyer, P. Næss, & J. Parker, Routledge., 54-84.

NOAH'S ARK PROJECT (2007) Global Climate Change Impact on Built Heritage and Cultural Landscapes. European Commission. [https://cordis.europa.eu/project/id/501837] Erişim Tarihi (20.03.2025).

PASİKOWSKA-SCHNASS, M. (2024) The impact of climate change on cultural heritage. European Parliamentary Research Service. PE 762.282. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)762282] Erişim Tarihi (20.03.2025).

POTTS, A. (2021) *European Cultural Heritage Green Paper*, Europa Nostra, The Hague, Netherlands and Brussels, Belgium. [https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2552/] Erişim Tarihi (01.10.2023).

SABBİONİ, C., BRİMBLECOMBE, P., & CASSAR, M. (2010) *Atlas of Climate Change Impact on European Cultural Heritage: Scientific Analysis and Management Strategies*. Anthem Press. SESANA, E., BERTOLİN, C., GAGNON, A., & HUGHES, J. (2019). Mitigating Climate Change in the Cultural Built Heritage Sector. *Climate*.

SESANA, E., GAGNON, A., CİANTELLİ, C., CASSAR, J., & HUGHES, J. (2021) Climate Change Impacts on Cultural Heritage: A Literature Review. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 12. STUPAR, A., & MİHAJLOV, V. (2016). Climate Change Adaptation in Serbia: The Role of Information Networks. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 33(1), 37-59.

T.C. ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI (2010a) Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2023, Ankara, Türkiye. [https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf] Erişim Tarihi (01.10.2023).

T.C. ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI (2010b) Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2011-2023, Ankara, Türkiye. [https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/

eylem%20planlari/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf] Erişim Tarihi (01.10.2023).

T.C. ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI (2018) Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildirimi, Ankara, Türkiye. [https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/yed-nc--ulusal-b-ld-r-m-20190909092640.pdf] Erişim Tarihi (01.10.2023).

T.C. ÇEVRE, ŞEHİRCİLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAKANLIĞI (2023) Sekizinci Ulusal Bildirim ve 5. İkinci Yıllık Rapor, Ankara, Türkiye. [https://iklim.gov.tr/--haber-1146] Erişim Tarihi (19.10.2023).

T.C. ÇEVRE, ŞEHİRCİLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAKANLIĞI (2024a) İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030), Ankara, Türkiye. [https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/%C4%B0klim%20De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi%20Azalt%C4%B1m%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plan%C4%B1%20(2024-2030).pdf] Erişim Tarihi (01.07.2024).

T.C. ÇEVRE, ŞEHİRCİLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAKANLIĞI (2024b) İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030), Ankara, Türkiye. [https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/Iklim%20Degisikligine%20Uyum%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plan%C4%B1.pdf] Erişim Tarihi (01.07.2024).

T.C. ÇEVRE, ŞEHİRCİLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAKANLIĞI METEOROLOJİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2022) Türkiye Meteorolojik Afetler Değerlendirmesi (2010-2021), Ankara, Türkiye.

THE NEW EUROPEAN BAUHAUS (2023) [https://new-european-bauhaus.europa.eu/about/about-initiative_en] Erişim Tarihi (19.10.2023).

UNITED NATIONS FRAMEWORK CONVENTION ON CLIMATE CHANGE (UNFCCC) (2016) *The Paris Agreement*. [https://unfccc.int/sites/default/files/resource/parisagreement_publication.pdf] Erişim Tarihi (20.03.2025).

UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME (2021) 2021 Global Status Report for Buildings and Construction: Towards a Zero-emission, Efficient and Resilient Buildings and Construction Sector. Nairobi. [https://www.unep.org/resources/report/2021-global-status-report-buildings-and-construction] Erişim Tarihi (01.10.2023).

UPDATED FIRST NATIONALLY DETERMINED CONTRIBUTION OF REPUBLIC OF TÜRKİYE (2023) [https://leap.unep.org/en/countries/tr/national-legislation/updated-first-nationally-determined-contribution-republic-turkiye] Erişim Tarihi (20.03.2025).

WORLD METEOROLOGICAL ORGANIZATION (WMO) (2023) [https://wmo.int/media/news/wmo-leads-new-research-project-early-warning-systems-mediterranean] Erişim Tarihi (20.03.2025).

YOUTH4CLIMATE (2021) *Driving Ambition Manifesto*. Italy: Youth4Climate in partnership with the UK. [https://www.mase.gov.it/pagina/youth4climate-driving-ambition-youth4climate-manifesto-released] Erişim Tarihi (15.10.2024).

Received: 24.01.2024; **Final Text:** 08.04.2025

Keywords: Climate change; cultural heritage; cities with high climate-induced risks, education and research approaches in architecture departments; interdisciplinary and holistic approach

CLIMATE CHANGE AND CULTURAL HERITAGE: EDUCATIONAL AND RESEARCH APPROACHES IN ARCHITECTURE DEPARTMENTS IN TURKISH CITIES WITH HIGH CLIMATE-INDUCED RISKS

Climate change is one of the most critical issues of our age and defines a global problem area that needs to be addressed through interdisciplinary cooperation. This study examines how architecture departments in universities found in Turkish cities with high climate-induced risks address cultural heritage as a critical and specialized aspect of climate change. It aims to identify current approaches and levels of integration through an in-depth analysis of undergraduate and graduate courses, master's and PhD theses, research projects, and articles conducted within the scope of educational and research activities in architecture departments. Thus, it attempts to review existing approaches while identifying gaps and potential for developing specialized research and educational content for future interdisciplinary studies. The results reveal a lack of focus on the intersection of climate change and cultural heritage in education and research in architecture departments. While there is a growing interest, direct engagement at this intersection remains limited. A comprehensive, integrated and interdisciplinary approach has not yet gained significant prominence. Another aspect of this issue is that international/national documents/academic studies carried out in recent years declare that climate change should be addressed in a multidimensional way within a holistic approach. It is argued that the struggle against climate change can be weakened if different disciplines and institutions at local, subnational, national, regional and international levels do not cooperate sufficiently and if there is no holistic perspective to ensure coordination between all stakeholders. One critical element of this broad and comprehensive subject is the cultural heritage that unites individuals and contributes to social cohesion and sustainable development. National climate change documents in Türkiye, such as the recently released Climate Change Adaptation Strategy and Action Plan (2024–2030), draw more attention than ever to the issue of cultural heritage. It is crucial to realize the potential of cultural heritage as a tool in climate change mitigation and adaptation strategies. In that sense, this study has a critical significance in pointing to the existing potential of cultural heritage in architectural departments of universities to create a more effective program of awareness and struggle against climate change. By revealing the current education and research studies, it creates a holistic perspective in line with the climate policy to address the deficiencies and makes suggestions to fill the gap.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE KÜLTÜREL MİRAS: TÜRKİYE'DE İKLİM KAYNAKLI RİSKLERİ YÜKSEK KENTLERDEKİ MİMARLIK BÖLÜMLERİNDE EĞİTİM VE ARAŞTIRMA YAKLAŞIMLARI

İklim değişikliği çağımızın en kritik konularından biridir ve disiplinlerarası işbirliğiyle ele alınması gereken bir problem alanını tanımlamaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de iklim kaynaklı riskleri yüksek kentlerde bulunan üniversitelerdeki mimarlık bölümlerinin kültürel mirası kritik ve özel bir iklim değişikliği konusu olarak nasıl ele aldığını incelemektedir. Mimarlık Bölümlerindeki eğitim ve araştırma faaliyetleri bağlamında yürütülen lisans ve lisansüstü dersler, yüksek lisans ve doktora tezleri, araştırma projeleri ve makalelerin derinlemesine analizi yoluyla mevcut yaklaşımları ve entegrasyon düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Böylece, mevcut

yaklaşımlar gözden geçirilirken, gelecekteki disiplinler arası çalışmalar için özel araştırma ve eğitim içeriği geliştirmeye yönelik boşluklar ve potansiyel belirlenmeye çalışılmaktadır. Çalışma sonuçları, mimarlık bölümlerinin eğitim ve araştırma faaliyetlerinde iklim değişikliği ve kültürel miras kesişiminin yeterince temellenmediğini ortaya koymaktadır. Eğitim ve araştırma faaliyetlerinde giderek artan bir ilgi olsa da bu kesişimde yapılan çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Kapsamlı, entegre ve disiplinlerarası bir yaklaşım henüz kayda değer bir önem kazanmamıştır. Bu konunun bir başka yönü de, son yıllarda ulusal/uluslararası belgelerde/akademik çalışmalarda iklim değişikliğinin bütüncül bir yaklaşımla çok boyutlu olarak ele alınması gerektiğinin ifade edilmesidir. İklim değişikliğiyle mücadelenin, yerel, ulusal düzeyin altı, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde farklı disiplinler ve kurumlar arasında yeterli işbirliği sağlanmadığı ve tüm paydaşlar arasında koordinasyonu temin edecek bütüncül bir bakış açısı benimsenmediği takdirde zayıflayabileceği ileri sürülmektedir. Bu geniş ve kapsamlı konunun kritik unsurlarından biri de bireyleri birleştiren, sosyal uyuma ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunan kültürel mirastır. Türkiye'de son yayınlanan İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030) gibi ulusal iklim değişikliği belgeleri kültürel miras konusuna her zamankinden daha fazla dikkat çekmektedir. Kültürel mirasın iklim değişikliğini azaltma ve uyum stratejilerinde bir araç olarak potansiyelinin farkına varılması büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma, iklim değişikliğine karşı daha etkili bir farkındalık ve mücadele programı oluşturmak için üniversitelerin mimarlık bölümlerinde kültürel mirasın mevcut potansiyeline işaret etmesi açısından kritik öneme sahiptir. Mevcut eğitim ve araştırma çalışmalarını ortaya koyarak, eksikliklerin giderilmesi için iklim politikası doğrultusunda bütüncül bir bakış açısı oluşturmakta ve boşluğu dolduracak önerilerde bulunmaktadır.

PELİN GÜROL ÖNGÖREN; BFA, MA., PhD
She received a Bachelor of Fine Arts (BFA) degree in interior architecture and environmental design (2001) from Bilkent University, a Master's degree (2003), and a PhD. in architectural history (2012) from the Middle East Technical University (METU). Her research interests encompass various aspects of cultural heritage studies, including the documentation, representation, and exhibition of heritage, museology, and the conservation of industrial heritage. She also conducts research on climate-resilient heritage practices in architectural education, the pedagogy of architectural history, and studies on architecture and gender.
pgurolongoren@etu.edu.tr

İREM KÜÇÜK; B.Arch, MA., PhD
Received her bachelor's (2009) master's (2013), and PhD (2018) degrees in architecture from Gazi University and open thesis fabrication (OTF)(2011) from IAAC. Her main research interests include architectural design, architectural design theories, architectural design education, experimental pedagogies, experimental architecture, experimental design, design space in architecture, construction, and tools of design space, artistic tools for spatial production, and performative space-making in architecture.

SİBEL ACAR; B.Sc., MA., PhD
She holds a Bachelor of Science degree (1995) in civil engineering, a Master of Arts (2009), and a PhD (2015) in architectural history, all from Middle East Technical University (METU). Her publications primarily focus on architectural representation and historiography. More recently, her research has expanded to include climate change and cultural heritage topics.

METU JFA 2025/1
(42:1) *155-179*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.6

MERKEZİ KUBBELİ MİMAR SİNAN CAMİLERİNDE MEKÂN VE IŞIK İLİŞKİSİNİN IŞIK ÖLÇÜMÜ VE SİMÜLASYON ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ (1)

Sadakat Safiyye MUMCUOĞLU TÜRKER*, Cemile Nakış KARAMAĞARALI**

Alındı: 28.08.2024; **Son Metin:** 08.04.2025

Anahtar Sözcükler: Mimar Sinan; cami; merkezi kubbe; mekân; ışık

1. "Merkezi Kubbeli Mimar Sinan Camilerinde Mekân ve Işık İlişkisinin Işık Ölçümü ve Simülasyon Analizi ile Değerlendirilmesi" başlıklı bu makale 2024 yılında yayınlanmış, Sadakat Safiyye Mumcuoğlu Türker tarafından Prof. Dr. C. Nakış Karamağaralı danışmanlığında yazılmış ''İstanbul ve Edirne'deki Merkezi Kubbeli Mimar Sinan Camilerinin Mekân-Işık Analizi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* *Corresponding Author;* Yozgat Bozok University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture, Yozgat, TÜRKİYE.

** Gazi University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Ankara, TÜRKİYE.

GİRİŞ

Işık, tarih boyunca mimarinin anlamını ve estetik ifadesini güçlendiren önemli bir unsur olmuştur. Pencerelerden içeri süzülen ışık; konumu, biçimi, boyutu ve yönlendirmesiyle mekânın kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. Işığın mekân içerisindeki bu etkisi, tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar birçok farklı yapı türünde sadece fiziksel bir unsur olarak değil, aynı zamanda anlamsal bir değer olarak da çeşitlilik göstermiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk mimarisinde, ışığın en etkileyici biçimde kullanımı Klasik Osmanlı Döneminde Mimar Sinan'ın inşa ettiği camilerde görülmektedir.

İslam öncesi Türk döneminden itibaren devam eden merkezi mekân anlayışı, Mimar Sinan'ın Selimiye Camii'ni inşa etmesiyle zirveye çıkmıştır. Bu anlayışın gelişiminde, ışık kavramı önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Mimar Sinan'ın camilerinde ışığın mekânla olan ilişkisinin incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Çalışmada, Mimar Sinan camilerinde cephe ve örtü sisteminden iç mekâna alınan ışığın mekân içerisindeki dağılımının belirlenmesi ve bu dağılıma etki eden parametrelerin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, Mimar Sinan camilerinde ışığın mekân ile ilişkisine dair gözleme dayalı nitel değerlendirmelerin ne ölçüde karşılık bulduğunun ortaya konulması hedeflenmektedir. Bunlara ek olarak Uluslararası Aydınlatma Komisyonu (CIE) tarafından dini yapılar için önerilen aydınlatma düzeyine göre camilerin yeterli doğal aydınlatmaya sahip olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Çalışmada, yapıların kıbleye yönelmelerinden dolayı doğal ışığın geliş açısının farklı olması nedeniyle ışığın iç mekandaki etkisini daha iyi analiz edebilmek için yakın konumlarda bulunan camiler incelenmiştir. Çalışma alanı olarak Mimar Sinan döneminde başkent olan ve birçok önemli caminin inşa edildiği İstanbul şehri seçilmiştir. Farklı plan şemalarının farklı taşıyıcı ve örtü sistemlerine sahip olması nedeniyle, yapıların

doğru bir şekilde analiz edilebilmesi için çalışma, sadece merkezi kubbeli camilerle sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda, Mimar Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiği ve serbest ayaklarla taşınan merkezi kubbeli camiler çalışmaya dahil edilmiş; kubbesi ayaklar yerine duvarlarla taşınan camiler ise inceleme dışı bırakılmıştır. Ayrıca aynı plan şemasına sahip, Edirne'de bulunan ve Mimar Sinan'ın ustalık dönemi eseri olarak kabul edilen Selimiye Camii, önemli katkılar sağlayacağı için çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Böylece, Mimar Sinan'ın merkezi kubbeli plan şemasına sahip İstanbul'daki on dört camisiyle Edirne'deki Selimiye Camii incelemeye alınmıştır. Özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmiş yapılar yeterli veri sağlayamadıkları için çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

LİTERATÜR TARAMASI

Mimar Sinan camilerinde ışığın mekân ile olan ilişkisini ele alan çalışmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak "taşıyıcı sistemin gelişimi ile duvarların taşıyıcı özelliğini kaybettiği ve bu sayede pencere açıklıklarının artıp daha aydınlık mekânların oluştuğu" ifade edilmiştir. Kuban (1988, 599; 1997, 175-6), Mülayim (1999), Tezel (2007), Ataköy (2018) ve Günay (2019, 114) Mimar Sinan camilerinde merkezi kubbenin dört, altı ve sekiz ayakla taşıtılmasıyla duvarın taşıyıcı olma işlevini büyük oranda kaybettiğini, bu sayede duvarların iç ve dış mekân arasında bir tür perde görevi görmeye başladığını belirtmişlerdir. Taşıyıcı olmayan duvarlara çok sayıda pencere açıldığı ve camilerin daha aydınlık mekâna dönüştüğü ifade edilmiştir. Benzer şekilde Erzen (1986), Mimar Sinan döneminde galerileri destekleyen kemerlerin kullanımının artmasıyla ve iç mekânda ihtiyaç duyulan bol miktardaki gün ışığını sağlamak amacıyla Osmanlı camilerindeki pencere sayısının ve boyutlarının artırıldığını ifade etmiştir. Freely ve Burelli (1992, 71), Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde kemer altındaki yük taşımayan duvarlardan içeri giren ışığın, merkezi kubbeyi adeta havada asılı duruyormuş gibi gösteren bir etki oluşturduğunu belirtmişlerdir. Genim (2016, 53) ise, Mimar Sinan'ın, benzer inşaat malzemeleri kullanmış olmasına rağmen Ayasofya'ya kıyasla çok daha aydınlık mekânlar tasarladığını ifade etmiştir.

Mimar Sinan camilerinde ışık ve mekân ilişkisine dair bir diğer görüş ise merkezi mekân gelişiminde formu gereği iç mekânda ışığın homojen bir şekilde dağılmasını mümkün kılan kubbe gibi örtü elemanlarının tercih edilmiş olduğudur (Bolak, 1967, 12). Benzer yaklaşımla Ramazanoğlu (1995, 44), merkezi kubbenin eteğinde bulunan pencerelerin kubbe yüzeyini ve altındaki mekânı eşit bir şekilde aydınlattığını belirtmektedir. Kuban'a (1988, 599) göre her kotta farklı boyut, form ve ışık geçirgenliği olan pencerelerin, Mimar Sinan camilerinde bir ışık hiyerarşisi oluştuğunu öne sürmektedir. Kuban (1988, 599) ve Goodwin (1993, 66), bu pencerelerde ışığın kontrol altına alınması için alçı şebekelerin kullanıldığını ifade etmiştir. Ataköy (2018), Şehzade Camii'nde zeminden kubbeye doğru pencere boyutlarının ve sayılarının azaldığını, ayrıca vitray ve alçı şebekenin birlikte kullanımıyla iç mekânda farklı seviyelerde ışık etkisinin oluşturulduğunu öne sürmektedir. Ramazanoğlu (1995, 54) ise, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde üst kotlardaki alçı şebeke pencereler sayesinde iç mekâna ışığın kontrollü bir şekilde alındığını belirtmektedir.

Kuban (1988, 599) ve Ramazanoğlu (1995, 44), mihrap cephesinde her katta yer alan pencerelerde, namaz kılanları rahatsız edebilecek fazla ışığın engellenmesi için renkli vitraylar kullanıldığını belirtmiştir. Kuban (1997, 175-8), bu vitraylı pencere düzeninin, yeni bir ışık üslubu oluşturarak

ibadet mekânında huzur ve odaklanma sağladığını vurgulamaktadır. Ramazanoğlu (1995, 44) ise Azapkapı Sokullu Paşa Camii'nde günışığının kontrollü alınmasını sağlayan vitraylı pencerelerin hem mihrabın doğal ışıkla aydınlatılmasına hem de vitrayların daha belirgin görünmesine katkı sağladığını ifade etmektedir. Ayrıca Mimar Sinan camilerinde fazla ışığı engellemek amacıyla mihrap cephesinde renkli vitraylar kullanıldığını, buna karşın bu camide yan cephelerde ışık sorunu olmadığı için çok sayıda pencere açıldığını belirtmiştir. Doğan (2013) ise, Mimar Sinan camilerinde iç mekanların daha aydınlık olmasını sağlamak amacıyla iç yüzeylerde beyaz renk kullanıldığını belirtmiştir.

Vogt-Göknil (1987) ve Tuncer (2023), yandan gelen kuvvetlerin dengelenmesi amacıyla Mimar Sinan'ın merkezi kubbeye ağırlık kuleleri ve küçük kemerli payandalar eklediğini ifade etmiştir. Kubbedeki pencerelerden içeri süzülen ışığın iç mekâna ulaşmasını engellememek için bu kuleleri kubbe yüzeyinden uzak tuttuğu ve kemerli payandalarla kubbeye bağlandığı öne sürülmüştür. Kuban (1997, 139) ise, Mimar Sinan'ın güney cephesi düz olan camilerinde mihrap bölgesinin genellikle karanlıkta kaldığına dikkat çekmiştir. Özellikle Selimiye Camii'nde mihrabı çıkıntı yapan bölümün yarım kubbesindeki pencerelerin mihrabın daha aydınlık olmasını sağladığını öne sürmüştür. Bu durumun mihrap çıkıntısı bulunmayan Şehzade ve Süleymaniye Camilerinde görülmediğini belirtmiştir. Goodwin (1996, 219) ise Selimiye Camii'nde çıkıntı yapan mihrap bölümünün zemin kata gelen yanal ışığı yumuşattığını ifade etmiştir.

Bazı araştırmacılar, Mimar Sinan camilerinde ışığın anlambilim (semantik) ve göstergebilim (semiyotik) açıdan bazı kavramları simgelediğini öne sürmüştür. Mimar Sinan camilerinde, Kuban (1997, 178) aydınlığın dini ve politik gücü vurguladığını, Paklacı (2020) kubbedeki pencerelerin göksel yansımaları simgelediğini ve vitraylı pencerelerin kozmolojik bir atmosfer oluşturduğunu ifade etmiştir. Necipoğlu (2013, 407), Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde aydınlığın yaptıranın adındaki güneş ve ay anlamını yansıttığını belirtmiştir. Benzer yorumu Akçıl Harmankaya (2018, 216), Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde yapmıştır. Goodwin (1996, 219), Çoruh (2013), Fitoz ve Berkin (2007), bol miktardaki doğal ışığın, Nur Suresi'ndeki manevi aydınlığı simgelediği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ögel (1988) ise zemin seviyesindeki doğrudan ışık alan pencerelerin, yeryüzünü vurguladığını ifade etmektedir.

Erzen (1996,78), Mimar Sinan camilerinde üst katta yer alan kadınlar mahfili alanının altındaki mekanların, ışık ve gölge kontrastını içerdiğini belirtmektedir. Bu duruma örnek olarak Kuban (1997, 102), Rüstem Paşa Camii'nde ortadaki alanın daha aydınlık, yanların ise daha karanlık olması durumunu göstererek, bu caminin Ayasofya'daki ışık-gölge zıtlığına sahip olduğunu ifade etmiştir. Egli (2009, 134, 158) ise Zal Mahmud Paşa Camii'nde Mimar Sinan'ın kasıtlı olarak daha loş bir mekân oluşturduğunu, buna karşın Rüstem Paşa Camii'nde alttan üste doğru aydınlığın arttığını vurgulamıştır.

Erzen (1996, 78), Mimar Sinan camilerinde ortadaki mekânın kubbedeki pencereler aracılığıyla homojen bir şekilde aydınlatıldığını ifade etmiştir. Bolak (1967, 18) ise, Selimiye Camii'nde merkezi kubbenin, ışığı her yer ve saatte eşit bir biçimde yaydığını öne sürmüştür. Doğan (2013) ve Fırat (2016, 214) da benzer düşünceyle Selimiye Camii'nin homojen bir aydınlığa sahip olduğunu belirtmiştir. Ramazanoğlu (1995, 44), Azapkapı Sokullu Paşa Camii'ndeki pencerelerin ışığı homojen ve kontrollü bir şekilde alarak

gözü rahatsız etmediğini öne sürmüştür. Günay (2019, 100), Zal Mahmud Paşa Camii'nde çok miktardaki pencerelerin orta mekânı gelenekselden daha fazla aydınlık hale getirdiğini, buna karşı Bolak (1967, 11) bu camide yan mekanların daha aydınlık, orta mekânınınsa daha loş olduğunu belirtmiştir.

Goodwin (1993, 66), Mimar Sinan'ın yığma sistemle maksimum aydınlığı elde etmek amacıyla Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'ni inşa ettiğini, ancak bu yapıyı daha sonraki süreçte tekrar etmediğini belirtmektedir. Kuran (1987), Goodwin (1993, 66) ve Necipoğlu (2013, 416), bu camiyle Mimar Sinan'ın ışığı maksimum düzeyde kullanarak en aydınlık yapısını oluşturduğunu ifade etmektedir.

Merkezi kubbeli Mimar Sinan camilerini yerinde ölçüm veya simülasyon programı ile analiz eden çok az sayıda yayın bulunmaktadır. Bu yayınlarda camilerin yapı fiziği bakış açısıyla ele alındığı mekân ışık ilişkisinin üzerinde durulmadığı görülmektedir. Bu konuda en eski yayın olan Bolak'ın (1967, 14-21) çalışmasında, Şehzade, Süleymaniye ve Selimiye Camilerinde farklı ay, gün ve saatlerde düzenli olmayan aralıklarda yerinde ışık ölçümleri yapılmıştır. Sonuçlara göre, Selimiye Camii'nin ortalama aydınlık değeri Süleymaniye'den, Süleymaniye'nin ise Şehzade'den daha yüksek çıkmıştır. Oktaç (1992) ve Doğan (2013), Bolak'ın bu çalışmasını referans alarak Mimar Sinan'ın cami mimarisinin gelişimine paralel olarak aydınlatma seviyesinin de geliştiği yorumunda bulunmuştur.

Barut'un (2016) çalışmasında, üç farklı dine ait ibadet yapılarının yapay aydınlatma gereksinimleri, 3ds Max programı kullanılarak doğal aydınlatma düzeyleri üzerinden analiz edilmiştir. Çalışmada, Selimiye Camii'nin 21 Mart günü saat 12:00'de kürsü, minber ve mihrap gibi bölümlerinin yeterli gün ışığı alamadığı, buna karşın harim, kadınlar mahfili ve son cemaat yerinin öngörülen ışık miktarını aştığı tespit edilmiştir. Tuncer'in (2023) çalışmasında, Mimar Sinan öncesi, dönemi ve sonrasına ait on üç cami, gün ışığı, yapı akustiği ve mekân kullanım açısından incelenmiştir. Revit kullanılarak yapılan gün ışığı analizlerine göre en yüksek gün ışığı oranı Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde, en düşük oran ise Eskişehir Kurşunlu Camii'nde tespit edilmiştir. Şehzade, Süleymaniye ve Selimiye camilerinde ise bu oranların kronolojik olarak arttığı görülmüştür.

Mimar Sinan camilerinde ışık kavramını ele alan çalışmalar incelendiğinde, bazı görüşlerin kesin kabuller niteliğinde olduğu, bazılarınınsa subjektif değerlendirmelere dayandığı ve dolayısıyla değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, görsel algıya dayanan bazı görüşlerin, nesnel ve analitik sonuçlar ışığında değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Literatür araştırması sonucunda, merkezi kubbeli Mimar Sinan camilerinde doğal ışığın mekânla ilişkisini analiz eden kapsamlı bir çalışmanın mevcut olmadığı tespit edilmiştir.

MATERYAL VE METOT

Araştırmada kullanılan yöntem aşamalı olarak Resim 1'de gösterilmiştir. İlk olarak literatür taraması gerçekleştirilmiş, daha sonra doğal ışığa etki eden parametreler belirlenmiş ve kapsam dahilindeki yapılar modellenmiştir. Işık analizi için belli kabuller ve eş koşullar dahilinde simülasyon çalışması ve yerinde ışık ölçümü yapılmış ve bu iki ölçüm tekniği kıyaslanmıştır. Son olarak elde edilen veriler doğrultusunda karşılaştırmalı analiz tabloları

Resim 1. Çalışmada kullanılan yöntemin aşamaları (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

oluşturularak çeşitli parametrelerin mekân-ışık ilişkisi üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Yapıların coğrafi konumuna göre bulundukları şehir, kıble açısı, ışık ölçümünün yapıldığı gün, saat ve bulutluluk oranı gibi parametrelerin iç mekandaki doğal ışığa etki ettiği bilinmektedir. Dış çevreye bağlı olan bu farklılıkları minimuma indirip daha doğru analiz yapılması için yakın konumdaki yapılar ele alınmıştır. Ayrıca farklı mimari özelliklere sahip olan plan tipindeki yapıların karşılaştırmasının doğru veri vermeyeceği düşüncesiyle çalışmanın merkezi kubbeli camiler ile sınırlandırılması uygun görülmüştür. Sonraki süreçte, çalışma kapsamındaki camiler plan kesit ve görünüş çizimlerine göre SketchUp programında modellenmiştir. Belli sınırlılıklar dahilinde oluşturulan modeller Velux Daylight Visualizer simülasyon programına aktarılarak ışığın mekân içerisindeki dağılımı ve miktarı belirlenmiştir. Bu aşamada yapıların mekân-ışık ilişkisini kıyaslayabilmek için eş koşullar altında simülasyonları yapılmıştır. Bu eş koşullar; yapıların aynı gün, saat ve yükseklikteki ışık miktarının ölçülmesi, pencerelerin aynı oranda geçirgenlik yüzdesinin belirlenmesi ve iç mekân yüzeylerine aynı malzeme özelliklerinin girilmesidir.

Çalışmanın bir sonraki aşamasında simülasyon programının sapma payının belirlenmesi için bazı yapıların ardışık günlerde lüksmetre ile yerinde ışık ölçümleri gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki aşamada Mimar Sinan camilerinde pencerelerin sayısı, saydamlık oranı, ayak sayıları, yan mekânların konumu, mihrap çıkıntısı, harimin mekânsal boyutları ve aydınlık değerleri gibi parametreler alt başlık olarak ele alınmıştır. Çalışma sonucunda bu sayısal parametreler tablolara aktarılarak merkezi kubbeli Mimar Sinan camilerinde mekân-ışık ilişkisi değerlendirilmiştir.

Çalışmada, doğal ışık analizi belli kabul ve sınırlılıklar dahilinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre; düz camın ve farklı renklerdeki vitrayın geçirgenlik yüzdesinin farklı olması, iç mekândaki duvar, döşeme, örtü gibi yüzeylerin dokusu ve renginin farklı yansıtma katsayılarına sahip olması gibi parametreler göz ardı edilmiştir. Ayrıca, vitray renkleri, kalem işi bezemeler ve halı kaplamaları gibi unsurların özgün halleriyle günümüze ulaşmamış olabileceği düşünüldüğünden, bu etkenler çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Benzer şekilde dolap, kürsü, minber gibi sabit veya hareketli mobilyaların farklı yüzey ve dokulara sahip olması sebebiyle bu ögelerin yansıtma katsayıları da değerlendirme dışı bırakılmıştır. Çalışmaya dahil edilmeyen ya da ışık hesaplamalarına katılmayan diğer tüm parametrelerin, yapılara benzer oranda etki edeceği varsayılmaktadır.

Ayrıca yapılar, kendi aralarında karşılaştırıldığından analiz sonuçlarının bu bağlamda değişmeyeceği öngörülmüştür.

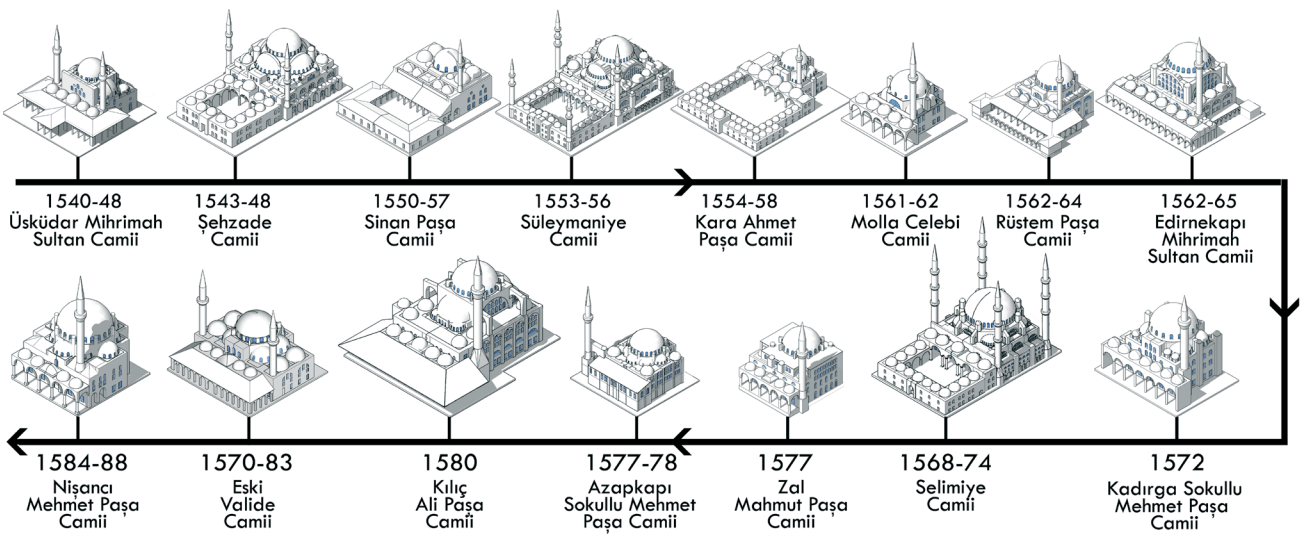
MERKEZİ KUBBELİ MİMAR SİNAN CAMİLERİNİN MEKÂN-IŞIK ANALİZİ

Çalışmada Ele Alınan Camiler

Merkezi kubbeli plan tipi, merkezinde genellikle serbest ayaklarla taşınan kubbeli ana mekân ve etrafında tonoz veya kubbeli sahınlardan oluşmaktadır. (Öney, 1989, 15; Cantay, 1977, 26). Mimar Sinan, üç yarım kubbeli Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve dört yarım kubbeli Şehzade Camii ile bu şemada önemli denemeler gerçekleştirmiştir. Daha sonra altı ve sekiz destekli camilerle gelişen merkezi mekân anlayışı, tek ve toplu mekânın zirveye ulaştığı Selimiye Camii'nin inşasıyla son bulmuştur. Çalışma kapsamında, bu plan şemasına sahip İstanbul'da bulunan on dört yapı ile Mimar Sinan'ın zirve eseri olan Edirne'deki Selimiye Camii olmak üzere toplam on beş yapı değerlendirilmiştir (**Resim 2**).

Mimar Sinan, merkezi kubbeli plan tipini İstanbul'da ilk kez Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde uygulamıştır. Bu yapı, dört destekli kubbeli ana mekânın güney, doğu ve batı yönlerinde üç yarım kubbe ve köşelerde iki küçük kubbeli bölümlerden oluşmaktadır. Daha sonra, yine dört destekli kubbeli ana mekânın dört yönden yarım kubbe ve dört köşede küçük kubbeli bölümlerden oluşan Şehzade Camii inşa edilmiştir.

Sinan Paşa Camii'yle Mimar Sinan merkezi kubbeyi ilk defa altı destekle taşıtmıştır. Restitüsyon planına göre cami, kubbeli ana mekân ve yanlarda ikişer adet küçük kubbeli bölümlerden oluşmaktadır. Kuran'a (1986) göre cami Edirne Üç Şerefeli Camii'nin geliştirilmiş bir tekrarı niteliğindedir. Farklı dönemlerde onarım geçiren yapı, 1749 yılında önemli bir değişikliğe uğramış ve son cemaat yerindeki duvarın büyük bir bölümü yıkılarak bu alan harim kısmına dahil edilmiştir. Ayrıca, bu bölümdeki kemerlerin arası duvarla kapatılmış ve bu duvarlara pencere ve kapı eklenmiştir (Gündüz, 2009). Cami, ilk inşa edildiği dönemindeki mimari özelliklerini gösteren restitüsyon çizimlerine göre değerlendirilmiştir. Süleymaniye Camii, dört destekli kubbeli ana mekânın güney ve kuzey yönüne iki adet yarım kubbeli ve iki yanda büyüklü küçüklü beşer adet kubbeli bölümlerden

Resim 2. Kronolojik olarak sıralanan camilerin çalışma kapsamında hazırlanan 3D modelleri (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

oluşmaktadır. Yapı, kubbeli ana mekânın güney ve kuzey yönlerine eklenen yarım kubbeleriyle Ayasofya ve İstanbul Beyazıt Camii'nin plan şemalarının geliştirilmiş bir versiyonunu temsil eder.

Mimar Sinan'ın altı destekli şemaya sahip önemli yapılarından biri olan Kara Ahmet Paşa Camii, Topkapı'da inşa edilmiştir. Bu yapı, kubbeli ana mekân ve köşelerde dört yarım kubbeden oluşmaktadır. Altı destekli plan tipinin diğer önemli yapısı Mola Çelebi Camii'dir. Cami, kubbeli ana mekân, köşelerde dört yarım kubbe ve güneyde yarım kubbeli mihrap çıkıntısından oluşmaktadır. Mimar Sinan önemli bir deneme yaparak ilk defa merkezi kubbeyi Rüstem Paşa Camii'yle sekiz desteğe oturtmuştur. Cami, kubbeli ana mekân ve iki yanında içte tonozlu, dışta kubbeli bölümlerden oluşmaktadır. Dört destekli yapılardan olan Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii kubbeli ana mekân ve iki yanında küçük kubbeli bölümlerden oluşmaktadır. Cami, dört büyük boyuttaki kemer açıklığındaki çok sayıda pencere dizisiyle diğer yapılardan farklılaşmaktadır. Merkezde kubbeli ana mekân ve köşelerde dört adet yarım kubbeden oluşan Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii ise Mimar Sinan'ın altı destekli yapılarından biridir.

Mimar Sinan'ın ustalık eseri diye nitelendirilen Selimiye Camii, sadece sekiz destekli kubbeli ana mekân ve mihrap çıkıntısından oluşmaktadır. Yapıda, ibadet alanının parçalı hale getiren yan sahınlar ve yarım kubbelerin kullanılmaması, merkezi mekân anlayışını doruk noktaya ulaştırmıştır. Dört destekli camilerden olan Zal Mahmut Paşa Camii; kubbeli ana mekân, doğu, batı ve kuzey yönde tonozlu ve köşelerde iki küçük kubbeli bölümlerden oluşmaktadır. Yapı, doğu ve batı cephelerinde dört hizada pencere dizileri bulunmasıyla diğer yapılardan farklılaşmaktadır. Mimar Sinan'ın Selimiye Camii'nden sonra yakın tarihte bu yapı ile tekrar yan sahınların ve küçük kubbelerin kullandığı anlaşılmaktadır. Bu durum Selimiye Camii sonrası inşa edilen merkezi kubbeli Mimar Sinan camilerinde mekân gelişiminin izlenemediğini göstermektedir.

Mimar Sinan'ın sekiz destekli camilerinden olan Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii, kubbeli ana mekân, mihrap çıkıntısı, dört yönde ve köşelerde birer yarım kubbeli bölümlerden oluşmaktadır. Caminin yan sahınlarında köşelerde küçük birer kubbe ve arada kalan bölümlerde tonozlar bulunmaktadır. Yapının yan sahınlardan dolayı parçalanan plan şemasına ve sekiz desteğin arasında yer alan eş birimli sekiz yarım kubbeye bakıldığında, harim alanını genişletmek amacıyla bu şemada çeşitli denemeler yapıldığı görülmektedir. Dört destekli yapılardan biri olan Kılıç Ali Paşa Camii kubbeli ana mekân, güney ve kuzey yönünde iki adet yarım kubbe, doğu, batı ve kuzey yönünde küçük kubbeler ve çapraz tonozlu bölümlerden oluşmaktadır. Mimar Sinan, bu yapıda Süleymaniye Camii'nde kullandığı plan şemasını güneyde mihrap çıkıntısı ve kuzeyde sahın ekleyerek tekrar etmiştir.

Birçok onarım gören Eski Valide Camii, Mimar Sinan'ın mimar başı olduğu yıllarda iki kez inşa edilmiştir. 1570-75 yıllarında yapı ilk inşa edildiğinde altı destekli kubbeli ana mekân, köşelerde dört yarım kubbe ve güneyinde mihrap çıkıntısından oluşmaktadır. 1582 yılında ibadet alanını genişletmek için bu şemanın doğu ve batı yönüne ikişer kubbeli bölümler eklenmiştir. 1834 yılında batı duvarına hünkâr dairesi ve mahfili eklenmiş, bundan dolayı plan ve cephe özellikleri değişmiştir (Tanman, 1991). Sonradan eklenen kubbeli yan bölümlerin harimin bütünlüğünü bozduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada cami, Mimar Sinan'ın son kez düzenleme

yaptığı 1582 tarihindeki mimari özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Sekiz destekli yapılardan olan Nişancı Mehmet Paşa Camii, kubbeli merkezi mekân, mihrap çıkıntısı da dahil olmak üzere dört yönde ve köşelerde birer yarım kubbeli bölümlerden oluşmaktadır. Mihrap yönünde girintili bir formu olan yapının plan özelliklerine bakıldığında Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii ile benzerlik taşıdığı görülmektedir.

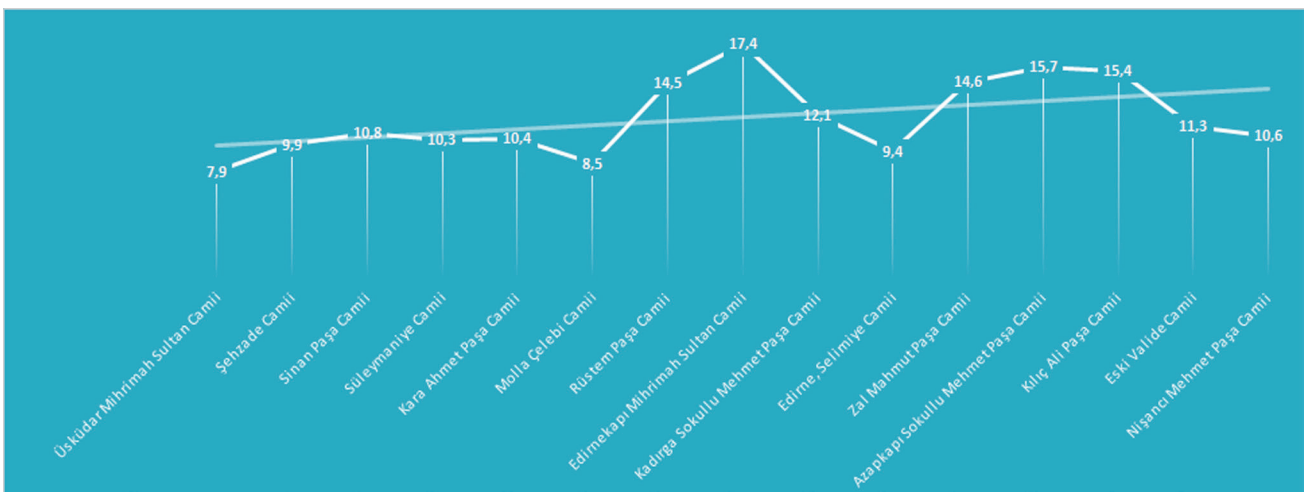
Mimar Sinan Camilerinde Doğal Işığa Etki Eden Parametreler

Mimar Sinan camilerinde doğal ışığa etki eden parametrelerin belirlenmesinde literatürde yer alan etkenler ve mekânsal parametreler ele alınmıştır. Çevresel, gün ışığına etki eden ve malzemeye bağlı parametreler, çalışmanın sınırlılıkları doğrultusunda eş ya da eş değer kabul edilmiştir. Çalışmada özellikle yapısal parametreler üzerinde durulmuştur. Mimar Sinan camilerinde doğal ışığa etki eden parametreler altı başlıkta incelenmiştir.

Saydamlık Oranı

Saydamlık oranı, yapıda bulunan pencere gibi şeffaf elemanların yüzey alanlarının, toplam cephe alanına oranı olarak ifade edilmektedir. Saydamlık oranı fazla olan yapının daha çok doğal ışığı içeri aldığından daha aydınlık olması beklenir. Yapıların saydamlık oranları, literatür taramasında elde edilen plan, kesit ve cephe çizimleri üzerinden AutoCAD programında birebir ölçekte hesaplanmıştır. Yapının her bir cephesinin iç mekânı oluşturan mimari elemanlarının dış sınırları polyline olarak çizilmiş ve cephelerin yüzey alanları belirlenmiştir. Sonrasında, yapıların dört cephesinde iç mekâna ışık alan pencerelerin sınırları polyline olarak çizilmiştir. Her bir cephe için pencerelerin yüzey alanı tarama olarak belirlenmiştir. Daha sona tüm cephelerdeki toplam pencere alanları, toplam cephe alanlarına oranlanarak tüm cephelerin saydamlık oranı hesaplanmıştır (Mumcuoğlu Türker ve Karamağaralı, 2024). Elde edilen sayısal veriler tablolara aktarılmıştır (**Tablo 1-2**).

Excel programında hazırlanan grafikte (**Resim 3**), yapıların saydamlık oranında kronolojik olarak doğru orantılı bir artış ya da azalış görülmemektedir. Ancak, programın sayısal verilere göre belirlediği eğilim çizgisine bakıldığında, kronolojik olarak bu oranın çok az bir eğimde arttığı anlaşılmaktadır. En yüksek saydamlık oranının Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde en düşük ise Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde olduğu görülmektedir. Mimar Sinan'ın çıraklık, kalfalık ve ustalık eserleri

Resim 3. Camilerin kronolojik olarak saydamlık oranı değişimi (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

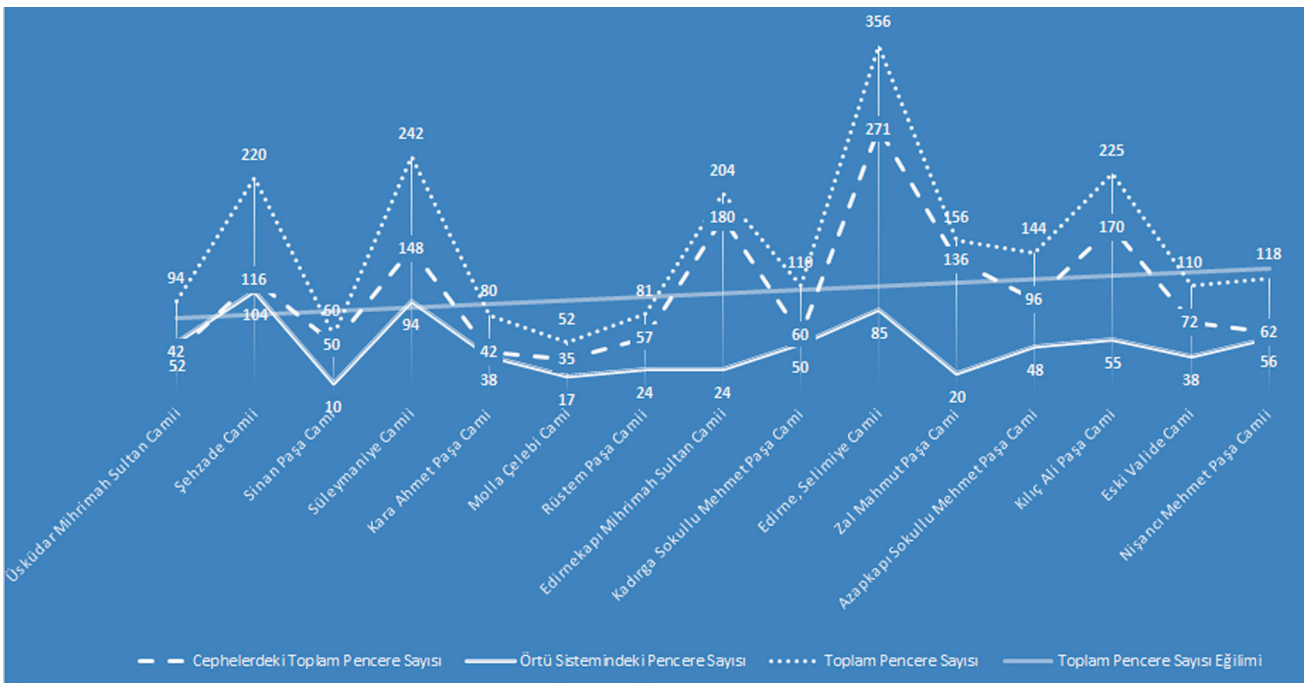
olarak nitelendirilen camilerinde en yüksek oranın Süleymaniye Camii, en düşük oranın ise Selimiye Camii'nde olduğu anlaşılmaktadır (Mumcuoğlu Türker ve Karamağaralı, 2024).

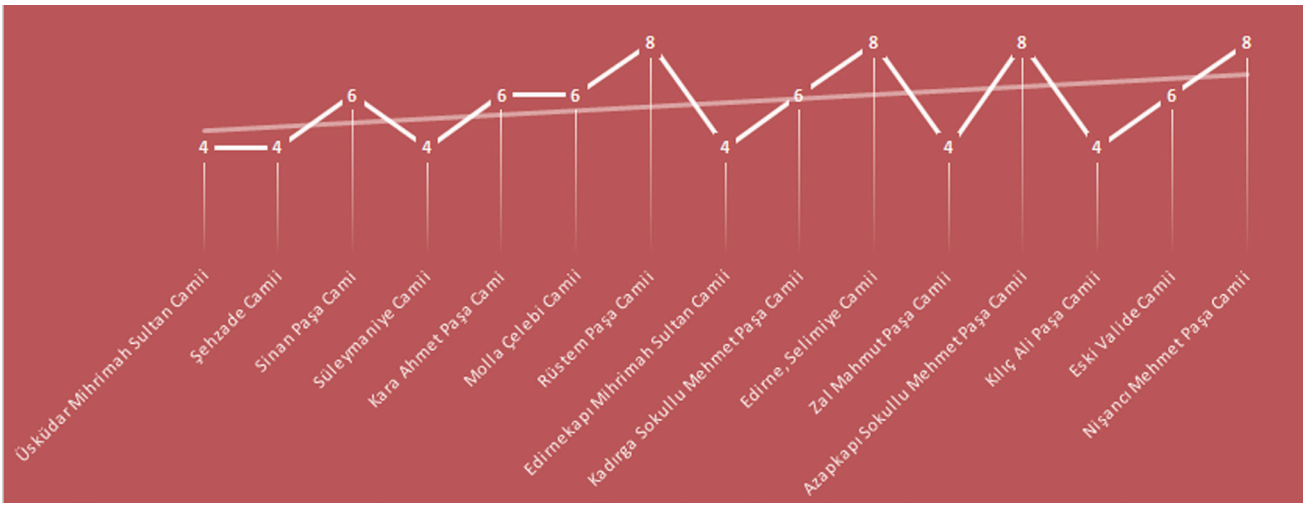
Pencere Açıklıklarının Sayısı

Doğal ışığın mekân içindeki dağılımını etkileyen önemli parametrelerden biri pencere açıklıklarının sayısıdır. Özellikle mihrap cephesinde, güneyden gelen ışığın namaz kılanları rahatsız etmemesi amacıyla ışığı kontrol etmek için içte vitray, dışta şebeke pencere kullanıldığı gözlemlenmiştir. Mimar Sinan'ın camilerde vitray pencere kullandığını anlamak amacıyla Süleymaniye Camii'nin inşa defteri incelenmiştir. Bu defterde "revzen" olarak adlandırılan renkli camların kullanıldığı kaydedilmiştir (Çelik, 2009, 168). Bu bağlamda, günümüze ulaşan vitrayların özgün olup olmadığı kesin olarak bilinmese de Mimar Sinan'ın camilerde vitray kullandığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın sınırlılıkları çerçevesinde, vitraylı pencerelerdeki renkli camların ışık geçirgenlikleri göz ardı edilmiştir. Ancak, pencere doğramalarının kapladığı alanın iç mekâna alınan ışık miktarını önemli ölçüde etkilediği için bu parametre çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Yapıların cephe çizimleri üzerinde belirlenen pencere sayıları tablolara aktarılmıştır (**Tablo 1-2**).

Resim 4'deki grafik incelendiğinde, pencere sayılarında kronolojik olarak doğru orantılı bir artış ya da azalış görülmemektedir. Ancak, Excel programının belirlediği eğilim çizgisine bakıldığında, pencere sayısının kronolojik olarak çok az bir eğimde arttığı anlaşılmaktadır. Yapılar arasında, cephelerde en fazla pencere sayısına Selimiye Camii, örtü sisteminde ise Şehzade Camii'nin sahip olduğu görülmektedir. Toplam pencere sayısı açısından, en fazla pencereye Selimiye Camii, en az pencereye ise Molla Çelebi Camii sahiptir. Grafikteki sayısal veriler incelendiğinde, cephelerde örtü sistemine göre daha fazla pencere bulunduğu anlaşılmaktadır.

Resim 4. Camilerin kronolojik olarak pencere sayısının değişimi (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

Resim 5. Yapıların kronolojik olarak merkezi kubbeyi taşıyan ayak sayıları (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

Merkezi Kubbeyi Taşıyan Ayak Sayısı

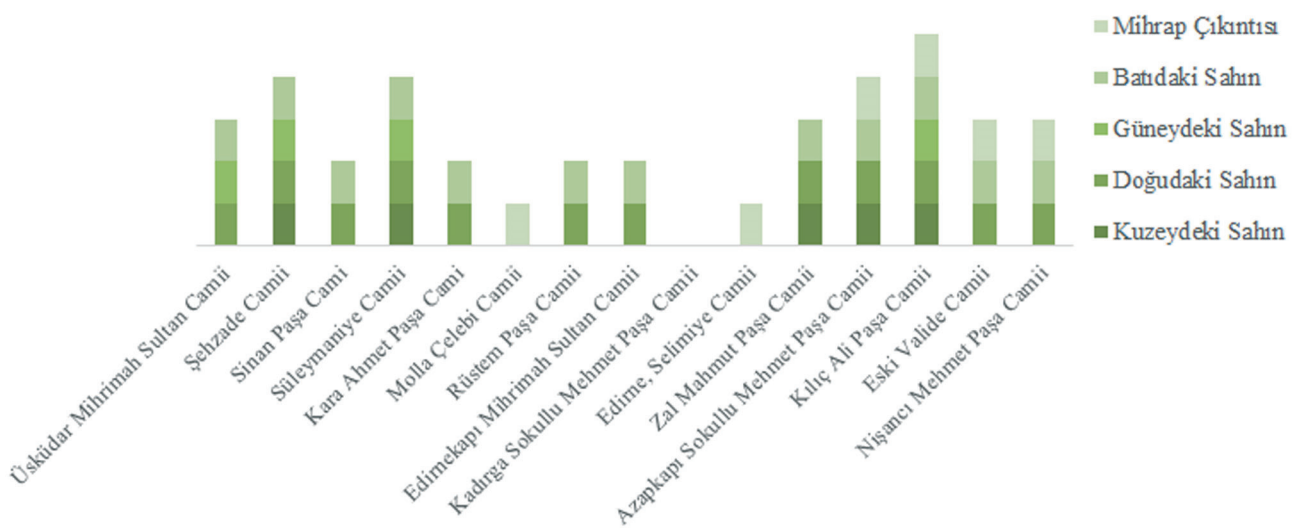
Mimar Sinan camilerinde merkezi kubbenin dört, altı ve sekiz ayakla taşıtılmasıyla duvarın taşıyıcı olma işlevini büyük oranda kaybettiği, bu sayede duvarlara çok sayıda pencere açıldığı ve camilerin daha aydınlık mekâna dönüştüğü ifade edilmiştir (Kuban, 1988, 599; Kuban, 1997, 175; Mülayim, 1999; Tezel, 2007; Ataköy, 2018; Günay, 2019, 114). Bu bağlamda çalışmada Mimar Sinan camilerinde merkezi kubbeyi taşıyan ayak sayıları önemli bir parametre olarak incelenmiş ve bu sayılar tablolara aktarılmıştır (**Tablo 1-2**).

Resim 5'deki grafik incelendiğinde, merkezi kubbeyi taşıyan ayak sayılarında kronolojik olarak doğru orantılı bir artış ya da azalış gözlemlenmemiştir. Ancak, programın belirlediği eğilim çizgisine bakıldığında, ayak sayılarının kronolojik olarak çok az bir eğimde arttığı anlaşılmaktadır. Grafiğe bakıldığında Mimar Sinan'ın bu plan şemasında en çok dört ayaklı, en az sekiz ayaklı camiler inşa ettiği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, merkezi mekân anlayışının gelişiminde Mimar Sinan'ın Selimiye Camii'ne kadar dört, altı ve sekiz destekli camiler inşa ettiği bilinmektedir. Selimiye Camii sonrası yapılara bakıldığında tekrardan dört, altı ve sekiz destekli camiler inşa etmiş olduğu görülmektedir.

Yan Mekânlar ve Mihrap Çıkıntısı

Mimar Sinan camilerinde, güney cephesi düz olan yapıların mihrap bölgesinin genellikle karanlıkta kaldığı, özellikle Selimiye Camii'nde mihrap çıkıntısının bu bölümü daha aydınlık hale getirdiği ifade edilmiştir (Kuban, 1997,139). Ayrıca, merkezi mekân ile yan sahınların farklı ışık miktarlarına sahip olduğu konusunda çeşitli görüşler de öne sürülmüştür (Günay, 2019, 100; Bolak, 1967, 11). Bu görüşlerden hareketle, doğal ışığın mekân içerisindeki dağılımını etkileyen önemli bir parametre olarak yan mekânlar ve mihrap çıkıntısı ele alınmıştır.

Camilerin yan mekânlarının konumu ve mihrap çıkıntısını gösteren grafik incelendiğinde (**Resim 6**), Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii'ne kadar geçen süreçte bu mekânların zamanla terk edildiği, ancak bu yapıdan sonra tekrar artarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Merkezi kubbeli camilerde Mimar Sinan'ın, mihrap çıkıntısını ilk kez Molla Çelebi Camii'nde kullandığı, ardından Selimiye Camii'nde bu unsuru yeniden uyguladığı ve son dönem camilerinde bu detayı sıkça tercih ettiği görülmektedir. Merkezi

Resim 6. Yapıların kronolojik olarak yan mekanları ve mihrap çıkıntısı (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

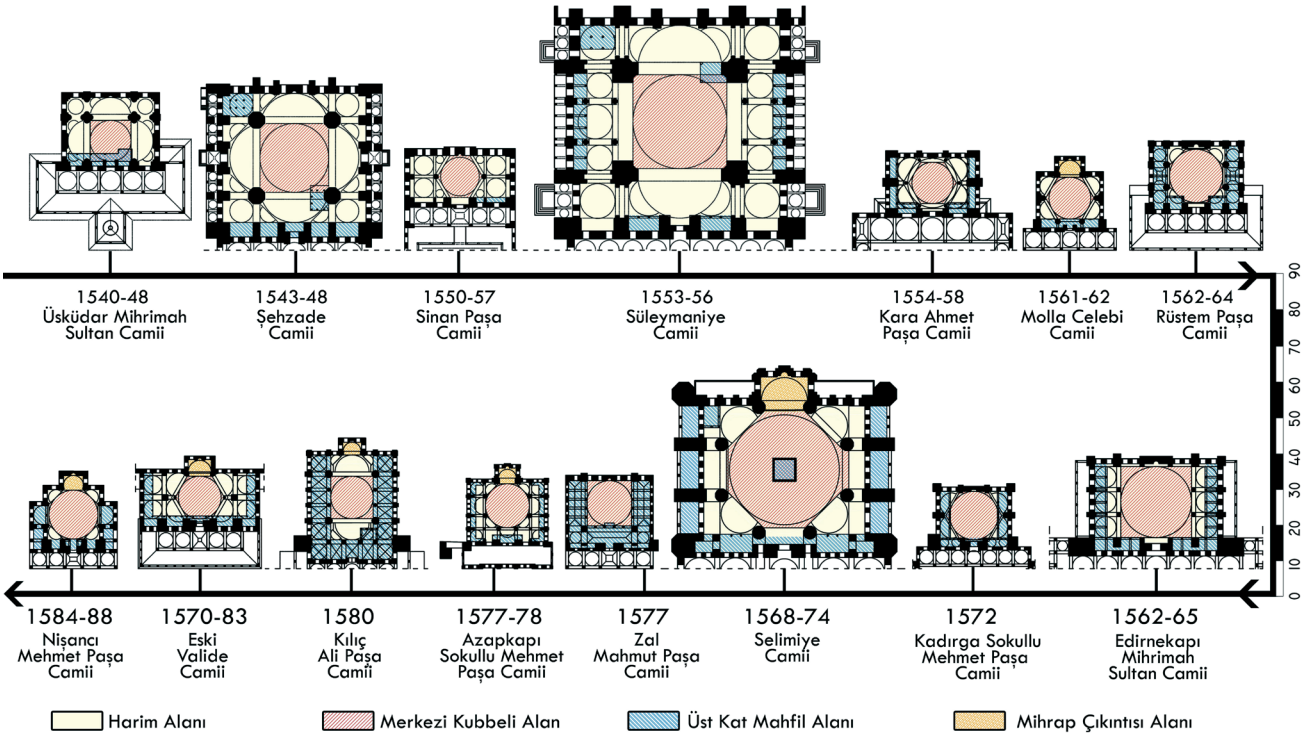
kubbenin dört yönünde yer alan yan mekânlar ve mihrap çıkıntısıyla, bu tarz mekânlara en fazla sahip olan yapının Kılıç Ali Paşa Camii olduğu tespit edilmiştir. Yan mekânlar ve mihrap çıkıntısı olmayan tek yapınınsa Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii olduğu anlaşılmaktadır.

Mekân Boyutları ve Oranları

Doğal ışığın mekân içindeki dağılımını etkileyen bir diğer parametre harimin mekânsal boyutları ve oranlarıdır. Çalışmada merkezi kubbenin çapı ve yüksekliği, harimin eni, boyu, taban alanı ve duvar kalınlıkları gibi mekânsal boyutlar ile üst kat mahfil alanın harim alanına, merkezi kubbeli alanın harim alanına, mihrap çıkıntısı alanın harim alanına, harimin en / boy, harimin yükseklik / genişlik, merkezi kubbenin yükseklik / genişlik gibi mekânsal oranlar incelenmiştir. Yapıların plan, kesit ve görünüş çizimleri AutoCAD programına aktarılarak mekânsal boyutları ölçülmüştür. Daha sonra programda harimin taban alanı, üst kat mahfil alanı, merkezi kubbenin alanı ve mihrap çıkıntısı alanı farklı taramalar olarak hesaplanıp kendi aralarında oranlanmıştır (**Resim 7**). Elde edilen tüm sayısal veriler tablolara aktarılmıştır (**Tablo 1-2**). Tablo 1'e göre harimin mekân boyutları ve oranları arasında kronolojik olarak doğru orantılı bir ilişki tespit edilememiştir. Merkezi kubbe çapının Selimiye Camii'ne kadar sürekli arttığı, ancak bu yapıdan sonra belirgin bir şekilde azaldığı görülmektedir. Aynı şekilde, üst kat mahfil alanının harim alanına oranının Zal Mahmut Paşa Camii'ne kadar yükseldiği, ancak bu yapıdan sonra azalmaya başladığı anlaşılmaktadır. Merkezi kubbeli alanın harim alanına oranının, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii'ne kadar sürekli arttığı, bu yapıdan sonra ise azalma gösterdiği gözlemlenmektedir. Mihrap çıkıntısı alanının harim alanına oranıysa Molla Çelebi Camii'nde en yüksek seviyeye ulaştığı ve bu noktadan sonra azaldığı anlaşılmaktadır.

Simülasyon Programı ile Elde Edilen Doğal Işık Değerleri

Işığın mekân içindeki değişimini doğru bir şekilde belirlemek amacıyla yapıların eş koşullar altında doğal ışık simülasyonları gerçekleştirilmiştir. Bu eş koşullar; yapıların aynı gün, saat ve yükseklikte mekâna düşen doğal ışık düzeyinin belirlenmesi, pencerelere aynı geçirgenlik yüzdesi ve yüzeylere aynı malzeme bilgilerinin girilmesidir. Simülasyon programında yıl, ay, gün olarak tam tarih girişi mümkün olmadığından,

Resim 7. Mekânların plan düzlemindeki alanları (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

yalnızca 21 Mart, 21 Haziran gibi günlerin seçimi yapılabilmektedir. Bu bağlamda, yapıların orta seviye bulutlulukta, 21 Mart günü saat 12:00'de ve harim zemininden 120 cm yükseklikte birim alana düşen lüks değeri belirlenmiştir.

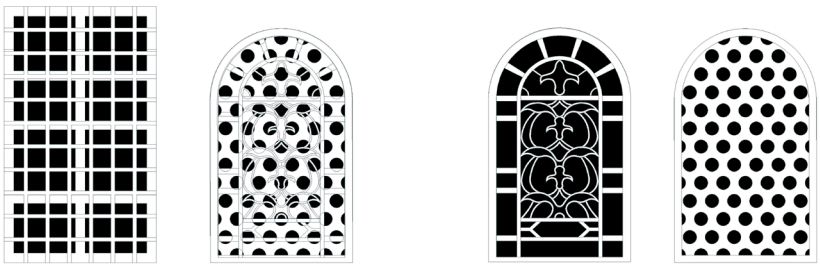
Pencerelerin geçirgenlik yüzdesi, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nin alt hizadaki dikdörtgen ve kubbedeki kemerli pencereleri üzerinden belirlenmiştir (**Resim 8**). Alt hizadaki pencerenin geçirgenlik yüzdesi, toplam pencere yüzey alanının, doğramalar ve demir parmaklıklar dışında kalan cam yüzeylerin toplam alanına oranı olarak hesaplanmıştır. Kubbedeki pencerede ise toplam pencere yüzey alanı, alçı şebeke ve vitray doğramalarının kesişimi dışında kalan cam yüzeylerin toplam alanına oranı olarak hesaplanmıştır. Buna göre, alt sırada pencerenin geçirgenlik yüzdesi %45,2, kubbedeki pencerenin ise %22,2 olarak belirlenmiştir. Bu iki değer pencerelerin yüzey alanlarına göre oranlanarak tüm pencerelerin geçirgenlik yüzdesi %40 olarak kabul edilmiştir. VELUX Daylight Visualizer 3.1 simülasyon programında bu değer, tüm pencere yüzeylerinin geçirgenlik oranı olarak girilmiştir. Benzer şekilde, yapıların tüm yüzeylerinde kullanılan malzemenin küfeki taşı olduğu varsayılmış, Erdem ve Enarun'un (2011) yapmış olduğu çalışmadan referans alınarak bu taşın yansıtma katsayısı ortalama 0,65 olarak belirlenmiştir. Daha sonra doğal ışık simülasyonu programında bu eş koşullara göre yapıların eşyükselti eğrili plan ve kesit grafikleri oluşturulmuştur.

Simülasyon programında elde edilen plan grafikleri üzerinden (**Resim 9**), ibadet alanı, merkezi kubbe, mihrap çıkıntısı, kuzey, batı, güney ve doğu yan mekanların ortalama lüks değerleri belirlenmiştir. Ayrıca, mekân içindeki ışığın homojen dağılımını değerlendirmek amacıyla mekânlar arası ve noktasal alınan maksimum-minimum lüks değer farkları hesaplanmıştır. Eşyükselti eğrili grafiklerde, maviden kırmızıya doğru değişen renkler artan lüks değerlerini temsil etmektedir. Plan grafikleri, zeminden 120 cm

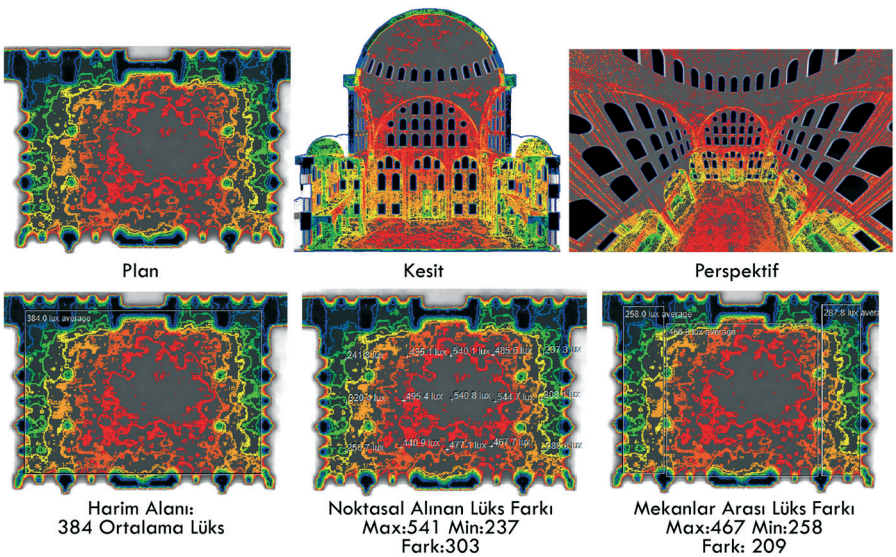
yükseklikteki düzleme düşen ışık miktarını, kesit ve perspektif grafikleri ise yapı yüzeylerine düşen ışık miktarını göstermektedir (Resim 9). Elde edilen tüm sayısal veriler tablolara aktarılmıştır (**Tablo 1-2**). Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nin ışık grafikleri incelendiğinde (**Resim 9**), plan, kesit ve perspektif grafiklerine göre ışığın merkezi kubbenin iç yüzeylerinde ve altında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Grafiklerdeki lüks değerlerine göre yapının en fazla ışık alan bölümünün merkezi kubbe, en az ışık alan bölümünün ise doğudaki yan mekân olduğu anlaşılmaktadır.

Kronolojik olarak yapıların ortalama lüks değerlerini gösteren grafik incelendiğinde (**Resim 10**), belirgin bir artışın olmadığı görülmektedir. Ancak, grafikteki eğilim çizgisine bakıldığında, ortalama lüks değerinde çok az bir artış eğimi olduğu anlaşılmaktadır. Kronolojik olarak Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'ne kadar ortalama lüks değerinin sürekli artırdığı, bu yapıdan sonra ise bir miktar azalarak değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Mimar Sinan camilerinde doğal ışığa etki eden parametrelerin birbirleriyle ilişkilerini belirlemek amacıyla, tüm sayısal değerlerin bir arada olduğu karşılaştırma tabloları oluşturulmuştur (**Tablo 1-2**). Sayısal değerlerin artış ve azalış eğilimlerini görsel olarak vurgulamak için her bir parametre, açık tonlardan koyu tonlara doğru farklı olarak renklendirilmiştir. Bu yöntem, parametreler arasındaki ilişkilerin daha kolay anlaşılmasını sağlamış ve verilerin daha net bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlamıştır. Bu veriler üzerinden, mekân-ışık ilişkisinin değişimi analitik olarak incelenmiştir. **Tablo 1** incelendiğinde, kronolojik olarak tüm parametreler

Resim 8. Yapının alt sıradaki dikdörtgen penceresinin ve kubbedeki kemerli pencerenin içte vitray dışta şebeke olan doğramaları (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

Resim 9. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nin Velux programından elde edilen grafikleri (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

Resim 10. Yapıların ortalama lüks değerlerinin kronolojik olarak değişimi (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

arasında doğru orantılı bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca, tablonun en alt satırında sayısal değerlerin ortalaması hesaplanmıştır.

Yapıların ortalama lüks değerlerinin iç mekân aydınlatması açısından yeterliliğini değerlendirmek amacıyla Uluslararası Aydınlatma Komisyonu (CIE) tarafından dini yapılar için önerilen aydınlık düzeyleri incelenmiştir. Bu önerilere göre, genel ibadet alanı için 100 lüks, okuma gerektiren sandalye, mihrap ve minber gibi alanlar için ise 300 lüks aydınlık düzeyi gerekli görülmektedir (Erdem ve Enarun, 2011). Tablo 1'deki veriler

Tablo 1. Kronolojik olarak sıralanan camilerin doğal ışık analizi tablosu (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

İstanbul ve Edirne'deki Merkezi Kubbeli Mimar Sinan Camilerinde Doğal Işığa Etki Eden Parametreler

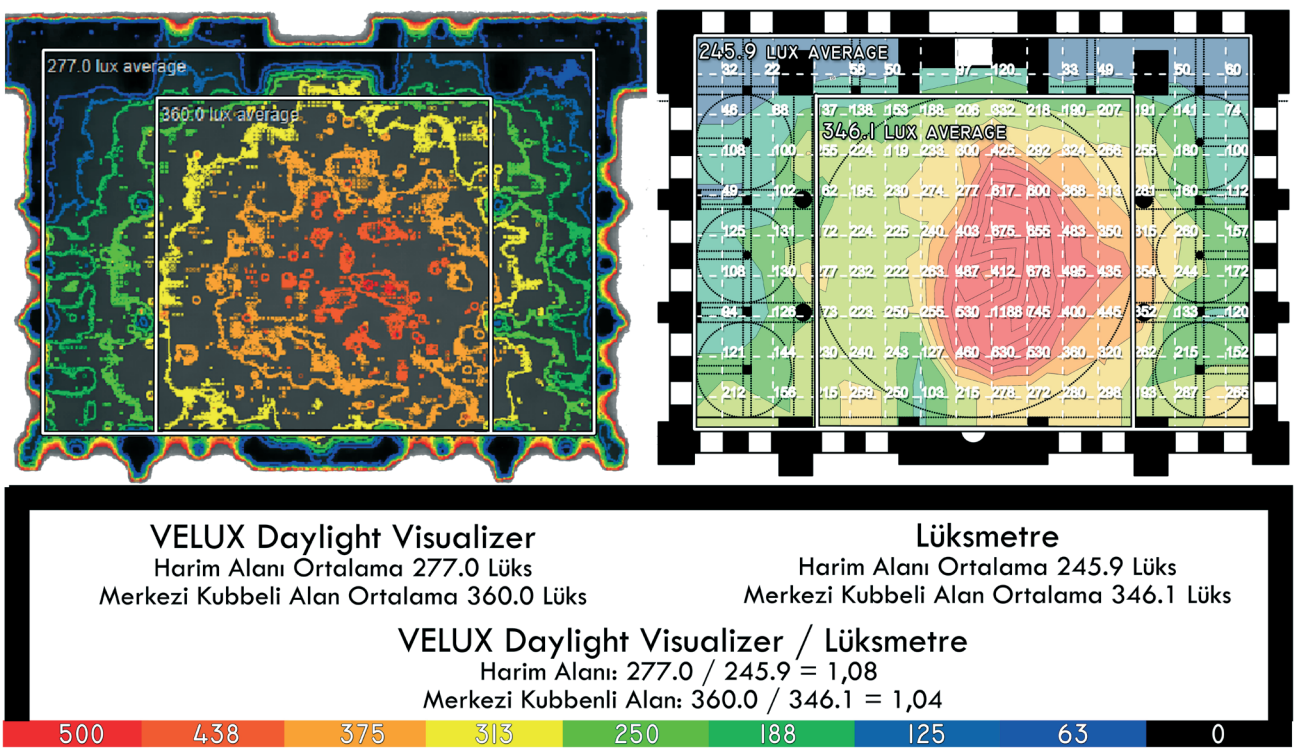
Katalog No	YAPININ ADI	İnşa Tarihi	Tüm Cephenin Saydamlık Oranı (%)	Cepheler Arası Saydamlık Oranı Farkı	Toplam Pencere Sayısı	Kubbeyi Taşıyan Ayakların Sayısı	Yan Mekanların Sayısı	Mihrap Çıkıntısı	Harimin Mekânsal Boyutları ve Oranları													Ortalama Lüks Değerleri								
									Harimin Eni (m)	Harimin Boyu (m)	Merkezi Kubbenin Çapı (m)	Merkezi Kubbenin Yüksekliği (m)	Harimin Taban Alanı (m2)	Duvar Kalınlıkları (cm)	Üst Kat Mahfil Alanının Harim Alanına Oranı (%)	Merkezi Kubbeli Alanının Harim Alanına Oranı (%)	Mihrap Çıkıntısı Alanının Harim Alanına Oranı (%)	Harimin En / Boy Oranı	Harimin Yükseklik / Genişlik oranı	Merkezi Kubbenin Yükseklik / Genişlik oranı	Harimin Tamamının	Merkezi Kubbenin	Mihrap Çıkıntısının	Girişteki Sahının	Batıdaki Yan Sahının	Mihrap Yönündeki Sahının	Doğudaki Yan Sahının	Homojenlik (Mekanlar Arası Max-Min Ortalama Lüks	Homojenlik (Noktasal Alınan Max-Min Lüks Değer Farkı)
1	Üsküdar Mihrimah Sultan Camii	1540-8	7,9	1,4	94	4	3		24,7	19,7	11,0	23,7	454	140,0	13	29	.	1,3	1,0	2,2	213	220			235	251	217	38	205
2	Şehzade Camii	1543-8	9,9	1,9	220	4	4		40,5	40,5	18,7	36.5	1460	160-200	16	25	.	1,0	1,0	1,9	233	315		199	216	254	194	121	228
3	Sinan Paşa Cami	1553-6	10,8	6,1	60	6	2		28,3	13,3	10,9	17,4	361	130-200	3	30	.	2,1	0,6	1,6	241	251			262		234	17	117
4	Süleymaniye Camii	1550-7	10,3	7,7	242	4	4		57,3	58,5	26,1	48,2	3089	210-300	12	23	.	1,0	0,8	1,8	180	237		167	167	230	140	97	202
5	Kara Ahmet Paşa Cami	1554-8	10,4	4,3	80	6	2		24,2	15,8	11,7	20,1	355	120,0	27	33	.	1,5	0,8	1,7	245	273			235		207	66	170
6	Molla Çelebi Camii	1561-2	8,5	1,7	52	6	0	1	16,9	19,1	11,8	17,0	263	110-120	15	46	11	0,9	0,9	1,4	248	268	271					23	204
7	Rüstem Paşa Camii	1562-4	14,5	1,3	81	8	2		24,2	17,9	14,7	22,1	403	120-130	40	46	.	1,4	0,9	1,5	317	387			239		225	173	395
8	Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii	1562-5	17,4	1,9	204	4	2		34,3	23,9	20,0	32,8	810	140-150	28	49	.	1,4	1,0	1,6	384	467			258		288	209	303
9	Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii	1572	12,1	2	110	6	0		19,1	15,7	13,7	22,8	281	100-120	42	57	.	1,2	1,2	1,7	321	345			308		335	37	362
10	Edirne, Selimiye Camii	1568- 74	9,4	1,3	356	8	0	1	45,5	47,2	31,5	42,3	1873	140-220	29	47	7	0,9	0,9	1,3	193	211	226					34	163
11	Zal Mahmut Paşa Camii	1577	14,6	9,5	156	4	3		23,1	19,1	12,5	20,2	423	80-160	62	38	.	1,2	0,9	1,6	294	367		186	308		269	181	261
12	Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii	1577-8	15,7	5,2	144	8	3	1	20,8	21,2	12,4	15,7	355	80-110	19	35	6	1,0	0,7	1,3	352	387	418	171	415		348	247	543
13	Kılıç Ali Paşa Camii	1580	15,4	10,6	225	4	4	1	23,1	33,1	12,0	24,5	688	110-120	58	21	3	0,7	0,7	2,0	261	294	453	96	325	342	251	357	371
14	Eski Valide Camii	1570- 83	11,3	3,8	110	6	2	1	31,6	17,2	12,1	19,2	463	110-150	28	27	6	1,8	0,6	1,6	282	393	450		211		195	255	394
15	Nişancı Mehmet Paşa Camii	1584-8	10,6	5,3	118	8	2	1	23	20	14	22,2	292	110-130	36	54	8	1	1,0	1,6	330	351	373	157	427		328	99	233
	Ortalama / Toplam:		11,9	4,3	150	5,7	2,2	0,4	29,1	25,5	15,6	24,9	771,4	130,0	28,5	37,3	6,8	1,2	0,9	1,7	273	318	365	163	277	269	249	130	277

değerlendirildiğinde, Mimar Sinan'ın inşa ettiği tüm camilerin genel ibadet alanları için gerekli olan 100 lüks düzeyini aştığı belirlenmiştir. Ayrıca, Rüstem Paşa, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Nişancı Mehmet Paşa, Kadırga ve Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camileri, okuma gerektiren alanlar için önerilen 300 lüks düzeyini de sağlamaktadır. Bu bulgulara dayanarak, Mimar Sinan'ın merkezi kubbeli camilerinin çoğunlukla genel ibadet için gereken doğal aydınlatmayı yeterli düzeyde sağladığı, bazı camilerde ise okuma alanları için gerekli olan aydınlık düzeyine ulaştığı görülmektedir.

Simülasyon ve Lüksmetre ile Ölçülen Işık Değerlerinin Karşılaştırılması

Çalışmada, simülasyon programında elde edilen lüks değerleri ile yerinde yapılan ışık ölçümleri karşılaştırılarak, iki yöntem arasındaki tutarlılıklar değerlendirilmiştir. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, yüksek bir konumda yer alması ve çevresinde ışığı engelleyebilecek unsurların bulunmaması nedeniyle, yerinde ışık ölçümü için en uygun yapı olarak belirlenmiştir. 14 Ağustos 2022 tarihi saat 15:00'te lüksmetre cihazı ile yapının ışık ölçümü gerçekleştirilmiştir. İki yöntemin benzer koşullarda karşılaştırılabilmesi için, ölçüm yapılan günün ışık koşullarına uygun olarak doğal ışık simülasyonu yapılmıştır. Bu kapsamda, kapalı olan pencereler modelde de kapatılmış ve simülasyon programının kısıtlılığından dolayı 14 Ağustos yerine en yakın tarih olan 21 Ağustos günü saat 15:00 seçilmiştir. Simülasyon programının renk skalasına uygun olarak, lüksmetre ile elde edilen sayısal değerler eşyükselti eğrili grafiğe dönüştürülmüştür.

Elde edilen iki grafik karşılaştırıldığında (**Resim 11**), ışığın mekân içerisindeki dağılımında yüksek oranda benzerlikler gözlemlenmiştir. Her iki grafikte de ışık miktarının, yapının merkezinden yanlara doğru kademeli olarak azaldığı görülmektedir. Bu durum, simülasyon ve yerinde ölçüm yöntemleri arasındaki tutarlılığı göstermektedir. Ayrıca

Resim 11. Simülasyon ve lüksmetreyle elde edilen lüks değerlerinin karşılaştırılması (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

simülasyon programının sapma payını hesaplamak amacıyla Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nin merkezi kubbe ve harim alanının simülasyon ve lüksmetre ile ölçülen lüks değerleri karşılaştırılmıştır. İki yöntemden elde edilen lüks değerlerinin oranının 1,04 ve 1,08 çıkması, simülasyon programının gerçek değerlere oldukça yakın sonuçlar verdiğini göstermektedir (**Resim 11**).

Yapıların Doğal Işık Grafiklerinin Değerlendirmesi

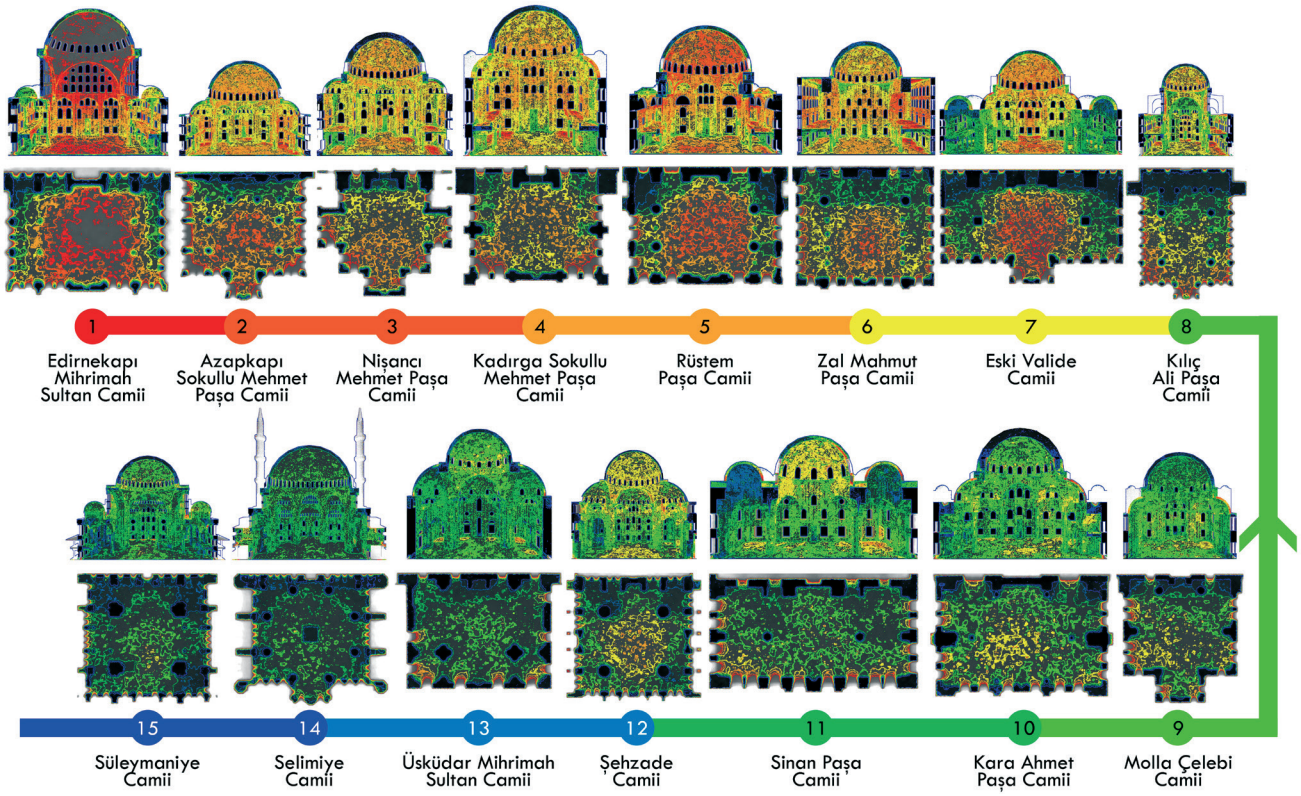
VELUX Daylight Visualizer 3.1 simülasyon programında, 21 Mart günü saat 12:00'de pencerelerin geçirgenlik yüzdesi %40 girilmiş olarak yapıların plan ve kesitteki ışığın dağılımını gösteren grafikler elde edilmiştir. Doğal ışık grafikleri, maviden kırmızıya doğru değişen renkte ve artan lüks değerinde eşyükselti eğrili olarak ifade edilmektedir. Yapıların plan ve kesit grafikleri incelendiğinde (**Resim 12**), ışığın bazı yapılarda merkezi kubbede ve/veya mihrap önünde yoğunlaştığı, bazı yapılarda ise harim alanının tamamına eşit ya da eşite yakın dağıldığı gözlemlenmiştir.

Plan grafiklerine göre, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa, Zal Mahmut Paşa, Rüstem Paşa, Şehzade, Molla Çelebi, Eski Valide ve Kara Ahmet Paşa Camilerinde ışık merkezi mekânda yoğunlaşarak merkezi kubbeyi vurgulamakta ve öne çıkarmaktadır. Kılıç Ali Paşa Camii'nde mihrap çıkıntısında en yüksek ışık değerinin elde edilmesi, Mimar Sinan'ın mihrap yönünü özellikle vurgulamak istemiş olabileceğini düşündürmektedir. Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa, Nişancı Mehmet Paşa ve Süleymaniye Camilerinde ise ışığın merkezi kubbe ve mihrap önünde yoğunlaşması, bu iki unsura birlikte dikkat çekmek istemiş olabileceğini göstermektedir. Üsküdar Mihrimah Sultan, Sinan Paşa ve Edirne Selimiye Camilerinde harim alanının tamamında eşit ya da eşite yakın ışık dağılımı görülmektedir. Bu yapılarda Mimar Sinan, merkezi mekânın bütünlüğünü homojen ışık dağılımıyla vurgulamak istemiş olabilir. Özellikle Selimiye Camii'nde, merkezi mekân gelişiminin zirve noktaya ulaşmasıyla birlikte tek ve toplu mekân oluşturma anlayışını, eşit dağılan ışıkla desteklemiş ve mekânın her köşesinde aynı aydınlatma seviyesine ulaşmayı amaçlamış olabilir. Bu durum, Mimar Sinan'ın mekânı ışıkla şekillendirme konusundaki ustalığını gözler önüne sermektedir.

Kesit grafiklerine bakıldığında, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa, Nişancı Mehmet Paşa, Rüstem Paşa, Şehzade, Kılıç Ali Paşa, Eski Valide ve Sinan Paşa Camilerinde merkezi kubbe yüzeylerinin beden duvarlarına göre daha aydınlık olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Mimar Sinan'ın merkezi kubbeyi vurgulamak ve mekânın odak noktası haline getirmek amacıyla ışığı bilinçli bir şekilde kullandığını düşündürmektedir. Zal Mahmut Paşa Camii'nde yan duvarların kubbe yüzeylerine göre daha fazla ışık aldığı görülmektedir., Kadırga Sokullu Mehmet Paşa, Molla Çelebi, Selimiye, Kara Ahmet Paşa, Üsküdar Mihrimah Sultan ve Süleymaniye Camilerinde tüm yüzeylerde eşit veya eşite yakın bir ışık dağılımı görülmektedir. Yüzeylerin homojen olarak aydınlanması, mekânın bütüncül algılanmasını desteklediği düşünülebilir.

Ortalama Lüks Değerine Göre Camilerin Doğal Işık Analizi

Mimar Sinan camilerinde doğal ışık miktarını hangi parametrelerin etkilediğini belirlemek amacıyla, Tablo 1'deki sayısal veriler ortalama lüks değerine göre en yüksekten en aza doğru sıralanarak Tablo 2 oluşturulmuştur. Tablo incelendiğinde, ortalama lüks değeri ile diğer parametreler arasında doğru orantılı bir ilişki tespit edilememiştir. Saydamlık oranının artmasının iç mekâna giren ışık miktarını doğru

Resim 12. Yapıların aydınlık değerine göre sıralanan eşyükselti eğrili doğal ışık grafikleri (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

orantılı olarak artıracağı düşünülmektedir. Yapıların ortalama lüks değeri ile saydamlık oranı arasındaki ilişki incelendiğinde, doğru orantılı olmasa da her iki etkenin de genel olarak beraber artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Tablo 2 incelendiğinde saydamlık oranı en yüksek olan Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nin en yüksek ışık seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Buna karşın, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin en düşük saydamlık oranına sahip olmasına rağmen en düşük lüks seviyesine sahip olmadığı görülmektedir. Bu durum, iç mekândaki doğal ışık miktarının sadece saydamlık oranına bağlı olmadığını, başka parametrelerle birlikte değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Merkezi kubbeyi taşıyan ayak sayıları açısından tablo incelendiğinde, Selimiye Camii dışındaki sekiz destekli camilerin genellikle altı ve dört desteklilere göre daha yüksek sıralarda yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, sekiz destekli camilerin ışık dağılımı açısından daha avantajlı olduğunu düşündürmektedir. Mekânsal boyutlar ve oranlar ile ışık değerleri arasındaki ilişki incelendiğinde, ibadet alanının eni, boyu, taban alanı, merkezi kubbenin çapı, yüksekliği ve duvar kalınlıklarının artmasıyla ortalama lüks seviyesinin genellikle azaldığı görülmektedir. Özellikle büyük boyutlara sahip olan Selimiye ve Süleymaniye Camilerinin en düşük aydınlık seviyesine sahip olması, bu durumu desteklemektedir.

Yapılarda doğal ışığın homojen dağılımını belirlemek için mekanlar arası ve noktasal alınan maksimum-minimum lüks değer farkları hesaplanmıştır. Buna göre bu değer farkının fazla olduğu yapılarda ışığın daha az homojen dağılım gösterdiği düşünülmektedir. Bu değerler üzerinden Tablo 2 incelendiğinde yapıların ortalama lüks değerinin artmasıyla homojen ışık dağılımının azaldığı görülmektedir. Tablodaki lüks değer farklarına göre yapılan analizde, en homojen ışığa sahip yapıların

Harimin Ortalama Lüks Değerine Göre	İstanbul ve Edirne'deki Merkezi Kubbeli Mimar Sinan Camilerinde Doğal Işığa Etki Eden Parametreler																																		
	Katalog No	YAPININ ADI	İnşa Tarihi	Tüm Cephelerin Saydamlık Oranı (%)	Cepheler Arası Saydamlık Oranı Farkı	Toplam Pencere Sayısı	Kubbeyi Taşıyan Ayakların Sayısı	Yan Mekanların Sayısı	Mihrap Çıkıntısı	Harimin Mekânsal Boyutları ve Oranları													Ortalama Lüks Değerleri											
										Harimin Eni (m)	Harimin Boyu (m)	Merkezi Kubbenin Çapı (m)	Merkezi Kubbenin Yüksekliği (m)	Harimin Taban Alanı (m2)	Duvar Kalınlıkları (cm)	Üst Kat Mahfil Alanının Harim Alanına Oranı (%)	Merkezi Kubbeli Alanının Harim Alanına Oranı (%)	Mihrap Çıkıntısı Alanının Harim Alanına Oranı (%)	Harimin En / Boy Oranı	Harimin Yükseklik / Genişlik oranı	Merkezi Kubbenin Yükseklik Genişlik oranı	Harimin Tamamının	Merkezi Kubbenin	Mihrap Çıkıntısının	Girişteki Sahının	Batıdaki Yan Sahının	Mihrap Yönündeki Sahının	Doğudaki Yan Sahının	Homojenlik (Mekanlar Arası Lüks Değeri Farkı)	Homojenlik (Noktasal Lüks Değer Farkı)
	8	Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii	1562-5	17,4	1,9	204	4	2		34,3	23,9	20,0	32,8	810	140-150	28	49	.	1,4	1,0	1,6	**384**	467			258		288	209	303
	12	Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii	1577-8	15,7	5,2	144	8	3	1	20,8	21,2	12,4	15,7	355	80-110	19	35	6	1,0	0,7	1,3	**352**	387	418	171	415		348	247	543
	15	Nişancı Mehmet Paşa Camii	1584-8	10,6	5,3	118	8	2	1	23	20	14	22,2	292	110-130	36	54	8	1	1,0	1,6	**330**	351	373	157	427		328	99	233
	9	Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii	1572	12,1	2	110	6	0		19,1	15,7	13,7	22,8	281	100-120	42	57	.	1,2	1,2	1,7	**321**	345			308		335	37	362
	7	Rüstem Paşa Camii	1562-4	14,5	1,3	81	8	2		24,2	17,9	14,7	22,1	403	120-130	40	46	.	1,4	0,9	1,5	**317**	387			239		225	173	395
	11	Zal Mahmut Paşa Camii	1577	14,6	9,5	156	4	3		23,1	19,1	12,5	20,2	423	80-160	62	38	.	1,2	0,9	1,6	**294**	367		186	308		269	181	261
	14	Eski Valide Camii	1570- 83	11,3	3,8	110	6	2	1	31,6	17,2	12,1	19,2	463	110-150	28	27	6	1,8	0,6	1,6	**282**	393	450		211		195	255	394
	13	Kılıç Ali Paşa Camii	1580	15,4	10,6	225	4	4	1	23,1	33,1	12,0	24,5	688	110-120	58	21	3	0,7	0,7	2,0	**261**	294	453	96	325	342	251	357	371
	6	Molla Çelebi Camii	1561-2	8,5	1,7	52	6	0	1	16,9	19,1	11,8	17,0	263	110-120	15	46	11	0,9	0,9	1,4	**248**	268	271					23	204
	5	Kara Ahmet Paşa Camii	1554-8	10,4	4,3	80	6	2		24,2	15,8	11,7	20,1	355	120,0	27	33	.	1,5	0,8	1,7	**245**	273			235		207	66	170
	3	Sinan Paşa Camii	1553-6	10,8	6,1	60	6	2		28,3	13,3	10,9	17,4	361	130-200	3	30	.	2,1	0,6	1,6	**241**	251			262		234	17	117
	2	Şehzade Camii	1543-8	9,9	1,9	220	4	4		40,5	40,5	18,7	36.5	1460	160-200	16	25	.	1,0	1,0	1,9	**233**	315		199	216	254	194	121	228
	1	Üsküdar Mihrimah Sultan Camii	1540-8	7,9	1,4	94	4	3		24,7	19,7	11,0	23,7	454	140,0	13	29	.	1,3	1,0	2,2	**213**	220			235	251	217	38	205
	10	Edirne, Selimiye Camii	1568- 74	9,4	1,3	356	8	0	1	45,5	47,2	31,5	42,3	1873	140-220	29	47	7	0,9	0,9	1,3	**193**	211	226					34	163
	4	Süleymaniye Camii	1550-7	10,3	7,7	242	4	4		57,3	58,5	26,1	48,2	3089	210-300	12	23	.	1,0	0,8	1,8	**180**	237		167	167	230	140	97	202

Tablo 2. Ortalama lüks değerine göre sıralanan camilerin doğal ışık analizi tablosu (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

Sinan Paşa ve Selimiye Camileri olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, Edirnekapı Mihrimah Sultan ve Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camileri en yüksek ortalama lüks değerine sahip olmalarına rağmen en az homojen ışığa sahip yapılar arasında yer almaktadır. Özellikle en düşük aydınlık değeri, saydamlık oranı ve cepheler arası en az saydamlık oranına sahip yapılardan biri olan Selimiye Camii, aynı zamanda en homojen yapılardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Mimar Sinan'ın Selimiye Camii'nde merkezi mekân anlayışını zirveye ulaştırırken, en aydınlık ve saydam yapıyı inşa etmekten ziyade, cephelerdeki açıklıkları dengeli tutarak mekânda en düzgün, eşit ve homojen ışık dağılımını sağlamayı amaçladığı düşünülmektedir.

Tablo 2'deki sayısal verilere dayanarak bazı kesin yargılara varmak mümkündür. Her bir parametreye göre en yüksek veya en düşük değerlere sahip olan camiler, **Tablo 3**'te listelenmiştir. Birden fazla parametrenin analiz edildiği yargılar ise şu şekildedir:

- Parametreler arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmamaktadır.
- Mihrap çıkıntısına sahip camilerde bu alan, harim ve merkezi kubbeli alana göre daha aydınlıktır.
- Saydamlık oranı ve ortalama lüks değeri en yüksek yapılardan biri olan Edirnekapı Mihrimah Sultan ve Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camileri en az homojen ışığa sahip yapılardan biridir.
- Cepheler arası saydamlık oranı farkı ve mekân sayısı en fazla olan Kılıç Ali Paşa Camii, en az homojen ışığa sahip yapılardan biridir.

Doğal Işığa Etki Eden Parametreler	En Yüksek / Fazla Olan Yapı	En Düşük / Az Olan Yapı
Saydamlık oranı	Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii	Üsküdar Mihrimah Sultan Camii
Cepheler arası saydamlık oranı değişimi	Kılıç Ali Paşa Camii	Selimiye Camii ve Rüstem Paşa Camii
Pencere sayısı	Selimiye Camii	Molla Çelebi Camii
Taban alanı	Süleymaniye Camii	Molla Çelebi Camii
Merkezi kubbe çapı	Selimiye Camii	Sinan Paşa Camii
Merkezi kubbenin yüksekliği	Süleymaniye Camii	Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii
Ortalama lüks değeri	Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii	Süleymaniye Camii
Merkezi kubbenin lüks değeri	Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii	Selimiye Camii
Homojen ışık dağılımı	Sinan Paşa Camii	Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii ve Kılıç Ali Paşa Camii

Tablo 3. Parametrelere göre en yüksek veya en düşük değerlere sahip olan camiler (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

- Saydamlık oranı, cepheler arası saydamlık oranı farkı ve ortalama lüks değeri en düşük yapılardan biri olan Selimiye Camii en homojen ışığa sahip yapılardan biridir.
- Şehzade, Süleymaniye ve Selimiye Camilerinde sırasıyla ortalama lüks değeri ve saydamlık oranı artmamış, buna karşın pencere sayısı ve homojen ışığa sahip olma durumu artmıştır.

Çalışmada, **Tablo 2**'de yer alan sayısal verilere dayanarak, doğal ışığa etki eden parametreler arasındaki ilişkiler hakkında bazı genellemeler yapılmıştır. Bu parametrelerin artış ve azalış eğilimlerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla **Tablo 4** oluşturulmuştur. Tablo incelendiğinde, bazı parametrelerin birbirleriyle paralel bir artış eğilimi gösterdiği, bazılarındaysa bir parametrenin artarken diğerlerinin azaldığı gözlemlenmiştir.

Analitik Sonuçların Literatürde Yer Alan Araştırmalar ile Karşılaştırılması

Mimar Sinan camilerinin mekân-ışık ilişkisi üzerine çeşitli araştırmacılar nicel ve nitel değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu konuda yapılan gözleme dayalı değerlendirmelerin çoğu araştırmacıların camileri ziyaret ettikleri algı ve deneyimlere dayanmaktadır. Çalışmanın analitik sonuçları, bu görüşlerin bazılarını desteklerken bazılarının ise tutarlı

↑	İnşa Tarihi	Saydamlık oranı ↑ Merkezi kubbeyi taşıyan ayak sayısı ↑ Üst kat mahfil alanının harim alanına oranı ↑ Ortalama lüks değeri ↑ Mihrap çıkıntısı alanın harim alanına oranı ↓ Homojen ışık dağılımı ↓
↓	Cepheler arası saydamlık oranı farkı	Merkezi kubbeyi taşıyan ayak sayısı ↑ Yan mekân sayı ↑
↑	Ortalama lüks değeri	Saydamlık oranı ↑ Merkezi kubbeyi taşıyan ayak sayısı ↑ Mekansal Boyutlar ↓
↑	Homojen ışık dağılımı	Saydamlık oranı ↓ Yan mekân sayısı ↓ Üst kat mahfil alanının harim alanına oranı ↓ Mihrap çıkıntısı alanın harim alanına oranı ↑

Tablo 4. Parametrelerin birbirleriyle olan artış ve azalış eğilimleri (Görsel yazarlar tarafından üretilmiştir)

olmadığını ortaya koymaktadır. Kuban (1997, 102), Rüstem Paşa Camii'nin merkezi mekânının daha aydınlık, yan mekânların ise daha loş olduğunu belirtmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, yapının merkezi kubbeli alanının, yan sahınlara göre belirgin şekilde daha yüksek lüks değerine sahip olduğu görülmektedir. Egli (2009, 158), Rüstem Paşa Camii'nde zeminden kubbeye doğru karanlıktan aydınlığa geçiş olduğunu ifade etmiştir. Resim 12'deki kesit grafiğine göre, merkezi kubbenin iç yüzeylerinin zeminden daha yüksek lüks değerine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Kuban (1997, 139), Selimiye Camii'ndeki mihrap çıkıntısının ve yarım kubbedeki pencerelerin, bu alanları daha aydınlık hale getirdiğini belirtmiştir. Tablo 2'ya göre, mihrap çıkıntısının diğer alanlara göre en yüksek lüks değerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zal Mahmud Paşa Camii'nde, Günay (2019, 100) merkezi kubbeli mekânın, Bolak (1967, 11) ise yan mekanların daha aydınlık olduğunu belirtmiştir. Tablo 1'ya göre caminin merkezi kubbeli alanı yan mekanlara göre daha fazla ortalama lüks değerine sahip olduğu görülmektedir. Goodwin (1993) ve Necipoğlu (2013, 416), Mimar Sinan'ın en aydınlık camisinin Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii olduğunu belirtmiştir. Tablo 2'ya göre, bu caminin en yüksek ortalama lüks değerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Kuban, Egli, Günay, Goodwin ve Necipoğlu'nun görüşlerinin çalışmanın objektif ve analitik sonuçlarıyla uyumlu olduğu, Bolak'ın görüşünün ise uyumsuz olduğu anlaşılmıştır.

Mimar Sinan camilerini, yerinde ölçüm veya simülasyon programı ile doğal ışık analizini yapan sınırlı sayıda yayın bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Bolak'ın (1967, 16) çalışmasında, 1966 yılında gerçekleştirdiği düzenli olmayan aralıklarda, farklı ay, gün ve saatlerde yapılan yerinde ışık ölçümü sonuçlarına göre Şehzade, Süleymaniye ve Selimiye Camilerinde mimari gelişimin beraberinde aydınlatmanın da geliştiği ifade edilmiştir. Oktaç (1992) ve Doğan (2013) ise bu çalışmayı referans alarak benzer bir yorumda bulunmuştur. Bu ifadelere göre, yapılardaki doğal aydınlatma unsurlarının kronolojik olarak arttığı anlaşılmaktadır. Bu görüşün analiz edilmesi için Tablo 1 incelendiğinde araştırmacıların belirttiği sıralamanın ortalama lüks değeri, saydamlık oranı ve cepheler arası saydamlık oranı farkı ile uyuşmadığı görülmektedir. Toplam pencere sayısı ve homojen ışık dağılımı açısından bu üç yapıya bakıldığında belirtilen sıralamanın çalışmanın analitik sonuçlarıyla uyuştuğu anlaşılmaktadır. Bu farklılığın temel sebebi, Bolak'ın çalışmasında yapıların eş koşullar altında ölçülmemesinden dolayı analitik bir karşılaştırmanın yapılamamasıdır.

Barut (2016), 3ds Max programında gerçekleştirmiş olduğu simülasyona göre 21 Mart günü saat 12:00'de Selimiye Camii'nin mihrap bölümündeki alanların yeterli gün ışığı alamadığı, harim, kadınlar mahfili ve son cemaat yeri alanının öngörülen değerlerin üzerinde olduğunu belirtmiştir. Buna karşın Tablo 1'deki lüks değerlerine ve Resim 12'deki doğal ışık grafiklerine göre mihrap bölümünün harime göre daha aydınlık olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde plan grafiğine göre son cemaat yerinin aydınlık değerinin 500 lüksten fazla olduğu görülmektedir. Tuncer'in (2023) çalışmasında, yapı içine giren gün ışığı miktarı yüzdesel olarak hesaplanmıştır. Çalışmada yer alan plan grafikleri, yapı içine giren gün ışığının yüzdesel dağılımını ve ısı haritasını göstermektedir. Bununla birlikte, birimlerin ve analiz yöntemlerinin farklılığı nedeniyle Tuncer'in çalışmasında hesaplanan yüzdesel oranlar ile bu çalışmada elde edilen lüks değerleri karşılaştırılamamıştır.

SONUÇ

Çalışmada, Mimar Sinan'ın İstanbul ve Edirne'de inşa ettiği merkezi kubbeli on beş camisi, mekân ve ışık ilişkisi açısından kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Araştırma sürecinde, bu yapıların doğal ışığa etki eden parametreleri grafikler ve tablolar üzerinden değerlendirilmiştir (**Resim 3-12**) (**Tablo 1-4**). Çalışma sonuçlarına göre, parametreler arasında doğru orantılı bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak bazı parametrelerin birbiriyle olan artış ve azalış eğilimleri hakkında genellemeler yapılmış ve bazı camilere yönelik kesin yargılara varılmıştır. Genel olarak Tablo 4'de görüldüğü gibi bazı parametrelerde paralel değişimler gözlemlenirken, bazılarında biri artarken bir diğerinin azaldığı görülmüştür. Bununla birlikte, her bir yapının kendine özgü özellikleri değerlendirildiğinde, bu genellemeye uymayan örneklerin var olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, en yüksek saydamlık oranına sahip olan Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, en yüksek ışık seviyesine sahipken, en düşük saydamlık oranına sahip olan Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, en düşük lüks seviyesine sahip değildir. Bundan dolayı parametreler arasında doğru orantılı bir ilişki kurulamazken, birden fazla parametrenin birlikte değerlendirilmesiyle bazı genellemeler yapılabilmiştir (**Tablo 4**).

Çalışma sonucunda bazı yargılara kesinlik getirilmiştir. Tablo 3'de parametrelerin ayrı ayrı olarak en yüksek ve düşük değere sahip camileri görülmektedir. Parametreler bir arada değerlendirildiğinde bazı yapılarda değişkenlik görüldüğü belirlenmiştir. Buna göre mihrap çıkıntısının ortalama lüks değerinin diğer mekanlara göre daha yüksek olduğu, saydamlık oranı ve ortalama lüks değeri en yüksek olan camiler ile cepheler arası saydamlık oranı farkı ve mekân sayısı en fazla olan camilerin en az homojen ışığa sahip yapılar olduğu tespit edilmiştir. Simülasyon ve yerinde ölçüm yöntemleri karşılaştırıldığında (**Resim 11**), her iki yöntemin ışığın mekân içerisindeki dağılımında yüksek düzeyde benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Özellikle, simülasyon programının lüks değerleri açısından gerçek ölçümlerle büyük oranda örtüşen sonuçlar ürettiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, incelenen tüm yapıların Uluslararası Aydınlatma Komisyonu (CIE) tarafından belirlenen genel ibadet alanları için gereken aydınlatma seviyesini yeterli düzeyde sağladığı anlaşılmaktadır. Bazı camilerde ise okuma alanları için gerekli olan 300 lüks düzeyine ulaşıldığı tespit edilmiştir. Daha sonra Mimar Sinan camilerinde mekân-ışık ilişkisine dair yapılan gözleme dayalı ve analitik değerlendirmeler, çalışmanın bulgularıyla karşılaştırılmıştır. Buna göre bazı değerlendirmelerin çalışmanın sonuçlarıyla örtüştüğü, bazıların ise örtüşmediği tespit edilmiştir.

Çalışmada, tablo ve grafikler üzerinden Mimar Sinan'ın merkezi kubbeli cami tasarımında belirli unsurları öne çıkarmak istediğine dair bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Buna göre, mekân-ışık ilişkisinde homojenlik, merkezi kubbe ve mihrap yönüne vurgu yapmak istemiş olabileceği, diğer camilere oranla düşük aydınlık değerine sahip olan Şehzade, Süleymaniye ve Selimiye Camilerinin daha fazla homojen ışığa sahip olmaları ile ışığın mekân içerisindeki miktarına değil dağılımına önem vermiş olabileceği düşünülmektedir. Özellikle, Selimiye Camii'nin en az ışık miktarı, düşük saydamlık oranı ve bu oranlar arası en düşük farka sahip olmasına rağmen en homojen ışık dağılımına sahip yapılardan biri olması, Mimar Sinan'ın mekân gelişiminde en yüksek aydınlığı değil, dengeli, düzgün, eşit ve homojen bir mekân-ışık ilişkisini hedeflemiş olabileceğini düşündürmektedir.

Çalışma, merkezi kubbeli Mimar Sinan camilerinin mekân-ışık ilişkisini hem nitelik hem de nicelik boyutlarıyla ele alarak mimarlık tarihi alanında ışık simülasyonu analiz yöntemi kullanımına dair önemli bir katkı sunmuştur. Ayrıca, literatürdeki mevcut görüşlerin geçerliliği değerlendirilmiş ve bu alanda yapılacak olan araştırmalara rehberlik edebilecek nesnel ve analitik bir temel oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

AKÇIL HARMANKAYA, N. Ç. (2018) *Mimar Sinan Camilerinde Sembolizm*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

ATAKÖY, S. (2018) *Camilerde Günışığı Aydınlığı ve Örnek İncelemeler*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

BOLAK, O. (1967) *Camilerin Aydınlatılması Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.

CANTAY, T. (1977) Bir Kuzey Batı Anadolu Gezisinden Notlar, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 7(1), 25-27.

ÇELİK, S. (2009) *Süleymaniye Külliyesi: Malzeme, Teknik ve Süreç*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

ÇORUH, E. (2013) *19.Yüzyıl İstanbul Cami Mimarisinde Işık-Mekân-Cephe İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

DOĞAN, T. (2013) Osmanlı Cami Mimarisi'nde Aydınlatma Düzenleri Açısından Gelişim (14.–17. Yüzyıl), *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 295-320.

EGLI, E. (2009) *Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ERDEM, L., ENARUN, D. (2011) Tarihi Camilerde Geleneksel ve Ledli Aydınlatma Sistemlerinin Simülasyonlarla İncelenmesi, *VI. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu*, İzmir.

ERZEN, J.N. (1986) Stylistic Evolution of Ottoman Mosque Facades in Sinan's Era, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 7(2), 105-126.

ERZEN, J.N. (1996) *Mimar Sinan Estetik Bir Analiz*, Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

FIRAT, K. (2016), *Gök, Kubbe / Boşluk Mimar Sinan*, İstanbul: Kiptaş Yayınevi.

FİTOZ, İ., ERKİN, G. (2007) Space, Light and Beliefs, The Use of Daylighting in Churches and Mosques, *Arkitekt Dergisi*, 74(1), 12–24.

FREELY, J., BURELLI, A.R. (1992) *Sinan: Architect of Süleyman the Magnificent and the Ottoman Golden Age*, London: Thames and Hudson.

GENİM, M.S. (2016) *Mimar Sinan'ın İstanbul'u*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomotiv Kurumu.

GOODWIN, G. (1993) *Sinan: Ottoman Architecture and its Values Today*, London: Saqi Books.

GOODWIN, G. (1996) Sinan, Light and Form, *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, 24-27 Ekim 1988, Ankara, 217-221.

GÜNAY, R. (2019) *Mimar Sinan Neden Bir Tasarım Dehasıdır*? İstanbul: YEM Yayınları.

GÜNDÜZ, F. (2009) Sinan Paşa Külliyesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37(1), 232-234.

KUBAN, D. (1988) Sinan'ın Dünya Mimarisindeki Yeri, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*. İstanbul: Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü.

KUBAN, D. (1997) *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KURAN, A. (1986) *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

KURAN, A. (1987) Türk Camiinde Merkezi Plan Kavramı ve Mimar Sinan, I. *Kayseri, Kültür ve Sanat Konuşmaları ve Tebliğleri*, 7-13 Nisan 1989, Kayseri, 60-61.

MUMCUOĞLU TÜRKER, S. S. (2024) *İstanbul ve Edirne'deki Merkezi Kubbeli Mimar Sinan Camilerinin Mekân-Işık Analizi,* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

MUMCUOĞLU TÜRKER, S. S. ve KARAMAĞARALI, C. N. (2024) Examining the Contribution of Transparency Ratios to the Central Space in Mimar Sinan Mosques in Istanbul and Edirne, *Gazi University Journal of Science Part B: Art Humanities Design and Planning*, 12(1), 127-143.

MÜLAYİM, S. (1999) Osmanlı Mimarisinden Bir Kesit, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10(1), 115-124.

NECİPOĞLU, G. (2013) *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,

OKTAÇ, A.D. (1992) *Anadolu Türk Mimarisinde Aydınlatma Detayları ve Aydınlatma Araçları*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

ÖGEL, S. (1988) Sinan'ın Mirası, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I,* İstanbul: Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü.

ÖNEY, G. (1989) *Beylikler Devri Sanatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

PAKLACI, B. (2020) Kozmolojik Tasavvurun Sanata Yansıması Olarak Türk Mimarisinde Baldaken Kullanımı ve Kubbe Gelişimi, *Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 37- 52.

RAMAZANOĞLU, G. (1995) *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 44-124.

TANMAN, M.B. (1991) Atik Vâlide Sultan Külliyesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4(1), 68-73.

TEZEL, D. (2007) *Mekân Tasarımında Doğal Işığın Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

TUNCER, S. (2023) *Yapısal ve Maddesiz Öğelerin Mimar Sinan'ın Cami Tasarım Diline Etkileri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

VOGT GÖKNİL, U. (1987), *Mimar Sinan,* İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları.

Received: 28.08.2024; **Final Text:** 08.04.2025

Keywords: Mimar Sinan; mosque; central dome; space; light

EVALUATION OF SPACE AND LIGHT RELATIONSHIP IN CENTRAL DOMED MOSQUES OF ARCHITECT SINAN BY LIGHT MEASUREMENT AND SIMULATION ANALYSIS

In addition to maintaining the architectural understanding of the past in his works, Mimar Sinan reinterpreted and shaped the architectural forms of his period and inspired many buildings built in the following periods. Many innovations brought by Mimar Sinan, especially in mosque design, are still being tried to be understood and analyzed today using modern Technologies. Mimar Sinan reinterpreted both the physical and sembolic value of light in Turkish architecture extending from Central Asia to Anatolia in mosque architecture and created impressive examples. When the studies on the relationship between light and space in Mimar Sinan mosques are examined, it is seen that qualitative studies based on observation are generally focused on and objective studies are included to a limited extent. This study focuses on the analytical determination of the space-light relationship in Mimar Sinan mosques. For an objective evaluation, the research was limited to buildings in close proximity to each other with a similar plan and covering scheme; fourteen mosques in Istanbul with a central domed plan scheme, where Mimar Sinan Sinan exhibited his most important works, and the Selimiye Mosque in Edirne, which is considered to be his pinnacle work, were examined. The study aims to determine the distribution of daylight entering the interior space and the parameters affecting this distribution in the fifteen buildings. Two different methods, in-situ light measurement and simulation analysis, were used in the study. Firstly, digital models of the buildings were created, then these models were transferred to Velux Daylight Visualiser, a natural light simulation program, and the lux values obtained were compared with the values obtained from in-place light measurement. All numerical data obtained were transferred to comparative analysis tables and space-light analysis was carried out in Mimar Sinan mosques using these tables. As a result of the study, it was seen that some of the qualitative researches based on observation about the relationship between light and space in Mimar Sinan mosques corresponded with analytical results, while some did not. In addition, according to the lux values recommended by the Commission Internationale de l´Eclairage (CIE) for religious buildings, it is understood that natural lighting is generally sufficient in these mosques. According to the findings of the research, it is thought that Mimar Sinan aimed to create spaces with a more homogeneous light rather than a quantitative diversity of light in mosque architecture, especially in the Selimiye Mosque, which is considered to be his pinnacle work, he aimed to provide the most balanced, smooth, equal and homogeneous space-light relationship.

MERKEZİ KUBBELİ MİMAR SİNAN CAMİLERİNDE MEKÂN VE IŞIK İLİŞKİSİNİN IŞIK ÖLÇÜMÜ VE SİMÜLASYON ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mimar Sinan, eserlerinde geçmişten gelen mimari anlayışları sürdürmenin yanı sıra, kendi döneminin mimari formlarını yeniden yorumlayarak şekillendirmiş ve sonraki dönemlerde inşa edilen pek çok yapının esin kaynağı olmuştur. Mimar Sinan'ın özellikle cami tasarımında getirdiği birçok yenilik, günümüzde modern teknolojiler kullanılarak hala anlaşılmaya ve analiz edilmeye çalışılmaktadır. Mimar Sinan, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan Türk mimarisinde ışığın hem fizikî hem de sembolik değerini cami mimarisinde yeniden yorumlayarak

etkileyici örnekler ortaya koymuştur. Mimar Sinan camilerinde ışığın mekân ile ilişkisini ele alan araştırmalar incelendiğinde, genellikle gözleme dayalı nitel araştırmalara odaklanıldığı ve nesnel çalışmalara sınırlı ölçüde yer verildiği gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, Mimar Sinan camilerinde mekân-ışık ilişkisinin analitik olarak belirlenmesine odaklanılmıştır. Araştırma, nesnel bir değerlendirme için benzer plan ve örtü şemasına sahip birbirine yakın konumlardaki yapılarla sınırlandırılmış; Mimar Sinan'ın en önemli eserlerini sergilediği merkezi kubbeli plan şemasına sahip İstanbul'daki on dört cami ile zirve eseri olarak kabul edilen Edirne'deki Selimiye Camii incelenmiştir. Çalışmada, ele alınan on beş yapının iç mekâna giren gün ışığının mekândaki dağılımının ve bu dağılımı etkileyen parametrelerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada yerinde ışık ölçümü ve simülasyon analizi olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmıştır. Öncelikle yapıların dijital modelleri oluşturulmuş daha sonra bu modeller, doğal ışık simülasyon programı olan Velux Daylight Visualiser'e aktarılarak elde edilen lüks değerleri yerinde ışık ölçümünden sağlanan değerler ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen tüm sayısal veriler, karşılaştırmalı analiz tablolarına aktarılmış ve bu tablolar kullanılarak Mimar Sinan camilerinde mekân-ışık analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda Mimar Sinan camilerinde ışığın mekân ile ilişkisi hakkındaki gözleme dayalı nitel araştırmaların bir kısmının analitik sonuçlarla karşılık bulduğu, bir kısmının ise karşılık bulmadığı görülmüştür. Ayrıca, Uluslararası Aydınlatma Komisyonu (CIE) tarafından dini yapılar için önerilen lüks değerlerine göre, bu camilerde genel olarak doğal aydınlatmanın yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre Mimar Sinan'ın, cami mimarisinde ışığın sayısal çokluğundan ziyade, daha homojen bir ışığa sahip mekânlar oluşturmayı amaçladığı, özellikle zirve eseri olarak nitelendirilen Selimiye Camii'nde, en dengeli, düzgün, eşit ve homojen bir mekân-ışık ilişkisini sağlama hedefinde olduğu düşünülmektedir.

SADAKAT SAFİYYE MUMCUOĞLU TÜRKER; B.Arch., M.Arch., PhD.
She received her bachelor's degree (2015) from Gazi University Department of Architecture, master's (2019), and PhD. (2024) degrees from Gazi University Department of Architecture. Her main research interests include architectural history, historical mosques, 3D, and simulation programs in architecture. ss.mumcuoglu@yobu.edu.tr

CEMİLE NAKIŞ KARAMAĞARALI; B.A., M.A., PhD.
She received her bachelor's degree (1988) from Hacettepe University, Department of Archaeology and Art History, and her master's (1991) and PhD. (2000) degrees from Hacettepe University, Department of Art History. Her main research interests include the history of art and architecture, pre-Islamic Turkish architecture, and Turkish-Islamic architecture. nakis@gazi.edu.tr

METU JFA 2025/1
(42:1) *181-202*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.7

RECONSTRUCTION IN THE PICTORIAL SPACE: ARCHITECTURAL STRUCTURES AND URBAN DEPICTIONS OF CAIRO IN ORIENTALIST PAINTINGS (1)

Göksu Özden ÖNER*

Received: 24.08.2024; **Final Text:** 17.06.2025

Keywords: Architecture in orientalist paintings; city description; Islamic architecture; Cairo; 19th century visual documentary

1. This article is based on the doctoral dissertation entitled 'Orientalist approaches in painting and architectural reality: Cairo', completed in 2023 in the Turkish-Islamic Arts Programme of the Department of Art History at Mimar Sinan Fine Arts University. Some of the insights presented in this article were previously shared in the context of a presentation titled "Between the Imaginary and the Reality: The Visual Document Quality of Orientalist Painting in Architectural History Studies," delivered at the international symposium 'Rethinking Orientalism: On the 20th Anniversary of Edward W. Said's Death,' held at Yalova University (31 October – 2 November 2023)

* Department of Art History, Faculty of Literature, Hacettepe University, Ankara, TÜRKİYE.

'I never saw such a variety of architecture, of life, of picturesqueness, of brilliant colour, and light and shade.'
(W.M. Thackeray, 1846, 279)

INTRODUCTION: IMAGE AS AN EYEWITNESS TO HISTORY

Images gain value as much as literary texts and verbal witnesses when bearing witness to history. These images not only carry the visible form of the object into the future, but the testimony of created images sheds light on the history of material culture while enabling us to understand the history of mentality (Burke, 2001, 9). Thus, images acquire multiple meanings beyond being mere aesthetic elements. The testimony of an image to history is a product of the gaze that creates it. As John Berger (1972, 8-10) emphasises, the way we perceive objects is shaped by our thoughts and beliefs. So much so that looking is also an act of choice and the way of seeing is hidden in every image. This proposition can also be argued for the image of the East, which was continuously produced throughout the 19th century. In the 19th century, many Eastern cities, particularly Cairo, attracted European painters, travellers, architects, and writers. Their fascination with distant geographies was reflected in their paintings, which soon spread across Europe. Scenes from daily life, and, city and architectural views produced during this process, have reached the present day. In addition to being works of art, the images have been used as visual records/documents in many fields, especially in architectural history research.

The use of 19th-century Orientalist paintings—which, in the broadest sense, depict the East (Thornton, 1994, 4) —as documentary evidence poses challenges, as these resulting images are products of a century in which art was deeply intertwined with contemporary ideology. Regardless of outcome, artistic production cannot be detached from the artist's emotions and worldview. The search for absolute truth in art production

or questioning the artist's intention with cultural or ideological judgements undermines the scientific approach to a certain extent. Descriptions can be real or imaginary, objective or subjective **(2).** However, this distinction necessitates an important inquiry into how they should be evaluated within a historical context. Indeed, the representative power of Orientalist paintings, their message-laden nature, and their continued use as historical visual materials in academic research challenges their classification as mere artworks produced solely for aesthetic purposes. In this regard, with the increasing debates on Orientalism in the 20th century, Orientalist paintings began to be analysed from perspectives beyond their aesthetic value.

In Orientalist-themed paintings, subjects such as women, children, the harem, daily life, and war have been assessed and criticised holistically. The strong ties between the imagined spaces within the pictorial realm and the painter's own imagination have been questioned. Today, it is widely acknowledged that many Orientalist artists maintained close relations with colonial authorities and that the East was subjected to a visual othering process through these paintings **(3).** However, the scope of criticism directed at this artistic tradition, which continues to be followed with great interest, particularly in the Islamic world, remains relatively limited (Rabbat, 2020). Furthermore, these paintings continue to be utilised in various studies as historical documents. One of the primary reasons why these paintings can so easily be used as documents or records is that they employ highly deceptive techniques to create what Roland Barthes (1986, 141-148) terms the effect of the real (*effet de réel*), which constructs an exotic atmosphere that has a high margin for misrepresentation. This phenomenon stems from the ability of the constructed image—its message—to convince the viewer of the reality of an event or space, regardless of its historical accuracy. Consequently, the viewer is drawn into an illusion. Among the key elements generating this 'effect of the real' in these paintings are the depictions of Islamic architecture, which constitute the main focus of this study.

Architectural imagery has often played a central role in Orientalist-themed paintings, sometimes serving as the principal subject of a composition, and at other times functioning as a complement to an overarching exotic theme. However, the fact that the paintings possess a highly constructed composition with a strong effect of reality gives rise to a paradox, with the visibility of architectural elements within the pictorial space in an identifiable manner. This leads to the assumption that these depictions faithfully represent historical reality. As a result, architectural and art history research continues to accept these constructed architectural images as visual records, interpreting them as reflections of historical structures and a kind of mirror into the past. Yet, from a scholarly perspective, regarding such works as absolute historical sources is highly controversial. Therefore, this debate necessitates questioning the role of images in the production of historical knowledge. Is an image merely a reflection of the external world, or does it construct a new reality as a visual representation in its own right? Questioning the epistemological status of visual representation is a critical step not only in assessing the relationship between artwork and its documentary accuracy, but also in evaluating the kind of knowledge it produces. W. J. Thomas Mitchell (2005) argues that visual representation should be seen not just as a record but also as a means of construction of meaning. In this context, the historical testimony of images should be assessed not only based on their content but also through the lens of the context in which they were created and the meanings they

2. This issue falls within the field of semiotics, which is widely discussed in various branches of science. (Guiraud, 1955). The number of studies evaluating architectural production within the scope of semiotics has significantly increased in recent years (Eco, 2019).

3. The emergence of Orientalist thought as a concrete indicator in 19th-century Western art has been addressed by various researchers. Rana Kabbani's *Europe's Myths of Orient* (1986) examines how Orientalism shaped the Western construction of the East, while John Sweetman's *The Oriental Obsession: Islamic Inspiration in British and American Art and Architecture 1500–1920* (1988) focuses on the impact of Orientalist art in Britain and America. Linda Nochlin's influential article *The Imaginary Orient* (1983) provides a critical perspective on the representational practices of Orientalist art, significantly contributing to academic debates in this field. John MacKenzie's *Orientalism: History, Theory, and the Arts* (1995) evaluates the role and influence of Orientalism in art history from a broad perspective, while Meyda Yeğenoğlu's *Colonial fantasies: Towards a feminist reading of Orientalism* (1998) delves into the Western imagination of the Eastern female figure. Christine Peltre's *Orientalism in Art* (1998) explores the historical development and visual representations of Orientalist art. Gérard-Georges Lemaire's *The Orient in Western Art* (2000) examines the transformation of the image of the East in Western art, whereas Jill Beaulieu and Mary Roberts' edited volume *Orientalism's Interlocutors: Painting, Architecture, Photography* (2002) brings together different disciplines' perspectives on Orientalist art and its critiques. Roger Benjamin's *Orientalist Aesthetics: Art, Colonialism, and French North Africa, 1880–1930* (2003) analyses how art reinforced France's colonial narrative. Roberts, in *Contested Terrains: Women Orientalists and the Colonial Harem* (2002), discusses representations of harems by Orientalist artists and their colonial context. Although this brief article does not directly reference all these valuable works, their contribution to the conceptual foundation of this study is undeniable.

generate. Given that Orientalist paintings are shaped between the artist's imagination and their perception of reality, it is essential to develop a critical perspective on how these works should be utilised in architectural, urban and art history studies.

It is necessary to emphasise that this article does not claim to question or debate the imaginative world of the painter. This article—rather than discussing Orientalist discourse, Orientalist art, or the conditions of its emergence—aims to generate thoughts and propositions on the use of artist-created imagery as a primary source in scholarly studies, specifically in architectural history research. It seeks to critically examine the image's role as a witness to history in the light of concrete data. While the study primarily focuses on oil paintings, it also opens a parenthesis for prints, considering both their role as sources for oil paintings and their independent engagement with similar approaches. The geographical scope is limited to the city of Cairo, a favourite among Orientalists, which experienced a turbulent period in the 19th century due to colonial endeavours and frequently appeared on canvases with its cityscape and numerous examples of Islamic architecture.

ORIENTALIST PAINTINGS IN THE 19TH CENTURY

Although the geographical and cultural boundaries between the East and the West had become clearer much earlier, the genuine interest in and curiosity about the East reached its peak in the 19th century. Prior to this period, cityscapes and architectural views were not entirely free from cultural judgments, yet the primary aim was to observe and document the era (Morkoç, 2007, 86). For over a century, from the invasion of Egypt—which prompted Europe to turn its gaze toward the East with great enthusiasm—to the beginning of World War I, when intercontinental travel was relatively disrupted; numerous architects, urban planners, and painters visited Eastern cities for various reasons. The majority of Orientalist paintings were produced during this period. Napoleon's expedition to Egypt marked the first steps of orientalist studies that would become increasingly linked to imperialist policies. A large group including scientists, engineers and illustrators from different fields of study was formed and a great deal of information on Egypt was systematically catalogued. Thus, *Description de l'Egypte*, which includes a rich collection of drawings, sketches and maps, was prepared between 1809 and 1828. *Description de l 'Egypte* is considered the first systematic work of orientalism as it is an archive of information on Egypt with multifaceted content (Said, 2017, 90-97). It contains many visual documents on the city and its buildings. However, recent studies have documented that this important source contains incorrect information (Raymond 1994, 3-18). Subsequent studies led to paintings depicting topography and local clothes with picturesque and mystical admiration. In time, paintings with orientalist themes turned into a means of representation in which architectural structures, landscapes and traditional life, as well as spaces and local costumes, were animated in pictorial form. In the meantime, the power of representation to convey a message established strong ties with the colonialist politics of the period and led to Orientalist paintings being widely discussed in the following century. The artistic productions of the so-called Orientalist painters were subject to criticism for legitimising the imperialist policies of the West.

Walter B. Denny (1983, 266) categorises the images in orientalist art as 'Rapportage Orientalism, Political Orientalism and Exotism'. In Rapportage Orientalism, figures and events belonging to the East and the Orient were represented as they appeared in reality, with religious practices, weddings and celebrations routinely presented as subject of documentary works. In Political Orientalism, images of the East were used to convey religious and ideological messages with an anti-Islamic approach. In these paintings, especially those portraying war scenes used to convey political messages, the West's growing Islamophobia becomes apparent, reinforcing a negative image of the East. However, in these scenes, the image of a 'helpless West' and a 'barbaric or oppressive East' is not always prevalent.

The East is sometimes depicted as a savage, oppressive, and barbaric force, while at other times, it appears as a helpless entity surrendering to the superior power of the West, presented with a dual image that varies depending on the overall context of the scene. Exotic Orientalism, on the other hand, includes works that are sexist and focus on the female body, that are contrary to historical reality, far from equality and cultural tolerance, and that aim to reveal emotions that are more negative. John MacKenzie (1995, 50), unlike Denny, evaluates orientalist paintings according to the stages of change in the subjects represented by the artists, starting from the 18th century. According to MacKenzie, the first phase of Orientalist painting includes painters such as William Hogarth (1697-1764) and Gavin Hamilton (1732-1798), neither of whom had direct experience of the East. The second stage includes painters such as Vivant Denon (1747-1825) and David Roberts (1796-1864), who based their work on topographical and archaeological reality. They were followed by romantics such as Eugéne Delacroix (1798-1863) and Alexandre-Gabriel Decamps (1803-1860), who expressed their imaginative and emotional worlds through images of the East. Towards the end of the 19th century, topographical and romantic paintings gave rise to the orientalist-themed works of Horace Vernet (1789-1863), Eugéne Fromentin (1820-1876), and Jean Léon Gérome (1824-1904). In the final phase, Eastern aesthetics is represented by painters such as Pierre-Auguste Renoir (1841- 1919) and Henri Matisse (1869-1954). The classification of Orientalist paintings by scholars generally follows similar approaches, whether based on chronology or content.

Conversely, other controversial aspects of Orientalist paintings that can be seen without the need for any categorisation involve the message that the painter gives or aims to give to the audience, rather than the subject matter of the paintings. Still, the more imagery-laden a work or text is, the more deeply the audience participates in the creator's perception of what is seen, focussing on the relationship between the object and the creator rather than the object itself (Berger, 1972, 8-9). In most Orientalist paintings, the way of perceiving Islamic cities is observed along with daily life in the East. The city presented in the paintings does not contain an absolute view. Different representations of cities and buildings, guided by the artists, emerge in the visual exploration of the Islamic cities in the East. In Orientalist paintings, images, objects and structures create message-laden representations and transform them into shortcuts, positioning the viewer in a single place with specific meanings. The accuracy of the depiction is not always important; imagination plays a major role in the construction of the object characterised as exotic, as well as the surrounding landscape (Çelik, 2013, 44). In this context, it can also be argued that the majority of Orientalist paintings are pastiche, arbitrarily compiled from sketches and photographs,

with very limited documentary qualities (Denny, 1993, 221). Indeed, photography, the most important invention of historical documentation in the second half of the 19th century, was used as a visual aid for painters. For instance, although it is known that Gérome made use of photography extensively while creating his pictorial constructions, the resulting works show semi-imaginary spaces created from collages compiled from photographs. Although photographs were utilised in the paintings where Islamic architecture forms the décor, there was no obligation to remain faithful to the reality of that building, notwithstanding their verifiability. This approach can be interpreted with the category that Erwin Panofsky named as a secondary or extensional meaning in the process of evaluating the work of art. Panofsky (2018, 28-30) states that the field of iconography is formed by identifying certain symbolic images, stories and allegories in the composition. His examples are based on religious themes whose stories are familiar to the wider society. The iconographic analysis approach also finds its counterpart in orientalist paintings. For example, a hookah, turban, veil and shalwar conjure the Islamic city; the representation of a life without movement symbolises laziness, while a woman in a hammam symbolises sloth. Thus, the secondary meaning may become dominant in orientalist paintings. It is known that the paintings about the East have a fiction in which imagination and reality are intertwined, possess the power to create the other in the representation of the non-self, and that they have a message-laden nature due to their view of the female body (Nochlin, 1983). The architectural image is as important as other means of representation in constructing this imaginary world, acting as a complementary feature.

CAIRO PAINTINGS: THE ROLE OF BUILDING DESCRIPTIONS IN PAINTINGS AND THE DOCUMENTARY QUALITY OF IMAGES

In the paintings, veiled women in public spaces and figures wearing turbans exist independent of time and place, transporting the viewer to a non-European setting. Architectural elements, similar to the veiled women, are also among the objects that carry the viewer into the Islamic world. Islamic architecture becomes an instrument of representation because it provides the desired exotic visual image. Minarets, domes, monumental doors decorated with muqarnas or interiors decorated with tiles takes the viewer on a journey to an exotic city, regardless of the geographical location of the building. The function, location and architectural features of the building lose their importance. This situation is similar to the orientalist/exotic architecture that became fashionable in Europe in the 19th century. Among the notable examples of this fashion in European Architecture, the Royal Pavilion of Brighton in England was inspired by the mosques of Agra and Delhi in India. Similarly, the rococo decorated interior decoration of the Esma Sultan Pavilion was revived in the room of the Neuschwanstein Castle in Germany in order to present exotic themes, and by the 20th century, a cigarette factory in Germany was designed as an imitation of a complex in Cairo (Sweetman, 1988; Crinson, 1996). Islamic architecture was reconstructed in Europe by detaching it from its purpose and context and giving it another function without including them. Although Orientalist/exotic architecture is not the subject of this article, Orientalist approaches in painting and architecture, which became the style of the period, are motivated by similar imaginations, and the resulting production become intellectually closer to one another. It is possible to say that these designs in architecture, which are eclectic with an optimistic approach but imitative with a more objective approach, are

also maintained in the process of Islamic architecture being conveyed to the pictorial space **(4).** Buildings in distant geographies, which follow quite different lines of development in terms of architectural tradition and differ in building material, plan, design and architectural decoration style, can constitute the pictorial space of painting. In such representations; minarets, domes, monumental entrances, tiles, and calligraphic writing belts in pictures can be used as symbols of the Islamic city. Whether or not the building is the product of a cultural background, building material or a sense of design different from that of Istanbul, Damascus, Delhi or Cairo, loses its importance. Hence, it is not always possible to identify and define the architectural image in paintings. Especially in crowded compositions, it becomes difficult to identify the buildings used as decor, whereas in some paintings, monuments are defined by the region they are found, by the development around them and the original design of the building. Mosques, madrasahs and mausoleums are depicted with views of their facades, monumental entrances or views from places of worship, while public fountains adorning the streets, castles, and city gates are only depicted with views of their facades.

When considering the process of conveying the city of Cairo into pictorial space, one encounters an extensive visual corpus. The period during which the city and its buildings were most frequently depicted coincides with colonial initiatives in the region **(5).** Indeed, although there are a limited number of cityscapes and architectural depictions from before the 19th century that allow for the tracking of urban development (Abouseif, 2022, 174-195; Öner Aslankılıç, 2023, 117-122), it is evident that Western painters' substantial engagement with Cairo's architecture began during Napoleon's invasion of Egypt. The architects and painters accompanying Napoleon are cited as the first artists to document the appearance of buildings (Murat and Weill, 1998, 14-16). In this process, the main purpose of the representation of buildings was to transmit visual information to Europe. Louis François Cassas (1756-1827), an architect and painter who visited the city in the early period, is one of those to do so. Immediately after Napoleon's expedition to Egypt, his *Voyage Pittoresque De La Syrie, De La Phénicie, de la Palestine, et de la Basse-Egypte* was published (Cassas, 1799); which included drawings of monuments in Cairo. Afterwards, the number of similar publications increased rapidly. The French architect Pascal Xavier Coste (1787-1879) met the governor of Egypt, Muhammad 'Alī Pasha, through François Jomard in 1817 and worked as an architect and engineer in Cairo for a long period of time. In 1825, he was appointed as the chief architect in Egypt. In 1829, Coste returned to Paris, and in 1839, he published *Architecture arabe; ou, Monuments du Kaire, mesurés et dessinés, de 1818 à 1826*, in which he included detailed architectural drawings of the buildings in Cairo (Coste, 1839; Denise, 1983; Volait, 1998).

Émile Prisse d'Avennes (1807-1879), Egyptologist, archaeologist, architect and writer, taught in military schools for about nine years after his first journey to Egypt in 1827. In Cairo he was known as Idris (or Edris) Effendi. In 1869-1877, he published *L'Art Arabe d'aprés les Monuments du Kaire depuis le VIIe siécle jusqu'à la fin du XVIII*, which includes engravings of buildings from Cairo (Volait, 2013). The architectural drawings of Pascal Xavier Coste (1787-1879) or Emile Prisse d'Avennes (1807-1879) were largely realistic in their approach and helped the appearance of buildings to reach the present day (Volait, 2002; Rabbat, 2010). David Roberts (1796-1864) focused particularly on the city's architectural heritage with his books of print illustrations such as *The Holy Land, Syria, Idumea, Arabia, Egypt, and Nubia.*

4. The construction process of these Orientalist-influenced buildings varied across different geographies. For example, in the mid-19th century, a significant number of Turkish baths were built in England. In these designs, while the function of the building remained unchanged, the architectural style and interior design were reconstructed with an eclectic approach. (Pasin B. 2023) On the other hand, there are many examples where the intended use of the structure was disregarded during construction. In the 18th and 19th centuries, buildings in Europe, such as pavilions, theatre halls, and baths in Europe were sometimes designed as direct replicas of classical mosques. At this point, describing these functionally altered, directly imitated buildings as an eclectic approach would be overly optimistic.

5. Napoleon's invasion was an important step in Egypt's colonisation process. After France withdrew from Egypt in 1801, the rule of the Khedive dynasty began, and between 1805 and 1830, Egypt transformed from being merely a province of the Ottoman Empire into a powerful entity exerting its dominance in the eastern part of the empire. Until 1851, Egypt maintained its autonomy against the Ottoman state; however, at the same time, it became a supplier of raw materials to Britain. Additionally, after projects financed by Britain were implemented, British influence over Egypt gradually increased. In 1858, a law was passed allowing foreigners to own land in Egypt. By 1870, European countries began to gain political influence in Egypt under the pretext of protecting the rights of their citizens living and working there. Meanwhile, in the second half of the 19th century, the economic burden of the reforms carried out under the leadership of the Khedives led to Egypt falling into a complete debt spiral by the 1870s. After 1876, a new government was established, including a British finance minister and a French public works minister. The economic struggles further exacerbated European control over Egypt. In 1882, British forces entered Egypt. In 1885, Britain established a garrison in Egypt, taking financial control and overseeing the Egyptian military administration. The Khedivate government continued to control Egypt, though often only nominally, until 1914. In 1914, Britain officially declared the end of Ottoman sovereignty over Egypt and announced that Egypt was now a British protectorate. Thus, the 19th century was marked by political turmoil for Egypt, as it became a battleground for major global powers. With central authority weakening, two major occupations occurring, and frequent uprisings, Cairo, the capital and administrative centre of Egypt, experienced significant political, economic, and social changes during this turbulent period. This brief article does not provide an exhaustive discussion of the reforms and external debts that shaped these dynamics. However, it is important to note that the modernisation initiatives and the process of colonisation in Cairo had a direct impact on the artistic environment.

For more on this topic, see: Mitchell, 1991; Mestyan, 2017.

Similarly, Robert Hay (1799-1863) made his contribution with *Illustration of Cairo.* Walter Trywhitt (1859-1932) painted *Cairo, Jerusalem & Damascus: three chief cities of the Egyptian Sultans*, a study of Islamic architectural monuments of three important cities. Belgian-born artist Walter Frederick Roope Tyndale (1885-1943) published *Below the Cataract* and *L'Egypte d'hier et d'aujourd'hui* in 1907, followed by *An Artist in Egypt* in 1912. Simultaneously with these century-long productions, building illustrations were being translated into watercolour paintings and oil canvases.

A portion of Cairo's architectural heritage can be traced through the works of numerous artists. Among them is Louis François Cabanes (1867-1947), who began his career with illustrations before turning to Orientalist subjects (Benezit, 2006, 134). Ippolito Caffi (1809-1866), another key figure, is renowned for his architectural paintings and cityscapes. Ella Mary Du Cane (1874-1943), a British watercolourist, primarily created paintings during her time in Cairo, most of which depicted buildings and architectural scenes, and these works were later published in John A. Todd's *The Bank of the Nile* (Todd, 1913). Stanislaus von Chlebowski (1835-1921), a prominent name in Orientalist painting, also contributed to this visual record. Additionally, artists such as Félix Auguste Clément (1826-1888), Adrien Dauzats (1804-1868), and Ludwig Deutsch (1855-1935), played a crucial role in documenting Cairo's architectural landscape through their paintings.

It seems possible to categorise the role of architecture in paintings in the specific case of Cairo **(Figure 1, 2).** In this categorisation, *paintings that focus on buildings* occupy the foremost position. In these paintings, the facades of buildings, parts or entire bodies of minarets, domes, and monumental gates are incorporated into the composition. In some of the scenes from daily life, the entrance facades of buildings are observed. These paintings offer representations in which the buildings can be largely identified. In some paintings, two separate buildings in different locations merge into a single space. Although collage views are created, the reality of the design remains faithful to the reality of the building. In the paintings, human figures, animals, and various objects are sometimes placed in the composition in a way that does not obscure the architectural view, while also enhancing the exotic atmosphere. Additionally, the proportional relationship between figures and buildings emphasises the monumentality of the architecture, and when this relationship is evaluating, it is observed that the actual scale of the structures can be exaggerated beyond their real-life proportions.

The second group includes *structures pointing to a place*. This group includes historical paintings, war scenes, traditional paintings, and subjects such as Surre procession **(6),** bride procession, scenes from daily life, markets, and vendors in local costumes in commercial areas. Generally, the buildings are arranged as a silhouette behind a high hill, with a section at the escape point of the painting, or in two directions along the street **(Figure 3).** The function of the building in the pictorial space is due to its function in signalling the location. The architectural image sometimes symbolises a city in the East by being placed on a hill in the background of the painting, indicating the city where the event takes place. Differences may be observed between the area where the depicted building or buildings were originally constructed, and the location imagined within the pictorial space. However, the function of architecture in the painting remains unchanged.

Similarly, as a component of the picturesque view in landscape painting, buildings facilitate the identification of the location. In the case of Cairo,

6. In the search for exotic imagery, certain traditional subjects became dominant for Orientalist painters. Since the early periods of Islam, caravans setting out for Mecca and Medina at a specific time of the year not only fulfilled the pilgrimage duty but also delivered spoils known as *surre* to the region. This grand journey, which became a tradition in Islamic societies, was one of the exotic themes depicted in 19th-century paintings. As a result, monumental gates, symbolising departure from and arrival to the city, also became traceable through these paintings.

Figure 1. The subject matter of the Orientalist painting predominantly consists of the structure itself. The exotic atmosphere is enhanced by means of human and animal figures that are seen at the front. Louis-Claude Mouchot, *Kaid Bey (Cairo)*, undated, oil on canvas, 130x91 cm, Cairo Diplomatic Club (Lemaire, 2008, 91).

Figure 2. View of the funerary complex of Sultan Qaytbay (photo by Göksu Özden Öner, 2019).

the paintings in question also include views of buildings reflected from different angles from the banks of the Nile. In the perspective painting, the blurred structures placed at the point of escape become difficult to identify **(Figure 4)**. In some paintings, it can be seen that completely imaginary

Figure 3. The painting captures a moment when ordinary people are seen on a festive day, Eid. The mosque facade in the left background was used as an image defining the space. When looking at the building details in the picture; the plan, in addition to the design, is understood to be a depiction of the Sultan Qaytbay complex with its high pedestal, elegant decorations, dome and entrance facade with sabil-kuttab **(7).** Félix Auguste Clément, *Pendant les fêtes du Baïram au Caire*, 1866, oil on canvas, 38.2 x 69.5 cm., Musée de Tessé (Peltre, 1998, 159).

Figure 4. A detailed view of the structure is not provided in the picturesque view where the Nile River and Muhammad 'Alī Mosque appear together. Apart from the general mass of the building, its elegant minarets and its dome appearance, no distinctive feature can be observed. Ernst Karl Eugen Koerner, *Die Alabastermoschee Kairo*, 1883, oil on canvas, 87x127 cm., Private Collection.

landscapes have been created. The painter, who appears to endeavour to gather multiple buildings in a single space, removes the buildings from their original location and places them in a different setting. On the other hand, structural elements that do not exist in reality can be added to the composition. In this situation, which emerges especially in imaginary landscapes, Islamic architecture appears to serve no purpose beyond being an image that defines the East.

In landscape paintings, one of the most important elements in representing the city is the depiction of elongated/slender minarets within the pictorial space. Elevated dome drums and, slender and rising minarets surpass the actual mass of the buildings. The volumetric and dimensional differences are created to emphasise the splendour of the building. In the same group, there are also collage views in a single landscape. For example, as can be seen in Bernhard Fiedler's engraving Cairo landscape **(Figure 5)**, while the general design of the buildings in the view extending from Cairo Citadel to Saladin Square is quite realistic, the pyramids of Giza were added to the horizon line as part of the landscape, creating an imaginary Egyptian landscape. This view was also reproduced in oil paintings **(Figure 6)** (Öner Aslankılıç, 2023, 245).

Paintings in which the building can at least be identified can be categorised as *building element/building detail behind the monumental figure(s)*. In this group of paintings, only a limited view of the building can be seen behind the figure. In addition, the identity of the building loses its importance, and the building detail becomes the exotic decor of the pictorial space. If the subject matter is religious rituals, tiled walls and flamboyant mihrab facades appear in the interior as the decor. Therefore, the paintings that can be classified in this group are those where the exotic theme is dominant. In these paintings, mostly created by academic painters; traditional themes, worship scenes and market settings stand out, featuring widespread lighting, bright colours, and meticulously detailed patterns in the costumes of the figures. A meticulous approach to detail is evident. In paintings where identifying the building becomes more difficult, the architectural structure, in a sense, loses its identity. The depiction of space varies depending on the subject of the painting. For example, Ludwig Deutsch's

7. The Sebil-Kuttabs, a unique architectural structure of Egypt, consisting of a fountain on the ground floor and a school on the upper floor, began to be constructed either as part of *külliye* facades or as independent buildings during the Mamluk period. They were frequently depicted in street scenes of Cairo. For more detailed information on Sebil-Kuttabs, see: Mostafa, 1989.

Figure 5. General view of Cairo, print, 1878 (Ebers, 1878, 176).

Figure 6. Tony Binder, *Blick über Kairo*, 1931, oil on canvas, 50.5x76 cm., Private Collection.

well-known *Praying in the Blue Mosque (Le Caire)* is one of the paintings, in which the tiles of the Mausoleum of Aqsunqur (Blue) Mosque (Ibrahım Agha Mustahfizan Tomb), dating to the Ottoman period (Wiet, 1966, 107), can be clearly traced **(Figure 7, 8)**.

In the paintings, various manipulations on the structure can only be detected with a detailed look. In paintings with traditional themes, architectural elements in the background can be detached from their reality to make them visible**.** Minarets, in particular, undergo changes in size and proportion in the paintings; their body becomes thinner and longer, and therefore can be depicted in excess. Like minarets, dome pulleys can also exceed their dimensional characteristics in the pictorial space. In addition, domes can move away from their original form and take the

Figure 7. Ludwig Deutsch, *Praying in the Blue Mosque (Le Caire),* 1898, oil on canvas, 69x60.5 cm, Chalmers Collection (İnankur, Germaner, 1989, 40).

Figure 8. Interior of Ibrahım Agha Mustahfizan Tomb covered with tiles (photo by Göksu Özden Öner, 2019).

form of onion domes. Onion domes, which are seen as an integral part of Islamic architecture, are seen in many paintings, regardless of how accurately they depict the real building. A similar approach is found in window arches, with many arch forms resembling the Moorish arch in many depictions of space. Therefore, for some artists, forms of domes and arches seem to have taken their inspiration from Andalusian architecture. In this context, the regional styles of Islamic architecture are ignored, and designs can be limited to a single form when needed. Therefore, in the paintings, the structure may lose its identity both in its overall design and in its details. On the other hand, the paintings as a whole exhibit a high level of realism with building materials, facade appearance, minarets, domes, interior geometric decorations, tiles, inscription bands, colourful marble panels, and geometric and floral ornaments. However, this realism in details can create a misleading representation of the actual design of the structure. The location of the building, its intended purpose, function, and overall integrity become less important. The structure becomes merely a complement to the orientalist narrative, a part of the exotic theme. Therefore, the final categorisation consists of paintings in which the orientalist approach is most dominant. The depiction of buildings that diverge from their reality is not limited to oil paintings, which are the main focus of this article. With the widespread use of mechanical reproduction techniques in the 18th century, the number of printed images increased, playing a fundamental role in forming a visual repertoire for the study of architecture and artworks. Considering that printed images aimed to meet the expectations of those interested in scientific observations, they were often valued as documents (Arnold, 2002, 450). As such, architectural depictions in printed images tend to convince the viewer of their authenticity more quickly, making them more widely used as documents. However, as seen in imaginary Cairo landscapes **(Figure 5)**, , architectural details often diverge from reality not only in cityscapes but also in printed images that focus directly on buildings **(Figures 9, 10, 11)**. Just like in canvas paintings, the shapes, proportions, and dimensions of buildings in printed images often stray from their real-life counterparts **(8).** Beyond these formal differences, the reconstruction of buildings within the pictorial space is detached from their physical context—for example, the texture of materials or the absence of landscaping—demonstrating that these recreated representations are based on the imagination. Therefore, the artificial composition is a creation distinct from the object it references.

Printed images were also used as visual sources by painters and were reproduced into oil paintings. This process led to imaginary landscapes or architectural depictions being reproduced multiple times in different techniques and circulated widely. The repeated reproduction of the same view reinforced the illusion of the imaginary depiction being seen as authentic by the viewer. It should be noted that this phenomenon was not exclusive to the East; many Western architectural depictions were also transferred into printed images, incorporated into contemporary historical consciousness, and used as visual documents in architectural history studies. Dana Arnold (2002) argues that the created images, rather than being merely an aestheticised historical narrative, represent another form of history and knowledge that exists in the realm of sensory perception. A similar conclusion can be drawn when examining the printed images of Cairo. The prints of architectural structures in Cairo do not provide a reliable narrative for the city's urban or architectural history. Against this background, using printed images as direct and unquestioned documents in architectural history research may result in misleading assumptions.

8. The arch formations on the door differ in both drawings, and *Description de L'Egypt* drawing includes stone decorations connected to the architecture, while the entrance pediment shows only three window openings. Considering that the main purpose of both drawings was to compile a visual document of Cairo's architectural monuments, the differences in the details of the architectural drawings are striking. Indeed, although the drawings were published at almost the same time, the differences in the details of the two drawings call into question their documentary quality.

Figure 9. Perspective view of the Bab El Futuh, illustration, 1809. (*Description de L'Egypt. Le Kaire,* Etat Moderne, V. I, 47, 1809).

Figure 10. Ali Bey el Abbassi (artist), Jacob Plocher (engraver), Bab El Futuh, 15.5x18.7 cm. print on paper, 1818-1822. (V&A Museum SP.13).

Figure 11. Bab El Futuh (photo by Göksu Özden Öner, 2019).

SELECTED BORDERS: CITY DESCRIPTIONS AND THE CITY OF CAIRO IN PAINTINGS

The buildings that can be identified from the paintings are documents of the painters' road map within the city and their view of it. The constant repetition of a certain area in the street views creates a city image whose boundaries

are determined by the painter. The mosques and complexes that can be identified through the paintings are located in certain parts of the city, often close to each other. In a significant number of the paintings, the buildings clustered on two streets named al-Mu'izz (Al-Muizz li-Din Allah al-Fatimi Street) and al-Darb al-Ahmar. The area, also called al-Mu'izz, is the most vibrant part of the city, serving as the rib of Fatimid Cairo (Raymond, 2018, 226). Due to the central and symbolic position of the area, many large mosques, mausoleums and rulers' mansions were built from the Fatimid period until the end of the Ottoman period (Çelik, et al.

1994, 77). Al-Mu'izz, also a centre of attraction as a commercial area with a colourful image, preserves its historical-touristic importance in the city today as an area where many buildings belonging to different periods create a picturesque view. Al-Hakim Mosque (990-1003), al-Aqmar Mosque (1125), Complex of Sultan al-Mansur Qalawun (1284-5) and Mosque-madrasa of Sultan al-Zahir Barquq (1384-86) are the most important historical monuments in the city. These buildings were sometimes depicted in street scenes together with the surrounding buildings, and at other times through views of their façades or interiors.

It can be observed that the area named al-Darb al-Ahmar is also the subject of street scenes and the buildings in the area are often used as decor in paintings. In the 13th century, this area started to develop with the population growth and by the 14th century, it was surrounded by numerous manufacturing workshops, becoming a centre of craftsmanship. During the Ottoman period, the construction of commercial complexes continued with initiatives encouraging urbanisation. In the 19th century, economic difficulties led to the decline of commercial activities in the city, a loss of importance for the area and the abandonment of many buildings (Rashidi, 2004, 55-65). The area, which has recently become one of the touristic areas again after major restoration projects, includes important monuments such as Amir Aqsunqur Mosque (Mosque of Ibrahim Agha) (1346-7) and Mosque-madrasa of Amir Khayrbak (1520-21). European painters preferred these commercial districts because of the colourful appearance of the narrow streets surrounded by monumental buildings. The streets surrounded by small utility items, shops and stalls offer the desired colourful and chaotic appearance. Given this context, the representation of religious buildings in street views is determined by the architectural design of the building as well as the exotic appearance offered by the area in which it is located. On the other hand, the continuity of the city's commercial district and bazaar settlement in Cairo (Raymond, 2018, 226) brings together details of multiple buildings from different centuries in a single street scene. Thus, a diversity of Islamic architecture is also presented in the paintings.

Another part of the complexes and mosques that can be traced in the paintings is located in and around Saladin Square. The presence of many Mamluk period buildings, especially the Mosque-madrasa of Sultan Hasan (1356-61), in the square, which developed parallel to the settlement of Cairo Citadel, is an area where the architectural identity of the city can be represented. The Muhammad 'Alī Mosque, built in 1830 within the boundaries of the Cairo Fortress, and the madrasa of Amir Iljay al-Yûsufî (1373), located on a street near Saladin Square, were painted many times by different painters in different techniques and styles. In addition, the area of the Mamluk cemeteries and the Mosque-Madrasa of Sultan al-Ashraf Qaytbay (1472-4), one of the most important buildings of the period, has been portrayed on canvas many times.

On the other hand, settlements away from the city centres were established in Cairo as early as the 17th century. The borders of the southern and then western parts of the city expanded. Amir's residences were built in the Azbakiyya district and new neighbourhoods were created (Lane, 1896, 71). The city plan in the *Description de l'Egypte* shows settlements on regular parcel traces in the western part of the city **(Figure 11)**. It is understood that the area, which can be identified on the map, was the new settlement area

Figure 12. M. Jomard's plan of Cairo, 1809 (*Description de Egypt l'Egypte*, Etat Moderne Vol.I., New York Public Library Digital Collection).

established in the 17th and 18th centuries and that a regular planning was carried out unlike in the city centre (Raymond, 2018, 60-61).

In the meantime, throughout the 19th century, when painters conveyed countless city and building images to the two-dimensional plane, the changes that had begun in Cairo in the 17th-18th centuries had gained major momentum. This process began in 1805 when Muhammad 'Alī Pasha was appointed to be governor of Egypt (Hunter, 1999). Within the scope of the innovation efforts carried out by Muhammad 'Alī Pasha, new residential areas were established in the city (Raymond, 2000, 299-306). The second major step in urban planning took place when Khedive Ismāīl Pasha commissioned Pierre Grand to transform Cairo into a modern city (Abu-Lughod, 1965, 440). From the second half of the century onwards, Cairo was divided into two contrasting faces, Old and New Cairo. The Azbakiyya district, which was already inhabited by the wealthy population in the 17th and 18th centuries, was designated as the centre of the new city (Arnaud, 1993, 82). Important gardeners and landscapers of the period like Jean-Pierre Barillet-Deschamps (1824-1873) and Gustave Delchevalerie (1841-1899) were invited to the city, therefore prompting the organisation of many gardens in the western part of the city in imitation of English and French garden styles (Wilkinson, 2010, 125-147; Fondu, 2010, 245). This western part in the city, in all likelihood, with its familiar face, did not attract the attention of painters who were eager to discover exotic scenes. In fact, the eastern part of the city, deemed suitable for painting and corresponding to Max Weber's image of *the Islamic city*, is bounded by the district called Islamic Cairo **(9) (Figure 13)**.

The sloping narrow streets and irregular construction in the centre of the city, which Claude-Étienne Savary (1786, 114-115), who was in the city in the 18th century, mentioned with astonishment in his letters, are repeatedly portrayed on the picture plane in the following century. It can be seen that the same street, district, and similar buildings are depicted in a significant portion of the paintings (Öner Aslankılıç, 2023, 542-553). The artists' memories of Cairo and their travel notes are mostly shaped by the same areas. The developments in the city were not appreciated in the works that include the modernisation efforts in the city, the developments

9. Max Weber's model of the city and his Orientalist theory that urban communities can only exist in Europe brought about debates on the concept of the Islamic city and the problems caused by this generalisation. While for some researchers, the Islamic city discourse was seen as an acceptable definition with the characteristics of cities in the East that are considered identical, for others, this approach defining the other was considered an orientalist discourse and it was argued that each city should be evaluated within its own formation dynamics. (Weber, 1958; Raymond, 1994, 3-18; Zubadia, 2006, 111-118)

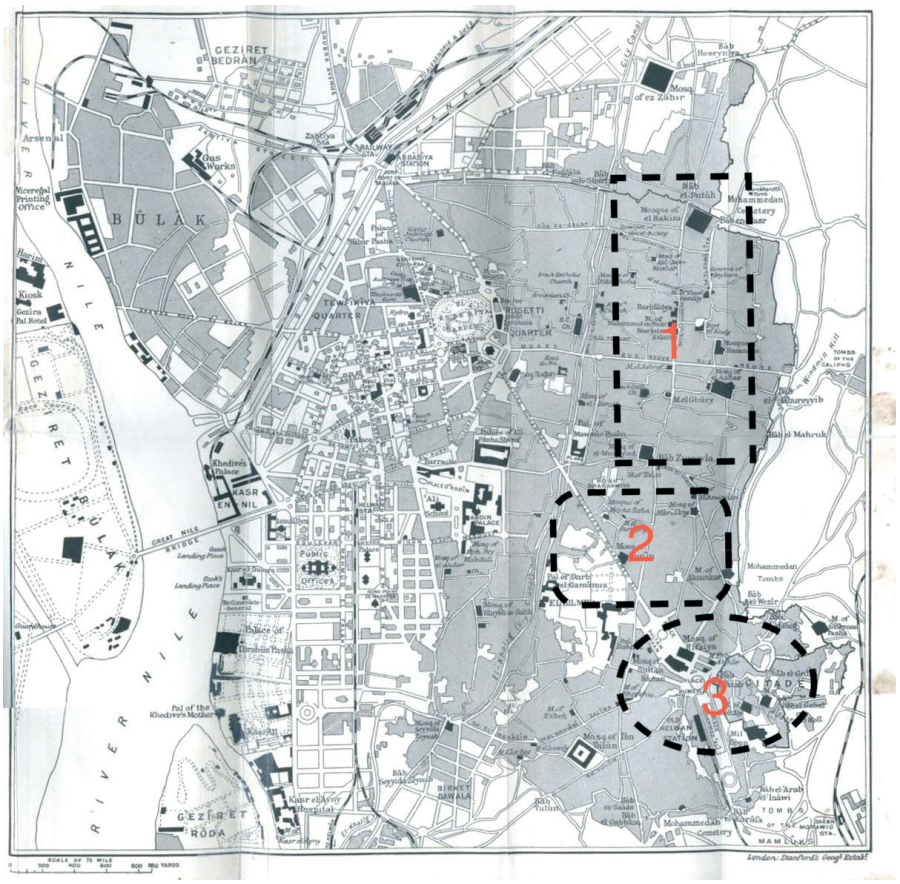

Figure 13. Map of Cairo, edited from Stanley Lane Poole (Poole, 1918.) 1- al-Mu'izz and its surroundings 2- al-Darb al-Ahmar and its surroundings 3- Cairo Citadel and Saladin Square.

in the city are not appreciated. In his book *Below the Cataracts*, published at the beginning of the 20th century, the travelling painter Walter Tyndale (1855-1943) mentions the changes in the west of the city, but criticises the innovations as having a corrupt style. In his memoirs, he emphasised that for a true experience of the East, one should visit the neighbourhoods to the east of the city, now divided into old and new (1907, 11). As a matter of fact, the regions depicted in the book are chosen in accordance with the literature. In Tyndale's (1912, 43-46) *An Artist in Egypt*, in which he focuses on the social life in Cairo, the contrasts in the city at the present time are discussed. After defining the boundaries of the city as Old Cairo with the Fatimid settlement, Cairo Citadel and Ahmad ibn Tulun Mosque (876-79), the painter defines the rest of the city as the European City. He does not include a view from the west of the city in his paintings in the book. Tyndale's approach to the city can be seen in the works of many painters and architects.

CONCLUSION

In the 19th century, one of the most important tools through which the image of the East was constructed was art. Orientalist discourse, while constructing power relations hierarchically, embodied knowledge of the East through art. Travellers' notes, literature and paintings fed and enlarged the general opinion about the East in the West. In conclusion, did orientalism studies produce knowledge of epistemological value? By all means, knowledge was produced, but the knowledge produced was wrapped in ideology. In 19th century paintings of the East, many of the

images that made up the painting were also elements of representation. Architectural depictions are also part of this large group. The architectural imagery revealed in the paintings sometimes became a historical document of architectural history research with its dominant document/data quality, far from the subjective interpretations of the painter. In contrast, imaginary city descriptions and architectural fictions with a high realism effect enabled the circulation of buildings and city imaginations that the painter constructed on canvas, which never existed, far away from the visible world.

In the Orientalist paintings, it is observed that architectural depictions can move away from their reality in terms of shape/form and proportion dimensionality. The depictions that deviate from the reality of the building are not limited to oil and watercolour paintings. Similar situations are also encountered in print paintings/drawings produced with the impulse to recognise and promote the region and its tangible cultural heritage. Therefore, when applied as a visual source for a building, it is not plausible to assume that the paintings and drawings included in the research/travel publication provide real information about the building, to assume that the publications of the period in question are reliable sources, and to attribute visual document quality to the painting without conducting a comparative evaluation. While the documentary quality can be limited in the specific case of the building, urban views also contain images that need to be examined.

In the 19th century, for countless people, literary narratives, paintings, illustrated travel books and architectural drawings were the only sources of reference to know a region or a city. Repeated descriptions of the same region and the same buildings provide limited information about the city. In Orientalist paintings of Cairo, narrow and complex streets, crowded avenues, minarets, and high domes are integral parts of cityscapes. However, the basis of creating an unbiased cityscape is based on the ability to interpret the skyline of each city, and in particular the building model, according to the current time. It is inevitable that the depiction of Cairo, one of the most significant commercial cities during the Middle Ages, will probably be based on the buildings and commercial districts of the most characteristic period. However, the city, which underwent a great change during the 19th century and gained a new silhouette with the development policies, does not offer a holistic visual experience when followed from the paintings.

In addition, the paintings shed light on such topics as the current condition of the buildings in their period, design features, and ornamental elements. Today, paintings and drawings are still used in restoration works and continue to have documentary value in academic publications. Furthermore, it can be argued that building depictions constitute a means for the protection of buildings. Most of the places observed in the paintings are located in historical-touristic regions, and therefore the regions where the buildings are located constitute attraction areas in the city. The fact that architectural artefacts are pictured many times serves to create urban memory, thus indirectly attributing value to the buildings in question. Although paintings have documentary value in urban and architectural history studies, each visual document should be evaluated on a case-by-case basis. The ties of visual data with both the imagination of the producer and the ideology of the period should not be ignored.

REFERENCES

ABU-LUGHOD, J. (1965) Tale of Two Cities: The Origins of Modern Cairo, *Comparative Studies in Society and History* 7(4) 429-457.

ABOUSEIF, D. B. (2022) The Earliest Images of Cairo's Islamic Architecture, *Routledge Handbook on Cairo: Histories, Representations and Discourses,* ed. N. Alsayyad, Routledge New York; 174-204.

ARNAUD, J. L. (1993) Maps of Cairo and the Development of the City at the End of the 19th Century, *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre* 1(2) 82-91.

ARNOLD, D. (2002) Facts or Fragments? Visual Histories in the Age of Mechanical Reproduction, *Art History* 25(4) 450-468.

BARTHES, R. (1986) Le bruissement de la langue, *The Rustle of Language*, trans. R. Howard (1989), University of California Press, Berkeley, Los Angeles, California.

BEAULIEU, J., ROBERTS M. (2002) *Orientalism's Interlocutors: Painting, Architecture, Photography*, Duke University Press, Durham, United States.

BENEZIT, E. (ed.) (2006) Cabanes, Louis François, *Benezit Dictionary of Artists* (3) Gründ, Paris; 134.

BENJAMIN, R. (2003) *Orientalist Aesthetics: Art, Colonialism, and French North Africa 1880–1930*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, California.

BERGER, J. (1972) *Ways of Seeing,* Penguin Books, London.

BURKE, P. (2001) *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*, Reaktion Books, London.

CASSAS, L. F. (1799) *Voyage pittoresque de la Syrie, de la Phénicie, de la Palestine et de la Basse Égypte,* Imprimerie de la République, Paris.

COSTE, P. (1839) *Architecture arabe ou Monuments du Kaire*, mesurés et dessinés, de 1818 à 1826, Imprimeurs de l'Institut de France, Paris.

CRINSON, M. (1996) *Empire Building: Orientalism and Victorian Architecture,* Routledge, London.

ÇELİK, Z., FAVRO, D., INGERSOLL, R. (1994) *Streets: Critical Perspectives on Public Space*, University of California Press, Berkeley.

ÇELİK, Z. (2013) Oryantalist Saplantıdan Modernist Kanona: Sultan Ahmed Çeşmesi'nin Yolculukları, *Oryantalizmin 1001 Yüzü*, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul; 44-51.

DENISE, J. (1983) Pascal Coste et l'Égypte, *Monuments historiques* (125) 29-33.

DENNY, W. B. (1983) Orientalism in European Art, *The Muslim World* (73) 262-277.

DENNY, W. B. (1993) Quotations in and out of Context: Ottoman Turkish art and European Orientalist Painting, *Muqarnas* (10) 219-230.

EBERS, G. (1878) *Egypt: Descriptive, Historical, and Picturesque* V.I, trans. C. Bell (1878) Cassel Company, Paris.

ECO, U. (2019) *Mimarlık Göstergebilimi,* trans. F. E. Akerson, Daimon Yayınları, Istanbul.

El RASHIDI, S. (2004) The History and Fate of al-Darb al-Ahmar, *Cairo: Revitalising a Historic Metropolis*, eds. S. Bianca, P. Jodidio, Umberto Allemandi & C., Aga Khan Trust for Culture, Turin; 55-65.

FONDU, B. (2010) French and Belgian Gardeners in Cairo During the 19th Century, *TUBA-KED* (9) 239-247. GERMANER, S., İNANKUR, Z. (1989) *Oryantalizm ve Türkiye*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları, İstanbul.

GUIRAUD, P. (1955) *La sémantique*, Universitaires de France, Paris.

HUNTER, F. R. (1999) *Egypt under the Khedives, 1805-1879: From Household Government to Modern Bureaucracy,* American University in Cairo Press, Cairo.

JOMARD, E. F (ed.) (1809) *Description de l'Égypte*, Vol. 1, Imprimerie impériale, Paris.

KABBANI R. (1986) *Europe's Myths of Orient*, Macmillan Publishers, London.

LANE-POOLE, S. (1918) *The Story of Cairo*, J.M. Dent, London.

LANE, E. W. (1896) *Cairo Fifty Years Ago*, J. Murrays, London.

LEMAIRE, G. G. (2008) *The Orient in Western Art*, H.F. Ullmann Publishing, China.

MACKENZIE, J. (1995) *Orientalism: History, Theory, and the Arts*, Manchester University Press, Manchester.

MESTYAN, A. (2017) *Arab Patriotism: The Ideology and Culture of Power in Late Ottoman Egypt*, Princeton University Press, Princeton.

MITCHELL, T. (1991) *Colonising Egypt*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Oxford.

MITCHELL, W. J. T. (2005) *What Do Pictures Want? The Lives and Loves of Images*, University of Chicago Press, Chicago.

MORKOÇ, S. (2007) City and Self in Three Account of İstanbul: Lorichs' Panorama (1559), Le Corbusier's Travelogue (1911) and Pamuk's Memoir (2005) *METU Journal of the Faculty of Architecture* (24)2 83-104.

MOSTAFA, S. L. (1989) The Cairene Sabil: Form and Meaning, *Muqarnas* (6) 33-42.

MURAT L., WEILL, N. (1998) *Expédition d'Égypte: Le Rêve oriental de Bonaparte*, Gallimard, Paris.

New York Public Library Digital Collection https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e0-2160-a3d9-e040-e00a18064a99 Date accessed (20.01.2024)

NOCHLIN, L. (1983) The Imaginary Orient, *Art in America* (May) 118-131.

ÖNER ASLANKILIÇ, G. Ö. (2023) *Resimde Oryantalist Yaklaşımlar ve Mimari Gerçeklik: Kahire*, unpublished Ph.D. Dissertation, Mimar Sinan Güzel Sanatlar University, İstanbul.

PANOFSKY, E. (1939) Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance, *İkonografi Araştırmaları Rönesans Sanatında İnsancıl Temalar*, trans. O. Düz (2018) Pinhan Yayıncılık, Istanbul.

PASİN B. (2023) The East in The West: Still Existing Victorian Turkish Baths in The British Isles, *METU Journal of the Faculty of Architecture* (40)2 153-171.

PELTRE, C. (1998) *Orientalism in Art*, Abbeville Press Publishers, New York.

RABBAT, N. (2010) *Mamluk History Through Architecture: Monuments, Culture and Politics in Medieval Egypt and Syria*, I.B. Tauris, London.

RABBAT, N. (2020) Occidental Tourists: on 'Inspired by the East,' *Artforum* (58) 10 https://www.artforum.com/columns/nasser-rabbat-on-inspired-by-the-east-248008/ Date accessed (30.01.2025)

RAYMOND, A. (1994) Islamic City, Arab City: Orientalist Myhts and Recent Views, *British Journal of Middle Eastern Studies* 21(1) 3-18.

RAYMOND, A. (2000) *Cairo*, trans. Willard Wood, Harvard University Press, Cambridge.

RAYMOND, A. (2002) Arab Cities in Ottoman Period: Cairo, Syria and Maghreb, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, trans. A. Berktay (2018), Alfa Yayınları, İstanbul.

Research Contemporary Art Online, http://www.artnet.com/artists/ernest-karl-eugen-koerner/die-alabastermoschee-in-kairo-the-alabaster-oxv7pD3UCHwIFRiSpbz_tg2 Date accessed (03.01.2024)

Research Contemporary Art Online, https://www.artnet.com/artists/tony-binder/blick-%C3%BCber-kairo-UL58lo28t7-kGMkek1zFeQ2 Date accessed (10.01.2024)

ROBERTS M. (2002) Contested Terrains: Women Orientalists and the Colonial Harem, *Orientalism's Interlocutors: Painting, Architecture, Photography*, ed. M. Roberts, J. Beaulieu, Duke University Press, Durham, United States; 179-203.

SAID, E. W. (1978) Orientalism, Western Conceptions of the Orient, *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anla*yışları, trans. B. Yıldırım (2017), Metis Yayınları, İstanbul.

SAVARY, E. (1786) *Letters on Egypt*, V. I, G.G.J.-J. Robinson, London.

SWEETMAN, J. (1988) *The Oriental Obsession: Islamic Inspiration in British and American Art and Architecture 1500-1920*, Cambridge University Press, Cambridge.

The American University in Cairo, Rare Books and Special Collections Digital Library, [https://digitalcollections.aucegypt.edu/digital/collection/p15795coll6/id/245/] Date accessed (20.09.2023)

THACKERAY, W. M. (1846) *Notes of a Journey from Cornhill to Grand Cairo by way of Lisbon, Athens, Constantinople, and Jerusalem*, Chapman and Hall, London.

THORNTON, L. (1994) *The Orientalists: Painter-Travellers*, ACR, Paris.

TODD, J. A. (1913) *The Banks of the Nile*, Charles Black, London.

TYNDALE, W. (1907) *Below the Cataracts*, J. B. Lippincott, London, Philadelphia.

TYNDALE, W. (1912) *An Artist in Egypt*, Hodder & Stoughton, N.Y. & London.

VOLAIT, M. (1998) Les monuments de l'architecture arabe, *Pascal Coste, Toutes les Egypte*, ed. D. Jacobi, Parenthèses/Bibliothèque municipale de Marseille, Marseille; 97-131

VOLAIT, M. (2002) Amateurs français et dynamique patrimoniale: aux origines du Comité de conservation des monuments de l'art arabe, *La France et l'Egypte* à *époque des vice-rois (1805-1882)*, ed. A. Raymond, D. Panzac, l'IFAO, Cairo; 311-325.

VOLAIT, M. (2013) Surveying Monuments in Egypt: the work of Emile Prisse d'Avennes (1807-1879), *General Consulate of Egypt in Djeddah,* 30 November 2013, [https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00923016/document] Date accessed (26.01.2024)

WEBER, M. (1958) *The City*, trans. D. Martindale, G. Neuwirth, The Free Press, New York.

WIET, G. (1966) *Les mosquéees du Caire*, Hachette, Paris.

WILKINSON, A. (2010) Gardens in Cairo design by Jean Pierre Barillet-Deschamps, *Journal of the Garden History Society* (38) 125-147.

YEĞENOĞLU, M. (1998) *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism*, California Press, Cambridge.

ZUBAIDA, S. (2006) Max Weber's 'The City' and the Islamic City, *Max Weber Studies*, (6)1 111- 118.

SYMBOLS AND ABBREVIATIONS

Lot.: thing(s) to be sold

V&A: Victoria and Albert Museum

V.: Volume

Alındı: 24.08.2024; **Son Metin:** 17.06.2025

Anahtar Sözcükler: Oryantalist resimlerde mimari; kent betimleri; İslam mimarisi; Kahire; 19. yüzyıl görsel belgeleri

RESİMSEL MEKÂNDA YENİDEN İNŞA: ORYANTALİST RESİMLERDE KAHİRE'NİN MİMARİ YAPILARI VE KENT TASVİRLERİ

Bu makale, Avrupalı ressamların 19. yüzyıla tarihlenen oryantalist resimlerinde Doğu'daki kent ve yapı görünümlerinin mimarlık ve sanat tarihi çalışmalarında görsel belge olarak kullanımını tartışmaktadır. Bu yapı temsillerinin gerçekte var olan yapılar ile ne ölçüde örtüştüğünü ve oryantalist resimlerin mimarlık tarihi çalışmalarında alternatif bir görsel kayıt olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorularına odaklanmaktadır. Oryantalist resimler üzerine yapılan mevcut çalışmalar büyük ölçüde dönemin siyasi bağlamını ve bu resimlerin doğrudan verdiği ya da vermeyi amaçladığı mesajları ele almaktadır. Ancak yapı temsillerinin mimarlık tarihi açısından görsel belge niteliği üzerine kapsamlı değerlendirilmesi gerekir. Nitekim 19. yüzyıl resimleri, mimarlık- kent ve sanat tarihi araştırmalarında önemli görsel kaynaklar olma özelliğini korumaktadır. Bu çalışma, oryantalist resimlerin mimarlık tarihi araştırmalarında nasıl bir kaynak olarak kullanılabileceğini ve

bu bağlamda taşıdığı sınırlılıkları ele alarak literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Makale, 19. yüzyıl oryantalist resimlerinin mimarlık tarihiyle kesişim noktalarını ele alırken, görsel temsiliyet, tarihsel gerçeklik ve mimari imgelerin inşası üzerine teorik bir çerçeve benimsemektedir. Oryantalist söylemin ve sanatın genel bir eleştirisini yapmaktan ziyade, bu resimlerin akademik bir kaynak olarak geçerliliğini pratik bir değerlendirmeyle ele almaktadır. Resimlerde mimari imgelem Batılı ressam ve mimarlar tarafından 19. yüzyıl boyunca en çok ziyaret edilen kentlerden biri olan Kahire özelinde incelenmektedir. Kuşkusuz oryantalist resimlerdeki yapı betimleri, mimarlık tarihi açısından önemli görsel kaynaklar sunmaktadır. Ancak resimlerdeki yapılar; oran, boyut ve biçim açısından gerçeklikten sapmalar gösterebilmekte, kimi yapıların gerçekte var olmadığı veya resimsel mekânda biçimsel özelliklerinin tartışmalı olduğu gözlemlenmektedir. Resimlerde düş ile gerçeğin iç içe geçtiği bu tür betimlemeler, yalnızca mimari imgelerle sınırlı kalmayıp kent görünümüne yansımaktadır. Kahire'de 19. yüzyılda kent sınırları genişlemesine ve yeni yerleşim bölgeleri kurulmasına rağmen, resimlerdeki temsil, kentin genişleyen sınırlarını göz ardı ederek belirli bölgelerle sınırlı kalmıştır. Bu durum, 19. yüzyıl Kahire'sinin bütüncül bir gerçeklikten uzak, seçilmiş bir siluet ile günümüze aktarılmasına neden olmuştur.

Makale, oryantalist resimlerin mimarlık ve sanat tarihi araştırmalarında önemli görsel kaynaklar sunduğunu, ancak bunların mutlak gerçeklik olarak ele alınmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Oryantalist resimler görsel belge niteliği taşısa da, bu belgelerin eleştirel bir perspektifle değerlendirilmesi gerektiği belgelerle ortaya konmaktadır.

RECONSTRUCTION IN THE PICTORIAL SPACE: ARCHITECTURAL STRUCTURES AND URBAN DEPICTIONS OF CAIRO IN ORIENTALIST PAINTINGS

This article discusses the use of city depictions and architectural structures in the Orient, as represented in 19th-century Orientalist paintings by European artists, as visual documents in architectural and art historical studies. It focuses on the extent to which these architectural representations correspond to actual existing structures and whether Orientalist paintings can be considered an alternative visual record in architectural history research. Existing studies on Orientalist paintings largely examine the political context of the period and the direct or intended messages conveyed by these artworks. However, a comprehensive evaluation of the visual documentary value of architectural representations from the perspective of architectural history is necessary. Indeed, 19th-century paintings continue to serve as significant visual sources in architectural, urban, and art history research. This study aims to fill a gap in the literature by exploring how Orientalist paintings can be utilised as sources in architectural history research by addressing the limitations they present in this context.

While examining the intersections of 19th-century Orientalist paintings with architectural history, this article adopts a theoretical framework that encompasses visual representation, historical accuracy, and the construction of architectural imagery. Rather than offering a general critique of Orientalist discourse and art, it provides a practical assessment of the validity of these paintings as academic sources. The study specifically

analyses architectural imagery in paintings of Cairo, one of the most frequently visited cities by Western painters and architects throughout the 19th century. Undoubtedly, architectural depictions in Orientalist paintings serve as valuable visual resources for architectural history. However, the representations of buildings in these paintings may deviate from reality in terms of proportions, dimensions, and forms. Some structures depicted may not have actually existed, or their formal characteristics may be subject to debate within the pictorial space. Such depictions, where fantasy and reality intertwine, extend beyond architectural imagery and influence the representations of the cityscape. Despite the expansion of Cairo's urban boundaries and the establishment of new residential areas in the 19th century, the paintings often ignore these changes and remain confined to specific, selected locations. As a result, the representation of 19th-century Cairo has been transmitted to the present day through a selective silhouette rather than a comprehensive and realistic depiction of the city.

The article emphasises that while Orientalist paintings provide important visual resources for architectural and art historical research, they should not be interpreted as absolute realities. Although they possess visual documentary value, the study demonstrates through evidence that these documents must be evaluated from a critical perspective.

GÖKSU ÖZDEN ÖNER; R.A., BA, MA, PhD.
Received her BA (2014), MA (2016) and PhD. (2023) in art history from Mimar Sinan Fine Arts University Major research interests include orientalist art and architecture, Islamic architecture, and late period Ottoman architecture. goksuoner@hacettepe.edu.tr

METU JFA 2025/1
(42:1) *203-227*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.8

TRADITIONAL WATER HARVESTING SYSTEMS IN CLIMATE CHANGE ADAPTATION: INSIGHTS FROM A SEMI-ARID MEDITERRANEAN VILLAGE

Deniz GERÇEK*, Hülya YÜCEER, Yasemin ÖZCAN GÖNÜLAL*, Ozan UŞTUK*, Taygun UZELLİ*, Selen GÜLER*, Alper BABA***

Received: 12.09.2024; **Final Text:** 23.06.2025

Keywords: Water harvesting systems; water scarcity; water heritage; climate resilience; cultural heritage

* Izmir Institute of Technology, Izmir, TÜRKİYE.

** *Corresponding Author;* Izmir Institute of Technology, Izmir, TÜRKİYE.

INTRODUCTION

Water has a crucial influence on the development of human settlements. While its abundance helped the flourishing of powerful states, its scarcity sometimes led to migrations. Historical evidence shows that societies developed resilience against water scarcity by strategies to maximize the use of available water, especially through water harvesting (WH) practices (Gautam et al., 2018). In the case of arid and semi-arid regions, where rainfall is either inadequate or erratic, Water Harvesting Systems (WHSs) have long been the cornerstone of survival as they provide water for drinking and domestic purposes. However, in the early 19th century, these traditional technologies were abandoned with the emerge of modern centralized water resources. Innovations such as deep groundwater pumps, dams and extensive networks of pipelines offered a seemingly more efficient solution by harnessing large quantities of water (Yannopoulos et al., 2019). This situation led to the abandoning of capital-poor, labor-intensive WHSs in favor of energy-intensive, capital-intensive ventures (Vetter and Rieger, 2019). Despite the global trend, traditional WHS has served as a testament to enduring resilience, notably in Asia's semi-arid regions (Zhou W. et al., 2024). Often lacking grandeur or notable architectural features, these WHSs aren't typically preserved like other cultural heritage sites (Vetter and Rieger, 2019), leading to their gradual disappearance over time.

In the wake of climate change and its adverse impact on water resources, however, learning from traditional WHSs gain significance. Although the effects of climate change vary from region to region (UN, 2019), the Mediterranean region's climate trend has been shifting towards aridification, which is characterized by rising average annual temperatures combined with decreasing precipitation, increasingly diverging from global warming patterns (Kertész and Mika, 1999; Balaban, 2012). The Mediterranean Experts on Climate and Environmental Change (MedECC)

Network (2019) confirms this trend and predicts an escalation of temperature rise in the region, more intense and frequent heat waves and variably reduced precipitation patterns. Future projections based on the RCP 4.5 and RCP 8.5 climate scenarios and regional climate models indicate that parts of the Mediterranean could move into a semi-arid climate zone (Bsh), further underlining the region's vulnerability to 'aridification' (Barredo etal.2018). In the case of Türkiye, climate change is exerting a significant impact on settlements located along the west and south coasts, the regions bordering the Aegean Sea and the Mediterranean Sea (Gedikli, 2018). Since the Mediterranean region includes developed nations with high water demands in sectors such as agriculture and tourism, dependence on large-scale and complex water supply systems is increasing. These predominantly groundwater-based systems are not sustainable in the long term (Schwartz and Ibaraki,2011). It is therefore essential for climate change scenarios to look for alternative water resources such as seawater desalination. However, due to the high energy consumption and high costs, these alternatives are considered unsustainable (Ruiz Martínez and Cornejo Tueros,2022).

In this sense, the integration of indigenous knowledge into development practice, the combination of modern water systems and traditional WH methods or the modernization of existing WH knowledge have come to the fore (Akpinar-Ferrand and Cecunjanin, 2014; Zhou W. et.al.2024). However, comprehensive research on WH practices in the Mediterranean lags behind that of other arid regions, like North Africa, South Asia, the Middle East, and India, where such practices have been extensively documented for millennia (Prinz,1996; Oweis et.al.2004). Despite Türkiye and its Aegean areas' critical significance in the Mediterranean, detailed assessments of WHS remain scarce (Ruiz Martínez and Cornejo Tueros,2022). Acknowledging the significance of climate change impacts and the distinctive features of the region, there is need for more targeted research within the Mediterranean context, which has not been explored to the same extent as these other regions. Additionally, seminal reviews indicate that existing literature revolve around two aspects of WHSs; their potential use in modern society and their significance as cultural heritage (Zhou et al., 2023). First category covers issues such as system components, construction materials, water quantity and quality for domestic use, and optimality (Pandey 2003; Akpınar-Ferrand and Cecunjanin,2014; Lasage and Verburg, 2015; Mahaqi 2021), and second category their significance and recognition as cultural heritage (Mays et al; 2018; Mamun et al., 2020). However, comprehensive assessments of WHSs that encompass these two dimensions remain scarce.

In this regard, this study examines the water WHSs that have contributed to water resilience in Barbaros village, located in the Aegean region of the Mediterranean basin. The village has historically faced severe water scarcity due to inadequate supplies of groundwater and surface water, as well as the absence of piped water until the 1980s. Early settlers devised various WH techniques to gather and store water, which was crucial for surviving extended droughts and meeting basic needs. While these systems are mostly inactive today, they remain structurally sound and culturally significant. Moreover, Barbaros and its neighbouring villages, which share a water route (**1**), are recognized as the most water-scarce areas in the region (Yüceer et.al.2021). Given WH's pivotal role in climate resilience, a comprehensive assessment of the village's WHS typologies along with their physical, geological, hydrological, cultural, and socio-economic context is

1. Geological studies indicate that karstification in the Karaburun Platform has led to polje formations where groundwater is not retained, contributing to regional water scarcity. While villages such as Kadıovacık and Barbaros, located in polje areas, have historically struggled with limited water resources, other nearby settlements, such as İçmeler, Gülbahçe, and Ildırı, benefit from abundant water sources. In response to these contrasting conditions, communities developed a distinctive water heritage, evident in the spatial distribution of wells and related infrastructure. To highlight this under-recognized heritage, a thematic ecotourism initiative *the water route* has been proposed, linking these villages based on their hydrological and cultural significance.

imperative (Lasage and Verburg,2015). Accordingly, this research aims to understand the impacts of climate change, the vulnerability of the study area, and the potential of traditional WHSs to enhance adaptive capacity and resilience. It investigates whether the historical water storage systems in Barbaros can serve as a viable solution to future water scarcity resulting from climate change-induced declines in water resources. By examining the case of Barbaros, the research also seeks to document traditional water management knowledge and explore potential strategies for mitigating drought from a cultural heritage perspective.

METHODOLOGY

The research involves a multidisciplinary methodology integrating data relevant to topography, geology, hydrology, urban planning, architecture, anthropology, linguistics and heritage fields. Using both quantitative (e.g. hydrological data analysis, geographic information system (GIS) mapping) and qualitative methods (e.g. ethnographic study, narrative analysis), the aim is to provide a comprehensive assessment of the sustainability and adaptive capacity of local WHS and predict their role in coping with emerging climate-induced water scarcity. The methods followed are grouped under two headings.

Documentation and Characterization

1.Literature Review: A comprehensive analysis of secondary sources provides a foundational understanding of the region's WHSs, study area's physical characteristics and climatic patterns. For the historical background both secondary and primary sources are used from the archives.

2.Field Surveys: The region's on-site examinations to gather primary data on the spatial distribution, architectural integrity, and operational status of the WHSs. Investigating the geological substrates and topographical features that influence the design and function of the WHSs.

3.Interviews: Semi-structured interviews with local stakeholders, including residents, farmers, and experts in water management, contribute qualitative insights into the usage patterns, historical evolution, and communal significance of the WHSs. Eighteen residents, including fourteen individuals aged 65 and older, were interviewed for 45-60 minutes each. The interviews explored the villagers' practices surrounding water sources, particularly given the historical scarcity of water in Barbaros.

4.Observational Analysis: Through direct observation, the present condition of the WHSs are documented and any evidence of traditional construction and maintenance practices are noted.

Climate Impact and Adaptive Capacity Assessment

In the second step, the interplay between WHSs and climate dynamics are explored:

1. Impact and Vulnerability Assessment: Climatological data and model future scenarios to predict how climate change may alter water availability in the region are analysed.

2. Adaptive Capacity Evaluation: Assessments on how the varying WHSs might buffer the community against these anticipated changes and which systems offer the most effective means for adaptation are carried out.

CHARACTERIZATION OF THE STUDY AREA

Geographical Features and the Brief History of the Study Area

Barbaros village is in the Urla district of İzmir province in Türkiye - geographically in the interior of the Karaburun Peninsula on the Aegean coast of the Mediterranean basin (**Figure 1**). The study area features hills encircling karst depressions, forming 'polje,' situated at altitudes ranging 145-400m. Barbaros settlement lies at the foothills of the Kocadağ Mountains, marking the beginning of the Barbaros polje. The natural vegetation comprises evergreen sclerophylls, garrigue, and coniferous forests.

Due to the limited water availability, there are no agricultural endeavours on the slopes surrounding the polje. However, there are fertile areas in the central and western sectors where alluvial soil and water resources converge. The Barbaros Polje has been continuously cultivated since

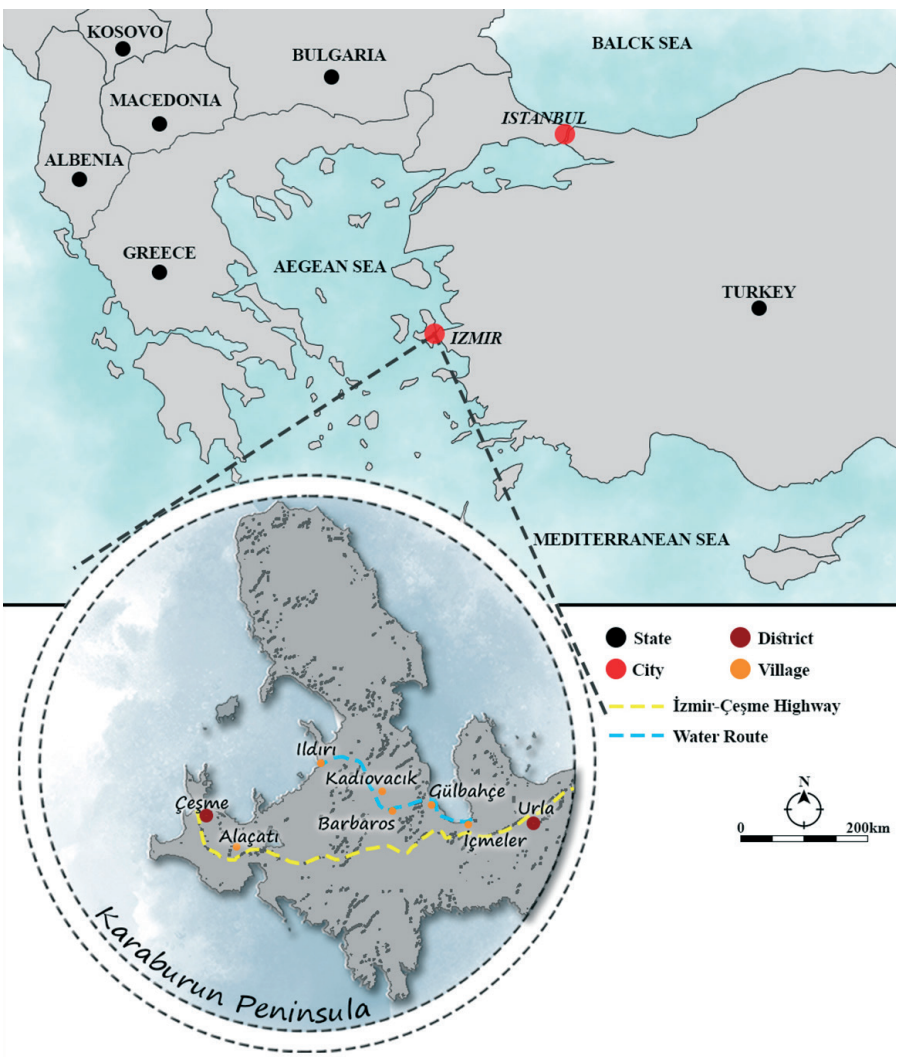

Figure 1. Location of study area

the beginning of settlement, as evidenced by the transformation of the maquis into arable land (Mater,1982). The agricultural mosaic within the polje includes olive groves, vineyards, and other crops adapted to the dry conditions, such as tomatoes and melons. This complex patchwork of cultivated land intersperses with fields that have been left to the invading natural flora and pastures that meander through them.

The study area has a rich historical background, located near two important ancient Ionian cities: Erythrae and Klazomenai, 10 and 19 km away respectively. After the era of city-states, the area was dominated by a series of different civilizations, Persians, Greeks, Romans and Byzantines. Turkish influence in western Anatolia grew during the Seljuk period, as Turkmen tribes migrated from Central Asia amid the Byzantine Empire's decline (Peacock,2010). According to oral history research, Barbaros has been predominantly a Turkmen (nomadic) village since the 19th century. The first inhabitants of the village are known to have come from Başköy, located in Tepeüstü overlooking the Barbaros Polje, nearly 1.5 km from the present-day settlement. Furthermore, findings belonging to the Neolithic period have been found in this region (Caymaz 2002). Although Greek communities were once widespread on the Karaburun peninsula, they were displaced by the compulsory population exchange between Greece and Turkey stipulated in the 1923 Treaty of Lausanne. This exchange simultaneously resulted in the migration of Balkan Muslims to Anatolia, leading to profound changes in the region's demographic, cultural, and ecological structure.

Historically, Barbaros's distance from administrative epicenters contributed to its marginalization. Even in modern times, the village is far from the main transportation arteries, and the lively tourism centers. Thus, agricultural traditions and rural dynamics continue to characterise the area, although their economic mainstay has declined compared to past.

Geological and Hydrological Characteristics of the Region

The section explains the nation of geological and hydrological features essential for the formation of the WHSs. In the Barbaros area, the geology consists of the overburden located centrally within the polje and along the eastern slopes of the Kocadağ Mountains. This area is characterized by impermeable volcanic material, mainly pyroclastic tuffs and clays, adjacent to Quaternary alluvium and debris (Çakmakoğlu and Bilgin 2006).

In addition, andesite formations derived from the volcanic activity of Kocadağ delimit the eastern boundary of the study area (Helvacı et.al. 2009). These formations contain fractured systems that can form local aquifers in certain areas. The volcanic formations and cover formations in the east are generally unfavourable for groundwater recharge due to rapid infiltration and deep water penetration through the andesites' fracture systems. Therefore, water reserves and wells must be constructed, except for some pond systems that lie on impermeable units. In contrast, the western part of the field offers a different scenario. Beyond the polje, to the west, the alluvial and colluvial material diminishes and exposes the underlying karstic limestones. These limestones exhibit numerous fractures that predominantly run along the north-south, northeast-southwest and northwest-southeast axes, with fault segments having a major influence on their orientation, as seen in geothermal systems around Gülbahçe in the east part of the study area (Uzelli et.al 2017).

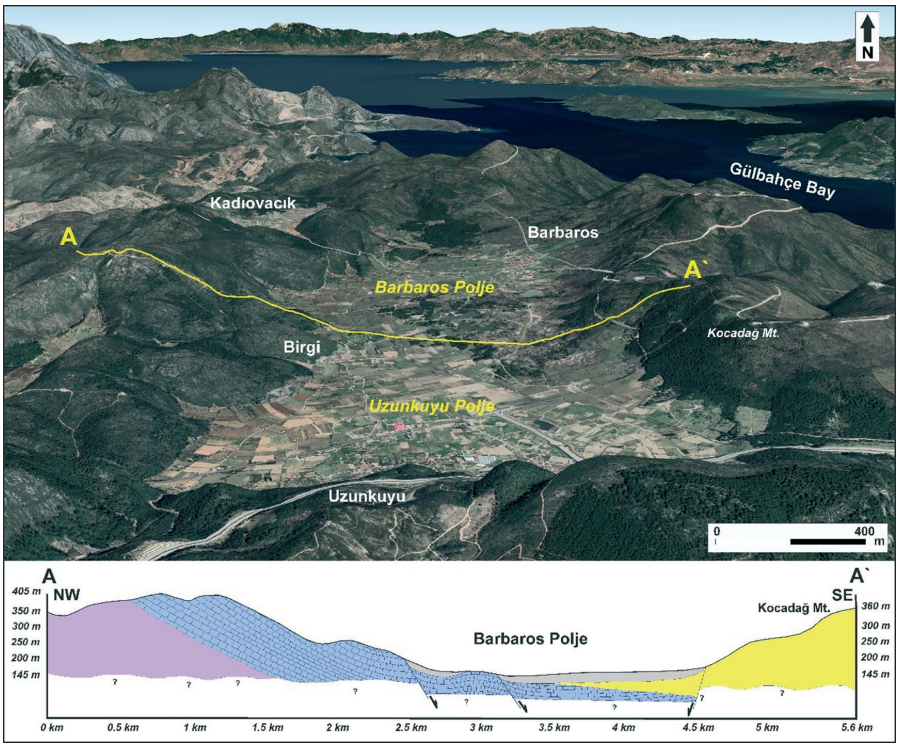

Figure 2. Geological cross-section and 3D-view of Barbaros Polje

The tectonic activities that led to the uplift have exposed the karstic limestone structures, especially in the western and southern parts. This exposure has accelerated the erosion of the overlying material, which has thinned over time, favouring the development of characteristic karst features such as poljes and uvalas along the contact lines and faults in the Jurassic and Triassic limestone. The karst structure is important in supplying the Ildırı springs is located in the western part of Barbaros polje (**Figure 2**). In addition, groundwater in these units can be reached through fractures in deep and occasionally shallow wells drilled in the study area.

The Barbaros polje is filled with alluvial and colluvial units that indicate the primary materials from which they were formed. Soil development in the polje was primarily characterised by erosion and depositional activities on Neogene surfaces and by the karst landscapes prevailing in the area. Under the influence of tectonics, the alluvial deposits within the polje have reached a considerable thickness. In the eastern and central regions of the polje, impermeable layers of ignimbrite, tuff and clay predominate. This impermeable cover prevents surface water from seeping into deeper layers. However, where the cover coalesces into concave formations, it facilitates the creation of temporary ponds and pans, especially during seasonal rainfall.

WATER HARVESTING IN THE STUDY AREA

Water harvesting (WH) is defined as 'collecting runoff water for its productive use' (Critchley and Siegert,1991). A more detailed definition describes WH as 'the collection and management of floodwater or stormwater runoff to improve water availability for domestic and agricultural purposes and to conserve ecosystems' (Mekdaschi Studer and Liniger,2013). These collection and management practices include various measures to make the runoff water usable. These include collecting,

diverting, retaining in ponds, reservoirs or otherwise manipulating runoff -for example, diverting it to avert potential damage and turn it into a useful resource (Bruins et.al.1986). The harvested water serves diverse purposes, including human consumption (drinking and household needs), agricultural irrigation (crops, forage, pastures, gardens, trees), livestock care, and the management of environmental resources like forests, wildlife habitats, and ecosystems (Mekdaschi Studer and Liniger,2013).

Water Harvesting Systems (WHSs) and Typologies

Water Harvesting Systems (WHSs) are methods of capturing and storing runoff water that utilizes multiple techniques and tools as integral components (Frasier&Myers,1983). WHSs essentially consist of three critical elements:

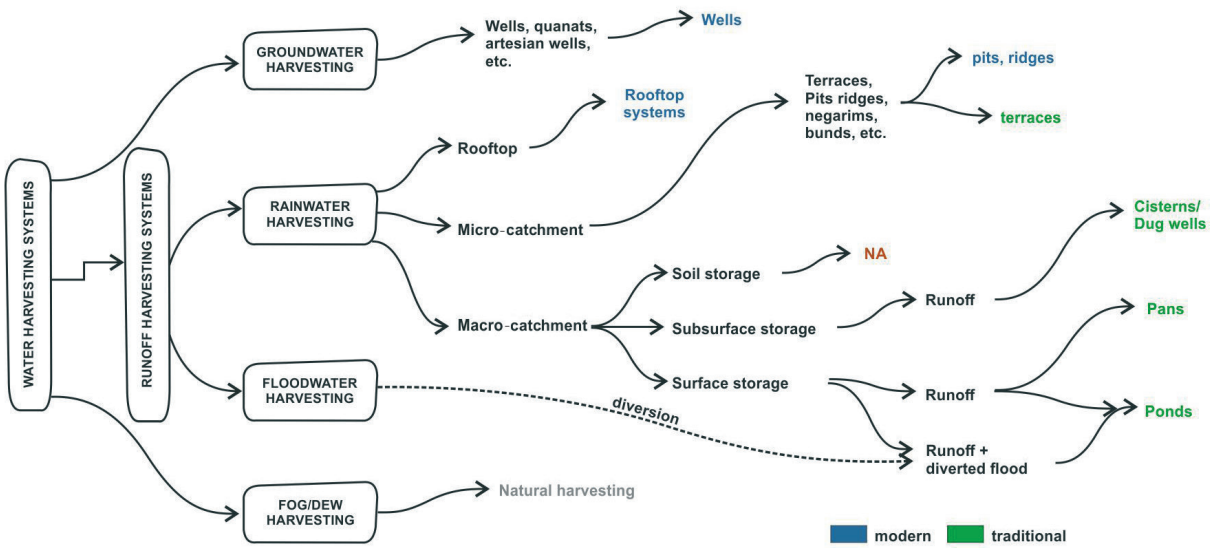
the catchment area that collects the water
the storage facility for water retention
the intended destination for the use of the collected water

Occasionally, the 'conveyance unit' —the intermediary between the catchment and the storage facility—is identified as an additional component of WHSs. WHSs can be classified according to various criteria, the most important of which is water source (Beckers et al.2013), catchment size and relief characteristics (Prinz,2002), and type of storage facility (Mati,2012).

In this study, WHSs were classified based on the source of the extracted water (1st level), the size and type of catchment (2nd level) and the storage facility (3rd level). The categories and subcategories based on the adopted classification scheme and the names of the categories, including local names, are shown in **Figure 3**. Based on the water source they harvest, the WHSs in the study area are categorized:

groundwater harvesting
rainwater harvesting
floodwater harvesting
fog/dew water harvesting

Figure 3. WHSs classification typologies and observed types in the study area

Groundwater Harvesting

One category of water abstraction based on catchment type is 'groundwater abstraction', where harvested surface runoff can recharge and replenish groundwater (MekdashiStuder and Liniger,2013). In the study area, the geomorphology and hydrogeology, characterized by a series of faults and fractures, cause all infiltrating groundwater to percolate away from the polje and migrate towards the village of Ildırı to the northwest. This phenomenon restricts access to groundwater exclusively to the wells in the western sector of the polje. In the past, it was not possible to drill deep wells due to technical limitations, so the groundwater was not accessible. Only in the last ten years have wells been successfully drilled along the fault line in the western part of the study area, some of which reach a depth of 200 meters. According to the measurements carried out as part of the geohydrological investigations in this study, the static water table height is 18.72 m with a gradient of 3.65 m and a yield of 15 L/s. The specific yield of the well is 4.11 L/sec/m and the permeability is 182 m3/day/m.

In the past, the locals used the water from the dug wells for domestic and agricultural purposes. Today, 100% of the village's drinking and utility water supply is provided by water from a well drilled into a fault. However, a large part of the irrigation of the agricultural land is provided by artificial ponds and a few dug wells. The area has a polje character, thus, very little water can be obtained from the groundwater wells. However, around 20% of the agricultural land is irrigated with water from deep wells. It is planned to drill deep groundwater wells in new areas for agricultural activities in the region.

Rainwater Harvesting

Systems that harvest runoff from natural land surfaces such as hillslopes or artificial surfaces are generally categorized as rainwater harvesting (Critchley and Siegert,1991). Rainwater harvesting from natural land surfaces is categorized into micro and macro catchments based on the size of the catchment area (Prinz,2002). Rainwater can also be harvested from artificial surfaces.

Micro-catchment Harvesting

Micro-catchment harvesting is an *in-situ* rainwater harvesting method for agriculture. It aims to catch the rain where it falls and prevent runoff. This technique captures runoff water on small, prepared areas (from 1 to 1000m^2) to benefit adjacent cropland or individual plants (Prinz,2002). Micro-catchments are relatively rare in the study area, and any that once existed have largely disappeared over time because they are ephemeral and require constant maintenance. The terraces are the only permanent example from earlier times in the study area. These are 'contour terraces' built from dry, stacked local stones without mortar and are up to 1m high. Some of the terraces are now planted with olive trees, while others, which are not planted, were probably once used as vineyards.

Macro-catchment Harvesting

Macro-catchment harvesting systems collect runoff in larger catchments, such as hillsides with long slopes. As opposed to micro-catchment harvesting, their construction is more sophisticated, and maintenance is more labour-intensive (Prinz,2002). Macro-catchment harvesting based on storage utility can be subcategorized as soil profile, surface, and subsurface (underground) storage (Weis and Hachum,2009).

a. Soil Profile storage

Although common in arid to semi-arid landscapes, this type of storage is not practiced in the study area.

b. Surface storage

The study area has surface reservoirs consisting of natural and hand-dug open reservoirs that store water collected from the macro-catchments. There are about 20 such reservoirs near the village of Barbaros, which are mainly used to meet the water needs of the cattle herds. Due to their size and geographical location, the surface storage systems in this region can be divided into two groups: Ponds within the polje and pans on the surrounding hillslopes.

Ponds in the polje, including natural or artificially enlarged lakes, are catchment areas for rainwater from mountainous hillslopes (**Figure 4a,b**). Rainwater either drains naturally or is diverted to these ponds by ephemeral streams using conveyance systems like artificial channels, gullies, and arches. With effective sedimentation basins, these ponds can store rainwater efficiently. The clay and silt content of polje soil naturally line the ponds, aiding self-sealing. Some ponds are artificially sealed with clayey and silty materials to reduce seepage, the main cause of water loss. However, evaporation persists, causing noticeable water loss, especially during summer irrigation. Man-made ponds, known as farm ponds, are smaller and typically located near homesteads (Wisser et al.2010), primarily serving irrigation and livestock water needs (**Figure 4c**).

Often smaller than ponds, pans are fashioned on mountain slopes, encircled by stone or earth walls to collect rainwater. Their widespread use in arid to semi-arid regions stems from their simplicity, cost-effectiveness, and efficiency in rainwater collection. Known by various names like *johads* in India (Gupta, 2011), *hafir* in Arab countries, and *Roman ponds* elsewhere (Oweis et al.2004), some pans in the study area are historically linked to Greek communities inhabiting the surrounding settlements prior to 1922. They are typically crescent-shaped and comprise mounded earth and stones, forming a semi-circular barrier about 1 to 2m high. Pans in the study area are installed on andesite units associated with Kocadağ volcanism in the eastern area, featuring impermeable surface layers and rock outcrops. Ranging 50-500m² in surface area, they can store an

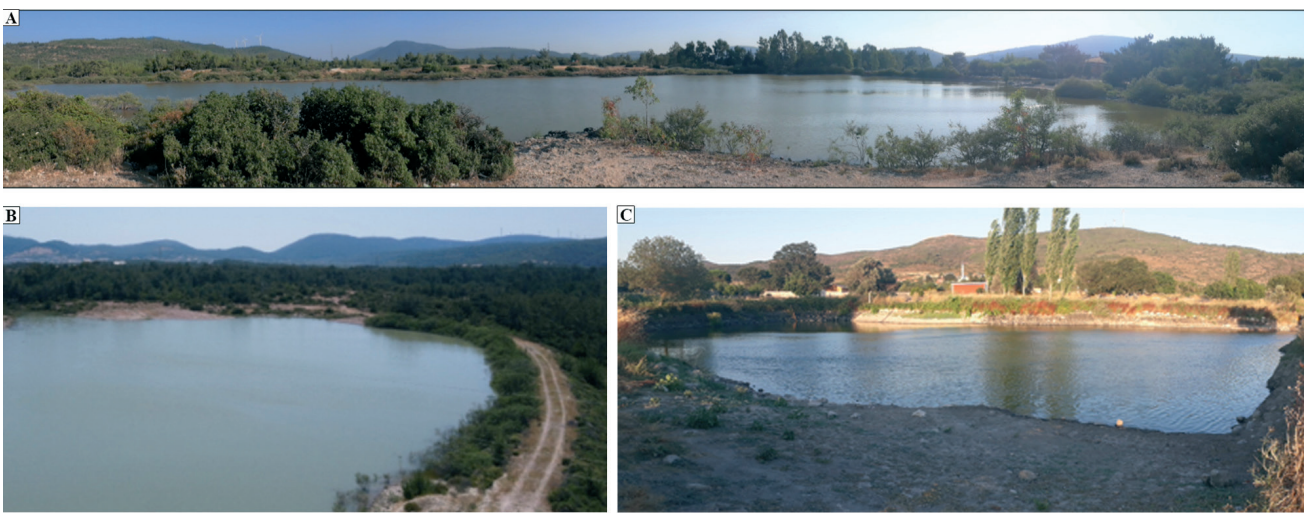

Figure 4. a) Kocagöl/Çamlıgöl, b) Büyük gölet, c) Farm Pond (irrigation pond)

estimated 10-100m³ of water. Notably, water volume gradually diminishes in late summer without the pans completely drying out. Traditionally, these pans were used for watering livestock and were not intended for irrigation or domestic purposes.

To work in practice, the surface structure of the pools should exhibit a lower infiltration rate than the rainfall intensity, while the area's topography should facilitate continuous runoff for even drainage (Bruins,2012). Both sumps and ponds gather water from catchment hillslopes, primarily composed of impermeable volcanic and sedimentary rock, making them highly efficient at collecting runoff. Previous inhabitants cleared these watersheds' prevalent maquis and garrigue vegetation to create smoother surfaces with improved water permeability, facilitating better runoff collection.

c. Subsurface storage

The overflow in the study area is directed from the foot slopes into the underground storage units called *kuyu*, a general Turkish name used to designate well-like structures. However, these facilities differ from wells because underground water does not feed them. Typically, shallow and manually dug, they are located far from the water table. Conversely, they resemble cisterns in storing collected rainwater. However, cisterns are sealed structures preventing water seepage. In the Mediterranean, historical cisterns are mostly lined to ensure water tightness. Underground storage systems in the study area resemble traditional Mediterranean cisterns, like those in Greece, but also receive water from their walls via leakage after rainfall. Sometimes termed *shallow dug wells* (Shemsanga et.al.2018), in this study, we categorize them as cistern-like structures yet consider *dug wells* more fitting as they lack waterproofing.

A survey revealed 369 dug wells throughout Barbaros, located in residential yards, orchards and along mountain slopes (Sarıbekiroğlu,2017). The spatial distribution of these dug wells varies. Some are grouped together, labelled as zones A-Mehmetler, B-Mintanlar, C, D, E-Kocataşlar and F, while others are isolated in gardens yards or private properties (**Figure 5**). The area labelled *E* contains the highest concentration of dug wells and is the subject of special consideration (**Figure 6a**). The dug wells in zone E are in sloping terrain next to a small canal that was once a natural watercourse (**Figure 6b**).

These WHSs were built with minimal effort and using local expertise. They form cylindrical pits dug into the earth, with the walls reinforced by the insertion of indigenous stone using dry stone walling methods. The system is designed to collect rainwater through two primary mechanisms: First, runoff from the sloping terrain is directed to the mouth of the dug well and enters the catchment basin directly; second, rainwater seeps into the ground and passes through the walls into the reservoir below. To collect the overflow between the structures, shallow water channels connect neighbouring dug wells (Yüceer and Güler, 2021).

The dug wells vary in size, with a diameter of around 1.97-2.50m and a depth of 6-9m. Their capacity is around 10-20m³. Type 1 is characterised by an opening closed with irregular stones set directly on the ground, as is the case in some wells in zone A (**Figure 7a**). In contrast, type 2 is characterised by a raised opening standing on a cylindrical base supported by a step of two stones (**Figure 7b**). Most Barbaros wells correspond to Type 2, except for E11, which is sealed with cement and has a protective wooden

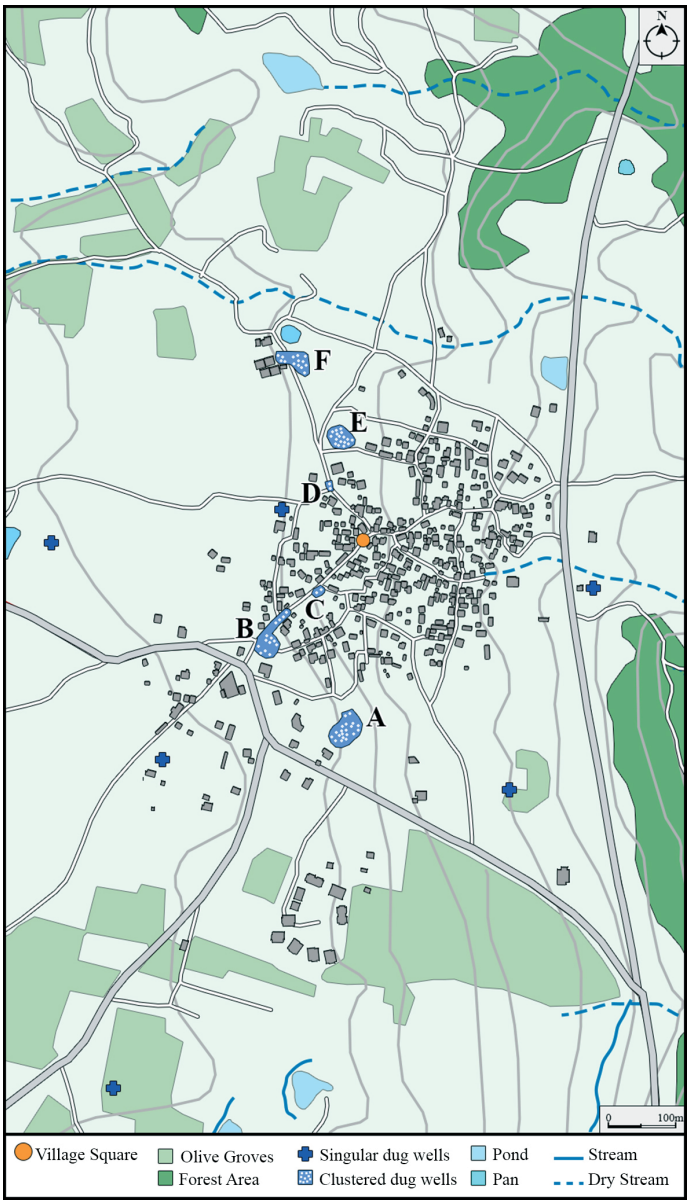

Figure 5. Barbaros Village Settlement and the clusters of dug wells

Figure 6. a) Dug wells in cluster E, b) Site plan of cluster E

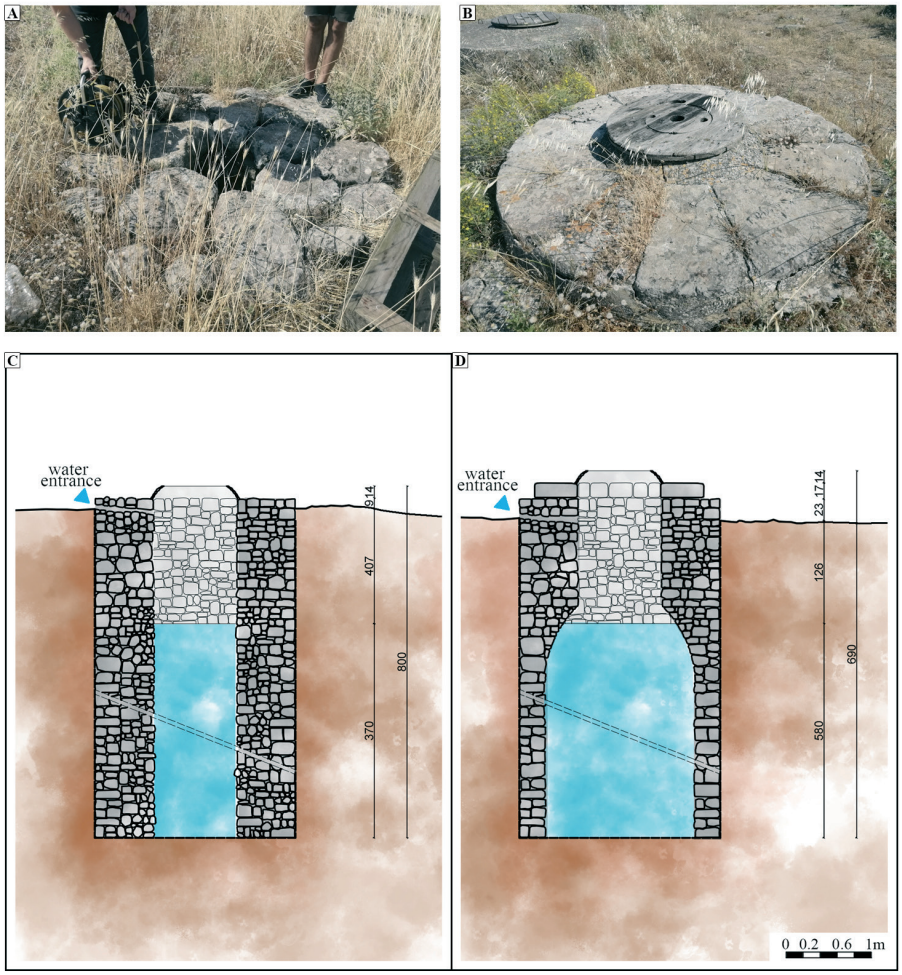

Figure 7. a,b) two typologies of dug wells' mouths, c,d) two typologies of dug wells' interior

cover over its raised opening. Despite these differences, all wells have a cylindrical standard shaft at the top and widens just below the surface, with the diameter remaining larger at the base (**Figure 7c,d**).

Concern for water hygiene was just as important in the past as it is today. To ensure cleanliness, the original builders developed methods to divert the initial flow of rainwater away from the mouth of the well or, if necessary, to seal the mouth completely. This measure prevented pollutants, potential pathogens and excessive silt from contaminating the pumped water.

The hydrological study investigated the water quality of various rainwater catchment systems in the region. Four water samples were taken: two from dug wells near the village labelled Köy and Mehmetler and two from the largest water bodies, the ponds labelled Çamlıgöl and Büyük Gölet. The electrical conductivity (EC) values of these water sources were between 163.2 and 322μS/cm. The pH values of all the bore wells were slightly alkaline and were all just above 7.46, although they were within the acceptable groundwater pH range of 6.5–8.5. These values are consistent with national and international standards for potable water (ITASHY,2005) Additionally, these water samples underwent testing for toxic elements, with concentrations compared to maximum levels set by national and international guidelines for drinking water quality. Only the Köy dug well

exhibited an arsenic concentration above the safe limit (10.43µg/L), slightly exceeding the recommended limit for drinking water.

All data is compared with the classification of the International Association of Hydrogeologists (1979). Accordingly, the water from the wells is of the Ca-HCO_3 type and the water from the ponds is of the Ca-Na-HCO_3 type. While the water from the boreholes corresponds to the calcium bicarbonate type, the water from the lakes is relatively close to the mixed water type, which results from different evaporation and surface input. The results provide insights about the hydrological source of water. Therefore, the water in the wells is fed from the soil profile, where limestones form a high topography around the western part of the polje, which allows them to reach higher Ca-Mg and HCO_3 concentrations. The water in the ponds was mainly influenced by the surface water and the water emerging from the jointed volcanic rocks.

Roofs and Courtyards

In the past, even without sophisticated systems, residents collected rainwater in buckets and canisters for domestic use. Currently, there are no public water supply systems outside the village center and tap water is not readily available. As a result, rooftop rainwater harvesting has become common, especially in modern homes and huts scattered across the agricultural land of the polje. The rainwater is collected and stored in plastic tanks with a capacity of up to 20m^3 in the courtyards of the houses.

Floodwater harvesting

Systems that use runoff from watercourses are classified under floodwater harvesting (Critchley and Siegert, 1991). They are usually practiced in a valley-ridge topography. Unlike rainwater harvesting, water flowing in rivulets and smaller channels can back up into a gully and stream and become a flash flood in larger catchments such as valleys, which is sometimes severe and unpredictable (Beckers et.al.2013). Although it relies on the same water source as rainwater harvesting, flood harvesting is hardly practiced in the study area. This can be attributed to the poor drainage system of the landscape and the relatively small catchments that are unable to generate runoff that accumulates into flash floods.

Fog/dew harvesting

Fog and dew, commonly referred to as rain-free water, are important components of the hydrological cycle in arid to semi-arid regions (Kaseke et.al.2007). Fog and dew can be collected using harvesting devices, e.g. nets, and used as an additional drinking water resource. Some authors prefer to exclude fog/dew from WHSs due to its limited water collection capacity (Yannopoulos et.al.2019) and the controversies (Beckers et.al.2013). Although fog/dew is not harvested with specialized equipment, its presence in the study area helps to meet the water needs during the critical growing stages of the crops and allows them to survive without water. The hot and humid air that stagnates in the *polje* surrounded by hills condenses when interacting with the cold surface, especially in the morning, and produces dew, which is the water of life for the plants. Due to this unique microclimate in the region, this cultivation practice, which allows the produce to grow despite the dry periods, is called waterless agriculture. Waterless agriculture is still effective, and the villagers widely use local seeds. The indigenous seeds can withstand extreme environmental conditions as they have been adapted over time and are expected to

withstand the dry conditions in the study area. The commonly grown crops usually require less water, e.g. tomatoes, okra and melons.

WHSs in Historical Process and Cultural Practices

As descendants of nomadic Turks, the inhabitants of Barbaros village hold water in reverence within their mythology, symbolizing life's essence and purity, thus considering it a sacred resource (Şayhan,2018). In an environment where water is a precious commodity, the villagers, whose culture and traditions are strongly characterised by the need to adapt, have developed a deep connection to water and its collection and protection habits.

In-depth interviews were conducted during the fieldwork, each lasting 45-60 minutes, to explore the historical use of WHSs by the villagers of Barbaros and the importance of the systems in their collective memory as cultural heritage. Eighteen people were interviewed, 14 of whom were 65 years or older and had actively engaged with WHSs. To cope with the scarcity of water in Barbaros, the community relied on ponds and pans to quench the thirst of their livestock. The goats used to drink from the ponds on the hillside while grazing. As goat farming has declined sharply, these ponds are no longer used today. However, they continue to function without maintenance and provide water for wild animals such as foxes, boars and birds. The village's dug wells were also used to supply drinking water (Gönülal and Uştuk, 2021).

Water scarcity disproportionately affected women, reflecting a gendered division of roles where women were responsible for water-dependent activities like washing, cleaning, and cooking. While men predominantly built the wells, women frequently integrated their use into daily routines, making multiple trips to the wells each day, often riding on donkeys accompanied by their children carrying barrels. During periods of water scarcity, clothes were washed with lye, a practice known as *boğata yapmak*, like the Italian term *bucato* (Gönülal, 2021).

Another efficient method to utilise the limited water is to connect nearby dug wells with a gutter. In this way, the locals managed to divert water from one dug well to another when the water ran out. After opening channels for the surface runoff from the surrounding hills flowing toward lower elevations, they filtered the dirty water with pyrene bush, a rare species found in the heathland south of the village of Barbaros, so that goat dung etc. could not mix with the water. Once the water was clear, they took it to the dug wells. It is also worth noting that drawing water from a dug well requires skill. The only way to fill the bucket is to turn it upside down and dip it into the water. At present, the mouths of the dug wells are completely closed for safety reasons.

In Barbaros, some dug wells are not just water sources, but landmarks that are named and steeped in local folklore, passed down orally from generation to generation. In earlier times, brides were ceremoniously brought to the wells to perform the henna ritual to the sound of trumpets. The villagers would sip water from the bride's hands and ask for good luck and divine blessings while murmuring their prayers. Meanwhile, the wells were shrouded in mystery and were believed to be haunted after dark (Yaka,2016). Our observations suggest a nuanced perception of the WHSs in Barbaros, particularly in relation to dug wells. Even though the memory of these structures may be reminiscent of past struggles, there is a palpable

appreciation for their existence, as they convey a sense of security against future water shortages.

WHSs' in the Face of Development, Trends and Pressures

In the past, villagers in Barbaros skilfully coped with water scarcity through indigenous water harvesting practices until the village was connected to the municipal water grid in the 1980s. Subsequently, the traditional WHSs, especially the dug wells, were no longer used and were largely left out of service. In the west of the study area, along the northeast fault line, artesian wells are tapped to provide water for residential and agricultural purposes. However, excessive abstraction poses a risk of salinization due to the connection between the fault line and the sea. Although there are various water sources in the region, their availability is finite, and the water supply is reaching critical limits.

Barbaros polje is experiencing a trend towards dispersed development, marked by settlement on farms and abandoned agricultural land. This area mainly attracts newcomers drawn to the rustic lifestyle and authenticity of the village, with people often residing in their houses seasonally. Many of these newer constructions, built within the last decade, feature water-intensive amenities, consuming significant water resources, including drinking water used to irrigate the fields. Moreover, with increased water and electricity demands and the need for waste and sewage disposal services, especially for units outside administrative boundaries, environmental challenges for the area are anticipated.

Despite the restrictions imposed by existing planning law, which discourages residential conversion, escalating land prices in the study area signal strong demand and pressure for residential development. Most WHS are not under official protection and are consequently at risk of deterioration or destruction.

CLIMATE CHANGE RISK AND RESILIENCE

Currently, the village's tap water is primarily drawn from groundwater reserves some distance away, with more than half of İzmir province's tap water coming from such aquifers. This supply is sufficient to meet the needs of households, but in the summer -when tourist resorts such as Çeşme and Alaçatı are heavily visited- water shortages become increasingly common. The study area is also experiencing climatic changes that are driving it towards greater aridity. Although many WHSs in the region are obsolete, the remnants of these structures, along with associated cultural practices and collective memory, have been well preserved.

Considering these circumstances, numerous international organizations -including the FAO, the IPCC, UN-Water and initiatives under the Sustainable Development Goals (SDGs)- are advocating for the expansion of WHS practices to strengthen climate resilience as a core component of climate adaptation efforts. With the recognition of WH as a viable water source, there is a growing trend towards the adoption and implementation of WH practices for sustainability and to enhance resilience. Therefore, assessing WHSs, selecting appropriate water harvesting methods and investigating their practicality are crucial steps towards adapting to our changing climate.

Climate Change Impact and Vulnerability

Climate change poses a significant threat, further straining the scarce water resources in the study area. With a typical Mediterranean climate (Csa), there's a trend towards reduced rainfall coupled with rising temperatures. These changes indicate a potential shift in the local climate toward heightened aridity (Kertész andMika,1999).

The warmest months in the village are July and August, which are typically dry. Average summer temperatures often rise to around 27°C. Remarkably, rainfall in July, August and September combined is only 25.8mm, which is just 3.98% of the annual average. This low rainfall leads to periods of drought, severely affecting the region's important agricultural activities. The prevailing climatic challenge is the acute water shortage. For more than half of the year, rainfall is insufficient to meet the demand for evapotranspiration, an exacerbated shortage in the humid summer months. The region's WHSs are suitable for arid to sub-humid conditions, typically characterised by low annual rainfall of no more than 700mm. The study site often suffers from unpredictable rainfall and cyclical droughts, with observed average annual rainfall below 600mm (MEVBIS).

Climate change will exacerbate the changes in the hydrological cycle, exerting particular impacts as reported European Commission and UN documents (EC, UN). In **Table 1**, we list a range of those potential risks to the village as impacts and linked vulnerabilities, encapsulating the direct effects of climate change on the rural landscape. These anticipated impacts extend across various dimensions— including the social fabric, cultural norms, and economic stability—of rural communities, underscoring the profound and extensive consequences (Atkinson and Atkinson,2023).

Climate Change and Adaptive Capacity of the WHSs

Adaptive capacity is defined as the ability of a system to anticipate, prepare for and respond to the impacts of climate change (Smith et.al.2001). Within the climate-related risks depicted in **Table 1**, water scarcity emerges as the most critical threat, affecting drinking water supply, household use, irrigation and livestock production. Water scarcity not only leads to direct challenges but also exacerbates risks such as recurring droughts, changes in vegetation patterns, soil erosion, land degradation, and disruptions to ecosystems. **Table 2** illustrates the climate-related risks in conjunction with a qualitative assessment of the adaptive capacity of various water harvesting systems (WHS) present in the study area based on extensive research, field observations and interviews with residents.

Regarding water scarcity, in rural developing areas, harvested rainwater plays a central role as it often serves as the primary source of drinking water (Dao et.al.2021; Pineda et.al.2021) and for other domestic needs such as washing and sanitation. (Preeti et.al.2021). Data from several local WHSs of type dug wells in the study area indicates that the quality of harvested water is close to that of drinking water, showcasing its potential in water scarcity issues, whereas other WHS sourced water can be used after a sanitation process.

Central to mitigating environmental problems such as droughts, changes in vegetation, wild fires, and floods are the pans and ponds in the region, where ponds can store significant amounts of water. In addition, the large number of smaller ponds maintain ecological functions and are vital for pastoral communities. These water bodies are strategically used to

Climate Change Risks	Climate Change Impacts	Climate Change Vulnerability
Water scarcity	Climate change can intensify water scarcity by reduced rainfall and increased evaporation. This reduce surface water fed resources and reduce ground water levels in the local environment. Water supply from the infrastructure may also be cut off for the same reason as the broader region is subject to climate change impacts and there are cities and destinations in need of critical and priority water supply.	The village is highly vulnerable to water scarcity. Water for drinking is of vital importance. Limitation of water for irrigation and livestock is also a substantial threat on livelihoods of the village.
Droughts	Climate change can intensify droughts and extend their duration.	Crops and livestock may struggle to survive without sufficient water which in turn lead decreased food production and reduced income that heavily relies on agriculture. Prolonged droughts may lead to displacement of community.
Changes in vegetation	Climate change can alter the distribution and composition of vegetation. Increased temperatures and reduced precipitation may cause local plant species struggle to survive while others may become invasive.	Village community is vulnerable to conditions in vegetation useful for agriculture and husbandry. Vegetation change may affect cultivation as well as grazing for livestock.
Erosion and land degradation	Intense rainfall events, combined with dry periods contribute to soil erosion and land degradation in semiarid areas. Erosion of topsoil can be observed.	Erosion leads to reduced agricultural productivity which can further challenge the sustenance of rural settlements.
Ecosystem disruption	Projections indicate that the future disruption of ecological assemblages due to climate change will be sudden and unanticipated.	The loss or disruption of species and populations does not occur in isolation. Thus, this jeopardises the functioning of ecosystems, and hence their capacity to deliver ecosystem services.
Wildfires	Warmer temperatures and reduced moisture content contribute to the increased incidences of wildfires.	Wildfires pose a threat to the communitiy and the environment. Wildfires have the potential to destroy local acquisitions, including agriculture and husbandry, for the short to long term.
Floods	Warmer temperatures lead to increased moisture concentration in the atmosphere. This causes erratic or sudden rainfall that lead to flash flooding. Also, vegetation and soil conditions in the catchment area determine water retention and evaporation processes.	Heavy rainfall in short periods that are erratic in nature may cause excessive damage to livelihoods, cultivated products and husbandry stock in rural settlements.

Table 1. Climate change risks, their impacts and vulnerabilities in the rural case area

Climate Change Risks	wells	rooftop	terraces	Dug wells	pans	ponds
Water scarcity	**	***		***	**	***
Droughts	**	*	*	***	***	***
Changes in vegetation			*		***	**
Erosion and land degradation			**		**	*
Ecosystem disruption					*	*
Wildfires		*			***	**
Flood				*	**	***

Table 2. Adaptive capacity of the WHSs in the study area
*** high capacity, ** moderate capacity, * low capacity

manage water runoff — capturing runoff to store it and mitigate potential flood damage (Bruins et.al.1986). During intense, short-duration rainfall, characteristic of the study area, pans and especially ponds prove to be efficient. The locals have adapted their practices and channel the initial debris- laden rain streams into these ponds. The pans and ponds in the study area also serve as important water sources for emergency services, e.g., for extinguishing forest fires.

Rooftop water harvesting is a modern WH technique in the region that significantly reduces public water consumption (Abdulla andAl-Sharef,2009). By supplementing water demand with WHSs, rural regions reduce the demand for water resources and thus ensure the sustainability of urban supply and productive activities.

Despite their limited volume for domestic use, pots and ponds are immensely useful in counteracting the effects of climate change risks with their higher rating of adaptive capacity. Therefore, they are considered indispensable components of any climate change adaptation strategy based on the findings of this study.

CONCLUSIONS

The WHSs in the study area represent relationship between the inhabitants and their environment and embody the indigenous knowledge of the community and the long-standing principles of the WH. Despite the persistent scarcity of water, the locals have always made Barbaros their home and have creatively adapted to the difficult conditions. Of all the WHS in the region, the dug wells are particularly noteworthy. These wells, a characteristic feature of the landscape, are mainly located in groups around the village. Although the wells bring to mind memories of past challenges, their continued presence provides a sense of reassurance and appreciation to the local community in light of potential future water scarcity. Today, most of them have withstood the ravages of time and neglect and have retained their structural integrity. Nevertheless, the local population appears content to have access to these wells in the event of a future water shortage. Historically, the scarcity of water resources was such that the village required as many as 400 wells to meet its water needs. This underscores the profound and emotive significance of water to the community, which is further compounded by its historical role in their lives. Analysis of the water from these wells shows that it is almost drinkable, which is an unexpected revelation. However, the ponds and pans outperform dug wells and other WHS when it comes to adaptability. Ponds provide water that is suitable for both irrigation and consumption after initial treatment. And even if their water is not suitable for human consumption, ponds play a critical role in providing water for wild and

domestic animals, promoting ecosystem sustainability and supporting local livelihoods dependent on livestock.

Today, the WHSs of the study area are under increasing pressure from the expansion of settlements and the intensification of agricultural practices, which have a particular impact on the dug wells. These activities are straining the delicate balance of the polje's environment and threatening the soil and water resources, and therefore the WHS, on which the community depends. Without formal protection or conservation measures, there is a real risk that these systems will deteriorate, leading to physical and cultural erosion over time.

WHSs are important in difficult and marginal environments due to their independence and decentralization. These systems offer a viable alternative to scarce or inadequate water sources and solve problems such as scarcity, salinity, pollution, prohibitive drilling costs and limited public water supply. The resurgence of WHSs could be an important lifeline, cushioning periods of drought and serving as an additional or emergency water reserve in regions increasingly facing drought, such as the Mediterranean. At the intersection of escalating water and food insecurity, accelerated by climate change, traditional WHSs should be considered not only as historical or architecturally significant relics, but as examples of sustainable water management practices. Our research highlights the diversity of these systems as well as their design and adaptability to the local context and offers insights that can provide strategies for water security. These may involve preserving traditional practices or ingeniously combining them with modern technologies.

Conflict of Interest The authors declare no competing interests.

ACKNOWLEDGEMENTS
The authors gratefully acknowledge the support of the 2021IYTE-1-0113 Scientific Research Project conducted by İzmir Institute of Technology. Appreciation is also extended to the anonymous reviewers of METU JFA for their insightful comments, which contributed significantly to the improvement of the manuscript.

REFERENCES

ABDULLA F.A., AL-SHAREEF, A.W. (2009) Roof Rainwater Harvesting Systems for Household Water Supply in Jordan, *Desalination*, 243(1–3), 195-207.

AKPINAR-FERRAND E., CECUNJANIN F. (2014) Potential of Rainwater Harvesting in a Thirsty World: A Survey of Ancient and Traditional Rainwater Harvesting Applications, *Geography Compass,* 8(6), 95-413.

ATKINSON C.L., ATKINSON A.M. (2023) Impacts of Climate Change on Rural Communities: Vulnerability and Adaptation in the Global South, *Encyclopedia 2023*(3), 721–729.

BALABAN, O. (2012) Climate Change and Cities: A Review on the Impacts and Policy Responses, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, *29*(1), 21-44.

BARBAROSKOYU PHOTOGRAPH ALBUM (2022) https://www.barbaroskoyu.com/album (accessed 15.03.2022).

BARLOW, M., HOELL A. (2015) Drought in the middle east and central–southwest Asia during winter 2013/14. *Bulletin of American Meteorological Society*, 96(12), 71–S76.

BARREDO J.I., MAURI A., CAUDULLO G., DOSIO A. (2018) Assessing Shifts of Mediterranean and Arid Climates Under RCP4.5 and RCP8.5 Climate Projections in Europe, *Pure and Applied Geophysics 175*, 3955-3971.

BECKERS B., BERKING, J., SCHÜTT, B. (2013) Ancient Water Harvesting Methods in the Drylands of the Mediterranean and Western Asia, eTopoi, *Journal for Ancient Studies*. 2.

BRONSERT, A. (2003) Floods and Climate Change: Interactions and Impacts, *Risk Analysis*, 23(3), 545-557.

BRUINS H.J. (2012) Ancient Desert Agriculture in the Negev and Climate-Zone Boundary Changes During Average, Wet and Drought Years, *Journal of Arid Environments*, 86, 28–42.

BRUINS H.J., EVENARI M., NESSLER U. (1986) Rainwater-Harvesting Agriculture for Food Production in Arid Zones: the Challenge of the African Famine, *Applied Geography*, 6(1), 13–32.

ÇAKMAKOĞLU A., BILGIN Z.R. (2006) Pre-Neogene Stratigraphy of the Karaburun Peninsula, *Bulletin of Mineral Research and Exploration Institute of Turkey*, 32, 33–61

CRITCHLEY, W., K. SIEGERT. (1991) Water Harvesting. A Manual for the Design and Construction of Water Harvesting Schemes for Plant Production. FAO, Rome. Falkenmark, M., Fox, P., Persson, G. and J. Rockström. 2001. Water Harvesting for Upgrading of Rainfed Agriculture – Problem Analysis and Research Needs. Stockholm International Water Institute (SIWI) Report 11

DAO D.A., TRAN S.H., DANG H.T.T., NGUYEN V., NGUYEN V., DO C.V., HAN M. (2021) Assessment of Rainwater Harvesting and Maintenance Practice for Better Drinking Water Quality in Rural Areas., Aqua - Water Infrastructure, *Ecosystems and Society*, 70(2): 202–216.

DEITCH M.J., SAPUNDJIEFF M.J., FEIRER S.T. (2017) Characterizing Precipitation Variability and Trends in the World's Mediterranean-Climate Areas, *Water*, 9(4), 259, 1-20.

ECKHARDT, K., ULBRICH, U. (2003) Potential Impacts of Climate Change on Groundwater Recharge and Streamflow in A Central European Low Mountain Range, *Journal of Hydrology*, 284, 244–252.

EU. Consequences Of Climate Change. https://climate.ec.europa.eu/climate-change/consequences-climate-change_en (accessed 12.02.2025)

FRASIER, G.W., MYER, L.E. (1983) Handbook of Water Harvesting. Agricultural Handbook No. 600. US Department of Agriculture, *Agricultural Research Service*, USA.

GAUTAM, D., THAPA, B. R.&PRAJAPATI, R. N. (2018) Indigenous Water Management System in Nepal: Cultural Dimensions of Water Distribution, Cascaded Reuse and Harvesting in Bhaktapur City. *Environment, Development and Sustainability*, 20, 1889-1900.

GARCIA L.C, SZABO JK, DE OLIVEIRA ROQUE F, DE MATOS MARTINS PEREIRA A, NUNES DA CUNHA C, DAMASCENO-JÚNIOR GA, MORATO RG, TOMAS WM, LIBONATI R, RIBEIRO DB (2021) Record-breaking Wildfires in the World's Largest Continuous

Tropical Wetland: Integrative Fire Management is Urgently Needed for Both Biodiversity and Humans. *Journal of Environmental Management*. 1(293), 112870.

GEDIKLI, B. (2018) Approaches to Climate Change in Spatial Planning and Design: International and Turkish Experiences. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, *35*(1),89-109.

GOULD G.K, MINGLIANG L., BARBER M.E., CHERKAUER K.A., ROBICHAUD P.R., ADAM J.C. (2016) The Effects of Climate Change and Extreme Wildfire Events on Runoff Erosion Over A Mountain Watershed, *Journal of Hydrology*, 536, 74-91.

GÖNÜLAL Y.Ö. (2021) *A Review on the Word Boğada,* IX. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı, 20-22 October, Tajikistan, 43-53.

GÖNÜLAL, Y. Ö, UŞTUK, O. (2021) Gündelik Hayatta Suyun İzini Sürmek: Kadıovacık ve Barbaros Köyleri Örneği, eds. Yüceer, H.&Gönülal, Y.Ö. Geçmişten Günümüze Su Mirası İçmeler-Gülbahçe-Barbaros-Kadıovacık-Ildırı Yer Altı Suyu Rotası, pp.63-76.

GUPTA S.(2011) Demystifying 'Tradition': The Politics of Rainwater Harvesting in Rural Rajasthan, India, *Water Alternatives,* 4(3), 347-364.

HELVACI, C., ERSOY, E.Y., SÖZBILIR, H., ERKÜL, F., SÜMER, Ö., & UZEL, B. (2009) Geochemistry and 40Ar/39Ar Geochronology of Miocene Volcanic Rocks From the Karaburun Peninsula: Implications for Amphibole-bearing Lithospheric Mantle Source, Western Anatolia. Journal of Volcanology and Geothermal Research, 185, 181-202.

ITASHY (2005) *Regulation Amending the Regulation on Waters Intended for Human Consumption*, Official Gazette, Volume: 25730 (In Turkish).

KASEKE K. F., WAND L., SEELY M. K. (2007) Nonrainfall Water Origins and Formation Mechanisms, *Science Advances*, 3, 1-8

KERTÉSZ, A., MIKA, J. (1999) Aridification - Climate Change in South-Eastern Europe. *Phys. Chem. Earth (A)*, 24(10), 913-920.

LASAGE, VERBURG. (2015) Evaluation of Small-scale Water Harvesting Techniques for Semi-arid Environments, *Journal of Arid Environments*, 118, 48-57.

MAHAQI, A. (2021) Traditional Water Management Systems in Afghanistan: Lessons for the Future.*Arabian Journal of Geosciences* 14(15).

MAMUN, M. M. A., P. PAUL, S. NOOR, AND A. A. BEGUM. (2020) Reviving the Urban Water-Edge: History and Heritage Morphology in the Envisaging of Chittagong City. *ETropic* 19 (2): 97–118.

MATER, B. (1982) *The Relations Between the Classification and Utilization of Land in the Urla Peninsula.* Istanbul: Faculty of Literature Printing House.

MATI, B.M. (2012) Best Practices for Rainwater Harvesting from Open Surfaces with Storage in Structures. Training Manual 2. NBI/ NELSAP - Regional Agricultural and Trade Programme (RATP), Bujumbura, Burundi.

MAYS L., ANTONIOU G.P., ANGELAKIS A.N. (2018) History of Water Cisterns: Legacies and Lessons, *Water*, 5, 1916-1940.

MEKDASCHI STUDER, R., LINIGER, H. (2013) Water Harvesting: Guidelines to Good Practice. Centre for Development and Environment (CDE), Bern; Rainwater Harvesting Implementation Network (RAIN), Amsterdam; MetaMeta, Wageningen; The International Fund for Agricultural Development (IFAD), Rome

MIRANDA J.D., ARMAS C., PADILLA F.M, PUGNAIRE F.I. (2011) Climatic Change and Rainfall Patterns: Effects on Semi-arid Plant Communities of the Iberian Southeast, *Journal of Arid Environments,* 75(12), 1302-1309.

MOONEY H., LARIGAUDERIE A., CESARIO M., ELMQUIST T., HOEGH-GULDBERG O., LAVOREL S., MACE G.M, PALMER M., SCHOLES R., YAHARA T. (2009) Biodiversity, Climate Change, and Ecosystem Services, Current Opinion in Environmental Sustainability, 1(1), 46-54

MUNYAI, R.B., CHIKOORE, H., MUSYOKI, A., CHAKWIZIRA, J., MUOFHE, T.P., XULU, N.G., MANYANYA, T.C. (2021) Vulnerability and Adaptation to Flood Hazards in Rural Settlements of Limpopo Province, South Africa. *Water*, 13, 3490.

OWEIS T., HACHUM A., BRUGGEMAN A. (eds)(2004) *Indigenous Water Harvesting Systems in West Asia and North Africa*. ICARDA, Aleppo, Syria, vi+ 173 pp.

PEACOCK, A.C.S. (2010) *Early Seljuq History: A New Interpretation*, Routledge; 1st edition, 190

PINEDA E, GUAYA D, RIVERA G, GARCÍA-RUIZ M.J., OSORIO F. (2022) Rainwater Treatment for the Provision of Drinking Water to Indigenous People in the Ecuadorian Amazon. *International Journal of Environmental Science and Technology,* 8769-8782.

PREETI P., RAHMAN A. (2021) A Case Study on Water Demand, Economic Analysis and Reliability of Rainwater Harvesting in Australian Capital Cities. *Water* 13(19), 2606.

PRINZ D. (2002) The Role of Water Harvesting in Alleviating Water Scarcity in Arid Areas, in Keynote Lecture, Proceedings, International Conference on Water Resources Management in Arid Regions. 23–27 March, 2002. Vol. 3. Kuwait: *Kuwait Institute for Scientific Research*, 107–122.

PRINZ D. (1996) Water Harvesting - Past and Future. In: Pereira L.S., Feddes R.A., Gilley J.R., Lesaffre B. (eds) Sustainability of Irrigated Agriculture. *NATO ASI Series (Series E: Applied Sciences),* 312, 137-168 Springer, Dordrecht.

ROSA, L., CHIARELLI D.D., RULLI M.C., DELLANGELO J., DODORICO P. (2020) Global Agricultural Economic Water Scarcity. *Science Advances*, 6 (18

RUIZ MARTÍNEZ H.G., CORNEJO TUEROS J.V. (2022) *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science,* 1121, 012007

SARIBEKIROĞLU, Ş. (2017) Understanding Cultural Landscape Characteristics: The Case of Barbaros Settlement, İzmir Institute of Technology, Graduate School of Engineering, Architectural Restoration and Sciences, Unpublished Master's Thesis, Urla-İzmir.

SHEMSANGA C., MUZUKA A. N. N., MARTZ L., KOMAKECH H., MCHARO E. (2018) Indigenous Knowledge on Development and Management of Shallow Dug Wells of Dodoma Municipality in Tanzania, *Applied Water Science,* 8(59), 1-20

SMITH B., O. PILIFOSOVA, I. BURTON, B. CHALLENGER, S. HUQ, R.J.T. KLEIN, G. YOHE, N. ADGER, T. DOWNING, E. HARVEY, S. KANE, M. PARRY, M. SKINNER, J. SMITH, J. WANDEL. (2001) Adaptation to Climate Change in the Context of Sustainable Development and Equity, In: J.J. McCarthy, et al.(Eds.) *Climate Change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge University Press, (2001),879-906

TRISOS C.H., MEROW C., PIGOT A.L. (2021) The Projected Timing of Abrupt Ecological Disruption from Climate Change, *Nature,* 580, 496-501.

UN. Causes and Effects of Climate Change. https://www.un.org/en/climatechange/science/causes-effects-climate-change (Accessed Date 12.02.2025)

UZELLI T, BABA A, MUNGAN GG, DIRIK RK, SOZBILIR H. (2021) Conceptual Model of the Gülbahçe Geothermal System, Western Anatolia, Turkey: Based on Structural and Hydrogeochemical Data. *Geothermics,*2017;68:67–85.

VETTER T., RIEGER A.K.(2019) Ancient Water Harvesting in the Old-World Dry Belt - Synopsis and Outlook, *Journal of Arid Environments,* 169, 42-53.

WEIS T., HACHUM A. (2009) Water Harvesting for Improved Rainfed Agriculture in the Dry Environments, In: Wani, S.P., Rockström, J., Oweis, T., Rainfed (Eds), *Agriculture: Unlocking the Potential*, United Kingdom: CABI International Publishing.

WISSER D., FROLKING S., DOUGLAS E.M., FEKETE B.M., SCHUMANN A.H., VÖRÖSMARTY C.J. (2010) The Significance of Local Water Resources Captured in Small Reservoirs for Crop Production – A global-scale analysis, *Journal of Hydrology,* 384(2010), 264–275.

YAKA, A. (2016) *A Village in the Aegean Barbaros Monographic Research*. Izmir: Hürriyet Matbaası

YANNOPOULOS S., GIANNOPOULOU I., KAIAFA-SAROPOULOU M. (2019) Investigation of the Current Situation and Prospects for the Development of Rainwater Harvesting as a Tool to Confront Water Scarcity Worldwide, *Water,* 11(2168), 1-16

YÜCEER H., BABA A., GÖNÜLAL Y.Ö., UŞTUK O., GERÇEK D., GÜLER S., UZELLI T. (2021) Valuing Groundwater Heritage: The Historic Wells of Kadıovacık, *Geoheritage,* 13(4), 1-18

YÜCEER H., GÜLER S. (2021) Suyun Somut Mirası: Ildırı, Gülbahçe, İçmeler, Kadıovacık ve Barbaros., eds. Yüceer, H.&Gönülal, Y.Ö. Geçmişten Günümüze Su Mirası İçmeler-Gülbahçe-Barbaros-Kadıovacık-Ildırı Yer Altı Suyu Rotası, pp.35-62.

YÜCEER H., GÖNÜLAL Y.Ö. (2021) Water Heritage from Past to Present: İzmir Büyükşehir Bel. Kent Kitaplığı,say.143.

ZHOU W., MATSUMOTO K. AND SAWAKI M. (2024) Potential of Traditional Domestic Rainwater Harvesting Systems: Current Trends and Future Directions, *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 23, 344-354.

Alındı: 12.09.2024; **Son Metin:** 23.06.2025

Anahtar Sözcükler: Su hasadı sistemleri; su kıtlığı; su mirası;; iklim dirençliliği, kültürel miras

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE UYUMDA GELENEKSEL SU HASADI SİSTEMLERİ: YARI KURAK BİR AKDENİZ KÖYÜNDEN ÇIKARIMLAR

Geçmiş medeniyetler tarafından yüzyıllar boyunca geliştirilen geleneksel su hasadı sistemleri (SHS), yarı kurak bölgelerde su kıtlığıyla baş etmede önemli bir rol oynamıştır. Bu sistemler -modern su altyapısının yaygınlaşmasıyla birlikte ihmal edilmiş olsalar da- günümüzde özellikle iklim değişikliği karşısında su yönetimiyle ilgili zorlukların üstesinden gelmek için hâlâ geçerliliğini koruyan önemli bilgi ve uygulamaları içeren değerli bir mirastır. Geleneksel su hasadı sistemleri (SHS) farklı bölgelerde incelenmiş olsa da, bu sistemlerin biçim ve işlevleri; iklimsel, jeolojik, hidrojeolojik ve kültürel koşullardaki farklılıklardan dolayı önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Akdeniz bağlamında ise, küçük ölçekli SHS'ler özellikle çağdaş kullanıma yönelik yeniden işlevlendirme ile tarihî ve kültürel önemini birlikte ele alan çalışmalar açısından görece sınırlı ilgi görmüştür. Bu çalışma söz konusu boşluğu doldurmayı ve Türkiye'nin Ege kıyısında yarı kurak bir köy olan Barbaros'taki küçük ölçekli su hasadı sistemlerine odaklanarak mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Barbaros, özel jeolojik koşulları nedeniyle farklılık arz etmektedir; zira gözenekli toprak yapısı suyun tutulmasını zorlaştırmakta ve bu durum geleneksel SHS'lerin önemini artırmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın temel amacı alanın topoğrafya ve jeolojik özellikleri ile SHS yapım teknikleri ve nesiller boyunca aktarılan yerel bilgiyi göz önünde bulundurarak bu sistemleri kapsamlı bir şekilde değerlendirmektir. Çalışmada, literatür taraması, saha gözlemleri, uzman anketleri ve uzun süredir bölgede yaşayan bireylerle yapılan mülakatları içeren disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmiştir. Böylece, geleneksel SHS'lerin tipolojisi, mevcut durumu ve sosyo-kültürel evrimi detaylı olarak analiz edilmiştir. Bu sistemlerin derinlemesine anlaşılması, özellikle kuraklık yönetimi açısından, iklim değişikliğine uyum sağlamadaki dirençliliklerini ve günümüz su yönetimi bağlamındaki geçerliliklerini değerlendirmek için kritik öneme sahiptir. Çalışmanın bulguları, kısmen terk edilmiş olmalarına rağmen, Barbaros'taki geleneksel SHS'lerin sürdürülebilir su yönetimi konusunda önemli çıkarımlar sunduğunu ve günümüz su sorunlarına yönelik uygulanabilir modeller olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

TRADITIONAL WATER HARVESTING SYSTEMS IN CLIMATE CHANGE ADAPTATION: INSIGHTS FROM A SEMI-ARID MEDITERRANEAN VILLAGE

Traditional water harvesting systems (WHS), developed over centuries by past civilizations, have long played a crucial role in addressing water scarcity in semi-arid regions. Although these systems have been largely neglected with the expansion of modern water infrastructure, they remain a valuable heritage containing significant knowledge and practices that

are still relevant today, particularly in overcoming water management challenges in the face of climate change. Although traditional WHSs have been studied across various regions, their forms and functions vary significantly due to unique climatic, geological, and cultural conditions. In the Mediterranean context, small-scale WHSs have received comparatively limited attention—particularly studies that integrate both their revitalization for contemporary use and their historical and cultural significance. This study aims to help bridge that gap and contribute the existing literature by focusing on the WHSs in Barbaros, a semi-arid village on the Aegean coast of Turkey. Barbaros is particularly unique due to its special geological conditions, as the porous soil makes water retention difficult, which adds to the importance of traditional WHSs. In this context, the main objective of this research is to comprehensively assess these systems, by considering the area's topography, geological features, WHS construction techniques, and local knowledge transmitted across generations. This multidisciplinary approach, combining a literature review, field observations, expert surveys and interviews with long-time residents, enables a comprehensive analysis of the typologies, current state and socio-cultural evolution of these systems. A thorough understanding of these systems is essential to assess their resilience and relevance for climate change adaptation, especially with regard to drought management. The study concludes that, despite their partial abandonment, the traditional WHSs in Barbaros offer valuable insights into sustainable water management and demonstrate their potential as practical models for addressing today's water challenges.

DENİZ GERÇEK; B.Sc., M.Sc., PhD.
Received her B.Sc. from the Department of City and Regional Planning at Gazi University in 1999. She received her M.Sc. (2004), and PhD (2010) from the Department of Geodetic and Geographic Information Systems at Middle East Technical University. Major research interests include spatial analysis, geographic information systems, and remote sensing applications on urban issues within the context of sustainability and resilience. denizgercek@iyte.edu.tr

HÜLYA YÜCEER; B.Arch, M.Sc., PhD.
Received her B.Arch in architecture and MSc. in restoration from Middle East Technical University, Faculty of Architecture in 1993 and in 1997 respectively. Earned her PhD. degree in architecture from Izmir Institute of Technology (2005). Major research interests include architectural conservation, adaptive reuse, water heritage and heritage-conflict relations. hulyayuceer@iyte.edu.tr

YASEMİN ÖZCAN GÖNÜLAL; B.A, M.A, PhD.
Received her B.A from Faculty of Literature at Ege University in 2003. She received her M.A (2007) and PhD (2012) degree from Institute of Education Science at Dokuz Eylül University. Major research interests include linguistics, Turcology, sociolinguistics, language-culture relations and intangible cultural heritage. yaseminozcan@iyte.edu.tr

OZAN UŞTUK; B.A, M.A, PhD.
Received his B.A. in Sociology (2009) and M.Sc. in Anthropology (2012) and Ph.D. in Communication Sciences (2019) from Hacettepe University, where his research involved ethnographic fieldwork among a Roma community, focusing on housing, education, and labor market relations in a hyper-ghetto neighborhood. Major research interests include intercultural communication, cultural identity, and cultural heritage. ozanustuk@iyte.edu.tr

TAYGUN UZELLİ; B.Sc., M.Sc., PhD.
Received his B.Sc. degree (2011) and M.Sc. (2013) from the Department of Geological Engineering at Hacettepe University. Earned his Ph.D. (2019) in the field of geothermal systems and tectonics from the same department. He conducted his postdoctoral research (2024–2025) at Newcastle University School of Natural and Environmental Sciences. Major research interests include general geology, tectonics, conceptual modeling, and geographic information systems (GIS). taygunuzelli@iyte.edu.tr

SELEN GÜLER; B.Arch., M.Sc.
Received her B.Arch (2017) in architecture at Dokuz Eylül University and her M.Sc. (2020) in restoration at Akdeniz University. Since 2020, she has been pursuing her Ph.D. in the Department of Conservation and Restoration of Cultural Heritage at İzmir Institute of Technology. Major research interests include historic building documentation and preservation, valuation of cultural heritage, cultural heritage in conflict areas, water heritage, and the interplay between identity and culture. selenguler@iyte.edu.tr

ALPER BABA; B.Eng, M.Sc., PhD.
Received his B.Eng. in the Department of Geological Engineering at Dokuz Eylül University, Faculty of Engineering in 1992. Earned his M.Sc. and Ph.D. degrees from the Graduate School of Natural and Applied Sciences of Dokuz Eylül University. Major research interests include groundwater resources, groundwater contamination, hydrogeochemistry, geothermal energy and engineering geology. alperbaba@iyte.edu.tr

METU JFA 2025/1
(42:1) *229-255*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.9

VISUALIZATION OF BARRIERS TO WALK: TRANSFORMING INTERVIEW RESPONSES TO WALKABILITY EVALUATION PATHS (WEPS)

Hediye TUYDES-YAMAN*, Pinar KARATAS-SEVINEN*, Ahmet Semih KAFKAS*, Gulcin DALKIC-MELEK, Tuğba Sevgi DURSUN***

Received: 11.09.2024; **Final Text:** 23.06.2025

Keywords: Walking; walkability; barrier; graphical representation; behavior.

* Department of Civil Engineering, Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE:

** *Corresponding Author;* Department of Civil Engineering, Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE:

INTRODUCTION

Walking is an active mode of transportation that plays a critical role in sustainable mobility and climate change mitigation (Brand et al., 2022). However, promoting walking remains a challenge due to the complex interplay of factors that influence walking decisions, ranging from the built environment characteristics to individuals' trip purposes. To implement effective sustainable transportation policies, it is essential to understand the underlying conditions and factors that either enable or hinder walking.

While various methods exist to evaluate walkability, only a limited number of studies provide quantitative assessments of walking decisions and pedestrian infrastructure (Shatu and Yigitcanlar, 2018). Traditional tools such as the Pedestrian Level of Service (PLOS) have attempted to quantify walkability through attributes like path quality and safety (Bloomberg and Burden, 2006; Christopoulou and Pitsiava-Latinopoulou, 2012; Asadi-Shekari et al., 2014). These tools have since evolved into more inclusive concepts like the Quality of Level of Service (QLOS), incorporating factors such as aesthetics and user comfort (Talavera-Garcia and Soria-Lara, 2015). Comparative studies of PLOS/QLOS frameworks (e.g., Tan et al., 2007; Christopoulou, 2012) have provided methodological insights and, in the case of the METU Campus, produced numerical evaluations that led to the categorization of walkability factors into five key dimensions: traffic, safety/comfort, land use, infrastructure, and user/trip characteristics (Karatas and Tuydes-Yaman, 2016; Tuydes-Yaman and Karatas, 2017).

However, while these studies have effectively catalogued influencing factors, they often fall short in capturing the interrelations among these variables or how they collectively shape walking decisions, positively or negatively (Tuydes-Yaman and Karatas, 2017; Tuydes-Yaman et al., 2018). For example, a lack of sidewalk maintenance can become a critical deterrent when combined with harsh winter conditions, and insufficient

lighting along walkways may simultaneously create visibility problems and raise safety concerns, especially at night.

Addressing this gap, this study introduces a novel methodology aimed at detecting and visualizing the interdependencies among walkability factors and their impacts on pedestrian behaviour. This study aims to model walking decisions by proposing a mathematical approach based on graph theory that relies on the factors (nodes) visited in a traveler's mind and their relations (links) in an imaginary network. To support this approach, a catalogue of walkability factors was created based on people's responses to walking decisions and barriers gathered via a semi-structured interview with open-ended questions. Participant responses were digitized and processed using Python code, enabling the creation of walkability evaluation paths (WEPs) for every traveler. These paths were then visualised using Geographic Information Systems (GIS) to create a walkability factor relation map: a graphical representation highlighting the key deterrents to walking and the connections between them. This approach allows not only the identification of the most influential barriers but also enables comparative mapping across user groups, such as males versus females or students versus personnel, providing a behavioural dimension to the spatial analysis.

The primary contribution of this study lies in its development of a flexible, interdisciplinary method to mathematically represent and visualise walking barriers. Unlike existing tools, the WEP-WFC framework incorporates user perceptions into a graph-based model, revealing how multiple factors interact cognitively during walking decisions. The novelty of this method is twofold: i) it translates subjective interview data into quantifiable, spatially explicit networks of barriers, and ii) it creates a transferable and adaptable tool for evaluating walkability beyond static physical conditions. Furthermore, this method is generalisable to other large-scale campuses, institutional sites, or enclosed urban areas that exhibit diverse land use, elevation, and mobility infrastructure. The structure of the WFC is adaptable to local contexts, making it possible to replicate the methodology across different geographies with cultural or infrastructural variations, while maintaining a common analytical backbone under five major categories (i. Traffic, ii. Safety/Comfort, iii. Land Use, iv. Infrastructure and v. User/Trip).

METU provides a highly dynamic and complex setting for walkability analysis. Its combination of well-planned pedestrian corridors, such as The Alley, and organically developed, under-connected peripheral zones reflects challenges faced by many university campuses worldwide. The co-existence of diverse land uses, natural terrain variation, and uneven population densities contributes to varied pedestrian experiences across the campus. Additionally, multiple access points, including the metro, bus, and minibus systems, offer a unique opportunity to examine interactions between public transportation and pedestrian movement within a semi-enclosed environment. This spatial diversity, coupled with varied user behaviours and needs, enhances the relevance and applicability of the WEP method. By modelling walkability not just through physical parameters but also through the lived experiences and behavioural insights of pedestrians, this study provides a more holistic understanding of walkability. It contributes to both campus-scale mobility planning and broader sustainable transport initiatives, offering a scalable and user-driven

methodology for improving pedestrian accessibility in complex urban environments.

LITERATURE REVIEW

Factors Affecting Walkability

The impact of the built environment on walking is influenced by land use characteristics, trip purposes, and walking infrastructure (Frank et al., 2010; Özbil, 2013; Yang, 2015). In terms of land use characteristics, land-mix use, accessibility, street connectivity, infrastructure quality, neighborhood aesthetics, and traffic conditions were discussed (i.e. Frank et al., 2010; Yang, 2015). Utilitarian walking (walking as a transportation mode with a trip purpose) was strongly associated with proximity to services and a land use but not too much with neighborhood aesthetics and safety, while recreational walking (walking as a physical activity) was positively associated with neighborhood aesthetics and safety (Yang, 2015). Increasing the quality of walking infrastructure and providing a safe environment regarding traffic conditions were considered actions that can lead to increased walkability and preference toward access to facilities by walking (Hine, 1996).

Studies on walking behavior have primarily explored how various factors influence individual preferences. For instance, research by Timperio et al. (2004), Koh and Wong (2013), and Lee and Dean (2018) has highlighted significant factors such as walking distance, security concerns, crash risk, slopes, rain shelters, road crossings, detours, and crowding in residential and industrial areas. Ramakreshnan et al. (2020) emphasized building proximity, walking purpose, connectivity, accessibility, land use, and safety as key motivations for walking.Specific factors like traffic lights, pedestrian crossings, and sports facilities have been found to impact walking and cycling behaviors in children (Timperio et al., 2004). Studies focusing on university students, such as those by Lu et al. (2017), have examined how the campus environment characteristics influence walking behavior. Variations in density, walking distance, and land use have been noted between utilitarian and recreational walking, with the social environment, safety, and individual factors like health and motivation playing significant roles (Lee and Dean, 2018). Additionally, Borst et al. (2008) highlighted that the cleanliness of streets, their aesthetic appeal, and the availability of activities contribute to the perceived attractiveness of street walking among older adults. These studies collectively underscore the multifaceted nature of factors influencing walking behavior across different demographic groups and contexts.

Barriers to walking have been classified into three main categories: (i) opportunity barriers, such as the lack of recreational facilities and limited diversity of destinations within walking distance; (ii) access/distance barriers, including low accessibility to walking and recreational facilities; and (iii) safety barriers, which involve concerns about crime, traffic crashes, or personal injury related to the built environment (Wang et al., 2016). These barriers vary depending on the type of walking (utilitarian or recreational) and individual socio-demographic characteristics such as age, gender, and auto-ownership (Clack and Scott, 2016). Females, senior citizens, and individuals with a higher body mass index tend to report the highest number of walking barriers, whereas young adults, parents, and those with a driver's license or a bus pass report fewer barriers.

Among these, time constraints and safety concerns emerge as particularly significant for specific subgroups (Wang et al., 2016). In particular, increased physical limitations can intensify safety-related concerns, especially among women, further restricting their walking mobility due to heightened perceptions of personal risk (Schmucki, 2012; Pollard and Wagnild, 2017). Additionally, context-specific factors can create localized barriers; for example, a recent study from Türkiye reported that the presence of stray dogs in the urban areas of Mardin posed safety concerns for schoolchildren, highlighting the role of region-specific challenges and the need for effective animal population control policies (Karadas and Dag, 2025).

Recent advancements in walkability research have introduced sensor-based and machine learning methodologies that offer more dynamic and individualised assessments of walking environments. Nirjhar et al. (2023) demonstrated the potential of wearable physiological and accelerometry sensors to detect pedestrians' in-the-moment responses to the built environment, using machine learning to estimate perceived walkability with improved accuracy over traditional measures. Similarly, Kim (2020) applied inertial measurement units (IMUs) on elderly participants to quantify gait stability across different walking environments using the MaxLE metric, enabling a continuous diagnostic perspective on walkability. Ng et al. (2022) further enhanced the objective evaluation through a gait-based classification system using accelerometers and support vector machines, effectively identifying irregular sidewalk conditions. Beyond wearable technology, Yang et al. (2024) offered a comprehensive overview of how big data and machine learning have reshaped walkability research, identifying applications in street classification, behavioral modelling, and generative urban design. These emerging approaches highlight a shift towards personalised, data-rich, and scalable methodologies that complement traditional audit and survey techniques.

Walkability on University Campuses

Given that university campuses are often self-contained environments with a diverse pedestrian population, walkability studies in campus settings provide unique insights. A growing body of research has examined how built environment features affect student mobility, health, and perceptions of walkability. Studies such as Keat et al. (2016) and Harun et al. (2020) highlighted the gap between policy and user experience. Despite traffic calming measures, students at the Universiti Malaya reported poor perceptions of walkability due to limited user-friendly elements and a lack of shading or street connectivity. A factor analysis was conducted to extract four key walkability dimensions, comfort, connectivity, safety, and accessibility, emphasising their role in shaping both movement and social interaction (Harun et al., 2020). In another study, smartphone usage altered students' walking perceptions: smartphone walkers prioritised route safety and surface quality, while others favoured directness and aesthetic experiences (Lee et al., 2020). Ramakreshnan et al. (2020) identified street connectivity, pedestrian infrastructure, and land-use proximity as dominant built environment factors in Malaysia, influenced by students' income and daily walking habits.

Other works have assessed walkability as a support mechanism for physical activity (King et al., 2020; Zhang et al., 2024), with studies reporting that more than 85% of surveyed students perceived the campus design to encourage active movement. Labin (2024) introduced walkability

typologies (convenient, tolerable, weary) based on infrastructure and services, while Liao et al. (2022) and Liao and Zhu (2025) explored how positive walking experiences relate to perceived walkability and mental well-being, underlining the mediating role of walking attitudes.

In diverse global contexts, such as Iraq (Raswol, 2020), Jordan (Yakhlef and Tarawneh, 2025), China (Zhang et al., 2020), and Spain (Lizarraga et al., 2022), researchers have investigated how infrastructure deficits, safety concerns, layout complexity, and environmental quality shape walking preferences on campus. These studies point to recurring themes: the importance of pedestrian infrastructure, safety from vehicles, environmental comfort (e.g. shading, seating), and inclusive design. Recent findings from Ramlee et al. (2024) at the Universiti Malaysia Kelantan further emphasise that student walking decisions are heavily influenced by safety, cyclist infrastructure, and access to amenities.

In summary, these campus-based studies reveal that campus walkability is shaped by an interplay of objective (infrastructure, design) and subjective (perception, behavioural) factors, which must be carefully considered to promote sustainable, inclusive, and healthy mobility in higher education environments. They highlight how even within confined and planned environments like university campuses, walkability cannot be assumed; it must be continuously evaluated, maintained, and improved. Importantly, they validate the need for inclusive and context-sensitive methods, such as the Walkability Evaluation Paths (WEPs) proposed in this study, to capture the nuanced and often overlooked barriers experienced by different user groups.

METHODOLOGY

This study focused on detecting and visualizing walking barriers regarding walking decisions, collected via a semi-structured interview with open-ended questions (see Supp. Figure 1). First, responses to the interview questions were digitized and indexed according to the predefined Walkability Factor Catalogue (WFC), which was later used to form paths for each response of each participant. Finally, the combination of all the paths from all the responses was mapped together to create Walkability Factor Relation Maps in GIS. The details of the major steps are discussed in the following sections.

Walkability Evaluation Interview

Traditional pedestrian volume surveys or pedestrian route analyses do not reveal much about the factors affecting walking in a region. To develop a comprehensive and effective walkability survey, it is necessary to capture the variety and intercorrelation of factors influencing walkability. This requires obtaining users' opinions through open-ended questions specific to the walking mode and environment in the study region. Thus, a face-to-face semi-structured interview was designed as a preliminary step for a future survey. The interview, approved by the METU Research Ethics Committee (the reference number of 2017-FEN-002 by 08/02/2017), was conducted with 50 randomly selected participants, including 30 students and 20 academic and administrative personnel. Participants agreed to have their responses recorded, which were transcribed verbatim to identify various parameters. Interviews continued until no new walkability-related factors or perspectives emerged, indicating that the saturation point had been reached. This approach ensured that the key dimensions of walking

behaviour and barriers were captured without unnecessarily expanding the sample. While the composition did not include all user types (e.g. visitors, individuals with disabilities, or non-university employees), the intent of this phase was to explore the diversity of responses and guide the development of a future survey.

The interview included questions regarding:

a) socio-demographic information (i.e., age, gender, income, education, automobile ownership),

b) walking behavior and walkability preferences.

The interviews conducted at the METU study included the following walkability-related questions seeking information regarding the walking behavior of the participants on campus as well as at off-campus locations:

Q1-Q5: Situations and conditions that affect general walking patterns and decisions/Preference of walking with a group versus alone and the reasons/ Most frequently walked origin-destinations and preferred routes/Factors affecting walking route choice/Factors affecting walking decision; positive/ negative factors affecting walking behavior.

Q6-Q9: Routes not preferred on the campus and the reasons/ Evaluation of the Alley (infrastructure, network and aesthetics)/Evaluation of campus safety (while walking)/Overall evaluation of campus walking infrastructure (walkways, stairs, crosswalks, etc.)

Q10-Q11: Recommendations for a safer/more comfortable walking and traffic environment on campus.

Walkability Factor Catalogue (WFC) Creation

Expressing walkability factors can vary among travelers, yet it is crucial to establish a reserved catalogue index words to represent the main issues mathematically. This necessitates compiling the primary concerns identified in the walkability literature first. For this purpose, all parameters and categorizations used in walkability and pedestrian LOS literature were examined and summarized as a table (Karatas and Tuydes-Yaman, 2018). Accordingly, the walkability framework was created using five major categories including i) Traffic, ii) Safety/Comfort, iii) Land Use, iv) Infrastructure and v) User/Trip. In this study, the existing literature was further reviewed to select key topics for creating main subcategories, forming the initial draft of the WFC. An expanded and comprehensive catalogue was prepared by adding to the general framework with possible subcategories obtained from the literature by adding the factors obtained from the open-ended interview questions culminating in its final form depicted in Supp. Figure 2. However, in order for this catalog system to be visualized digitally and interpreted numerically, each factor must be digitized, taking into account the category and subcategory included. Since it was desired to preserve information at three levels for each factor, categories were coded starting with hundreds and going downwards. For example, under the Traffic category (indexed as 100s), factors were grouped under the Pedestrian Traffic (10) subcategory which included the individual factor of low pedestrian volume (1) which would have a WFC value of (111).

The literature review found overlaps between factors typically associated with Land Use (300s) and Infrastructure (400s). To ensure unique indexing in the proposed WFC system, physical features (e.g., width, surface

materials) were classified under Infrastructure, while general concepts (e.g., density, network familiarity, aesthetics) were classified under Land Use. To address local walkability aspects specific to METU Campus, a Campus Regions subcategory (390) was created within Land Use, including factors like The Alley (395), remote campus locations (398), and the Campus Core (396). Additionally, within the Safety/Comfort category (200), stray dogs (235) was separately catalogued, as this is a commonly mentioned factor discouraging walking on campus..

Walkability Evaluation Path (WEP) Creation

As seen in the WFC (Supp. Fig 2), factors were coded with numerical values without specifying them as positive or negative. In its simplest form, a path is created by writing the numerical values of the factors in the sentences that the participants form about a certain subject from their answers to any question, in order. However, the actual effect of a factor was determined by its mention in a positive or negative statement. These statements were mathematically coded into four types within the interview: i) barrier paths (S10), ii) recommendation paths (S20), iii) preference paths (positive (S30) and negative (S31)), and iv) no-judgement comment paths (S0). (Note: This study focused on evaluating statements about barriers to walking (S10). While recommendations, preferences, and general comments were not analyzed, the same approach can be used if needed. If multiple statements were given in response, each was indexed separately according to the set rules summarized below:

For each participant i and interview question j, check if there is a response R_i^j,

Step 1: Using the WFC, index the factors referred to in the response.

Step 2: For each statement that has at least one factor, create an evaluation path *k*,

Action 1: Start with the statement type $S_i^{j,k}$ from the options of (S0, S10, S20, S30, S31)

Action 2: Form an ordered list of factors raised in the response $\{N_0^{i,j}; N_1^{i,j} .. N_m^{i,j}\}$,

Action 3: Create a WEP in the form of $\{S_k^{i,j}; N_0^{i,j}; N_1^{i,j}; N_2^{i,j}; \ldots N_m^{i,j}\}$.

Special Case 1 (Segmentation): If a participant makes a joint statement about two factors combined with or/and in the sentence, the combined statement should be divided into two simple ones represented by individual WEPs accordingly.

Special Case 2 (Augmentation): If a participant makes a general comment first and then complements it with a special case, a general WEP is created first, then repeated to include the special case as well.

To evaluate the methodology in its simplest form, the sentence I do not walk in The Alley, because the stairs are broken. was selected. By determining the codes of the factors in the sentence, it was converted to I do not walk in The Alley (395), because the stairs (484) are broken (451).. However, since there is no information at this stage for what purpose the factors are mentioned, the statement type is assigned by adding the code (S10)-barriers path according to Action 1 to the beginning of the sentence. Textual expressions are completely eliminated and numeric codes are stored as WEP in the form {S10:395;484;451}. The coded response as R1-WEP1 is later depicted in Figure 1. Similarly, when three participants

provided the following responses to the question of walkability on The Alley (Q8):

$R_1^{1,8}$: I do not walk in The Alley, because the stairs are broken.

$R_2^{2,8}$: I do not walk in The Alley in hot weather or snow.

$R_3^{3,8}$: I do not walk in The Alley, especially in hot weather.

These responses were first indexed and later coded to create the WEPs as follows (see Figure 1):

Step 1: Indexing

$R_1^{1,8}$: I do not walk (S10) in The Alley (395), because the stairs (484) are broken (451).

$R_2^{2,8}$: I do not walk (S10) in The Alley (395) in hot weather (241) or snow (243).

$R_3^{3,8}$: I do not walk (S10) in The Alley (395), especially in hot weather (241).

Step 2: WEP Creation

$R_1^{1,8}$: I do not walk in The Alley, because the stairs are broken.

$\rightarrow WEP_1^{1,8,1}$: {S10:395;484;451}

$R_2^{2,8}$: I do not walk in The Alley in hot weather or snow. (Segmented)

I do not walk in The Alley in hot weather. $\rightarrow WEP_2^{2,8,1}$: {S10:395;241}

I do not walk in The Alley in snow. $\rightarrow WEP_2^{2,8,2}$: {S10:395;243}

$R_3^{3,8}$: I do not walk in The Alley, especially in hot weather. (Augmented)

I do not walk in The Alley. $\rightarrow WEP_3^{3,8,1}$: {S10:395}

I do not walk in the Alley in hot weather. $\rightarrow WEP_3^{3,8,2}$: {S10:395;241}

It is also helpful to monitor the first factor node in a WEP as the path generator node, such as (395) in the example below, which is mostly the main factor described with more details or interactions with other factors in the remaining part of the path.

In this simple and flexible approach, it is possible to represent the combination of any factors describing walkability evaluation. For a question regarding route choice preferences, it is possible to get infrastructural factors stated as barriers, or responses to the evaluation of walkway infrastructure may include WEPs connecting safety/comfort factors. For the three example responses above, it is possible to create three individual networks, but the final network showing all 5 WEPs can show 5 statements of barrier (S10) for walking in The Alley due to: i) broken stairs (484-451), ii) hot weather (241), and iii) winter/snow (243). Furthermore, the emphasis on hot weather can be seen in the link value of 2 between (395; 241) (Figure 1). Thus, the overlapping of all the WEPs on the WFC network leads to the detection of stronger factor relations.

Mapping Walkability Factor Relations in the GIS Environment

Instead of mapping each WEP individually for every participant, it is more meaningful to assign them to the conceptual WFC network using a graph theory analogy similar to vehicle traffic assignment. A Python-based code was used for this purpose: links connected to factors (nodes) in a WEP were treated as routes taken by a vehicle. Assigning all WEPs

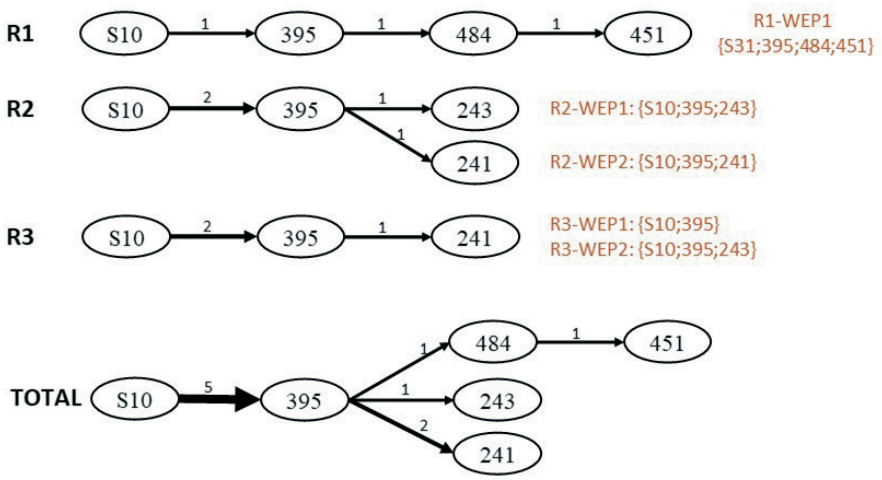

Figure 1. Conceptual representation of WEP mapping created from three participant responses to the `barriers (S10) for walking in Te Alley.

to the network generates link flows (factor-to-factor relation frequencies), representing the total number of WEPs passing through any two factors. WEPs of a statement group are assigned separately, creating factor association matrices (M) where the frequency of consecutive occurrence of two factors, i and j, is recorded in the Mij entry. Row sums of an M matrix indicate the number of WEPs originating from selected factors, while column sums show WEPs leading to those factors. The M matrices are not necessarily symmetric, as walking evaluations may be directional, such as linking physical barriers to safety/comfort more often than the reverse. Visualizing WEPs and the resulting factor relation frequencies is crucial for developing future walkability surveys and policies. This analysis helps to understand the complexity of factor relations and identify strong patterns in WEPs. However, it does not fully support creating comparison maps (e.g., walkability factors of males versus females) since random mapping features may produce different networks even for the same factor association matrix, M, in other trials.

Visualization of the WFC in the GIS environment can be done as an imaginary network of factor nodes laid out randomly in the subcategory regions of the selected five category zones. While the main category zones are colored separately (Traffic-100: green, safety/comfort-200: red, Land use -300: blue, infrastructure- 400: orange, and user/trip characteristics-500: purple), subcategories (i.e. 110 for pedestrian traffic, 130 for vehicular traffic, 210 for perceived comfort etc.) are shown as smaller polygons in which the related factors are represented with nodes. This thematic display of categories and subcategories facilitates the depiction of the complex WEPs that crosses over multiple categories. Fixing the network topology for various WEP maps strengthened the visualization of the complex WEP structures and differences across participant groups or statement types.

Study Area for Walking Evaluation

The METU Campus is located approximately 7 km from the city center of Ankara, Turkey. The campus spans an area of 4,500 hectares, including 3,043 hectares of forest and around 400 hectares allocated for academic buildings, residential facilities, and social infrastructure. This extensive and ecologically integrated layout creates both opportunities and challenges for pedestrian mobility across the campus. The primary entrance gates (A1 and A2) are situated along the Eskişehir Highway and are directly connected to the city's metro system via two metro stations, ODTÜ Metro Station

(A1 Gate) and Bilkent Metro Station (A2 Gate), providing convenient and sustainable access to the campus. In addition to the metro, the campus is served by municipal EGO (public) buses, private buses, minibuses (dolmuş), and taxis (METU, 2024).

As of 2024, METU accommodates a student population of approximately 23,395, alongside 1,802 academic staff and 2,337 administrative personnel. The campus also hosts over 8,000 daily users, with dormitories offering 7,691 beds across 2,859 rooms (METU, 2025). Originally designed for compactness and walkability, the campus is organized around a central pedestrian alley known as The Alley, which connects major academic units, administrative buildings, and social spaces (Figure 2). This pedestrian deck is largely free from motorised traffic and was intended to promote walking as the primary mode of movement. However, recent expansions into the southern and western parts of the campus have posed new challenges for walkability. These areas are characterised by lower connectivity, longer travel distances, and fewer social or commercial facilities.

In previous studies on pedestrian flow and comfort levels at 83 campus locations (Tuydes-Yaman et al., 2015; Karataş and Tuydes-Yaman, 2016), the results showed that although The Alley has a high infrastructural capacity, its usability is restricted by design features such as trees planted in the middle of walkways, which limit the effective sidewalk width. A qualitative study by Froughisaeid (2018) revealed that students residing in the western dormitories often feel isolated and unsafe, particularly in areas with poor lighting and insufficient signage. Several shortcuts, especially those connecting the west dorms to central departments, were identified as locations with reduced surveillance and limited pedestrian infrastructure. These studies emphasize critical variations in walkability perceptions and physical conditions across different parts of the campus.

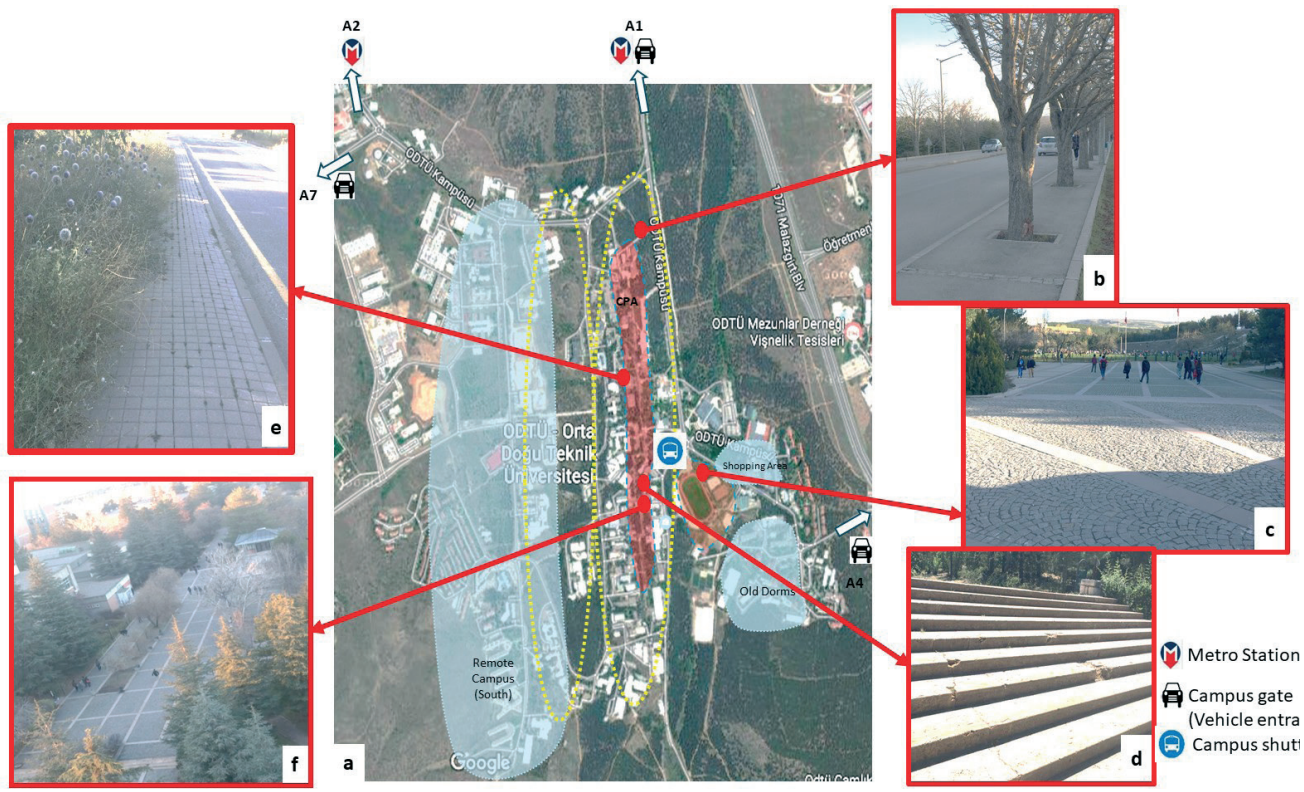

Figure 2. a) METU campus layout, b) sidewalk with tree obstruction, c) walkway around the stadium, d) broken stairs serving the first academic loop, e) sidewalk with weeds, and f) The Alley.

RESULTS AND DISCUSSION

Participant Profile

A socio-demographic analysis of participant profiles revealed a balanced distribution across gender and income levels, as shown in Table 1. Females made up 46% of the sample, while males comprised 54%. Reflecting the campus population, 60% of interviewees were students, with the remainder being academic and administrative personnel. Income distribution was as expected: 33.3% of students reported incomes between $143 and $285, while 30% earned less than $143. Over 60% of personnel reported monthly incomes exceeding $714. This ensured diverse income representation in the analysis of results. In terms of age, the majority of participants were between 18 and 24 years old, which corresponds with the high share of students in the sample. Educational attainment also reflected this demographic profile: most participants had completed high school, consistent with their current student status. Among the participants, six held bachelor's degrees, six held master's degrees, and thirteen had completed doctoral studies.

Walkability Evaluation Results

The WEP generation algorithm described above produced 243 paths, including augmentation and segmentation cases (Table 2) with barrier descriptions. To examine the factors in the barrier paths, the detailed table

	Total	**Male**	**Female**	**Student**	**Personnel**
Total	**50**	**23**	**27**	**30**	**20**
Campus User Status					
Student	30	14	11	-	-
Personnel (Aca. &Admin.)	20	9	16	-	-
Having Driving License (Yes)	**39**	20	19	21	18
Car ownership in the household (Yes)	**28**	14	14	16	12
Income ($)					
0-143	9	6	3	9	0
143-285	12	5	7	10	2
285-500	10	5	5	5	5
500-714	5	1	4	4	1
714+	14	6	8	2	12
Age					
18-24	21	9	12	20	1
25-29	11	6	5	10	1
30-35	7	2	5	7	0
36-49	5	3	2	5	0
50+	6	3	3	6	0
Education Level					
Primary School	1	0	1	0	1
High School	24	14	10	20	4
Bachelors'	6	0	6	3	3
Masters'	6	4	2	5	1
Doctorate	13	5	8	0	13

Table 1. Participant profile

was divided into two parts: the frequency of the factor as a path generator/starter (Table 2a) and the frequency of a factor regardless of order (Table 2b), along with frequency distributions according to participant profiles. Female participants accounted for 140 of the total paths, and students accounted for 145 WEPs, indicating more activity and/or criticism from these groups.

Within the 243 barrier paths, 28 were generated by The Alley, with remote campus locations (391) and stray dogs (235) also identified as starting factors explaining local walkability aspects of the METU campus. Sidewalks (482), a common walking infrastructure factor mentioned in the literature, were also significant WEP generators. The top five factors as major WEP generators were consistently repeated across gender and status. Notably, walkway slope was not specified by any male participant, and handicapped users were not specified by any female participant as WEP generators (**Table 2a**). Similarly, the A4 gate region was not specified as a WEP generator by any personnel.

The frequencies of all factors cited in a WEP, regardless of order, are summarized in Table 2b, including statement frequencies according to participant profiles. The four most frequently mentioned barriers were primarily cited by females and students. The stray dog problem was the top factor (f=56), mainly raised by students (*f*=38) and females (*f*=31). Stone surface material was another common barrier (f=36), mostly mentioned by students (*f*=21) and females (*f*=22). Sidewalk issues were frequently noted by participants in a more balanced manner (*f*=43).

Factors such as remote campus regions, fear, walkway slope, A1 gate region, and rainy weather were more frequently mentioned by female and student participants. Sidewalk width and handicapped users were mostly expressed by males, while fall season and female walkers were mostly cited by females. Additionally, sidewalk width, nighttime trips, trip season, animal attacks, ice on the surface, and health problems were predominantly mentioned by students.

The interrelation between categories for successive factors in all WEP sequences (similar to an origin-destination algorithm) is summarized in Table 3. The highest frequencies of links were observed among factors within the Infrastructure category (400s) with 124 links, and the Safety/Comfort category (200s) with 74 links. Despite this, factors in the Traffic (100s), Land Use (300s), and User/Trip (500s) categories showed more inter-dimensional relations, especially with Infrastructure and Safety/Comfort, highlighting the dominance of these two categories.

Visual Evaluation of Barriers to Walk

The generated 243 barrier paths were visualized in the GIS environment (Figure 3a) according to the Factor Association Matrix (M). The complexity of the map indicates various mechanisms discouraging walking: thicker links mostly emanating from the S10 node (center node for barrier paths) and reaching factors in the Land Use and Infrastructure categories suggest attributes negatively affecting walking decisions. To ignore minor associations, which may arise from personal differences or precise factor descriptions within subcategories, the following approaches can be taken:

a) Re-define the WEP relations in an aggregated WFC network where only subcategory nodes represent all factors within them (e.g., 210 representing all factors 210-219) as shown in Figure 3b.

a) **Number of Paths According to Major WEP Generators (StartNode_Factor)**

Code	Factor Name	Total	Male	Female	Student	Personnel
Total		**243**	**103**	**140**	**145**	**98**
395	Alley Region	**28**	10	**18**	**16**	12
235	Stray Dog	**22**	8	**14**	**13**	9
482	Sidewalk	**18**	7	**11**	7	**11**
391	Remote Campus	**14**	6	8	**12**	2
415	Surf. Material-Stone	**12**	7	5	**8**	4
551	Night-time Trips	8	4	4	5	3
518	Work Attire Walk	7	5	2	4	3
397	A4 Gate Region	5	3	2	**5**	0
463	Walkway Slope	5	0	**5**	3	2
542	Handicapped	5	**5**	0	2	3
---	Others*	**119**	**48**	**71**	**70**	**49**

b) **Number of Occurrence in Barrier Paths**

Total		**819**	**389**	**430**	**513**	**306**
235	Stray Dog	**56**	**25**	**31**	**38**	**18**
482	Sidewalk	**43**	**21**	**22**	**23**	**20**
415	Surf. Material-Stone	**36**	**14**	**22**	**21**	**15**
395	Alley Region	**32**	**12**	**20**	**19**	**13**
461	Sidewalk Width	**25**	**17**	8	**19**	6
391	Remote Campus	**24**	9	**15**	**18**	6
243	Winter/Snow	**18**	9	9	9	9
450	Maintenance Problems	**16**	8	8	7	9
551	Night-time Trips	**16**	7	9	**12**	4
212	Scared	**15**	5	**10**	**10**	5
463	Walkway Slope	**15**	4	**11**	**12**	3
553	Trip Season	**14**	7	7	**11**	3
135	PT Vehicles	**13**	6	7	8	5
292	Fall	**13**	3	**10**	8	5
237	Security Concern	**11**	4	**7**	4	**7**
393	A1 Gate Region	**11**	4	**7**	**9**	2
484	Stairs	**11**	**7**	4	5	6
518	Work attire walk	**11**	6	5	6	5
542	Handicapped	**11**	**10**	1	6	5
242	Rain	**10**	3	**7**	**7**	3
294	Animal Attack	**10**	6	4	**8**	2
444	Surface Condition-Ice	**10**	4	6	**7**	3
517	Female walkers	**10**	3	7	6	4
543	Health Problems	**10**	6	4	**9**	1
---	Others*	**378**	189	189	**231**	147

** Others: Work attire walk, Security Concern, Close to motorized traffic, Animal Attack, Shortcuts in the Network, Snow Plowing, Load/Luggage, Erosion Brokenness, Walking Environment-Smell, Hot Weather, Trees on Sidewalks, Walkway Height, Slippery Surface, Ped-vs-Ped Conflict, Walk Alone or as a Group, etc.*

Table 2. Walkability Factor: a) path starting, and b) occurrence frequencies of WEPs.

b) Subdivide the WEPs into smaller groups based on the first node (factor) of the WEPs (e.g., Traffic Category-100 covering all WEPs starting with traffic-related factors while discussing barriers to walk) as shown in Figures 3c-5g.

c) Analyze the WEPs of different participant subgroups (e.g., males versus females and students versus personnel) as shown in Figure 4.

The relation of subcategories is in the same direction with all barrier paths and aggregated version; however, the map became more understandable. Major subcategories of BPs for aggregated map can be listed below;

Category	100s	200s	300s	400s	500s	Total
Traffic (100s)	2	9	3	5	3	22
Safety/Comfort (200s)	3	**74**	17	**29**	**21**	**144**
Land Use (300s)	7	**31**	13	**44**	12	107
Infrastructure (400s)	5	**40**	18	**124**	24	**211**
User/Trip (500s)	7	**32**	6	**24**	**23**	92
Total	24	**186**	57	**226**	83	576

Table 3. Link frequencies of subcategories for: Barrier Paths (S10).

- Vehicle (130) and control (160) under traffic category,
- Perceived comfort (210), safety (230), crashes (290), weather (240) and conflict/exposure (220) under the Safety/Comfort category,
- Campus regions (390), walking network (340) and walking environment (380) under the Land Use category,
- Walkways (410), walkway type (480), surface condition (440), walkway design aspects (460) and maintenance (450) under the Infrastructure category,
- Trip time (550), pedestrian (510), physical condition (540) and trip (520) under the User/Trip Characteristics category.

Major subcategories emerging from the center are easily visible, but further description of barriers created intense coupled relations even if it does not originate from the center some of which can be seen between the main categories. These major coupled relations are as follows;

- Campus regions (390) and walkways (410),
- Walkway design aspects (460) and walkway type (480),
- Safety (230) and crashes (290),
- Pedestrian physical condition (540) and walkway design aspects (460),
- Walkway type (480) and pedestrian physical condition (540),
- Safety (230) and campus regions (390),
- Road furniture/roadside elements (130) and trip characteristics (520),
- Perceived comfort (210) and safety (230),
- Crashes (290) and campus regions (390),
- Campus regions (390) and surface condition (440)

Land Use focused WEPs reveal a complex and more correlated map, which, as noted earlier, may be triggered by vagueness of factor definitions in this category (Figure 3c). Land Use factors are highly correlated with the factors in the infrastructure category. It showed a strong emphasis on specific regions, such as remote campus (391) and Alley (395) regions, which were associated with the stone surface material (415) and all the walkways (482). However, the A4 Gate region (397) was problematic due to the steep slope (463), and the A1 Gate region (393) was discouraging in terms of sidewalk existence (411) and condition (410), as well as vehicular traffic conflict (221). In the Infrastructure-based paths, relations mostly occurred in-category factors followed by the factors under safety/comfort category (Figure 3d). A strong relation was detected between S10 and the sidewalk (482), followed by the stone surface (415). The width (461) represents the narrow sidewalk

design problem on the campus, snow plowing (456), especially in stairs (484). Besides, walkway height (462), slope (463) and surface material (418) or being unpaved (446) were repeated frequently.

As the WEPs starting with factors regarding Traffic were very limited and simple in association, barriers mostly related within their own category (vehicle volume-131 and commercial vehicles-135), with some being tied to the factors of User/Trip Characteristics category (Figure 3e). The WEPs started with a factor under Safety/Comfort are mostly related to many factors within their own category, and some of them even associate these factors with the factors of the infrastructure category (Figure 3f). This map shows a very strong emphasis on stray dogs (235) which was mentioned more than 20 times; this was scaring people (212) and creating a fear of attack (294), especially in the remote locations of the campus (391). Besides, selfishness/reckless behavior of other road users (215) and perceived safety problems (231) especially on sidewalks (482), as well as winter- snow (243) created safety concerns due to ice (444) and stairs (484).

The WEPs that start with a User/Trip factor usually show relations in the same category; repeated correlations are seen to stray dog (235) and falling crashes (292) in Safety/Comfort category and sidewalk (482), width (461), stone surface (415) and maintenance (450) in Infrastructure category (Figure 3g). The most frequently repeated barriers for this map are night-time trips (551), time limitation (518), work attire (517), load-carrying situations (530), handicapped people (542), the health status of the pedestrian (543).

While males and females generally highlight similar factors and relations between factors; the frequencies established by females are stronger when compared to males suggesting more similar responses among female participants (Figures 4a and 4b). Both males and females repeatedly stated barriers about the remote campus regions (391), Alley (395), sidewalks (482), walkway widths (461), stone pavement (415) and stray dogs (235). The differences observed between females and males are seen in the coupled factor relations. For example, while males emphasize a strong relation between sidewalks (482) and walkway widths (461) and between perceived safety problems (231) and animal attack (294), females reflect minor relationships. On the other hand, females establish frequently stated coupled factor relations between stone pavement (415) and harassment (295), between stray dogs (235) and night-time trips (551) and between remote campus regions (391) and animal attack (294), which are considered minor for males. These differences may reflect the heightened sensitivity of female participants to personal safety risks, particularly during evening hours or in less populated areas of campus. This highlights the influence of gender-based perceptions and experiences on walking behaviour and the need for planning interventions that are sensitive to such concerns.

When barrier paths for students and personnel are examined, it is seen that personnel are affected by fewer factors than students, and factor relations are also weaker (Figure 4c and 4d). The Alley (395), sidewalks (482), stone pavements (415) and stray dogs (235) are the major factors for both groups, however students also emphasize walkway widths (461), remote campus regions (391), A4 Gate region (397), winter/snow (243), scaredness (212), night-time trips (551), season (553) and handicapped people (542) as major barriers. Personnels reveals a strong coupled factor relation between walkway widths (461) and sidewalks (482) and between scaredness (212) and stray dogs (235), while students reveal strong relations between Alley (395) and stone pavements (415), and between stray dogs (235) and

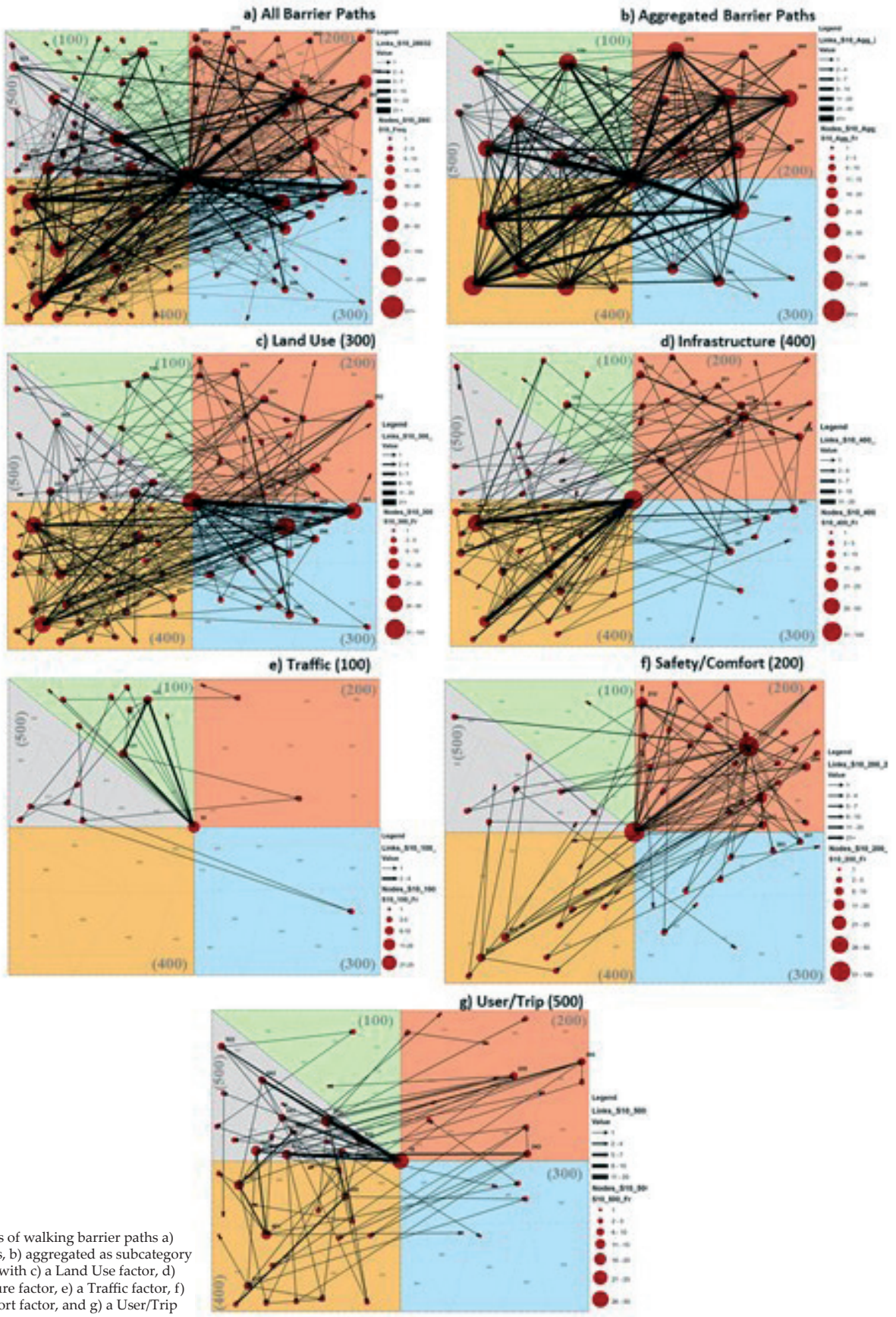

Figure 3. Maps of walking barrier paths a) with all factors, b) aggregated as subcategory level, starting with c) a Land Use factor, d) an Infrastructure factor, e) a Traffic factor, f) a Safety/Comfort factor, and g) a User/Trip related factor.

night-time trips (551) and walkway widths (461) and sidewalks (482) and between stray dogs (235) and animal attack (294). While these differences can be explained by the variability of user characteristics and intensity, the highly stated relation for the fear of stray dogs at night by students, which was not observed in the personnel thematic map, can be explained by the fact that personnel do not walk on campus at night, while many students live in the campus dorms which are mostly accessed by walking. This distinction likely stems from differences in daily routines and spatial exposure: students, particularly those living in dormitories, tend to navigate campus more frequently, at varied hours, and under diverse environmental conditions. Personnel, in contrast, are more likely to be daytime users with more structured routes and limited interaction with peripheral or poorly lit areas. These user-based differences in exposure and experience explain the more extensive and interconnected barrier patterns observed among students and the more concentrated patterns among personnel.

Discussion of the Results

This study focused on identifying and visualizing barriers influencing walkability and their interrelations based on statements from semi-structured walkability interviews. To establish a systematic approach applicable across different locations, a WFC was developed to numerically

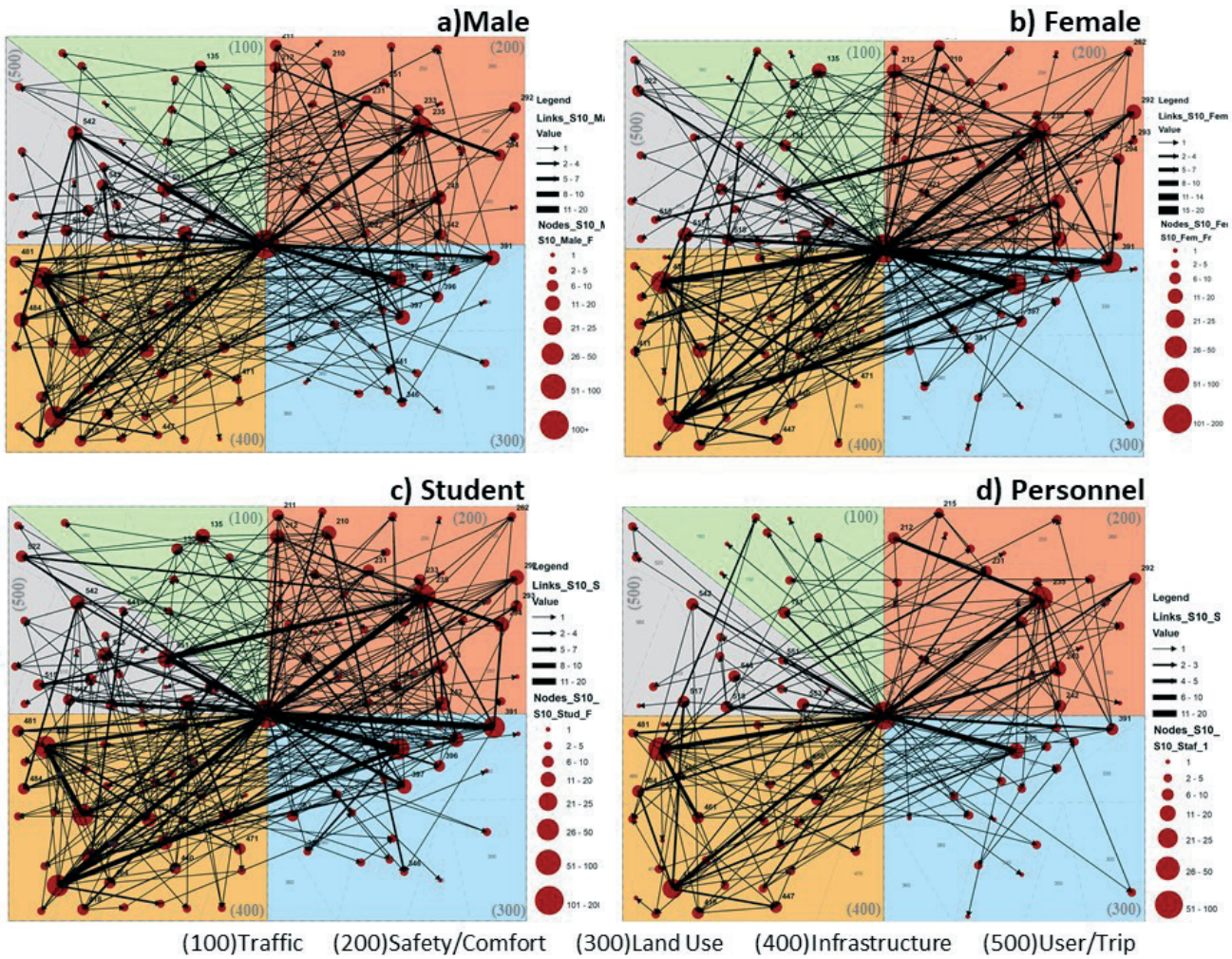

Figure 4. Walking Barrier Path maps for a) Males versus b) Females, c) Students versus d) Personnel.

code responses under five main categories (i. Traffic, ii. Safety/Comfort, iii. Land Use, iv. Infrastructure and v. User/Trip). Statements from 50 participants yielded 243 walkability evaluation paths (WEP) describing factors that create barriers to walking.

Statistical analysis of these paths revealed that the most commonly cited walking barriers were stray dogs, sidewalk width, and winter/snow conditions. Winter weather conditions, particularly snow and ice accumulation on sidewalks and stairs, were frequently mentioned as major barriers, especially in remote or sloped areas. Although weather was identified as a barrier category, further analysis of interview content revealed that walking behaviour also varies across seasons and times of day, particularly in relation to safety and comfort. Participants reported reduced willingness to walk during cold or icy conditions, and some noted that poor maintenance in winter compounded existing infrastructure issues. Additionally, night-time walking was associated with increased safety concerns, especially among female participants and students living in dormitories. These seasonal and temporal patterns suggest that barriers to walking are not static, they are influenced by environmental changes and daily routines.

Beyond commonly addressed issues in walkability literature, such as sidewalk design, maintenance, and weather, several localised factors were identified. Notably, the presence of stray dogs was reported as a major deterrent, particularly in less populated or dimly lit areas. Other behavioural and context-specific barriers, such as carrying heavy bags, wearing attire unsuitable for walking, or accompanying children or pets were also raised. These aspects are often overlooked in conventional planning and engineering frameworks but play a critical role in influencing walking decisions. GIS-based analysis of walking barriers illustrated clear interactions between different factor categories. Dispersion in WEP maps, characterized by numerous low-frequency links, indicated variability among individuals. However, aggregation at subcategory or dimensional levels highlighted more pronounced interactions between land use, infrastructure, and safety/comfort dimensions. Campus regions in the land use category (390s) were notably associated with maintenance in infrastructure (450s) and safety concerns in safety/comfort (230s).

The examination of walking barriers among subgroups, specifically male versus female and student versus personnel revealed further insights into differing walking behaviours. Females and students were more likely to report concerns about safety at night and discomfort in peripheral campus areas, pointing to differences in exposure and vulnerability due to residential status and daily schedules. This highlights the need for group-specific and time-sensitive planning strategies to ensure inclusive walkability improvements across campus.It should also be noted that this study primarily focused on barriers rather than facilitators of walking. While enabling factors were occasionally mentioned in participant responses, they were not systematically analysed. This is acknowledged as a limitation, and future research should explore motivational and environmental factors that encourage walking alongside barriers to provide a more balanced understanding of walkability.

Policy Implications and Practical Strategies

The findings of this study have several policy implications that may inform both campus-level interventions and broader urban mobility strategies.

First, seasonal hazards especially snow and ice require coordinated action between campus facilities and municipal services to ensure timely and prioritised maintenance of high-footfall pedestrian routes. This includes stairs, sloped paths, and dormitory access points. Besides, shade and greenery along walking routes should be prioritised to mitigate summer heat and promote a pleasant walking environment year-round.

Second, perceived safety concerns particularly at night emphasize the need for infrastructure improvements such as expanded lighting, visibility enhancements, and the integration of passive surveillance principles in urban design. These improvements should be targeted in remote and less active zones, identified through participatory mapping or GIS-based barrier visualisations.

Third, the presence of stray dogs and related fear responses reported by many participants calls for a humane and coordinated strategy involving both municipal authorities and campus organisations, aiming to manage populations while ensuring student safety. Fourth, institutional policies should consider creating safer, sheltered, and better-designed walking environments for students and staff who carry loads, walk during adverse weather, or have limited mobility. Improving the motorised access to peripheral locations via shuttle services or integrated public transit can enhance accessibility while supporting walking as a feeder mode.

Finally, by adopting the WFC-WEP approach in walkability evaluations, policymakers can build a clearer understanding of localised needs and user-specific vulnerabilities, creating a stronger foundation for inclusive decision-making aligned with SUMP goals and national mobility strategies. Last but not least, future walkability assessments at METU Campus could benefit from the integration of advanced technologies. The use of drone-based mapping and wearable sensors can support the identification of problematic locations with greater spatial precision and objectivity. When combined with machine learning and image analysis techniques, these tools can assist in the automatic detection of poorly maintained sidewalks, surface hazards, or inadequate lighting. Such approaches complement user-based methods like the WFC-WEP framework and can significantly enhance the richness and accuracy of data used for informed planning and decision-making.

CONCLUSIONS AND FURTHER RECOMMENDATIONS

Assessing walkability and understanding walking preferences poses challenges due to the complexity of decision-making processes influenced by various dimensions. Unlike motorized travel mode choice modeling, which relies on well-defined utility functions like travel time and cost, walking choice is influenced by latent variables such as safety and comfort that are not easily quantifiable. Therefore, identifying factors and their interrelationships is crucial for developing policies that promote walking and sustainable transportation.

This study proposed a novel approach that combines semi-structured interviews with a WFC to identify and visualise perceived barriers to walking. The resulting WEPs enabled a spatial and thematic understanding of walking deterrents through a GIS-based platform. Findings revealed the significance of both widely recognised walkability barriers (e.g., narrow sidewalks, surface conditions, winter maintenance) and localised concerns,

such as the presence of stray dogs or discomfort related to attire, weather, or trip characteristics.

The approach demonstrated that walking behaviour and perceived barriers are not static. They vary by user group (e.g., students vs personnel), gender, and contextual factors such as time of day or season. For example, female participants and dormitory-residing students reported higher levels of concern related to night-time safety, icy conditions, and remote campus regions, underscoring the importance of exposure and vulnerability in shaping walking experience. Although facilitators of walking were occasionally mentioned, the study intentionally focused on visualising barriers. This limitation has been acknowledged and presents a valuable direction for future research.

Although this study is grounded in the context of the METU campus, its findings offer insights that resonate with broader global walkability research. Many of the identified barriers (such as winter-related safety risks, limited lighting in peripheral areas, or traffic safety problems) are challenges reported in other campus and urban studies worldwide. The proposed WEP method, supported by a structured and adaptable WFC (under five major categories i. Traffic, ii. Safety/Comfort, iii. Land Use, iv. Infrastructure and v. User/Trip), presents a transferable framework suitable for replication in different geographic and institutional settings. This contributes to international efforts in sustainable mobility, such as Sustainable Urban Mobility Plans (SUMPs), the Global Walkability Index (World Bank), and UN- Habitat's initiatives promoting inclusive and walkable environments.

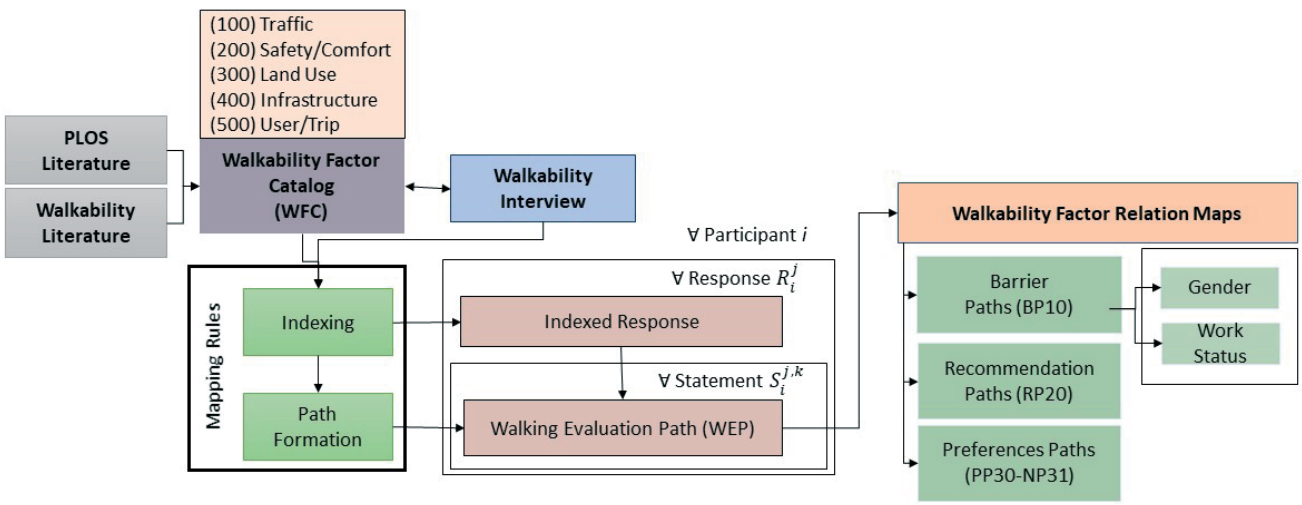
In practice, traditional surveys can assess walkability effectively if they are designed to capture both broad urban form elements (e.g., land use mix, infrastructure design, traffic levels) and context-specific variables (e.g., lighting, snow removal, stray animals). However, designing such surveys requires prior insight into which factors matter most in a given setting. In this regard, the method developed in this study offers a practical and replicable tool for identifying and prioritising walking barriers, and can serve as a preliminary stage for future survey design.

To improve walkability assessments and better understand latent and local influences on walking preferences, the following aspects are recommended:

- Clarify and define survey concepts through visual tools or examples, to ensure participant understanding and consistent interpretation.
- Use pilot interviews or focus groups (including online or automated transcription options) to extract a wide range of responses and map them onto a structured factor catalog.
- Incorporate seasonal and temporal variables in future studies to evaluate how walkability challenges shift across different weather conditions and times of day.
- Address subgroup differences explicitly in walkability evaluations to ensure that gender, age, education, mobility level, and user role (e.g., resident vs commuter) are reflected in policy design.
- Expand the WFC in future applications to include dimensions such as disability access, health status, purpose-specific walking (e.g., exercise, commuting), and psychological comfort.

- Explore parallel applications of this methodology for other sustainable travel modes, such as cycling, e-scooters, or last-mile transit, which share similar complexities in user perception.
- Scale up survey efforts to larger samples and apply decision-making tools such as Analytical Hierarchy Process or multi-criteria decision analysis to prioritise interventions.
- Employing Artificial Intelligence and Natural Language Processing tools in computer-based surveys to automatically categorise and analyse open-ended responses, enhancing scalability and interpretability.

Although the findings and conclusions reached in the study represent the walkability preferences of a small participant group, it was capable of catching factors/dimensions that were linked more often than others; more importantly in a systematic and visualized way, covering a part of the gap in the walkability literature. The finding of this study, would support the development of a more traditional survey regarding those factors, evaluated by more participants, even using quantitative approaches, supporting the reliability of future results. In the context of Sustainable Urban Mobility Plans and local campus planning, the proposed WEP approach provides a flexible, visual, and user-driven tool to inform walkability interventions. While this study focused primarily on visualising walking barriers, the broader framework can be adapted to explore both challenges and opportunities for walking in diverse urban environments.

Supp/ Figure 1: Framework of the Study

Supp. Figure 2: Walkability Factor Catalogue

REFERENCES

ASADI-SHEKARI, Z., MOEINADDINI, M., SHAH, M.Z. (2014) A Pedestrian Level of Service Method for Evaluating and Promoting Walking Facilities on Campus Streets, *Land Use Policy* (38) 175-193.

BLOOMBERG, M.R., BURDEN, A.M. (2006) *New York City Pedestrian Level of Service Study - Phase 1.* New York City Department of City Planning, Transportation Division.

BORST, H.C., MIEDEMA, H.M.E., DE VRIES, S.I., GRAHAM, J.M.A., VAN DONGEN, J.E.F. (2008) Relationships between Street Characteristics and Perceived Attractiveness for Walking Reported by Elderly People, *Journal of Environmental Psychology* 28(4) 353-61.

BRAND, C., DONS, E., ANAYA-BOIG, E., AVILA-PALENCIA, I., CLARK, A., DE NAZELLE, A., GASCON, M., GAUPP-BERGHAUSEN, M., GERIKE, R., GÖTSCHI, T., IACOROSSI, F. (2021) The Climate Change Mitigation Effects of Daily Active Travel in Cities, *Transportation Research Part D: Transport and Environment* (93) 102764.

CHRISTOPOULOU, P., PITSIAVA-LATINOPOULOU, M. (2012) Development of a Model for the Estimation of Pedestrian Level of Service in Greek Urban Areas, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* (48) 1691-1701.

CLARK, A.F., SCOTT, D.M. (2016) Barriers to walking: An Investigation of Adults in Hamilton (Ontario, Canada), *International Journal of Environmental Research and Public Health* 13(2) 179.

FRANK, L., SALLIS, J., SAELENS, B., LEARY, L., CAIN, K., CONWAY, T., HESS, P. (2010) The Development of a Walkability Index: Application to the Neighborhood Quality of Life Study, *Journal of Sports Medicine* 44(13) 924-33.

HARUN, N.Z., NASHAR, A., BACHOK, S. (2020) Walkability Factors for a Campus Street, *Planning Malaysia* 18.

HINE, J. (1996) Pedestrian Travel Experiences: Assessing the Impact of Traffic on Behaviour and Perceptions of Safety Using an In-Depth Interview Technique, *Journal of Transport Geography*, 4(3): 179-99.

KARADAS, H., DAG, A. (2025) A Silent Threat to Children's School Road Safety in Türkiye: The Impact of Stray Dog Attacks, Acta Psychologica (256)105037.

KARATAS, P., TUYDES-YAMAN, H. (2016) A Pairwise Comparison of Different Pedestrian Level of Service (PLOS) Ratings [Poster presentation] *Transportation Research Board (TRB) 95th Annual Meeting*, Washington D.C., USA.

KARATAS, P., TUYDES-YAMAN, H. (2018) Variability in Sidewalk Pedestrian Level of Service Measures and Rating, *Journal of Urban Planning and Development* 144(4).

KAUFMAN, A. (2014) Using Natural Language Processing to Support Interview Analysis [Master's Thesis], Friedrich-Alexander University Erlangen-Nürnberg.

KEAT, L. K., YAACOB, N. M., HASHIM, N. R. (2016). Campus Walkability in Malaysian Public Universities: A Case-Study of Universiti Malaya, *Planning Malaysia* (5).

KIM, H. (2020) Wearable Sensor Data-Driven Walkability Assessment for Elderly People, *Sustainability* 12(10) 4041.

KING, S. B., KACZYNSKI, A. T., KNIGHT WILT, J., STOWE, E. W. (2020) Walkability 101: A Multi-Method Assessment of the Walkability at a University Campus, Sage open, 10(2).

KOH, P.P., WONG, Y.D. (2013) Comparing Pedestrians' Needs and Behaviors in Different Land Use Environments, *Journal of Transport Geography* (26) 43-50.

LABIN, A.E. (2024) Enhancing Students' Campus Walkability As a Sustainability Indicator, *Architecture and Engineering* 9(2) 3-16.

LEE, E., DEAN, J. (2018) Perceptions of Walkability and Determinants of Walking Behavior among Urban Seniors in Toronto, Canada, *Journal of Transport and Health* (9) 309-20.

LEE, J., SHEPLEY, M.M. (2020) College Campuses and Student Walkability: Assessing the Impact of Smartphone Use on Student Perception and Evaluation of Urban Campus Routes, *Sustainability* 12(23) 9986.

LIAO, B., XU, Y., LI, X.,LI, J. (2022) Association between Campus Walkability and Affective Walking Experience, and the Mediating Role of Walking Attitude, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19(21) 14519.

LIAO, B., ZHU, J. (2025) Exploring the Causal Relationship between Campus Walkability and Affective Walking Experience: Evidence From 7 Major Tertiary Education Campuses in China, *Journal of Urban Management*.

LIDDY, E.D. (2001) Natural Language Processing, *Encyclopedia of Library and Information Science*, 2nd Ed. Marcel Decker, Inc., New York.

LIZÁRRAGA, C., MARTÍN-BLANCO, C., CASTILLO-PÉREZ, I., CHICA-OLMO, J. (2022) Do University Students' Security Perceptions Influence Their Walking Preferences and Their Walking Activity? A Case Study of Granada (Spain). *Sustainability* 14(3) 1880.

LU, Y., SARKAR, C., YE, Y., XIAO, Y. (2017) Using the Online Walking Journal to Explore the Relationship between Campus Environment and Walking Behavior. *Journal of Transport and Health* (5) 123-32.

NIRJHAR, E.H., KIM, J., WINSLOW, J.F., CHASPARI, T., AHN, C.R. (2023) Sensor-Based Detection of Individual Walkability Perception to Promote Healthy Communities, *Smart Health* (29) 100414.

NG, H.R., SOSSA, I., NAM, Y., YOUN, J.H. (2022) Machine Learning Approach for Automated Detection of Irregular Walking Surfaces for Walkability Assessment with Wearable Sensor, *Sensors* 23(1)193.

ÖZBIL, A. (2013) Modeling Walking Behavior in Cities based on Street Network and Land-Use Characteristics: The case of Istanbul, *METU Journal of the Faculty of Architecture* 30(2), 17-33

PARMAR, M., MATURI, B., MALLIK DUTT, J., PHATE, H. (2018) Sentiment Analysis on Interview Transcripts: An Application of NLP for Quantitative Analysis. *International Conference on Advances in Computing, Communications, and Informatics (ICACCI)*: 1063-8.

POLLARD, T.M., WAGNILD, J.M. (2017) Gender Differences in Walking (for Leisure, Transport and in Total) Across Adult Life: A Systematic Review, *BMC Public Health* (17) 1-11.

RAMAKRESHNAN, L., FONG, C.S., SULAIMAN, N.M., AGHAMOHAMMADI, N. (2020) Motivations and Built Environment Factors Associated With Campus Walkability in the Tropical Settings. *Science of the Total Environment*, (749) 141457.

RAMLEE, N., HAMID, N.H.A., OTHMANI, N. I., MOHAMAD, W.S.N.W., YEO, L.B., MOHAMED, S.A., RAMLEE, M.F. (2024) Encouraging Factors of Walkability Among Students in the Tropical Campus, In *BIO Web of Conferences* (131) 03002. EDP Sciences.

SCHMUCKI B. (2012) If I walked on My Own at Night I Stuck to Well Lit Areas: Gendered Spaces and Urban Transport in 20th Century Britain, *Res Transp Econom* (34) 74-85.

SHATU, F., YIGITCANLAR, T. (2018) Development and Validity of a Virtual Street Walkability Audit Tool for Pedestrian Route Choice Analysis SWATCH, *Journal of Transport Geography* (70) 148-60.

SU, S., ZHOU, H., XU, M., RU, H., WANG, W., WENG, M. (2019) Auditing Street Walkability and Associated Social Inequalities for Planning Implications, *Journal of Transport Geography* (74):62-76.

TALAVERA-GARCIA, R., SORIA-LARA, J.A. (2015) Q-PLOS Developing an Alternative Walking Index: A Method based on Urban Design Quality, *Cities*(45) 7-17.

TAN, D., WANG, W., LU, J., BIAN, Y. (2007) Research on Methods of Assessing Pedestrian Level of Service for Sidewalk, *Journal of Transportation Systems Engineering and Information Technology* 7(5) 74-9.

TIERNEY, P.J. (2012) A Qualitative Analysis Framework Using Natural Language Processing And Graph Theory, *The International Review of Research in Open and Distance Learning* 13(5) 173-89.

TIMPERIO, A., CRAWFORD, D., TELFORD, A., SALMON, J. (2004) Perceptions about the Local Neighborhood and Walking and Cycling among Children, *Preventive Medicine* 38(1) 39-47.

TUYDES-YAMAN, H., KARATAS, P. (2017) Evaluation of Walkability and Pedestrian Level of Service. In: KNOFLACHER, H., OCALIR-AKUNAL, E., eds. *Engineering Tools and Solutions for Sustainable Transportation*

YAKHLEF, M., TARAWNEH, D. (2025) Walkability Assessment for University Campuses in the MENA Region. Case of Applied Science Private University (ASU), Amman, Jordan, *Urban, Planning and Transport Research* 13(1) 2438619.

YANG, J., FRICKER, P., JUNG, A. (2024) From Intangible to Tangible: the Role of Big Data and Machine Learning in Walkability Studies, *Computers, Environment and Urban Systems* (109) 1-20.

ZHANG, Z., FISHER, T., FENG, G. (2020) Assessing the rationality and Walkability of Campus Layouts, *Sustainability* 12(23) 10116.

ZHANG, Z., SUN, T., FISHER, T., WANG, H. (2024). The Relationships between the Campus Built Environment and Walking Activity, *Scientific reports* 14(1) 20330.

Alındı: 11.09.2024; **Son Metin:** 23.06.2025

Anahtar Sözcükler: Yürüme; Yürünebilirlik; Engel; Grafiksel temsil; Davranış.

YÜRÜME ENGELLERİNİN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ: GÖRÜŞME YANITLARININ YÜRÜNEBİLİRLİK DEĞERLENDİRME PATİKALARINA (WEP) DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Yürüme, sürdürülebilir ulaşım politikaları için hayati öneme sahiptir; ancak yürünebilirliği etkileyen faktörler altyapı, güvenlik ve konfor gibi çok boyutlu unsurları içerdiğinden karmaşık bir yapı sergiler. Bu etkileşimleri anlamak amacıyla, literatür ve görüşme verilerine dayalı kapsamlı bir Yürünebilirlik Faktör Kataloğu (WFC) geliştirilmiştir. Grafik kuramına (çizge teorisi) dayanan bir yaklaşımla, bireylerin zihinlerinde ziyaret edilen faktörleri (düğümler) ve bunlar arasındaki ilişkileri (bağlantılar) içeren hayali bir ağ üzerinde yürüme kararları modellenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen yanıtlar sayısallaştırılmış ve işlenerek her birey için yürünebilirlik değerlendirme yolları (WEP) oluşturulmuştur. Bu yollar, Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) ortamında grafiksel olarak temsil edilmiş ve en önemli yürünebilirlik faktörleri ile bunlar arasındaki ilişkileri gösteren bir yürünebilirlik faktör ilişkisi haritası oluşturulmuştur.

Analizler sonucunda, altyapı sorunları (örneğin merdivenler ve kaldırım genişliği) ile kış koşulları gibi güvenlik/konfor sorunları, başlıca yürüme engelleri olarak öne çıkmıştır. Kış koşullarıyla birleşen bakım eksiklikleri özellikle belirleyici olmuştur. Cinsiyet ve kullanıcı grupları (öğrenciler ve personel) arasında farklılaşan engel ve tercih yapıları gözlemlenmiştir. Bu yenilikçi yaklaşım, disiplinlerarası bir bakış açısıyla karmaşık seyahat karar verme süreçlerini incelemek için basit ve mühendisliğe dönük bir araç geliştirmeyi hedeflemektedir. En önemli katkısı, yürüme engellerinin matematiksel olarak temsil edilmesi ve görselleştirilmesidir; böylece yürümenin artırılmasına yönelik politika ve müdahaleleri desteklemektedir. Esnek yapısı sayesinde, WFC küresel ölçekte de farklı lokasyonlar veya bölgeler için değerlendirme yapılmasına olanak sağlayan ortak bir yöntem sunmaktadır.

VISUALIZATION OF BARRIERS TO WALK: TRANSFORMING INTERVIEW RESPONSES TO WALKABILITY EVALUATION PATHS (WEPS)

Walking is essential for sustainable transportation policies, yet the factors influencing walkability are complex, encompassing dimensions like infrastructure, safety, and comfort. To understand these interactions, a comprehensive Walkability Factor Catalog (WFC) was developed using literature and interview data. A graph theory-based approach modeled walking decisions, connecting factors (nodes) visited in a traveler's mind and their relationships (links) in an imaginary network. Responses from semi-structured interviews were digitized and processed, creating walkability evaluation paths for each traveler. These paths were graphically represented in a Geographical Information System, forming a walkability

factor relation map that highlighted the most important walkability factors and their connections.The analysis identified major walkability barriers, including infrastructure issues like staircases and sidewalk widths, and safety/comfort concerns like winter conditions. Maintenance problems combined with winter conditions were notably significant. Differences in barriers and preferences were observed between genders and between students and personnel. This novel approach aims to develop a simple engineering tool to study the complex travel decision-making process from an interdisciplinary perspective. Its main contribution lies in the mathematical representation and visualization of walking barriers, supporting necessary policies and interventions to increase walking. The flexible nature of the WFC facilitates a common methodology for evaluations in various environments, globally.

HEDIYE TUYDES-YAMAN; B.Sc., M.Sc., PhD
Received her B.Sc. in civil engineering from Middle East Technical University, Faculty of Engineering in 1994. Earned her M.Sc. and PhD. degrees in transportation from Northwestern University (Civil Engineering Department), IL, USA in 1998 and 2005, respectively. Major research interests include network traffic modeling, sustainable transportation, traffic safety and transportation emissions. htuydes@metu.edu.tr

PINAR KARATAS-SEVINEN; B.Sc., M.Sc., PhD
Received her BSc in civil engineering from Cukurova University, Faculty of Engineering in 2011. Earned her MSc. and PhD. in Civil Engineering from Middle East Technical University, Faculty of Engineering in 2015 and in 2023 respectively. Major research interests include sustainable transportation, intelligent transportation systems, urban transportation and traffic safety. pinarkaratas8@gmail.com

AHMET SEMIH KAFKAS, B.Sc.
Received his BSc. in civil engineering from Middle East Technical University in 2024. His research interests include data analysis, network visualization, and urban mobility planning. ahmetsemihkafkas@gmail.com

GULCIN DALKIC-MELEK, B.Sc., M.Sc., PhD
Received her BSc in city and regional planning from Middle East Technical University (METU) in 2011. Earned her first MSc in Earth System Sciences (METU) in 2014. Second MSc and PhD. in civil engineering from Middle East Technical University, in 2017 and in 2024 respectively. Major research interests include sustainable transportation, climate change adaptation and mitigation in transportation sector, travel behavior modelling. gulcindalkicmelek@gmail.com

TUĞBA SEVGI DURSUN, B.Sc., MSc
Received her BSc in civil engineering from TED University in 2020, and her MSc in civil engineering from Middle East Technical University (METU) in 2024. Major research interests include sustainable urban mobility planning, bikeability assessment, and the application of GIS-based tools for data analysis and visualization. tsevgi.dursun@gmail.com

METU JFA 2025/1
(42:1) *257-274*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.10

AN ONTO-EPISTEMIC INQUIRY REGARDING MEMORY AND COUNTER-MEMORY OF MODERNIST ARCHITECTURE: DEFECTS AND FUTILITY AGAINST NORMS AND CAUSALITY (1)

Senem KAYMAZ*, Joerg H. GLEITER**

Received: 26.09.2024; **Final Text:** 17.06.2025

Keywords: Modernist architecture; ontology of modernist architecture; epistemology of modernist architecture; memory; counter-memory.

1. This article has been derived from the research project titled "An Onto-Epistemic Inquiry Regarding Counter-Memory of Modern Architecture: Defects and Futility Against Norms and Causalities", funded by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK).

* *Corresponding Author;* Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Istanbul, TÜRKİYE

** Technical University of Berlin, Institute of Architecture, Department of Architectural Theory, Berlin, GERMANY

INTRODUCTION: STUDY ORIENTATION AND OBJECTIVES

This research is a critical inquiry of the ontological and epistemological status of Modernist Architecture, and is based on the argument that such an inquiry can be made by directing to Modernist Architecture's memory and counter-memory. The central hypothesis is that, in addition to having a memory, Modernist Architecture also possesses a counter-memory; it actualizes itself through norms and causalities accumulated in its memory. However, it also possesses defects and futilities, and even though it cannot actualize itself through them, they continue to accumulate in the counter-memory of Modernist Architecture. Counter-memory is a repository of the rejected, deprived, suppressed, and deferred qualities of Modernist Architecture, and exposes them in the late modern period. Norms and causality constitute a set of epistemes which encompass the agreed upon characteristics capable of validating Modernist Architecture at any given time, whereas defects and futility represent a distinct set of counter-epistemes that encapsulate the singular, intuitive, heretical, and anomalous characteristics of Modernist Architecture. The aim of this research is to develop a methodology that allows for the appraisal of Modernist Architecture from both sets and, through this methodology, present a fallibilistic possibility for modernist architectural theory. To achieve this goal, the research is transformed into a research program framed by Imre Lakatos' methodology of research programmes. Within this program, the ontological and epistemological status of Modernist Architecture is examined through three categories: form, function, and meaning. In these categories, traces of norms and causality in the memory of Modernist Architecture, as well as traces of defects and futility in its counter-memory, are investigated.

Among all the modern architectural practices that developed at the end of the 19th century and rejected historicism, the Modernist Architecture occupied the most dominant position after 1920 with its rationalist,

functionalist and purist attitude. According to architectural historian Adrian Forty (2000), the Modernist Architecture becomes a recognizable system of language established with scientific concepts in the first half of 20th century. As of 1968, its functionalized norms and instrumentalized causalities begin to disintegrate with intense criticism from the avant-garde generation. In this research, modernist architectural object is considered to embody and exemplify the Modernist Architecture's epistemes in the three examined categories. In the methodology section of the article, these epistemes are characterized by the following qualities of the modernist architectural object: Its existence is conditioned by the mind and causality; it is detached from subjective meanings; it is radically functional in purpose; and its form is determined by a part-to-whole relationship. On the other hand, the modernist architectural object of counter-memory rejects the aforementioned qualities. It is non-functional; it is signified by the subject; and, it is an undefined whole where parts come together in an ordinary manner.

The desire to inquire into Modernist Architecture within a framework of holistic criticism is inspired by Michel Foucault's conceptualization of counter-memory. In his book "Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews", Foucault (1977) conceptualizes counter-memory as a concept that expresses history of otherness such as violence, transgression, death and finitude. Although it may seem a superficial form of negation, Donald Bouchard (1977), who authored the introduction to the book, defines it as an action that affirms particularities and allows for emergence of new practices drawing on the contributions of Michel Foucault, Friedrich Nietzsche and Gilles Deleuze. Foucault's understanding of history differs from the traditional linear view of history. He distinguishes history's discontinuities (such as accidents, breaks and interruptions) from its unchanging truths, established values and transcendent structures. Thus, the integrity and coherence of history are disintegrated from memory revealing hidden heterogeneities in a repressed event, an abandoned practice or a forgotten desire through counter-memory.

According to the critic Royston Landau (1981), Foucault traces the dissonances, disruptions and inconsistencies that he believes have always existed in cultural history. According to Foucault, it is never possible to assemble all the pieces (or to create a whole picture), but it is not intellectually disreputable to accept that history is full of inconsistencies, discontinuities and disruptions. In this context, he objects to historical methods that focus on unificationism, as they attempt to tell a well rounded-off story in order to create order through unificationism. This effort may lead to ignoring or suppressing differences. However, Foucaultian historical research should be about difference and contradiction.

Historian Paul Veyne (1997) states that Foucaultian history is not structured according to centuries or peoples but according to practices rejecting central and hierarchical historiography. Similarly, Manuel DeLanda (2000) explores the possibility of a history without linear causality or equilibrium in his book "A Thousand Years of Nonlinear History". He argues that history is not a narrative of necessities but rather a narrative of contingencies and missed opportunities. His conception of missed opportunities describes the fragile discontinuities of history, similar to Foucault's heterogeneities.

Another conceptualization to provide space for thoughts triggering unstructured and unrecognized actions appears in an allegory by Michael Hays: "*In the conscious act of forgetting, one cannot but remember* (Hays, 2010, 71)". This suggests that what is suppressed to be forgotten is not assimilated by discipline, but waits in counter-memory as a marginal potential until it is triggered, even if it is late and incomplete. According to Hays, this potential has been triggered by architecture's Big Other since 1970. The Big Other is a conception that includes defective and insufficient aspects of architecture, and has been activated by a group of architects, including Aldo Rossi, Peter Eisenman, John Hejduk, Bernard Tschumi and Rem Koolhaas. Hays refers to this group of architects as the late avant-garde. The Big Other—waiting in counter-memory—is the form architecture takes when faced with the threat of self-termination. According to Hays, because architecture from 1970 onwards refuses to be useful, to perform well and to comply with cultural expectations, its contradictions, discontents, and unhappy consciousness should be investigated.

As in Foucault's construction of history, which disrupts its continuity and dismantles its traditional foundations, Eisenman (2008) states that the task of history is to make contradiction and discontinuity visible. Based on his statement, Eisenman attempts to reveal contradictions and formal discontinuities in modernism in his book "Ten Canonical Buildings". Rather than presenting a canon that is worth preserving, conservative, universal and timeless, he introduces idea of a canon that reveals the transgressive concepts of postmodernism. He defines the canonical as liberating the divergence of architecture that emerges in seemingly unimportant but marginal moments. According to Stan Allen (2008), the author of the book's foreword, counter-memory is a concept that encompasses the perverse and transgressive nature of Eisenman's approach.

METHODOLOGY: ONTO-EPISTEMIC INQUIRY

The research presented in this article, which aims to discuss the ontological and epistemological status of Modernist Architecture, is framed around Imre Lakatos' methodology of research programmes. Lakatos (1970) bases this methodological approach on a sophisticated version of naive falsification, originally developed by Karl Popper. In this version, the idea that a theory's consistency is achieved solely through its confirming premises is criticized. That is, incorrect conclusions cannot be derived from correct premises—if they were, the theory would already be falsified. However, correct conclusions can still be derived from empirical premises. Therefore, rather than looking at where a theory succeeds through verification, one must focus on where it fails through falsification, since reliable knowledge lies where the theory has failed. In the Popperian sense, scientific growth is possible by pursuing inconsistencies between theory and anomalies and by constructing falsifiable theories.

The research programme proposed by Lakatos (1970) is comprised of two methodological rules: the negative heuristic and the positive heuristic. The negative heuristic defines what must be preserved within a research programme, while the positive heuristic determines its refutable variants. The negative heuristic constitutes the hard core of the research programme. The hard core is the background knowledge that is accepted as unproblematic throughout the research programme and is methodologically irrefutable, as it is protected by a

surrounding protective belt. This protective belt is constructed using the positive heuristic of the research programme. The key principle here is to ensure that reasoning is directed to the auxiliary hypotheses put forward in the protective belt, and that the questioning is carried out through them. In this way, anomalies and counter-evidence are diverted away from the negative heuristic and instead incorporated into a research protocol within the auxiliary hypotheses. The auxiliary hypotheses are theoretically set up at the beginning of the research to defend the hard core; however, they can be repeatedly adjusted to reconcile with the evidence that emerges in later stages of the research, and even completely changed and eventually refuted if necessary.

Lakatos' methodology of research programmes, rooted in the post-positivist philosophy of science, was adapted into a framework for architectural inquiry in the 1970s. Royston Landau (1981) defines the power of the negative heuristic to shape the positive heuristic as the power of rejection. According to him, all avant-garde movements in architecture have emerged through this power. In a field like architecture, which falls outside the realm of natural sciences, Lakatos' methodology is promising as it proposes a conceptual model for evaluating complex connected events (Landau, 1982). In broad terms, the research programme provides an objective and methodological foundation for questioning whether a theory, or set of ideas should be preferred over another (Landau, 1982, 305). The inviolable statements in the research programme, which are not open to question, constitute its negative heuristic (Landau, 1981, 1982). On the other hand, the positive heuristic consists of an operational plan that guides the programme's pursuit of knowledge, which makes it possible to avoid getting lost in an ocean of anomalies (Landau, 1982, citing Lakatos, 1970, 135). The positive heuristic is so variable and abstract that the negative heuristic provides it with the necessary order (Landau, 1982, citing Lakatos, 1970).

Following Landau's Lakatosian interpretation of architectural research, Lakatos' methodology of research programmes was adapted to architectural design processes by Stanford Anderson (1984a). This adaptation, published in Design Studies in 1984, was accompanied by three additional articles illustrating how the methodology might function. One of these articles was written by Anderson himself (1984b), while the others were authored by Libero Andreotti (1984) and Vivianna Metallinou (1984). Anderson (1984a) emphasizes that, although these attempts do not operate under the full analytical apparatus of the methodology of research programmes, they provide an anticipation of the analytical potential of Lakatos' methodology. He examines architectural knowledge from a Lakatosian perspective and, through this lens, critiques the scientized design approach of Modernist Architecture. Anderson's criticism focuses on the historicist interpretations of this approach, which leave no room for indeterminacy in Modernist Architecture. Instead of perceiving the unforeseen or the unexpected as flaws, Anderson expresses his curiosity toward their investigation (Hernandez, 2018, citing Anderson, 1971).

This research, proceeding with the anticipation of Lakatos' methodology, is framed around a research program that activates the established norms and causality of Modernist Architecture in relation to its marginal defects and futility. Within this program, alongside a positivist epistemological framework, a post-positivist counter-framework is also established, where conjectures and refutations will be made. However, the designed

research program is not broad enough to conduct a full-fledged ontological inquiry of the Modernist Architecture. Instead, it is framed to engage the Modernist Architecture in a limited ontological inquiry. With this need for a limited yet systematic inquiry, the Modernist Architecture was encouraged to be perceived as a whole composed of separable, independent parts. However, necessitated the question of which theoretical framework could justify such separation. At this point, Anderson (1984), Landau (1981), and Hernandez (2018) paved the way for considering the production of architectural episteme as a cognitive process within this inquiry. Under their guidance, it was accepted that architectural episteme undergoes heuristic processes before it is fully formed, and this acceptance led this research to categorize the episteme of Modernist Architecture based on the processes through which it is produced.

This categorization, which is critical to the methodology of the research, progresses with the anticipation of Landau's (1981) set of rules regarding architectural production. Landau defines the position of an architecture in relation to others through formal, technological, ethical, and political rules or heuristics. Hernandez (2018) equates these heuristics with the architect's instruments and methods respectively: Formal heuristic of architecture includes the formal transactions in the generation of built environment; Technical heuristic of architecture covers the technical procedures used in the building; Communicative heuristic of architecture explores the ways in which architectural knowledge is communicated; and Utilitarian heuristic of architecture refers to the human actions in the built environment. Although this set of four is not directly adopted in the categorization of the inquiry conducted in this research, it provides an indirect anticipation. With this anticipation, Modernist Architecture is divided into three categories based on the heuristic processes through which its episteme is produced: the categories of form, function, and meaning. In other words, after undergoing heuristic processes, the epistemes of Modernist Architecture, which emerge through consensus, become recognizable and distinguishable within these categories through their respective objects.

After limiting the ontology of Modernist Architecture within the framework of functional, semantic, and formal heuristics, the norms and causality of Modernist Architecture are placed at the negative heuristic of the research program, referred to as its hard core. These constitute the epistemes of Modernist Architecture, which are considered undisputed, universally agreed upon, and capable of explaining the Modernist Architecture as correct at any given time. The epistemes represent superior knowledge of the Modernist Architecture in the relevant categories, and are placed in the following order. First, the episteme explaining that the object of Modernist Architecture has a clear and pre-conceived form is conceptualized as representation of object. Second, the episteme grounded in the Modernist Architecture's utilitarian origin is conceptualized as useful being. Third, the episteme narrating that the object of Modernist Architecture has a defined and intelligible meaning is conceptualized as self-referential icon. In Lakatosian terms, the truth value of these epistemes is not questioned. These are closed to intuition, falsification, and refutation.

On the other hand, the defects and futility that falsify the Modernist Architecture and therefore cast doubt on its truth value are placed in the positive heuristic of the research program, namely, its protective belt. Within this belt, the anomalous, exceptional, and flawed variants that

ONTO-EPISTEMIC INQUIRY			
CATEGORIES OF INQUIRY	NEGATIVE HEURISTIC; THE HARD CORE	POSITIVE HEURISTIC; THE PROTECTIVE BELT (THE AUXILIARY HYPOTHESES)	QUESTIONS THAT ACTIVATE HEURISTICS
	Norms and Causality in the Memory of Modernist Architecture *Epistemes	Defects and Futility in the Counter-Memory of Modernist Architecture *Counter-epistemes	
Form	Representation of object	Ordinariness of object	What is the potential expansion of Modernist Architecture that presents its thought, rather than representing itself through form?
Function	Useful being	Mediated nothingness	What remains of a useless modernist architectural object?
Meaning	Self-referential icon	Empty architectural index	If an architectural object is open to association and mediation in the signification process of the subject, could it be considered modernist?

Table 1. The design of the research program

are assumed to have accumulated in the counter-memory of Modernist Architecture are grouped under counter-epistemes. These counter-epistemes remain open to intuition and experience, and responsive to critique, falsification, and refutation. The counter-epistemes are assigned in order: The counter-episteme that falsifies the episteme of the object having a premeditated form is conceptualized as ordinariness of object, providing variants that render the object's form ordinary; The counter-episteme that criticizes the utilitarian origins of Modernist Architecture is conceptualized as mediated nothingness, exploring the possibilities of the futile use of the object; and the counter-episteme that refutes the episteme of the object's clearly legible meaning is conceptualized as empty architectural index, incorporating variants that seek possibilities for signification.

Finally, the objection procedure of the research program is initiated by posing a set of questions (See Table 1) that will activate heuristic processes in relation to the categories. In this way, the inquiry is directed towards the assumptions that relate epistemes to counter-epistemes—that is, the relationship between norms and causality with defects and futility—and is conducted within related discourses, diagrams, artworks, texts, and architectural projects. The inquiry seeks to discuss the ontological and epistemological status of Modernist Architecture and to explore its possibility as a fallibilistic theory.

The research program is outlined in **Table 1**.

CATEGORIES OF INQUIRY

Landau (1981) states that numerous positive rules can be put forward in the production of architecture, and that these rules can be diversified. While this makes the research of the production of architecture difficult, Landau asserts that this difficulty can be overcome with the concepts of heuristic power and architectural position. According to him, research should be done with reference to a particular position, because the whole being investigated is "*an open 'elusive' whole, sufficient to approximately limit a field of interest, but with a flexing boundary capable of accommodating modification* (Landau, 1981, 112)". While this whole allows for variation and interpretation, it nonetheless includes formal, technological, ethical,

and political rules. Equating Landau's four heuristics of architecture to the architect's instruments and methods (as mentioned in the methodology section of the article), Hernandez (2018) investigates form, technique, communication, and use/purpose in the production of architecture. Hernandez's alignment of Landau's heuristics provides the basis for how the whole inquired in this article could be broken down into parts, and the following three categories are included in the inquiry: form, function, and meaning.

Category of Form

The modernist architectural object is a formally rational whole, where parts are in a consistent and continuous relationship with each other. It is liberated from the burden of being an analogy of conditions of the context where it is located, and is controlled by rationalism. It is unanchored from probable ambiguities and diversities in context, and empiricism. It exists merely as its own possibility. Legibility in relationship between the parts and the whole, whose compositional organization is based on abstraction, is essential in construction of a modernist architectural object. This implies that the whole can be understood by comprehending the properties of its parts, which means that the whole is the sum of its parts. A modernist envelope which can be defined as a part-to-whole dialectic is created in this manner. Nothing conditions the whole except for its parts. According to Eisenman (1979), this is what Corbusier refers to as freedom. The object refers to formation process of itself, starting from the smallest part that constitutes its whole. Thus, it can have a form that is abstract, simple, and refined only to the extent that it can express its function, which aligns with the modernist notion of creating an objectivity that solely reveals reality (Eisenman, 1984a). While form becomes apparent and legible, thought becomes ordinary, and object turns into an object of representation. As a result, the episteme of this category is conceptualized as representation of object. This refers to a compositional whole from which no part can be removed, nor can a new part be added. This whole possesses the characteristic of being a form that solely references its function. Any variable that disrupts this abstract and ideal form and prevents it from signifying its function (such as ornamentation, material, or color) is eliminated from this episteme.

Indeed, Stanford Anderson states that from the 1930s to the 1950s, the Masters of the Modern Movement shared the idea of a "design object" – "*that is, in an object that receives its permanent form according to a clear, pre-visioned plan* (Anderson, 1971, 71-73)." However, such scientized design has not answered the question of how an artifact should receive its form and failed to question the metaphysics that underlie the design (Hernandez, 2018, citing Anderson, 1971). Eisenman (2008) suggests that this modernist dialectic of part-to-whole began to be criticized around 1968. According to him, the pre-1968 generation including figures such as Robert Venturi, Aldo Rossi and James Stirling first critiqued the formal coherence of Modernist Architecture through strategies of fragmentation and materiality. The post-1968 generation then sought alternatives to this dialectic by drawing upon structuralist and poststructuralist theories. In his book "The Architecture of the City", Aldo Rossi (1982) gives one of the early signs of deterioration of formal consistency in Modernist Architecture, revealing memory's effect on type, in the creation of form. He asserts that form can no longer embody its original function, that type is no longer a neutral structure in history, and that the understanding of typology should hence be transformed.

According to Rossi, this transformation can be achieved by transferring the type from the realm of history into that of memory. He displaces type from history in order to make a connection between place and memory. Accordingly, it becomes possible to erase history, detach from a specific time and a real place. Instead, he produces an abstract locus that exists in a purely typological or architectural time-place. This signifies a reconciliation between the modernist utopia of no place and the humanist reality of some place. According to Eisenman (1982), who authored the introduction to the book, Rossi gives the type-form a significance beyond its original function through memory. Type, thus, becomes an apparatus to constitute form. In this way, typology, previously used solely for classification, is employed as a catalyst for invention in the design process. In his book "Architecture's Desire: Reading the Late Avant-Garde", Hays (2010) explains that Rossi uses typology to grasp indeterminate conditions of architecture's possibility and to give form to that which brings architecture into being.

Eisenman (2008) examines Rossi's Cemetery of San Cataldo in Modena designed in 1971. According to him, Rossi's approach here is a critique of modernist form produced through part-whole relationships based on abstraction, along with the function that form carries, the meaning that function bears, and contextualism. Eisenman states that Rossi envisions type as a standard element that is independent of scale and meaningful only when understood in a specific context. On the one hand, since Rossi distorts scale by incorporating objects intended for domestic use into urban environment, he disrupts familiarity and manifestation of reality through the absurdity of scale. On the other hand, as Eisenman argues, he destroys the uniqueness of typological elements since he uses types based on Platonic forms by repeating them, minimizing them, and placing them in different contexts. Rejecting the classical conception of part-to-whole, Rossi disrupts the familiarity of objects by playing with their scale. Eisenman interprets change of scale and repetition of architectural elements in Rossi's cemetery design as an objection to the tradition of typology, and the singular reading of modernist object.

The utopian city put forward by Colin Rowe and Fred Koetter in their book "Collage City" published in 1978 can be exemplified as another effort of counter-memory. Kömez Dağlıoğlu (2016) argues that Popper's criticism of utopia and his exaltation of tradition are influential in the formation of Collage City in both methodological and socio-political contexts. While Popper rejects utopia by disbelieving that there is a ultimate true or ideal theory in science, he argues that scientific progress is only possible by continuing an earlier tradition (Kömez Dağlıoğlu, 2016, citing Popper, 2002a). According to Kömez Dağlıoğlu, Rowe and Koetter's aim in "Collage City"—to develop an urban design theory that reconciles tradition (the urban character of the traditional city) with utopia (the utopian component of the modernist city)—is also based on these thoughts of Popper. Their reconciliation is achieved again through Popper's thought of Piecemeal Social Engineering (Kömez Dağlıoğlu, 2016, citing Popper, 2002b, 42). This thought developed by Popper against the totalitarian holistic approach of social engineering gives rise to Rowe and Koetter's idea of piecemeal urban design in which architect plays the role of a social engineer. This is a design strategy against the totalistic and holistic approach of modernist planning (Kömez Dağlıoğlu, 2016). Through this strategy, Rowe and Koetter (1978) take architectural objects from different places out of their contexts, and bring them together in this imaginary city. According to them, the collage technique is a problem-solving strategy that allows interaction with utopia,

as it simultaneously uses things and disbelieves in them. In this strategy, each architectural object detached from its original context to have unique value. This value may relate to political, historical, folkloric, monumental or any other subject. Regardless of their origins, the architectural objects are brought together in the collage city through methods such as cross-breeding, assimilation, distortion, superimposition and conciliation driven by libertarian impulses. As such, they give the architectural objects the opportunity to determine their own destinies (Rowe and Koetter, 1978).

The approaches of Rossi, Rowe and Koetter discussed above bring this research closer to the realm of counter-memory of Modernist Architecture and to reasoning about its defects and futility. The antithesis of counter-memory arises with the question: What is the potential expansion of Modernist Architecture that presents its thought, rather than representing itself through form? The counter-episteme here is conceptualized as ordinariness of object. Contrary to the episteme of Modernist Architecture, the sum of the parts does not equal the whole, nor does it allow for predictions regarding the whole. Parts may not cluster in a consistent and continuous relationship, nor may they form a dominant whole. Part-to-whole relationship is not legible, as it is interrupted by shifts, bends, irregularities, discontinuities, displacements and superpositions. Here, object is detached from norms and causality that determine formal processes, and alienated from its own processes. While form becomes indistinct, object becomes empty and ordinary, yet thought becomes apparent. Object is no longer a representation, but instead requires understanding through its imperfections and futility, rather than its norms and causality. It possesses a content, and cannot represent its content through the primary aspects of its form. It begins to liberate its possibilities and present strategies regarding its internal structure. It now transforms into the trace of an event, or the presentation of a thought.

Category of Function

In his book "Architecture and Disjunction" (1996), Bernard Tschumi suggests that three possible sorts of correlations can be established between space and architectural program. The first correlation, reciprocity, refers to those that are indifferent to the spatial sequence (Tschumi, 1996, 159). The second correlation, indifference, explains those that reinforce the spatial sequence (Tschumi, 1996, 159). The third correlation, conflict, is related to those that work obliquely or against the spatial sequence (Tschumi, 1996, 159). Each of these correlations describes the relationship between space and event in different ways.

In the correlation of reciprocity, Tschumi presents a sequence in which space and architectural program become each other's conditions of existence. He evaluates the normative and reciprocal correlation revealed by this correlation within the scope of architectural tautology as supported by functionalist doctrines. He illustrates the reciprocal relationship between space and event, strengthening one another, with the example; "*The skater skates on the skating rink* (Tschumi, 1996, 160)."

Indifference, on the other hand, demonstrates a program sequence that is neutral to spatial sequence. Tschumi reinforces this correlation as follows: If you remain indifferent to the events that take place in the kitchen and contradict the event of sleeping, "*You can sleep in your kitchen* (Tschumi, 1996, 128)". As Tschumi argues here, space and event maintain their own

logic. Furthermore, functionalism and usefulness are not as prioritized as they are in the previous correlation.

The correlation in which Tschumi completely rejects the functionalist tendency is conflict. Here, he assigns a contradictory architectural program to space where space and event constantly violate each other's existence. Due to its conflictual relationship with the event, space acquires new levels of meaning. The examples Tschumi puts forward in order to explain asynchronous correlation are as follows; "*Pole vaulting in the chapel, bicycling in the laundromat, sky diving in the elevator shaft?* (Tschumi, 1996, 146)". According to him, pole vaulting in a chapel may be considered malicious, even if its interiority is thought to be interesting. Similarly, the elevator shaft is not a proper space for sky diving. In his third correlation, Tschumi attempts to break conventional hierarchies with conflictual relationships between spaces and events.

Reciprocity is the most appropriate correlation in which the episteme of Modernist Architecture established in the category of function can be placed. The episteme here is conceptualized with useful being, which characterizes the pragmatic aspect of object in the memory of Modernist Architecture. This episteme describes explicitness and usefulness of function as well as the linearity and orderliness of functional relations. Events occur where they are expected to, and by the people who are expected to perform them. Since utility is mechanically included in object, it is this mechanism, rather than the subject that establishes object. Function attributed to object is normative and rational. Furthermore, it is also the determinant of the form of the object, since form always, and only, expresses the function. As unexpectedness and uncertainty are eliminated from the relation between object and function, the episteme of useful being is guaranteed in the epistemology of Modernist Architecture.

On the other hand, conflict is the correlation that provides object for the counter-episteme of counter-memory. The counter-episteme here displaces concepts of utility and being fading the pragmatic feature of the object. This brings the question that will lead the inquiry to the counter-possibility of existence, the source of the episteme of mediated nothingness: When the object denies functionality and mediates futility, what remains of a useless modernist architectural object? This oppositional questioning is an attempt to make room for the counter-memory of Modernist Architecture. Here, the subject activates the object according to its own benefit because the object does not possess an explicit function or utility. Tschumi (1996) exemplifies this correlation with his architectural design Parc de la Villette, built in Paris between 1982 and 1998. He does not assign content or function to the park, but designs it as a base that organizes possibilities to function spontaneously. He places that base on a grid which both articulates and activates space. The grid rejects the ideologies, hierarchies and compositions of the past; it lacks a center and hierarchy. Tschumi, thereby, leaves the park open to users' own interpretations. In his book "Architecture's Desire: Reading the Late Avant-Garde", Michael Hays (2010) likens Parc de la Villette to a sort of architectural DNA. He states that all information needed for programmatic-spatial events to take place in the park, if not physically, is inherently present. He mentions that Tschumi refers to the park as "*the empty square, an absence, a spacing for events yet to come* (Hays, 2010, 155-156)". According to Hays, Tschumi means that the park lacks functional determinants but is ready to be filled with a variety

of experiences. Thus, an unpredictable variety of functions and micro-performances can be staged in the park.

The attempt to reverse the episteme of useful being appears long before Tschumi, in Casa 'Il Girasole' in Rome built by Luigi Moretti between 1947 and 1950. In his book "Ten Canonical Buildings" (2008), Eisenman examines this building as one of the canonical buildings because of its rustication that cannot be explained by any structural necessity. He specifies that the building is on a rustic base, but neither the structural logic of modernist piloti nor the traditional logic of rustication can explain the base of this building. In rustication in traditional base, heaviest stones should be structurally placed at the base of the building, and lighter stones should be gradually placed towards upper floors. Moretti subverts this rule in opposite way and makes the building heavier towards the upper floors. Eisenman describes it as false rustication with rhetorical base which is covered with stonework, patterns and sculptural motifs. Radical modernist Reyner Banham (Eisenman, 2008, citing Banham, 1953) states that the building is considered to be within the boundaries of vestiges of modernism, but to demonstrate Roman Eclecticism. He interprets this as a sign of modern architecture deviating from its imperatives.

Category of Meaning

With his Dom-ino Diagram dated 1914 and his text The Five Points of Architecture dated 1926, Le Corbusier contributes to the establishment of Modernist Architecture's epistemology by presenting modernist architectural program as a self-contained set of principles (Le Corbusier, 1931). He describes the Dom-ino diagram as the state of mind of mass-produced houses. Eisenman (1979) uses this diagram to analyze the changes in humans' understanding of the objective world from the early 19th century to the present day. Although the diagram initially seems to be a rather simple expression, Eisenman views it as the herald of a new culture. According to him, it illustrates the structural system technology of its time, a prototypical unit representing the idea of mass production and repetition, or the drawing of a perspective showing the principles of free plan. In the diagram, three horizontal slabs, six box-like footings, six linear columns and one staircase are presented as the minimal conditions for architecture. The configuration of the architectural elements seems to be a result of the necessity to comply with static norms, without any other intention, merely enabling the structure to stand. However, the diagram is representative of the most prominent phenomenon of modernism, namely, the self-referentiality of the object. Eisenman argues that the idea of self-referential sign, initiated with the Dom-ino diagram, is the true modernist aspect of Modernist Architecture.

Eisenman (1979) recognizes that the diagram intends to reveal its own particular configuration. Nevertheless, he explores its variations, assuming that the Dom-ino harbors other meanings. He does this through a series of interventions that produce zero degree of architectural form, deliberately ignoring the site and architectural program. Allen (2008) emphasizes that each of these variations functions equally well, both structurally and functionally. However, only one variation, namely, the precise configuration of the Dom-ino, is unique. The diagram is a sign system that distinguishes architecture from form, function and meaning, by referring to its own existence (or its own condition of existence) which is its most primitive condition. Signification in the Dom-ino is realized not by extrinsic

ideas borrowed from outside architecture, but by intrinsic ideas referring to architecture itself (Eisenman, 1979).

Inspired by Eisenman's insights on Corbusier's Dom-ino diagram, the realization of signification through intrinsic ideas that refer to architecture itself, that is, self-reference, is established as the episteme of Modernist Architecture in the category of meaning. Objects produced with this episteme, termed self-referential icon, do not refer to anything other than the reality of their own existence. They are both cause and effect of meaning. Meaning is produced solely by the object itself, and is sought within object. It is abstracted, cleared of ambiguities, and is known only through reason, without the need for empirical sensations. This sense is singular, linear, hierarchical and consistent. Its iconic status stems from the fact that its meaning is constructed by the object itself.

A critique of the construction of meaning through the existence of object in Modernist Architecture appears in Eisenman's article "The Futility of Objects: Decomposition and the Processes of Differentiation" published in 1984. Eisenman (1984b) argues that the idea of signification through abstract origin in modern architecture is as inadequate as the idea of signification by natural origin in classical architecture. He quotes from Daniel Libeskind (1984), and emphasizes that an object lacks the capacity to carry meaning through itself; thus, meaning should not be sought in its irrelevant and useless realm. This gives rise to the idea of an object whose meaning is liberated from being confined by its qualities. Consequently, meaning begins to be sought outside architecture. Here, the question that challenges the episteme of Modernist Architecture arises: If an architectural object is open to association and mediation in the signification process of the subject, could it be considered modernist? In light of this question, the necessity of deriving the meaning of the object from itself disappears and the subject gains the freedom to speculate on the meaning of the object. This freedom in counter-memory is conceptualized as the episteme of empty architecture index. It is a counter-memory initiative that brings the object closer to self-realization and reveals implicit meanings, implications and connotations. An object which is assumed to have this counter-episteme possesses a semantic flexibility. It is polyvalent, discontinuous, directionless, undecidable or reproducible. It is empty, awaiting multiple meanings and interpretations.

The concept of emptiness in question can be further explored through Roman Jakobson's concept of shifter and Rosalind Krauss's concept of index. Jakobson (1971) defines shifter as a concept whose meaning cannot be determined without referring to a message that is being communicated between sender and receiver. Krauss (1977a) likens Jakobson's concept of shifter to empty pronominal sign which awaits signification by a particular existence. According to her, an empty sign is capable of becoming a function of its own singular instance, whose signification can be explained only by the existence of its object. Eisenman (2008) states that Krauss introduces index as a concept that builds its meaning within the physical relationship with its referent, based on Jacobson's concept. Krauss's concept of the index is a sign or trace of a specific cause; a footprint in the sand, a fingerprint in the dust, or a cast shadow are examples of indexical signs of objects. The index is both the trace of a previous existence and the ghostly trace of that existence's current absence (Eisenman, 2008).

Krauss (1977b) refers to a work by Gordon Matta-Clark as an example of the empty pronominal sign. In this work, Matta-Clark cuts away the

successive floor boards of a derelict building, creating a vertical void. The building no longer functions or signifies as a building because its function and content have been emptied by this cutting action. The void created by the cuts starts to fill with a sense of time-past, conjuring previous events. Thus, it becomes an indicator of absence or the empty sign of an event. Krauss realizes that Matta-Clark's ambition is to capture the existence of the building, according to Eisenman (2008). To reach this ambition, Matta-Clark employs the index as a trace of the building's movement from its metaphysical existence to its pure existence (Krauss, 1977a; 1977b quoted by Eisenman, 2008). At this point, the issue that deepens the inquiry in the article is that Matta-Clark's cutting actions related to revealing indexical possibilities resemble Tschumi's experiments in Parc de la Villette. Tschumi's aim (1996) in the park is to create an architecture that means nothing. However this does not imply that the park is meaningless, but rather, it possesses semantic plurality and interpretive infinity, as he argues. He places folies at the intersection points of three superimposed autonomous systems in the park generating endless combinatory possibilities and a multiplicity of meanings that vary according to each interpreter.

CONCLUSION

Designed with the foresight of Lakatos' methodology of research programmes, the onto-epistemic inquiry has made it possible to criticize the theory and methodology of Modernist Architecture as a whole, through both its self-actualizing nature and counter-memory. While the designed inquiry mediates between the modernist architectural object and its opposite, it brings the epistemology of Modernist Architecture closer to the realm of ontology. The ontology of Modernist Architecture manifests as the broadest set of possibilities for existence, and serves as the foundation for all possible propositions. From this set of possibilities, those that can be made normative through causality fall into realm of the epistemology of Modernist Architecture. The epistemology of Modernist Architecture appears as a structured form of knowledge that is only one of the possibilities of its existence. The discussion conducted throughout the categories demonstrate that the Modernist Architecture not only reveals its structured norms and causalities in its memory but it also reveals the facts in its counter-memory.

The epistemes and their counter-epistemes embedded within the inquiry are designed to activate a dialectical reasoning. While the epistemes placed in the memory of Modernist Architecture are based on objective norms and causalities, the counter-epistemes placed in the counter-memory of Modernist Architecture are derived from the counter-modes of existence. The counter-memory opposes the epistemes, but it paradoxically generates its counter-epistemes from the very epistemes it challenges. The counter-memory and counter-epistemes play an active role in the discovery of non-causalized potential of existence.

The following evaluation can be made regarding the epistemes and their counter-epistemes established in the categories:

The category of form reveals a matter of reality embedded in Modernist Architecture. While the object's form is determined by an external explanation in the memory of Modernist Architecture, it is accessed through internal understanding in the counter-memory. The modernist

architectural object is an object of representation; an abstract representation of itself through its formal properties. It does not depend on the intentions or thoughts of the subject that produces or encounters it. However, the counter-memory reverses this encounter. The subject does not encounter a precise configuration of the object but rather the possibilities of its existence. The object is no longer an object of representation; it becomes ordinary and open to intentions and thoughts. The episteme of representation of object in Modernist Architecture does not allow any empirical state of being, while the counter-episteme of ordinariness of object frees the object from its dependencies to part-to-whole relationship.

The category of function manifests that object has a capacity that has not yet been discovered by the mind, in addition to its capacity that has been put to use. In other words, the capacity which is open to pragmatic use is not the entire capacity the object possesses. The way to reach the undiscovered capability of the object is to make reasonings about it. The counter-memory expands this capacity using the freedom of futility which becomes the condition to release the object's potential by freeing it from restrictions. While the episteme of useful being is conditioned on object's freedom by purifying it from its contextual relations, the counter-episteme of mediated nothingness liberates those relations positioning existence into a process of becoming. While, in the memory of Modernist Architecture, usefulness implies that the object fulfills a determined function, in the counter-memory, it corresponds to self-realization of existence. When the object forsakes its pragmatic feature and becomes futile, alternative modes of its existence are activated.

The category of meaning opens a paradoxical inquiry into the relationship between the subject and the object. In the episteme of self-referential icon established in the memory of Modernist Architecture, the object's meaning is determined by the nature of the object itself, that is, the subject is not involved in the signification process of the object. Here, the subject is a tool for revealing objective reality through the object's meaning. However, in the counter-episteme of empty architectural index established in the counter-memory, all possibilities of signification arising from the encounter between the subject and the object are released. The paradox here is that an ontological issue regarding the object's meaning is attempted to be explained using epistemological notions in the memory of Modernist Architecture. This is an illusion that the epistemology of Modernist Architecture, which deals with how its object is methodologically known, is also able to theoretically capture its meaning.

The research in this article, conducted with the aim of revealing the possibility of Modernist Architecture as a fallibilistic theory, also brings with it speculative interpretations of its contradictory character. The objective here is to explain the gap between the established norms of Modernist Architecture and its speculative defects. In this context, in the field of ontology, the article provides a theoretical framework for understanding the deep structure of Modernist Architecture, critiquing its origins, and interpreting its autonomy. Correspondingly, in the field of epistemology, it presents a methodological framework that enables a discussion on the limits and accuracy of Modernist Architecture. What makes the subject of this research unique is its abolition of the superiority of Modernist Architecture over its counter-memory and its exploration of the possibilities in the counter-memory. In the Lakatosian sense, such an investigation means searching for the logical possibilities of shaping a

theory in many different ways, ad infinitum. As a result, it is possible to appraise the Modernist Architecture in a holistic manner, and contribute to the ongoing expansion of architectural theory.

ACKNOWLEDGEMENT
Senem Kaymaz is awarded a grant by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) under International Postdoctoral Research Fellowship Program (2219) to carry out the research project on which this article is based. The postdoctoral research is supervised by Prof. Dr. Joerg H. Gleiter, co-author of the article, at the Institute of Architecture, Technical University of Berlin between 15 August 2023 and 13 August 2024. The authors are grateful to TÜBİTAK for the support provided to the research.

BIBLIOGRAPHY

ALLEN, S. (2008) Eisenman's Canon: A Counter-Memory of the Modern, *Ten Canonical Buildings 1950-2000*, Rizzoli, New York.

ANDERSON, S. (1971) Environment as Artifact: Methodological Considerations, *Casabella* (359-360) 71-7.

ANDERSON, S. (1984a) Architectural Design as a System of Research Programmes, *Design Studies* 5(3) 146-50.

ANDERSON, S. (1984b) Architectural Research Programmes in the Work of Le Corbusier, *Design Studies* 5(3) 151-8.

ANDREOTTI, L. (1984) Conceptual and Artefactual Research Programmes in Louis I. Kahn's Exeter Academy Library (1966-72), *Design Studies* 5(3) 159-65.

BANHAM, R. (1953) Casa del Girasole: Rationalism and Eclecticism in Italian Architecture, *Architectural Review* (113) 73-7.

BOUCHARD, D.F. (1977) Introduction, *Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, Cornell University Press, Ithaca; 15-25.

CORBUSIER, L. (1931) *Towards a New Architecture*, John Rodker, London.

DELANDA, M. (2000) *A Thousand Years of Nonlinear History*, Swerve Editions, New York.

EISENMAN, P. (1979) Aspects of Modernism: Maison Dom-ino and the Self-Referential Sign, *Oppositions* (15/16) 118-28.

EISENMAN, P. (1982) Editor's Introduction, *The Architecture of the City*, trans. D. Ghirardo and J. Ockman MIT Press, Cambridge Mass. and London England.

EISENMAN, P. (1984a) The End Of the Classical: The End of the Beginning, the End of the End, *Perspecta* (21) 154-73.

EISENMAN, P. (1984b) The Futility of Objects: Decomposition and the Processes of Differentiation, *Louis International* (42) 63-75.

EISENMAN, P. (2008) *Ten Canonical Buildings 1950-2000*, Rizzoli, New York.

FORTY, A. (2000) *Words and Buildings: A Vocabulary of Modern Architecture*, Thames & Hudson, London.

FOUCAULT, M. (1977) *Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, ed. D.F. Bouchard, Cornell University Press, Ithaca.

HAYS, K.M. (2010) *Architecture's Desire: Reading the Late Avant-Garde*, MIT Press.

HERNANDEZ, J.M. (2018) *Transactions; or Architecture as a System of Research Programs*, unpublished PhD Dissertation, Delft University of Technology.

JAKOBSON, R. (1971) Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb, *Selected Writings II Word and Language*, Mouton, Paris; 130-47.

KÖMEZ DAĞLIOĞLU, E. (2016) Karl Popper's Architectural Legacy: An Intertextual Reading of Collage City, *METU Journal of the Faculty of Architecture* 33(1) 107-119.

KRAUSS, R. (1977a) Notes on the Index: Seventies Art in America, Part II, *October* (4) 58-67.

KRAUSS, R. (1977b) Notes on the Index: Seventies Art in America, *October* (3) 68-81.

LAKATOS, I. (1970) Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes, *Criticism and the Growth of Knowledge*, ed. I. Lakatos and A. Musgrave, Cambridge University Press; 91-196.

LANDAU, R. (1981) Notes on the Concept of an Architectural Position, *AA Files* (1) 111-4.

LANDAU, R. (1982) Methodology of Research Programs, *Changing Design*, ed. B. Evans, J.A. Powell and R. Talbot, John Wiley and Sons, Chichester, New York; 303-9.

LIBESKIND, D. (1984) Peter Eisenman and the Myth of Futility, *Harvard Architecture Review* (3) 61-3.

METALLINOU, V.A. (1984) Regionalism as an Architectural Research Program in the Work of Dimitris and Suzanna Antonakakis, *Design Studies* 5(3) 166-74.

POPPER, K. (2002a) *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, London and New York.

POPPER, K. (2002b) *The Poverty of Historicism*, Routledge, London and New York.

ROSSI, A. (1982) *The Architecture of the City*, trans. D. Ghirardo and J. Ockman MIT Press, Cambridge Mass. and London England.

ROWE, C., KOETTER, F. (1978) *Collage City*, MIT Press, Cambridge Mass. and London England.

TSCHUMI, B. (1996) *Architecture and Disjunction,* MIT Press, Cambridge Mass. and London England.

VEYNE, P. (1997) Foucault Revolutionizes History, *Foucault and His Interlocutors,* ed. I.D. Arnold, University of Chicago Press, Chicago; 146-82.

Alındı: 26.09.2024; **Son Metin:** 17.06.2025

Anahtar Sözcükler: Modernist mimarlık; modernist mimarlık ontolojisi; modernist mimarlık epistemolojisi; hafıza; karşı-hafıza.

MODERNİST MİMARLIĞIN HAFIZASINA VE KARŞI-HAFIZASINA DAİR ONTO-EPİSTEMİK BİR SORGULAMA: NORMLAR VE NEDENSELLİĞE KARŞI KUSURLAR VE BOŞUNALIK

Bu araştırma Modernist Mimarlığın ontolojik ve epistemolojik statüsü üzerine eleştirel bir sorgulamadır ve böylesi bir sorgulamanın Modernist Mimarlığın hafızasına ve karşı-hafızasına yöneltilerek yapılabileceği argümanına dayanmaktadır. Araştırmanın hipotezi, Modernist Mimarlığın bir hafızaya sahip olmasının yanı sıra bir karşı-hafızaya da sahip olduğu; hafızasında biriken normlar ve nedensellikler aracılığıyla kendini gerçekleştirdiği; ancak kusurlarının ve boşunalıklarının da olduğu ve bunlarla kendini gerçekleştiremese dahi, bunların Modernist Mimarlığın karşı-hafızasında birikmeye devam ettiğidir. Normlar ve nedensellik Modernist Mimarlığı herhangi bir zamanda doğrulayabilen, üzerinde mutabakata varılmış özelliklerini kuşatan epistemler seti tanımlarken, kusurlar ve boşunalık Modernist Mimarlığın bu set tarafından açıklanamayan tekil, sezgisel ve anormal özelliklerini kapsayan ve doğruluk değerinden şüphe duyulan karşı-epistemler setini temsil eder. Araştırmanın amacı, Modernist Mimarlığın her iki set üzerinden de değerlendirebilebilmesine olanak tanıyan bir metodoloji geliştirmek ve bu metodoloji aracılığıyla Modernist Mimarlık teorisinin yanılabilirlikçi bir olasılığını ortaya koymaktır. Bu amaç uğruna, araştırma Imre Lakatos'un araştırma programlarının metodolojisiyle çerçevelenen bir araştırma programına dönüştürülür. Bu program çerçevesinde Modernist Mimarlığın normları ve nedenselliği Lakatos'un olumsuz höristiği içerisinde, kusurları ve boşunalığı olumlu höristiği içerisinde sorgulanır. Modernist Mimarlığın ontolojik ve epistemolojik statüsüne ilişkin yürütülen bu sorgulama onun biçimsel, işlevsel ve anlamsal süreçleriyle sınırlandırılır. Sorgulama boyunca ve sonuçlar bağlamında araştırma, Modernist Mimarlığa dair spekülatif yorumları açığa çıkarır ve bir eleştiri sunar.

AN ONTO-EPISTEMIC INQUIRY REGARDING MEMORY AND COUNTER-MEMORY OF MODERNIST ARCHITECTURE: DEFECTS AND FUTILITY AGAINST NORMS AND CAUSALITY

This research is a critical inquiry of the ontological and epistemological status of Modernist Architecture, and is based on the argument that such an inquiry can be made by directing attention to Modernist Architecture's memory and counter-memory. The central hypothesis is that, in addition to having a memory, Modernist Architecture also possesses a counter-memory; it actualizes itself through norms and causalities accumulated in its memory. However, it also possesses defects and futilities, and even though it cannot actualize itself through them, they continue to accumulate in the counter-memory of Modernist Architecture. Norms and causality constitute a set of epistemes which encompass the agreed upon characteristics capable of validating Modernist Architecture at any given time, whereas defects and futility represent a distinct set of counter-epistemes that encapsulate the singular, intuitive, heretical, and anomalous characteristics of Modernist Architecture. The aim of this research is to develop a methodology that allows for the appraisal of Modernist Architecture from both sets and, through this methodology, to present a fallibilistic possibility for modernist architectural theory. To achieve this goal, the research is transformed into a research program framed by Imre Lakatos' methodology of research programmes. Within this program, norms and causality of Modernist Architecture are inquired in Lakatos'

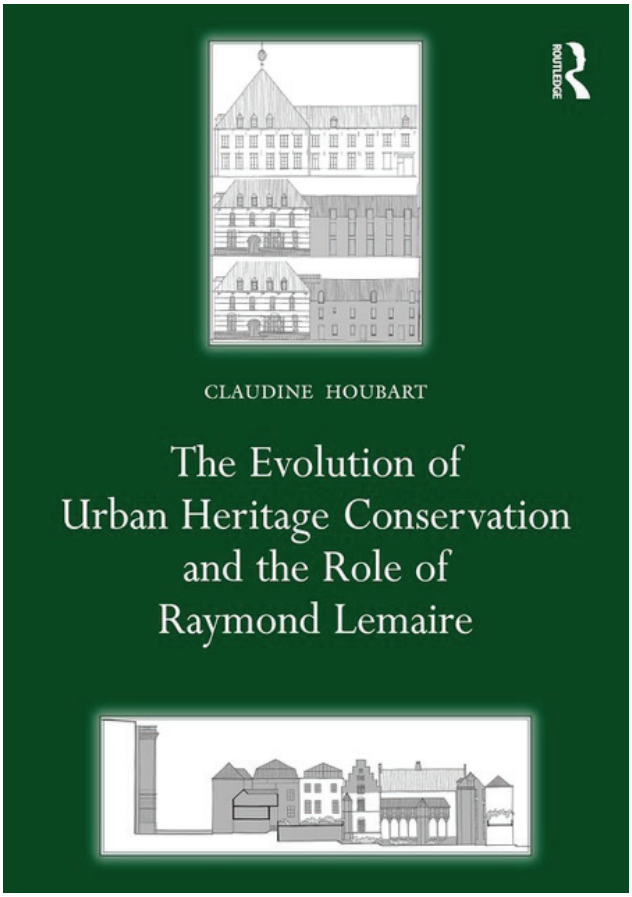
negative heuristic, while its defects and futility are questioned in his positive heuristic. The inquiry to the ontological and epistemological status of Modernist Architecture is limited to its formal, functional, and semantic processes. Throughout the inquiry and in the context of the conclusion, the research reveals speculative interpretations of Modernist Architecture and offers the possibility for critique.

SENEM KAYMAZ; B.Arch, M.Sc., PhD.
Received her B.Arch in Architecture and MSc. in Architectural Design from Istanbul Technical University, Faculty of Architecture in 2001 and in 2005 respectively. Earned her PhD. degree in Architectural Design from Yıldız Technical University in 2012. Major research interests include critical theories in architecture and architectural epistemology. skaymaz@yildiz.edu.tr

JOERG H. GLEITER; B.Arch, M.Sc., PhD.
Received his B.Arch in Architecture from Technische Universität Berlin in 1985 and MSc. in Architecture from Columbia University in 1992. Earned his PhD. degree in Theory of Architecture from Bauhaus-Universität Weimar in 2002. Major research interests include critical theory of the anthropocene, critical theory of ornament, architectural theory, philosophy and semiotics. joerg.gleiter@tu-berlin.de

METU JFA 2025/1
(42:1) *275-283*

DOI: 10.4305/METU.JFA.2025.1.11

THE EVOLUTION OF URBAN HERITAGE CONSERVATION AND THE ROLE OF RAYMOND LEMAIRE

Claudine Houbart

(New York: Routledge, 2025, 295 p.)
ISBN: 978-1-032-59293-0

KENTSEL KORUMANIN EVRİMİ VE RAYMOND LEMAİRE'IN ROLÜ ÜZERİNE: *"PRİMUM NON NOCERE"*(1)

METİN ŞENBİL*

TAKDİM

Prof. Dr. Claudine Houbart'ın "The Evolution of Urban Heritage Conservation and the Role of Raymond Lemaire" (2025) adlı eseri, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da kentsel mirasa yönelik koruma yaklaşımlarının dönüşümünü, Belçikalı mimar-sanat tarihçisi Prof. Dr. Raymond Lemaire'ın (1921-1997) aile çevresi ve profesyonel yaşamı yanı sıra Avrupa çapında kurmuş olduğu eşsiz ilişkiler ağı üzerinden incelemektedir. Nitekim anıt yapıların tekil restorasyonuna odaklanan klasik yaklaşımdan bütünleşik koruma paradigmasına geçiş ile Lemaire'ın entelektüel ve mesleki serüveni, neredeyse birebir örtüşmektedir. Eser, 1975 yılında Avrupa Konseyi tarafından ilan edilen -Raymond Lemaire'in da onulmaz katkılarının olduğu- "Bütünleşik Koruma" (Integrated Conservation) anlayışının ellinci yıl dönümüne atfen kaleme alınması nedeniyle de tarihe önemli bir dipnot düşmektedir.

Bu yazı, Houbart'ın eserinin geniş bir özetini okuyucuyla buluşturmaktadır. İkinci ile altıncı bölümler arasında eserdeki anlatıma sadık kalınmış; sonraki iki bölümde ise sırasıyla eserdeki temel fikirler özetlenmiş ve kapsamlı bir eleştirel analiz yapılmıştır. Son bölümde ise, yalnızca "öncelikle, zarar verme" (primum non nocere) ilkesi değil, aynı zamanda "hazırlıklı ol" ilkeleri güncel koruma paradigması açısından ele alınarak günümüz koşullarına uygun bir şekilde değerlendirilmiştir. Artan çevresel tehditler, toplumsal eşitsizlikler ve kültürel mirasa yönelik çeşitli riskler ışığında, bu iki etik ve stratejik ilkenin birlikte düşünülmesinin gerekliliği vurgulanmış; bu çerçevede, koruma politikalarının 21. yüzyılın belirsizliklerine yanıt verecek biçimde yeniden kurgulanması gerektiği ifade edilmiştir. Böylece okuyucuya

1. Öncelikle, zarar verme.

* Department of City and Regional Planning, Faculty of Architecture, Gazi University, Ankara, TÜRKİYE.

hem kavramsal hem de uygulamalı düzeyde yeni tartışma alanları açmak hedeflenmiştir.

Raymond Lemaire, 20. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da kentsel miras koruma alanında hem kuramsal hem de kurumsal düzeyde belirleyici rol oynamış önemli bir figürdür (Houbart, 2025, ix-x). Amcası Canon Raymond Lemaire'in entelektüel birikiminden etkilenerek 1938 yılında Louvain Üniversitesi'nde sanat tarihi ve arkeoloji eğitimi almıştır (Houbart, 2025, 17-18). Lemaire'ın entelektüel dünyasının biçimlenmesinde etkili olan bir diğer figür ise ünlü mimar Henry van de Velde olmuştur. Velde'nin bütüncül tasarım anlayışı ve tarihsel çevreyle kurduğu estetik ve işlevsel denge, Lemaire'ın koruma vizyonunun bel kemiğini oluşturmuştur (Houbart, 2025, 16-17). İkinci Büyük Savaş süresince, tahrip olmuş anıtların belgelenmesi ve restorasyonunun planlanması gibi somut uygulamalarla deneyim kazanan Lemaire, ülkesinin Nazi işgali sırasında yağmalanan sanat eserlerinin izini sürmek üzere kurulan -bir Hollywood filmine de konu olmuş- "Anıt Adamlar" (Monuments Men) oluşumu bünyesinde görevlendirilmiştir (Houbart, 2025, 20-23). 1950'lerde, UNESCO'nun kuruluşu sonrasında kabul edilen Lahey Sözleşmesi uyarınca Belçika'da kurulan "Grup 21" üyesi olmuştur (Houbart, 2025, 24-26). Grup 21, -muhtemelen nükleer- bir savaş zamanında, kültürel mirasın korunmasına ilişkin stratejiler belirlemekle mükellef resmi bir olarak kurulmuştur. 1954 yılında, Belçika Anıtlar Komisyonu'na (CRMS) üye seçilmiştir (Houbart, 2025, 26-27). Bu dönemde, komisyonun odak noktası olan anıtsal yapıların belgelenmesi, işlevlendirilmesi ve restorasyonu süreçlerinde kapsamlı ilkeler geliştirmiştir. 1950'li yılların sonlarından itibaren Floransa, Roma ve Venedik gibi tarihsel kentlerdeki koruma projelerini yerinde gözlemleme ve İtalyan meslektaşlarıyla birebir çalışma fırsatı bulan Lemaire, burada karşılaştığı teorik yaklaşımlar ve metodolojik yeniliklerden derinlemesine etkilenmiştir (Houbart, 2025, 27-31). İtalyan koruma geleneğinin katmanlı tarih anlayışı, Lemaire'ın restorasyona bakışında radikal bir açılıma yol açmıştır. Restorasyonun bir "yeniden yaratma" değil, tarihsel sürekliliğin okunabilirliğini sağlayan bir yorumlama pratiği olduğu fikri, bu İtalya'daki temasları sayesinde Lemaire'ın felsefesine yerleşmiştir. Bu deneyim, daha sonra Venedik Tüzüğü'nün yazım sürecinde sergileyeceği derin perspektifin ve kavramsal netliğin temelini de hazırlamıştır. Amcasının gölgesindeki "Küçük Lemaire", artık müstakil bir figür olmuştur. Houbart'ın incelemesine göre 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü'nün (Venice Charter) kaleme alınmasında başat rollerden birini oynamış, bu belgeyle anıtsal korumadan çevresel bağlamın korunmasına yönelen modern miras anlayışına katkı sağlamıştır (Houbart, 2025, 31-34). Ertesi yıl ICOMOS'un (International Council on Monuments and Sites) genel sekreteri olarak atanması, Lemaire'ın uluslararası ölçekte koruma politikalarının şekillenmesinde söz sahibi olmasını pekiştirmiştir (Houbart, 2025, 57-58). Gerek Avrupa Konseyi'nin 1975 tarihli "Bütünleşik Koruma" bildirgesinde gerekse UNESCO bünyesinde hazırlanan bir dizi belgede onun izleri görülmektedir (Houbart, 2025, 214-219). Dolayısıyla Raymond Lemaire, teorik derinliği kadar uygulamadaki örnek projeleri ve kurumsal yazım süreçlerindeki katkılarıyla da kentsel koruma düşüncesinin bütüncül bir paradigmaya dönüşmesinde merkezi bir figür olarak öne çıkmaktadır.

Eserin giriş bölümünde, Houbart, kentsel miras koruma yaklaşımlarının 20. yüzyılın başından itibaren geçirdiği kavramsal dönüşümü yıllara yayılan bir anlatımla sunmaktadır. 1920'lerde Alois Riegl ve Gustavo Giovannoni'nin tarihi değer anlayışı ile başlatılan süreç, 1931 Atina Tüzüğü ile mimari mirasın korunmasına yönelik ilk uluslararası kurumsallaşmayı getirmiştir. 1945 sonrası büyük savaşın yıktığı Avrupa şehirlerinde başlatılan yeniden inşa hareketleri, 1960'lara gelindiğinde yerini restorasyon ve koruma tartışmalarına bırakmıştır. Bu çerçevede 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü, yalnızca anıtların değil, çevresel bağlamın da korunmasını öne çıkarmıştır. Raymond Lemaire'ın bu süreçteki katkısı, ICOMOS'un kuruluşunda ve söz konusu belgelerin yazımındaki -bizzat Lemaire'ın el yazısıyla kaleme alınmış belgeler dikkate alındığında (Houbart, 2025, 51)- aktif rolde açıkça görülmektedir.

1960'ların sonlarında Lemaire gibi düşünürlerin öncülüğünde gelişen çevresel bağlamın korunmasına yönelik eğilimler, kentsel korumayı artık yapı ölçeğinden çıkarıp sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel bağlamlara entegre eden bir yaklaşıma evrilmiştir (Houbart, 2025, 156, 160-165). Bu yaklaşım kavramsal temelde 1975 tarihli Avrupa Konseyi Amsterdam Deklarasyonu ile sonlanmıştır (Houbart, 2025, 214). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından benimsenen bu deklarasyon, kültürel mirasın yalnızca tarihi ve estetik değer taşımadığını, aynı zamanda ekonomik kalkınma, toplumsal kimlik ve yaşam kalitesiyle yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Houbart, 2025, 215).

Amsterdam Deklarasyonuna dayalı olarak kentsel koruma anlayışı, 1980'li yıllarda, kültürel mirasın fiziksel devamlılığı yanı sıra, toplumsal boyutları da içerecek şekilde genişlemiştir (Houbart, 2025, 220-221). Bu dönemde kentsel koruma yalnızca yapıları muhafaza etmeyi değil, aynı zamanda sosyal dokunun korunmasını, mahalle/semt kültürlerinin sürekliliğini ve yerel halkın yaşadığı çevre üzerinde söz sahibi olmasını içeren bir çerçeveye oturtulmuştur (Houbart, 2025, 222). Amsterdam Deklarasyonu'nun etkisiyle öne çıkan temel eğilim, kültürel mirasın gündelik yaşamın sürdürülebilirliğiyle doğrudan ilişkilendirilmesi ve yerel toplulukların bu sürece aktif katılımının sağlanması olmuştur (Houbart, 2025, 223).

1990'lı yıllarda Avrupa düzeyinde UNESCO ve ICOMOS belgelerinde bu yaklaşımın daha açık biçimde dile getirildiği görülmektedir. 1994 yılında yayımlanan Nara Özgünlük Belgesi, koruma politikalarının kültürel çeşitliliğe ve yerel değer sistemlerine saygı temelinde yeniden düşünülmesi gerektiğini ilan etmiştir (Houbart, 2025, 243-245). Bu belge, evrensel koruma kriterlerinin her bağlama aynı şekilde uygulanamayacağını, kültürel mirasın anlamının yerel topluluklarca tanımlanması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece çok kültürlü yorumlara açıklık kazandırılmış, özgünlük kavramı yalnızca fiziksel biçimle değil, işlev, anlam ve kullanım tarzlarıyla birlikte değerlendirilmiştir (Houbart, 2025, 245-246).

2000'li yıllarda ise kültürel miras, yalnızca geçmişin korunması gereken bir kalıntısı değil, aynı zamanda kimlik üretimi, mekânsal adaletin sağlanması ve toplumsal dayanıklılığın inşasında etkin bir planlama aracı olarak görülmeye başlanmıştır (Houbart, 2025, 257). Bu dönüşüm, miras alanlarını sosyal ilişkilerin, kolektif hafızanın ve kültürel pratiklerin sürdüğü yaşam alanları olarak yeniden değerlendirmiştir. Bu dönemle birlikte koruma alanındaki öncelikler, sadece estetik ve tarihsel değerin muhafazasıyla sınırlı kalmamış, mekânların adil erişimi, kapsayıcı kullanımı ve sosyal sürdürülebilirliği gibi etik ve toplumsal ilkelerle birlikte ele alınmıştır (Houbart, 2025, 257-258). Bütünleşik koruma bu anlamda, teknik restorasyon süreçlerinin ötesine geçerek; yerel toplulukların karar alma süreçlerine katılımını, gündelik yaşam ritimlerinin devamlılığını ve mekânla kurulan kimliksel bağların korunmasını önceleyen çok katmanlı bir yaklaşım haline dönüşmüştür (Houbart, 2025, 259). Bu yaklaşım, 21. yüzyılın başında UNESCO'nun "Tarihi Kentsel Peyzaj" (Historic Urban Landscape) önerisiyle de uyumlu bir çerçevede uluslararası kabul görmeye başlamıştır (Houbart, 2025, 259-260).

İDEAL KORUMANIN ARAYIŞINDA ÜÇ ŞEHİR ÜÇ YORUM

Lemaire'ın Louvain'de yer alan Büyük Beguinage (Louvain, Belçika) alanındaki restorasyon çalışmaları, 1960'lı yılların başında Avrupa'daki

koruma paradigmasının deneysel bir uygulamasıdır (Houbart, 2025, 67-69). UNESCO tarafından daha sonra Dünya Mirası olarak tescillenecek bu alan, hem fiziksel mekânın korunması hem de çağdaş kullanımlarla entegrasyonu açısından örnek bir model sunmaktadır (Houbart, 2025, 70). Lemaire burada yalnızca tarihi dokuya sadık bir estetik koruma gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda iç mekân düzenlemelerinde modern konfor, hijyen, enerji verimliliği gibi dönemin güncel yaşam standartlarını gözetmiştir (Houbart, 2025, 73). Her bir yapı elemanının tarihsel bütünlüğüne zarar vermeden yeniden işlevlendirilmesi, koruma alanlarında kullanım sürekliliğini sağlamanın mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Bu yaklaşımıyla Lemaire, Venedik Tüzüğü'nün "özgün biçim ve işlevin korunması" ilkesini yalnızca kuramsal değil, uygulamada da yaşanabilir kılmayı başarmıştır (Houbart, 2025, 75-76). Beguinage projesi, tarihsel dokunun güncel toplumsal ihtiyaçlara yanıt verecek şekilde yeniden yorumlanabileceğini gösteren öncü bir model olarak, sonrasında Avrupa'nın birçok yerindeki koruma stratejileri için emsal teşkil etmiştir (Houbart, 2025, 77).

Kamusal alanların pitoresk estetik anlayışıyla yeniden düzenlenmesi, yalnızca görsel bütünlük değil, aynı zamanda sosyal kullanım değerini de gözeten bir strateji olarak ele alınmıştır (Houbart, 2025, 78). Lemaire, sokak dokusunun sürekliliğini sağlamak amacıyla mevcut yolları ve bina cephelerini aslına uygun biçimde yeniden canlandırırken, aynı zamanda alanın dolaşılabilirliğini artırmak, mahalle ölçeğinde kamusal etkileşimi teşvik etmek gibi mekânsal hedefler de belirlemiştir (Houbart, 2025, 80). Yapı cephelerinde uygulanan müdahaleler, tipolojik sadakatin bozulmamasına özen göstermekle birlikte, yalıtım, ışık alma ve havalandırma gibi çağdaş konfor gereksinimlerini karşılayacak şekilde yeniden tasarlanmıştır (Houbart, 2025, 81). Bu yaklaşım, estetik ve tarihsel sürekliliği teknik ve fonksiyonel gereksinimlerle bütünleştirerek, koruma ve güncel yaşam arasındaki ikiliği aşmaya yönelik öncü bir yöntem ortaya koymaktadır. Avrupa'nın diğer koruma alanlarında yaygınlaşacak olan bu mekânsal restorasyon yaklaşımı, günümüzde, "yaşayan miras" (living heritage) perspektifinin öncül örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Houbart, 2025, 84).

Beguinage restorasyonu, Lemaire'ın "ideal tarihsel şehir" inşasına dair düşünsel çerçevesinin mekânsal bir yansıması olmuştur (Houbart, 2025, 85). Bu proje aracılığıyla Lemaire, yalnızca korumanın estetik ve teknik yönlerini değil, aynı zamanda tarihsel dokunun çağdaş yaşamla nasıl bütünleşebileceğine dair vizyonunu da somutlaştırmıştır (Houbart, 2025, 86). Dahası, mekânların yeniden işlevlendirilmesi, kamusal alanların yaşayan sosyal çevrelere uyarlanması ve tarihsel katmanların güncel ihtiyaçlarla uyumlu biçimde yeniden yorumlanması, "kentsel mirasın" yaşamın bir parçası olarak ele alınması gerektiği yönündeki yaklaşımını da pekiştirmiştir (Houbart, 2025, 87). Lemaire'ın bu projedeki özgün çözümleme ve uygulamaları, onun yalnızca entelektüel düzeyde kuramsal katkı sunmadığını, aynı zamanda sahada karşılaşılan pratik sorunlara bütüncül yanıtlar getiren bir plancı ve koruma uzmanı olduğunu da göstermiştir. Bu nedenle Büyük Beguinage restorasyonu, onu hem teorik hem de uygulamalı alanda uluslararası düzeyde farklılaştıran başlıca referans noktalarından biri haline gelmiştir (Houbart, 2025, 88).

1967-1990 yılları arasında Brüksel'de gerçekleştirdiği çeşitli projelerde Lemaire'ın üstlendiği rol, koruma ve modernleşme arasında denge kurma çabasının somut örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Houbart, 2025, 143-144). Bu dönemde kentte yaygınlaşan "Brükselleşme" (Bruxellization) kavramı, özellikle 1960'lardan itibaren Brüksel'de yürütülen modernist yeniden inşa projelerinin tarihi çevreye verdiği zararları tanımlamak için kullanılmıştır (Houbart, 2025, 145). Kavram, plansız modernleşmenin, spekülatif gayrimenkul yatırımlarının ve kamu yararından çok piyasa taleplerini önceleyen politikaların kent dokusunda yarattığı tahribatı ifade etmektedir. Özellikle tarihi şehir merkezlerinde geleneksel yapı stokunun yıkılması sonrası yerlerine kimliksiz binaların inşa edilmesi, toplumsal hafıza ve kültürel süreklilik açısından ciddi kayıplara yol açmıştır (Houbart, 2025, 146). Lemaire, bu tür dönüşümlerin kentlerin uzun erimli tarihsel yapısıyla çatıştığını vurgulamış ve koruma

ilkelerinin yalnızca fiziksel yapıları değil, aynı zamanda bu yapılarda yaşanan kolektif hafızayı ve toplumsal aidiyet duygusunu da kapsaması gerektiğini savunmuştur (Houbart, 2025, 147). Dolayısıyla "Brükselleşme", yalnızca estetik bir yozlaşma değil, kent kimliğinin ve sosyal dokunun aşındırılması anlamında da eleştirel bir kavram olarak gündeme gelmiştir.

Lemaire, bu yıkıcı eğilime karşı seçici koruma ve entegre tasarım stratejileri geliştirerek müdahalelerde bulunmuştur. "Kentsel Seyreltme" (Urban thinning) adı verilen yaklaşım kapsamında, mevcut blokların belirli kısımlarının açılarak kamusal geçirgenliğin artırılması, kentsel mekânın daha geçirgen, yaşanabilir ve sosyal etkileşime açık hale getirilmesi hedeflenmiştir (Houbart, 2025, 148-149). Bu uygulama, sıkışık kent dokusu içerisinde hem kamusal alan kalitesini artırmayı hem de tarihî yapıların arasında yeni işlevlerin eklemlenmesini mümkün kılmıştır. Lemaire, mimari müdahalelerinde geçmişin izlerini silmeden güncel işlevselliği gözetmiş, eski ile yeninin çatışmak yerine birbirini tamamladığı bir koruma anlayışı geliştirmiştir (Houbart, 2025, 150). Bu strateji, yalnızca fiziksel mekânla değil, sosyal ilişkiler ağı ve kentlilerin mekâna aidiyet duygusuyla da ilişkili olarak ele alınmıştır. Yapıların iç işlevlerinin yeniden tanımlanması, yeni kullanım senaryolarının geliştirilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak biçimde tasarım kararları alınması, Brüksel bağlamında tarihsel dokuya karşı duyarlı bir çağdaşlaşma pratiğini temsil etmiştir (Houbart, 2025, 152).

Lemaire, Doğu Avrupa'da karşılaştığı koruma örneklerinden esinlenerek, tarihi dokulara çağdaş tasarımın uyumlu biçimde yerleştirilmesine dayalı "eski şehirlerde yeni tasarım" (new design in historic settings) ilkesi doğrultusunda hareket etmiştir (Houbart, 2025, 153). Bu yaklaşım, Lemaire'ın tarihsel çevrenin yalnızca korunması değil, aynı zamanda günümüz kent yaşamının ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde yeniden programlanması gerektiğine dair inancını yansıtmaktadır. Doğu Avrupa'daki kentlerde karşılaştığı düşük kaynaklı ancak yüksek duyarlılıkla yürütülen koruma uygulamaları, onun Brüksel'de geliştirdiği stratejiler için ilham kaynağı olmuştur. Bu kapsamda, hem sokak dokusunun sürekliliği korunmuş hem de yeni işlevlerin bu dokuya zarar vermeden entegre edilmesi için mekânsal ara yüzler tasarlanmıştır (Houbart, 2025, 154). Lemaire, yeni yapıların yükseklik, cephe ritmi, malzeme kullanımı ve hacimsel oranlar açısından tarihi çevreyle uyum içinde olmasına özel önem vermiştir. Aynı zamanda, bu çağdaş eklentilerin dönemin teknolojik olanaklarından faydalanarak işlevsellik açısından çağdaş normlara uygun olması gerektiğini savunmuştur (Houbart, 2025, 155). Böylece eskiyle yeniyi karşı karşıya getirmeden, onları bütünleştiren bir koruma vizyonu geliştirmiştir.

Lemaire'ın Brüksel'deki uygulamaları, kentsel korumanın yalnızca geçmişe sadakat değil, aynı zamanda geleceğe açıklık ve işlevsellik gerektirdiği yönündeki düşünsel duruşunu mekâna yansıttığı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu projeler, onun korumayı durağan bir nostalji alanı olarak değil, sürdürülebilir ve yaşayan bir sistem olarak gördüğünü de ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, Lemaire, tarihi dokunun sadece fiziksel biçimlerini değil, aynı zamanda bu dokunun toplumsal, kültürel ve ekonomik fonksiyonlarını da koruma çabasına sahiptir (Houbart, 2025, 157). Geçmişten devralınan mirasın bugünün ihtiyaçlarıyla nasıl dengelenebileceğini gösteren mekânsal stratejiler geliştiren Lemaire, kentsel korumada öncü bir figür haline getirmiştir (Houbart, 2025, 158).

Lemaire'ın koruma düşüncesinde yaşadığı kavramsal dönüşüm, 1975 Amsterdam Deklarasyonu'yla olgunlaşan "bütünleşik koruma" (integrated conservation) anlayışından, 1990'ların sonlarına doğru şekillenmeye başlayan ve kentsel bağlamın tüm ölçeklerini kapsayan "bütünleşik planlama" (integral planning) vizyonuna geçiş olarak değerlendirilmektedir (Houbart, 2025, 231). Bu dönüşüm, kültürel mirasın yalnızca korunacak bir obje değil, aktif bir kentsel bileşen olarak ele alınması gerektiği fikrinden beslenir. Brugge şehri bu geçişin mekânsal ve yönetsel laboratuvarı olarak öne çıkar (Houbart, 2025, 234). Lemaire, Brugge'de hayata geçirdiği stratejilerle yalnızca mimari dokunun değil, mekânsal, ekonomik ve sosyal ağların da korunması gerektiğini savunmuştur (Houbart, 2025, 235). Bu bağlamda

Lemaire'ın, özellikle 1950'li yıllarda yükselen modernist şehircilik anlayışına karşı geliştirdiği eleştirel tutum, onu "Team Ten" olarak bilinen mimarlık ve planlama grubuyla kesişen bir noktaya taşımıştır (Houbart, 2025, 236). Team Ten'in CIAM'a (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) getirdiği eleştiriler, şehri yaşayan bir organizma olarak gören, tekil işlevcilikten çok karma kullanımı ve yerel bağlamı önceleyen bir planlama anlayışını savunmuştur (Bkz Günay, 1988). Lemaire da bu çerçevede, planlamanın yalnızca teknik işlevler üzerinden değil, tarihsel süreklilik, toplumsal dokular ve gündelik yaşam ritimleri üzerinden yeniden tanımlanması gerektiğini savunmuştur (Houbart, 2025, 232-234).

Brugge'deki uygulamalarında Team Ten'in savunduğu "habitat" yaklaşımının izleri görülür. Özellikle yapılaşma yoğunluğu, kamusal alan sürekliliği ve toplumsal karşılaşmaların mekânsal olanakları gibi konular, Lemaire'ın planlama stratejilerinde öncelik kazanmıştır (Houbart, 2025, 238). Böylece Brugge, hem mimari hem de sosyo-mekânsal düzeyde, Team Ten'in alternatif şehircilik vizyonuyla Lemaire'ın bütünleşik koruma yaklaşımının kesişim alanı olarak belirmiştir (Houbart, 2025, 239). Bu entegrasyon, mimarlık ve planlamada estetik ve işlevselliğin ötesine geçerek, tarihsel kimlik, sosyal adalet ve mekânsal sürdürülebilirlik kavramlarının iç içe geçtiği yeni bir paradigmanın somut örneğini ortaya koymuştur (Houbart, 2025, 240).

Brugge'de uygulanan politikalar, tarihî dokunun korunmasını salt fiziksel bir müdahale olmaktan çıkararak, mekânsal planlamanın tüm ölçeklerine entegre eden çok aktörlü bir model önermiştir (Houbart, 2025, 241). Bu bağlamda Lemaire, korumanın yalnızca uzman teknokratların işi olmadığını, aynı zamanda yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, kültürel aktörler ve halkın aktif katılımını gerektiren bir yönetişim meselesi olduğunu belirtmiştir (Houbart, 2025, 226-227). Brugge'deki uygulamalarda, yapı ölçeğinden kentsel stratejilere, ekonomik teşviklerden kültürel programlamaya, sürdürülebilir turizmden sosyal kapsayıcılığa kadar çok katmanlı bir planlama sistemi geliştirilmiştir.

Lemaire'ın bu bağlamda önerdiği "kentsel bütünlük" ilkesi, estetik tutarlılığın ötesinde, işlevsel süreklilik ve toplumsal sahiplenmeyi de kapsamaktadır. Koruma, böylece yaşayan bir süreç olarak kentsel gündelik yaşamla birleşmektedir (Houbart, 2025, 244). Houbart, bu yaklaşımın sadece Brüksel ve Brugge gibi şehirlerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda uluslararası belgelerde de iz bıraktığını vurgular. Venedik Tüzüğü'nün güncellenmesi ihtiyacı ve Nara Belgesi (1994) ile getirilen kültürel bağlamsallık vurgusu, Lemaire'ın yıllardır savunduğu çok katmanlı, çoğulcu ve toplumsal tabanlı koruma anlayışının küresel düzeyde kabul görmeye başladığının kanıtı olarak sunulmaktadır (Houbart, 2025, 245). Brugge, bu anlayışın sahadaki karşılığı olarak Lemaire'ın mirasını yeni kuşaklara taşıyan bir örnek haline gelmiştir (Houbart, 2025, 246).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ YA DA PRIMUM NON NOSECERE (öncelikle, zarar verme) ve HAZIRLIKLI OL

Prof. Dr. Raymond Lemaire'ın katkıları çerçevesinde şekillenen kentsel miras koruma anlayışı, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren anıtsal yapıların bireysel korunmasından, kentsel çevrenin bir bütün olarak ele alınmasına yönelik paradigma değişimini temsil etmektedir (Houbart, 2025, 214-215). Bu bağlamda, özellikle 1975 yılında Avrupa Konseyi tarafından benimsenen "Bütünleşik Koruma" ilkesi, yalnızca fiziksel yapıları korumayı değil, aynı zamanda bu yapıların ait olduğu sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamları da gözeten bir yaklaşıma geçişin temel belgesi olarak öne çıkmaktadır (Houbart, 2025, 214). Bu geçiş, mirasın yalnızca geçmişe ait bir kalıntı değil, günümüz yaşamının aktif bir parçası olarak yeniden tanımlanmasını mümkün kılmıştır.

Lemaire'ın düşünsel mirası, özellikle kullanıcıların, yani yerel halkın koruma süreçlerine dahil edilmesini esas alan yaklaşımlarla şekillenmiştir (Houbart, 2025, 223). Bu doğrultuda kültürel miras yalnızca uzmanların belirlediği teknik müdahale alanı olmaktan çıkmış; katılımcı süreçler, kolektif karar mekanizmaları ve topluluk temelli uygulamalarla demokratikleşmiştir.

Bu anlayış, daha sonra "kültürel miras topluluğu" (heritage community) gibi kavramların zeminini oluşturmuş; miras alanlarının değerinin, bu alanlarda yaşayan, üreten ve mekânla kimliksel bağlar kuran topluluklar aracılığıyla belirlendiği fikri yaygınlık kazanmıştır (Houbart, 2025, 245-246).

Lemaire'ın kuramsal derinliği, yalnızca uygulamalarla sınırlı kalmayıp, uluslararası düzeyde kabul görmüş belgelerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Venedik Tüzüğü'nün yazımında üstlendiği öncü rol, Nara Özgünlük Belgesi'ne katkıları ve ICOMOS politikalarının oluşum sürecindeki yönlendirici etkisi, onun koruma düşüncesine damgasını vurmuş temel niteliklerdendir (Houbart, 2025, 46-49, 243-245). Özellikle, özgünlük kavramının fiziksel biçimden çok, anlam ve kullanım değerleriyle birlikte ele alınması gerektiği yönündeki yaklaşımı, 1990'lı yıllarda kabul gören çok kültürlü ve bağlamsal koruma anlayışlarının önünü açmıştır.

Lemaire'ın entelektüel ilham kaynakları arasında Alois Riegl'in anıtsal değer sistematiği, Gustavo Giovannoni'nin tarihî kentsel dokuya ilişkin esneklik içeren yaklaşımları, Camillo Sitte'nin kamusal alan estetiğine dayalı kentsel tasarım ilkeleri ve Max Dvořák'ın tarihsel yorumlama anlayışı özel bir yer tutmuştur. Bu figürlerden etkilenen Lemaire, hem kuramda hem uygulamada tarihsel süreklilik ile çağdaş yaşam arasındaki dengeyi kurmaya çalışan bütüncül bir miras koruma anlayışı geliştirmiştir (Houbart, 2025, 237-238).

Prof. Dr. Claudine Houbart'ın sunduğu çerçeve, hem teorik hem de pratik düzlemde kentsel koruma anlayışının evrimini anlamak açısından temel bir referans niteliğindedir. Doktora çalışmasında incelediği Lemaire'ın katkıları, günümüzün miras politikalarında hâlâ geçerliliğini koruyan çok katmanlı, katılımcı ve bağlamsal yaklaşımların entelektüel temelini oluşturmuştur. Bu çalışma, çağdaş kentsel koruma anlayışının kuramsal çerçevesini yeniden düşünmek ve dönüştürmek isteyen tüm araştırmacılar ve uygulayıcılar için güçlü bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Raymond Lemaire üzerinden 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa merkezli koruma doktrinlerinin dönüşümünü ayrıntılı biçimde analiz eden Houbart (2025), bütünleşik koruma paradigmasının tarihsel gelişimini ve Lemaire'ın bu süreçteki öncü rolünü bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. Ancak, eserdeki yaklaşım, ağırlıklı olarak Lemaire'ın katkılarına odaklanan monografik bir yapı sergileyerek diğer eleştirel yaklaşımları ve çok sesli pratikleri dışarıda bırakmıştır. Özellikle feminist, postkolonyal ya da yerli perspektifler gibi eleştirel çerçevelerin yokluğu, koruma alanındaki epistemolojik çeşitliliğin eksikliğine işaret etmektedir. Örneğin koruma alanındaki çağdaş dönüşümler—toplumsal adalet, mekansal eşit(siz)lik ve yerel toplulukların güçlendirilmesi gibi—güçlü biçimde belgelenmiş olmakla birlikte, bu dönüşümlerin kentlerdeki mevcut eşitsizlik yapılarına etkisine dair sistematik ve yerelleştirilmiş bir değerlendirme sunmamıştır. Ayrıca, koruma uygulamalarının neoliberal kentleşme süreçleriyle nasıl kesiştiği, metalaşan miras anlayışlarının hangi sosyo-politik sonuçlar doğurduğu gibi sorular eserde ya hiç ele alınmamış ya da dolaylı biçimde post-modernizm altında geçmiştir (Houbart, 2025, 245-248). Bu bağlamda, Houbart'ın çalışması, tarihsel yönü son derece kıymetli olmakla birlikte, çağdaş tartışmalarla eleştirel bir diyalog kurma kapasitesinden mahrum kalmıştır.

Houbart'ın eseri, mevcut uluslararası metinlerin güncellenmesi gerekliliğini vurgulasa da, bu güncellemenin hangi ilkeler ve yöntemlerle yapılacağına dair öneriler sınırlı kalmıştır. Oysa ki çok aktörlü, çok katmanlı ve disiplinlerarası yönetişim modelleri, bu boşluğun doldurulmasında yol gösterici olarak gösterilebilirdi (Cameron, 2023). Houbart'ın analizinde iklim değişikliği gibi çevresel krizlere ilişkin güçlü bir etik çerçeve önerilmiş olmasına rağmen (Houbarrt, 2025, 257), ancak bu çerçeve sonuç kısmında yer almak yerine mekansal planlama, enerji verimliliği ve yapı teknolojileriyle entegre daha açık biçimde metin içinde ele alabilirdi. Ayrıca, insan merkezli koruma metodolojileri (Madgin ve Lesh, 2021) ile eserdeki yaklaşım arasında güçlü paralellikler bulunmasına rağmen, duygusal ve deneyimsel

bağlamların mekansal planlama kararlarına etkisi eserde fazlasıyla yer almamıştır. Oysa bugün koruma pratiklerinde duygusal bağlılıklar, toplumsal hafıza ve mekânsal aidiyet, en az fiziksel bütünlük kadar önemli ölçütler haline gelmiştir. Houbart'ın çalışması Lemaire'ın Venedik Tüzüğü, Amsterdam Deklarasyonu ve ICOMOS metinlerindeki etkisini detaylı şekilde göstermiştir ve çok değerli bir biyografik eserdir. Ancak bu metinlerin günümüzün çok kültürlü, hızlı değişen ve kriz odaklı kentlerinde ne derece geçerliliğini koruduğuna dair eleştirel bir çerçeve sunulmamıştır. Nitekim Houbart'ın daha önceli çalışması bu eleştirel yaklaşımın gerekliliğini belirtmekle birlikte, somut alternatifler veya güncellenmiş ilkeler önermiştir (Hourbart ve Dawans, 2016). Bu açıdan, Lemaire sonrası döneme dair daha açık, pratik yönelimler içeren değerlendirmeler metnin güncelliğini artırabilirdi. Houbart'ın çalışması kapsamlı, zengin bir tarihsel döküm sunarken, çağdaş koruma sorunlarına yönelik daha çoğulcu, etkileşimli ve uygulanabilir çözüm yolları geliştirme potansiyelini yeterince kullanamamıştır. Bunun LEmaire ekseninde yapılan bilinçli bir tercih olduğu kanaati oluşmuştur. Ancak koruma alanının geleceği için, bu tarihsel arka planın üzerine inşa edilecek yeni normlar ve yöntemler geliştirmek büyük önem taşımaktadır.

Gerçekten de günümüzde koruma uygulamaları, geçmişteki anıtsal odaklı yaklaşımlardan ayrılarak çok daha kapsamlı ve disiplinlerarası bir perspektife doğru evrilmiştir. Bu evrimin dayandığı kültürel miras korumasının temel etik çerçevesi, yaşam bilimlerinde Hipokrat'tan mülhem "öncelikle, zarar verme" ilkesine (primum non nocere) mükemmelen karşılık gelmektedir. Lemaire üzerine kaleme alınan bu kapsamlı çalışmada da mezkur ilkenin izleri açıkça görülmektedir. Lemaire'ın entelektüel evrimi boyunca, özellikle savaş sonrası dönemde restorasyonun yaratıcı yeniden yapım değil, tarihsel bağlamın zarar görmeden yaşatılması gerektiği fikriyle şekillendiği vurgulanmıştır. Houbart'a göre, Lemaire'ın yaklaşımı, koruma süreçlerinde öncelikle zarar vermemeyi temel alan, hassas ve bağlamsal bir müdahale anlayışına evrilmiştir. Bu ilke yalnızca fiziksel müdahalelerin sınırlandırılması anlamına gelmemekte; aynı zamanda toplumsal, çevresel ve kültürel etkilerin bütüncül biçimde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır (Houbart, 2025, 257-260). Günümüz dünyasında artan iklim krizleri, doğal afet riskleri, sosyal adaletsizlikler ve kültürel çatışmalar bağlamında, bu etik ilke daha da kritik bir önem kazanmıştır. Bu nedenle, "primum non nocere" ilkesi yalnızca geçmişi korumak değil, aynı zamanda geleceği inşa ederken kültürel mirasın zarar görmemesini sağlamak üzere yeniden yorumlanmalıdır. Bu kapsamda, 21. yüzyıla has risk ortamları göz önüne alınarak yeni tedbirlerin geliştirilmesi, çok katmanlı ve kırılgan miras alanlarında zarar riskini minimize edecek proaktif politikaların oluşturulması gerekmektedir (Cameron, 2023).

Raymond Lemaire'ın koruma düşüncesi, geleneksel yöntemlerin ötesine geçen ve sürdürülebilirlik, toplumsal kapsayıcılık ve iklim dirençliliği gibi çağdaş ilkeleri önceleyen bir yaklaşıma dönüşmüştür (Houbart, 2025, 257). Bu yaklaşım, UNESCO'nun 2011 tarihli "Historic Urban Landscape" önerisiyle de örtüşmektedir (Bandarin & van Oers, 2015). Bu belge, tarihi kent peyzajlarını, kültürel çeşitliliği ve sosyal yapıları da içine alan çok boyutlu bir planlama alanı olarak yeniden tanımlamış; böylece koruma yalnızca fiziksel yapılarla sınırlı kalmamıştır. Küresel ölçekte artan çevresel tehditler, kentlerin sadece estetik veya tarihsel yönleriyle değil, iklim krizlerine karşı dirençli sistemler olarak yeniden düşünülmesini zorunlu kılmıştır (Bandarin ve van Oers, 2012). Bu durum, tarihi yapıların enerji verimliliği, doğal afetlere karşı dayanıklılık gibi ölçütler doğrultusunda değerlendirilmesini gündeme getirmiştir (Bigio, 2015). Dolayısıyla öncelikle zarar vermemek ilkesi, yalnızca yapıya ya da dokuya zarar vermemek değil; geleceğe yönelik sorumluluk taşıyan kararlar almayı da içermektedir. Bu etik yaklaşımın tamamlayıcısı niteliğindeki "hazırlıklı ol" ilkesi ise, korumanın yalnızca bugünün tehditlerine değil, gelecekteki belirsizliklere karşı da dirençli hale getirilmesi gereğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, kültürel miras alanlarında risk değerlendirme, afet önleme planlaması, yerel dayanıklılık stratejileri ve kriz yönetimi kapasitelerinin artırılması

zorunludur. Bu tür bir hazırlıklı olma kültürü, yalnızca kurumlar nezdinde değil, aynı zamanda yerel topluluklar içinde de inşa edilmelidir (Cameron, 2023). Diğer yandan, insan merkezli koruma yaklaşımları, koruma süreçlerine bireylerin duygusal ve sosyal bağlılıklarını dahil etmeyi önermiştir (Madgin ve Lesh, 2021). İnsanların tarihi mekânlara olan aidiyet duyguları, yalnızca mimari değil, kültürel süreklilik açısından da korunması gereken bir miras öğesidir. Bu doğrultuda, zarar vermemek ilkesi, sadece fiziksel değil, duygusal ve toplumsal bağlamda da dikkatli davranmayı gerektirmektedir. Bu çerçevede Houbart ve Dawans (2016), Venedik Tüzüğü ve Nara Belgesi gibi metinlerin tarihsel bağlamlarından koparılmadan, eleştirel bir gözle yeniden yorumlanması gerektiğini vurgulamıştır. Zira bu metinlerin oluşum süreçleri, belirli tarihsel ve kültürel bağlamlarda şekillenmiş olup, günümüzün dinamik, çok kültürlü ve karmaşık şehir yapıları için doğrudan uygulanabilir değildir. Bu bağlamda, koruma politikalarının yeniden yazılması gerekmektedir. Koruma artık yalnızca geçmişin muhafazası değil, günümüzün ve geleceğin şekillendirilmesinde aktif bir rol üstlenmelidir. Bu anlayış, kültürel mirasın yalnızca korunacak bir varlık değil, sürdürülebilir kentleşme, sosyal adalet ve kolektif hafızanın inşasında kullanılabilecek stratejik bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. "Primum non nocere" ilkesi ile birlikte "hazırlıklı ol" yaklaşımı, günümüz koruma pratiklerinde çok boyutlu bir etik ve stratejik sorumluluğun simgeleri olarak ele alınmalıdır. Bu ilkeler doğrultusunda geliştirilecek yeni koruma stratejileri, yalnızca fiziksel dokuyu değil, toplumsal aidiyeti, kültürel çeşitliliği, çevresel sürdürülebilirliği ve kriz dayanıklılığını da göz önünde bulundurmalıdır. Bu yaklaşım, kentsel korumanın gelecekte daha dirençli, daha adil ve daha kapsayıcı biçimde yeniden şekillendirilmesine katkı sunacaktır.

TEŞEKKÜR
Bu yazının mevcut haline ulaşmasında ODTÜ Mimarlık Fakültesi editoryal ekibinin yapıcı öneri ve katkılarına özellikle teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

BANDARIN, F., & VAN OUERS, R. (2012) *The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century*. Wiley-Blackwell.

BANDARIN, F., & VAN OUERS, R. der. (2015) *Reconnecting the City: The Historic Urban Landscape Approach and the Future of Urban Heritage,* Wiley-Blackwell, United Kingdom.

BIGIO, A. G. (2015) Historic Cities and Climate Change, *Reconnecting the City*, der. F. Bandarin & R. van Oers, Wiley-Blackwell, United Kingdom.

CAMERON, C. der. (2023) *Evolving Heritage Conservation Practice in the 21st Century*. Springer, Singapore.

GÜNAY; B. (1988) History of CIAM and Team 10, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 8(1) 23-44.

MADGIN, R., & LESH, J. der. (2021) *People-Centred Methodologies for Heritage Conservation*. Routledge, New York.

HOUBART, C. (2025) *The Evolution of Urban Heritage Conservation and the Role of Raymond Lemaire*, Routledge, Oxfordshire.

HOUBART, C., & DAWANS, S. (2016) From the Spirit to the Letter of the Charters, *Heritage in Transformation. Cultural heritage Protection in XXI century. Problems, Challenges, Predictions*. der. B. Szmygin, ICOMOS.

Metin ŞENBİL; B.CP., M.Sc., Ph.D. Received his bachelor's and master's degrees in city planning from Middle East Technical University, Faculty of Architecture in 1995 and 1998 respectively. Earned his PhD degree in civil engineering systems (transportation behaviour and planning) from Kyoto University, Graduate School of Engineering in 2003. Major research interests include urban transportation planning, city and regional planning. senbil@gazi.edu.tr

ISSN 0258531-6